

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İSLAMİ FİNANS SİSTEMİNİN KÜRESEL MİMARİSİ, KURUMLARI,
YAPISAL İŞLEYİŞLERİ VE TÜRKİYE İÇİN KURUMSAL MODEL
ÖNERİSİ**

**Muhammet YURTSEVEN
1640207014**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMANLAR
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE
Prof. Dr. Haluk SONGUR**

ISPARTA- 2021

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **“İslami Finans Sisteminin Küresel Mimarisi, Kurumları, Yapısal İşleyişleri ve Türkiye İçin Kurumsal Model Önerisi”** adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça kısmında gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Muhammet YURTSEVEN

04.12.2021

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	MUHAMMET YURTSEVEN
Öğrenci Numarası	1640207014
Enstitü Ana Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Programı	DOKTORA
Programın Türü	() Yüksek Lisans (X) Doktora
Danışmanlarının Unvanı, Adı-SOYADI	Prof. Dr. Bekir GÖVDERE-Prof. Dr. Haluk SONGUR
Tez Başlığı	İSLAMİ FİNANS SİSTEMİNİN KÜRESEL MİMARİSİ, KURUMLARI, YAPISAL İŞLEYİŞLERİ VE TÜRKİYE İÇİN KURUMSAL MODEL ÖNERİSİ- ISLAMIC FINANCE SYSTEM; IT'S ARCHITECTURE, INSTITUTIONS AND STRUCTURAL OPERATIONS AN INSTITUTIONAL MODEL PROPOSAL FOR TURKEY
Turnitin Ödev Numarası	1720398520

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **526** sayfalık kısmına ilişkin olarak, **04/12/2021** tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 10' dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

- (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
- () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

04/12/2021
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE- Prof. Dr. Haluk SONGUR

YURTSEVEN, Muhammet, *İslami Finans Sisteminin Küresel Mimarisi, Kurumları, Yapısal İşleyişleri ve Türkiye İçin Kurumsal Model Önerisi*, Doktora Tezi, Isparta, 2021

ÖZET

Bu çalışma, İslam ekonomisinin iz düşümlerini genel iktisat tarihi içerisinde aramış ve İslam ekonomisinin bilgi/bilim bağlamında sosyal bilimler içerisindeki konumunu incelemiştir. İslam ekonomisinin bir model olma imkânını, hâkim paradigmaya meydan okumasının dayanaklarını da inceleyerek ele almıştır. İslam ekonomisinin bir model olarak diğerlerinden neden ve nasıl ayrıştığını, hangi yönlerle ne düzeyde birleştiğini sorgulamıştır. Bu doğrultuda İslam ekonomisinin ilkelerine dayanarak sürdürülebilir bir model olma imkânını tesis edecek kurumsal vizyonu, kendine özgü düzenleme ve denetleme anlayışı, kurumsal yapı ve araçları bütüncül bir perspektifle değerlendirilmiştir. Ayrıca İslam ekonomisinin kurumsal mimarisi, uluslararası arenada faaliyet gösteren İslami finans kuruluşlarının niteliği, niceliği ve yapısal işleyişleri karşılaştırmalı yöntemlerle değerlendirilmiş ve hizmet yürüttükleri alanlara göre tasnif edilmiştir. Özellikle bu kuruluşların İFE üzerindeki düzenleyici ve denetleyici rolleri seçilen ülke örnekleri nezdinde değerlendirilmiş ve bu kurumların fonksiyonları, yayınladıkları standartları/rehber ilkeleri uluslararası diğer kuruluşlarla/standartlarla mukayese edilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye'nin uluslararası arenada faaliyet gösterebileceği, düzenleme ve denetleme fonksiyonu da içerisine alan kurumsal bir model taslağı önerilmiştir.

İslami finansın küresel mimarisinin sahip olması gereken gereksinimlerin ve buna bağlı olan bileşenlerin ne/nasıl olması gerektiği bu çalışmada ele alınmıştır. İslami finansın kurumsal mimarisinin boyutlarını ortaya koyan yasal belegeler, literatür, kurumlar, raporlar, saha çalışmaları ülke örnekleriyle incelenmiş ve betimleyici yöntemle nicel-nitel araştırma teknikleri de kullanılarak çalışmanın yönetsel evreni oluşturulmuştur. Bu inceleme ve analizlerin ardından Türkiye katılım finans sisteminin düzenlenip denetlenmesine olanak sağlayacak ve diğer gereksinimleri de karşılayacak kurumsal model önerisinin fırsat ve güçlükleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Ekonomisi, İslami Finans, Katılım Finans, İslami Finans Kuruluşları, Düzenleme, Denetleme, Şer'î Denetim, Model Önerisi

YURTSEVEN, Muhammet, *Islamic Finance System; It's architecture, Institutions and Structural Operations An Institutional Model Proposal for Turkey*, Doctoral Thesis, Isparta, 2021

ABSTRACT

This study sought the projections of Islamic economics in the history of general economics and examined the position of Islamic economics in social sciences in the context of knowledge/science. It discussed the possibility of Islamic economics as a model by examining the grounds for challenging the dominant paradigm. In this direction, the institutional vision, unique regulation and supervision approach, institutional structure and tools that will establish the possibility of being a sustainable model based on the principles of Islamic economy have been evaluated with a holistic perspective. In addition, the institutional architecture of the Islamic economy, the quality, quantity and structural functioning of Islamic financial institutions operating in the international arena were evaluated with comparative methods and classified according to the areas they serve. In particular, the regulatory and supervisory roles of these institutions on the IFI were evaluated in the context of selected country examples, and the functions of these institutions and the standards/guideline principles they published were compared with other international organizations/standards. In the last part of the study, a draft of an institutional model, in which Turkey can operate in the international arena, including regulation and supervision functions, has been proposed.

The requirements of the global architecture of Islamic finance and what/how the components related to it should be are discussed in this study. Legal documents, literature, institutions, reports, field studies, which reveal the dimensions of the institutional architecture of Islamic finance, were examined with country examples, and the methodological universe of the study was created by using the descriptive method and quantitative-qualitative research techniques. After these examinations and analyzes, the opportunities and difficulties of the institutional model proposal that will allow the regulation and supervision of the Turkish participation finance system and meet other requirements have been evaluated.

Key Words: Islamic Economy, Islamic Finance, Participation Economy, Islamic Financial Institutions, Shariah Audit, Regulation and Auditing, Modal Suggestion

KISALTMALAR

AAOIFI:	İslami Finans Kurumları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu
AB:	Avrupa Birliği
AIAC:	Asya Uluslararası Tahkim Merkezi
AIBIM:	Malezya İslami Bankacılık Kurumları Birliği
ASAS:	Uluslararası İslami Finans Şer'î Danışmanlar Derneği
BAE:	Birleşik Arap Emirlikleri
BDDK:	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BM:	Birleşmiş Milletler
BNM:	Malezya Merkez Bankası
CB:	Cumhurbaşkanlığı (Türkiye)
CIBAFI:	İslami Bankalar ve Finans Kurumları Genel Konseyi
CIPA:	Şer'î Danışman ve Şer'î Denetçi Sertifikası
CMSFD:	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Finans Dairesi
COMCEC:	İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği
CSA:	Şer'i Denetçi Sertifikası
CSP:	Şer'i Denetçi Programı
CSR:	Kurumsal Sosyal Sorumluluk
DİB:	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİYK:	Din İşleri Yüksek Kurulu
DNS:	Merkezi Şer'î Danışma Kurulu (Endonezya)
DR:	Doktora
FSA:	Finans Sektörü Anaplanı
GCC:	Körfez Ülkeleri İşbirliği Konseyi
GIFR:	Küresel İslami Finans Raporları
GSYH:	Gayrisafi Yurt içi Hasıla
IAIS:	Uluslararası Sigorta Denetim Otoriteleri Birliği
IAS:	Uluslararası Muhasebe Standartları
IASB:	Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu
ICD:	İslami Özel Sektör Kalkınma Kurumu
ICIEC:	İslami Yatırım-İhracat Kredi Sigortası Kurumu
IDB:	İslam Kalkınma Bankası
IFRS:	Uluslararası Muhasebe ve Raporlama Standartları
IFSA:	İslami Finansal Hizmetler Kanunu (Malezya)
IFSB:	İslami Finansal Hizmetler Kurulu
IICRA:	Uluslararası İslami Uzlaşma ve Ticari Tahkim Merkezi
IIFM:	Uluslararası İslami Finans Piyasası Kurulu
IILM:	Uluslararası İslami Likidite Yönetim Şirketi
IIRA:	Uluslararası İslami Derecelendirme Ajansı
IMF:	Uluslararası Para Fonu
INCEIF:	Uluslararası İslami Finans Eğitim Merkezi (Malezya)
IRTI:	İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü
IsFA:	İslam Fıkıh Akademisi
ISRA:	İslami Finans Uluslararası Şer'i Araştırma Akademisi (Malezya)
ITFC:	Uluslararası İslami Ticaret Fon Şirketi
IVSC:	Uluslararası Değerleme Standartları Konseyi

İFE:	İslami Finans Endüstrisi
İFK:	İslami Finans Kurumları
İFM:	İstanbul Finans Merkezi
İİT:	İslam İşbirliği Teşkilatı
İKAM:	İslam Ekonomisi Araştırma Merkezi
İKB:	İslam Kalkınma Bankası
İSEDAK:	İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği
KGK:	Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu
KLRC:	Kuala Lumpur Bölgesel Tahkim Merkezi
LMC:	Likidite Yönetim Merkezi
LME:	Londra Metal Borsası
MIFC:	Malezya Uluslararası İslami Finans Merkezi
MÖ:	Milattan Önce
MUI:	Ulusal Ulema Konseyi
OECD:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OIC:	İslam İşbirliği Teşkilatı
OJK:	Endonezya Finansal Hizmetler Kurumu
OJK:	Finansal Hizmet Kurumu (Endonezya)
OSCO:	Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü
ÖFK:	Özel Finans Kurumları
QISTR:	Uluslararası Katılım Finans Hizmetleri Kurumu
SAC:	Şer'i Danışma Konseyi (Malezya)
SBB:	TC. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
SBE:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBP:	Pakistan Merkez Bankası
SC:	Malezya Menkul Kıymetler Borsası
SEDDK:	Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu
SPK:	Sermaye Piyasası Kurulu
STK:	Sivil Toplum Kuruluşları
TBB:	Türkiye Bankalar Birliği
TCMB:	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
TKBB:	Türkiye Katılım Bankaları Birliği
YL:	Yüksek Lisans

ÖNSÖZ

İslam ekonomisi alanında başta Türkiye olmak üzere dünya ölçeğinde yürütülen çalışmaların giderek artması, kurumsal anlamda yaşanan gelişmeler ve küresel finans potansiyelindeki artış İslam ekonomisi adı altında yürütülen çalışmaların ilkesel düzlemde ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda uluslararası boyutta yürütülen çalışmaların hem kendisini hem de küresel mimarisini görerek Türkiye'nin bu alandaki gereksinimini gidermek adına; İstanbul Finans Merkezi hedefleri içerisinde İslami finans penceresinin etkinliğini/koordinasyonunu sağlayacak, katılım finans sisteminin ilkesel anlamda düzenleyip denetleyecek, katılım finans sistemi algısını yerleşik hale getirecek, Türkiye'yi hem bölgesel hem de uluslararası arenada söz sahibi kılacak çalışmaları koordine edecek kurumsal bir model önerisini sunma imkânı bu çalışmayla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Küresel İslami finans mimarisinin ilkesel anlamda düzenleme ve denetleme çalışmalarını yerinde görmek, alandaki literatürü kaynağından temin etmek ve çalışmanın veri evrenine katkı sunacak faaliyetlerde bulunmak adına 1 yıl süreyle *Malezya İslam Üniversitesi İslami Bankacılık ve Finans Enstitüsünde* çalışmalar yürüttük. Allah'ın inayeti ve yaklaşık 5 yıllık meşekkatli bir sürecin ardından da bu çalışmayı tamamlamaya mavafilek olduk. Bu bağlamda başta pek muhterem annem ve babam olmak üzere çalışmanın arka planında her zaman yanımda olup sürecin fırsat ve zorluklarını beraber yaşadığımız kıymetli eşim Betül Yurtseven hanımefendiye, kızlarım Meryem Nidal ve Hanne Yurtseven'e sonsuz şükran ve minnetimi ifade etmek isterim. Çalışmanın her safhasında destek ve yardımlarını esirgemeyen danışmanlarım Prof. Dr. Bekir Gövdere ve Prof. Dr. Haluk Songur'a teşekkürü bir borç bilirim. TİK üyesi hocalarım Prof. Dr. M. Ali Dulupçu'ya ve Prof. Dr. Şakir Görmüş'e her türlü destek ve ilgileri için müteşekkir olduğumu arz ederim. Tez çalışmamızı baştan sona okuyup görüş ve önerileri ile destekleyen Dr. Muhammed Özdil'e, Doç. Dr. Mahmut Samar'a teşekkürü bir borç bilirim. ÖYP 06589-DR 16 no'lu proje desteği ile çalışmamızı destekleyen SDÜ ÖYP Kurum Koordinatörlüğüne ayrıca teşekkür ederim. Tez çalışmamın arka planında beni her türlü dua, destek ve motivasyonlarıyla destekleyen burada ismini tek tek zikredemeyeceğim tüm hocalarıma, akraba, arkadaş ve gönül dostlarıma sonsuz teşekkürlerimle...

Muhammet YURTSEVEN
ISPARTA,2021

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

İKTİSATTAN EKONOMİYE: FİNANSALLAŞMAYA GİDEN YOL

1. İKTİSADİ DÜŞÜNCEYE GENEL BAKIŞ	28
1.1. İnsanlık Tarihinden Ekonomiye: Hane Halkı Yönetimi	29
1.2. Ekonomiden Politik Ekonomiye İktisadi Düşüncenin Sistematik Temelleri: Ortodoks-Heteredoks Yaklaşımlar	31
1.3. Politik Ekonomiden Bilimsel İktisadi Düşünceye	39
1.4. Ekonomi ve Politik Ekonominin Birleşen Yüzü: Kapitalizm	42
1.5. Kapitalizmin Temel Yaklaşım ve Sistemsel Unsurları	47
1.6. Finansallaşma: Geleceğin Borçlandırılması Yoluyla Risk Paylaşımından Risk Transferine Geçiş	58
2. İKTİSADİ DÜŞÜNCEYE İSLAMİ BAKIŞLAR	67
2.1. Din, İnanç ve Değerlerin İktisadi Düşüncede Yer Bulma İmkânı	67
2.2. Çözüm Önerileri Bağlamında İslam Ekonomisi	78
2.3. Yapısal Özellikleri Bağlamında İslam Ekonomisi	86

2. BÖLÜM

İSLAM EKONOMİSİNİN İMKÂNI, TEMEL YAKLAŞIMLARI, FIRSAT VE ZORLUKLARI

1. İSLAM EKONOMİSİNİN İMKÂNI.....	89
1.1. İslam Ekonomisinin Tanımı ve İsimlendirme Sorunu	102
1.2. İslam İktisadının Tarihi ve Dönemlendirme Sorunu	105
1.3. İslam İktisat Tarihi Bağlamında Güncel Yaklaşımlar ve Değerlendirme	110
2. İSLAM EKONOMİSİNİN TEMEL YAKLAŞIMLARI	114
2.1. İslam Ekonomi Sisteminin Genel Özellikleri.....	120
2.1.1. İlkecilik	123
2.1.2. Esneklik	124

2.1.3. Adalet.....	126
2.1.4. İstikrar.....	131
2.1.5. Mülkiyet.....	132
2.1.6. Dayanışma	133
2.1.7. İslam Ekonomisinin Özelliklerine Genel Bakış	134
2.2. İslam Ekonomisinin Hukuki, Şer'î ve Ahlaki Yapısı.....	137
2.3. İslam Ekonomisinin Uygulama Alanları ve Sosyal yapısı.....	138
3. İSLAM EKONOMİSİNİN TEORİK VE PRATİK ALANDA	
KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR.....	139
3.1. İslam Ekonomisinden İslami Finansa	144
3.2. Konvansiyonel Finansa Karşı İslami Finans Önermesi	147
4. İSLAMİ EKONOMİSİNİN GELECEK VİZYONUNDA İHTİYACI	
OLAN GEREKSİNİMLER.....	147
4.1. Şer'î Çerçeve ve Şer'î Yönetim Çerçevesi.....	150
4.2. Yasal ve Düzenleyici Çerçeve.....	152
4.3. Bilgi İhtiyacının Karşılmasında Çok Hukuklu ve Kolektif Yaklaşım.....	154
4.4. Muhasebe ve Vergilendirme Düzenlemeleri.....	154
4.5. Risk Yönetim Uygulamaları.....	156
4.6. Ürün Standardizasyonu	156
4.7. Ürün Geliştirme.....	157

3. BÖLÜM

İSLAM EKONOMİSİNİN KURUMSAL MİMARİSİ

1. KURUMSAL MİMARİNİN ARKA PLANI OLARAK DÜZENLEME	
VE DENETLEME.....	158
1.1. Literatür Taraması	160
1.2. Metodoloji ve Bulgular	168
1.3. Düzenleme ve Denetleme Teorilerine Genel Bakış	173
1.4. Düzenleme Teorilerinin Değerlendirilmesi.....	182
1.5. İslam Medeniyetinde Düzenleme ve Denetlemenin İz Düşümü: Hisbe Kurumu.....	184
1.5.1. Hisbe Teşkilatının Görev ve Yetki Alanı.....	185
1.5.2. Hisbe Teşkilatının Kamu Düzenini Sağlama Yöntemi	186
1.6. İslami Finans Endüstrisinde Bir Gereksinim Olarak Düzenleme ve Denetleme Sistemi.....	187
1.7. İslami Finans Sisteminde Düzenleme ve Denetlemenin Hukuki Çerçevesi	193
2. KURUMSAL MİMARİNİN İŞLEVSELLİĞİ: FİNANSAL DENETİM.....	199
2.1. Denetimin Etimolojik ve Tarihsel Kökenleri	200
2.2. Modern Anlamda (Finansal) Denetim ve Çeşitleri	202
2.3. Denetime İslami Yaklaşımlar	206

3. KURUMSAL MİMARİNİN YÖNETSEL YÖNÜ VE İSLAMİ YAKLAŞIMLAR.....	207
3.1. İFE’de Kurumsal Yönetimin Kilit Paydaşları ve Şer’î Yönetimin Kurumsal Yapı İçerisindeki Yeri	213
3.2. Şer’î Yönetim ve Şer’î Yönetim Standartları (AAOIFI-IFSB).....	218
3.3. Şer’î Yönetimin Nihai Amacı: Şer’î Uyum.....	223
3.4. Risk Yönetimi ve Kurumsal Yönetim ile Şer’î Uyumun Bütünleşmesi	225
3.5. Şer’î Yönetimin Zorlukları	226
4. İFK’LARDA YÖNETSEL VE DENETSEL İŞLEVSELLİK: ŞER’Î DENETİM UYGULAMALARI.....	227
4.1. Şer’î Denetim Uygulama Örnekleri (BNM-AAOIFI-IFSB).....	236
4.2. Arzular ve Gerçekler Arasında Şer’î Denetim	237
4.3. İslami Finans Endüstrisinde Şer’î Denetimin Yürütülmesi Açısından Şer’î Denetçiler	239
4.3.1. Şer’î Denetçilerin Rol ve Görevleri	241
4.3.2. Şer’î Denetçinin Nitelikleri	243
4.3.3. Şer’î Denetçilerin Akreditasyonu	245
4.3.4. Şer’î Denetçilerin Bağımsızlığı	246
4.4. Şer’î Denetimin Güçlükleri	248
5. ŞER’Î DENETİMİN YÜRÜTÜCÜSÜ OLARAK DANIŞMA KURULLARI.....	252
5.1. Şer’î Danışma Kurulları ve Yapısı	255
5.2. Şer’î Danışma Kurullarının Dünya Örnekleri	259
5.2.1. Malezya	260
5.2.2. Endonezya	262
5.2.3. Pakistan	263
5.2.4. Sudan.....	264
5.2.5. Körfez Ülkeleri.....	264
5.2.6. Türkiye	265
5.3. Şer’î Danışma Kurullarının Fırsat ve Güçlükleri	267
5.4. Şer’î Danışma Kurullarının Değerlendirmesi.....	271
6. İFE’NİN DÜZENLEYİCİ VE DENETLEYİCİ KURUMSAL MİMARİSİ.....	275
6.1. İFE Kurumsal Mimarisinde Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar.....	277
6.2. Düzenleme ve Denetleme Açısından İslami Finans Sisteminde Standartlar.....	281
6.3. Düzenleme ve Denetleme Açısından Standartların İFE’ye Katkı Ölçeği Gereksinimi	289
7. DÜZENLEME VE DENETLEME SİSTEMİNDE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	290

4. BÖLÜM

ULUSLARARASI İSLAMİ FİNANS KURULUŞLARI

1. İSLAMİ FİNANS ENDÜSTRİSİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ VE KURUMSAL MİMARİNİN GENEL TASNİFİ.....	296
1.1. Literatür Taraması	298
1.2. Metodoloji ve Bulgular	302
2. STANDART VE REHBER İLKE YAYINLAYAN ALT YAPI KURULUŞLARI	303
2.1. Uluslararası İslami Finans Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions: AAOIFI).....	306
2.1.1. AAOIFI'nin Kurumsal Tarihi, Hedefleri ve Yapısı	306
2.1.2. AAOIFI Yapısal İşleyişi ve İFE'nin AAOIFI Standartlarına Adaptasyonu.....	316
2.1.3. AAOIFI Standartları.....	319
2.1.3.1. AAOIFI İslami Finans Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları.....	320
2.1.3.2. İslami Muhasebe ve İFK İçin Standart ve Rehber İlkeler Olan İhtiyaç	326
2.1.3.3. AAOIFI Şer'i, Yönetim ve Etik Standartları	331
2.1.3.4. Standartlar Açısından AAOIFI ve İFE İçerisinde Yaygın Etkisi	334
2.1.3.5. Standartların Bağlayıcılığı ve Ülkelerin Adaptasyon Açısından Güncel Durumu	335
2.1.3.6. AAOIFI Standartlarının Değerlendirilmesi	337
2.2. İslami Finans Hizmetler Kurulu (Islamic Finance Service Board: IFSB) ...	340
2.2.1. IFSB'nin Kurumsal Hedefleri, Amaç ve Fonksiyonu	341
2.2.2. IFSB'nin Kurumsal Yapısı ve İşleyişi	343
2.2.3. IFSB Üyelik Statüleri	345
2.2.4. IFSB Standartlarının/ Kılavuz İlkelerinin Yayınlanma Süreçleri	347
2.2.5. IFSB Standartları/ Rehber İlkeleri ve Teknik Notlar	349
2.2.6. IFSB Standartlarının/Rehber İlkelerinin İFE İçin Fonksiyonu	351
2.2.7. IFSB ve Standartların Değerlendirmesi	352
2.3. Uluslararası İslami Sermaye Piyasaları Kurulu (International Islamic Financial Markets: IIFM)	357
3. DERECELENDİRME ALT YAPI HİZMETİ SUNAN KURULUŞ: ULUSLARARASI İSLAMİ DERECELENDİRME AJANSI (IIRA)	363
4. EĞİTİM, ARAŞTIRMA, RAPORLAMA VE ANALİZ YAPAN KURULUŞLAR.....	368
4.1. İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC).....	368
4.1.1. İslam Kalkınma Bankası (IDB).....	368

4.1.2. İslami Araştırmalar ve Eğitim Enstitüsü (IRTI).....	369
4.1.3. İslami Bankalar ve Finans Kuruluşları Genel Konseyi (CIBAFI)	372
5. HUKUKİ ÇERÇEVEDE DESTEKLEYİCİ KURULUŞLAR.....	375
5.1. Uluslararası İslam Uzlaştırma ve Tahkim Merkezi (IICRA)	377
5.2. Asya Uluslararası Tahkim Merkezi (AIAC)	378
6. LİKİDİTE YÖNETİM HİZMETİ SUNAN KURULUŞLAR.....	378
6.1. Uluslararası İslami Likidite Yönetim Şirketi (IILM).....	379
6.2. IOSCO Uluslararası İslami Sermaye Piyasaları ve Menkul Kıymetler Çalışma Komisyonu	383
6.3. Likidite Yönetim Merkezi: LMC	385
7. İFE DÜZENLEME VE DENETLEME ÇERÇEVESİNİN PRATİK YÖNÜ: SEÇİLMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ.....	385
7.1. Malezya: İFE'nin Düzenleyici ve Denetleyici Çerçevesine Genel Bakış....	387
7.2. Körfez Ülkeleri: Bahreyn Örneği	396
7.3. Endonezya	398
7.4. Pakistan	401
7.5. İngiltere	403
7.6. Türkiye	406
8. İSLAMİ FİNANS ENDÜSTRİSİNDE AKREDİTASYON SORUNU	411
8.1. Sosyal Sorumluluk	415
8.2. Şer'î Yeterlilik.....	416
8.3. İslam İktisadının İlkelerine Bağlılık.....	417
9. KURUMSALLAŞMA AÇISINDAN TÜRKİYE'DE KATILIM FİNANS SİSTEMİ VE GELECEK VİZYONU	418
9.1. Türkiye Katılım Finans (Faizsiz Finans) Sistemi ve Uluslararası İstanbul Finans Merkezi	421
9.2. Türkiye Katılım Finans (Faizsiz Finans) Sisteminin Gereksinimleri.....	424
9.2.1. Yasal ve Hukuki Açıdan Katılım Finans Sistemi Düzenleyici Çerçevesi	425
9.2.2. Katılım Finans İlkelerince Oluşturulmuş Yönetim ve Denetim Çerçevesi	427
9.2.3. Ürün Geliştirme ve İnovasyon	429
9.2.4. Katılım Finans Sistemi Merkezi Danışma Kurulu	430
9.2.5. Muhasebe, Etik ve Vergi İlkeleri Çerçevesi.....	433
9.2.6. Risk Yönetim Çerçevesi.....	434

5. BÖLÜM

QISTR MODELİ: ULUSLARARASI KATILIM FİNANS HİZMETLER KURUMU

1. ÖNERİLEN MODEL KURUMUN (QISTR) KURULMA GEREKÇELERİ	436
1.1. Literatür Araştırmalarından Elde Edilen Metodolojik Bulgular	437
1.2. Yapılmış Saha Çalışmalarından Elde Edilen Bulgular.....	439
1.3. Tartışmalardan Elde Edilen Bulgular	442
2. MODEL KURUMUN (QISTR) KURUMSAL MİMARİ KURGUSU	445
2.1. Faizsiz Finans Alanında Tek Düzenleyici Olarak Katılım Finans Hizmetler Kurumu (QISTR).....	446
2.2. Önerilen Model Kurumun Kuruluş Hazırlık Süreci	447
2.2.1. Çalışma Komisyonu	448
2.2.2. Hukuki Hazırlık Süreci.....	448
2.2.3. Kurumsal Koordinasyon	449
2.2.4. Yetki Devri.....	449
2.2.5. Kamuyu Bilgilendirme	450
2.2.6. Kurucu Genel Kurul Üyelerinin Atanması.....	450
2.3. Önerilen Model Kurumun (QISTR) Amaç ve Kapsamı.....	450
2.4. Önerilen Model Kurumun (QISTR) Paydaşları.....	451
2.5. Model Kurumun (QISTR) Organizasyon Yapısı.....	452
2.6. Model Kurumun (QISTR) Karar Alma ve İşleyiş Biçimi: Şûra Modeli	456
3. MODEL KURUMUN DİĞER KURUMLARLA KARŞILAŞTIRILMASI	457
2.1. Karar Alma Süreçleri ve İşleyiş Biçimi	457
2.2. Üyelerin Nitelikleri	458
2.3. Şer'î Danışma Kurulu ve Yapısı	458
2.4. Kararlarının Bağlayıcılığı.....	459
2.5. Standart ve Rehber İlke Sağlayıcılığı.....	459
2.6. Düzenleme ve Denetleme İşlevi.....	459
2.7. Bağımsızlığı ve Finansal Kaynağı.....	460
2.8. Uluslararasılaşma Politikası	460
2.9. Katılımcı Yapısı	461
4. QISTR MODEL ÖNERİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	461
4.1. Model Önerisini Mümkün Kılan Avantajlar	462
4.2. Model Önerisinin Zayıf Yönleri.....	463
4.3. Model Önerisinin Sunabileceği Fırsatlar.....	463
4.4. Model Önerisinin Yürürlüğe Konulmasında Karşılaşılabilecek Zorluklar	464

SONUÇ.....	466
KAYNAKÇA	477
ÖZGEÇMİŞ.....	508

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Ekonomi Siteminin Temel Belirleyenleri	87
Tablo 2: İslam Ekonomisinin Temel Unsurlarının Belirleyenleri.....	88
Tablo 3: İslam Ekonomisinin Kurumsal ve Finansal Piyasa Açısından Gelişimi...	101
Tablo 4: İslam Ekonomisinin Alanlara Göre Temel Özellikleri	136
Tablo 5: Denetim Türleri	165
Tablo 6: Örneklem Ülkeler Eşliğinde Düzenleme ve Denetleme Sistemleri.....	172
Tablo 7: Hukuk sistemlerinin bazı İslam ülkelerine göre yapısı	195
Tablo 8: Denetim Türleri	205
Tablo 9: OECD ve İslami Finans Yönetim Anlayışı Farklılıkları	212
Tablo 10: Şer’î Yönetim Standart ve Yönerge İçerik Karşılaştırması	218
Tablo 11: İslam Ekonomisinin Arzuları ile Gerçekleri Arasında Şer’î Denetim....	238
Tablo 12: İslami Finans Kurumsal Yönetim ile Geleneksel Kurumsal Yönetim Yapısı.....	255
Tablo 13: Türkiye Katılım Bankalarının Müstakil Danışma Kurulu Yapısı	265
Tablo 14: Ulusal düzeyde Şer’î Yönetim Sistemi.....	272
Tablo 15: Kurumsal Şer’î Denetim Yapısı.....	272
Tablo 16: İslami Finans Sektörü İçin Düzenleme ve Denetleme Sisteminin Bilgi Üretimi.....	275
Tablo 17: Düzenleme ve Denetlemenin Geleneksel Finans ile Karşılaştırması ve İslami Finansın Beklentileri.....	277
Tablo 18: Konvansiyonel ve İslami Finans Sistemi İçin Uluslararası Standart Yayınlayan Kuruluşlar.....	288
Tablo 19: Standartların İFE’ye Katkı Ölçeği	290
Tablo 20: Uluslararası İslami Finans Kuruluşlarının	304
Tablo 21: AAOIFI Standartlarının Alanlara ve Ülkelere Göre Adaptasyon Durumu	318
Tablo 22: Finansal Muhasebe ve Finansal Raporlama Amaçları Açısından Farklılıklar	324
Tablo 23: AAOIFI ve IFSB Bünyesinde Onaylanan Sözleşme Türleri	327

Tablo 24: AAOIFI ve IASB Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve Karşılaştırma Tablosu.....	330
Tablo 25: AAOIFI Şer'î Standartları	332
Tablo 26: AAOIFI ve IFSB Standartlarına Göre Ülkelerin Adaptasyon Durumu..	336
Tablo 27: AAOIFI ve IFSB Bünyesinde Onaylanan Sözleşme Türleri	338
Tablo 28: IFSB'nin Yayınlamış Olduğu Standart/Rehber İlkeler/Teknik Notların Tasnifi.....	350
Tablo 29: IIFM Standartları.....	360
Tablo 30: Malezya İslami Finans Sistemi Düzenleyici Kamu Otoriteleri Yasal Çerçevesi	391
Tablo 31: Malezya İslami Finans Sistemi Özel Düzenleyici Otoriteler.....	394
Tablo 32: Küresel İslami Finans İçerisinde Türkiye'nin Konumu	421
Tablo 33: Örneklem Ülkeler ve Türkiye İslami Finans Kurumsal Mimari Karşılaştırması.....	445
Tablo 34: Model Kurumun Diğer Kurumlarla Karşılaştırması.....	457

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Merkantilizm etkisi ile 1500-1775 yılları arası dünya dış ticaret dolaşımı..	33
Şekil 2: 1800 ile 2000 yılları arasında Dünya Gelir Düzeyi.....	40
Şekil 3: 2018 yılı itibari ile Dünya Ülkeleri Gelir Düzeyi	41
Şekil 4: İktisadi Düşünce ve Din Bilim İlişkisi	78
Şekil 5: İslam Ekonomi Sistemi ve Hukuki Çerçeve.....	87
Şekil 6: İslam ve Ekonomi İlişkisi	89
Şekil 7: Malezya İslami Finans Sistemi ve Kurumların Hukuki Dayanakları	198
Şekil 8: Hukuki Çerçevesi Oluşturulmuş İslami Finans Sisteminin Olgun Piyasa Yapısı (Malezya).....	199
Şekil 9: Hukuki Çerçevesi Tam Oluşturulmamış İslami Finans Sisteminin Gelişmekte Olan Piyasa Yapısı (Pakistan)	199
Şekil 10: İFE Şer'î Denetim Sistemi	216
Şekil 11: İslam Ekonomisinde Kurumsal Yönetim Bileşenleri	219
Şekil 12: Şer'î Yönetişim Süreçleri	223
Şekil 13: İslami Finansın Kurumsal Yönetim Yapısında Denetim Unsurları.....	234
Şekil 14: Şer'î Danışma Kurulları Yapılanma Türleri.....	273
Şekil 15: İslami Finans Endüstrisi (İFE).....	279
Şekil 16: AAOIFI Yönetim Yapısı.....	304
Şekil 17: IFSB Standartlarının Yayınlanma Süreçleri.....	348
Şekil 18: Malezya İslami Finans Sektör Oyuncuları ve Hizmetler Kümesi.....	389
Şekil 19: Malezya Kamu Düzenleyici Otorite Yapısı	390
Şekil 20: Malezya Özel Düzenleyici Otorite Yapısı	394
Şekil 21: Türkiye İslami Finans (Katılım Finans) Kurumlar Mimarisi.....	419
Şekil 22: Katılım Finans İlkesel Yönetim Yapısı	429
Şekil 23: Katılım Finans Sistemi Algı Araştırması Sonuçları	440
Şekil 24: Uluslararası Katılım Finans Hizmetler Kurum Modeli (QISTr) Organizasyon Şeması	452

GİRİŞ

Yaşanan dünyanın acıya, savaşa, çatışmaya, yoksulluk ve sefaletle sahne olduğu malumken bunlara neden olan ana unsurun eğitim ve yoksulluk temelli sorunlardan kaynaklandığı ve bu sorunların da uluslararası çabalarla bile bertaraf edilemediği görülmektedir. Dünyada yaşanan bu sorunların arkasındaki temel saikin eğitim ve yoksulluk olduğu ifade edilirken bu insanların kimler tarafından neden ve nasıl bu hale getirildiğine dair sorgulamalar ya yapılmamış ya da bunlara dair ortaya konan tespitler ütöpik teoriler olarak değerlendirilerek görmezden gelinmiştir. Meselenin bu tarafına dikkat çekmek yerine ağırlığın başka alanlara kaydırılarak adeta çözümsüzlük üzerine birçok çaba ve gayret ortaya konmaktadır. Özellikle gelir dağılımındaki adaletsizlikler bir türlü giderilememiş aksine birçok program, proje ve çaba yürütülmesine karşın her geçen gün eşitsizlikler giderek artmıştır.¹ Tüm bu çabalarla dünya hayatında yaşayan insanın izzetine yakışır bir şekilde sahip olması gereken “aşgari felah”² tesis edilemediği gibi ötesi de hesap edilememektedir.

Hâkim paradigmanın teori, model ve politikalarla organize ettiği dünya hayatının ekonomik yaşamı, birçok açıdan başarısız olmuş ve böylece alternatif paradigmalar aranmaya başlanmıştır. Bu arayışların en iddialılarından birisi olan “İslam ekonomisi”³ 1950’lerden itibaren hem bu dünyayı imar edecek hem de ebedi hayatın mutluluğuna imkân verecek bir meydan okumayla yeniden ortaya çıkmıştır. İslam ekonomisi, moral ekonomisi, İslam iktisadı, İslami finans, faizsiz finans,

¹ BM İnsani Gelişme Raporları ve 2016 yılında Türkiye’de düzenlenen Dünya İnsani Zirvesi sonuç raporunda küresel anlamda insanlığın karşı karşıya kaldığı sorunlar ve bugüne kadar yürütülen küresel çalışmaların başarısızlığı vurgulanmaktadır. Küresel organizasyonların başarısızlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: UNDP Küresel İnsani Gelişme Raporu 2016 ve World Humanitarian Summit Final Reports 2016.

² Burada “refah” yerine felah kavramının tercih edilmesi birbirinin rakibi olmaktan daha ziyade gerek ve yeter koşul açısından ele alınmıştır. Felah kavramının sübjektif kriterleri de gerektirmesinden ötürü İslam ekonomisi bağlamında bilinçli bir şekilde tercih edildiğini belirtmekte de fayda vardır. Bir diğer açıdan küresel anlamda kabul gören ve hâkim paradigmanın da özellikle vurguladığı ve kapsamı her zaman meçhul olan “refah” kavramı üstü örtük hedeflerin kılıfı haline getirilmiştir. İslam medeniyeti açısından refah kavramı yerine “felah” kavramı hem vahyin hem de İslam geleneğinin vurguladığı “arzu edilen şeylerin elde edilmesi, arzu edilmeyen şeylerin ise bertaraf edilerek istenmeyen durumlardan kurtulma, hayra erişme, nimete sahip olma, huzur ve saadet içerisinde yaşam sürme” anlamlarına mündemiçtir. Küresel sistemde refahın elde edilmesi her yerde ve her zeminde hedefken, refahın önüne geçenlerin ortadan kaldırılması ise bu kavram içerisinde ıskalanmaktadır. Bu açıdan çalışmamızın genel evreninde refah yerine felah kavramı kullanılacaktır. Felah kavramının kapsamına dair ayrıntılı bilgi için bkz: Adil Bebek, “Felâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, c. XII, ss. 300-301.

³ Çalışmada İslam iktisadı, İslam ekonomisi, İslam’ın iktisat anlayışı ve İslam’ın ekonomi anlayışı gibi farklı isimlendirmelerin tamamı İslam ekonomisi ile eş anlamlı olarak kullanılacaktır. Dolayısı ile çalışmada İslam iktisadı ve İslam ekonomisi birbirlerinin yerine eş anlam ifade edeceğinden yazımda ağırlıklı olarak İslam ekonomisi tercih edilmiştir. Bu durumun değerlendirilmesi ise çalışmanın 2. Bölümünde müstakil bir başlıkla ele alınmıştır.

katılım finansı vb. isimlendirmelerle ortaya konulan bu meydan okumanın, potansiyelinde ümitsizliğe ışık tutacak ve tüm insanlığa umut olacak bir içeriğe sahip olduğu ilgili literatürde özellikle vurgulanmıştır.⁴ Müslüman toplumun yaşamış olduğu sorunlardan kaynaklı olarak da bu iddianın motivasyonu, tarihi tecrübeleri ve İslam geleneğinin sunduğu engin birikime dayandığından oldukça yüksektir.⁵ Temel ilkelerinden aldığı motivasyonla israfı önlemek, adaletsizliği azaltmak, adil ve insan onuruna yakışır bir dünyayı inşa etmek için insanı merkeze alan bir anlayışla toplumsal sorumluluğunun bilincinde olan İslam ekonomisinin amacı; sağlam ve istikrarlı bir ekonomik model ortaya koymaktır.⁶ Bu model ile insanın sahip olduğu servete sınırsız bir malik değil servetinden sorumlu bir emanetçi olduğu ve bu emaneti de hiçbir zaman yüksünmeden toplumun huzur ve saadetine hasretmesi gerektiği yapılan tanımlarda ısrarla vurgulanmaktadır.⁷ İslam ekonomisi; emanet anlayışıyla elinde olan bu imkanların faize, haksız kazanca, spekülatif iş ve işlemlere, karaborsa ve fırsatçılığa, kumar ve şans oyunlarına sevk edilmeden temiz ve helal yolla korunmasını, artırılmasını ve yine toplumsal bir sorumlulukla zekât, vergi, infak ve bağış gibi unsurlarla ihtiyacı olan diğerine intikal ettirilmesini özellikle de ticarete risk transferini değil risk paylaşımını amaçlamaktadır.⁸

İslam ekonomisi, insanı merkeze alan yaklaşımları çerçevesinde insanın ve toplumun iktisadi davranışını şekillendirecek olan bilme ve bilmeye dair tüm

⁴ İslam ekonomisi ve İslam iktisadı gibi isimlendirmelere bu alanın ilk dönem ve sonraki dönemde önemli bazı teorisyenlerin ifadelerine göre İslam ekonomisi, kadim geleneğine dayanarak vahiy ve sünnet eksenli anlayışıyla alternatif bir model olacak derecede gerçekçi, idealist ve geleceğe dönük bir vizyona sahiptir. Bu bağlamı ifade eden genel değerlendirmeler şu eserlerde açıkça vurgulanmıştır. M. Umer Chapra, *İktisadin Geleceği: İslami Bir Bakış*, İstanbul: İktisat Yayınları, 2019; Ahmad Khurshid, "Nature and Significance of Islamic Economics", *Lectures on Islamic Economics*, ed. Ahmad Ausaf, Kazim Awan, Jeddah: IRTI, 1992; Sabahattin Zaim, "İslâm Ekonomisi ve İslâm Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yıldaki Gelişmeler", *İş Ahlakı Dergisi*, c. 3, sy. 5 (2010), ss. 125-43; Muhammed Bâkır es-Sadr, *İslam Ekonomi Doktrini*, çev. M. Keskin, S. Ergün, III İstanbul: Hicret Yayınları, 1980, ss. 9-114; Muhammad Akram Khan, "Islamic Economics: Nature and Need", *Journal of King Abdulaziz University Islamic Economics*, c. 1, sy. 2 (1984), ss. 51-55; Sabri Orman, *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, 2. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2019, ss.1-24.

⁵ M.Umar Chapra, "What is Islamic Economics?", Working Paper, Jeddah: Islamic Research and Training Institute Islamic Development Bank, 2001, ss. 25-29.

⁶ Chapra, "What is Islamic Economics?", ss. 25-29.

⁷ S. M. Hasanuz Zaman, "Definition of Islamic Economics", *Journal of King Abdulaziz University Islamic Economics*, c. 1, sy. 2 (1984), ss. 49-50.

⁸ Zaim, "İslâm Ekonomisi ve İslâm Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yıldaki Gelişmeler", ss. 125-43; Sezai Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, İstanbul: Diriliş Yayınları, 2012, ss. 4-45; Mehmet Asutay, "İslam Moral Ekonomisinin İdeallerine Karşın İslami Finansın Gerçekleri", *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, ed. Sercan Karadoğan, çev. Melih Turan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017; Nazım Zaman, Mehmet Asutay, "İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma: Farklılığı Azaltmaya Yönelik Bir Politik Ekonomi Yaklaşımı", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, çev. Uğur Uygun, Abdullah Talha Genç, Salih Ülev, c. 2, sy. 3 (2016), ss. 179-200.

eylemlerin gayesini dünya ve ahiret mutluluğunun tesis edilmesi olarak belirlemiştir.⁹ Var oluşunun anlamını bilen bütüncül bir yaklaşımla insanlığa dair birikimleri de kendisine bir yitik olarak gören İslam ekonomisi, ideolojik ön yargıyla reddetmeci bir anlayışla değil kökleri geleneğinde olan ama vizyonunu da geleceği inşa etme perspektifiyle belirleyen bir anlayışa sahiptir. İktisadi ve ondan kaynaklanan diğer sorunları, insanlığın ortak bir sorunu olarak gören İslam ekonomisi, iktisat bilimine katkı sunacak, eksikliklerini giderecek ve daha yaşanabilir bir dünya hayatının sağlanması için çözümler sunacak şekilde bilimsel bir içeriğe sahiptir.¹⁰

İslam ekonomisinin mevcut potansiyeliyle dünyayı dönüştürecek/değiştirecek bir güce sahip olması varsayımı mahfuz olmakla birlikte çağımızda ortaya çıkan sorunların İslam ülkelerinde kümelen(diril)miş olması dikkat çeken bir husustur. Küresel açıdan yaşanan sorunların, buhranların ve adaletsizliğin temerküz ettiği coğrafyaların büyük çoğunluğu Müslümanların yaşadıkları yerlerdir. İslam toplumunun¹¹ özellikle ekonomik ve siyasi sorunlar açısından uç noktalara ulaşan bir görünümde olması, İslam iktisadına dair teorilerin siyasi, kültürel ve tarihi etmenlerden dolayı uygulanamamasından ya da potansiyel beşerî yapısının eğitim ve gelir açısından oldukça geri kalmasından/bırakılmasından kaynaklandığı söylenebilir.

İslam dünyasında sömürgeciliğin fiziken/görünürde sona ermiş olması onun tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Özellikle zihinlerde hâkim olan sömürgeciliğin (post-kolonyalizm) izleri İslam dünyasının kalbine nüfuz etmiş durumdadır. İslam dünyası da bu durumu içselleştirmiş görünmekte, zihinler ise

⁹ Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, ss. 13-14; Ersoy Arif, “İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtrî İktisat ve İktisadi Yapısı”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, c. 1, sy. 1 (2015), ss. 37-64.

¹⁰ Ömer Chapra, “İslam Ekonomisi Nedir ve Nasıl Gelişmiştir?”, *İslam İktisat Düşüncesi :Birikim ve Yönelim*, thk. Sercan Karadoğan, çev. Ragıp Abdullahoğlu, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017, ss. 97-132; M. Akram Khan, *İslam İktisadının Meseleleri Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi*, çev. Sercan Karadoğan, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, ss. 4-18.

¹¹ İslam toplumu, İslam dünyası, İslam âlemi, İslam coğrafyası gibi kavramlar birbirleri yerine kullanılsa da dönemsel itibarı ile aynı anlamı ifade etmemektedir. Örneğin 19.yy’da İslam dünyası demek Osmanlı coğrafyası iken 20. yy’da sömürgeleştirilmiş Müslüman topluluklar, 21. yy’da ise nüfus yoğunluğu açısından %50’nin üzerinde bir oranla Müslümanların yaşadıkları yerler olarak ifade edilmektedir. 2017 yılında Pew Research Center’in yapmış olduğu araştırmaya göre 50’den fazla ülkede Müslümanların yoğun yaşadığı ve nüfus itibarıyla toplam 1.6 milyarı aştığı ifade edilmektedir. İslam toplumu ve İslam dünyasının siyasi dönüşümü için bkz: Ahmet Davutoğlu, “İslam Dünyasının Siyasî Dönüşümü: Dönemlendirme ve Projeksiyon”, *Divan İlmi Araştırmalar*, sy. 12 (2002), ss. 4-6.

bırakılan etkinin ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik ve siyasi sorunlarla mücadele etmekten kendi potansiyelinin farkına varamamaktadır.¹²

Başta İslam dünyası olmak üzere yaşanan dünyanın ekonomi temelli sorunlarına çözüm olabilecek, hâkim paradigmanın yetersiz kalıp başarısız olduğu alanlarda güçlü bir şekilde söz söyleyebilecek ve geleceğin vizyonuna ayak uydurarak tehdit ve fırsatları değerlendirip bir model halinde sunabilecek potansiyel, bi'l-kuvve İslam dininde vardır ve İslam ekonomisi de bu potansiyele bi'l-fiil sahiptir. Bu iddiayı desteklemek adına ortaya konan birikim (İslam ilim-fıkıh geleneği) ve bu iddiayı gerçekleştirmek adına sunulan çabalar (İslam ekonomisi) Hz. Peygamber'in risaleti ile başlamış ve günümüze kadar devam etmektedir. İslam ekonomisinin meydan okumalarına kaynaklık eden ideallerini muhafaza etmesi önemli bir gereklilik olduğu gibi ideallerinden vazgeçmeden gerçekliği ıskalamaması da aynı şekilde bir gerekliliktir. Ancak ideallerin gerçeklikle ilişkisi ele alındığında İslam ekonomisinin uygulamada ve yer yer teoride karşılaştığı bazı güçlükleri/zorluk alanları bulunmaktadır.

İslam iktisadı, modern araştırma ve inceleme yöntemlerinin İslam bilgi geleneğine nüfuz etmesiyle ortaya çıkan güncel bilginin en görünür halini oluşturan bilimsel bir alandır. Örneğin akademi içerisinde İslam tarihi çalışmaları genel tarih biliminin içerisine eklemlenmiş, İslam felsefesi klasik felsefe geleneğindeki birikimle az ya da çok bütünleşmiştir. Ancak akademi içerisinde her alan bu şekilde bütünleşmiş değildir. İslam hukuku, hukuk disiplini ile bütünleşememiş, İslam iktisadı da iktisat bilimi ile içselleşememiştir. Bu modern ile geleneğin en azından ortak noktalarda uyumlaştırılmama probleminden kaynaklanan ve halen de etkileri devam eden güncel bir sorun olarak görünmektedir. Ancak 50 yılı aşkın süreyle akademik bir geçmişe sahip olan İslam iktisadı çalışmaları son dönemde modern iktisat bilimine -yeterli olmasa da- yaklaşmakta, onun yöntem ve tekniklerini kullanarak kendi modelini bütüncül bir yaklaşımla açıklama gayreti içerisinde olarak bu zorluk alanını aşmaya çalışmaktadır.

¹² İslam dünyasında sömürgeye maruz kalmış devletlerin genel karakterlerinde emperyal kültürün kalıntıları Post-Kolonyal etkiler olarak sosyolojik anlamda değerlendirilmiş ve 1979'da dile getirilen "İmparatorluk Geri Dönüyor (The Empire Writes Back)" tezine dayanak olarak algılanmıştır. Az gelişmişlik ve post-kolonyal ilişkisi de bu bağlamda sebep sonuç açısından birbirine dayandırılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cemil Meriç, *Bu Ülke*, 37. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 97-98.

Tarihsel süreç içerisinde iktisat ve ekonominin bütüncül bir biçimde ele alındığı ancak belirli bir noktadan sonra -özellikle de endüstriyel ve teknolojik gelişmelere paralel olarak- finansın daha çok belirginleşip ön planda olduğu görülmektedir. Finansallaşmanın siyaset, hukuk, sosyoloji, psikoloji ve ekonomi gibi sosyal bilimlerin hemen hemen her alanında meydana getirdiği etki, doğal olarak İslam ekonomisine de yansımış görünmektedir. İslam ekonomisinin bütüncül bir yaklaşımla iktisat bilimi yerine daha çok finans alanında ilişki kurması kendi içerisinde birçok problemi beraberinde getirmektedir.¹³

İslam ekonomisinin son dönemde gösterdiği finansallaşma eğilimiyle idealleri ve gerçeklik¹⁴ arasında meydana gelen sapmalar öncelikle “eksen” tartışmalarını gündeme getirmiştir. Çünkü İslam ekonomisi içerisinde finansallaşma eğilimi ve etkisi yukarıda sayılan diğer alanlardan çok daha hızlı bir şekilde görünür hale gelmiştir. İslam ekonomisinin finansallaşma eğilimi ve buna bağlı olarak da hâkim finansal sisteme eklemlenme sorunu, onun kendi idealleriyle yer yer çatışma problemini meydana getirmektedir. Böylece gerçeklik ile idealleri arasında sıkışan İslam ekonomisi, ağırlık merkezini finansal alan üzerinde yoğunlaştırmış izlenimi vermektedir. Özellikle bankacılık, sermaye piyasaları ve sigortacılık (tekafül) alanına sıkışan İslam ekonomisinin, teorilerini tam anlamıyla inşa etmeden, pratik modellerini test edip ortaya koymadan, birikimli insan değerini yetiştirmeden, düzenleyici ve denetleyici mekanizmalarını oluşturup sistemsel işleyişi sağlamadan doğrudan finans sektörüne eklemlenmek zorunda kalması eleştirilmiştir.¹⁵

Finansallaşmanın ve finans endüstrisinin kendi dinamiklerinden kaynaklanan sorunsal alanı, hâkim paradigma çerçevesinde oluşturulan düzenleme ve denetleme teorileriyle giderilmeye çalışılmış ya da düzenleme ve denetleme teorileri bu sistemin devamlılığı için bir tampon görevi üstlenmiştir.¹⁶

¹³ Muhammed Aslam Haneef, Hafas Furqani, “Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut”, *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, çev. Sercan Karadoğan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017, ss. 199-224.

¹⁴ Burada kast edilen “gerçeklik” reel konjokturel veya güncel, câri durumları ifade etmektedir. Felsefi bir anlam barındırmamaktadır.

¹⁵ Asutay, “İslam Moral Ekonomisinin İdeallerine Karşın İslami Finansın Gerçekleri”; Mabid Ali Al Jarhi, “İslam Ekonomisinin Teori ve Pratiği Arasındaki Boşluklar”, *İslam İktisat Sistemi Teori ve Politika*, ed. Sercan Karadoğan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2019, ss. 26-39; Haneef, Furqani, “Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut”, ss. 199-224.

¹⁶ Ümit Akçay, Ali Rıza Güngen, *Finansallaşma Borç Krizi ve Çöküş: küresel Kapitalizmin Geleceği*, İstanbul: Nota Bene Yayınları, 2019, ss. 92-97; Ömer Aytaç, Süleyman İlhan, “Yeni Kapitalizmin Kaotik

Kapitalizmin finansal yüzü -kendisi- zarar görmemeli ve finans, kapitalizmin sürekliliğini sağlayan bir araç olarak devam etmeli/ettirilmelidir anlayışı da en az finans ontolojisi kadar gerçektir. Çünkü kapitalizmin tarihi ve sorunsal geçmişi bu süreci destekler mahiyettedir. Bu yüzden finansal alanın sorunsal bir alan olmaya çok çok elverişli olması ve domino etkisiyle diğer birçok alana sirayet etme riski, düzenleme ve denetlemeyle giderilmeye çalışılsa da finans sistemi bu teorileri ele geçirip kendine hizmet eder hale getirme eğilimindedir.¹⁷

Düzenleme ve denetleme anlayışının güçlü bir zemine sahip olması, finansal mühendisliklerden ve oyunlardan etkilenmeyecek şekilde politik müdahalelerden korunacak bir eksende ele alınması ve dışsal müdahalelere kapalı bir sistemle inşa edilmesi için son dönemlerde yoğun bir çaba gösterilse de sistemin sağlıklı bir şekilde işletilmesi adına ortaya konan hedeflere ulaşılamamıştır.

İslami finans sisteminin kendi aksiyomları merkezinde¹⁸ düzenlenmesi ve idealleri çerçevesinde kendi ilkeleriyle denetlenmesi finansal sistemde olduğu gibi bir zorunluluktur. Bu bağlamda çalışmanın üçüncü bölümünde geleneksel düzenleme ve denetleme anlayışı, fırsat ve zorlukları, İslami finans sisteminde düzenleme ve denetleme yaklaşımı, farklılıkları, araçları ve kurumları gibi genel mimari yapısı incelenmektedir. Ayrıca İslami finans endüstrisinin (İFE)¹⁹ düzenleme ve denetleme mekanizmalarını yürüten kurumsal yönetim anlayışı, sistemi ve araçları ele alınmakta özellikle de şer’î düzenleme ve denetlemeyi yürüten danışma kurulları incelenmektedir.

İslami finans endüstrisinin (İFE) düzenleme ve denetleme araçlarına ana hatlarıyla bakıldığında sistemin bireysel bir akılla değil kolektif bir şuurla üretilen kurumsal bilgi formuyla ele alındığı görülmektedir. Bu kurumsal yapılar, düzenleyici ve denetleyici mekanizmalara içerik üretmekte, finansal aracı kurumlara kaynaklık

Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Kriz”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 10, sy. 1 (2008), ss. 182-210.

¹⁷ Gülenay BAŞ Dinar, “Kapitalizmin Krizlerini Minsky’nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi Çerçevesinde Anlamak”, *Yıldız Social Science Review*, c. 4, sy. 2 (2018), ss. 167-86; M. Emre Dorman, “İslam, Kapitalizm ve Piyasa”, *Kutadgubilig: Felsefe- Bilim Araştırmaları*, c. 1, sy. 39 (2019), ss. 111-28; M. Kemal Aydın, “Kapitalizm ve Kriz”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 6, sy. 2 (2003), ss. 1-10.

¹⁸ İslam ekonomisinin temel aksiyomları bir kısım İslam iktisatçılarına göre doğrudan “makasid” teorisiyle açıklanmışken bir kısmına göre de Tevhid, denge, özgür irade ve sorumluluk olarak açıklanmıştır. Bu konu çalışmanın 3. Bölümünde daha detaylı ele alınmıştır.

¹⁹ İslami finans endüstrisi (İFE): Literatür içerisinde İslami bankacılık, İslami sermaye piyasaları ve İslami sigortacılık (Tekafül) sektörlerini ifade eden bir kavramdır. İslami finans kurumları (İFK): İFE içerisinde faaliyet yürüten herhangi bir kurumu ifade etmektedir.

etmekte ve yayınladıkları standartlar sayesinde de sistemi işlevsel hale getirmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda İFE içerisinde işlevsel bir görev ifa eden uluslararası İslami finans kuruluşları (İFK), özellikle yayınladıkları standartlarla/rehber ilkelerle düzenleme ve denetleme araçlarına kaynaklık etmektedirler. Uluslararası kuruluşlar eliyle üretilen bu bilgiler, İFE tarafından kullanılmakta hatta bazı ülkeler tarafından da yasal belgelere dönüştürülerek yürürlüğe konulmaktadır.²⁰

Uluslararası standart belirleyici ve rehber ilkeler yayınlayan bu kuruluşların İFE'yi düzenleme ve denetleme açısından akredite ettiği, işlemlerine dayanak oluşturduğu ve ideallerine uygun hale getirerek işlemleri meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bundan dolayı uluslararası kuruluşlar hem İFE'yi akredite etme yönü hem de İFE'yi geliştirip sektörel tanınırlığının sağlanması gibi birçok alanda kurumsal etkiye sahiptir. Uluslararası bu kuruluşlar İslami finans sistemi için sundukları altyapı desteği ile; (i) düzenleme ve denetleme, (ii) şer'î uyumlaştırma, (iii), tanınırlık sağlama, (iv) sektörel geliştirme, (v) uluslararası rekabete imkân sağlama, (vi) İslami finans algısının yerleşmesi, (vii) güven sağlayıp akredite etme ve (viii) İslami finansın geleceğini belirleme konularında dinamik bir görev üstlenmektedirler. Özellikle İslami finans bilgisinin üretilmesinde de önemli bir misyonu yürüten bu kuruluşların ayrı ayrı incelenerek değerlendirilmesi çalışmanın dördüncü bölümünde ele alınmaktadır.

Türkiye'de İslami finans alanında 1983 yılından itibaren başlayan çalışmalar 2021 yılına gelindiğinde önemli ölçüde mesafe kat etmiştir. Özel finans kuruluşları ile başlayan süreç katılım bankacılığı, tekafül çalışmaları, Borsa İstanbul katılım endeksi gibi sektörel gelişmelerle devam etmiş, üniversitelerde açılan lisans bölümleri, YL ve DR programları, araştırma merkezleri ve kurulan enstitülerle akademik açıdan ele alınmış, STK ve özel gayretlerle desteklenerek ülke içerisinde neredeyse bir ekosisteme dönüşmüştür. Bazı hükümetlerin²¹ bu alana sağladığı politik destek (finansal, kurumsal ve yasal düzenlemeler) konjonktürel açıdan İslami finansın ülke içerisinde gelişmesine ve özellikle de İslami finans algısının oluşmasına ciddi ivme kazandırmıştır. Bu dönem içerisinde yaşanan gelişmelere 2 kamu bankasının sektöre dâhil olması, katılım finans ilkelerince sigorta hizmeti

²⁰ Muḥammad Marjān, Beebee Salma Sairally, Farrukh Habib, *Islamic Capital Markets: Principles & Practices*, Kuala Lumpur: International Shari'ah Research Academy for Islamic Finance, 2015, ss. 205-49.

²¹ Ak Parti hükümetleri başta olmak üzere 45-46. Özal Hükümeti ve 54. Erbakan Hükümeti Türkiye İslami Finans çalışmalarına politik destek vermişlerdir.

veren kurum sayısının 12'ye yükselmesi, üniversitelerde bölümler açılarak yüksek öğretim sistemi içerisine dâhil edilmesi örnek olarak gösterilebilir.²²

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte strateji belgelerinde yer alan “İslami Finans Vizyonu”²³ başta Cumhurbaşkanlığı Ekonomi Politikaları Kurulu olmak üzere Merkez Bankası, BDDK gibi düzenleyici kurumlarla yapılanma yolunda adımlar atılmaktadır. İstanbul finans merkezinde İslami finans hizmetlerinin yürütülmesine dair milli hedefler ve katılım finans çalışmalarıyla ortaya konulan çabalar İslami finans potansiyeline Türkiye'nin talip olduğunun önemli bir göstergesidir. Ayrıca kamuoyunun bu konudaki beklentileri de bu çalışmalara ivme katan önemli bir motivasyon kaynağı olarak görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de yaşanan tüm bu gelişmelerin ve birikimin uluslararası alana taşınabilmesi, bölgesel anlamda İslami finansın sağladığı olanaklardan, siyasi ve ekonomik açıdan İslami finansın faydalarından yararlanabilmesi ve ülke içerisindeki İslami finans paydaşlarının ideallerinden kaynaklanan taleplerinin karşılanması adına düzenleyici ve denetleyici kurumsal bir yapının kurulmasına ciddi anlamda ihtiyaç olduğu gözükmemektedir. Bu ihtiyaca binaen uluslararası İslami finans kuruluşlarının yapısal işleyişinin incelenmesiyle ortaya çıkacak bilgiden hareketle Türkiye'nin uluslararası alanda temsilini sağlayacak ve İslami finans hizmetlerinin düzenleme ve denetleme açısından işlevini gerçekleştirecek model bir kurum önerisi çalışmanın beşinci bölümünde sunulmuştur.

Araştırmanın Arka Planı

İslam ekonomisinin teorik boyutunun başlangıç serüveni, gerekçesi, kavramsal çerçevesi, kapsamı, içeriği ve bu yöndeki gelişmeleri ana hatlarıyla ele alındığında; pratik alan ve bu alanda yaşanan gelişmeler, fırsat ve zorluklar birçok düzenlemeyi ve beraberinde de kendine özgü denetim anlayışını zorunlu hale getirmektedir. İslam ekonomisinin kurumsal anlayışının gerekli kıldığı düzenleme ve denetleme mekanizmaları uygulama alanındaki zorlukları fırsata çevirmede,

²² Türkiye’de İslami finansın politik iklimle beraber gelişme örneklerini daha detaylı görmek için bkz: Mücahit Özdemir, Hakan Aslan, “Türkiye’de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikası”, İstanbul: SETA, 2017.

²³ Bu vizyon, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmeden önce de parlamenter hükümet sistemi içerisinde politika olarak da bulunmaktaydı. Burada strateji belgeleri ile ifade edilmesinden dolayı yürürlükteki son hali ifade edilmiştir.

ideallerinin korunmasında ve İslam ekonomisinin geleceğini inşa etmede önemli bir rol üstlenmektedir.²⁴

İslam ekonomisinin 2000’li yıllardan sonra hızlı bir şekilde finansal işlemleri merkezine alarak ideal odaklı yaklaşımından gerçek odaklı yaklaşıma kayması sektörel gelişmesi açısından olumlu gözükse de temel aksiyomlarından²⁵ alınan motivasyonun kapitalizmin kar odaklı motivasyonuna tercih edilmesi anlamına gelen eksen kayması sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır.²⁶ İslam ekonomisi çalışmalarında ilk dönem teorisyenlerinin ifade ettiği ulvî hedeflerin aksine son dönemlerde -geleneksel finansal sektörün bir parçası olarak küresel kapitalist ekonomide büyüme gösteren- finans alanına ağırlık veren İslam iktisadı çalışmaları, konuyu farklı bir mecraya taşımıştır. Bankacılık ve finans alanında yoğunlaşan çalışmalar birçok tartışmayı ve sorunu da beraberinde getirmiştir.²⁷ Burada İslam ekonomisinin kar güdüsü ile hareket etmesi veya finans alanında yer edinmesi eleştiri konusu değil, kar güdüsü ile hareket edilerek, finansal piyasanın gerekliliklerine kapılıp temel aksiyomlarına zarar verme endişesi dile getirilmektedir. Bu açıdan İslam ekonomisinin teorik ile pratik alanının uzlaştırılması ve uyumlu hale getirilmesinin yöntemsel ve kurumsal çözümleri önem arz etmektedir.

İslam ekonomisi günümüzde sermaye piyasaları, bankacılık ve tekafül üzerinden işlevsel yönünü finansal aracı kurumlarıyla ortaya koymaktadır. Ekonominin finans ayağını oluşturan bu sektörler piyasa açısından İslam ekonomisinin görünen ve gelişen yüzünü ifade etmektedir. Diğer yandan İslam

²⁴ İslami finans sisteminin Türkiye bağlamında yapısal açıdan gereksinimleri düzenlenen bilimsel etkinliklerde alanda uzman kurum ve kişilerin görüşleri ile detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yapısal gereksinimleri görmek için bkz: İSEFAM, “İslam Ekonomisi ve Finansı Çalıştayları-3: ‘İslami Finansa Ürün Geliştirme ve Fetva Süreçleri’ Sonuç Bildirgesi”, Sakarya Üniversitesi, 2014, BBDK-TKBB, “Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu”, Ankara: BDDK, 2013.

²⁵ Aksiyom, mantık ve matematikte kanıtlanmasına gerek duyulmayan kabuller olarak özetlenebilir. İslam’ın temel aksiyomları ile kasıt, İslam’ın kendisinden zuhur eden önermelerin temeli ve dayanağı olan temel kabulleridir. İslam dininin temel esasları, dini hükümlerin kaynağı İslam’ın temel aksiyomlarıdır. Tevhid, nübüvvet ve ahiret İslam’ın temel aksiyomları olup Kur’an, sünnet, icma’ ve kıyas ise dinin hükümlerin kaynağı olarak temel aksiyomlara örnek verilebilir. İslam ekonomisinin temel aksiyomları için ise bkz: Rauf Azhar, *Economics of an Islamic Economy*, The Netherlands: BRILL, 2010, ss. 125-65; Mehmet Asutay, “A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System”, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, c. 1, sy. 2 (2007), ss. 6-12.

²⁶ Muhammed Aslam Haneef, Hafas Furqani, “Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut”, *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, çev. Sercan Karadoğan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017, ss. 199-224; Mehmet Asutay, “İslam Moral Ekonomisinin İdeallerine Karşın İslami Finansın Gerçekleri”, *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, ed. Sercan Karadoğan, çev. Melih Turan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017.

²⁷ Mehmet Asutay, Nazim Zaman, “Divergence between Aspirations and Realities of Islamic Economics: A Political Economy Approach to Bridging the Divide”, *IIUM Journal of Economics and Management*, c. 17, sy. 1 (2009), s. 74.

ekonomisinin gelişmekte olan finansal araçlar dışındaki sosyal finans (vakıf-zekât-mikro finans), yatırım, sermaye, bilgi teknolojileri, eēitim gibi alanları da bulunmaktadır. İşlam ekonomisinin ister gelişen isterse gelişmekte olan alanları olsun aēdař kurumsal seyri, dūzenleme ve denetleme mekanizmalarıyla temel aksiyomların korunmasına baēlıdır. İşlam ekonomisini var eden kurucu felsefenin ideallerini merkeze alarak piyasanın gerçekleriyle de uyumlu hale getirilmesi bu mekanizmaların temel işlevsel alanını oluşturmaktadır.

İřlam'ın temel aksiyomları çerçevesinde oluřturulacak ekonomi anlayıřını ve iřlevsel alanını ifade eden finansal sistem, İřlam'ın temel anlayıřı ve dūnya gōrūřu ile uyumlu olan ve řer'î ilkeleriyle uzlařmıř bir sistem anlamına gelmektedir.²⁸ İřlam'ın temel aksiyomlarına uygun olarak tasarlanan bu sistemin, modern kapitalist sistemden (konvansiyonel finans)²⁹ nasıl, ne ölçūde farklı olabildiēi/olabileceēi ve nereye kadar uyumlu hale getirilebilir/getirilebileceēi sorularına cevap arayıřları 1980'li yıllardan itibaren gūndemdedir. Ancak gūnūmūz İřlam ekonomisine politik/pratik kaygı ve beklentilerin oldukça etki ettiēi ve İřlam ekonomisinin bu minvale gōre řekillendiēi gōrūlmektedir. Kurucu neslin³⁰ İřlami kavramlar ekseninde oluřturmaya alıřtıēı ve ardından gelenlerin de bunları açıklayarak modellediēi sistem, 2000'li yıllardan sonra özgūn ve farklı politikaları geliřtirmek için analitik araçlara dōnūřememiřtir.³¹

Kavramsallaştırmanın teorik zemini oluşmuş ancak uygulama alanı oluřmadıēı için yeni yorumlar ve yeni yaklaşımlarla hâkim paradigma eksenine zorunlu bir yaslanma sōz konusu olmuştur. Örneēin infak, sadaka, karz-ı hasen, mūřareke, mudarebe gibi temel kavramlar teorisyenlerce açıklanmış hatta modellemeler yapılmış olsa da ekonomik bir faaliyetin finansmanını karşılayacak derecede bir organizasyon algısına dōnūřememiř sadece bireysel ilişkiler boyutunda

²⁸ Amr Ahmed, Mohamed el-Tıby, *Islamic Banking: How to Manage Risk and Improve Profitability*, I Hoboken: Wiley, 2011, s. 13.

²⁹ Fransızca *conventionel* kelimesinden dilimize aktarılan konvansiyonel kelimesi bankacılık ve finans terimi açısından ūzerinde tarafların uzlařı saēlayıp anlařma yoluyla yūrūttukleri bir sistemi ifade etmektedir. Bu baēlamda ilkesel sınırlar olmadan tarafların anlařmasına baēlı olarak yūrūtūlmekte ve kapitalizmin yūrūrlūkte olmasına olanak saēlamaktadır. Çalıřmanın bundan sonraki kısımlarında kullanılacak olan konvansiyonel kelimesi kapitalist sistem anlayıřıyla hareket eden finansal sistemi ifade etmektedir.

³⁰ İřlam iktisadının ūncū teorisyenleri olarak tanımlanabilecek bu kavramın modern İřlam ekonomisi çalıřmalarıyla bařlatılabileceēini ve sınırlılık ifade ettiēini belirtmekte yarar vardır. Kurucu neslin (ōnderlerin) ūrneklerini gōrmek için bkz: Emmy Abdul Alim, *İřlami Finansın Kūresel Őnderleri: Sektōrdeki Dōnūm Noktaları ve Yansımaları*, ev. Hūseyin Burgazoēlu, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019, ss. 11-186.

³¹ M. Aslam Haneef, Hafas Furqani, "Contemporary Islamic Economics: The Missing Dimension of Genuine Islamization", *Thoughts on Economics*, c. 19, sy. 4 (2009), ss. 29-48.

kalmıştır. Bu yüzden piyasa koşullarında yürütülen kurumsal faaliyetlerde karşılaşılan birçok zorluk alanları meydana gelmiş ve sorunlar devam etmiştir.

İslam ekonomisinin bilgi ihtiyacını karşılayabilecek, piyasa koşullarında mücadele edebilecek metodolojiyi kimin üreteceği sorusu ilk dönem teorisyenlerince³² İslam'ın temel kaynaklarından elde edilerek bireysel yaklaşımlarla çözüme kavuşturulmuştur. Ancak ilerleyen zamanlarda teorik zeminin uygulama alanı bulmasıyla (kurumsallaşma) bu bireysel bilgi üretimi, ihtiyaçları karşılayamamış ve piyasanın zorlu şartları karşısında pasif kalmıştır. Bu zorluk alanının aşılması için kolektif bilgi üretim sürecine geçilmiş ve bu bilginin ortak akılla inşa edilme çabalarıyla İslam ekonomisinin önünü açacak yeni yönelimler belirlenmeye çalışılmıştır.³³

İslam ekonomisinin finansal yörünge içerisinde varlığını sürdürmesi temel aksiyomlarına bağlı kalmak şartıyla kabul edilebilir olduğundan bu alandaki tüm kurumların, aktörlerin ve işlemlerin, denetlenebilir olması ve yürütülen faaliyetlerin şeffaflığı, yürütenlerin de -kurumsal açıdan her ne makamda olursa olsun- hesap verebilir bir pozisyonda olması gerekmektedir. Çünkü İslam ekonomisi, İslam'ın temel kaynaklarına dayanarak adil, ahlaki ve sistemli bir ekonomi anlayışını amaçlamaktadır.³⁴

Son yıllarda İslami finans endüstrisinin (İFE) finansal işlemlerine yönelik iki temel eleştiri yapılmaktadır. Bunlardan birincisi; İFE'nin uluslararası alanda yer alıp gelişmesi için konvansiyonel finans sistemi içerisinde faizsiz bir model olarak

³² İlk dönem teorisyenleri 1950-1976 arasında ontolojik olarak İslam'ın temel kaynaklarından beslenerek teorileri ortaya koyan düşünürlerdir. İkinci dönem teorisyenleri ise 1976-2000 yılları arasında ortaya konan teorileri kurumsallaştıran düşünürlerdir. Moder İslam ekonomisi teorisyenleri ise ideal odaklı yaklaşımdan gerçekçi yaklaşıma süreci taşıyan akademisyenleri ihtiva etmektedir. Bu tasnif İslam iktisat tarihi okumalarından elde edilen verilerden kaynaklı olup tarafımızca yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nagaoka Shinsuke, "İslam İktisat Tarihine Eleştirel Bir Bakış: Kurulumu, Dönüşümü ve Yeni Arayışlar", *İslam İktisat Düşüncesi :Birlik ve Yönelim*, çev. Sercan Karadoğan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017; Abdul Azim Islahi, "İslam İktisadi Düşünce Tarihindeki Araştırmaların Otuz Yılı: Değerlendirme Ve Gelecek Yönelimler", *İslam İktisat Düşüncesi Birlik ve Yönelim*, ed. Sercan Karadoğan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017, ss. 29-68.

³³ Kolektif bilginin üretimi için ilk ve en kapsamlı adım olarak kabul gören geniş katılımlı Uluslararası İslam Ekonomisi Konferanslarının birincisi 1976'da Mekke'de başlamış ve sırasıyla 1983'te İslamabad'da, 1992'de Kuala Lumpur'da, 2000'de Loughborough'ta, 2004'te Bahreyn'de, 2005'te Cakarta'da, 2008'de Cidde'de ve 12.cisi de 2020 İstanbul'da yapılmıştır. İslam İş Birliği Teşkilatı, İslam Kalkınma Bankası ve İslam ülkelerinin hükümetleri nezdindeki katkılarla düzenlenen bu milletlerarası toplantılar İslam ekonomisinin güncel sorunlarını tartışmakta ve tavsiye niteliğinde kararlar alarak İslam ekonomisinin güncel sorunlarına çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zaim, "İslâm Ekonomisi ve İslâm Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yıldaki Gelişmeler", ss. 125-43.

³⁴ Asutay, Zaman, "Divergence between Aspirations and Realities of Islamic Economics", s. 76; Zaman, Asutay, "İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma", ss. 179-200.

işlemeyeceği iddiasıyla *makâsîd teorisi*'ni³⁵ kullanmaları ve buradan hareketle konvansiyonel finans işlemlerinin benzerini isim değişiklikleri yoluyla İslami finans kurumlarında işleme koymalarıdır.³⁶ Ayrıca İslami finans sektöründeki fonların çok az kısmının Müslüman toplumların tabanından kaynaklanması ve büyük kısmının - körfez ülkeleri başta olmak üzere- Müslüman ve gayr-i Müslim zenginler arasında el değiştirmesi de bu bağlamda yöneltilen eleştirilerdendir.³⁷ İkincisi ise; İslami finans sektörü içerisinde kullanılan finansal mühendislik maharetiyle ortaya çıkarılan ürün yelpazesinin (türev piyasası ürünleri, fintek uygulamaları) İslam'ın temel aksiyomlarına uygun olmadan ve geleneksel fıkhn sağlıklı bir şekilde işletilmeden ortaya konulmasıyla bunun İslam'a uygun olduğunun iddiasıdır.³⁸ Burada İslam ekonomisinin temel gereksinimleri, öncelikle faiz/ribâ yasağı³⁹, ortaya çıkan/çıkabilecek riskin taraflarca eşit paylaşımı, belirsizliklerin giderilip akdin tüm unsurlarıyla kurulması, aşırı riskin kabul edilmemesi, kumar vb. işlemlerden

³⁵ Makâsîd teorisi (Makâsîdü'ş-Şerîa), Dini nass'larda yer alan ameli hükümlerin maksat ve gayeleri anlamına gelmekte olup hüküm verirken kullanılan önemli bir argümandır. İslam hukukunda fakihler tarafından kullanılan bu yöntem İslam ekonomi alanında da hükümlerin genişletilmesi amacıyla sıkça kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ertuğrul Boynukalın, "Makâsîdü'ş-Şerîa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, c. XXIII, ss. 423-27; Saim Kayadibi, "İslam Hukukunun Ulvi Amaçları: Makâsîd el-Şerî'ah", *İslam İktisadı ve Finansı*, ed. Hakan Sarıbaş, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi, 2017, ss. 3-18.

³⁶ Mahmoud A. el-Gamal, *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*, I Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 12.

³⁷ Asutay ve Zaman, "İslami finans düşüncesinin 1970'lerde eş zamanlı olarak körfez ülkelerindeki petrol şokları ve petro-dolar ile ortaya çıkması bu alanın nereye ve kime hizmet ettiğinin sorgulanmasında önemli bir parametre olmuştur" mealinde daha derin bir eleştiride bulunmuşlardır. Ayrıca bkz: Asutay, Zaman, "Divergence between Aspirations and Realities of Islamic Economics", ss. 76-77.

³⁸ el-Gamal, *Islamic Finance*, ss. 43-45.

³⁹ Faiz ve Riba konusunda başta İslam hukuku olmak üzere İslam ekonomisi içerisinde birçok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Özetle bu yaklaşımlara bakıldığında; her ribâ'nın faiz ancak her faiz'in ribâ olmadığı, ribâ ile faizin aynı minvalde olduğu, Kur'an ve Sünnette faiz ile ribâ'nın farklı kavramsal çerçevede ele alındığından hareketle hükümlerinin farklı olduğu, kavramsal açıdan farklılık oluştursa bile hüküm açısından eşit olduğu, faize ribâ anlamı yüklenirse enflasyon gibi konularda meselenin çıkmaz bir hal alacağı, faiz ile ribânın ayrılmasının maslahat açısından uygun olacağı ve tarihsel olayların güncel değerlendirmesinde yanlışlıklar yapıldığından faiz konusunda da ciddi hatalara düştüğü gibi birçok farklı değerlendirme bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için ilgili çalışmalara bkz: Vehbe Zuhayli, "Ribânın Fıkhi Manası", *Ribâyı Anlamak: İslam İktisadında Faiz*, ed. Abdulkader Thomas, çev. Z. H. Orhan, İstanbul: İktisat Yayınları, 2017; Beşir Gözübenli, "İslam Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba", *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Konya: KTO, 1997, ss. 607-59; Bayındır Servet, "Faizin Tanımı Meselesi", *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz*, ed. T. Eğri, Z. H. Orhan, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, ss. 53-67; Mahmoud A. El-Gamal, "Ribâ Yasağındaki İktisadi Hikmeti Anlamaya Dair Bir Çaba", *Ribâyı Anlamak: İslam İktisadında Faiz*, ed. Abdulkader Thomas, çev. Z. H. Orhan, İstanbul: İktisat Yayınları, 2017, ss. 187-210; Ali Gül, "İslâm'daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Câhiliye Ribâsı Kavramı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, c. 21, sy. 1 (2017), ss. 701-701; Nihat Dalgın, "Faiz Yasağı ile İlgili Farklı yaklaşımlar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 16 (2010), ss. 77-110.

oluşmaması, ürün ve hizmetlerin meşru olması⁴⁰ ve işlemlerin dayanak varlık (reel) esas alınarak gerçeğe uygun bir şekilde yapılmasını gerekli kılmaktadır.⁴¹

İslami finans işlemlerinin fıkıhla olan ilişkisini veya geleneksel fıkıh mirasıyla İslami finansın ilişki biçiminin sınırlarını net bir şekilde belirlemeden temel aksiyomlara uygun bir iktisadi düşüncüyü inşa etmenin imkânsızlığı aşıkardır.⁴² Bu sebeple araştırmanın arka planında İslami finans işlemlerinin fıkıh düşüncesi ile akredite edilmesine olanak sağlayan kurum ve kuruluşların yapısal açıdan incelenmesi ve bu konuda ortaya çıkan tartışmaların ele alınması yatmaktadır.⁴³

İslam ekonomisine 2000’li yıllardan itibaren artan ilgi sadece İslam dünyasıyla sınırlı kalmamıştır. Konvansiyonel finans sektörünün önde gelen kuruluşları “Islamic Window”, “Islamic Banking”, “Shariah Window”, “Islamic Indexs”, “Shariah Indexs” gibi isimlerle kendi bünyelerinde alan açarak finansal faaliyetlerini sürdürmektedirler.⁴⁴ Alanın genişlemesi, finansal ürün ve hizmet veren kuruluşların hem İslam toplumunda -Müslümanlar tarafından- hem de Gayri Müslimler tarafından yürütülmesi, İslam ekonomisinin finansal ürün ve hizmetlerinin denetlenmesini ve bir düzenlemeye tabi tutulup ele alınmasını daha da belirgin bir ihtiyaç haline getirmektedir. Bu yüzden İslam ekonomisinin hem kendi iç disiplini içerisinde hem de diğer finans sektörlerinden bu alana dâhil olanların ilkesel, kurumsal ve finansal işleyiş açısından düzenleyip denetleyecek uluslararası kurumlara olan ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyacın gerekliliği ve gereksinimleri çalışmada detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu konuda İslam ekonomisinin perspektifi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

AAOIFI⁴⁵, IFSB⁴⁶, IRTI⁴⁷, IIFM⁴⁸, IIRA⁴⁹, IICRA⁵⁰ gibi kuruluşların 2000’li yıllardan sonra kurulması, İslami finansı başta kendi ülkeleri olmak üzere

⁴⁰ Ürün ve hizmetlerin meşru olması İslam hukukunun akit teorisine göre düzenlenmiş ve uygun olan tüm mal ve hizmetlerdir. İslam hukukunun ürün ve hizmetlere dair genel akit teorisi için bkz: Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, Konya: Tekin Kitabevi, 2014, ss. 115-18.

⁴¹ Zamir Iqbal, Abbas Mirakhor, *An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice*, II Singapore: Wiley, 2011, s. 10.

⁴² Soner Duman, “Günümüz Fıkhi-İktisadi Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkıh Mirasımız İle İlişki Biçimimiz”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, c. 1, sy. 1 (2015), ss. 153-71.

⁴³ Burada finansal işlemlerin fıkhi uygunluk ile ele alınmasının imkânı tartışılmaktadır. Fıkıh gömleğinin finansallaşmaya giydirilerek sistemin meşrulaştırılma arzuları olarak düşünülmemelidir.

⁴⁴ HSBC, Deutsche Bank, Down Jones, Tokyo vb gibi kuruluşlar İslami finans ürünlerine yönelik faaliyet yürütmektedirler. Bu konu geniş bir biçimde çalışmamızın II. bölümünde ele alınacaktır.

⁴⁵ AAOIFI: Uluslararası İslami Finans Kurumları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu: AAOIFI, “Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions”, 2021, <http://aaoifi.com/about-aaoifi/?lang=en>.

uluslararası alanda yaygınlaştırılmasına/tanınmasına, kurumsallaşmasına ve sektörel anlamda genişlemesine katkı sunmuştur.⁵¹ Bu organizasyonların düzenleme ve denetleme açısından rehberlik hizmetleri sunması, şer’î, ahlaki, muhasebe ve yönetim alanında standartlar yayınlaması, şer’î ilkelere göre düzenleme ve denetleme fonksiyonlarına kaynaklık etmesi İslam ekonomisinin işlevsel niteliği açısından önem arz etmektedir. Bu kuruluşların kurumsal yapısının nasıl işlediği, yasal çerçevesi, neler yaptığı, nasıl kararlar aldığı, akreditasyon süreci, standartları, İslam ekonomisindeki rolü, güçlü ve zayıf yönlerinin incelenmesi gibi başlıklar çalışmanın ilgili bölümlerinde geniş bir incelemeyle ele alınmaktadır.

İslam ekonomisinin uluslararası boyutta gelişim gösterdiği ülkelerden birisi de Türkiye’dir. Türkiye’de İslam ekonomisine (katılım finans) olan ilgi kurumsal anlamda bankacılık ile sınırlı olsa da son dönemde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özel finans kuruluşlarının bankacılık statüsüne alınarak katılım bankacılığına dönüştürülmesi ile başlayan süreç, Borsa İstanbul içerisinde İslami ilkelere göre düzenlenmiş Katılım endeksinin oluşturulması, İstanbul finans merkezi bünyesinde İslami finans merkezi eylem planı, Kamu Gözetimi ve Muhasebe Denetim Kurumunun (KGK) İslami finans ile ilgili AAOIFI standartlarını kabul edip yürürlüğe koyması, BDDK tebliği ile TKBB bünyesinde merkezi danışma kurulunun kurulması ve katılım bankaları için bağlayıcı kılınması, katılım sigortacılığı (tekafül) alanında faaliyetlerin yürütülerek uluslararası boyutta önemli bir gelişme göstermesi, Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi bünyesinde Katılım Finans Dairesinin kurulması, MB bünyesinde Katılım Bankacılığı Müdürlüğü, Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (SEDDK) bünyesinde katılım sigortacılığı faaliyetlerinin yürütülmesi, tasarrufa dayalı faizsiz finans sistemi için BDDK tarafından yürütülen intibak ve düzenleme süreci, üniversitelerde lisans, lisansüstü bölümler, araştırma merkezleri ve enstitüler kurulması, özel sektör ve STK’ların bu

⁴⁶ IFSB: İslami Finans Hizmetler Kurulu: “Articles of Agreement”, The Islamic Financial Services Board, 2018.

⁴⁷ IRTI: İslami Araştırmalar ve Eğitim Enstitüsü (İslam Kalkınma Bankası): IRTI, “Islamic Research and Training Institute”, (29.01.2021), <https://irti.org/what-we-do/>.

⁴⁸ IIFM: Uluslararası İslami Finans Piyasası: IIFM, “International Islamic Financial Market”, t.y.

⁴⁹ IIRA: Uluslararası İslami Finans Derecelendirme Ajansı: IIRA, “The Islamic International Rating Agency”, (14.02.2018), <http://iirating.com/corprofile.aspx>.

⁵⁰ IICRA: Uluslararası İslami Uzlaşma ve Tahkim Merkezi: “IICRA – The International Islamic Centre for Reconciliation and Arbitration (IICRA)”, (18.03.2020), <https://www.iicra.com/>.

⁵¹ Muhammad Ayub, *İslami Finansı Anlamak*, çev. Kollektif, İstanbul: İktisat Yayınları, 2017, s. 19.

alandaki sivil faaliyetler yürütmesi Türkiye'nin İslam ekonomisi alanında dikkat çeken gelişmeleridir.

Türkiye'de faizsiz finans alanında yürütülen çalışmaların artan oranda devam etmesi, politik ve toplumsal desteğin görünür bir şekilde sürece dâhil olması, bu alanda hizmet veren mevcut kurumların kamu kesiminin de dâhil olarak giderek artması, Türkiye'nin 2023 vizyonu kapsamında İstanbul finans merkezinin İslami finans (katılım finans) alanındaki eylem planlarının ve hedeflerinin gerçekleşebilmesi, mevcut kurumlarımızın daha nitelikli ve uygun faaliyetler yürütmesi, toplumun ve kurumların bilgi ihtiyacını karşılayabilecek otorite bir yapının oluşturulması için gerekli zemini sağlamış görülmektedir. Ayrıca katılım finans ile ilgili iş ve işlemlerde akreditasyon, standartlaşma, düzenleyici ve denetleyici misyona sahip, uluslararası düzeyde de Türkiye'yi İslam ekonomisinin bölgesel gücü haline getirecek kurumsal bir organizasyona ihtiyaç görülmektedir. Bu açıdan çalışmanın arka planındaki ikinci etmen Türkiye'de bu ihtiyaca cevap vermeye namzet olacak kurumsal bir model taslağının ortaya konmasıdır.

Araştırmanın Konusu

Çalışmanın ilk bölümlerinde tarihi süreç içerisinde iktisadın ekonomiye, ekonominin de finansallaşmaya evrilen boyutu ve bunun sonucunda ortaya çıkan olumlu ve olumsuz sonuçlar, kapitalizm ekseninde ele alınarak İslam ekonomisini ortaya çıkaran zemin ele alınmıştır. İslam ekonomisini ortaya çıkaran veya alternatif bir model olmaya sevk eden teorik ve pratik zemin İslam ekonomisinin var olma imkânıyla birlikte tartışılmıştır. İslam ekonomisinin başlangıcından günümüze kadar var olan/kesintiye uğrayan/görmezden gelinen tüm gelişmeleri ele alınarak İslam ekonomisinin tarihi perspektifi, dönemlendirme sorunu, hâkim iktisadi düşünceden ayrıştığı yönler ve birleştiği noktalar, hem bilim hem de iktisat disiplini içerisindeki İslam ekonomisinin konumu, İslam ekonomisinin alternatif bir model olma iddiası, meydan okumaları, temel yaklaşımları, fırsatları ve güçlükleri, günümüz çalışmalarına temel teşkil edecek paradigması panoramik bir bakışla değerlendirilmiştir.

Küresel gelişmelere paralel olarak finans alanında ortaya çıkan hızlı gelişmeler ve artan sorunlar sadece cari sistem için geçerli olmayıp İslam ekonomisi

içinde geçerlidir. İslam ekonomisinin süreç içerisinde birçok zorluklarla karşı karşıya kalması bir yanyla içsel sebepler diğer bir yanyla da piyasa odaklı yaklaşımlarla hareket etmesinden kaynaklanmaktadır.⁵² Bu bağlamda ortaya çıkan sorunların çözülmesi ve zorlukların aşılması için öncelikle kurumsal yapıların, operasyonel iş ve işlemlerin aksiyomları çerçevesinde yeniden gözden geçirilerek ele alınması, ideallerinin korunması adına düzenleme ve denetlemeye tabi tutulması ve böylelikle de İslam ekonomisinin kurumsal yönetim anlayışının ilkesel bir şekilde tahkim edilmesini gerekli kılmaktadır.

Kurumsal yönetim kültürünün İslam ekonomi sisteminde tahkime kavuşturulması sadece sorun odaklı bir gereksinim olarak nitelendirilmemelidir. Bu tahkim aynı zamanda İslam ekonomisinin ilkesel gelişmesinde kritik bir itici güce sahip olarak değerlendirilmektedir. İslam ekonomisinin temel aksiyomlarının korunması, paydaşlarının bilgi ihtiyacının karşılanması, güven ve istikrarın sağlanarak sistemin şeffaf ve hesap verilebilir bir forma dönüşmesi aynı zamanda İslam dinin de bir gereğidir. Bu açıdan çalışmanın ikinci bölümünde İslam ekonomisinin zorluklarının aşılmasına katkı sunacak, fırsatların değerlendirilebilmesine imkân verecek kurumsal tahkimin (şer’î kurumsal model) temel unsurları, gerekçeleri, düzenleme ve denetleme perspektifi ayrıntılarıyla incelenmiştir.

2000’li yıllardan sonra küresel olarak gelişen ve günümüz açısından da önemli bir konuma sahip olan düzenleme ve denetleme mekanizmaları İslami finans sisteminin gelecek mimarisinde önemle vurgulanmaktadır.⁵³ İslam ekonomisinin kurumsal mimarisi içerisinde ideallerinden esinlenerek oluşturulan sistemsel yapıların -mevcut literatürün incelenmesi ile elde edilen bulgulardan hareketle- ilkesel olup olmadığı ya da işleyişinde ne derece ilkesel tutumlara sahip olduğu, İslami finans endüstrisine (İFE) ne derece katkı sunduğu, geleceğini inşa etmede nasıl bir rol üstlendiği gibi konular eşliğinde değerlendirilmektedir.

⁵² Dorman, “İslam, Kapitalizm ve Piyasa”, ss. 111-28; Mehmet Asutay, “İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması: İslam Ahlâk İktisadının İdeallerine Karşı İslami Finansın Gerçekleri”, *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, çev. Mustafa Kenan Erkan, c. 3, sy. 1 (2015), ss. 125-44.

⁵³ Rodney Wilson, *Legal, Regulatory and Governance Issues in Islamic Finance*, CRP, Edinburgh University Press Ltd., 2012; Abdul Rahim Abdul Rahman, “Shariah Audit for Islamic Financial Services: The Needs and Challenges”, *The Journal of Muamalat and Islamic Finance Research*, c. 7, sy. 1 (2010), ss. 133-46; Nawal Kasim, Shahul Hameed Mohamed Ibrahim, Maliah Sulaiman, “Shariah Auditing in Islamic Financial Institutions: Exploring The Gap Between The ‘Desired’ and The ‘Actual’”, *Global Economy & Finance Journal*, c. 2, sy. 2 (2009), ss. 127-37.

Çalışmada ayrıca örneklem/incelenen ülkeler çerçevesinde uluslararası faaliyet sürdüren İslami finans kurum ve kuruluşlar kendi içerisinde tasniflenerek hizmet ettikleri alanlar hem kurumsal yapılar hem de uygulamadaki örneklerle ele alınmıştır. Ülkeler bazında bu kurumların yapısal işleyişi incelenerek İFE'yi akredite edip etmediği tartışılmıştır.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemden başlayarak günümüze kadar yürütülen İslami finans alanındaki çalışmalar belirli bir hacme ulaşarak ülke ekonomisi içerisinde yerini almış özellikle de finansal açıdan sistemin bir parçası haline gelmiştir. 2000'li yıllardan sonra politik açıdan kendisine önemli bir destek bulan Türkiye katılım finans (İslam ekonomisi) çalışmaları⁵⁴, ülkenin ekonomi ve finans politikalarına dâhil edilerek devlet desteğiyle gelecek vizyonu inşa edilmekte ve önemli ölçüde de kurumsallaşmaya zemin hazırlanmaktadır. Buna paralel olarak da toplum nezdinde belirli bir algıya, sektör içerisinde gözle görülür bir genişlemeye ve akademik çevrelerce de artan bir ilgiye sahip olmuştur. Ayrıca sivil toplum destekli yürütülen çalışmalar ve bireysel gayretlerle de Türkiye İslam ekonomisi çalışmaları kendisine destek bulmaktadır.

Türkiye'de katılım finans (İslam ekonomisi) alanında ortaya çıkan gelişmeler ve buna bağlı olarak yürütülen faaliyetler dünya ölçeğinde incelendiğinde istenilen düzeyde sistemleşmemiş özellikle de kurumsal açıdan hukuki/yasal alt yapı, düzenleme ve denetleme mekanizmaları yönüyle istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu açıdan Türkiye'nin uluslararası ölçekte ve özellikle de bölgesel bağlamda İslami finans rekabetine imkân tanıyacak, ülke içerisindeki katılım finans sistemine dair iş ve işlemleri, kurumları ve yürütülen diğer çalışmaları düzenleyip denetleyecek bir yapıyla beraber zorunlu olarak bir gereksinim olan hukuki çerçeveye ihtiyacı olduğu görülmektedir.

Kurumsal bir modelin ve gerekli olan yasal/hukuki çerçevenin oluşturulmasıyla sistem açısından yeterli düzeye ulaşamayan katılım finans (İslam ekonomisi) çalışmalarındaki boşluğun doldurulması ve kurumsal mimarideki iyileştirmelerin yapılması mümkün olacaktır. Ayrıca Türkiye'nin İstanbul finans

⁵⁴ Türkiye'de yürütülen İslam ekonomisi çalışmaları kurumsal düzeyde "katılım finans" veya "faizsiz finans" ismiyle müsemmadır. Yasal ve hukuki zeminde bu şekilde kullanılan isimlendirme doğrudan "İslam ekonomisi" kavramını karşılamasa da yürürlükteki kavramsallaştırmanın kullanılması açısından çalışmada bu şekli ile tercih edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye İslam ekonomisi kurumsal çalışmaları, çalışmanın bundan sonraki kısmında "katılım finans sistemi" biçimi ile kullanılacaktır.

merkezi içerisinde hedeflediği İslami finansın bölgesel merkezi olma vizyonuna da önemli ölçüde katkı sunulacaktır. Çalışmamızın son bölümünde geniş katılımcı, işlevsel, uluslararası ölçekte faaliyetler yürütecek Uluslararası Katılım Finans Hizmetleri Kurumu ismiyle proaktif bir kuruluş modeli (QISTR) önerilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, genelde ekonomi ve finansın ve bunlara dair ilgili bilimlerin metodolojisi kullanılırken daha özelde din-ekonomi ilişkisi bağlamında İslam iktisadının yöntemsel arayışları kullanılmıştır. Çalışmada İslami finans sisteminin uygulandığı ülkelerde (örneklem ülkeleri) ilgili kurum ve kuruluşların incelenmesi, düzenleme ve denetleme mekanizmalarının nitel/nicel açıdan ele alınması, yer yer karşılaştırmalar yapılarak küresel mimarinin genel görünümünün betimsel yöntemle ortaya konması ve bu doğrultuda yeni bir kurumsal model önerisinin sunulması çalışmanın metodolojik evrenini ifade etmektedir. Tüm bu alanlar incelenirken nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılarak, veri toplama ve vaka incelemesiyle mevcut literatürdeki bilgiler değerlendirilmiştir. İslami finansın ideallerinden neşet eden düzenleme ve denetleme anlayışının gerçeklikle (yürürlükteki uygulamalar) uyumlu olup olmadığı karşılaştırmalarla metodolojik olarak ortaya konulmuştur.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden *keşfedici araştırma yöntemiyle*⁵⁵ çalışmanın evreni belirlenmiş, ardından da elde edilen bilgiler/bulgular nitel araştırma tekniklerinin diğer metotlarıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca araştırmanın *betimleme, karşılaştırma, anlama ve tasvir etme* metotları bir bütün olarak ele alınmış ve çalışma nitel yöntemle hazırlanmıştır. Dolaylı gözlem ve belgesel gözlem tekniklerine de yer yer başvurularak nitel araştırma evreni desteklenmiştir. Özellikle belgesel yöntem tekniği kullanılarak dokümantasyon metodu ile çalışmaya ait veriler toplanmış ve karşılaştırmalar yapılarak konu betimlenmiştir.

Çalışmanın nitel veri eksenini, İslami finans sisteminde düzenleme ve denetleme mekanizmalarının bileşenleri olan; (i) uluslararası kuruluşlar, (ii) standart yayınlayan organlar, (iii) derecelendirme kuruluşları, (iv) araştırma ve inceleme organları, (v) şer'î danışma kurulları, (vi) ülke içerisinde İslami finans sektörünü

⁵⁵ Nitel araştırmak tekniklerinden biri olan keşfedici araştırma tekniği, daha önceden yapılmamış araştırma konuları hakkında araştırmacıya yüzeysel bilgiler sunan, araştırmacının fazla bilgi sahibi olmadığı konuları inceleyip araştırma konusunun görece yeni olduğu durumlarda kullanılan bir yöntem olarak ifade edilebilir.

düzenleyen ve denetleyen kurumlar, (vii) hukuki dayanaklar ve yasal alt yapı çalışmalarına dair yayınlar, raporlar, kanun ve yönetmelikler, sektörel değerlendirme raporları ve ilgili kurumların yasal belgeleridir.

Çalışmada elde edilen verileri/bulguları analiz etmek için nicel ve nitel araştırma teknikleri bir arada kullanılmıştır. Elde edilen nitel bilgi ve veriler betimsel analize tabi tutulmuş, düzenleme ve denetleme mekanizmalarıyla alakalı elde edilen ülke verileri literatür eşliğinde değerlendirilmiştir. Betimsel ve değerlendirci yöntemle ele alınan bu çalışma düzenleme ve denetleme açısından İslami finans endüstrisinin kurumsal boşluklarını tespit etmek, politika önerileri geliştirmek ve destekleyici unsurları belirleyip Türkiye açısından kurumsal model mimarisinin önerilmesini hedeflemektedir. Ayrıca İFE'nin düzenleme ve denetleme sistemini yürüten uluslararası kuruluşlar, çalışmada ele alınan inceleme alanının ana eksenini ifade etmektedir. Düzenleme ve denetleme mekanizmasının İslami finans endüstrisi içerisinde nasıl tesis edildiğine dair veriler (kurumsal yönetim ve denetim perspektifinden) kurumlar üzerinden elde edilerek incelenmiştir. Özellikle düzenleme ve denetleme araçlarının İslami finans sistemi üzerindeki etkisi, oluşturulan “ilkesel ölçeklendirme”⁵⁶ ile gelecek çalışmalara (çalışmanın sınırlılıklarından dolayı) zemin hazırlanmıştır.

Araştırmanın Hedefleri

Çalışmanın hedefleri bölümler bazında değerlendirildiğinde araştırmanın şu sorulara cevap vermesi hedeflenmektedir:

- Birinci bölümde İslam iktisadının ekonomik bir model olarak kurgulanmasına sebep olan unsurlar, sebepler ve gelişmeler nelerdir?
- İkinci bölümde İslam iktisadı bir model olabilir mi?
- Üçüncü bölümde İslam iktisadının güncel sorunları nelerdir ve nasıl başa çıkılabilir?
- Dördüncü bölümde İslam ekonomisinin fırsatları değerlendirmek, zorlukları aşmak ve alansal boşlukları doldurmak için oluşturulan küresel mimarisi, yürütülen düzenleme ve denetleme perspektifi, kurumsal ve şer'î yönetim anlayışı nedir ve bunu hangi araçlarla nasıl sistemleştirme gayretindedir?

⁵⁶ İlkesel ölçeklendirme uluslararası İslami finans kuruluşlarının yasal dokümanlarından elde edilen amaç ve kapsamlarından oluşturulmuştur. İslami finans kuruluşlarının kendi ifadelerinden hareketle yine kendi uygulamalarını ölçeklendirmeye olanak sağlayacak bu yöntem çalışmanın III. Bölümünde ele alınmıştır.

- Beşinci bölümde Türkiye’de katılım finans çalışmaları ne düzeydedir ve hangi fırsatları sunmakta ve zorlukları barındırmaktadır? Fırsatların değerlendirilip zorlukların aşılmasına imkân verecek uluslararası bir katılım finans mimarisi nasıl olmalıdır? kapsamında bir model önerisinde bulunmaktadır.

Çalışmanın temel soruları bölümler bazında değerlendirildiğinde bütüncül bir şekilde şu soruya cevap aramak en genel hedefi ifade etmektedir. İslami finans endüstrisinin kurumsal mimarisi içerisinde faaliyet gösteren küresel kuruluşlar nelerdir, hangi niteliklere sahip olup yapısal işleyişleri nasıldır? Bu kuruluşlar neyi niçin ve nasıl yapıyorlar? Türkiye’de böyle bir kuruluşa ihtiyaç var mıdır? İhtiyaç varsa bu kurumsal model nasıl olmalıdır?

Çalışmanın hedefleri ayrıntılı olarak ele alındığında yukarıdaki sorular çerçevesinde şu hususlar öne çıkmaktadır. Uluslararası İFK’nın yapısal işleyişi, karar alma mekanizmaları, standart ve rehber ilkeleri, yönetim anlayışlarını ve diğer işleyiş mekanizmalarıyla İslam ekonomisine ne tür bir katkı sağladıkları, kendilerince iddia edilen ilkesel hedeflerle ontolojik ilişkisi, fırsat ve zorlukları detaylı bir şekilde incelenecek ve bu kuruluşların yapısal mimarisi ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu kuruluşların faaliyet alanları, kurumsal stratejileri ve İslami finansın gelecek vizyonuna sunacakları katkıları da irdelenecektir. Bu kuruluşların tüm dünya Müslümanları başta olmak üzere bütün insanlığa karşı kurumsal sorumluluklarının neler olduğu ve Türkiye’nin de bu minvalde kurumsallaşması durumunda neyi nasıl yapacağına dair yapısal çözüm önerilerini aşağıdaki hususlar çerçevesinde sunulması hedeflenmektedir.

- Uluslararası İslami finans kuruluşlarının işlevsel ve yapısal açıdan incelenmesi,
- Uluslararası İFK hukuki zemini ile çalışma usul ve esaslarının açıklanması,
- Uluslararası İFK kurumsal yönetim anlayış ve denetim ilkelerinin araştırılması,
- Uluslararası İFK akreditasyon mekanizmalarının incelenip bu konudaki tartışma alanlarının temel çerçevesini belirlemek ve bu kurumların sorumluluk ilkelerine göre çalışma esaslarını görmek,
- Uluslararası İFK merkezi danışma kurullarının dünya örneklerine bakıp bunların karar alma mekanizmalarını, usul ve esaslarını objektif bir şekilde incelemek,

- İslami finans ürünleri için verilen kararların ve belirlenen standartların metodolojisini anlamak ve fıkhi ilkeler ile karşılaştırmasını yapmak,
- Uluslararası İFK kurumsal yönetim anlayışı ve ilkeleri çerçevesinde ve açıkladıkları kurumsal teoriler çerçevesinde performanslarının incelenmesi
- Türkiye İslami finans kuruluşları için ihtiyaç olan mevzuat gerekliliğine dikkat çekilmesi ve uluslararası uygulamalar örnekliğinde bir taslak modelinin sunulması,
- İslami finans kuruluşları tarafından yapılan işlemler arasındaki farklılıkları asgari düzeye indirmek için sürdürülebilir bir sistemin tavsiye edilmesi,
- Türkiye’de İslami finans algısının yerleştirilmesi için katkı sağlayacak faaliyetlerin önerilmesi,
- Dünya’da ve Türkiye’de konvansiyonel bankacılık ile İslam bankacılığını ayırt eden en önemli özellik olan danışma kurullarının niceliği ve niteliğinin dünya örnekleri üzerinde incelenerek model oluşturulması ve var olan kurulların merkezileşme yönündeki çalışmalarının mercek altına alınması,
- Lokal olarak var olan danışma kurullarının bazı ülkelerde olduğu gibi merkezi danışma kurullarına evrilmesi için gerekli olan standartların belirlenmesi ve bunun gerçekleşmesine katkı sağlayacak modelin ortaya konulması,
- Türkiye’nin 2023 vizyonuna uygun olarak İstanbul finans merkezi çalışmalarına genel bir bakış ve özellikle de İslami finans merkezi çalışmalarının değerlendirilmesi,
- Türkiye’nin de Dünya’da olduğu gibi uluslararası nitelikleri haiz İslami finans kuruluş modelinin taslak olarak ortaya konması gibi konular ele alınmıştır.

Literatür İncelemesi

Çalışmanın literatür taraması ilgili bölümlerde müstakil olarak ele alınacağından burada sadece İslami finans sisteminin kurumsal yönetimi, düzenleme ve denetleme mekanizmaları, uluslararası faaliyet yürüten kuruluşlar ve Türkiye İslami finans vizyonunu değerlendirilmeye alınmıştır. Mevcut literatür incelendiğinde; İslami finans sisteminin kurumsal modeli, düzenleme ve denetleme mekanizmaları, standartlar, rehber ilkeler, şer’î denetim ve ideallerine bağlılık hem eleştirel hem de yapıcı olarak ele alınmış görünmektedir. İslami perspektife sahip yazarların İFE’nin kurumsal yapısına, düzenleme ve denetleme açısından mevcut uygulamalarına/ araçlarına genel anlamda olumlu yaklaştığı, Batı paradigmasına sahip yazarların ise bazı nedenlerle olumsuz baktığı görülmektedir. Bu bağlamda öncelikle eleştirel açıdan konuya dair literatür incelenmiş ardından da olumlu, parçacı ve bütüncül değerlendirmeler birlikte ele alınmıştır.

İslami finans kuruluşlarının, modern bankacılık ve finans sisteminin aksine bir yönüyle liberal konvansiyonel bankacılığa, bir yönüyle de modern Batı paradigması çerçevesinde piyasa hâkimiyetini elinde bulunduran kapitalizmin yıkıcı hegemonyasına karşı bir alternatif olma iddiasıyla 1950’lerden itibaren kurumsallaşmaya başladığı görülmektedir. Öncelikle bu kurumsallaşmanın tarihi süreci Rania Kamla tarafından liberal politikalar çerçevesinde değerlendirilmiş, İslami finansın kurumsallaşma anlayışındaki temel mimarisinin uluslararası hâkim finans anlayışına paralel bir şekilde ele alındığı, doğrudan eklemlenerek ideallerindeki İslam ve ahlak esaslarından sapmalara uğradığı vurgulanmıştır.⁵⁷

Tarihi sürecin ardından kapitalizme meydan okuyan İslami finansın piyasa, sosyal refah, din ve manevi değerler yönüyle ortaya koyduğu düzenleyici önermeler (kurumsal yapı, standartlar, rehber ilkeler) Maurer, Tracel ve Rethel tarafından ele alınarak yapısal yönden incelenmiştir.⁵⁸ Pollard ve Samers “kozmpolit yasallıklar”⁵⁹ çerçevesinde İslami finans ile hâkim finans ilişkilerinin uyumlaştırma sürecini Batı devletlerindeki kurumsal ve yasal düzenlemeler çerçevesinde İslami finans perspektifiyle ele almışlardır. İslami finansın ekonomik coğrafya ile kalkınma coğrafyası arasında kurmaya çalıştığı köprü ve globalleşme eğilimi adil, sosyal ve alternatif model olmaktan ziyade finansal bir yüzle neoliberalleşme görünümünde olduğu vurgulanmıştır.⁶⁰ Rethel, kurumsal İslam’ın küresel kapitalizm ile ilişkisi bağlamında ahlaki normlarla İslami finansın yaklaşımlarını performansa dayalı bir şekilde değerlendirmiştir. Küresel finans mimarisine İFE’nin katkılarını bu bağlamda ele alan Rethel, İslami finansın ilkeleri ile geleneksel finansın nasıl uyumlu hale geldiğine/gelebileceğine dair sorgulamalar yapmıştır.⁶¹

⁵⁷ Rania Kamla, “Critical Insights into Contemporary Islamic Accounting”, *Critical Perspectives on Accounting*, c. 20, sy. 8 (2009), ss. 921-32.

⁵⁸ Bill Maurer, “Anthropological and Accounting Knowledge in Islamic Banking and Finance: Rethinking Critical Accounts”, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, c. 8, sy. 4 (2002), ss. 645-67.

⁵⁹ **Kozmpolit Yasallık:** Liberal görüşler çerçevesinde Hobbes, Locke ve Kant’a dayandırılan sözleşmecî teorilerin çatışmadan ve doğal hukuktan kaçınmasıyla sivil birlik, hukuki uzlaşma ve rasyonel ölçütlerle tesis edilmeye çalışılan “birlik” olarak ifade edilebilir. Bu yaklaşımla taraflar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi, farklılıkların, çıkarların ve ilgilerin evrensel rasyonel hukuki zeminde ele alınması amaçlanır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Sarıcı, Murat, “Modernitenin Mirası ve Krizi Olarak Demokrasi ve Ötesi”, *FLSF*, 2014, Güz, sayı:18, ss.133-152.

⁶⁰ Jane Pollard, Michael Samers, “Governing Islamic Finance: Territory, Agency, and the Making of Cosmopolitan Financial Geographies”, *Annals of the Association of American Geographers*, c. 103, sy. 3 (2013), ss. 710-26.

⁶¹ Lena Rethel, “Corporate Islam, Global Capitalism and the Performance of Economic Moralities”, *New Political Economy*, c. 24, sy. 3 (2019), ss. 350-64.

Tracey, örgütsel yapılanmalar ile din ilişkisini hem sosyoloji hem de ekonomi açısından ele almış ve çağdaş toplumlarda dinin etkin güç alanlarından olan örgütsel yapılanmalarda motivasyonun hem dini inanç hem de seküler idealler olduğunu ifade etmiştir.⁶² Bu bağlamda İFE kurumsallaşma gereksinimleri Ahmed, Chapra ve Kahn'a göre ideal odaklı yaklaşımlar sonucu ortaya çıkan zorunlu bir ihtiyaç olarak düşünülmüştür. Yazarlara göre bu zorunluluğun gerekçeleri spekülasyonlardan korunmak, aşırı belirsizlik ve diğer riskleri minimize etmek, faizin sebep olduğu taraflar arası adaletsizlikleri ortadan kaldırmak olarak vurgulanmıştır.⁶³ Hassan'a göre ise İFK'ların verimliliğinin üst düzeye çıkarılması da gerçekçi bir yaklaşımla kurumsal gerekçeyi ifade etmektedir.⁶⁴

Abdullah ve Nadvi'ye göre her alanda olduğu gibi İslami finans kuruluşlarının da kurumsallaşma gerekçelerinin ardında yatan temel saik -ister ideal odaklı isterse gerçekçi odaklı yaklaşımlar olsun- İslami dünya görüşüdür.⁶⁵ Bu yaklaşımla hareket eden İFK diğer sistemlerden ayrılarak kendine has bir kurumsal perspektif alanı oluşturmayı hedeflemektedir. Chapra, İslami dünya görüşü çerçevesinde tevhid, adalet ve hilafet ilkelerini kurumsallaşma teorisini besleyen zemin olarak değerlendirirken,⁶⁶ Hasan da İFE'nin kurumsal anlayışının tevhid, şura ve İslami paydaş yaklaşımlarıyla faydacı, seküler, realist ve diğer modellerden ayrı bir felsefi temele sahip olduğunu vurgulamıştır.⁶⁷

İFE'nin ideallerinden neşet eden kurumsal yapılar bütüncül bir perspektifle literatürde ele alınmış görünmemektedir. Bu kurumların fonksiyonları, sektörel etkileri, Avrupa'daki kurumsal organizasyonlarla işlevsel karşılaştırmaları raporlarda ele alınmış olsa da bütüncül bir perspektifle incelenmediğinden bu çalışmayla

⁶² Paul Tracey, "Religion and Organization: A Critical Review of Current Trends and Future Directions", *The Academy of Management Annals*, c. 6, sy. 1 (2012), ss. 87-134.

⁶³ Habib Ahmed, M. Umer Chapra, "Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper)", Occasional Paper, Jeddah: The Islamic Research and Teaching Institute (IRTI), 2002; M.Umer Chapra, Tariqullah Khan, *Regulation and Supervision of Islamic Banks*, Jeddah: Islamic Development Bank, 2000.

⁶⁴ Zulkifli Hasan, "Corporate Governance: Western and Islamic Perspectives", *International Review of Business Research Papers*, c. 5, sy. 1 (2009), s. 279.

⁶⁵ Muhammad Abdullah, Muhammad Junaid Nadvi, "Understanding the Principles of Islamic World-View", *The Dialogue*, c. VI, sy. 3 (2011), ss. 270-72.

⁶⁶ M. Umer Chapra, *Islam and the Economic Challenge*, USA: The Islamic Foundation The International institute of Islamic Thought, 1995, ss. 4-5.

⁶⁷ Hasan, "Corporate Governance", s. 282.

literatürdeki boşluğun doldurulması hedeflenmektedir.⁶⁸ Raporlar, İslam ülkelerinin İslami finans kurumları açısından kurumsallaşma zayıflığını dile getirmekte ve bu alanda yapılması gereken çalışmalara, atılması gereken politik adımlara dikkat çekmektedir.⁶⁹

Uluslararası İFK'ların İslami finans endüstrisine sunmuş oldukları hizmetleri kapsamlı bir şekilde ele alan ve bu kurumları bütüncül bir tasnifle inceleyen müstakil bir çalışma literatür içerisinde şu ana kadar yapılan taramalar sonucunda tespit edilememiştir. Yapılan literatür taramasında bu kuruluşlardan bazılarının -AAOIFI, IFSB, IIFM- standart ve rehber ilkeler yayınlamasından ötürü bazı çalışmalarda ele alındığı görülmüştür. Kabir Hassan ve diğerleri AAOIFI'nin İslami finans endüstrisi (İFE) üzerindeki etkilerini anketler üzerinden değerlendirmiş ve uluslararası rekabette olumlu katkılarını ifade etmiştir.⁷⁰ M. İbrahim muhasebe standartları açısından IFRS ve AAOIFI karşılaştırmasını yapmış ve AAOIFI'nin IFRS'e öykünen ve birçok açıdan eklemlenen yapısına dikkat çekerek kurumsal mimarisini tartışmıştır.⁷¹ Uluslararası İslami Finans Kuruluşlarını (İFK) müstakil olarak inceleyen ve akreditasyon sorunlarına dikkat çeken doğrudan bir çalışma Türkiye akademik literatüründe henüz yer almamaktadır. Yaptığımız araştırmalarda inceleyeceğimiz bazı kuruluşların sadece tanıtımını içeren kısa bilgilendirmeler yer almakta, şer'î danışma kurulları olarak bazı çalışmaların ötesinde Türkiye literatüründe genel bir akademik çalışma tespit edilememiştir. Bu açıdan çalışmamız Türkiye İslami finans literatüründe özgün bir çalışma niteliğindedir.

Türkiye dışındaki literatürde Uluslararası İslami finans kuruluşlarını topyekûn ele alan ve bu bağlamda Türkiye katılım finans sistemi için kurumsal bir model ortaya koyan herhangi bir çalışma da tespit edilememiştir. Ancak araştırmamızda inceleyeceğimiz kuruluşları müstakil olarak ele alan bazı çalışmalar değerlendirmeye alınmıştır. Özellikle de Malezya literatüründe konuya doğrudan

⁶⁸ Hafiza Harun, Nurdianawati IRWANI Abdullah, "Enhancing the Shariah Governance Framework for Malaysian IFIs through Effective Management Strategies", *International Journal of Public Finance*, c. 2, sy. 1 (2017), ss. 63-80.

⁶⁹ World Bank, "Global Financial Development Report 2014: Financial Inclusion", Washington DC: World Bank, 2014.

⁷⁰ M. Kabir Hassan v.dğr, "A Survey on Islamic Finance and Accounting Standards", *Borsa Istanbul Review*, c. 19, Islamic Financial Instruments and Institutions (2019), ss. S1-13.

⁷¹ Shahul Hameed Mohamed Ibrahim, "IFRS vs AAOIFI: The Clash of Standards?", *International Centre for Education in Islamic Finance*, 03.2007.

veya dolaylı katkı sağlayacağı düşünülen yayınlar klasik literatür taramalarından farklı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışmalar ise şunlardır:

Islamic Financial System: Principles and Operations

Uluslararası İslami Finans Şer’î Araştırma Akademisi (ISRA) tarafından 2011 yılında yayınlanan bu çalışma tüm yönleriyle İslami Finans Sistemini ele almaktadır.⁷² Genel olarak İslami finans kurullarının şer’î danışma mekanizmaları karşılaştırmalı olarak ele alındığından ve İslami finans sisteminin geleceği, fırsatları ve zorlukları değerlendirildiğinden çalışmanın temel kaynaklardan biridir.

Islamic Capital Markets: Prenciples and Practices

ISRA tarafından 2015 yılında yayınlanan bu önemli kitap genel hatlarıyla 15 bölümden özel olarak ise 5 ana bölümden oluşmaktadır.⁷³ Bu çalışmanın araştırma için önemli olan yönü İslami sermaye piyasası bağlamında denetleme, düzenleme ve şer’î kurulların ele alınmış olması ve ülkeler bazında karşılaştırmalar yapmasıdır.

Q and A in Islamic Finance

Dr. Ahcene Lahsasna tarafından 2010 yılında kaleme alınıp literatüre kazandırılan bu çalışma ana hatlarıyla İslami finans konularını ele almaktadır.⁷⁴ Kitabın içeriğinde “kurumsal ve şer’î yönetim” başlığıyla ele alınan dokuzuncu bölüm çalışmaya katkı açısından önemlidir. Kurumsal yönetim, şer’î kurullar, şer’î düzenlemeler ve şer’î yönetim başlıkları içerisinde uluslararası İslami finans kuruluşları hakkında bilgilerin verilmesi ve yer yer karşılaştırmalara başvurularak konuların işlenmesi ayrıca önem arz etmektedir.

Islamic Capital Markets: Products and Strategies

İslami finans alanında önemli yayınlara ev sahipliği yapan Wiley Finance tarafından hazırlanan bu eser⁷⁵, tez açısından önem arz etmektedir. Eser içerisinde ele alınan 5 temel bölümden ikincisi İslami finans içerisinde ürün geliştirme süreçleri ve şer’î onay mekanizmasını ele almaktadır. Düzenleyici ve denetleyici mekanizmalar ile İslami finans standartlarını belirleyen kuruluşlar, düzenlemeler, İslami finansman

⁷² Asyraf Wajdi Dato’ Dusuki, *Islamic Financial System: Principles & Operations*, Second Edition Kuala Lumpur: International Shari’ah Research Academy for Islamic Finance (ISRA), 2016, ss. 1-912.

⁷³ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*.

⁷⁴ Ahcene Lahsasna, *Q & A in Islamic finance*, II Kuala Lumpur: Centre for Research and Training (CERT), 2010.

⁷⁵ Priya Uberoi, Ali Rod Khadem, “Islamic Derivatives: Past, Present, and Future”, *Islamic Capital Markets: Products and Strategies*, ed. M.Kabir Hassan, Michael Mahlknecht, UK: John Wiley & Sons, 2011, ss. 23-69.

standartları ve parametreler yayınlayan AAOIFI, IFSB ve diğer kuruluşların şer’i standartları, kurumsal yönetim ve ihtiyati yönetmelikleri ele alınmıştır.

An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice

Zamir Iqbal ve Abbas Mirakhor tarafından İslami finansa giriş mesabesinde olan bu eser gerek tarihi seyri gerekse kurumsal yapıları ele alması açısından önemlidir.⁷⁶ Özellikle kurumsal kalkınma başlığı altında İslami finans kurumlarının tarihi seyri içerisinde incelenmesi çalışma açısından kaynak olabilecek düzeydedir. Kronolojik olarak tarihi sınıflandırma ve kurumsal ilerlemenin ele alındığı bu çalışmada ayrıntılı biçimde ele alınan kuruluşlar ve bu konuda ortaya atılan görüşlerin derlenmesi de bu eseri çalışmamız için ayrıca değerli kılmaktadır.

Thirty Years of Islamic Finance: History, Performance and Prospects

İslami finansın 2005 öncesi 30 yılının kapsamlı bir şekilde incelendiği bu çalışma tarihi serüveni ortaya koyma açısından önemlidir.⁷⁷ Küresel boyuttaki tarihi gelişimi ele alan bu çalışma aynı zamanda ülkeler bazında da İslami finansın gelişimini ifade etmektedir. Ülkeler bazındaki İslami finans uygulamalarının farklılıkları ele alınmış ve sayısal yöntemler kullanılarak İslami finansın mevcut durumu da incelenmiştir. Bu çalışmanın araştırma için önemi, İslami finansın tarihi perspektiften incelenmesi ve uluslararası düzeydeki İslami finans çalışmalarının geçmiş durumunun ele alınmış olmasıdır.

Financial Markets and Corporate Strategy

McGraw-Hill Education ekibi tarafından hazırlanan, finansal piyasalar ve kurumsal stratejileri ele alan bu kapsamlı çalışma altı ana bölümden oluşmaktadır.⁷⁸ Bu eser, kurumsal stratejilerin temel işlevi, finansal planlama ve yapılanmaların nitelik ve nicelik yönünden özellikleri ve finansal sürdürülebilirliğin uluslararası düzeyde imkânı açısından çalışmamıza kaynak olabilecek düzeydedir. Uluslararası İslami finans kuruluşlarının ve Türkiye’de oluşturulabilecek bir modelin uluslararası finans piyasasında yer edinebilmesi için geleneksel finans stratejilerinin bilinmesi ve yer yer karşılaştırmalar yapılarak yapısal oluşumların entegre edilmesi oldukça

⁷⁶ Iqbal, Mirakhor, *An Introduction to Islamic Finance*, ss. 23-47.

⁷⁷ M. Iqbal, P. Molyneux, *Thirty Years of Islamic Banking: History, Performance and Prospects*, 1st ed. 2005 edition Place of publication not identified: Palgrave Macmillan, 2005.

⁷⁸ Mark Grinblatt; Sheridan Titman, *Financial Markets and Corporate Strategy*, Boston, Mass.: McGraw-Hill Education, 1998, ss. 1-880.

önemli bir husustur. Bu açıdan bu kitabın çalışmamıza ayrı bir yön vereceği düşünülmektedir.

İslami Finans: İlkeler, Araçlar ve Kurumlar

Atila Yanpar tarafından 2014 yılında İslami finansın temel konularını ele alarak hazırlanan bu çalışma günceli takip etme ve İslam dünyasındaki finansal çalışmaları bütüncül olarak görme açısından önemlidir.⁷⁹ Çalışmamız açısından bu eseri önemli kılan husus ise eserin son bölümünde yer alan Uluslararası kuruluşlar ve standartlar bölümüdür.

Yukarıdaki literatürün dışında çalışmaya kaynaklık edecek ve İFK'ların incelenmesine olanak sağlayacak diğer bazı çalışmalar da şunlardır: Corporate Governance In Islamic Financial Institutions⁸⁰, Towards Enhancing Corporate And Shari'ah Governance Of Islamic Financial Institutions In Malaysia: A Legal Analysis⁸¹, Shari'a Supervision Of Islamic Financial Institutions⁸², The Importance Of Shari'ah Supervision In Islamic Financial Institutions⁸³.

⁷⁹ Atila Yanpar, *İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*, 2. bs., İstanbul: Scala Yay, 2014, ss.271-283.

⁸⁰ Ahmed, Chapra, "Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper)", ss. 1-78.

⁸¹ Surianom Miskam, Mohammad Amrullah, "Towards Enhancing Corporate and Shariah Governance of Islamic Financial Institutions in Malaysia: A Legal Analysis", *3rd Muzakarah Fiqh & International Fiqh Conference*, Selangor: Kolej Universiti Islam Antrabangsa, 2017, ss. 1-16.

⁸² Samy Nathan Garas, Chris Pierce, "Shari'a supervision of Islamic financial institutions", *Journal of Financial Regulation and Compliance*, c. 18, sy. 4 (2010), ss. 386-407.

⁸³ Hussain Gulzar Rammal, "The Importance of Shari'Ah Supervision in Islamic Financial Institutions", *Corporate Ownership and Control*, c. 3, sy. 3 (2006), ss. 204-8.

1. BÖLÜM

İKTİSATTAN EKONOMİYE: FİNANSALLAŞMAYA GİDEN YOL

1. İKTİSADİ DÜŞÜNCEYE GENEL BAKIŞ

“Tarih, başlangıcı olmayan bir incelemedir” varsayımından yolu çıkıldığında iktisat biliminin (ekonomik hayat) insanlık tarihi ile var olduğunu söylemek mantıksal açıdan tutarlı gözükse de iktisat biliminin başlangıcı ile ilgili teorilerde iki temel ayrım öne çıkmaktadır.⁸⁴ Birincisi, iktisat biliminin batı uygarlığının bir ürünü olarak bu bilimin sistematik açıdan 18.yy’da Adam Smith ile başladığını kabul eden hâkim görüştür.⁸⁵ Bu görüşe göre önceki çağlarda ekonomik faaliyetler adına birçok durum/gelişme yaşansa da iktisat bilimine katkı sunacak veriler ulaşmadığından bu bilim sistemli bilgilerin elde edildiği modern dönemde başlamıştır.⁸⁶ İkincisi insanlık tarihinden itibaren ekonomi, hayatın merkezindeki bir olgudur ve kökenleri tarihle eşdeğerdir. Bu yüzden sadece modern dönemin değil ondan önceki birikimin de hesaba katılarak iktisada bütüncül bir yaklaşım sergilenmesi gerekmektedir.⁸⁷

18. yy öncesi ile sonrası arasında keskin bir ayrımın yapıldığı iktisadi düşünce ve onun bihakkın teslim edilememiş tarihi açısından yapılan ayrım ve tasniflerin genel görünümüne bakıldığında konunun Batı düşüncesi merkezinde (eurocentric) ele alındığı görülmektedir. Hemen hemen her alanda sıklıkla karşılaşılan Batı merkezci bilim anlayışından iktisat tarihi de oldukça etkilenmiş gözükmektedir.

Dünya tarihi ana hatlarıyla son iki asırdan beri siyaset merkezli yazılmışsa da bilim, iktisat, hukuk, sanat gibi alanların dikkate alınmasıyla oluşturulacak bütüncül bir tarih anlayışının hâkim olduğu yazım ihtiyacı günümüzde daha belirgin hale

⁸⁴ Vural Savaş, *İktisadın Tarihi*, 4. bs., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000, ss. 1-3; Fernand Braudel, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, 5. bs., Say Yayınları, 2020, ss. 11-13.

⁸⁵ Kâmil Güngör, “İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 14 (2006), ss. 1-41.

⁸⁶ Savaş, *İktisadın Tarihi*, ss. 3-4; A. Mesud Küçükcalay, *İktisadi Düşünce Tarihi*, İstanbul: Beta, 2015, ss. 27-31.

⁸⁷ Bütüncül bir açıdan ele alınan ekonomi biliminin en cömert tanımlarında bile tüm tasnifler 18.yy merkezinde yapılmaktadır. Örneğin genel iktisat tarihi içerisindeki 18.yy’a kadar olan bilim öncesi dönem, ekonomi biliminin doğuşu, teorik ilkelerin geliştirilmesi/sistemleştirilmesi ve modern dönem tasnifleri bilim felsefesi ve hâkim paradigma ekseninde yapıldığı görülmektedir. Yani iktisat veya ekonomi bilimsel çabaların ortaya çıkardığı bir olgudur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Küçükcalay, *İktisadi Düşünce Tarihi*, ss. 21-24.

gelmektedir.⁸⁸ Gerçek anlamda bilim, olgular dünyasındaki düzenlilikleri bilmeyi ve çözümlemeyi gerektirirken, Spengler'in de vurguladığı gibi “tarih, geçmişin düzenli bir takdimidir”.⁸⁹ Fernand Braudel da “dün, bugün ve yarın birlikte ele alınmadıkça anlaşılamazlar” diyerek bütün tarihi seferber etmenin bir zorunluluk olduğunu vurgulamış ve topyekûn bir tarih anlayışına dikkat çekmiştir.⁹⁰

1.1. İnsanlık Tarihinden Ekonomiye: Hane Halkı Yönetimi

İnsanlık tarihinin başlangıcı ile birlikte beslenme, barınma ve korunma gibi en temel ihtiyaçlarını temin etme faaliyetlerine başlayan insanoğlu, o günden bugüne kadar bu ihtiyaçları karşılama konusunda kararlar alıp tercihler yapmaktadır. Bu karar ve tercihlerin bütünü oluşturarak faaliyete *ekonomi* dersek bu faaliyetin insanlık tarihi ile başladığı ve ekonominin de gelişmenin bir bileşeni olduğu söylenebilir. Antik düşünceden sanayi devrimine kadar geçen süreç içerisinde ekonomi faaliyeti ilk dönemlerde ilkel bir hayat tarzı içerisinde devletin, paranın, gelişmiş ekonomik faaliyetin olmadığı ve dinlerin de toplumlar üzerinde belirleyiciliğinin ön planda olduğu tarihi ve dini metinlerden anlaşılmaktadır.⁹¹

İnsanoğlunun kullandığı aletlerin gelişmesi ile birlikte balıkçılık, avcılık ve toplayıcılık faaliyetleri gelişmiş, yeni yöntem tercihleri de yaşamsal faaliyet tarzlarının belirginleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁹² MÖ 10.000'lere gelindiğinde insanoğlunun bu faaliyetleri karşılamadaki karar ve tercihleri hızlı bir şekilde gelişmiş ve birçok değişikliğe uğramıştır. Bir arada yaşama becerisinin elde edilmesi, toprağın kullanılmaya başlanması, hayvanların evcilleştirilmesi gibi karar ve tercihler ekonomi faaliyetini de şekillendirmiş ve insanlık her geçen gün birçok yeni gelişmeye gebe haline gelmiştir.⁹³

Tüketmek için yapılan üretim şekli artık biriktirmek için yapılan üretim formuna dönüşmüştür. Tüketimden daha fazlasına sahip olmaya başlayan insan artık üretim eksenli bir ekonomi faaliyetine başlamış ve böylelikle de trampa yöntemiyle basit ticari işlemler ortaya çıkmıştır. Toplum içerisindeki bireylerin iletişim ve

⁸⁸ Tahsin Görgün, *İslam-Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi*, İstanbul: Endülüs, 2020, s. 7.

⁸⁹ Oswald Spengler, *Batı'nın Çöküşü*, çev. Nuray Şengilli, II İstanbul: Dergah Yayınları, 1997, s. 30.

⁹⁰ Fernand Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, 1996, ss. 7-9.

⁹¹ Küçükkalay, *İktisadi Düşünce Tarihi*, ss. 48-55; Savaş, *İktisadın Tarihi*, ss. 23-34.

⁹² Tevfik Güran, *İktisat Tarihi*, 2. bs., Der Yayınları, 2017, ss. 10-12.

⁹³ Mehmet Kutluğhan Savaş Ökte, “Antik Çağda İktisadi Düşünce”, *e-Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 7, sy. 24 (2008), ss. 37-62.

etkileşiminin önünü açan bu süreç birinin diğerinden haberdar olmasını gerekli kılmış ve özel mülkiyet ile sahip olunan üretim fazlası ürünlerin birikimi diğerinin dikkatini ve ilgisini çekmiştir. İlkel savaş formunun sebebi olan bu üretim fazlası birikim, aynı zamanda beraberinde ilişkilerin ve yaşanan olumsuzlukların düzenlenmesi için hukukun ve devletin ilkel düzeyde oluşturulmasına da katkı sağlamıştır.⁹⁴

Coğrafyadan kaynaklı veya artan nüfus baskısı gibi teorilere dayandırılan tarımsal devrim süreci iki açıdan önemlidir. Bunlar, insanların bir arada yaşama ve çalışma tecrübesi ile tüketim fazlası ürünün elde edilmesidir. İş bölümü ve sistemli bir çalışma düzeni ile birlikte gelen yerleşik hayat insanların özel mülk edinmesine olanak sağlamış; topraklar, hayvanlar ve üretim araçları mülkiyete konu olmuştur. Üretim ve üretim fazlasındaki artışa paralel olarak da özel mülkiyet alanları genişlemiş ve insanlar sahip oldukları mallarını ihtiyaçlar doğrultusunda birbirleri ile değiştirmeye başlamışlardır.⁹⁵

Mısır, Mezopotamya ve Doğu’da neşet eden medeniyetler gelişen ve değişen dünyada gerek ekonomi gerekse kültürel anlamda birçok faaliyete ev sahipliği yapmıştır. Antik Yunan döneminde ve Roma İmparatorluğunun hâkimiyetinde olan Yunan site devletlerinde iktisadi düşünce; felsefe, şehir yönetimi ve dini yorumların içerisinde dağınık bir biçimde ele alınmıştır.⁹⁶ Aristo ve Platonun aile yaşamı için ekonomiyi ifade eden görüşleri daha çok ahlak ve etik üzerinde yoğunlaşmış ve günümüzün iktisadi düşünceye konu olabilecek fikirleri (ticaret, faiz, monopol, emek) *chrematistike* yani üretim amaçlı ilişkiler çerçevesinde incelenmiştir.⁹⁷

Buraya kadar olan tarihin sürecin, iktisadi açıdan literatür içerisinde antik dönem veya modern dönem öncesi olarak adlandırılması iktisadi düşünceye ve analizlere katkı yapmaktan daha çok ahlak ve etik üzerine kurulu bir sistemi ifade etmesindendir. Bu dönem içerisinde insanların ve devletlerin yönetim/siyaset kavramı ile ekonomiyi idare ettikleri söylenebilir. Sistemden daha ziyade lokal çözümlerle ekonomik yaşam düzenlenmiş ve insanlar bir arada yaşama tecrübesinden elde ettikleri bilgilerle iktisadi hayatı şekillendirmiştir. İslam tarihi

⁹⁴ Savaş, *İktisadın Tarihi*, ss. 5-13.

⁹⁵ Neşe Erim, *İktisadi Düşünce Tarihi*, III Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2014, ss. 3-7.

⁹⁶ Savaş, *İktisadın Tarihi*, ss. 36-38.

⁹⁷ Savaş, *İktisadın Tarihi*, s. 38; Ertuğrul Kızılkaya, “İktisadi Düşünce”, İÜ Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010.

açısından ise Müslüman toplumların iktisadi yaşam formlarına -ileriki başlıklarda müstakil olarak ele alındığından- burada değinilmemiştir.

1.2. Ekonomiden Politik Ekonomiye İktisadi Düşüncenin Sistematik Temelleri: Ortodoks-Heteredoks Yaklaşımlar

Tarihsel süreç içerisinde ekonomi düşüncesinin muhtevasına yönelik tartışmalar ana hatlarıyla tasnif edildiğinde ortodoks (ana akım) ve heteredoks görüşlerin şekillendirdiği iktisadi düşünce okulları ve bunların yer yer çatışması olarak nitelendirilebilecek görüşler iktisadi düşüncenin hem tarihini hem de kendisinin ifade etmektedir. Ortodoks iktisadın (Klasik, Neo Klasik ve Keynesyen) şekillendirdiği iktisadi düşünce 20.yy'dan itibaren hâkim paradigmayı ifade ederken buna muhalif olarak ortaya çıkan Heteredoks veya Post-ortistik iktisat karşıtları çevrelemektedir.

İnsanlığın ilerleme açısından sıçrama yaşadığı iki dönemi ifade eden; MÖ 10.000 de gerçekleşen tarım devrimi ile 1750 ve 1900 yılları arasında önce İngiltere ardından da Avrupa'da ortaya çıkan sanayi devrimi siyaset, hukuk, ekonomi gibi temel alanlarda köklü değişimlere sebep olmuştur.⁹⁸ Bu açıdan çalışmanın bu bölümünde öncelikle sanayi devrimi öncesi *ticari kapitalizm*, ardından da sanayi devrimi sonrası *sanayi kapitalizmi* incelenmiştir. Kapitalizmin incelenmesinde ele alınacak temel alanlar ise sömürgeciliğin teorik yüzü olan *merkantilizm*, doğal düzen ile özgür bireyin inşa ettiği *fizyokrasi* ve tüm bunlardan neşet eden *klasik iktisadi düşünce* ve en sonunda da hâkim paradigmayı temsil eden *neo-klasik düşünce* olmuştur.

Avrupa'daki siyasi dönüşüm ve değişen iktisadi düşünce, (1450-1750) sanayi devrimi öncesinde incelenmesi gereken hem tarihi hem iktisadi hem de sosyolojik yönleri olan önemli bir süreçtir. Doğu Roma'nın yıkılmasıyla feodal toplulukların yerine krallıklarla oluşturulan güçlü devletler kurulmaya başlamıştır. Feodalizm yıkılmış ve daha bütünleşik devletlerle büyük bir siyasi dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Merkantilizm, bu siyasi dönüşüm içerisinde iktisadi dönüşümü siyasetle açıklayan düşünce biçimidir. Bu yüzden ekonomi-politik yaklaşımının ilk temelleri, değişen siyasi dönüşümle iktisadi olayları açıkladıkları

⁹⁸ Güran, *İktisat Tarihi*, ss. 13-16.

için merkantilistler tarafından atılmıştır. Bu açıdan merkantilizm, iktisadi düşüncede milat olarak kabul edilmiştir.⁹⁹

Merkantilizmin iktisadi düşünceye katkı sağlayan temel yaklaşımları; tarım, altın ve gümüş ile dış ticaret üzerine yoğunlaşarak belirgin hale gelmiştir. Feodalizmin yıkılmasından sonra toprak reformu ihtiyacının -toprağın mülkiyeti kimin?- ortaya çıkmasıyla bu alanda önemli teoriler merkantilistler tarafından üretilmiştir.¹⁰⁰ Bireysel anlamda hareket etmenin iktisadi açıdan artık bir anlam ifade etmeyeceği, siyasal ve politik anlamda korumacı bir anlayışla devlete ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.¹⁰¹ Merkantilizm, ulus devlet ve ulus zenginliği fikrinin, kar ve zenginliğin sistemleştirildiği bir düşünce zemini olmuştur.¹⁰² Bu açıdan merkantilizm ile devletçilik eşgüdümle teorileştirilmiştir.¹⁰³

Sömürgecilik ve kolonileşmeden dolayı merkantilizm döneminde yaşanan devasa kaynak transferi, dönemin iktisadi anlayışını belirlemede önemli bir parametre olmuştur.¹⁰⁴ Kolonilerden Avrupa'ya getirilen 30.000 gemiden bahsedilmekte ve bu gemilerin de önemli madenler taşıdığı bilinmektedir.¹⁰⁵ Kolonileşme faaliyetleri askeri devlet gücünü ve ucuz iş gücünü gündeme getirmiş olduğundan nüfus politikaları merkantilistler tarafından ele alınan önemli bir alan olmuştur.¹⁰⁶ Merkantilistlere göre zenginlik olarak görülen nüfus hem ekonomi hem de devlet için önemli bir etmen olup devlet müdahalesini gerekli kılmaktaydı. Bu yönüyle Merkantilizm; askeri, siyasi, eğitim, aile planlaması ve nüfusu da içerisine alan geniş bir düşünce sistemidir.

⁹⁹ Savaş, *İktisadın Tarihi*, s. 138; F. Neumark, *İktisadi Düşünce Tarihi*, çev. A. Ali Özeken, İstanbul: İÜ Yayınları, 1943, c. I, ss. 66-67; Neumark, *İktisadi Düşünce Tarihi*, c. I, ss. 66-67.

¹⁰⁰ Philipp Robinson Rossner, "Heckscher Reloaded? Mercantilism, The State, And Europe's Transition to Industrialization, 1600–1900", *The Historical Journal*, c. 58, sy. 2 (2015), ss. 664-65.

¹⁰¹ Aydemir Cahit, Hüseyin Haşimi Güneş, "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, sy. 15 (2006), ss. 1-23; Rossner, "Heckscher Reloaded? Mercantilism, The State, And Europe's Transition to Industrialization, 1600–1900", ss. 666-67.

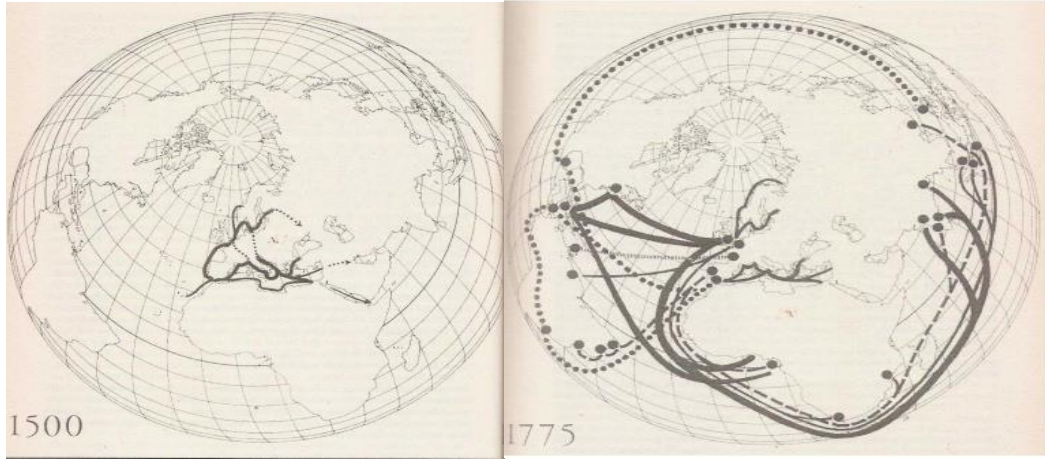
¹⁰² Aylin Gençoğlu, "Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm", *Toplum Bilimleri Dergisi*, c. 7, sy. 1 (2013), s. 81.

¹⁰³ Can Aktan, "Merkantilizm ve Fizyokrasi", (20.04.2021), <http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/okullar/merkantilizm-fizyo.htm>.

¹⁰⁴ Neumark, *İktisadi Düşünce Tarihi*, c. I, ss. 65-68; Beşir Hamitoğulları, *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1975, ss. 68-71; Cahit, Güneş, "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı", ss. 1-23.

¹⁰⁵ Bahsedilen 30.000 gemiden birisi olan ve geçtiğimiz yıllarda 1705 yılına ait İspanyol savaş gemisinde elde edilen değerli madenlerin piyasa değeri 18 Milyar dolar olduğu ifade edilmektedir. Merkantilizm döneminde Avrupa'ya akan kaynak transferinin bu gemi ile kıyaslayacak olursak değerli madenlerin ve elde edilen birikimin ne denli devasa bir boyuta ulaştığı rahatlıkla görülebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: "Tarihin en büyük definesi bulundu (San Jose)", (10.04.2021), <https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/tarihin-en-buyuk-definesi-bulundu-san-jose,KzIGG1rj9EYqFTSbsEnrzg>.

¹⁰⁶ Ted McCormick, "Population: Modes of Seventeenth-Century Demographic Thought", *Mercantilism Reimagined: Political Economy in Early Modern Britain and Its Empire*, ed. Philip J. Stern, Carl Wennerlind, UK: Oxford University Press, 2013, ss. 25-45.

Şekil 1: Merkantilizm Etkisi ile 1500-1775 Yılları Arası Dünya Dış Ticaret Dolaşımı
Kaynak: Braudel, 2004, s. 20

Merkantilizm dünyadaki servetin; zenginlik kaynağı olan değerli madenlerin sabit olduğuna inanan bir felsefeye sahipti. Bu yüzden biriktirmeye dayalı bir iktisadi anlayışı benimsediler.¹⁰⁷ Devletle yürütmek istediği sermaye birikimi, kar, rant ve birçok iktisadi bileşeni ekonomi politik ile destekleyerek sistemleştiren merkantilizmin kendinden sonraki döneme bıraktığı en önemli miras ulus devlet temelli siyasi anlayış olmuş kendisine karşı bir refleks olarak doğan fizyokraziye ve daha sonra da sanayi devrimi ile yerini klasiklere bırakmıştı.¹⁰⁸

Finans kapitalizmi ve kapitalizmin dar anlamdaki müdahaleci yaklaşımlarına bir tepki olarak doğan Fizyokrazi, günümüz iktisadi teorilerinin bilimselleşme sürecine katkı sunan ve birçok iktisadi ekolü etkileyen önemli bir iktisadi düşüncedir.¹⁰⁹ Fransa orjinli olup merkantilizm karşıtı olarak ortaya çıkmış olan fizyokrazi hem politik ekonominin hem de klasik düşüncenin oluşumuna katkı yapan önemli bir düşünce akımıdır.¹¹⁰

François Quesnay (1694-1774) tarafından sistemleştiren Fizyokrazi, tarımsal reformu ve tarımsal üreticinin desteklenmesini savunan bir düşünceye sahiptir.¹¹¹ Tarımsal reform ülkeyi feodalizmden kurtarmak ve müdahaleci kapitalizmin etkisini

¹⁰⁷ Lars Magnusson, *The Political Economy of Mercantilism*, London: Routledge, 2015, ss. 220-22.

¹⁰⁸ Gençoğlu, "Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine", ss. 82-83.

¹⁰⁹ Erim, *İktisadi Düşünce Tarihi*, ss. 26-28.

¹¹⁰ Enver Günay, Sena Türkmen, Sefa Özbek, "İktisadi Düşünce Üzerinde Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana İlk Uyarlaması: Fizyokrazi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 1 (2018), ss. 41-66; Muammer Kaymak, "Ulusların Tarımsal Zenginliği: Adam Smith ve Fizyokrazi", *Ekonomik Yaklaşım*, c. 16, sy. 54 (2005), ss. 1-25.

¹¹¹ Küçükkalay, *İktisadi Düşünce Tarihi*, ss. 171-72.

kırmak için bir çıkış yolu olarak değerlendirilmiştir.¹¹² Fizyokrasi'yi iktisadi düşünce içerisinde meydana getiren sebepler incelendiğinde siyasi sebeplere ilave olarak şunlar söylenebilir:

- Merkantilizm sebebiyle Avrupa'da ciddi bir sermaye birikimi meydana geldi.
- Rönesans ve reform hareketleriyle de düşünsel anlamda bilim ve özgürlük, ideoloji olarak sistemleşmeye başladı.
- Özellikle matematik ve fizik alanındaki gelişmeler tüm bilimleri etkiledi ve iktisadi düşünce de fizyokrasi ile bu etkiden nasibini aldı.
- Neden sonuç ilişkileri matematikleştirilerek bilim anlayışında analitik düşünceye geçiş yapıldı.
- Bilimin güç olarak algılanması iktisadi ilerleme açısından da ele alındı. Böylece bilim her alanda kendisine yönelinen bir kavram oldu.
- Bilim, bu süreçten önce entelektüel bir faaliyet iken fizyokrasi döneminde para eden bir olgu haline geldi.¹¹³

Fizyokrasiyi besleyen en önemli gelişmelerden birisi de bilim anlayışındaki değişimlerdir. Descartes ve Newton'un matematik ve fizik üzerinde ortaya koyduğu teoriler -önceki kabullerin aksine- doğadaki değişmez yasaların kabulünü beraberinde getirdi. Newton'un Principia adlı eserinde *“olgulardan doğanın kuvvetlerini keşfetmek ve bu kuvvetler yardımıyla diğer olayları açıklamak”*¹¹⁴ şeklinde ifade ettiği bilim anlayışı fizyokrasiyi de etkileyerek fiziğin bilimsel metotlarının iktisada uyarlanma sürecini ortaya çıkarmış oldu.

Tanrı'nın evreni yaratması ve ona ilk hareketi vermesi, evrenin kendi işleyişi ve doğal düzeni ile bütün aksaklıklarını yine kendisinin gidermesine dair gözlem ve yaklaşımlar “doğal düzen” anlayışının tahkimiyle iktisadi düşünceye aktarılmasına sebep olmuştur. Doğal düzenin işleyişi her dönemde var olan bir yaklaşım olsa da buradaki temel fark fizik kurallarına uygun olduğu müddetçe doğal düzenin işlemesi koşulunun ön kabule dönüşmüş olmasıdır. Doğal düzenin temelinde yatan fizik ve matematik yasaları, yani deneysel ve gözleme dayalı düşünce metafizik felsefi temelle yeniden birleştirilerek düşünce metodolojisinin temeli haline getirilmiştir. Doğal düzenin gözlemle anlaşılması mekanik yasalarla açıklanınca iktisadi düşüncede de doğal, mekanik, değişmeyen kuralların olduğu kabul edilmeye

¹¹² Recep Kök, *İktisadi Düşünce: Kavramların Analitik Evrimi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1999, ss. 72-89.

¹¹³ Günay, Türkmen, Özbek, “İktisadi Düşünce Üzerinde Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana İlk Uyarlaması: Fizyokrasi”, ss. 45-48.

¹¹⁴ Hüseyin Gazi Topdemir, “Isaac Newton ve Bilim Devrimi”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, c. 44, sy. 713 (2010), s. 88.

başlanmıştır. İktisadın matematikleşmesi ve nitel analizlerle açıklanmaya evrilmesi de bu anlayışın bir sonucudur denilebilir.

Bilim, mekanik olarak açıklanan evren terisiyle ve dünyanın herhangi bir parçasının incelenmesiyle sistemin geneli hakkında bilgiler elde edileceğine dair kabullerle (tümevarım) her yerde ve her zaman genel geçer kurallar olarak sistemleştirilmiştir. Her yerde ve her zaman genel geçer kurallar olarak bilimsel yaklaşımın temellerini atan Descartes ve Newton, iktisadi düşünceye aktaranlar da fizyokratlardır. Fizyokratlar, fizik ve matematiğe benzeşerek iktisadın da kabul göreceğine inanmışlar ve buna göre düşüncelerini sistemleştirmişlerdir.¹¹⁵ Quesnay'ın kendisi bir tıp doktoru olmasından kaynaklı olarak insan vücudunun sistemsel işleyişini gözlemlemesi, analizler yapması ve buradan hareketle de iktisadi sistemi insan vücudunun doğal yapısına benzeterak teorilerini doğal bir biyolojik düzen olarak kurgulaması bu yaklaşımın bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca Liberalizmin fikir babalarından Locke'nin vurguladığı bireyin yararı, özgürlüğü, faydası gibi siyasi düşüncelerin iktisadi hayata geçirilmesi, felsefi temelden alınıp bir ideolojiye dönüştürülmesi ve ardından gelecek olan İngiliz ve İskoç iktisatçıların eliyle de klasik iktisadi düşünceye aktarılması fizyokrasinin düşünce dünyasına yapmış olduğu etkilerdendir.¹¹⁶

Fizyokrasinin doğal düzen ile ekonomiye müdahale edilmemesi ve özgürlükçü yaklaşımla bireyin iktisadi davranışını şekillendirilmesi düşünce evreninin iki önemli bileşenidir.¹¹⁷ Makro ve mikro alanda kullanılan net hâsıla, artık değer, katma değer, doğal fiyat, piyasa fiyatı, ücret, tek vergi, maliyet gibi kavramların da literatüre girmesini sağlayarak iktisadi düşünceye özgün katkılarındanır.¹¹⁸ Kendilerinden sonra İngiliz iktisatçıları eliyle sistemleşecek olan klasik iktisadi düşünceye de önemli etkileri olmuştur.¹¹⁹

Günümüze kadar süren iktisadi yaklaşımların temellerini inşa edip ana akım iktisat teorisini (ortadoks iktisat) oluşturan, serbest piyasa ve rekabet anlayışını

¹¹⁵ Günay, Türkmen, Özbek, "İktisadi Düşünce Üzerinde...", ss. 56-60.

¹¹⁶ Thomas P. Neill, "Quesnay and Physiocracy", *Journal of the History of Ideas*, c. 9, sy. 2 (1948), s. 157.

¹¹⁷ Kızılkaya, "İktisadi Düşünce", ss. 59-61; Hamitoğulları, *Çağdaş İktisadi Sistemler*, s. 108.

¹¹⁸ Merkantilizm ve Fizyokrasi düşüncesinin yazımında diğer kaynaklar mahfuz olmakla birlikte özellikle Ankara Düşünce Akademisi 2021 Bahar Seminerleri kapsamında "İktisadi Düşünceler Tarihi Atölyesi" başlığında düzenlenen Cihan Serhat Kart'ın Merkantilizm, Fizyokrasi ve Liberal Düşüncenin Doğuşu başlıklı sunumlarından esinlenilmiştir.

¹¹⁹ Güliden Ülgen, "Merkantilizmden Liberalizme Geçiş ve Piyasa Ekonomisi", *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, c. 40, sy. 1 (2000), ss. 85-90.

sistemleştiren ve buna paralel olarak da kendisine karşı sistemli muhaliflerini meydana getiren (heteredoks iktisat) klasik iktisadi düşünce, İngiliz iktisatçılar eliyle sistemleştirilmiştir.¹²⁰ Merkantilizme yapılan en güçlü iktisat eleştirisi olma özelliğini de barındıran klasikler, Adam Smith'in (1723-1790) öncülüğünde düşünce biçimlerini ticari kapitalizm sonrasında ortaya çıkan sanayi kapitalizmi ile birlikte açıklamışlardır.¹²¹ Klasik iktisadi düşünce, doğal düzen anlayışını benimseyen, özgürlükçü, tam mülkiyete olanak sağlayan ve devlet müdahalesinin de ekonomiye sorun olduğunu düşünenlerin teorisi olarak değerlendirilebilir.¹²²

Klasik iktisadi düşünce, öncekilerden (merkantilizm ve fizyokrasi) farklı olarak ulusların zenginliğini madenlerde, tarımda görmeyip bir toplumun üretim kapasitesiyle ilgili olduğunu ve yurt içi hâsıla toplamı ile zenginlik ölçüsünün belirleneceğini vurgulamaktadır. Ticari kapitalizmin yerini sanayi kapitalizmine bırakmış olması ve bu toplumsal dönüşümü fark ederek Smith'in düşüncelerini ortaya koyması dönemin ekonomi politikası açısından önemli ve bu politikaların benimsenmesinde etkili olmuştur. Şunu ifade etmek gerekir ki Smith diğerlerinden farklı olarak (merkantilizm ve fizyokrasi) sadece zenginlerin değil yoksul kitlelerin de zenginliğini artırmayı hedefleyen görüşler ortaya koymuş böylelikle de toplumsal faydanın nasıl artıracağını göstermeye çalışmıştır.¹²³ Her ne kadar eserlerinde zenginler ve sanayicilerin sık sık örneklemine yapsa da onun asıl gayesi bütün toplumun iktisadi faydasını artırmaktır.¹²⁴ Bu açıdan kapitalizmin tam olarak kendisinde nüksetmediği söylenmektedir. Çünkü kapitalizmin yıkıcı etkileri onun bile hayal edemeyeceği seviyeye henüz ulaşmamış ve bu etkiler kendi döneminde ortaya çıkmamıştır.

Klasik iktisadi düşüncenin hareket noktası doğal düzen anlayışı ve özgürlükler temelinde belirlenmiş; görünmez el, tam rekabet, tam istihdam, tam mülkiyet, müdahaleyi kabul etmeyen yaklaşımlar, say kanunu, paranın fonksiyonu ve emek-değer gibi konular üzerinde netleşmiştir. Smith'in kendinden önceki felsefi ve

¹²⁰ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 15.

¹²¹ Muammer Kaymak, "Ulusların Tarımsal Zenginliği: Adam Smith ve Fizyokrasi", *Ekonomik Yaklaşım*, c. 16, sy. 54 (2005), ss. 1-25.

¹²² Erim, *İktisadi Düşünce Tarihi*, ss. 37-44.

¹²³ Mustafa Acar, "Özgürlük ve Medeniyetin Temel Kurumu: Özel Mülkiyet", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, c.7, sy.27 (2011), ss. 39-56; Mustafa Acar, "Liberal İktisadın Yükselişi: Bireyci ve Kolektivist Okul Arasındaki Mücadelenin Son Perdesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 18, sy. 4 (2005), ss. 367-76.

¹²⁴ Ayhan Uçak, "Modern Büyüme Teorilerinin İlham Kaynağı Olarak Adam Smith'in Ekonomik Büyüme İle İlgili Fikirleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 15, sy. 1 (2013), ss. 29-48.

teolojik kökenleri olan yaklaşımları içselleştirdiği, bu görüşleri de doğal düzenin bir işleyişi olarak kurguladığı ve bu görüşleri harmanlayarak yeni bir yaklaşım ortaya koyduğu söylenebilir.¹²⁵ Smith'in yaklaşımlarında analizlerin, matematiksel ve optimist yaklaşımların mevcut olması onun fiziğe imrenen bir yönü olduğuna delil olabilir. Çünkü aydınlanma döneminin etkisinden olan Batı düşüncesi içerisinde tutunabilmek Batı'nın bilimsel yaklaşımına yanaşmayı da zorunlu kılmakta ve dönemin sosyal bilimlerinin doğa bilimlerine öykünmesiyle dönemin hâkim paradigması içinde kalarak düşündüğünü göstermektedir.¹²⁶

Birey eksenli değer teorisi ile ulus temelli refah teorisi Smith'in iktisadi düşüncesinin iki temel sacayağını oluşturur.¹²⁷ Görünmez el teorisi ile ekonomiye müdahalenin gereksizliği üzerine kurgulanan bu düşüncede etkin piyasa sisteminin işleyişi vurgulanmış böylelikle de toplumsal ve sosyal etkinliğin işlevsel hale geleceğine inanılmıştır.¹²⁸ Emek-değer analizinin temelleri Smith tarafından atılmış, Ricardo tarafından geliştirilmiş ve Marx ile de zirveye ulaşmıştır. Emeğin değeri, o malın üretiminde harcanan emeğin değerine bağlanmıştır.¹²⁹

Smith ve Klasiklerde devlet, toplumsal düzeni korumak açısından piyasada minimal düzeyde etkilidir. Kamu harcamaları veya müdahaleci maliye ve para politikaları klasik düşünceye göre- Ricardo yaklaşımı- ekonomide etkili değildir. Doğal düzen anlayışının hâkimiyetinden ötürü cari ücretten çalışmaya hazır olan herkes için piyasanın iş imkânı sunmasını benimsemişler ve tam istihdamı varsaymışlardır. Çünkü sanayi devrimi başlamış, kırdan kente göç akın akın gerçekleşmiş, üretim artmış ve emek ucuzlamıştır. Ancak tam istihdam olmasına rağmen ve ailede herkes çalışmasına karşın insanlar gündüz vahşice çalışır akşam ise aç yatar hale gelmiştir. Özetle; doğal düzen anlayışına dayalı varsayımların birçok nedenden ötürü işlememediği, say yasasının her yerde ve her zaman geçerli olmadığı, mülkiyet ve özgürlüğün mutlak anlamda pozitif sonuçlar doğurmadığı

¹²⁵ Tuğba Koyuncu, “Emek Değer Teorisi ve Fayda Değer Teorisinin Karşılaştırılmalı Analizi”, *Economics Literature*, c. 2 (2020), ss. 21-22.

¹²⁶ Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği: The Wealth of Nations*, çev. Haldun Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 58;347-352.

¹²⁷ Yılmaz Aydın, “Say Yasası Üzerine Bir İnceleme Klasik İktisatçıların ve Marx'ın Yorumu”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1 (2012), ss. 8-10.

¹²⁸ Smith, *Milletlerin Zenginliği: The Wealth of Nations*, s. 152.

¹²⁹ Ersan Bocutoğlu, “İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, c. 1, sy. 1 (2012), ss. 132-34.

1929 krizinin ortaya çıkması ve klasik iktisat anlayışının yerini Keynesyen politikalara bırakmasından anlaşılabilir.

John Maynard Keynes'in babası Neville Keynes'in iktisadi pozitif iktisat ve normatif iktisat olarak ikiye ayırmasından beri, sadece pozitif iktisat bilimsel iktisat sayılmaktadır. Buna göre pozitif iktisat Neo-Klasik gelenek tarafından temsil edilmektedir.¹³⁰

Newton ve Descartes'ten itibaren sosyal bilimler içerisinde iktisadın doğa bilimlerine karşı öykünme eğilimi en bariz şekliyle kendisini neo-klasik teorilerde göstermiştir. Neo-klasik düşüncenin toplum ve özellikle de bireyi atomize ederek tanımladığı iktisadi model içerisinde klasiklerden tevarüs edilen birçok yaklaşımın yer bulduğu söylenebilir. Neo-klasik iktisadın marjinallik üzerine kurguladığı bu modelde toplum, iktisattan ayrılmış bir biçimdedir. Bilim olarak iktisadın analizlerle, matematiksel işlemlerle ve nitelden daha çok nicel veriler üzerinden açıklanmasıyla ideolojik bir forma dönüştürülmüştür. Bu bağlamda iktisat, klasik düşünceden itibaren ideolojik bir biçimde toplumsal eğilimler üzerinden kendisini soyutlayarak ve toplum dışı ütopyik varsayımlara dayanarak kurgulanmıştır. Uzun bir süre kültürel, kurumsal, sosyal, dini ve psikolojik unsurlardan soyutlanarak doğa bilimlerine öykünmüş, analizlerinde toplumu ve bu unsurları yok saymış ve toplumsal yapının kurucu unsurlarını ihmal etmiştir. 1870'lerden itibaren Mill tarafından başlayan süreç Marshall, Jewons, Walras ve Menger üzerinden denge, metodik bireycilik, rasyonalizm ve matematiksel analizlerle sistemleştirilmiş ve günümüzün hâkim paradigması haline gelmiştir.¹³¹ Klasik düşünceden “*homo economicus*” olarak tevarüs ettikleri faydacılık, birey temelli bir yaklaşımla düşünülmüş, bireyin fayda maksimizasyonu ile toplumun faydasının da sağlanacağı varsayımı (Smith'in görünmez eli) benimsenmiştir. Marjinallik üzerinden inşa ettikleri devrimi faydayı ölçerek kardinal ve ordinal fayda üzerinden¹³² marjinal analizlerle ve marjinal verimlilik teorileriyle açıklamışlardır. Rasyonellik ve yöntemsel bireycilik üzerinden iktisadi olguları analiz edilerek mülkiyet hakkının adilliğine kadar her şey

¹³⁰ Bocutoğlu, “İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü”, ss. 148-49.

¹³¹ Hüsni Bilir, “Neoklasik İktisadın Tanımlanmasına Yönelik Bir Deneme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 7, sy. 2 (2018), ss. 658-59.

¹³² Kardinal fayda, faydanın objektif, ölçülebilir olduğuna dayanan yaklaşımı ifade etmekten ordinal fayda, faydanın sübjektif ve ölçülemez olduğunu dile getirmektedir. Ölçülemeyen fayda sıralı muhakeme ile açıklanmışken ölçülen fayda marjinal açısından değerlendirilmiş ve tüketim dengesinin temel unsuru olmuşlardır. Fayda teorisinin ayrıntılarını görmek için bkz: Zeynel Dinler, *Mikro İktisat*, 22. bs., Bursa: Ekin yayınları, 2011, ss. 30-31.

varsayımlar üzerinden modellenmiştir. Bu varsayımların gerçekleşmemesi durumunu ise olağan dışı piyasa işlevsizliğine dayandırılmıştır. Denge üzerine kurulan bu modelin temel amacı piyasa etkinliğinin sağlanması ile her türlü müdahaleden piyasayı arındırılmasıdır.¹³³

Sömürgecilik faaliyetlerinin ticari kapitalizm ile ekonomiyi organize bir forma dönüştürmesi, sanayi devriminden sonra ekonomi kavramının daha farklı boyutlara evrilerek sanayi kapitalizminin insanlık yaşamında çok yönlü etkiler ve dönüşümlere olanak sağlaması nedeniyle çalışmanın bundan sonraki kısmında kapitalizmin belirginleştiği dönem olan sanayi devrimi ve ardından gelen süreçteki iktisadi değişimler ele alınmaktadır.

1.3. Politik Ekonomiden Bilimsel İktisadi Düşünceye

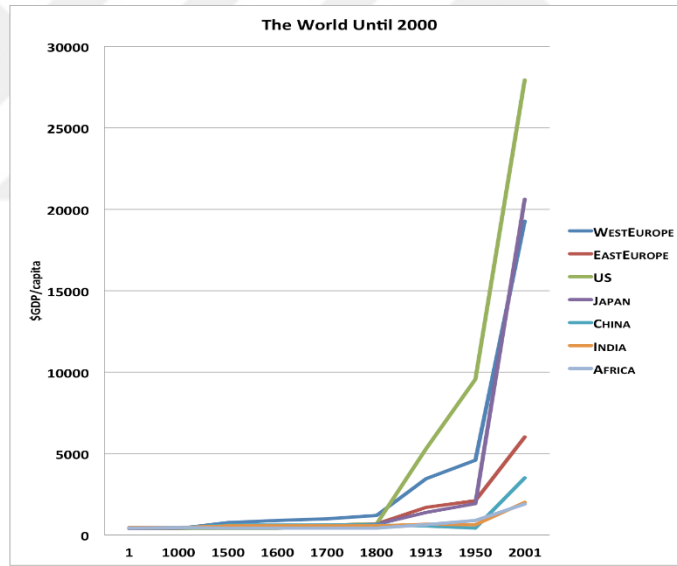
14.-16. yy'da yaşanan gelişmeler ekonomi bilimini dönemsel bir tasnifle ayrıştırılırken 17.-19. yüzyıllar politik ekonomi olarak adlandırılmaktadır. Ekonomi kelimesinin önüne konan “politik” sıfatı, ekonomiye felsefi ve sosyal içeriklerin kazandırılmasını amaçlayan bir kavramken 19.yy'dan sonra politik ekonomiden “politik” sıfatı kaldırılmış bunun yerine “economics” olarak ifade edilen ekonomi bilimi ikame edilmiştir. Yani tarihi süreçte hane halkının idaresi anlamına gelen ekonomi, önce politikleşmiş ardından da bilimselleşerek ideolojik bir evrim geçirmiştir. Değişimin ve dönüşümün zorunlu bir sonucu olarak da okunabilecek olan bu durum, iktisadi düşüncenin her yerde ve her zaman genel geçer kurallarla rasyonel bir biçimde açıklanması, rasyonel olmayan olguların iktisadi düşüncüyü açıklarken kaynaklık edememesi, toplum, din, değer ve kültür gibi unsurların düşünce içerisindeki etkinliğinin ya zayıflatılması ya da tamamen el etek çektilmesi gibi nedenlerden dolayı iktisadın bilimselliği (bilimsel iktisadi düşünce) anlaşılabilir görünmemektedir. Bu dönüşüm sadece ekonomi için değil tüm bilimlere özellikle de sosyal bilimlere oldukça etkilemiştir.¹³⁴ Bu bağlamda kapitalizmi anlamının imkânı modern ekonomi veya finansal sistemde değil dönemine damga vuran süreçleri ve

¹³³ Küçükkalay, *İktisadi Düşünce Tarihi*, s. 230; Erim, *İktisadi Düşünce Tarihi*, ss. 132-34; Nazan Lila, “Neoklasik İktisat Teorisi”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, sy. 2 (2020), ss. 242-48.

¹³⁴ Arthur M Diamond, “Kayıtsızlığa Karşı Savaş: Bilimin İktisadi Üzerine George Stigler”, *Liberal Düşünce*, çev. Ahmet Uzun, c. 17, sy. 65 (2012), ss. 101-26.

politik ekonomiyi anlamakla mümkün olabilir.¹³⁵ Bu açıdan ekonomi ve politik ekonominin tarihi süreçteki dönüşümlerini gelişmeleriyle birlikte ele alarak tartışmak çalışmanın temelleri açısından önem arz etmektedir.

Sanayi devrimi, modernizm, sekülerizm ve kapitalizm gibi son 200 yıllık geçmişte meydana gelen süreçler, tarihi en az iki yüz bin yıllık geçmişe sahip insanlık tarihi açısından dipnot olamayacak kadar küçük bir nokta mesabesinde. ¹³⁶ Ancak bu 200 yıllık sürecin insanlar üzerindeki etkileri, insanlığın yaşadığı tüm tarihi süreçten daha fazla bir değişime/dönüşüme sebep olmuştur. 1800’lü yıllarda dünyada yaşayan toplumların hemen hemen tüm verileri neredeyse birbirine yakın bir haldeyken (**Şekil 2**) sanayi devrimi sonrasında başlayan hızlı değişimle gelir, yaşam süresi, eğitim, teknolojik gelişme gibi birçok değişken olgu Batı’da artmış Doğu’da ise azalmış (**Şekil 3**) ya da Batı ile Doğu arasındaki makas gittikçe açılmıştır. (Japonya-Çin gibi kapitalizme hızlı ayak uyduran ülkeler hariç)

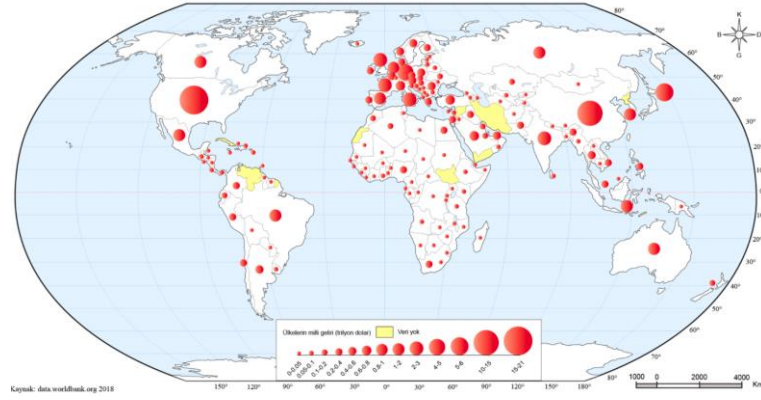

Şekil 2:1800 ile 2000 yılları arasında Dünya Gelir Düzeyi

Kaynak: Word Bank

¹³⁵ Adem Levent, *Politik Ekonomi ve Modern Sosyal Teori*, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021, ss. 15-17.

¹³⁶ Jean-Jacques Hublin v.dğr., “New Fossils from Jebel Irhoud, Morocco and the Pan-African Origin of Homo Sapiens”, *Nature*, c. 546, sy. 7657 (2017), ss. 289-92.

Şekil 3: 2018 yılı itibarı ile Dünya Ülkeleri Gelir Düzeyi
Kaynak: World Bank

1800’lü yıllardan itibaren şekil 2-3’te görülen değişimin temel unsuru sanayi devrimi ve ardından gelen sanayi kapitalizmidir. Bu değişimi bir sonuç kabul edersek öncesinde bu değişiklikleri meydana getiren sürecin adresi ise sömürgecilik ve ticari kapitalizmdir. Sömürgecilik faaliyetleri öncesinde tarihi ipek ve baharat yolları kapitalizmin nüvelerinin taşıyıcıları olmuş, kolonyal faaliyetlerle de bu süreç ticari kapitalizme evrilmiştir.

Kapitalizm araştırmalarında sanayi kapitalizmi; sömürge döneminin ürünü, ticari ve endüstri devriminin sonucu olarak iki temel tasnifle incelenmektedir. Sanayi kapitalizmi de kendi içerisinde ağır sanayi ve esnek sanayi kapitalizmi olarak alt başlıklara ayrılmıştır. Dönemin şartları gereğince ortaya çıkan bu durum teorisyenlerin maharetiyle değil insanda meydana gelen var olma ve varlık anlayışındaki temel değişimlerin bir sonucudur. Bu bağlamda kapitalizm ne Adam Smith ile başlayan ne de Karl Marx ile eleştirilen bir olgu değildir. Dönemin sonucu olan bu olgu şahıslar üzerinden değil tarih ve insan üzerinden okunursa onca eleştirilere rağmen hala günümüzde gelir seviyesindeki fahiş dengesizlik, –10 kişinin geliri Afrika’nın gelirinden fazla olması gibi- çocuk işçilerin hala zor işlerde çalıştırılıyor olması vb. temel itirazlar daha sağlıklı anlaşılabilir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında yer yer ayrıntılara girerek kapitalizmin ortaya çıkardığı sonuçlar süreç bazında ele alınacak; modernizm ve post modernizm ile birlikte kapitalizmin yeni formları incelenecek, Adam Smith’in bile tahayyül edemediği insanlık üzerindeki etkileri tartışılacaktır. Fordizm, Taylorizm ve Post-Fordizm gibi tarihi süreçler de çalışmada incelenerek kapitalizmin ayakta kalabilmek

adına nasıl krizler ürettiği ve yine bu krizlerden nasıl güçlenerek çıktığı ifade edilmeye çalışılacaktır.

1.4. Ekonomi ve Politik Ekonominin Birleşen Yüzü: Kapitalizm

Kapitalizmin insanlığın doğal sürecinin bir sonucu yerine müdahalelerle ortaya çıkmış olduğunu söylemek kolay değildir. Kapitalizm bir kişiye veya gruba hamledilemeyecek kadar geniş bir sürece ve anlam evrenine sahiptir. Ancak tarihin yardımıyla konu izah edilmeye çalışılırsa 1500’lü yıllarda bugünkü Avrupa’da 1600’ü aşkın siyasi küçük organizasyonların var olduğu bilinmektedir. Her bir siyasi organizasyon farklı bir yönetimi ve farklı bir modeli bünyesinde barındırmakta aynı zamanda da farklılıkların hâkim olduğu politik atmosferin kümелendiği bir coğrafyayı oluşturmaktadır. Bu büyüklü küçüklü yaklaşık 1600’den fazla farklı organizasyonu siyasi açıdan bir araya getirmek modern ve ulus devletin, yerellerden oluşan küçük pazarları büyüterek büyük bir piyasaya dönüştürmek de kapitalizmin sistemleşmesine sebep olmuştur.¹³⁷

İktisadi faaliyetlerin toplumun diğer tüm faaliyetlerinin önüne geçmesi ve öncüllemesiyle başlayan tarihi süreçte kapitalizmin Orta çağ Avrupa’sında Roma imparatorluğu mirasının yaşadığı bölgelerin en gözdesi olan İtalyan site şehirlerinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir.¹³⁸ İtalya’nın Metropol olması ile Akdeniz havzasının kırsal yaşamı temsil etmesi -yaşamın- yani refah seviyesinin ayrıcı çizgisini ortaya çıkarmasının en önemli belirlemi olmuştur. Hollandalıların taşıyıcı rolü ile bu metropol yaşam kültürünün ürünü olan kapitalizm tüm Avrupa’ya yayılmış ve kendisine zemin bulacağı alanı piyasa eliyle oluşturmuştur. Ardından Britanya, kapitalizmin tekelci yapısı olan metropol kültürünü devralmış ve oradan da sermaye hareketleri ile Wall Street’e taşınmıştır.¹³⁹ Çarlık Rusya’nın yıkılması ve Avrupa’nın siyasi çalkantılar içinde olmasıyla da bir çıkış kapısı olarak global bir

¹³⁷ Özel, *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*, ss.13-34.

¹³⁸ Cohen Jere, “Rönesans İtalya’sında Rasyonel Kapitalizm”, *Kapitalizm ve Din*, ed. Mustafa Özel, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1993, s. 43.

¹³⁹ İngiltere’nin bu açıdan sanayi devrimi ve finans devrimini tetikleyen konumu önemlidir. Yahudi sermayesini elde ederek müteşebbis ruhunu da harmanlamış ve günümüzde de ABD üzerinden bu üstünlüğünü halen sürdürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şaban Teoman Duralı, *Çağdaş İngiliz-Yahudi Küresel Medeniyeti*, 2019, ss. 72-84.

ölçeğe taşınmıştır. Avrupa'nın özgün şartları ve doğu toplumlarının kültürel yapısı da kapitalizmin Avrupa merkezli olarak yayılmasına olanak sağlamıştır.¹⁴⁰

Yaklaşık beş yüz yıldır hâkim olan piyasa ekonomisi modern dönemle birlikte birçok değişime uğramış ve adına kapitalizm dediğimiz son iki yüz yıldır hâkim olan bir sisteme evrilmiştir. Kapitalizm kavramı nispeten yeni bir kavram olsa da ekonomi literatüründe piyasa ekonomisi ile eş değer anlamda kullanılmaktadır. Modern piyasa ekonomisi Batı menşeli olduğu için Batı medeniyetinin tonlarını temsil etmekten de imtina etmemiştir. Hatta piyasa ekonomisinin kapitalizme evrilmesinden sonra Batı medeniyetinin birçok alandaki eli haline gelmiş; bilgi üretmede, sosyo-kültürel ortam oluşturmada, eğitim ve politik meselelerde Batı medeniyetinin yürütücülüğünü üstlenmiştir.¹⁴¹

Kapitalizm nedir ve kapitalizm denildiğinde ne kastediliyor sorusunu cevaplamada iki temel yöntem kullanılabilir. Birincisi kapitalizm isminden hareketle terimin (müsemma) anlamsal çerçevesini belirleyerek epistemolojik açıdan incelenmesidir. İkincisi ise ismi değil de doğrudan kapitalizm terimini (müsemmayı), yani kapitalizm olarak bilinen ne varsa onu dikkate alarak, ona ait olanları belirleyerek ve ona ait olmayan şeylerden de ayırt etmek suretiyle (efrad-ı camî ağyâr-ı manî) ifade edilip belirlenmesidir.¹⁴² Ancak literatür içerisinde böyle bir tanımla bulmak ve kapitalizmin doğasından ötürü bu şekilde bir tanım yapmak oldukça güç görünmektedir.

Kapitalizm terimi ilk olarak 1854 yılında William Makepeace Theackery tarafından “The New Comes” adlı romanında “büyük miktarda sermaye sahibi olma durumu” anlamında kullanılmıştır. *Kapitalist* kelimesi ise 1791 yılında “sermayedar” anlamında kapitalizmden daha önce sade bir anlamda ele alınmıştır. 1877 yılında ise kapitalizm, Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından “kapitalist üretim sistemi” anlamında kullanılmıştır. 1902 yılında ise kapitalizm kelimesi Werner Sombart tarafından *Modern Kapitalizm*, Jacop Streiter tarafından da *Modern Kapitalizmin Yaratılışı* adlı kitaplarda özgün bir kavram olarak zikredilmiştir. Bu kavramın literatüre girmesi Max Weber tarafından yazılan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin*

¹⁴⁰ Dorman, “İslam, Kapitalizm ve Piyasa”, ss. 111-28.

¹⁴¹ Rauf A. Azhar, *İslam İktisadının Ekonomisi*, çev. Hüsnü Tekin, İktisat Yayınları, 2019, s. 65.

¹⁴² Görgün, *İslam-Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi*, s. 9.

Ruhu adlı eser sayesinde olmuş ve tam anlamıyla politik ve ekonomik bir sistemi ifade eden kavramsal bir çerçeveye oturtulmuştur.¹⁴³

Tanımlarına bakıldığında literatür içerisinde bir hayli yeküne sahip olan kapitalizm, terimsel açıdan sermayecilik olarak isimlendirilmiş, kavramsal olarak ise en geniş anlamıyla piyasa tahakkümü, iktisadi üretimde tekelleşme,¹⁴⁴ üretim ile emeğin yabancılaştırılması, bitmeyen rekabet anlayışı, acımasız fiyat politikası,¹⁴⁵ burjuvazi ile proletaryanın bulunduğu ve aralarında uçurumun olduğu piyasa¹⁴⁶ akılcı iktisadi üretim sistemini kabul edip diğer tüm etmenlerden sıyrılma¹⁴⁷ gibi, sosyolojik, ekonomik ve politik anlamlara sahiptir.¹⁴⁸

Sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan kitlesel üretim tarzının (Fordizm - Taylorizm) beraberinde getirdiği iktisadi ve sosyal kriz, kapitalizmin örgütlü yapısının evrimleşerek örgütsüz yapıya geçmesini zorunlu kılmıştır. Bilimsel ve teknik gelişmelere bu denli ev sahipliği yapan sanayi devriminin aynı zamanda iktisat ve ekonomide de çok ciddi değişiklikler getirdiği görülmüştür. Ekonominin iktisada, iktisadın da finansa dönüşümü olarak tasavvur edebileceğimiz bu değişim sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan bir olgudur.¹⁴⁹ Esasen 1800'lerin başından II. Dünya Savaşı'na kadar örgütlü bir şekilde ekonominin ulus devlet eliyle merkezileşmesi, düzenlenip tek bir alanda yoğunlaşması, insanların sanayi ve üretim şehirlerinde kümelenmesi ve daha genel bir ifade ile coğrafya ve mekânın kitlesel formda biçimlenmesi kültürel anlamdaki modernleşmeyi ve ardından sosyal krizleri de beraberinde getirmiştir.¹⁵⁰ Bu krizlerin sonucunda Werner Sombart'ın ifadesiyle erken, yüksek ve geç kapitalizm evreleri artık yeni kapitalizm dönemine girmiştir.¹⁵¹ Bu süreçle örgütlü kapitalizm anlayışı John Urry ve Scott Lash tarafından dillendirildiği gibi örgütsüz kapitalizm formuna dönüşmüştür.¹⁵²

¹⁴³ Lucien Febvre, *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge, 1995.

¹⁴⁴ Özel, *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*, s. 11.

¹⁴⁵ Micheal Albert, Robin Hannel, *Geleceğe Bakmak- 21. Yüzyıl İçin Katılımcı Ekonomi*, çev. Osman Akınhay, 2. bs., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.

¹⁴⁶ Karl Marx, *Das Capital Volume II: The Critique of Political Economy*, Germany: Hamburge, 1885.

¹⁴⁷ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata, 5. bs., Ayraç Yayınları, 2008.

¹⁴⁸ Musa Alptekin, "Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, sy. 10 (2016), s. 232.

¹⁴⁹ Mustafa Acar, "Liberal İktisadın Yükselişi: Bireyci ve Kolektivist Okul ... ss. 367-76.

¹⁵⁰ Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Dost Kitabevi, 2013, ss. 65-66.

¹⁵¹ Werner Sombart, *Yahudiler ve Modern Kapitalizm*, çev. Sabri Gürses, İstanbul: Küre Yayınları, 2016.

¹⁵² Scott Lash, John Urry, *The End of Organized Capitalism*, Univ of Wisconsin Press, 1987.

Kapitalizm kendi sürecinin getirdiği krizlerde zayıflamamış aksine her zaman güçlenerek farklı bir formla ortaya çıkmıştır. Örneğin örgütlü kapitalizmin örgütsüz (yeni kapitalizm) formuyla sahnede yer alması ekonomiden finansa geçişte¹⁵³ kendisine büyük bir alan oluşturmuştur.¹⁵⁴ Bu biçimsel değişiklik formuyla her zaman kendisine bir alan bulan kapitalizm, bilgi teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla finansal teknolojilerdeki büyük gelişimde kendisine yer bulabilmiş ve bununla beraber piyasalardaki sınırsız serbestlik anlayışını kullanarak hızlı bir şekilde kendisini sistemlerin merkezinde konumlandırabilmiştir.¹⁵⁵

Modern dönemle birlikte literatür içerisinde birçok isim değişikliğine uğramasına karşın -kapitalizm, geç kapitalizm, yeni kapitalizm, örgütsüz kapitalizm, örgütlü kapitalizm, merkez ekonomi, piyasa ekonomisi, küresel ekonomi- sahip olduğu temel felsefesinden asla ödün vermeyen kapitalizm, olmazsa olmazları açısından sermaye birikimi, piyasa, kar, rekabet, maksimum verimlilik, kollektive, (sınıf, kent, endüstri, ulus devlet) belirsizlik, esneklik, insanı sermaye olarak görmesi, insanın kendisine yabancılaştırılması, bireyselleşme, tüketici davranışı, üretimin örgütlenmesi ve tüketimin de yönlendirilmesi gibi temel tasvirlerle ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁶

Serbest piyasa ekonomisinin temel yapı taşları; özel mülkiyet, tercih ve girişim özgürlüğü, rekabet ve kar arayışları meşruiyetinin görünmez elle düzenlenmesi, sınırlı devlet anlayışı ve serbest dış ticarettir. Özel mülkiyet, mülkiyet haklarının varlığı ve korunmasını ifade etmektedir. Tercih ve girişim özgürlüğü ise üreticilerin neyi ne kadar üretilip hangi fiyata satacaklarını ve tüketicilerin neyi ne kadar tüketeceklerine kendilerinin karar verdiği bir düzeni ifade etmektedir. Yani girişimcilerin kaynak tahsisi, tüketicilerin ise bütçe tahsisi özgür bir iradeyle belirlenmelidir. Kar meşrudur ve bireysel olarak birey kendi menfaati için rekabet

¹⁵³ Avrupa devletlerinin sanayileşme sürecinde önemli rol oynayan finans kurumları göz önünde bulundurulduğunda sanayileşme ve finansallaşmanın birbiri açısından hem gerek hem de yeter sebep olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin İngiltere de bu durum daha belirgin olup sanayileşme sürecinde finans kurumlarının itici gücü yadsınamazdır.

¹⁵⁴ Aytaç, İlhan, “Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Kriz”, ss. 183-85.

¹⁵⁵ Serdar Öztürk, Bekir Gövdere, “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 15, sy. 1 (2010), ss. 380-81.

¹⁵⁶ Süleyman İlhan, “Yeni Kapitalizmin Karanlık Yüzü: İnsanlık ve Ahlâkılık Söylemlerinin Sahiciliği Üzerine”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 17, sy. 2 (2007), ss. 284-88.

etmelidir. Toplumsal menfaat ise görünmez el ile gerçekleşecektir. Devlet her şeyi yapmayan ama milli güvenlik, asayiş ve dağıtıcı adaleti tesis eden bir görevdedir.¹⁵⁷

Serbest piyasa düşünce sistemine sahip devletler ilk olarak piyasaya müdahale edilmesine izin vermeyen ve piyasanın kendiliğinden işletildiği ekonomi modeli olan liberal iktisat politikalarını (kapitalizm) uyguladılar. İktisadi politikalar, liberal iktisat modelinin aksaklıklarından dolayı 1944'te yerini Keynesyen modele (örgütlü kapitalizm) bırakmış, 1971 yılına kadar yaşanan olumsuz küresel ekonomik gelişmeler, Keynesyen modelin terkedilip yerini neoliberal politikaların almasına yol açmıştır.¹⁵⁸ Böylece *There is no alternative* (TINA)¹⁵⁹ sloganıyla ideolojik bir kuram yaratılmış ve neoliberal politikalar (örgütsüz kapitalizm) tüm dünya genelinde uygulanır olmuştur.¹⁶⁰

Temelde kapitalizmin belirli bir piyasa sistemine sahip olmadığı ve içerisinde farklı piyasa türlerini barındıran bir sistem olduğu düşünüldüğünde kapitalist bireyin veya devletin formel olarak sadece serbest piyasa şartlarına hapsedilmesi doğru bir yaklaşım değildir. İktisat literatürü içerisinde teorik anlamda bu tercih serbest piyasa olarak telakki edilse de realitede durum böyle olmamıştır. Kapitalizmin insanları ve toplumları kapitalize etmesi, onun ruhu ile can verdiği tüketim kültürünün kutsanmasına ve bu sürecin yine insan ve toplum eliyle beslenmesine olanak sağlamıştır. Durum böyle olunca kapitalizmin var ama yok olması, insanlar tarafından dillendirilmeden içselleştirilmesi artık kapitalizmin var olmadığına inandırılmış zihinlerce kabullenilmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁶¹

İnsanlık tarihinin en ilerlemiş toplumu kapitalist toplumlardır iddiası¹⁶² toplumsal enerjinin sürekli olarak sermayeyi artırmak için harcanmasına sebep olmuş, özellikle de finansal mühendislik maharetiyle ekonomik güçlerini kat be kat artıran kapitaller toplumsal iştahın cazibe merkezi haline gelmişlerdir. Az bir emekle

¹⁵⁷ Smith, *Milletlerin Zenginliği: The Wealth of Nations*, s. 485; Gündoğdu, "Smith'te Tutarlılık Tartışması ...", ss. 263-76; Acar, "Liberal İktisadın Yükselişi...", ss. 372-74.

¹⁵⁸ Erim, *İktisadi Düşünce Tarihi*, ss. 219-26.

¹⁵⁹ Margeret Thatcher ve Herbert Spencer'e atfedilen bu slogana göre, Keynesyen iktisat denenmiş ve çökmüştür, sosyalizm denenmiş ve çökmüştür ve sadece liberal iktisadın uygulanabilirliği söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Christian Neuhäuser, "Tina", *KRISIS Journal for Contemporary Philosophy: Marx from the Margins*, sy. 2 (2018), s. 159.

¹⁶⁰ Şule Daldal, "Neoliberalism, Financialization And Labour Markets", *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, c. 1, sy. 1 (2016), ss. 85-104.

¹⁶¹ Muhammet Özdi, *Türk Toplumunda Tüketim Alışkanlıklarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış DR Tezi), Isparta: SDÜ SBE, 2018, s. 6.

¹⁶² Emile Durkheim, *İntihar*, çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2013.

maksimum kazancı elde etmek varken üretmek, emek harcamak, zanaat ve ziraatle uğraşmak revaç bulmamış daha çok kazancın elde edileceği sermaye hareketleri veya finansal aktiviteler yoğun rağbet görmüştür. Bu durum da toplum içerisinde iktisadın finansa evrimini daha doğrusu tüm bu faaliyetlerin finansallaşarak kapitalizmin güçlenmesine ortam sağlamıştır. Kapitalizmin yaygınlaştırılması ve benimsetilmesi için yapılan faaliyetleri Susan George şu şekilde dile getirmiştir.

“Neoliberaller ve onlara fon sağlayanlar, fikirlerini dur durak tanımadan sunmak ve öne çıkarmak için vakıflar, enstitüler, araştırma merkezleri, yayınlar, akademisyenler, yazarlar ve halkla ilişkiler ustalarından oluşan muazzam bir uluslararası ağ kurdular. Çok etkin olan bu ideolojik kadroyu kurmalarının nedeni Gramsci’nin kültürel hegemonya kavramını geliştirirken neyi düşündüğünü anlamalarıydı. Yüz milyonlarca dolar harcadılar ama sonuç her kuruşa değdi. Çünkü neoliberalizmi insanlığın doğal yaşam biçimi olarak sunmayı başardılar. Neoliberal sistem gözle görünecek kadar açık ne kadar felaket yaratsa da, bizi hangi finansal krizlere sürüklese de sanki Tanrı’nın bir emri gibi kaçınılmaz ve insanlar için var olabilecek olan tek ekonomik ve toplumsal düzen gibi sunuldu.”¹⁶³

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere kapitalizmin insanlık yaşamının doğal bir sonucu olmadığı, müdahalelerle (fıkri-siyasi-ekonomik) inşa edildiği, insanın amacını, toplumun yapısını ve insanın çevresindekilerle ilişkisini farklı bir forma dönüştürdüğü savunulabilir. Bu değişimin bir sonucu olarak da insan, kendisini “hak” olarak görmekte ve çevresindekileri de bu hakkı elde etmek için bir araç olarak anlamlandırmaktadır. Bunun sonucunda da her şeyin kendisine nimet olarak verildiği, çevresindekileri kendisine verilen emanet olarak gördüğü, her yerde ve her zaman toplumsal felahın tesisi için çalışan insandan (ideal insan) her durumda ve her yerde sadece kendi hakkını maksimize etmek isteyen (rasyonel insan) bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşümle birlikte kapitalizm kendisini sürdürebilecek insan formunu elde ederek birçok mecrada hızlı bir şekilde yer edinmiştir.

1.5. Kapitalizmin Temel Yaklaşım ve Sistemsel Unsurları

En genel anlamıyla kapitalizm, özel mülkiyet anlayışıyla üretim araçlarını kontrol eden, rasyonel insan modeli, devletin ekonomiye müdahalesine sıcak bakmayan, mal ve hizmet mübadelesinin gönüllük prensibine dayandığı, değerlerin piyasa tarafından belirlendiği, rekabetin olmazsa olmaz olduğu, iktisadi kararların

¹⁶³ Susan George’dan aktaran Orhan Kurmuş: Ayrıntılı bilgi için bkz: Orhan Kurmuş, “Türkiye’de Neoliberalizm”, *Mülkiye Dergisi*, c. 34, sy. 268 (2014), s. 24.

özgürce alındığı, her şeyin “işgücüne” dönüştüğü bir sistemdir.¹⁶⁴ Sonuçları itibari ile başta iktisat olmak üzere sosyoloji, hukuk, siyaset ve kültürel alanlarda değişim ve dönüşümü içeren toplumsal bir olguyu ifade etmektedir. Süreç içerisinde iktisadın kendisi haline gelebilecek kadar muhteva çerçevesine sahip olmuş,¹⁶⁵ insan gerçeğinin *kendi özüne yabancılaştırılmasını* bilimsel yoldan haklı çıkarma eğilimlerine sahne olmuş,¹⁶⁶ ideolojik yönleriyle hâkim paradigma haline gelmiş¹⁶⁷ ve özellikle de geleneğin rafa kaldırılması yoluyla her şeyin ve her alanın belirleyicisi -sekülerizm ve modernizm gibi- olmuştur. Ayrıca bu süreçte ekonominin toplumsal düzen içerisindeki belirleyici konumu aktif bir şekilde kullanılarak iktisadi düşüncenin geleneklerden ve dini zeminden (metafizik) uzaklaşması, seküler bir forma evrilmesi; herkesin iş gücüne dönüşmesi ile bireysel sekülerleşme, yaşam düzeyindeki artışla toplumsal sekülerleşme ve devletin otoritesinin azalmasıyla da siyasi sekülerleşme sürecinin yaşandığı görülmektedir.¹⁶⁸ Geleneksel toplum yapısının ve ona ait değerlerin kapitalizm içerisinde olmasının imkânsızlığı özgür ekonomi düşüncesinde engel olarak telakki edilmiş ve din, ahlak, dini hukuk, örf ve gelenek gibi unsurlar saf dışı bırakılarak seküler bir forma dönüştürülmüştür.¹⁶⁹ Weber ve Mises gibi düşünürler de kapitalizm ruhu/kültürü ile geleneğin uyuşmasının mümkün olmadığını savunarak bu yaklaşımın yerleşik hale gelmesine katkı sağlamışlardır.

Krizler (buhranlar), insanlık tarihi içerisinde farklı zamanlarda karşılaşılan - hayatın normal akışı içerisinde gerçekleşen- bir olgudur. Ancak kapitalizmle birlikte rasyonel insan modelinin daha çok kazanma ve daha çok kar elde etme hırsı insanları spekülasyonlara, asimetrik bilgiye, kara borsacılık gibi etmenlere sevk etmiş ve bunun sonucunda da doğal olmayan ekonomik krizler yaşanmıştır.¹⁷⁰ Rasyonel tercihler, kazanma hırsı, daha çok kar elde etme arzusu sadece ekonomik krizleri

¹⁶⁴ Çalışmamızın 1.1.2. no’lu başlığında bu sistemin ayrıntıları dönemsel olarak tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Ancak konu hakkındaki yaklaşımları da ele alan benzer literatür örnekleri için bkz: Mark Skousen, *İktisadi Düşünce Tarihi*, çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem, 7. bs., İstanbul: Adres Yayınları, 2003, ss. 13-46; Hamitoğulları, *Çağdaş İktisadi Sistemler*, ss. 31-34; Arif Ersoy, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012, ss. 219-21; Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 11. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, ss. 51-58.

¹⁶⁵ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, ss. 34-36.

¹⁶⁶ Sabri Ülgener, “Bilim, İdeoloji ve Marksizm (Marksist Teori ve Neo-Klasik İktisat)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 36, sy. 1-4 (2012), ss. 1-4.

¹⁶⁷ Ahmet İnsel, *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1993, ss. 7-12.

¹⁶⁸ Volkan Erti, “Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kapitalizm”, *Liberal Düşünce*, c. 19, sy. 73-74 (2014), ss. 65-66.

¹⁶⁹ Şaban Teoman Durallı, *Sorun Nedir?*, II İstanbul: Dergah Yayınları, 2011, ss. 272-74.

¹⁷⁰ Sabri Fehmi Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Ankara: Feryal Matbaacılık, 1984, ss. 41-44.

değil aynı zamanda diğer çevresel felaketlerin yaşanmasına neden olmuştur. Kapitalist sistemin merkezinde, önce fizyokraside ortaya atılan “self interest” kişisel çıkar kavramı ve ardından klasik iktisat teorisinin “homo economicus” olarak isimlendirdiği, bir bakıma “makineleşmiş” insan yer almaktadır.¹⁷¹ Bu insan, - tüketici olarak- mal ve hizmet tüketiminden elde edeceği faydayı, üretici olarak da mal ve hizmet üretiminden elde edeceği kârı maksimize etmeye şartlanmıştır. Bu şartlanma makro düzleme aktarıldığında toplum, yalnızca iktisadî çıkar kaygısıyla hareket eden, imkânları elverdiği ölçüde daha çok kazanma hırsı taşıyan ve sürekli rasyonel düşünen bireylerden müteşekkil homojen bir içerik kazanarak kapitalizmin istediği forma dönüşmüş olmaktadır.¹⁷²

Kazanma hırsını akılcılığa ve bireyciliğe eklemleyen kapitalizm, kaçınılmaz olarak, bir taraftan özel girişimciliği ön plana çıkarmakta, diğer taraftan da “uzmanlaşma ve iş bölümü” üzerinden derinleştirici süreçler üreterek mübadeleyi iktisadî faaliyetlerin merkezine koymakta ve piyasa mekanizmasını fonksiyonel kılmaktadır. Aslî ifadesini *laissez faire-laissez-passer* (bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler) sloganında bulan kapitalist sistem, bağımsız bireyin kendi özgür iradesi ile seçtiği işi yaparken, hem daha üretken (ve dolayısıyla müreffeh ve mutlu) olacağı, hem de ister istemez toplumsal çıkara hizmet edeceği kabulüne dayanmaktadır.¹⁷³ Kapitalizmin devlet ile ilişki biçimi de yine bu anlayışa göre şekillenmektedir.¹⁷⁴

Kapitalizmin piyasa ekonomisi sayesinde yürüttüğü sürecin son iki yüz yıllık tarihine bakıldığında hegemonik üstünlüğü başta olmak üzere beraberinde getirdiği başarısızlıklara/aksaklıklara birçok alandan itirazlar yükselmiş ve sistemin alternatif arayışlarının daha da çok dillendirilmesine sebep olmuştur.

Ortaya konulan iktisadi doktrin veya önerilerin yaşanan sorunlara çözüm olamayışının temel saikleri, kapitalizmin yoğun bir sermaye birikimi ile birlikte

¹⁷¹ Smith, *Milletlerin Zenginliği: The Wealth of Nations*, ss. 19-23.

¹⁷² M. Kemal Aydın, “Kapitalizm ve Kriz”, *Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi*, c. 6, sy. 2 (2003), ss. 1-10.

¹⁷³ M. Kemal Aydın, “Kapitalizm ve Kriz”, s. 4.

¹⁷⁴ Bu noktada Braudel’in kapitalizm ile devlet arasında kurduğu ilginç ilişkiyi hatırlamakta fayda vardır: Braudel’e göre kapitalizmi yaratan devlet değildir. Modern devlet, miras aldığı kapitalizmin bazen genişlemesine fırsat verir, bazen de beslendiği kaynakları kurutur. Kapitalizm, ancak, devlet ile özdeşleştiği, bir başka ifade ile ‘kendisi devlet olduğu’ vakit muzaffer olur. Diğer taraftan Polanyi de benzer bir değerlendirme yapmaktadır: *Laissez Faire* doğal olmaktan uzaktır. Serbest piyasaların oluşabilmesi için, düzenlemelere/denetlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, ss.24-33.

devamlı büyüme arzusu ve kar elde etmenin olmazsa olmaz kabul edilmesidir.¹⁷⁵ Büyüme ve kar elde etmenin ötesine de geçilerek ekonominin belirlediği kullanım değeri ile pazarın veya piyasanın belirlediği mübadele değeri günümüzde finansal değer, marka değeri, piyasa değeri şeklinde neredeyse evrim geçirmiştir.¹⁷⁶ Geçirdiği bu evrimle birlikte kendisine her geçen gün daha da geniş bir alan yaratan kapitalizm, domino etkisini kendisine eklemleyerek bütün dünyayı tesiri altına almış ve bağımsız olmayan bir alan oluşturmuştur.¹⁷⁷ Esasında kapitalizmin krizi olarak değerlendirilen bu yaklaşımlar aynı zamanda onun olmazsa olmaz değerler silsilesini oluşturmaktadır. Kar ve büyüme beklentilerinin doğal sonucu olarak da adeta “sen satmazsan, kar elde etmez ve büyümezsen başkası bunu elde eder” diyerek zorunlu bir pazar (piyasa) anlayışının zihinlere ikame edilmesini sağlamıştır. Piyasa anlayışının ikame edilmesiyle de uluslararası ticari faaliyetlerin gerekli olması ve bununla birlikte ticari kapitalizm denilen sömürü anlayışının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Tüm bunlar olurken gerek iç piyasada gerekse de dış piyasada sürekli krizlerin çıkması, sistemin krizlerden beslenen bir yapıya dönüşmesi ve bunların aşılması için de sürekli üretim, sürekli büyümeye dayanan bir yenilik anlayışı geliştirilmiştir. Böylelikle sistem hem kendisini yenilemekte hem de zihinlerdeki algıyı başka bir isim veya formla tazelemektedir. Sonuç olarak da emek (insan) beşerî bir sermayeye dönüştürülmüştür.¹⁷⁸ Çalışmanın bundan sonraki kısmında bu dönüşümün temel bileşenleri/etmenleri başlıklar halinde tasnif edilerek konu biraz daha detaylandırılmıştır.

Sermaye Birikimi ve Kar: Kapitalizmin sürdürülebilir olmasının ana eksenini sermaye birikimi oluşturmaktadır. Çünkü kapitalizm ve onun oluşturduğu kapitalist toplumda ekonominin işlevselliği ve sürekliliği sermayeyi elinde tutan kapitallerin kar etmesine ve elde edilen karın başka bir alana sarf edilmeden yeniden sermayeye kazandırılmasına bağlıdır.¹⁷⁹ Bu aynı zamanda kapitalizmin sermaye formunu oluşturan üç temel dolaşım sürecini de ifade etmektedir. Bu süreçlerde sermaye, sürekli olarak bir biçimden başka bir forma dönüşerek genişlemekte ve

¹⁷⁵ Togan Karataş, *Küreselleşme Sürecinde Finans Kapitalin Yükselişi ve 2007-2009- Dünya Ekonomik Krizi*, (Yayınlanmamış YL Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

¹⁷⁶ Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, s. 31.

¹⁷⁷ Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, s. 47.

¹⁷⁸ Aylin Yonca Gençoğlu, “Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emeğin Konumu”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, c. 1, sy. 1 (2012), ss. 98-116.

¹⁷⁹ Immanuel Maurice Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, İstanbul: BGST Yayınları, 2011, s. 16.

döngüsel bir sistem oluşturarak yine ilk forma (sermayeye) dönüşmektedir. Bu süreçler (i) Para/finans sermaye dolaşım süreci, (ii) emtia sermaye dolaşım süreci, (iii) üretken sermaye dolaşım sürecidir. Para sermayesi üretim araçlarını özellikle de iş gücünü kullanarak finansal açıdan kendisine ilave değer sağlayarak genişler ve dolayısıyla kendisini yeniden üretmiş olur. Emtia sermayesi de finans sermayesinin üretim sürecine dahil ettiği malları ürünleştirerek ilave bir değer oluşturur ve genişleyerek yeniden üretilir. Üretken sermaye ile finans ve emtianın sürekli olarak birbiri ardına tekrarlanmasıyla döngüsel dolaşım sağlanmış olur. Bütün bunlar yine başa dönerek sermayeyi ve karı genişleterek büyür. Eğer birbirlerine bağlı olan bu zincirleme dolaşımda bir aksama meydana gelirse sermayeyi ve karı azaltmamak adına krizler meydana gelir veya muhteris kapitaller tarafından krizler üretilir. Her krizin sonucunda da kazanan ve güçlenerek yeniden ortaya çıkan kapitalizmin kendisidir.¹⁸⁰

Kapitalist sisteme göre ekonomiyi ilgilendiren tüm çabaların gayesi kazanmak yani eldeki servetin (sermaye) artırılmasıdır.¹⁸¹ Tarihteki bütün biçimleriyle kapitalizm emeği, kaynakları, imkânları sonuna kadar kullanarak yüksek karlılıkla kendisini sınırsız sermaye birikimi arayışına hasretmiştir. Kapitalist sistemde amaç üretmek, ticaret yapıp istihdam sağlamakla birlikte eldeki serveti kat kat artırarak sermayedarların elinde güç oluşturmaktır. Kapitalizmin tarihi süreç içerisindeki bu asli tutumu kapitalizm tarihçisi olan Fernand Braudel tarafından sermayenin sınırsız esnekliği ile değişim ve uyarlanma konusundaki eşsiz yeteneğinin bir sonucu olarak ifade edilmiştir.¹⁸²

Kapitalist düşünce, tüm üretim araçlarını sermaye şemsiyesi altında bireysel mülkiyete dayalı olarak kutuplaştırmakta ve belirli ellerde toplamaktadır. Bunun sonucunda doğal olarak bazıları sahip, diğerleri ise çalışan olmak zorundadırlar. Sermaye birikimi, yatırımlar ve teknolojik dönüşümleri aynı süreçte yürüten bu sistem aynı zamanda rekabet anlayışını da kendisine kazandırmış olmakta ve piyasada tekelleşmeyi meydana getirmektedir. Bu tekelleşmenin sonucunda banka sermayesi ile sanayi sermayesi birleşmiş ve tüm dünyayı etkisi altına alan finans

¹⁸⁰ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, ss. 13-15.

¹⁸¹ Mustafa Özel, “Avrupa ve Japonya’da Kapitalizm”, *Divan İlmi Araştırmalar*, c. 2, sy. 13 (2002), s. 1.

¹⁸² Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, s. 46.

oligarşisi doğmuştur. Mal üretiminden daha önemli hale gelen sermaye piyasası, günümüz finansal hâkimiyetini de bu şekilde elde etmiştir.¹⁸³

Kapitalizmin diğer bir ayırt edici özelliği de sermaye birikiminin tek başına yeterli olmayıp kar olgusuyla desteklenmesidir. Sömürge faaliyetleri sonucunda sömürgelerden gelen altın ve gümüş adeta Avrupa'ya akmış ve bu durum sermayeyi işlevsiz hale getirmiş, zenginliğin göstergesi olmaktan çıkartmış hatta ekonomik olarak birçok sorunla baş başa bırakmıştır. Elde edilen bu sermayenin bir anlam ifade etmesi ve sorunlara yol açmaması sistemi zorunlu olarak verimliliği getirecek kara odaklanmaya sevk etmiştir. Kapitalizmin ve zenginliğin göstergesi sermaye değil artık kar olmuştur. Kar edebilmek için de her türlü araç adeta amaçsallaştırılmıştır.¹⁸⁴

Sermaye birikiminin kaynağı doğal olarak kârdır ve sermayeden beklenen amaç sadece kar elde etmektir. Bu aynı zamanda kapitalizmin ana hedefini oluşturan sermayenin en yüksekte tutulması ve gelirin de en yüksek oranda artırılması anlamına gelmektedir.¹⁸⁵ Elde edilen bu karın sonucunda sermayeyi azaltıcı hiçbir eylem kabul edilmez ve tüm enerji sermayeyi artırmaya yönlendirilmektedir. Örneğin bir yılın sonunda elde edilen kardan sosyal işlere karşılıksız fon ayrılması, sermayeyi azaltmak dolayısıyla kapitalizmin ruhuna aykırı bir eylem olacağından kabul edilmeyecektir.¹⁸⁶

Rekabet: Kapitalizmin önüne geçilemeyen sermaye birikimi ve kar güdüsünün motivasyonu rekabet anlayışıyla elde edilmektedir. Rekabetin eşit şartlarda gerçekleştirilememesi ve fırsat eşitliğini ortadan kaldırması sosyal eşitsizliğe, haksızlığa ve adaletsizliğe yol açmaktadır. Rekabetin zayıf ve güçsüz olana yaşam hakkı tanımamasından ötürü piyasa, sadece gücü elinde olanlara kalmakta ve güçlünün tahakkümünde olan bir sisteme dönüştürülmektedir.¹⁸⁷ Bu güç sayesinde piyasayı belirleyenler güçlüler olmaktadır. Tüketiciyi ve üreticiyi belirleme yetkisi de onlara devredilmektedir. Rekabetin gerekçe gösterilerek aşırı

¹⁸³ Gençoğlu, “Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emeğin Konumu”, ss. 98-116.

¹⁸⁴ Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, ss. 17-20.

¹⁸⁵ Smith, *Milletlerin Zenginliği: The Wealth of Nations*, ss. 44-45.

¹⁸⁶ Özel, *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*, s. 22.

¹⁸⁷ Karataş, *Küreselleşme Sürecinde Finans Kapitalin Yükselişi ve 2007-2009- Dünya Ekonomik Krizi*, ss. 4-6.

mal üretimi meydana gelmekte ve dünya üzerindeki kaynakların etkin kullanılmama durumu (israf) ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁸

Verimlilik: Üretimin yüksek düzeyde olması ve verimlilik olgusunun üretimin her aşamasında uygulanması kapitalizmin vazgeçilmez ilkelerindendir. Çünkü verimlilik sermaye birikimi ve kar etmeyi kendisine sonuç edinen bir hedeftir. İş bölümü ve uzmanlaşma ile birlikte kaynakların etkin kullanılması genel teoride verimliliği ifade ederken emek piyasasında daha fazla işçinin daha fazla verimli olmasını sağlamak, daha fazla işçiyi daha çok işe koşturmak adına (insanın meknaikleştirilmesi) kullanmak kapitalizmin tarihinde görülen bir durum olmuştur.¹⁸⁹ *Modern Zamanlar* filmiyle Charlie Chaplin, kapitalizmin verimlilik adına işçinin makineleştirilmesini, sistemin vahşiliğini ve Marx'ın emeğin yabancılaştırılması teorisini işleyen en iyi trajikomik örneği olmuştur.¹⁹⁰ Kapitalizm için verimlilik adına ne kadar fazla emek, o kadar çok ürün anlamına gelmekte ve verimliliğin nihai amacı da karı ve sermayeyi maksimize etmek olarak görülmektedir.¹⁹¹

Belirsizlik: Kapitalizmin zayıfladığı dönemlerde güçlenerek yeniden sahnede yer almasının imkânı insanlığın zorunlu olarak yaşaması gereken krizlere bağlanmış ve belirsizlik keşfedilerek sistem tarafından bir fırsata çevrilmiştir. Her darlığın ardından kriz ve her krizin ardından yeniden toparlanma süreçleriyle dünya ekonomileri meşgul olmuş, sürekli devlet politikaları belirlenmiş ve iktisatçılar bu konuya kafa yormuşlardır. Kapitalizmin kriz üretmesi ve bunun ekonomi dili açısından anlaşılır kılınmasının en renkli formu belirsizlik ve risk teorileridir. Teorik açıdan piyasa tam bilgi ve belirli olma durumunda değildir. Belirli bir ürünün belirsiz

¹⁸⁸ Burada rekabet ve etkinlik konusundan vurgulanmak istenen etkin çalışmanın rekabetin şartlarından olması ve piyasa etkinliği içinde rekabetin bir koşul olarak görülmesi değildir. Etkinliğin ötesine geçerek hırs temelli yaklaşımların piyasa etkinliği yerine kaynak israfına yol açmasıdır. Ayrıntı bilgi için bkz: Muhammed Çelik, Mehmet Dağ, "Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme", *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, c. 2, sy. 3 (2017), ss. 50-70.

¹⁸⁹ Hüseyin Akyıldız, M. Ali Dulupçu, "Kavramsal ve Diyalektik Süreç Olarak Yabancılaşma", *SDÜ İİBF Dergisi*, c. 8, sy. 3 (2003), ss. 27-48; Neslihan Doğan, "Karl Marx'da Kapitalizm Eleştirisi: Makineleşme ve İnsan", *International Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences*, c. 5, sy. 14 (2019), ss. 75-83.

¹⁹⁰ Emeğin yabancılaştırılmasını Marx şöyle açıklar: İşçi ömür boyu bir makineye hizmet etmek zorundadır. İşçi yeteneksel hareketlerini makinenin otomasyonuna uydurabilmek için makine başında çalışmayı küçük yaştan itibaren öğrenmelidir. Böylelikle işçi makinenin bir parçasına dönüşecektir. Hareketleri ve zihni otomasyonun kontrolünde olup üretime özgürlüğünü kaybetmiş olarak katılır. Artık işçi fabrikanın önemsizleştirilmiş bir dişlisi haline gelir. Ayrıca bkz: Karl Marx, *Ekonomi Yazıları*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 2004, ss. 173-75.

¹⁹¹ Gençoğlu, "Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emeğin Konumu", ss. 98-116.

bir fiyatla piyasada satılması karı veya zararı olasılık durumuna getireceğinden belirsizlik ve risk kavramı önem kazanmıştır.¹⁹²

Riskin ve belirsizliklerin ekonomik bir koşul olarak algılanması, bedelinin belirlenmesi, politika amaçlarına dönüşmesi özellikle 2008 krizi sonrası ortaya çıkan bir durumdur. Klasik iktisatçılar belirsizliğin ölçülemeyeceğini savunmuş ve buna mukabil olarak ölçülebilir bir olgu olan risk üzerinden belirsizliği açıklamaya çalışmışlardır.¹⁹³ *Belirsizlik* gerek epistemik gerekse ontolojik açıdan meçhullüğü barındıran bir kavramdır. Kavramın barındırdığı meçhullük aynı zamanda tüketicilerin, yöneticilerin ve politika yapıcılarının zihnindeki olası gelecekler hakkındaki belirsizliği de yansıtır ve ileride gerçekleşecek sorunlara gerek sebep olarak değerlendirilir.¹⁹⁴ Bu kavram bazen de spekülatif amaçlara matuf olarak örtük bir şekilde kılıf bulmanın bilimsel yönü haline bile gelebilir. Belirsizliğin bedeli ise belirsizlik sürecine hiçbir şekilde müdahil olmayan insanların ya doğrudan kendilerine ya da gelecek nesillere ödetilir. Bu bağlamda risk teorilerinin iktisadi bir zorunluluk haline dönüşmesi ve riskin riske karşı bir araç olarak kullanılması bu zihniyetin ortaya çıkardığı manipülatif durumu simgeleyerek kapitalizmin getirdiği paradoksal duruma işaret etmektedir.¹⁹⁵

Belirsizlik ve risk üzerinden birçok analiz ve görüşler ortaya atılmış olsa da hepsinin ortak noktası olanla, olması kurgulanan şeyin uyumsuzluğu üzerinedir. Örneğin parayı, iktisadi faaliyet düzeyini etkileyen bir değişken olarak analiz etmeleri ve bu çerçevede parasal üretim ekonomisi analizlerini reel ve reel olmayan durumların ilişkilendirilmesidir. Bu analizler, kapitalizmin istikrarsız yapısına dikkat çekmekte ve kapitalizmde ortaya çıkan istikrarsızlıkları da büyük ölçüde finansal faaliyetler ile reel faaliyetler arasındaki gerilimlerle açıklamaktadır.¹⁹⁶

Neoklasik iktisat, rasyonel birey ve tam bilgi varsayımlarından yola çıkarak, iktisadi bireylerin piyasa hakkında tam ve doğru bilgileri edinebildikleri ve kararlarını bu bilgiler doğrultusunda etkin bir şekilde verebildiklerini ileri

¹⁹² Nicholas Bloom, "Fluctuations in Uncertainty", *Journal of Economic Perspectives*, c. 28, sy. 2 (2014), ss. 153-76.

¹⁹³ Klasik iktisatçılardan Keynes ve Knight belirsizliğin ölçülemeyeceğini ifade etmişlerdir. Bundan dolayı riskin ölçülebileceğini, belirsizliğin ise ölçülemeyeceği ifade edilerek risk üzerine daha teknik çalışmalar yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Frank H. Knight, *Risk Uncertainty and Profit*, Illustrated edition Martino Fine Books, 2014.

¹⁹⁴ Gözde Gürgün, "Belirsizlik Kavramı, Belirsizlik Ölçütleri ve Belirsizliğin Makroekonomik Etkileri Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 34, sy. 1 (2020), ss. 21-38.

¹⁹⁵ Aytaç, İlhan, "Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Kriz", ss. 202-3.

¹⁹⁶ Dinar, "Kapitalizmin Krizlerini Minsky'nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi Çerçevesinde Anlamak", ss. 167-86.

sürmektedir.¹⁹⁷ Belirsizliğin olmadığı böyle bir ortamda gelecekte ortaya çıkması muhtemel olan riskler doğru bir şekilde tahmin edilebilecek ve bunun sonucu olarak ekonomide istikrarlı ve kendi kendini tekrarlayan bir düzen ortaya çıkabilecektir. Neoklasik iktisatçıların bu görüşlerinin finansal piyasalara yansması ise etkin piyasalar hipotezi ile gerçekleşmiştir. Etkin piyasalar hipotezi, bu varsayımlar çerçevesinde finansal piyasalarda hisse senedi fiyatlarının her zaman doğru bir biçimde belirlendiğini ileri sürmektedir. Bu görüşlerle kapitalizmin finans temelli işleminin bir sonucu olarak reel ekonomik faaliyetlerden uzaklaşması ve ekonomiye paradan para kazanmaya yönelik faaliyetlerin yön vermesi kapitalizmde meydana gelen istikrarsızlıkların temel nedeni olarak gösterilmiştir.¹⁹⁸

Esneklik: İş ve çalışma planının sürekli değişen piyasa koşullarına göre düzenlenmesi aynı zamanda yaşamın piyasa koşullarına göre uyum kabiliyetinin artırılmasını da ifade eder. Örgütlü kapitalizmin bileşenlerinden olan bu anlayış sürdürülebilir bir şekilde kapitalizmin her aşamasında kendisine yer bulmaktadır. Bu kavram, etkileri açısından da oldukça önemli sonuçlara sebebiyet vermekte, esneklik anlayışına sahip olamayan birey veya firma piyasaya adaptasyonunu kaybederek tutunamaz hale gelebilmektedir.

Esnek çalışma sistemi beraberinde esnek istihdamı da getirmektedir. Bir iş için bir araya gelenlerin iş bitiminde birbirlerine yabancılaşması, sürekli yeni ve değişken grupların oluşturulması insanlar arasında ilişki biçimini araçsallaştırmaktadır. Bu sistemde çalışan çok amaçlı ve çok işlevsel olmak zorundadır. İnsanın becerisizleştirilmesi, tutunamaması ve göçebe formuna dönüştürülmesi bu adaptasyona uyamamak yani çok amaçlı olmaması, her işte kullanılamaması esneklik anlayışının sosyal krizleridir. Bunun sonucunda iş, düzenli bir etkinlik olmayıp gelecek vadeden bir alan olmaktan da çıkmaktadır. Esnekliğin beraberinde getirdiği istikrarsızlık kişilerde endişenin yükselmesine yol açmaktadır. İş endişesi arttığı takdirde öz saygı ve güven kaybolmakta, aileler yıkılmakta, cemaat ve toplum yapısı da böylelikle parçalanmaktadır.¹⁹⁹

İnsanın Sermayeleştirilmesi: Üretim sürecinde insani kaynak, insani sermaye, soyut insani sermaye, beşeri sermaye vb. adlarla insanın, üretim sürecinde

¹⁹⁷ Acar, “Liberal İktisadın Yükselişi... ss. 367-76.

¹⁹⁸ Mahfi Eğilmez, *Küresel Finans Krizi*, 17. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019, ss. 90-91.

¹⁹⁹ Aytaç, İlhan, “Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlakî Kriz”, ss. 186-87.

makinelerle eş değer kabul edilmesi ve mekanikleştirilmesi üzerine yapılan değerlendirmeler aynı zamanda kapitalizmin sistemli hale getirip meşrulaştırdığı bir durum olarak da okunabilir. Bu meşrulaştırma sürecinde insan aynı anda hem mal hem sermaye hem de emeğe dönüşmüş ve sahip olduğu tüm değerlerle üretim aracı haline gelmiştir. İnsanın bu süreç içerisinde tam kapasitede kullanılması önemsenmiş, yer yer sermaye ile eş değer tanımlara konu olmuştur.

Üretim faktörleri açısından hâkim paradigmanın bileşenleri emek, sermaye, toprak ve girişimciliktir. Son dönemde bilgi de üretim faktörleri arasında değerlendirilmektedir. Bu faktörler üzerinden emeğin getirisi ücret, sermayenin getirisi faiz, toprağın kazancı rant ve girişimciliğin sonucu da kar olarak ifade edilmiştir. Burada insan, diğer faktörlerde söz sahibi olamadığından (sermaye, toprak ve girişimcilik) sistemin emek üzerinden insanı sömürmesi, yer yer insan onuru ile bağdaşmayan durumların ortaya çıkması söz konusu olmuş ve insan meta halinde dönüştürülmüştür.²⁰⁰

Bireyselleştirme: İnsanın toplum içerisinde değer bulan anlayışı kapitalist sistemin işleyişi bağlamında onun birey olmasını zorunlu kılmaktadır. Kapitalist yaşam düzeni içerisinde sistemin merkezi konumuna getirilmiş birey, sadece kendi faydasını maksimize edecek şekilde ele alınmaktadır. Özellikle yeni kapitalist sistemin merkezinde olan teknoloji sayesinde gelişmiş internet ve medya araçları ile insan daha da bireyselleştirilmekte ve sistemin denetim ve gözetim alanına dâhil edilmektedir. Ev de yaşanan hayatın merkezine oturtulmuş, geleneksel çalışma formlarına isyan mesabesinde davranışlar özgürlük adına sergilenmiş ve yeni iktidar mekanizmaları üretilmiştir. Varlığı bireysel alana sıkıştırılmış insan toplumsal alanda pasifize olmaktadır. İnsanın bireyselleşmesi onun denetlenmesini kolay kılmaktadır. Böylece toplumsal ilişkiler en aza indirgenerek aile, kardeşlik, diğerkâmlık gibi birçok duygu zayıflamıştır.²⁰¹ Sonuç itibarı ile insanların bir arada iş yapabilme kabiliyetleri, organizasyon yetenekleri körelmiş; kooperatif, yardım sandıkları, vakıf ve STK gibi kurumlar altında bir arada iş yapabilme becerileri zayıflamıştır. Bunun yerine bankalar üzerinden bireysel ihtiyaçlar giderilerek toplumsal iş birliği –birçok nedenden dolayı- ortadan kalkar hale gelmiştir.

²⁰⁰ M.Umer Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, çev. Mehmet Saraç, İstanbul: İSİFAM, 2018, ss. 103-4.

²⁰¹ Mustafa Acar, “Post-Modernizm Çevresindeki Tartışmalar Üzerine”, *Bilgi, Bilim ve İslam*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, c. II, ss. 163-96; Aytaç, İlhan, “Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni... ss. 188-89.

Emeğin sömürüsü: Kapitalizm modern çalışma hayatında risk, esneklik, tanımsız işler, yersizlik, geçicilik, süreli, hedef baskısı, yüksek endişe ve kaygı üreterek insan değeri üzerinde farkedilmeyen ve normalleştirilmiş baskılar kurarak şirket kârlarını artırma eğilimindedir. Emeği örtülü ve esnek bir şekilde sömürerek ucuzlaştırması, rekabete tabi hale getirerek metalaştırması, çalışanlar üzerinde yer yer yumuşak güç bazen de tehditkâr baskılar oluşturarak hakkın aranma teşebbüslerini boşa çıkartacak durumlar oluşturması kapitalizmin seyri içerisinde karşılaşılan sorunlardandır.²⁰²

Chapra'ya göre kapitalizm açısından insan refahının gerçekleşmesi için kişisel tercihlerin temel kabul edilerek isteklerin tatmin edilmesi ve maksimum üretim olanaklarının kullanılarak zenginliğe hızlı bir şekilde ulaşılması birincil öneme sahiptir. Bunun için de bireysel girişimle maddi kazanç peşinden koşmayı ve kişisel çıkarlarını maksimize etmeye imkân verecek bireysel özgürlüğü gerekli kılmaktadır. Kaynak tahsisinde optimum seviyeyi yakalamak için gerekli tüm zeminlerin oluşturulmasında merkezi olmayan karar alma mekanizmalarının varlığını savunarak bireysel girişimleri temel almaktadır. Gerek tahsis de gerekse de dağılımda eşitliği varsayarak adaleti görmezden gelmekte, değer yargılarından veya herhangi bir kurumdan bu alanı düzenleyecek müdahalelere izin vermemektedir.²⁰³

Kapitalizm; gelir dağılımındaki adaletsizlik, etik değerleri dikkate almayan felsefi alt yapısı, rant üzerinden sömürüyü meşrulaştırması, sermayenin her yere ve her şeye egemen olması, denetlenememesi, isteklerini insan algısına bir ihtiyaç olarak algılayabilmesi, reel varlığı sanal varlığa tercih ettirecek kadar baş döndürücü bir etkiye sahip olması ve bir sınırının olmaması gibi hususlardan ötürü oldukça eleştirildiğinden alternatif model arayışları artarak devam etmektedir. Peki, İslam ekonomisi bu sorunlara ne tür yaklaşım ve çözümler üretecek? sorusuna cevap aramaya geçmeden önce hâkim paradigmanın doğurduğu finansallaşmaya da değinmek yerinde olacaktır. Çünkü ideallerinden esinlenerek müsemma kılınan İslam ekonomisinin gerçeğe uyarlanarak (piyasa) sistematize edildiği İslami finans tesmiyesinin kökenlerini incelemek, finansallaşma olgusunun temellerinin tartışılmasını gerekli kılmaktadır.

²⁰² Aytaç, İlhan, “Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Kriz”, ss. 182-210.

²⁰³ Chapra, M.Umer, *İktisadi tehditler ve İslam*, (çev. Gülnihal Kafa), İktisat Yayınları, 2018, s. 18.

1.6. Finansallaşma: Geleceğin Borçlandırılması Yoluyla Risk Paylaşımından Risk Transferine Geçiş

Modern anlamda finansallaşma kapitalizmin modern çağı olarak ifade edilen 19.yy'ın son çeyreğinde ortaya çıkmış ve günümüze kadar yükseliş eğilimini sürdürerek küresel dünyada “daha fazla neoliberalizm” şeklinde ifade edilmiştir.²⁰⁴ Finansallaşmayı ortaya çıkaran temel iki unsur, ticari kredileri yatırım kredisine dönüştüren genişleme eğilimi ve şirketlerin büyümesiyle bağlantılı olarak sektörün gereksinim duyduğu yeni pazarların ihtiyacıdır. Bu nedenlerden dolayı finansal sermaye, üretim sermayesiyle ilişkili bir biçimde ayrı bir alan haline gelmiştir. Finansallaşmanın getirdiği ivme ile bankacılık ve finans sektöründe hızlı gelişmeler yaşanmış ve “finansal sektör” ekonominin en önemli oyuncularını arasında yerini almıştır. Finansallaşmanın tarihi sürecinde bankacılık ve özel finans faaliyetleri ile geliştiği görülse de dolaylı olarak devletin kamu finansmanı ve krizleri aşabilmek için yardım aldığı bir alan olması (bağımlı hale gelmesi) finansın daha da güçlenmesine yol açmıştır.²⁰⁵

Finansallaşmanın getirdiği hızlı genişlemenin ardından 1929'da yaşanan kriz sebebiyle Wall Street çökmüş ve ardından gelen bankacılık krizlerinin etkisiyle de küresel finans sistemi 1930'larda durma noktasına gelmiştir. 1970'lerden itibaren döviz kontrollerinin serbestleştirilmesi, uluslararası finasta "yeni bir dünya düzenine" ve "finansallaşma" olarak tanımlanan bir tahakküm biçimine yol açmıştır.²⁰⁶ Liberalizm ile desteklenen finansal sistem içerisinde; (a) kurumsal finansman ilişkilerinde bankacılıktan piyasa temelli finans sistemine geçiş, (b) reel ekonomiye göre finansal sistemin artan bir ivme ile genişlemesi, (c) finansal varlıklarda ve kaldıraç oranlarında benzeri görülmemiş bir büyüme, (d) son derece karmaşık finansal ürünlerin ve piyasa araçlarının ortaya çıkması ve (e) olağanüstü seviyelerde finansal ticaret ile sınır ötesi ve sektörler arası uyum faktörleri ağırlık kazanmıştır. Ortaya çıkan bu faktörler aynı zamanda finansal istikrarsızlık için büyük

²⁰⁴ David Harvey, “Neoliberalism as Creative Destruction”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, c. 610 (2007), ss. 22-44.

²⁰⁵ Akçay, Güngen, *Finansallaşma Borç Krizi ve Çöküş*, ss. 13-19.

²⁰⁶ Bradford M. Van Arnum, Michele I. Naples, “Financialization and Income Inequality in the United States, 1967-2010: Financialization and Income Inequality”, *American Journal of Economics and Sociology*, c. 72, sy. 5 (2013), ss. 1158-82.

bir potansiyel oluşturmuş ve finansal risklerin hareketliliği de sorunsal bir alan olarak küresel ekonomide yerini almıştır.²⁰⁷

Küresel düzlemde özel ve yarı kamusal biçimlerle düzenlenmeye çalışılan finansal sistem, işlemlerinden daha ziyade piyasa katılımcılarına odaklanan yaklaşımıyla teorik olarak kendi kendine yeten ancak uygulayıcılar açısından suistimal edilebilir bir alanı finans oyuncularına açmıştır. Finansal mühendislik mahareti ve risk yönetimi gibi araçlarla meşrulaştırılan bu spekülatif alan rasyonel karar vermeye odaklanmış kullanıcıların elinde şekillenebilen bir mecraya dönüşmüştür. Finansal işlemlerin karmaşıklığı, anlaşılabilir oluşu ve birçok bilgi düzeyini gerektiren bir alan haline gelmesi/getirilmesi özellikle de göreceli oynaklığın hesaplanmasına dayalı gizemli matematiksel modelleme teknikleriyle kalıplanıp meşrulaştırılması sorunlu finansal kültüre meydan okunmasını, anlaşılmasını ve etkin bir şekilde düzenlenip denetlenmesini oldukça zorlaştırmıştır.²⁰⁸

Mali düzenleme anlayışının temel motivasyonu görünüşte banka krizlerini ve piyasa başarısızlıklarını önlemek olarak ifade edilmektedir. Ancak küresel ekonomik çöküşe yol açan 2007–8 krizinin gösterdiği gibi bu motivasyon, buna dair teori ve uygulamalar başarısız olmuştur. Hatta birçok uzman piyasa oynaklığını ve finansal mali krizi hala endemik bir özellik olarak kabul etmekte, düzenleme anlayışının ve buna bağlı sistemlerin krizleri önlemek yerine en iyi ihtimalle etkilerini hafifletme için umut olabileceğini düşünmektedir.²⁰⁹

Küreselleşen finansal sisteminin şeffaf olmayan ve çarpık karakteri, gelecek nesillerin borçlandırılmasına dayalı bir anlayışla eldeki birikimin yoksul ülkelere alınıp zengin ülkelere/zenginlere transfer edilmesi sonucunu doğurmuştur. Gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelerdeki ana finans merkezlerine doğru “sermaye kaçıışı” bir sonuçtan ziyade bir kurgunun meyveleridir. ABD'nin dış açığını yüksek düzeyde borçlanma yoluyla finanse etmesini sağlayan doların, fiili küresel rezerv para birimi olarak konumunu sürdürmesi de bu kurgunun sürdürülebilirliğini sağlayan en önemli unsur haline gelmiştir.²¹⁰ Off-shore sistemi hem gizli hem de zayıf düzenleme anlayışıyla birleşince dolar gibi finansal bir silah eliyle de Asya'dan

²⁰⁷ Sol Picciotto, *Regulating Global Corporate Capitalism*, New York: Cambridge U. Press, 2011, ss. 258-59.

²⁰⁸ Öztürk, Gövdere, “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, ss. 377-97.

²⁰⁹ Picciotto, *Regulating Global Corporate Capitalism*, ss. 261-62.

²¹⁰ Picciotto, *Regulating Global Corporate Capitalism*, ss. 262-63.

gelen fonların hem muhafaza edildiği hem de gücünün rehin alındığı uluslararası dengesizliklere sahne olmuştur.²¹¹

Sürekli hareketlilik, değişim ve genişleme formuna sahip olan kapitalizmin birçok kez kendisini kriz formuna dönüştürmesi gücünü yeniden tesis edebilme yeteneğine sahip olduğunu ortaya koymuştur.²¹² Kapitalizmin bilgi teknolojileri sayesinde finansal piyasalara işleyiş açıdan hâkim olması, bedelini insanlığın birçok acı tecrübeyle ödediği ve insanların geleceğinin finansallaşmanın maharetiyle ellerinden alınmasına yol açmaktadır.²¹³ Reel dünya (mal ve hizmet üretimi) ile sanal dünyanın (para ve türev araçlar) birbirinden kopması ve aradaki makasın açılması finansal krizleri ortaya çıkaran ve sürekli besleyen bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.²¹⁴ 2021 itibari ile 281 trilyon dolara ulaşan dünya borç stokuna karşılık dünya reel üretim aktif toplamı 90 trilyon dolarda kalmış ve aradaki fark 3.7 kat açılmıştır.²¹⁵ Karl Polanyi'nin ifadesi ile “büyük dönüşüm” toplumsal ilişkilerin belirlediği bir iktisadi düzenden artık her şeyin piyasa tarafından belirlendiği bir sürece evrilerek çoktan gerçekleşmiştir.²¹⁶ Kriz örneğini en iyi şekilde dünyaya gösteren kapitalizmin en son küresel olarak dünyaya sunduğu 2001-2008 krizi çalışmanın bu kısmında ABD örneğinde ele alınmış ve ardından sistemin aksaklıklarına değinilerek *Neden İslam ekonomisi?* sorusu gündeme getirilmiştir.

1990'lı yıllardan itibaren başlayan finansal liberalleşme ve teknolojik gelişmeler türev adı verilen karmaşık finansal işlemlerde dünya genelinde büyük bir patlamaya yol açtı.²¹⁷ Ekonomistler ve bankacılar bunun finansal açıdan daha güvenilir bir sistem olduğunu iddia etseler de durum daha da karmaşık bir hale geldi

²¹¹ Barry Rider, “Legal Aspects of Islamic Asset Securitisation”, *Strategies for the Development of Islamic Capital Markets: Infrastructures and Legal Aspects of Islamic Asset Securitisation*, Kuala Lumpur: IFSB, 2011, s. 83.

²¹² Braudel, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, ss. 23-25.

²¹³ Finansal yeniliklerin ve teknolojik gelişmelerin finansal verimliliği daha verimli hale getirme potansiyeli 2008 küresel finans krizinde supprime ve mortgage için yapılan yeniliklerle adeta bir yıkıma dönüşmüştür. Ayrıca günümüzde kripto para vakaları, finansal mühendisliklerle türev ürünlerin aşırı bir şekilde kullanılması, fintek uygulamaları ile yaşanan olumsuzluklar bilgi teknolojilerinin kötü niyetle kullanılarak kapitalizme hizmet etmesi şeklinde değerlendirilebilir. Çünkü kapitalizm bunların sistem içerisinde yer almasına olanak sağlayan bir sistemdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Frederic S. Mishkin, *Para, Bankacılık ve Finansal Piyasalar İktisadi*, çev. Çiğdem Boz, İstanbul: Akademi Yayıncılık, 2011, ss. 257-58.

²¹⁴ Mahfi Eğilmez, “Geldik Küresel Krizin Üçüncü Aşamasına”, *Kendime Yazılar*, (09.12.2019), <https://www.mahfiegilmez.com/2019/10/geldik-krizin-ucuncu-asamasna.html>; Ömer Açıkgoz, “Küreselleşme: Atomize Toplum, Küçülen Devlet ve Çok Uluslu Şirket”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. XVI, İslam ve İktisat I, sy. 4 (2003), ss. 563-68.

²¹⁵ TCSBB, “Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni 2020/1-2”, Ankara: TC. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020.

²¹⁶ Polanyi, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, s. 11.

²¹⁷ Öztürk, Gövdere, “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, s. 381.

ve küresel finans piyasalarında büyük bir dengesizlik oluşturdu. Soğuk savaş döneminden sonra pek çok fizikçi ve matematikçi yeteneklerini soğuk savaş teknolojisinde değil finans piyasasındaki mühendisliklerde değerlendirmeye karar verdi. Bankalar veya finansal kurumlar türev araçlarını kullanarak neredeyse her şey üzerinde kumar oynayabiliyorlardı. Örneğin petrol fiyatlarının düşmesi veya çıkması, bir şirketin iflası veya yükselmesi hatta hava durumu üzerinden bile bahse girip bunu türev araçlarına dönüştürerek rahatlıkla finansal bir aktiviteye çevirebiliyorlardı ve bu aktiviteler de finans piyasasında bir karşılık buluyordu. 1990'ların sonunda türev araçlar dünya genelinde 50 trilyon dolarlık devasa bir hacme ulaşarak sınırsız, kuralsız, denetimsiz bir sistem oluşturdu. 1998 yılında türev araçlarını kontrol etmek amacıyla bir dizi girişimler olmuşsa da bu durum büyük finans patronlarının ve şirketlerin pek hoşuna gitmedi. Hatta türev araçlarının hukuk dışı kalması için düzenleyicilere ve siyasilere mobingler uygulanarak baskılar yapıldı. Bu baskılar sonuç verdi ve 2000'li yıllarda türev araçlarının finansal düzenlemeler dışında tutulmasına dair çıkan yasalar kanunlaşarak yürürlüğe girdi. Bu tarihten sonra yeni finansal araçların ve türev piyasalarının kullanımında var olan ivmeye bir ivme daha katılarak ciddi bir artış söz konusu oldu.²¹⁸

2001 yılında ABD, finans dünyasında sayıca az oyuncu ile karlı ve güçlü bir şekilde söz sahibi oldu. 5 banka, 2 finans şirketi, 3 sigorta sektör oyuncusu ve 3 derecelendirme kuruluşu ile bu sektörün ana belirleyicisi konumuna geldiler.²¹⁹ Mali menkulleşme ve beslenme zinciri ile bu sistemi tüm dünya piyasalarına bağlayarak her kesimden sektörü birbirine zorunlu bir bağ ile birleştirdiler. Örneğin ABD'de bir ev kredisi için bankadan fon kullanan vatandaş kredi borcunu bankaya ödemekle yükümlüdür ve banka bu borcu kredi süresince peyder pey müşteriden tahsil edecektir. Ancak bankaların ve finans şirketlerinin menkulleştirme imkânını keşfetmesinden sonra banka artık bu borcu tahsil etmek için yıllarca beklemeyecektir. Kredi veren banka müşterinin bankaya olan borcunu bir yatırım

²¹⁸ Öztürk, Gövdere, "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", ss. 377-97; Eğilmez, *Küresel Finans Krizi*, ss. 13-18; Belgin Akçay, *21. Yüzyılın İlk Finansal Krizi: Subprime Mortgage Krizi*, İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2012.

²¹⁹ Bu bankalar Goldman Sachs, Morgan Stanley, Lehman Brothers, Merrill Lynch ve Bear Stearns'tır. Finans şirketleri ise Citigroup ve JP Morgan'dır. AIG, MBIA, AMBAC şirketleri sigorta sektörü oyuncularını oluşturmaktadır. Fitch, Moddys's ve Standart & Poor's da derecelendirme kuruluşlarıdır.

bankasına menkulleştirerek satmaktadır. Bu yatırım bankası da CDO²²⁰ denilen menkulleştirme faaliyetiyle borcu bir mal gibi dünyanın her yerindeki yatırımcılara fiziki bir emtia gibi satmaktadır. Ev için kredi çeken banka müşterisi her ay borcu artık bankaya değil dünyanın diğer ucundaki bilmediği bir yatırımcıya ödemektedir. Bu şekilde küresel bir ağ ile birbirine bağlanan finansal piyasalar gün geçtikçe artmış ve önüne geçilemez bir duruma gelmiştir. Borç veren kurumlar kredinin geri ödenip ödenmeyeceğine aldırmanmış sadece kredi verme oranındaki artışa hedeflenmişlerdir. Böylece daha büyük ve riskli krediler vermişlerdir. Bu durum yatırım bankaları tarafından da olumsuz karşılanmamış ve kendilerinin ne kadar çok CDO satın satamadıklarıyla ilgilenerek sadece karlarını artırmanın peşine düşmüşlerdir. Yatırım bankaları CDO ürünlerini değerlendirmesi için derecelendirme kuruluşlarına el atından paralar ödeyerek AAA notu almış ve piyasa yatırımcılarına evrak üzerinden güven vermişlerdir. Derecelendirme kuruluşları yatırım bankaları tarafından fonlandıkları için bu sistemin güvenli olup olmadığıyla ilgilenmemiş sadece kendi finans kaynaklarını artırmanın peşine düşmüşlerdir.²²¹

2000- 2003 yılları arasında verilen ev kredileri önceki yıllara göre 4 kat artmış ve ciddi bir finans balonu oluşmuştur. Her kesime sınırsızca verilen krediler ve özellikle düşük gelirliilere verilen yüksek faizli krediler (subprime mortgage)²²² sonucunda ev fiyatlarında ciddi artışlar meydana gelmiş ve tarihin en büyük emlak balonu oluşmuştur. Finans sektörünün finansal iştahı kendi dışındaki tüm sektörleri etkilediği gibi aynı zamanda bu sektörler finansal aksaklıkların da kurbanı haline gelmiştir.²²³

Finans piyasasının oluşturduğu devasa riskler sadece tek bir sektörle sınırlı kalmamıştır. Önemli bir diğer finansal risk alanı da sigorta firmaları tarafından oluşturulmuştur. Amerika'nın en büyük sigorta şirketlerinden olan AIG, yatırımcıların elinde olan CDO ürünlerini kredi temerrüt aracı swaplarla sigorta etmiş ve bu türev araçlarını da finansal spekülâtlörlere sigorta poliçesi gibi satmıştır.

²²⁰ CDO: Collateralized Debt Obligations. Teminatlandırılmış borç yükümlölükleri anlamına gelen finansal bir terimdir. Finansal açıdan oluşturduğu sorunlarla ilgili bkz: Akçay, *21. yüzyılın ilk finansal krizi*.

²²¹ John B Taylor, "The Financial Crisis and the Policy Responses: An Empirical Analysis of What Went Wrong", Working Paper, Working Paper Series National Bureau of Economic Research, 2009.

²²² Finansal literatürde borç verilen kimselere geri ödemede yaşadıkları sorunlardan ötürü yeniden kredi verilmesi anlamındadır. ABD'de 2007-2010 yılları arasında bu kredilerin oluşturduğu balon uluslararası finansal krize dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hui Tong, Shang-Jin Wei, "Real Effects of the Subprime Mortgage Crisis: Is It a Demand or a Finance Shock?", Working Paper, Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2008, ss. 3-4.

²²³ Öztürk, Gövdere, "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", s. 383.

Yani sahip olmadıkları CDO'lara karşı kredi temerrüt swapı almışlardır. Bu, sigorta sisteminde sadece sahip olunan tek bir varlığın sigorta ettirebilmesini ve bunu bir kez yapılabileceğini aşmak anlamına gelmekte, türev piyasa ile de herkesin o varlığı istediği kadar sigorta edebileceği ve yeniden işleme koyabileceği anlamına gelmiştir. Dolayısı ile sigortalanan şeyin başına bir şey geldiğinde sadece sigorta eden şirket değil ona bağlı olarak üretilen türev piyasadaki birçok firmanın da ciddi kayıpları olacak ve domino etkisiyle burada küresel bir sorun söz konusu olacaktır.²²⁴

Kredi temerrüt swaplarının bazı finans ürünleri gibi denetimsiz olması, sigorta şirketlerinin potansiyel kayıplarını karşılamak için özel bir fon ayırmak zorunda olmaması 2008 krizinin temellerini atmıştır. Sigorta şirketlerinin ve türev piyasada işlem yapan finans endüstrisinin çalışanlarının ciddi primlerle daha çok kontrat yapmaya sevk edilmiş olması ve büyük risk alanların daha çok ödüllendirilmesi de bu temelleri güçlendirmiştir. Diğer bir yönden CDO'ların karşılıksız çıkması durumunda sorumlu şirketin sadece bunu piyasaya süren şirket (AIG) olması ve bu şirketin de sigorta kontratlarını finansal mühendislik eliyle başka bir varlığa dönüştürerek piyasada birçok kişi ve kuruma satması ve bu şirketlerin de hiçbir sorumluluğunun olmaması krizin ortaya çıkmasının nedenlerindendir.²²⁵

Kısa vadede büyük bir gelir ve kar elde eden bu kurumların uzun vadede büyük bir çöküşün eşiğinde olması, sadece AIG'in 500 milyar dolarlık kredi temerrüt swapı satmasından anlaşılabilir. Ayrıca bunların büyük çoğunluğunun düşük gelirliilere verilmiş büyük kredilerden oluşan CDO'lardan olması da bu çöküşü hızlandırmıştır. Bu durumun ilk tehlike çanlarının 2007 de çalmaya başlaması ve bazı uzmanların bu konuda raporlar hazırlaması görmezden gelinmiş ve çöküş süreci durdurulamamıştır.²²⁶

Krizin göstergesi ve şişen balonun vahametini ortaya koymak adına 2000-2007 yılları arasında kredi derecelendirme kuruluşlarının kar oranlarına bakıldığında normalin üzerinde 4 kat artış gözlemlenmiştir. Finans endüstrisi tarafından desteklen bu kuruluşlar eliyle kredi notları şişirilmiştir ve ciddi bir denetimsizlik hâkim olmuştur. Lehman Brothers'ın iflas ettiği gün kredi notu AAA seviyesinde olması ve AIG

²²⁴ Öztürk, Gövdere, "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", s. 384.

²²⁵ Doğan Alantar, "Küresel Finansal Kriz: Nedenler ve Sonuçlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Maliye ve Finans Yazıları*, c. 1, sy. 81 (t.y.), ss. 1-10.

²²⁶ Rajon, G. Raghuran, *Has Financial Development Made The World Riskier*, NBER Working Paper No. 11728, October 2005, pp.1-42.

sigorta şirketinin batmadan önceki kredi notunun yatırım yapılabilir seviyede olması bunun bir göstergesidir.²²⁷

2008 yılına gelindiğinde ev fiyatları tavan yapmış ve kredi alanların hacze düşmesi sebebiyle yükselen ev fiyatlarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Yüksek fiyatla kredilendirilen ev fiyatlarının düşmesiyle bankalar tarafından CDO şeklinde piyasalara sürülen bu ürünlerin fiyatı arasında ciddi bir fark söz konusu olmuştur. Yatırım bankalarının elinde milyar dolarlık CDO, kredi ve emlak kalmasıyla CDO piyasası çökmeye başlamıştır. Bunun sonucunda da bankaların elindeki nakitler tükenmiş, yatırımcılara ödeme yapamaz hale gelen bankalar bir bir iflas etmeye başlamış, borsadaki hisseleri çökme pozisyonuna gelmiştir. Bu durum da Amerika finans sistemini tetiklemiş ve oradan da küresel finans piyasalarına yayılarak global bir krize dönüşmüştür.²²⁸

2008 küresel finans krizini yaratanlar zenginliklerine zenginlik katmış, servetlerine zarar gelmeden bu krizden ve sorumluluktan kurtulmuşlardır. 2000-2007 arasında finans endüstrisinin 5 yöneticisinin toplam kazancı 1 milyar doların üzerinde olması bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu yöneticilerin yönettikleri şirketler iflas edince de kazançlarının hepsi kendilerine kalmıştır. Ancak 2008 krizinin bedelini her zamanki gibi yine yoksullar ve orta kesim ödemiştir. Amerika’da küresel krizden ötürü 6 milyon ev haczedilmiş, işsizlik ve yoksulluk rakamları artmıştır.²²⁹

2008 küresel krizinin ortaya çıkardığı sonuçlar şu şekilde sıralanabilir. İlk olarak finans endüstrisinin lobicilik faaliyetleri sayesinde politik bir kirliliğe yol açtığı anlaşılmıştır. Düzenleme ve denetleme mekanizmalarını yaptıkları lobi faaliyetleri ile baypas eden finans endüstrisinin oyuncuları aynı zamanda bu konuda çalışma yapanları da saf dışı bırakmışlardır. Düzenleme ve denetleme mekanizmalarındaki en kritik görevlere kendi içlerinden yetişen ve sektör oyuncusu olan kişileri getirerek kamusal bir görünüm elde etmişler ve piyasaya güven

²²⁷ M.Ali Polat, “Küresel Finans Krizinin Nedenleri”, *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, sy. 1 (2018), ss. 177-96; Eğilmez, *Küresel Finans Krizi*, ss. 48-50.

²²⁸ Öztürk, Gövdere, “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, s. 385.

²²⁹ Alantar, “Küresel Finansal Kriz: Nedenler ve Sonuçlar Üzerine Bir Değerlendirme”, ss. 1-10; Polat, “Küresel Finans Krizinin Nedenleri”, ss. 177-96; Karataş, *Küreselleşme Sürecinde Finans Kapitalin Yükselişi ve 2007-2009- Dünya Ekonomik Krizi*.

vermişlerdir.²³⁰ Ayrıca finans endüstrisinin eğitim camiasını da bu süreçte kendisine alet ettiği görülmektedir. Finans endüstrisi lobisi tarafından fonlanarak danışman veya raportör unvanıyla en prestijli kurumlarda görev yapan akademisyen ve uzmanlar, finansal serbestleşme politikasını savunarak kullanılmış oldular. En kritik finans endüstrisinin veya devlet otoritesinin isimlerinin danışmanlıklarını yaparak akademiye ve piyasaya işler yolunda mesajı verdirilmiş, görülen aksaklıklara da ses çıkarmamışlardır. Hatta bu sürece tam tersi yayınlar yaparak destek vermişlerdir. Bu da ekonomi disiplini ile finansal piyasa uyumsuzluğunu ve güven sorununu yeniden gündeme getirmiştir.²³¹

2008 küresel krizinin en önemli sebebi üretime ve fiziki varlığa dayalı ürünlerin azalması ve finansal piyasalarda üretilen sanal varlıkların karşılıksız olarak büyümesidir. Bu büyümenin sonucunda daha çok çalış daha çok kazan anlayışı yatmaktadır. Kredi maksimizasyonu ile toplumsal bireyler finans endüstrisine bağımlı hale getirilmiş ve kendi piyasalarının dışında başka bir piyasanın büyüüp gelişmesine izin vermemişlerdir.²³²

2021 yılına gelindiğinde de manzara değişmemektedir. Örneğin IIF'in (Uluslararası Finans Enstitüsü) yayınladığı *Küresel Borç İzleme (Global Debt Monitor)* raporlarına göre kamu, özel sektör ve hane halklarının borçları 250 trilyon dolar ile tarihi rekora ulaşmıştır.²³³ Yani dünyada yaşayan 7,7 milyar insandan her bir bireyin borcu 32,500 dolara ulaşmış durumdadır. Bu rakam dünya ekonomisinin reel değerinin 3 katı borçlanma demektir. Günümüzde ise reel varlıklar (mal ve hizmet üretimi) ile sanal dünyanın (para ve türev araçlar) birbirinden kopması krizi besleyen ve her an her şeyin olabileceği riskli bir ortamı daima canlı tutmaktadır.²³⁴

Piyasa oyuncuları tarafından yürütülen bu sistemde klasik iktisat teorisinin öğrettiği makineleşmiş insan modellemesi temel felsefe olarak karşımıza çıkmaktadır. Finans endüstrisinin bu denli büyümesindeki temel dayanak kişilerin

²³⁰ Robert Kuttner, "Seven Deadly Sins of Deregulation and Three Necessary Reforms", *The American Prospect*, (17.09.2008), <https://prospect.org/article/seven-deadly-sins-deregulation-three-necessary-reforms/>.

²³¹ Boeri Tito, Luigi Guiso, "The First Global Financial Crisis Of The 21st Century", *The Subprime Crisis: Greenspan's Legacy*, ed. Carmen Andrew, Carmen Reinhart, London: CEPR, 2007, ss. 31-38; Kuttner, "Seven Deadly Sins of Deregulation and Three Necessary Reforms"; Alantar, "Küresel Finansal Kriz: Nedenler ve Sonuçlar Üzerine Bir Değerlendirme", ss. 1-10.

²³² Açıkgöz, "Küreselleşme: Atomize Toplum, Küçülen Devlet ve Çok Uluslu Şirket", ss. 563-68.

²³³ IIF, "The Institute of International Finance Global Debt Monitor", (17.09.2021), <https://www.iif.com/Research/Capital-Flows-and-Debt/Global-Debt-Monitor>.

²³⁴ Eğilmez, "Geldik Küresel Krizin Üçüncü Aşamasına". (09.12.2019)

sınırsızca ve sorumsuzca daha çok kazanma hedefi ve bunun doğurduğu hırs anlayışı olduğu düşünülmektedir. Daha çok kontrat yaparsanız daha çok kazanırsınız mantığı ile hareket eden bir avuç finans aktörü, dünya genelindeki milyonlarca insanın geleceğini ve rızkını kendi menfaatleri doğrultusunda haksız bir şekilde ele geçirmiştir.²³⁵ Azınlığın zenginliği kat kat artarken çoğunluğun fakirliği de kat kat artarak dünya genelinde dengesiz bir gelir dağılımı ortaya çıkmıştır. Schumpeter bu düzenin genel çerçevesini şu şekilde ifade etmiştir: “Kapitalizm, ne ev kadınının fasulye ile nohut arasındaki seçiminin üretimi etkilemesi, ne genç adamın fabrikada ya da çiftlikte çalışmayı seçmesi, ne de işletme idarecilerinin neyi ve nasıl üretecekleri hakkında söz sahibi olması demektir. Kapitalizm, bir kıymetler dizisi, hayat karşısında bir tutum ve bir medeniyet, eşitsizliklerin ve aile servetlerinin medeniyeti demektir.”²³⁶

Finansallaşma ile birlikte zengin, büyük ve güçlü ülkeler/şirketler ile bunun tam tersi olanlar arasındaki makas gittikçe açılmaya başlamış, küçük işletmeler krediye bağımlı hale gelmiş, devletler finans sektörünün gizli bağımlısı olmaya mecbur bırakılmış, uluslararası organizasyonlar meşrulaştırma faaliyetleriyle finansal tezgahı desteklemiş, fakir ve az gelişmiş ülkelerdeki yoksullar, kredi birlikleri gibi alternatif kurumlar kurulmadıkça ya da ödünç para verme biçimlerine bağımlı hale gelmedikçe refah seviyesine ulaşamayacağı gibi kurgusal programlarla tanımlanır hale gelmiştir. Hatta öyle ki mikro finans, yoksul insanlara borç vermenin yenilikçi bir yöntemi olarak lanse edilmiş ancak yüksek kârlı bir iş haline gelerek küresel finans oyuncularının tezgâh açtığı başka bir alana dönüşmüştür. Yüksek düzeyde likidite sağlamak, sistem içerisinde tüketici kredisini şişirmek, ihtiyacı olanlara sürekli fon tedarik ederek borç stokunu büyütme, insanların geleceğini borçlandırılarak ipotek altına almak üzerine kurgulanan bu sistem (finansal kapitalizm) sonuç itibarı ile dönem dönem sorunlardan müteşekkil enerjisini finansal kriz formuyla ortaya çıkartmakta ve en önemlisi de kriz anında insanların büyük kısmını savunmasız hale getirerek varlığını sürdürmektedir.

En güncel haliyle finans sektörü tarafından borçlandırma anlayışıyla çağımızın nasıl bir bataklığa ve çıkmaza sürüklendiğini ve gelecek nesillerin felahının nasıl ellerinden alındığını yukarıdaki kısımda örnekler üzerinden ele

²³⁵ Açıkgöz, “Küreselleşme: Atomize Toplum, Küçülen Devlet ve Çok Uluslu Şirket”, ss. 563-68.

²³⁶ Schumpeter, Joseph. A, Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, İstanbul: Alter Yayıncılık, 2021, ss. 66-159.

alınmıştır. Hâkim paradigmanın teorilerinde elbette ki bu şekilde bir krizi üreten sektörlere yer yoktur ve bunu hiçbir teori kabul etmez. Bu durum doğrudan teorinin suçu değildir ancak bu teorinin ürettiği zihniyetin sonucudur. İnsan faktörünün, sınıfsal ayrımın, sebepsiz zenginleşmenin, sınırsız özgürlüğün, bir başkasını düşünmeden bireysel çıkara dayanarak alınan finansal kararların, toplumsal etkileri hesaba katmadan ortaya konulan davranışın topyekûn sonucudur. İslam ekonomisi ile bu tür sorunların hangi yaklaşım ve çözümlerle ele alınacağı ve nasıl bir modelleme ile alternatif olunacağına temel teşkil etmesi açısından çalışmanın bundan sonraki kısmında “iktisadi zihniyeti” ele alan kapitalizm ve İslam yaklaşımları ele alınmıştır.

2. İKTİSADİ DÜŞÜNCEYE İSLAMİ BAKIŞLAR

2.1. Din, İnanç ve Değerlerin İktisadi Düşünceye Yer Bulma İmkânı

İnsanın düşünülen aynı zamanda da bu düşünce eylemiyle ontolojik olarak yaşayan bir varlık olması, kendi çevresinde önemli bir etki alanına (otorite) sahip inanç ve bilimi anlaşılmasını/anlamlandırmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden din ve bilim arasındaki ilişki tarihi kökenleri olan ve modern düşünceyle beraber de birçok alanda tartışılmaya zemin bulan kadim bir meseledir.²³⁷ İslam düşünce geleneği içerisinde din ve bilim ilişkisine dair yorumların ilk dönemlerde yöntemsel açıdan, 16. yy. sonrası modern dönemle birlikte ise bir nevi uzlaşma/uzlaştırma çerçevesinden ele alındığı bilinmektedir.

Rasyonel olan bir olgunun rasyonel olmayan bir olgu ile açıklanmaya çalışılması veya tam tersi bir durumun olması her ne kadar konuyu karmaşık bir hale getirirse de insan zihni ve sosyoloji her zaman bu anlamlandırma çabasının peşindedir. Böyle olunca da din ile bilimin kendilerine özgü usulleri çerçevesinde anlaşılması bir

²³⁷ Bilim, insanların daha iyi yaşam koşullarına kavuşmasına, var olmayan olguları bulmasına ve yeni şeyler öğrenmesine ön ayak olan genellemedir. Bilim, temelde deney ve gözleme dayalı bilgi bütünüdür. Her türlü düzenden yoksun duyu verileri ile düzenli düşünceler arasında uygunluk sağlama çabasıdır. Evrenin ya da olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneysel yöntemlere ve gerçekliğe dayanarak yasalar çıkarmaya çalışan düzenli bilgidir. Belli bir konuyu bilme isteğinden yola çıkan, belli bir ereğe yönelen bir bilgi edinme ve yöntemli araştırma sürecidir. Bilimsel bilginin geçerliği ve kesinliği her an, isteyen herkes tarafından denetlenebilir. Bu denetim sürecinde, yanlış olduğu anlaşılan bilgiler kendiliğinden ayıklanır, yerine yenisi konulur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010, ss. 15-26.

zorunluluk olup bu kavramların anlamlandırılması için tartışılması hemen hemen her alanda karşımıza çıkan zihinsel bir faaliyettir.

Hâkim paradigmanın “İktisadi öğretiler nôtürdür” söylemi bir dayatma olarak gözükmektedir. Çünkü iktisat kavramının içerisinde gömülü (mündemiç) olan birçok unsur bulunmaktadır. Aydınlanmacı felsefenin insan tanımı ve tanımladığı bu insanı egemen yapan rasyonel yaklaşımlar “ekonomi” kavramının içerisinde gömülüdür. Ayrıca iktisat nôtür ise o zaman iktisadi hedefler de nôtür olan bu kavrama yüklenmiş olacaktır. Nôtür olan bir kavram üzerine inşa edilen hedeflerin idealist olması ve nôtür bir kavrama bu kadar hedefin de yüklenme imkânının muhalliği iktisadi öğretilerin nôtür olduğu iddiasını zayıflatmaktadır. Burada kavramın kendisi değil, kim tarafından tanımlandığı belirleyici olmaktadır.²³⁸

Hâkim paradigmanın düzen (order) yaklaşımları beraberinde dünya görüşünü de inşa ederek sosyal bir yapı oluşturmuştur. İslam ekonomisi ise tevhid temelli ontolojik varlığı ile çatışma değil uyumlaştırmanın arzusundadır. İnsanlara verilen tüm nimetlerin lütuf mu yoksa verilmiş bir hak mı olduğu konusunda kapitalizmin hak olduğu iddiasını kabul etmeyerek lütuf ve emanet olduğu görüşünü savunur.

Hâkim iktisadi paradigmanın tek geçerli –alternatifsiz- ve evrensel olduğu iddiası haddi zatında Batı’nın sahip olduğu siyasi, kültürel ve ekonomik üstünlüğün getirdiği/dayattığı başka bir söylemdir.²³⁹ Demir’in ifadesiyle; “İstikrarlı bir ekonomi sisteminde en başta kabul edilmesi gereken husus, o sistemi ayakta tutacak, yeniden bilgisini üretecek, işleyişinin külfetine katlanıp getirisini bölüşecek kitlenin büyük çoğunluğunca mevcut sistemin olabilecekler arasında en iyisi olduğu inancını olağan ve örtük bir biçimde kabul etmeleridir. Aksi takdirde alternatifler aranır ve sistem işlemez hale gelir”²⁴⁰ Hâkim iktisadi paradigmanın “evrensel/tek bilimsel gerçeklik” iddiasıyla söylemlerini Batı’dan aldığı ideolojik temellerin üzerine kurguladığı bilinen ve tartışılmayan bir gerçekliktir.²⁴¹ İktisadın tanımında dahi dile getirilen kavramların (sınırsız ihtiyaç-kıt kaynaklar) bilimsel gerçeklik olarak lanse edilmesi ve sanki tartışılmaz doğrular şeklinde piyasaya sürülmesi de yine bu hegomonik

²³⁸ Mehmet Asutay, İsa Yılmaz, “Re-embedding Maqasid al-Shari’ah in The Essential Methodology of Islamic Economics.”, *Maqasid al-Shari’ah : Explorations and Implications*, ed. Mohamed El-Tahir El-Mesawi, Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 2018, ss.378-413.

²³⁹ Ömer Demir, *İktisat ve Yöntem*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, ss. 49-51.

²⁴⁰ Ömer Demir, “Normatif-Pozitif Ayrımının Sosyal İşlevi ve Pozitif İktisat”, *Anadolu Ü. İİBF Dergisi*, c. X, sy. 1 (1992), ss. 99-100.

²⁴¹ Duralı, *Sorun Nedir?*, ss. 259-72.

anlayışın (kapitalizm) bir eseridir.²⁴² Örneğin bütün iktisat kitaplarında mikro ekonominin temel varsayımları olan insanın rasyonelliği ve insanın nihai amacının ekonomik fayda (homo economicus) olduğu varsayımları paradigma haline gelmiş ve sosyal gerçeğin sadece bir kesitini alıp onu genel bir modellemeye dönüştürmüştür. Bu bağlamda kapitalist toplumların analizinde kullanılan temel varsayımların dünyanın bütün toplumları için geçerli olduğunu deklare etmek eleştirilmekte ve yöntem-bilim açısından da sorgulanmaktadır.²⁴³

Dini metinler (nasslar) bilimsel yargıyı, bilgiyi ve yaklaşımı ortaya koymayı amaç edinmezler. Çünkü rasyonel bir aklın ürünü değildirler. Aynı şekilde bilimsel bilgi ve yaklaşımlar da dini yargılar gibi dogmatik olmayı amaçlamazlar. Dini metinlerin (Kur'ân-ı Kerim'in) yıldızlar, gökyüzü, güneş ve aydan bahsetmesi onu astronomi kitabı yapmayacağı gibi iktisadi düşünceyi ilgilendiren kavram ve yargılardan bahsetmesi de Kur'ân-ı Kerim'i bir iktisat metni yapmayacaktır. Yine aynı şekilde bilimsel bilginin de kendi yargı ve kavramlarını bir dogma haline getirmesi veya bir inanca konu etmesi onu hiçbir zaman dini bir hüviyete sokmayacaktır. Bu, kavramsal düşünme ve kavram üzerinden bir olguyu açıklamak için metodolojik bir yaklaşımın da ön şartıdır.²⁴⁴

İslam ilim geleneği neşet ettiği andan itibaren güncelin gereksinimlerine de cevap verecek şekilde sürekli eklemlenerek devam etmiştir. Fakat bir süre sonra başta siyaset olmak üzere birçok etmenin oluşturduğu atmosferin de etkisiyle ilmi gelişim süreci İslam toplumlarında gerilemiştir. İhtiyaç olabilecek her meseleyi veya düşünceye konu olabilecek her durumu yalnızca dini bir zeminde ele alma (mutlak nasscılık, selefi söylem vb.) ve ilgili olan alanların bilgisine sahip olunmadan mutlak bir dini yaklaşım sergileme tutumu ortaya çıkmıştır.²⁴⁵ İnsanlıkla ortak paydayı oluşturan ekonomi, hukuk, felsefe, sosyoloji, eğitim gibi konulara yoğunlaşıp bunlara hâkim olmak yerine sadece kendi renginin verilmesiyle (Bilginin İslamileştirilmesi) yetinilmiştir.²⁴⁶ Bu durum da teori-pratik uyumsuzluğuyla sonuçlanmış ve karşılık bulamamıştır. İslam ilim geleneğinin bu şekilde bir yaklaşım

²⁴² Muhammad Akram Khan, *İslam İktisadına Giriş*, çev. Gökhan Umut, İstanbul: İktisat Yayınları, 2017, s. 48.

²⁴³ Demir, "Normatif-Pozitif Ayrımının Sosyal İşlevi ve Pozitif İktisat", ss. 103-5.

²⁴⁴ Buradaki "din" sosyolojik açıdan değil teolojik bağlamda ele alınmıştır.

²⁴⁵ Mürteza Bedir, "İdealizm ile Gerçekçilik Arasında Hanefî Siyaset ve Şeriat Görüşü: Hasîrî'nin Hissî ve Dini Siyaset Anlayışı", *İslam Tetkikleri Dergisi*, c. 10, sy. 2 (2020), ss. 451-66.

²⁴⁶ Ziyaüddin Serdar, *Cenneti Arayan Adam*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, IV İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019, ss. 177-207.

sergilemesinden ötürü ortaya çıkan uyumsuzluk hali ne sahada meseleleri çözmüş ne de bilim açısından rağbete veya itibara konu olabilmıştır. Dolayısıyla bilime gösterilen rağbet ve bu rağbetin getirdiği cazibe merkezi olma durumu da ortadan kalkmıştır.

Osmanlı bilim geleneği bu zayıflamayı bir nebze olsun yavaşlatmak ve yeniden ihya etmek için yoğun bir çaba gösterdi. Bu çaba da bilim açısından bütüncül bir yaklaşımı ihtiva etmediğinden ortaya konulan gayretler ya lokal ya da geçici çözümlerin ötesine geçemedi. İslam toplumunun ilmi geleneği besleyecek pratik zemini kaybetmesi ve ortaya konulan teorilerin de bütüncül bir yaklaşım sergileyememesi zayıflayan bu bağı koparma derecesine getirdi. Hatta o kadar ki Osmanlı'da sorunların çözümü için ortaya konulan ve meseleci yaklaşımla belirlenen “hiyel” ve “muamele-i şer’iyye” gibi geçici çözümler de sorunu ortadan kaldırmadı. Son dönemde *Mecelle* ve *Hukuk-i Aile Kararnamesi* gibi geniş kapsamlı çözümler biraz umut vaat etse de İslam toplumunun içerisinde bulunduğu siyasi şartlardan ötürü bu çabaların da devamı gelmedi. Bu dönemden sonra ortaya konulan çalışmalar hâkim paradigmanın gölgesinde gelişti ve ilim geleneğimiz kendisine yer bulabilmek adına başka dünyaların gölgesinde kaldı. İlk dönemlerdeki özgün eklemleme artık yerini hâkim olan düşünceye eklemleme mecburiyetine bıraktı ve çağdaşı olanlarla aynı dili konuşamaz hale geldi.²⁴⁷ İslam düşüncesinin dönüşüm geçiren bu serencamını ifade ettikten sonra diğer toplumlarda da durumun stabil olmadığını aynı serencamı esasında “*düşüncenin*” geçirdiği söylenebilir.

Kadim düşünce geleneği içerisinde insanın kendi varlığı ile dış dünyadaki olan nesneler arasında bugünkü gibi bir ayrım yoktu. Kâinatı anlamaya çalışan insan aynı zaman da kendi varlık bilincinin de farkına varıyordu. Bilgelik temelli bu yaklaşım hakikatin insanlığa bahşedildiğini, bu hakikati keşfedip insanın ona göre yaşamasının gerekliliğini ve bu gereklilik içerisinde inancın ve ahlakın belirleyici olduğunu kabul ediyordu.²⁴⁸ Modern dönemlere kadar inişli çıkışlı bir şekilde devam eden insan-âlem bütünlüğü felsefi temelli düşüncenin de etkisiyle zamanla ayrışarak yeni bir forma dönüştü. Bu ayrışma ile birlikte Din-bilim ilişkisi modernitenin getirdiği eğitim sisteminin ürünü olan laboratuvar, deney ve gözlemler ile pozitivist

²⁴⁷ İhsan Fazlıoğlu, “Gelecek Geçmiş, Şimdi Kılma Bilinci: Çağdaş Döneme İslam-Osmanlı Mirası ile İlişkilerin Kökleri Üzerine”, *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce*, ed. Lütfi Sunar, Ankara: YTB Yay., 2020, c. I, ss. 63-83.

²⁴⁸ Ayhan Bıçak, *Evren Tasavvuru: Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak*, II İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, ss.85-95.

bir yaklaşıma indirgendi. Bilimin ortaya çıkardığı tüm buluşlar, tespitler, keşifler esasen Allah'ın kâinata yerleştirdiği kanunlardan başka bir şey olmamasına rağmen fizik, kimya ve biyoloji dersinde anlatılan yaratılış ve kâinatın bilgisi ile dinin anlatısı/söylemi çatıştırıldı. Allah'ın kâinata yerleştirdiği kanunlar (sünnetullah) ile insana gönderdiği kanunlar arasında asla bir çelişki olamayacağı, tekvin (yaratılış) de tenzil (indirilen hükümler) de Allah'ındır ilkesi göz ardı edildi. Makro kozmos (âlem) ile mikro kozmosun (insan) uyumu düşünce dünyasında anlam bütünlüğünü yitirdiği gibi İslam medeniyetinde de süreç içerisinde bu birlik bozuldu. Dini ilimler ile dini olmayan ilimler tasnifi esasında intiharı getiren sürecinde başlangıcı oldu. İslami olan ve İslami olmayan ilimler veya bilimler kâinat ile insanın arasındaki mesafeyi giderek açtı.²⁴⁹

İslam ve Modernleşme isimli çalışmasıyla bu dönüşümü detaylı bir şekilde ele alan Tahsin Görgün, 17. yy'dan itibaren Batı dünyasında Hristiyan teolojinin Katolik formuna karşı bir tepki olarak, tabii teoloji ve tabiat felsefesi adıyla modern dönemde tanrı ve tanrıyla ilgili tüm hususların kilise tarafından değil ancak akılla bilinir diyen bilim adamlarının meydan okumalarıyla başlayan sürecin, sınırlı geçerli olmak kaydıyla metafizik alanın terk edilmesi, elenmesi veya düşünce üzerinden el çektilmesiyle sonuçlandığını ifade etmektedir. Kilisenin tekelinde bulunan Hristiyan metafiziğinin yerine birey tarafından akılla elde edilen yeni bir metafiziğin inşası modernizmi ortaya çıkarmış ve onu, varlık ve varlığa ait tüm düşüncenin kendi paradigması içerisinde eşyaya yansımaları olarak tanımlayabileceğimiz sekülerizm düşüncesi takip etmiştir. Batı toplumunda toplumsal alanı düzenleyen metafizik (kilise) böylelikle yerini modern devlet formuna bırakmış oldu.²⁵⁰

Görgün'e göre, İslam dünyasında kilise iddia ettiği gibi (kurumsal Hristiyanlığın) Allah ve Allah'ın bilgisini ben bilirim diyen bir iddia hiçbir zaman olmamıştır. Bunun yerine hayatın merkezinde İslami ilimler ve onun bilgisine sahip ulema tarafından ortaya konulan usulün (fıkıh usulü) yönettiği toplumsal bir düzen olmuştur. Sömürgeleştirme faaliyetlerinin sonucunda Batı dünyasının hegomonik tavrı İslam dünyasındaki toplumsal düzeni kendisindeki devlet ve varlık anlayışıyla teslim almıştır. Tarihi süreç içerisinde ilimler geleneğini ve bu geleneğin yürütücüsü

²⁴⁹ İbrahim Kalın, "Dini ve Bilimsel Enstrümentalizm, Çıkmazlar, Çözüm Arayışları", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 1, sy. 1 (1996), ss. 107-10.

²⁵⁰ Tahsin Görgün, "İslam ve Modernite", *İslâm ve Modernleşme*, İstanbul: İSAM / İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, ss. 25-40.

olan “ulema” yerinden edilmiştir. İktidar iradesinin, varlık iradesini belirlediği iktidar şekli (devlet) ve bunun yaşamsal kodları geleneğin yerine -ilimler geleneği ve onun yürütücüsü olan ulema anlayışı- ikame ettirilmiştir. Siyasetin, iktidarı ve onun varlık anlayışını sağlaması için merkeze alındığı, ilimlerin ve ulemanın yerinden edilip aktif olan hiçbir alana alınmadığı ve ilimle irtibatın anlamsızlaştığı modernleşme ve sömürgeleştirme dönemine girilmiştir.²⁵¹

Bilim, düşünce, felsefe ve akıl ile din, duygu, inanç ve vahiy gibi epistemik kavramların uzlaştırılması adına düşünce tarihimiz içerisinde birçok çaba ortaya konmasına rağmen hala bir birliktelik sağlanamamıştır.²⁵² 17. ve 18. yüzyılda ortaya çıkan aydınlanma hareketi, dogmatik olarak gördüğü akıl dışı her şeyi yokluğa mahkûm etmiş ve hakikatin tek ölçütünün mutlak akıl olduğunu iddia ederek bu iddiadan hareketle Batı dünyasından Doğu dünyası üzerine bir egemenlik kurmuştur. Haliyle bu egemenlikten iktisadi düşünce de nasibini almıştır. Batı dünyası Hristiyan teolojinin de (Protestanlık) etkisi ile rasyonel insan modeli ve pozitivist bir yaklaşımı barındıran klasik liberal politikalar *bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler* modellemesi ile adeta kendisine bir evren oluşturmuştur.²⁵³

Uzlaş sağlanamasa bile bilim ve dinin hakikatin iki veçhesini ortaya koyduğu önermesinden hareketle insan duyularının algıladığı fiziki evrenle ilgilenen alanın bilim, duyuların ötesinde olan aşkın tezahürleri açıklayan mefhumun da din içerisinde ele alındığını kabul etmek gerekir. Bu kabulün bilgi kaynakları açısından da farklılık gösterdiği bilinmelidir. Bilim fiziki evren ile ilgili akıl ve bilgi yoluyla gözlem ve deneylere dayanarak kesin ve öngörülebilir sonuçlar ortaya koymakta, gelecek ile ilgili tahmin ve değerlendirmeler yapmaktadır. Fiziki evrene dair deney ve gözleme dayanarak ortaya konulan bu çaba önermesel açıdan güçlüdür. Ancak her zaman belirli, tanımlanmış ve öngörülen bir davranış tarzı ile hareket etmeyen insan, bilime konu olduğunda ortaya konulan tahmin, değerlendirme ve analizler çoğu zaman hatalı olmaktadır.

Din, vahiy ve akıl dengesi açısından insana bir davranış tarzı belirlemektedir. İnsanın iç dünyası ve dışa dönük tavırlarına belirli bir yön vererek biçimsel bir

²⁵¹ Görgün, “İslam ve Modernite”, ss. 25-40.

²⁵² Ahmet Kara, “Post-Moden Epistomojiler ve Modern Bilim”, *Bilgi, Bilim ve İslam I-II*, ed. Ahmet Tabakoğlu, Sadık Çelenk, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 307-10.

²⁵³ Mustafa Acar, “Post-Modernizm Çevresindeki Tartışmalar Üzerine”, *Bilgi, Bilim ve İslam*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, c. II, ss. 179-81.

davranış tarzında onu disiplinize etmektedir.²⁵⁴ Bilim ve dinin nihai amaç doğrultusunda ortak bir paydası vardır: İnsanın refahını sağlamak ve onu daha iyiye yükseltmek.²⁵⁵ Bu paydadan hareketle düşünce sisteminin inşası daha uzlaşmacı, tutarlı ve sürdürülebilir olacaktır. İnsanın refahını tesis edecek ve mevcut refahını yükseltecek maddi-manevi çözümler üretmek bilim ve dinin ortak görevidir. Bu açıdan birbirleriyle ilişki içerisinde olmaları kaçınılmazdır. Bilim insana fiziki evrende ürettiği güç ve birikimi kullanma yetisini sunarken din de bu bilgi ve birikimin nerede ne zaman ve nasıl kullanılacağıyla alakalı ilkeleri verir.²⁵⁶ İnsana zarar verebilecek bir tasavvurdan öte onun faydasına olacak şekilde sevk ve irade etmesine olanak tanır. Kısacası din bilime sınırları ve nihai amacı deklare ederken olması gerekeni, bilim de dine var olanın ne olduğunu ifade ederek gelişim ve ilerlemenin olanaklarını sunar.²⁵⁷

İnancın bilimle olan ilişkisini izah etmek için insana yönelik tutumundan hareketle bu ilişkinin açıklanması yerinde olacaktır. Aynı şekilde iktisat-din ilişkisi de döngüsel olarak bu açıdan ele alınmalıdır. Çünkü din, insan hayatındaki tüm pratikleri etkileyip biçimlendirebilen ve davranışsal bir form oluşturma özelliğine sahip olduğundan iktisat disiplinine ciddi anlamda katkılar sunar. İnsanoğlunun ortaya koyduğu yaşam tarzı, sergilediği davranışlar, hazların tatmini ve tercihlerini belirleme, dünyanın insana sunduğu kaynaklar ve yaşadığı dışsal çevre doğrudan insan ile ilintilidir ve bunlara karşı insanın tutumunu belirleyecek yegâne kaynak da dindir. Max Weber de dinin bu yönüne dikkat çekerek dini değer ve fikirlerin toplumların değişiminde ciddi anlamda katkısı olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁸ Din ayrıca belirleme, dengeleme, mutlu olma ve bu davranışları geliştirmeye de psikolojik açıdan katkı sağlamaktadır. Bireysel menfaat ile toplumsal menfaatin uzlaşmasını sağlayacak olan tek olgu da ötesini hesap etmeye imkân verecek olan (ahiret) dindir. Çünkü insan bir davranış sergilerken ya haz ya çıkar ya da iyilik (hayr) bulmayı amaçlar. Haz ve çıkarın bireysellikle, iyiliğin de başkasını kendine tercih etmede imkân bulacağı aşîkârdır. Dolayısı ile iktisat disiplininin din ile olan ilişkisi bütüncül açıdan ele alındığında yadsınamayacak kadar önemlidir. İktisat, kendi otantik

²⁵⁴ Celil Abuzer, “İslam Medeniyetinin Yeniden İnşası”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXII, sy. 37 (2017), ss. 87-93.

²⁵⁵ Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, ss. 53-54.

²⁵⁶ Kalın, “Dini ve Bilimsel Enstrümentalizm, Çıkmazlar, Çözüm Arayışları”, ss. 107-18.

²⁵⁷ Abuzer, “İslam Medeniyetinin Yeniden İnşası”, ss. 87-93.

²⁵⁸ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Alemdar Korkmaz, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1986, s. 375.

varlığından hareketle yaşanan gelişmeleri, durumları iş ve olayları disiplinize ederek dini yaşamın kaynaklarını yorumlamaya (nass) katkı sunar. İktisadın dine olan katkısı ile dinin iktisadi düşünceye katkısı birbirini tamamlayıcı bir özelliكتedir.²⁵⁹

Dini düşüncenin bireyler ve toplumlar üzerindeki pratiğı etkileme oranı ile iktisadi yaklaşım açıdan ontolojik ilişkisi doğrusaldır. Din toplum üzerinde ne kadar etkili ise iktisadi açıdan da o toplum üzerinde etkili olacaktır. Ancak küreselleşme ile birlikte dinin birey ve toplum üzerindeki etkisi giderek sorgulanır hale geldiğinden insanlar birey olarak dindarlıklarını sürdürse bile toplumsal olarak dindarlık oranlarında bir azalma söz konusudur.²⁶⁰ Dolayısı ile bu durum iktisat ile din ilişkisini de büyük ölçüde etkilemektedir.

Geleneksel iktisadi düşüncede din-iktisat ilişkisini dengeleyecek bir mekanizma teorik olarak dile gelse bile uygulamada olmamıştır. İktisat disiplini içerisinde inanca veya herhangi bir dine sergilenen yaklaşım onun bilimsel olmayıp metafizik bir alan olduğu şeklindedir. Ayrıca klasik iktisadi düşüncede kural koyucu ve belirleyici şey piyasadır. Piyasanın oyun kurucu olduğu bir alanda din, değer, ahlak gibi olgular bir arada bulunamamakta, bulunsa bile pratik uygulamalarda göz ardı edilmektedir. Burada inanç ile rasyonel olanın doğal olarak çatışması söz konusu olacaktır. Çatışmayı bertaraf etmek ve bir uzlaşa sağlamak adına bu olguları metafizik olarak değerlendirmemek bunun yerine inancın dünya görüşünü, değerlerin ve dini kurumların bireyler üzerindeki yansımaları ile iktisadi faaliyetler üzerindeki etkilerini incelemek daha isabetli olacaktır. Çünkü din, değer, ahlak gibi etmenler piyasayı reddetmek anlamına gelmemekte hatta kaynaklar üzerindeki sınırsız hak iddiasının iyileştirilmesine, adil ve hakkaniyete dayalı bir dağıtımın oluşturulmasına ve kaynakların dengeli tüketilmesine olumlu katkılar sunabilecek büyük bir potansiyele sahiptir.²⁶¹

Dinin iktisadi hayatla ilgili olarak ortaya koyduğu kurallar ve görüşlerin iktisat disiplini üzerinde ne denli karşılık bulduğu yukarıdaki paragraflarda ifade ettiğimiz din-bilim ilişkisi ile benzeşmektedir. İktisatçıların bir kısmına göre iktisadi düşünce ile ilgili dinin ortaya koyduğu yaklaşımlar bilimsellik ifade etmediğinden

²⁵⁹ Küçükkalay, *İktisadi Düşünce Tarihi*, ss. 65-66.

²⁶⁰ Celil Abuzar, “Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 26 (2011), ss. 143-53.

²⁶¹ Acar, “Liberal İktisadın Yükseliş: Bireyci ve Kolektivist Okul...”, ss. 367-76.

iktisat disiplinine de konu edilemeyeceği, bazılarına göre ise iktisadı ilgilendiren bir konu ise bunun dini veya herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan kabul edilebileceği, diğer bazıları da dini düşüncenin de iktisadi düşünce için doğrudan veya dolaylı olarak kaynak olabileceğini ve kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu alanda var olan tartışmaların sadece iktisat için değil aynı zamanda bilimler tasnifi içinde yapıldığı bilinmektedir.²⁶²

İslam dışındaki diğer dinlerin de kendi dünya görüşü üzerine inşa ettiği disiplinler olmuş ve takipçilerine kendi motifleri doğrultusunda telkinlerde bulunmuşlardır. Örneğin Hristiyanlığın ekonomi anlayışını dile getiren Gide ve Rist, *İktisadi Doktrinler Tarihi* isimli çalışmada Hristiyanlıktan ilham alan ekonomi doktrinlerini geniş bir şekilde açıklamış ve bu doktrinlerin motivasyon kaynağının Hristiyanlık olduğunu ifade etmişlerdir.²⁶³ Hristiyanlığın 20.yy'ın ilk yıllarından itibaren düşünce içerisinde el çektirilmesinden iktisat da nasibini almış ve Aydınlanma felsefesi ile bu süreç tüm alanlara sirayet ettiği gibi devlet, hukuk, siyaset ve ekonomi üzerinde ciddi etkiler meydana getirmiştir. Kapitalizm ile aydınlanma felsefesinin bir arada ele alınması, düşüncenin seyri açısından önemlidir. Çünkü aydınlanma felsefesinin ekonomi dili kapitalizm olmuş ve kapitalizm de aydınlanma felsefesi, düşünürleri, yayınları ile sistemleşmiştir.

Bireysel özgürlükler bağlamında modern iktisadi düşüncenin muhteva ile ilgilenmediği, bu konuda ahlaki hükümlere özgürlüğü konu etmediği ve hükmü bireyin tercihi bıraktığı görülmektedir. Bu bağlamda özgürlüğün seçme eyleminin kendisi ile sınırlandığı, bireysel tercihi anlamlı kılan şeyin de bireyin ortaya koyduğu irade ile kayıtlı olduğu söylenebilir. Kökeni weberyan görüşe dayanan bu özgürlük ve tercih yaklaşımı sonuç itibarı ile değer-norm ilişkisi ile tanımlanmadığından hüküm açısından da teorik olarak değerle ilişkili olamamaktadır. Ayrıca özgürlüğün anlamını bireyin seçme hürriyetine bağlamak, seçme eylemini değerden bağımsız olduğunu ortaya koymamaktadır. Bu durum da hem bir çelişki hem de anlam krizine yol açmaktadır. Muhtevadan soyutlanan “özgürlük” ve muhteva yüklü “anlam” burada karşıt iki değer haline gelmektedir.²⁶⁴

²⁶² Acar, “Post-Modernizm Çevresindeki Tartışmalar Üzerine”, ss. 163-96.

²⁶³ Charles Gide, Charles Rist, *A History of Economic Doctrines from the time of the Physiocrats to the present day*, çev. R. (Robert) Richards, William Smart, II Boston: Head and Company, 1948, ss. 483-516.

²⁶⁴ İbrahim Kalın, “Özgürlük, Rasyonalite ve Modernliği Aşmak”, (04.03.2007), www.setav.org.

Aydınlanmanın iki önemli unsuru olan aklın özgürce kullanılması ve eleştiri ile değişimin gerekliliğine yapılan vurgunun sonucunda bugün bize; ilerleme, kalkınma, mülkiyet hakkı, özgürlük ve eşitlik, ticari özgürlük, modernizm, liberalizm, rasyonalizm, sekülerizm, ifade ve basın özgürlüğü, inanç özgürlüğü, kadın hakları ve köleliğin kaldırılması gibi birçok anlayışı miras bırakmıştır. İslam ekonomisinin yukarıdaki alanlarla doğrudan ilişkisi incelendiğinde ise inanca dayalı olması, kaynağının sadece akıl değil ilahi bir yöne sahip olması, gelenek ve köklerine olan bağlılığı, rasyonel insan modeline karşı çıkması, özgürlüklere sınırlı yaklaşması, şer’î ilkeleri rasyonel tercihlere önlemesi gibi birçok gerekçeden ötürü aydınlanma ile teorik anlamda ters düştüğü anlaşılmaktadır. Hâkim iktisadi paradigmanın teori ve pratiğinde ise aydınlanmanın ciddi etkilerinin olduğu görülmektedir. Bu yüzden kapitalizmi anlamamanın imkânı aydınlanma felsefesini anlamaya bağlıdır.

İslam, insanların pratiklerine dair özel bir alan getirmeyerek temel aksiyomları bağlamında insanların genel bir çerçeve içerisinde kalmaları şartıyla kendilerinin düzenlemeler yapabilmesine imkân tanıyan bir dindir. Yani İslam insanların beşerî ve sosyal ilişkilerini düzenleyecek hukuk, ekonomi, felsefe, ahlak gibi düzenleyici birbirinden bağımsız müstakil disiplinler ortaya koymamıştır. Bu alanları düzenleyecek genel çerçeveyi çizen esasları koyarak genel düzenleyici bir form oluşturmuştur.²⁶⁵ İktisat disiplini için de Allah, İslam ekonomisi gibi bütüncül bir disiplini ifade edecek kurallar indirmemiş ve din de buna ait paket düzenlemeler getirmemiştir. İsrâf etmemek, adaletli olmak, aşırı lüksten kaçınmak, zekât verip infak etmek, yardıma muhtaçları gözetmek, yetimin malını yememek, haksız kazançtan uzak durmak, hile yapmamak gibi genel ilkeleri zorunlu hale getiren İslam, bu alandaki düzenlemeleri insanların uhdesine bırakmıştır. Dolayısıyla iktisatla ilişki biçimi evrensel bir formda olmalı ve tüm insanlığın faydasına olacak şekilde ortak bir paydada düzenlenmelidir.²⁶⁶

İnsanın mülkiyetinde olan bir maldan veya paradan başkası için vazgeçmesi şöyle dursun ondan ayrı kalmasının bile insana verdiği mahrumiyet hissi, gerginlik ve vazgeçememe sorunu karşısında nasıl uzlaşılacak sorusu insanları hep meşgul edegelmiştir.²⁶⁷ Kilisenin otoritesinde olan ticaret, para, faiz, çalışmak, zenginlik gibi

²⁶⁵ Kara, “Post-Modern Epistemolojiler ve Modern Bilim”, ss. 307-22.

²⁶⁶ Küçükkalay, *İktisadi Düşünce Tarihi*, s. 66.

²⁶⁷ Brook, Yaron, *The Morality Of Moneylending: A Short History*. The Objective Standard, 2007, 2(3), s. 10.

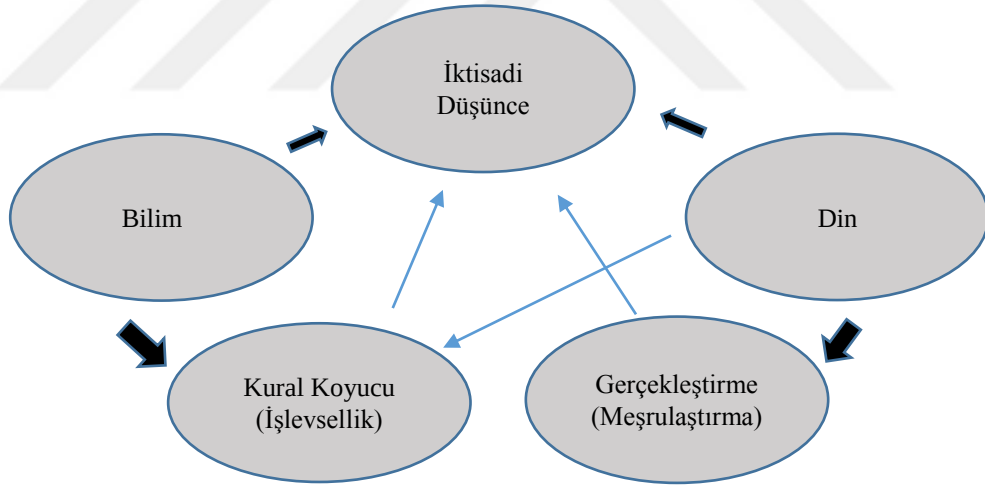
kavramlar Weber'in Protestan ruhu ile yeniden yorumlanmış ve günümüz dünyasını şekillendirecek faizin felsefesi yeniden anlaşılmıştır. Weber tarafından dile getirilen bu kavramsal açılımlar, iktisadi açıdan mevcut paradigma içerisinde borç ve faiz, fayda ve fayda mahrumiyeti ekseninde belirginleşmiştir. Tarihi süreçte Batı kültüründe faizin dönüşümü ve reel hayat ile değerlerin uzlaştırılması çabalarını Weber örneğinde ele almak burada önemlidir. Uzlaşmanın sağlanabilmesi için insan davranışının sergileyeceği iki yol vardır. Ya bu malı başkası için borç verip karşılığında fazlası ile geri alacak, ya da başkasına karşılık beklemeden vermenin oluşturacağı hazzı duygusal olarak yaşayacaktır. Karşılıklı olarak vermenin de farklı varyantları vardır. Ya önceden kararlaştırılmış bir oran ile süresi geldiğinde geri alacak ya da belirlenen oran üzerinden fazlalık işletilerek geri alacağı zamana kadar bu davranışın tatmin süreci devam edecektir. Mahrum kalınan faydanın tazmini olarak karşımıza çıkan bu durum eski çağlardan itibaren insanları meşgul etmiş ve bunun karşılığında üretilen faiz kavramı, insan zihninin duygularıyla, değerleriyle, inancıyla uzlaştığı veya reddettiği bir olgu ortaya çıkmıştır.²⁶⁸ Fayda kavramının mutlak olarak bu dünyada elde edilebileceği algısı faizi benimserken, fayda kavramını bu dünya ve ötesi şeklinde algılayanlar ise faizi öteleme tercihinde bulunmuşlardır. Dolayısıyla iktisadi bir davranış ya din ya da rasyonellik tarafından belirlenmektedir. Bu da dinin veya inancın iktisadi düşüncede etkili bir unsur olduğunun ve yer bulduğunun bir göstergesidir.

İslam ekonomisi açısından dini düşünceyle oluşturulabilecek bir disiplinin temel paradigması mevcut sistemin kendisini dayandığı bilim anlayışından farklı olacağı aşîkârdır. Çünkü İslam ekonomisinin kendisini temellendirdiği zeminde (i) dünya görüşü ve varlık anlayışı, (ii) bilginin kaynağı, (iii) inşa etmeye çalıştığı insan anlayışı (insan-ı kâmil), (iv) bütüncül yaklaşım sergileyerek bilgi ve ahlakın bir arada olma zorunluluğu, (v) toplumsal düzende (âdemiyyet, toplumsal davranışlar) fikhın ölçüt alınarak normlar belirlemesi gibi hususlar oldukça büyük bir öneme sahiptir. Hâkim paradigmanın bilimsel zemini içerisinde bu temellerin olmaması veya olsa bile çatışmanın kaçınılmazlığı İslam ekonomisini farklı bir mecrada ele alınmasını da zorunlu kılmaktadır. Örneğin, İslam ile finansın bir araya gelmesinin paradoksal durumu ve teorik zeminde imkânsızlığı da burada yatmaktadır. Temel aksiyomları

²⁶⁸ Ertürk, Emin, *Kilise, Faiz, Kapitalizm: Günahın Meşruiyete Sancılı Bir Geçişin Anatomisi*, Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 2019, 8 (20), s. 110.

farklı olan iki alanın birbiriyle uyumlu olarak kullanılması kavramsal açıdan mümkün görünse de mevcut fiili durum bunu inkâr edercesine sancılar çekmektedir. Finans disiplini ontolojik açıdan kendisi için üretilen bir enstrümana adil, helal/haram, faydalı/faydasız veya zararlı olup olmaması açısından yaklaşmaz. Ancak İslam böyle değildir. Tam tersine bütün bu sorgulamaları yaparak meselenin dünyevi, uhrevi ve İlâhi boyutunu hesaba katar ve ona göre bir tercih belirler.

Yukarıda geniş bir perspektiften ele almaya çalıştığımız din, inanç ve değerlerin iktisat bilimi içerisinde kendisine yer bulabilmesinin imkânı tartışılmış ve sonuç itibari ile gerek düşüncüyü meydana getiren gerekse de iktisat disiplini oluşturan parametrelerin bu alanlardan bağımsız düşünülmemeyeceği vurgulanmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında müstakil olarak ele alınacak olan İslam ve kapitalizm (iktisadi yaklaşımlar) başlığı bu konuyu spesifik olarak tartışacaktır. Ancak yukarıdaki tartışmaların bir sonucu olarak din ve iktisat ilişkisini şu şekil üzerinde sonuç bağlamında göstermek konunun daha da netleşmesine katkı sağlayabilecektir.(Şekil 4)

Şekil 4: İktisadi Düşünce ve Din Bilim İlişkisi
Kaynak: Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

2.2. Çözüm Önerileri Bağlamında İslam Ekonomisi

Alternatif bir model olma arzusunda olan İslam ekonomisi çalışmaları için şu hususun öncelikle ifade edilmesi gerekmektedir. İslam ekonomisi geniş kapsamlı bir çerçeveye sahiptir. İdealleri hedefleri ve uygulama alanları sadece İslam'a tabii olanlarla sınırlı değildir. Nasıl ki ahlak sadece İslam'a ve Müslümanlara ait bir

kavram değilse İslam ekonomisinin temelini oluşturan faizin yasaklanması, adaletin tesisi, başkasını gözetme gibi ilkeler de mutlak anlamda Müslümanlara has konular değildir. İslam'ın öngördüğü erdemlerin diğer dinlerde de var olmasından hareketle tüm insanlığı kuşatacak bir sistemin ve buna bağlı ilkelerin kurgulanması daha tutarlı ve sürdürülebilir olacaktır.²⁶⁹ Çünkü etkileşim içerisinde olacağımız kitlenin dinler üstü bir yapıda olması ve diğer dinlere mensup olanlarla iş ortaklıkları, girişimcilik, yatırımcı ve müşteri ilişkileri gibi etmenlerle uygulama alanı bulması genel çerçevenin kapsamlı bir şekilde belirlenmesini gerektirmektedir.

İslam ekonomisini inşa edecek aklın veya bu alanda üretilecek bilginin kim/kimler tarafından ortaya konulacağı başta olmak üzere bu bilginin üretilme süreciyle de yakından ilgili olarak iki temel problematik husus karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, mevcut literatür incelendiğinde bu alana dair çalışmaların sadece Müslümanlar tarafından değil, Müslümanlar olmayanlar tarafından da yapılmasıdır. Bu durum sadece İslam ekonomisine has bir durum değildir. İslam düşüncesine ait tüm alanlarda özellikle müsteşrikler tarafından ortaya konmuş ciddi çalışmalar da vardır. Ancak oryantalist düşüncenin İslam toplumunda her zaman olumlu reaksiyon göstermemiştir. Bu yüzden bilgiyi üretecek kitlenin kim olduğu sorusu İslam toplumunda kabul görmesi için önemlidir. İkinci problematik husus ise bu alanda bilgi üretenlerin disiplinler arası çalışmalardan daha ziyade sadece tek bir alanda konuyu ele almak istemeleridir. Konu, ya salt ilahiyatçı gözüyle incelenmekte ya da sadece finansçı (ekonomist) bakış açısıyla ele alınmaktadır. Burada metodolojik bir yaklaşım getirmek gerekirse Sabri Orman'ın da ifade ettiği gibi İslam ve ekonomi tamlamasının bir zorunluluğu olarak bu alanda bilgi üretecek kişinin İslami ilimlerdeki liyakati kadar iktisadi alana vukufiyeti de ön şarttır.²⁷⁰

İslam ekonomisi, İslami ilimlere hâkim olmayı gerektirdiği kadar iktisat, finans, bankacılık gibi temel ekonomi alanlarına da hâkim olmayı zorunlu kılmaktadır. Disiplinlerarası bir alan olan İslam ekonomisi adına ortaya konulan görüş ve düşüncelerin hangi alan için ne kadar karşılık bulduğu ve değer ifade ettiğini belirlemek uzmanlık gerektiren bir konudur. Ancak mevcut literatür içerisinde kahir ekseriyetin ya İslam hukukunun normlarına ya da iktisat ve finansın

²⁶⁹ Malik Adeel, Usman Hayat, "Islamic Finance: Ethics, Concepts, Practice", Literature Reviews, thk. Elizabeth Collins, Charlottesville- ABD: CFA Institute Research Foundation, 2014, ss. 4-5.

²⁷⁰ Sabri Orman, *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, 1. bs., İstanbul: İnsan Yay., 2014, ss. 60-64.

kurallarına ağırlık verdiği ancak birliktelik ruhunun tesis edilemediği anlaşılmaktadır. Bu konuda olması gereken yaklaşım tümevarım yöntemi ile konudan (iktisat) hareket edip genel ilkelere (fıkıh) ulaşmak ve ayakları yere basan bir sistemi inşa etmek olmalıdır.

İslam ekonomisi alanında ortaya konulan teoriler, yaklaşımlar ve yorumlar incelendiğinde İslam ekonomisinin kendine özgü sistematik yapısıyla politikalarının hem uygulanabilir hem de sürdürülebilir bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁷¹ İslam geleneği içerisinde dönemin şartlarına göre bu politikaların uygulandığı, yenilendiği ve çeşitlenerek günümüze kadar geldiği gerçeği de bunu destekler mahiyettedir.²⁷² Ortaya çıktığı andan itibaren dönemin sosyo-ekonomik koşullarını her zaman dikkate alan İslam dini ekonomi açısından pozitif müdahalelerle gerekli düzenlemeleri yaparak piyasada tutunmuş ve kendine özgü ürünlerini uygulanabilir bir forma dönüştürmüştür.²⁷³ Özellikle Medine döneminde Hz. Peygamber tarafından getirilen pazar, vergi, zekât, alışveriş ahkâmı gibi düzenlemeler sonraki dönem İslam toplumları için mihenk taşı olmuş ve bu düzenlemeler geliştirilerek günümüze kadar gelmiştir.²⁷⁴

Kur'an-ı Kerimde, *Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri şey kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*²⁷⁵ mealıyla zikredilen bu ayet dönemin insanını yansıtmaları açısından önemlidir. Mekke toplumunun kapitalist forma benzer piyasa yapısı rasyonel insan formunu ön plana çıkarırken Medine döneminde Hz. Peygamber tarafından tesis edilmeye çalışılan *toplumsal insan modeli* (homoislamicus) günümüz İslam ekonomistleri için de ilham kaynağı olmuştur.²⁷⁶ Bu anlayış kapitalist sistemin inşa ettiği insan ile İslam'ın öngördüğü insan modelinin uzlaşamayacağına ve kapitalist bir anlayışla İslam toplumunun sosyo-ekonomik yapısının düzenlenemeyeceğine de işaret etmektedir.²⁷⁷

²⁷¹ Ahmet Tabakoğlu, İsmail Kurt, *İktisadi Kalkınma ve İslam*, İstanbul: İSAV, 1987, c. 259 s., ss. 155-56.

²⁷² Timur Kuran, *İslam'ın Ekonomik Yüzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 12.

²⁷³ Maxime Rodinson, *Islam and Capitalism*, London: Saqi Books, 2007, ss. 185-91.

²⁷⁴ Mustafa Özel, *İktisat ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, ss. 9-11.

²⁷⁵ Kur'an-ı Kerim, Ali İmran Suresi: 180.

²⁷⁶ Rodinson, *Islam and Capitalism*, ss. 44-46.

²⁷⁷ Jacques Austruy, *Kapitalizm Marksizm ve İslam*, çev. Ağâh Oktay Güner, İstanbul: İlgi Yay, 2010, ss. 62-63.

İslam ekonomisinin gelenek içerisindeki uygulamalarını/kurumlarını göz ardı ederek sadece faizin ortadan kaldırıldığı bir model olarak tasarlamak ve faiz yerine ikame edilecek fetva ürünü enstrümanlarla sistemi tanımlamak oldukça yetersiz kalacaktır. Finansallaşma üzerinden tanımlanacak/uygulanacak her adımın doğrudan İFE içerisine entegre edilmesi İslam ekonomisinin ilkeleri açısından sağlıklı değildir. Bankacılık veya finans disiplininin ilkelerine dayalı ve İslam hukukunun şer'î temellerinden esinlenilerek gerçekleştirilen eylem ve söylemler şekli İslamileştirilme girişiminin ötesine geçemeyecektir.²⁷⁸ Bankacılık ve finans İslam ekonomisinin aracı kurumlarıdır ve tüm sistem -günümüzde olduğu gibi- bu kurumlar üzerinden tanımlanmamalıdır. Finans yerine insanı merkeze alan ve toplumun tüm kesimlerine hitap eden bir anlayışla hareket edilmelidir. İslam'ın ruhunda var olan kuşatıcı yaklaşımın (ihسان) ekonomi modeline de tüm varyantlarıyla aktarılması gerekmektedir.²⁷⁹

Bir dönem sosyalizm ve komünizm, kapitalizmin sömürgeci yapısını ve kaynakların dağılımındaki adaletsizliklerini düzeltmek iddiasıyla ortaya çıkmış ancak her şeyi devlete bırakıp devletin kendi ulusunu yaratması gibi daha karmaşık bir dizi sistemsel aksaklıklara yol açmıştır.²⁸⁰ Eşitlik söylemini slogan edinen bu düzenin yaşanılan hayatı nasıl çekilmez kıldığının örneği sosyalizmin cehenneminden kaçıp kapitalizmin cehennemine koşan insanların yıktığı Berlin duvarı örneğidir. Bu süreçte sloganlaşan eşitlik varsayımı, fırsat eşitliği/hukuk önünde eşitlik üzerine kurgulanmadığından sosyalizm, insanın tüm statü ve değerlerini eşitlemeye kalkmış ve insan doğasına aykırı bir durum oluşturmuştur. Sosyal bir düzen içerisinde herkesle eşitlenip adeta makine görevi üstlenen insan, doğal haklarından, özgürlüklerinden ve yaşamı süresince elde edebileceği avantajlardan mahrum kalarak bu sistemde tanımlanır olmuştur. Bu şekliyle sosyal olan insanın eşitlik adı altında ödül ve cezaya maruz bırakılması varoluş tabiatına da aykırıdır. Eşit bir şekilde dünyaya gelmeyen insanın eşit bir şekilde yaşamaya mecbur bırakılması varlık felsefesine aykırı bir durum olduğundan sistemin kendi içerisindeki açmazlarının çıkar yolu yine kapitalizm görülmüş ve kapitalizm buradan yeniden güçlenerek devam etmiştir. Ancak sosyalizm ve komünizmin ardından

²⁷⁸ Zaman, Asutay, "İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma", s. 180.

²⁷⁹ Zaman, Asutay, "İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma", ss. 179-200.

²⁸⁰ Özel, *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*, s. 98.

yeniden sahneye çıkan kapitalizmin sorunları çözmek yerine krizler üretmesi, gelecek nesillerin haklarını örtük yollarla tüketme çabası İslam ekonomisinin alternatif model olma avantajını güncel bir şekilde devam ettirmektedir.²⁸¹

İslam ekonomisinin alternatif bir model olma serüveni bir kısım İslam iktisatçılarına göre Hz. Peygamberin risâletiyle başlayıp İslam geleneğinin bir ürünü olarak doğmuş, bir kısmına göre de 1950’lerden sonra dillendirilmeye başlanıp 1976’da Mekke’de düzenlenen I. Uluslararası İslam Ekonomisi konferansı ile neşet etmiştir.²⁸² İslam ekonomisi bir disiplin olma yolunda ilerlerken hem teorik hem de pratik sahada birçok merhale kat etmiştir. 1980’li yıllarda İslam ekonomisi alanında çalışma yapan teorisyenler yaptıkları her çalışmada İslami kavramların ve İslam’ın dünya görüşünü merkeze alarak İslam ekonomisinin önemini ifade etmişlerdir.²⁸³ Ancak dönem ilerledikçe pratik kaygılar (ekonominin gerçekliği) ve siyaset, İslam ekonomisi üzerinde daha etkili olmaya başlamıştır. Bu etkiyle birlikte faizli finansa alternatif olabilecek reform ve uygulamaları (faizsiz finans, katılım finans, İslami finans) yürürlüğe konmaya başlanmıştır.²⁸⁴

İslam ekonomisi adına ortaya konan model ve teorilerin ilk dönemdeki ideallerinden neşet eden söylem bugüne gelindiğinde gücü ve etkisi azalmış görünmektedir. Mevcut çabalar ise finansallaşma içerisinde “farklı olmak” biçimiyle ve kendi ideallerinden/kavramlarından yeterince beslenmeden “salt özgünlük” iddiasıyla sloganik bir çerçevede yürür hale gelmiştir. 1950’lerden itibaren ortaya konan çabaların nereye ulaştığı ve nerelere ulaşabileceği, başarılarının ne olduğu, fırsat ve zorlukları, karşı itirazlara karşı nasıl bir meydan okuduğu ve bu disiplinin ideal ve gerçeklikler üzerinden daha ileriye taşınması için neler yapılabileceği hakkında halen bir netlik sağlanamamıştır.²⁸⁵

İslam ekonomisinin günümüz anlayışının bir tarafı, şimdi ve ötesini (Dünya ve Ahiret) kapsamına alarak temel aksiyomlarıyla inşa edilmek istenen *ideal odaklı İslam iktisadı* diğer tarafı da İslami finansın iktisadi pratiklere uygulanabilirliğini savunan ve ticari pratiklere önem vererek piyasa içerisinde yer bulmaya çalışan

²⁸¹ R.I. Adebayo, M. Kabir Hassan, “Ethical Principles of Islamic Financial Institutions”, *Journal of Economic Cooperation and Development*, c. 34, sy. 1 (2013), ss. 64-65.

²⁸² Sabahattin Zâim, *İslam ve İktisadi Nizam*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1979, ss. 185-87.

²⁸³ Hamdi Döndüren, “İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanılma Yöntemleri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. 1, sy. 2 (1996), ss. 53-55.

²⁸⁴ Özel, *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*, ss. 98-100.

²⁸⁵ Haneef, Furqani, “Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut”, ss. 201-2.

gerçeklik odaklı İslami finans yaklaşımıdır.²⁸⁶ İdeallerinden vazgeçilmesiyle/tavizlerle güçlü bir finansal güce sahip olmak ile finansal gücü bir kenara bırakıp beklenen ideallerin gerçekleştirilmesini arzulamak gibi paradoksal durumun varlığından hareketle nasıl bir *odak merkezi* sorusu İslam ekonomisi içerisinde güncelliğini halen korumaktadır.

İdeal odaklı yaklaşımlarının temelinde tevhidi esas alan ve kendisini de iman üzerinden tanımlayan aksiyomatik bir anlayış hâkimdir. İman, insana uzun vadeli bir kazanımdan bahseder ve bu kazancın gerçekleşeceği mecra dünya ve ahiret yurtdur. İdeal odaklı yaklaşım bu aksiyomlarla sadece dünya hayatıyla sınırlı kalınmayacak bir faydanın peşine düşülmesini ifade eder. Dünya hayatında bireyin fayda maksimizasyonu ile ahiret hayatının maksimize edilmesi ancak toplumsal faydanın gözetilmesi, bireyin yeri geldiğinde diğerkâm bir tavırla başkası için faydasından vazgeçmesi ile mümkündür.²⁸⁷

İman sahibi bir bireyin farklı açılardan hem iktisadi düşünceye hem de toplumsal alanlara katkıları olabilir. Şöyle ki; bireylerin kaynaklar üzerindeki haklarını dengeleyerek genel refahın sınırları içerisinde kullanmalarına ikna ederek gerekli motivasyonla tasarrufa imkân sağlayabilir. Bu hem ekolojik dengenin hem de kalkınma sayesinde sosyolojik gelişmenin tesisine ciddi katkılar sunabilir. Yaşadığımız dünyada insani değerlerin azalmasıyla ortaya çıkan olumsuz sonuçlara karşı aile ve toplumsal ilişkilerin güçlendirilerek yeniden güçlü bir iletişim ağı da oluşturulabilir. İmanın sade (lüksten ve israftan uzak) bir yaşam tarzı telakkisi, gösteriş ve israftan bireyleri sakındırması, kaynaklar üzerindeki aşırı talebin azaltılmasına ve kaynak fazlasının ortaya çıkmasına olanak sağlayacaktır. Böylece toplumsal ihtiyaçların karşılanması için daha fazla kaynak ayrılmış olacaktır. Bu durum da tasarrufa, yatırıma, istihdama ve beraberinde büyümeye zemin oluşturacaktır. Mikro açıdan değerlendirilen bu durumların sonucu ekonomi içerisinde makro etkisi oluşturacaktır. Sadece piyasa sistemindeki dengesizliklerin iman mefhumu ile ortadan kaldırılamayacağı gerçeğinden hareketle devlet organizasyonunun bu amaca hizmet eder bir işlevsellik kazanması da hedeflenmektedir. Devlet burada tamamlayıcı bir unsur olup özel teşebbüslerin

²⁸⁶ Nagaoka Shinsuke, "Title Critical Overview of the History of Islamic Economics: Formation, Transformation, and New Horizons", *Asian and African Area Studies*, c. 11, sy. 2 (2012), ss. 114-36.

²⁸⁷ Bu yaklaşım esasında Adam Smith'in görünmez el teorisiyle düşüncel anlamda uyuyor gibib görünebilir, ancak İslami bir perspektifle tashih edilmesi gerekmektedir.

özgürlüğünü kısıtlayacak veya piyasanın işleyişine doğrudan müdahale edecek bir durumda olmayacaktır.²⁸⁸ Olması gereken toplumsal faydanın tesisine imkân verecek mekanizmaları tesis ederek düzenleyici çerçevede piyasada yer alması, adaletin tesisi ve güvenliğin sağlanmasıdır.

Adam Smith'in görünmez el teorisi kendisinden çok daha önce yaşayan İslam ahlak felsefecisi ve tarihçisi olan İbn Miskeveyh'in (ö.421/1030)²⁸⁹ Tehzibu'l-Ahlak isimli eserindeki iktisadi yaklaşımı benzerlik atfetse de zihni arka plan açısından farklılık göstermektedir.

“İnsanoğlu tabiatı gereği sosyaldır. Yardımlaşma olmadan yaşayamaz. Dolayısıyla herkes bir şekilde birbirine hizmet eder. Birbirlerinden alır ve birbirlerine verirler; bunu yaparken de uygun karşılıklar beklerler (el-mükafatü'l-münasibe). Eğer bir ayakkabıcı bir marangozun hizmetinden istifade ederse ve karşılığında da kendi hizmetini verirse, her iki çalışmada eşit olursa bu onların kazancı olur. Lakin bir kişinin işinin diğerinden daha kaliteli olması kaçınılmazdır. Bu durumda da dinar para, ölçücü ve denge kurucu olarak devreye girer (el-mukavvimü'l-müsavi beynehuma)”²⁹⁰

İslam iktisat düşüncesi içerisinde *iman* ve *mal* kavramı insanın felahının gerçekleşmesi için bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Malın elde edilmesi ve felahın tesisi *iman* kavramı ile disipline edilmektedir. Malın amacına göre hizmet etmesini sağlamak adına var olan bu birliktelik geleneksel iktisatta her şeyin piyasa tarafından belirlendiği varsayımına karşı çıkmaktadır.²⁹¹

İslam ekonomisinin konusunun, hedeflerinin ve amaçlarının İslam iktisatçıları tarafından birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Ancak İslam ekonomisinin temel aksiyomları, konusu ve hedefleri gerek epistemik gerekse ontolojik açıdan birbirinden tamamen farklıdır. Mevcut sisteme alternatif olunması ve meydan okumaların güçlü bir teorik yaklaşımla ele alınması temel aksiyomların net bir çizgi ile diğer konulardan ayırıştırılmasını gerekli kılmaktadır.²⁹²

İslam iktisatçılarının birçoğuna göre temel aksiyomlar, İslam geleneği içerisinde ortaya konmuş *makâsıd* teorisinden ibaret olup bu şer'î amaçların

²⁸⁸ Chapra, *İktisadin Geleceği: İslami Bir Bakış*, s. 123.

²⁸⁹ Mehmet Bayrakdar, “İbn Miskeveyh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, c. XX, ss. 201-8.

²⁹⁰ İbn Miskeveyh'in görüşlerini daha detaylı görmek için bkz: İslahi, “İslam İktisadi Düşünce Tarihindeki Araştırmaların Otuz Yılı: Değerlendirme Ve Gelecek Yönelimler”, ss. 77-78. İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak*, II Beyrut: Dâru'l-Mektebât el-Hayat, t.y., s. 110.

²⁹¹ Asutay, “A Political Economy Approach to Islamic Economics”, ss. 3-18.

²⁹² Azhar, Rauf A, *İslam İktisadının Ekonomisi*, s.97.

gerçekleştirilmesi olarak telakki edilmiştir. Şer’î amaçların hem birey hem de bireyler arası özgür iradenin davranış biçimlerini oluşturan bir form olmasından hareketle salt inanca ait olduğu itirazı karşımıza çıkabilir. Bu konuda şer’î ilkeleri de içerisine alan mutlak kapsayıcı bir aksiyomun oluşturulması gereklidir. Bu açıdan aksiyomların makâsıd teorisi ile İslam iktisatçıları tarafından açıklanması kavramsal genişletilmeye muhtaçtır. Ancak önemli bir İslam iktisatçısı olan Syed Nawab Haider Naqvi (1982) İslam ekonomisinin temel aksiyomlarını dört başlık altında incelemiştir. Bunlar, birlik (tevhid), denge, özgür irade ve sorumluluk aksiyomlarıdır.²⁹³

Günümüz İslam ekonomisi anlayışının, mevcut iktisadi sistemlerden bağımsız ve farklı olduğunu ortaya koymak yerine mevcut iktisadi sistemlere entegre olma arzusunda olduğu da görülmektedir.²⁹⁴ İslam ekonomisinin mevcutta bulunan sistem ve uygulamalara benzeyen görüşler ortaya koyması ve bu araçları kullanması bazı noktalarda kaçınılmazdır. Bu uygulama ve araçların İslam’ın temel aksiyomlarıyla çelişmediği sürece yürürlükte olmasında da bir sorun olmadığı düşünülmektedir.²⁹⁵

1990’lar itibaren önceki birimlerle birlikte İslami finans idealleri merkeze alınarak (ideal odaklı okul) mudarabe finansmanını modellemeye ve sosyal sorumlulukları ön planda tutarak kendini konumlandırmaya çalışmıştır. Öte yandan 2000’li yıllardan sonra gerçekliği ön planda tutan (gerçekçi okul) hâkim finansın ticari etkinliklerini İslamileştirmek (şer’î uyumlu finans anlayışı)²⁹⁶ yoluyla murabaha merkezli bir model anlayışına ağırlık verilmesi İslam ekonomisinin finansallaşma sürecine hız kazandırmıştır.²⁹⁷ İdealleri ve arzuları ile gerçeklik arasında kalan İslami finans endüstrisi ve buna dair teoriler günümüze gelindiğinde finansal ürünler ve emtia piyasalarındaki operasyonel süreçler ile ön plana çıkmak durumunda kalmıştır.

²⁹³ Naqvi, Syed Nawab Haider, *Ethics and Economics: An Islamic Synthesis*, U.K, The Islamic Foundation, 1981, ss.41-45.

²⁹⁴ Haneef, Furqani, “Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut”, ss. 201-2.

²⁹⁵ Haşim Akça, Oğuzhan Bozatlı, “İslam Ekonomisinin İhmal Edilen Konumu: Metodolojik Sorunlar Ve Çözüm Önerileri”, *Journal of History School*, c. XLII, sy. XLII (2019), ss. 1188-89.

²⁹⁶ Hâkim finansal anlayışın (faiz odaklı) ortaya koyduğu ürünleri şer’î bir dayanak bularak hızla İFE içerisine entegre edilmesi yoluyla finansallaşma anlayışdır ve ideal İslami finans araştırmacıları tarafından eleştirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: El-Gamal, *Islamic Finance*, ss. 175-86.

²⁹⁷ Shinsuke, “İslam İktisat Tarihine Eleştirel Bir Bakış: Kurulumu, Dönüşümü ve Yeni Arayışlar”, ss. 165-72.

Bugün ekonomik sınırları olmayan küreselleşmiş bir dünyada yaşamının getirdiği fırsatlar, sorumluluklar ve sorunlar sadece ekonominin değil sosyal bilimlerin içerisinde hemen hemen her alanı yakından ilgilendiren ontolojik zemini ifade etmektedir. 2019 yılı sonunda Covid-19'un neden olduğu salgın süreci dünya ekonomilerinde ciddi sinyaller vermiş ve sağlık krizi olarak başlayan bu durum önce pandemiye ardından da uluslararası ekonomik daralmaların yaşandığı bir sürece dönüşmüştür. Dünya ülkeleri bireyin, ailenin, toplumun ve işletmelerin özgürlüğünü kısıtlayarak bu acil durumun acı yüzüyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Genişlemeci maliye ve para politikaları ile devletler ekonomiye müdahale etmiş ancak bu durum (kriz) sorunların ötelenmesinin ötesine geçememiştir. Diğer yandan pandemi sürecinin ortaya çıkardığı belirsizlik ve ekonomik daralma, ülkelerin iyileşme kapasitelerini de doğrudan etkilemiştir.

Günümüz ekonomilerinin kronik sorunu haline gelen gelir uçurumu, yüksek işsizlik oranları ve yoksulluk gibi sorunların yanı sıra akut olarak yaşanan COVID19, yangın, deprem, sel ve benzeri gelişmeler karşısında cari paradigmanın söylem üretmiyor olması ve benzeri gelişmelerden dolayı İslam ekonomisinin yeni vizyona göre politikalar üretmesi, çağın ihtiyaçlarına cevap verecek modeller ortaya koyması, yeni neslin algısına göre politikalar üretmesiyle hem idealleri hem de gerçekçi mekanizmalarıyla örtüşen kurumsal yapılarının işlevsel bir şekilde tesis edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu arzuların ve ideallerin gerçekleşmesi için 1960'lı yıllardan itibaren iktisat disiplini içerisinde alternatif bir model olarak yer bulmaya çalışan İslam ekonomisi çalışmaları günümüze kadar süreklilikle devam etmiştir.

2.3. Yapısal Özellikleri Bağlamında İslam Ekonomisi

Ekonomik alan kavramsal açıdan ekonomi ve iktisat kelimelerinin anlam muhtevasına sahip olup toplumsal ve bireysel yaşamın devam edebilmesi için ihtiyaç olan mal ve hizmetlerin üretimi, üretilen bu mal ve hizmetlerin tüketilmesi için arzın sağlanmasıyla alakalı tüm faaliyetleri içermektedir. Ekonomik alanın işleyişine dair genel çerçeveyi belirleyen tüm normlar, kurallar ve kurumlar da ekonomik sistemi ifade etmektedir.²⁹⁸ Ekonomik sistemin temel unsurları düzenleyici otorite tarafından (devlet ve kamu kurumları) yürütülmektedir. Ekonomik sistemin düzenleyici ve buna

²⁹⁸ Nuri Erkin Başer, *I. Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişmenin Rolü*, (Yayınlanmamış DR Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2011, ss. 83-85.

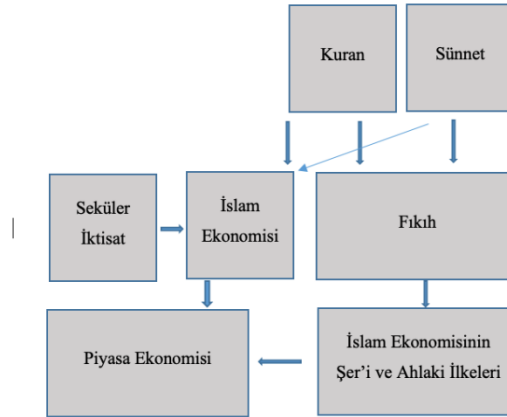
bağlı olarak da denetleyici mekanizmaları kurumlar vasıtasıyla icra edilmektedir. Ancak ekonomik sistemin tüm unsurları otorite tarafından belirlenmeyip değişken koşullar tarafından sistemleştirilmektedir. Ekonomik sistemin ana unsurları, karar alma, koordinasyon, enformasyon, kontrol ve motivasyon sistemi olarak ifade edilmektedir.²⁹⁹ **(Tablo:1)**

EKONOMİ SİSTEMİNİN TEMEL BELİRLEYENLERİ	
Karar Sistemi	Mülkiyet
Koordinasyon Sistemi	Piyasa
Enformasyon Sistemi	Fiyat
Kontrol Sistemi	Rekabet
Motivasyon Sistemi	Kar ve Başarı

Tablo 1: Ekonomi Siteminin Temel Belirleyenleri

Kaynak: Sosyal Piyasa Ekonomisi, 2001, ss.23-26.

İslam ekonomik sisteminin temel unsurlarının doğrudan hukuk ile ilişkili bir sistem bütünlüğüne sahip olmasından ötürü hukuk ile İslam ekonomisinin epistemik ilişkisi bir şekil üzerinde şu şekilde formüle edilebilir **(Şekil:6)**.

Şekil 5: İslam Ekonomi Sistemi ve Hukuki Çerçeve

Kaynak: Yazar Tarafından *İslam Ekonomisinin Temelleri* İsimli Eserden Esinlenerek Hazırlanmıştır.

İslam ekonomik alanını düzenleyen ekonomik sistemin Kur'an ve Sünnet perspektifinden meydana gelen ilkelerle fıkıh ve ekonomi anlayışını hem normatif hem de pozitif açıdan ele alındığı görülmektedir. Bunun yanında modern iktisat biliminden de beslenen İslam ekonomi sistemi, piyasa gereksinimlerini de dikkate almaktadır. Sonuç itibari ile hem dini metinlerden hem de modern iktisat biliminden elde edilen verilerle şer'î prensipler ve ahlaki ilkeler vaz' ederek kendi ekonomi sistemini yürürlüğe koyma eğilimindedir. Bu bağlamda, İslam ekonomi sisteminin temel unsurları olan alanların belirleyici mekanizmaları şu şekilde ifade edilebilir: **(Tablo:2)**

²⁹⁹ Hüsni Erkan, *Sosyal Piyasa Ekonomisi*, İzmir: Konrad Adenauer Vakfı, 2001, ss. 29-48.

İSLAM EKONOMİ SİSTEMİNİN TEMEL BELİRLEYENLERİ	
Karar Alma Mekanizmaları	İstişare, Mülkiyet Sahipleri ve Devlet
Koordinasyon Mekanizmaları	Toplumsal yapılar, devlet, piyasa
Enformasyon Mekanizmaları	Değer ve fiyat
Kontrol Mekanizmaları	Şer'î kurullar, toplum ve organize yapılar, devlet (hisbe)
Motivasyon Mekanizmaları	Ahret, toplumsal felah, kar, iktisadi başarı

Tablo 2: İslam Ekonomisinin Temel Unsurlarının Belirleyenleri

Kaynak: Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

İslam ekonomi sisteminde temel bileşenlerin belirleyicileri yukarıdaki tabloda ifade edilmiştir. Çalışmanın konusu da olan düzenleme ve denetleme mekanizmaları sadece piyasa işleyişinin sağlanması için değil aynı zamanda İslam ekonomisinin ideallerinin işlevsel olması açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde bu konunun (mekanizmalar) yer yer ele alınması ve daha da önemlisi çalışmanın sınırlılığı müstakil olarak burada incelemeye imkân vermediğinden sadece konuya dikkat çekilmekle yetinilmiştir.

2. BÖLÜM

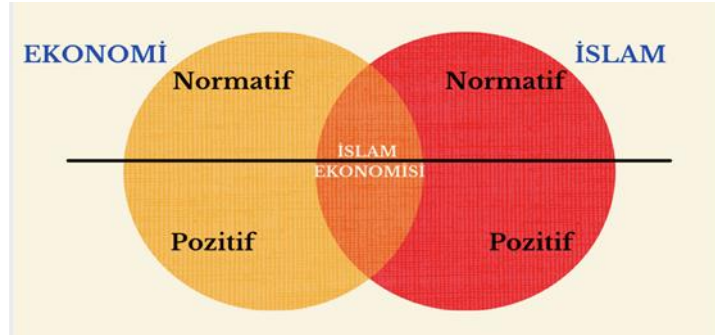
İSLAM EKONOMİSİNİN İMKÂNI, TEMEL YAKLAŞIMLARI, FIRSAT VE ZORLUKLARI

1. İSLAM EKONOMİSİNİN İMKÂNI

Bu bölüm, İslam ekonomisinin ortaya çıkmasına sebep olan unsurları, imkanlarını, başlangıcından bugüne kadar geçirdiği evreleri, tarihsel yaklaşımları, dönemlendirme ve metodolojik sorunları ele alan betimsel değerlendirmeleri içermektedir. Ayrıca İslam ekonomisinin güncel gelişmeleri, gelecek vizyonu, karşı karşıya kaldığı fırsat ve zorluklar açıklayıcı yöntem teknikleriyle literatür ve saha çalışmalarından elde edilen bulgular eşliğinde değerlendirilmiştir.

İslam dininin idealleri ile İslam toplumunun reel durumu arasındaki uçuruma pratik bir anlam kazandırma gayretlerinin İslam'ın kavramsal zenginliğine delalet etmesi ve taklidin hâkimiyetine karşı bir denge unsuru oluşturma biçimi İslam geleneğinin en gözle görülür özelliğidir.³⁰⁰ Bu bağlamda İslam ekonomisi arayışları da bu geleneğin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

İslam ekonomisi dünya ve ahiret hayatını birlikte ele alarak iktisadi yaşamı düzenleyen normatif önermelere sahiptir. (Şekil 7) Bu normatif önermelerin sistemleşmesine yönelik pozitif ilkeler sunan İslam ekonomi etiği, bireysel anlamda evrensel etik ile birlikte hareket ederek insanlık açısından birçok ortak paydaya sahip olmuştur.

Şekil 6: İslam ve Ekonomi İlişkisi

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

³⁰⁰ Merryl Wyn Davies, *İslami Antropolojinin Oluşturulması*, çev. Tayfun Doğukargın, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1991, ss. 99-100.

İnsan, fitrî açıdan dünyaya meyleden ve yaşama dair talepleri olan bir varlıktır. Müreffeh bir hayat sürmek, yoksulluk ve fakirlikten azat olup kimseye muhtaç olmamak, onurunu muhafaza ederek rızkını temin etmek, ev, aile ve çocuk sahibi olarak yaşanabilir bir dünya arzulamak, başta kendisi ve aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılamak için emek harcayıp çalışmak, üretmek ve hayatın içerisinde var olanlardan hakkı olanı almayı istemek bu taleplerdendir. Tüm bunlarla birlikte yukarıda zikredilen mal, emek, üretim, kazanç gibi kavramların talep dışında insan için başkaca anlamları da vardır. Dünya hayatına yönelik tüm bu ihtiyaçlarını karşılarken İnsanın bir yandan da ötesini hesaba katmak istemesi felsefî bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin inançla birleşmesinden ortaya çıkan ve ötesini de hesaba katan iktisadi sistem talebi, kişiyi hem bu dünyada mahrum etmeyecek hem de inananlarını öteki dünyada zarara uğratmayacak sağlam bir yapıya sahip olmalıdır. Bu da ciddi argümanlarla desteklenmeli, mevcudun benzeri olmadan çağdaş kitlelere hitap edecek politikalarla sahip olmalı ve kendisine yöneltilen meydan okumalara da karşı koyabilmelidir. Farklı olan yönleri ve benzemediği alanlara odaklanarak teorilerini geliştirmeli ortak paydadaki benzerliklerini de farklılaşma adına kurban etmemelidir.³⁰¹

Sosyal politikalar, refah, adalet ve sürdürülebilir ekonomi ilkeleri ele alındığında (insani boyutla) bunların İslam ekonomisi ile doğrudan uyumlu olduğu söylenebilir.³⁰² Ancak bu kavramların insani ve ihsani boyuttan çıkarılıp ilkesel açıdan da soruna dönüştürülmesi ve uygulama noktasından kaynaklanan problemlerin de beraberinde tebarüz etmesi ile eylem ve söylem farklılıkları, İslam ekonomisinin müstakil anlamda bir model olma ihtiyacını gündeme getirmiştir.

İslam ekonomi teorilerini ortaya koyan aklın hitap edeceği insanın/kitlenin daha geniş anlamda talibi olduğu dünyanın nasıl bir durumda/düzlemde olduğunu bilmesi gerekmektedir. Çünkü günümüz insanının değişen algıları, dünyanın hızlı seyreden siyasi gelişmeleri, coğrafi ve bölgesel sorunların baş döndüren hareketliliği yaşanırken yeni bir şeyler söylemek ve bir iddianın arkasında durup tüm meydan okumalarla baş etmek her düşüncenin ve eylemin ortak zorluğudur. Sosyal, politik ve ekonomi sistemlerinin zemin bulduğu ortama göre değişkenliği göz önüne

³⁰¹ Haneef, Furqani, “Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut”, ss. 199-224.

³⁰² Bu kavramların içeriklerinin çok farklı değerlendirmelere konu olabilme potansiyeli de dikkate alındığında burada kast edilenin “insani” boyutuyla ele alındığı unutulmamalıdır. Aksi takdirde toptancı bir yaklaşımla her türlü kapsam ve içeriği kabul etme riski ortaya çıkabilecektir.

alındığında İslam ekonomisinin bu süreci tüm yönleriyle değerlendirerek çözümler üretmesi gerekmektedir.

Klasik ekonomi teorileri yetersiz gelmeye başlamışsa ve hâkim paradigma yeni bir yüz ve yeni bir vizyonla kendisini var etmeye çalışıyorsa bunun sebebi dünyanın tüketim algısı ve anlayışının hızla değişmesi ve bu hıza yetişmekte meydana gelen zorluklardır. Tüketici algısı ve profilindeki bu hızlı değişimin ardında yatan temel saikin ne olduğunu bilmeden, günümüz insanının dünyaya yaklaşımını anlamadan, ne ekonominin gidişatı anlaşılabilir ne de alternatif bir model olma iddiası kendisine yer bulabilir. Bu yüzden çağımız insanının özellikle de yeni neslin algısını anlamak ve dünyayı daha yakından tanımak adına mevcut genel görünüm şu şekilde özetlenebilir:

Yeni neslin algısında meydana gelen herhangi bir bağımlılığı kabul etmeyişi tarzı, dünya vatandaşı olma tercihleri, dine ve inanca dair yaklaşımlarının soğuk olması milliyetçilik, inanç ve değerler gibi herhangi bir düşünceye maya olabilecek zemini de imkânsız hale getirmektedir. Artık yeni nesil aktivist olma formuyla çevre, insan hakları, hayvan hakları, sosyal sorumluluk gibi ideolojik ve uluslar üstü platformlarda çok hızlı ve çok açık organizasyonlarla bir araya gelmektedirler. Geleneksel iş formunda 8-5 çalışma biçimini benimsememekte, yeni kapitalizmin ürettiği esnek çalışma, evden çalışma, bağımsız çalışma gibi alanlara yönelerek sürekli bir iş biçimini benimsememektedirler. Bu yeni nesil geleneksel olmayan, yeni, yaratıcı, trendi ve görünürlüğü yüksek olan iş biçimleriyle ilgilenmekte ve bir yere bağlı kalmaktan ziyade serbest yaşam biçimini talep etmektedir. Tasarruf anlayışında da ciddi bir dönüşümün yaşandığı bu nesil ev, arsa, bağ, bahçe almak yerine günlük yaşam hizmeti sunan -Air-BNB gibi- yerlerden uluslararası geçici mekânlar tahsis edip dünyanın her yerinde yaşamak istemekte ve kalıcılığı reddetmektedirler. Aile kurmak, evlenmek veya çoluk çocuk sahibi olma istekleri git gide zayıflamakta, evlenenler ise sürdürülebilir bir aile yapısı kurmak yerine daha özgür bir yaşam tarzını tercih etmektedirler. Beslenme alışkanlıklarını ucuz, aperiatif ve hızlı hazırlanan ürünleri tercih ederek en asgari düzeyde gideren bu yeni nesil giyim tarzlarında ise lüks moda (Haute Couture) yerine ulaşılabilir lüks (Affordable Luxury) denilen ürünleri tercih etmektedir. Kendileri için sınırsız bir özgürlük alanı açan, kendilerini görünür hale getirebilecek yeni teknoloji ve iletişim araçlarına ise

ciddi anlamda para harcamaktadırlar. Tasarruf anlayışı yerine eğlence, gezi ve tatil gibi alanlarda birikimlerini tüketerek anı yaşamakta ve kısa vadeli birikimler yapıp uzun vadede gezmek ve seyahat etmek istemektedirler. Emekli olmak, konut sahibi olmak gibi geleceği güvence altına almak yerine “bugün ye yarına Allah kerim” anlayışı ile hareket eden çok farklı bir tüketim ve yaşam algısına sahiptirler.³⁰³

Yukarıda özetlemeye çalışılan bu kitlenin aynı zamanda geleceği inşa edecek nesil olması bütün paradigmaların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Sekülerleşme³⁰⁴ ve modernitenin³⁰⁵ de etkisiyle bu neslin anlaşılması ve tanımlanmasındaki güçlükler genel ekonomi teorilerindeki varsayımların hemen hemen hepsini anlamsızlaştırmakta, yeni trendin algısına cevap veremez hale gelmesine neden olmaktadır. Klasik tüketim anlayışındaki bu hızlı değişim, dünya genelindeki ekonomilerin ya durgunluğuna ya da yetersiz kalmasına zemin hazırlamaktadır.

Geleneğe ait olan şeylerin bu değişen algıyla yüzleşmek zorunda kalması küreselleşme, sekülerizm ve modernitenin de itici gücüyle bunun desteklenmesi dünya ekonomisinin seyrindeki değişim/dönüşümleri merkeze alabilecek ve bu sorunlara cevap verebilecek yeni bir ekonomi anlayışına var olan ihtiyaç kendisini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Bu ihtiyaçtan ötürü yeni bir bakış açısı ve ayakları yere basan bir ekonomi düşüncesinin arayışları halen devam etmekte, hâkim paradigmaya karşı alternatif modeller üretilmeye çalışılmaktadır.

Tarihi süreç içerisinde bu taleplere cevap verebilecek birçok düşünsel çabalar ortaya konmuşsa da ya uygulama alanı olmadığından ya da hâkim paradigmaya güçlü bir meydan okuma gerçekleştiremediğinden tutunamamış ve insanlığın aradığı refahı tesis edememiştir. İslam ekonomisi de insanlığın kendisine bahşedilen nimetleri atıl bırakmadan yine insanlığın hizmetine sunacak, üretimde ve tüketimde israf etmeyecek bir felsefeyle bu alternatif arayışların en iddialı teorilerinden

³⁰³ ING Türkiye, “Türkiyenin Tasarruf Eğilimleri Araştırması”, ING- Bilkent Üniversitesi, 2019, (14.08.2019) <http://www.tasarrufegilimleri.com/raporlar>.

³⁰⁴ Sekülerleşme belirli bir zaman dilimini merkeze alarak dinin, dini yapıların ve dine dayandırılarak ortaya konulan her türlü düşünce ve inançların toplumsal itibarını ve toplumsal etki alanını kaybetmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Volkan Ertit, “Evrenselleştirilmiş Sekülerleşme Teorisi / Universalized-Classical-Secularization Theory”, *Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi*, c. 11, sy. 27 (2014), ss. 103-20.

³⁰⁵ *Modernite* Batının mevcut halini ifade eden bir kavramdır. Modernitenin hayatımıza girmesi ise yapılan tartışmalar çerçevesinde ana hatlarıyla *modernleşme* olarak anlaşılmaktadır. Bizim dışımızda ortaya çıkmış ama bizim hayatımızda olan şeyleri ifade etmek için *modernleşme* kavramı tutarlı bir kullanım olarak kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Görgün, “İslam ve Modernite”, s. 29.

birisidir. İslam ekonomisinin 50 yıllık (bilimsel) geçmişiyle 300 yıllık hem piyasaya hem de zihinlerde yer edinmiş güçlü bir paradigmaya nasıl meydan okuyacağı ve ne şekilde alternatif bir model üreteceği şüphesiz ki ortaya koyduğu temel aksiyomların niteliğiyle doğrudan ilgilidir. İş gücünün kim tarafından organize edileceği, üretimin ve dağıtımın kim tarafından nasıl yapılacağı, gerekli olan bilginin nereden nasıl üretileceği belirlenmeden bu meydan okumanın gerçekleşmesi imkânsız görülmektedir.

Sömürgeciliğin ardından İslam dünyasının kendi kendine var olma serüveninin ekonomi dilini ifade eden İslam ekonomisi çalışmaları önce kendi toplumuna ardından da tüm insanlığa hitap ederek alternatif bir model olma iddiasında bulunmuştur. İslam ekonomisini karşıtları da dahil olmak üzere temel aksiyomlarıyla ortaya koymaya çalışan teorisyenler/yazarlar incelendiğinde yaklaşımın biçimi Furqanî tarafından; (i) sadece paradigma içerisinden konuşan ve meseleyi akîdevi (itikat) boyuta indirgeyenler, (ii) paradigma dışından konuşarak konuyu kendi ideolojik perspektifinden değerlendirenler ve (iii) hem paradigma içerisinden hem de paradigma dışından konuşarak bu alanı bilimsel bir boyuta taşıyanlar şeklinde tasnif edilmektedir.³⁰⁶ Bu söylemlerin yaklaşık elli yıllık zihinsel bir çabanın ürünü olduğu mahfuz olmakla birlikte tasnif içerisinde birinci ve ikinci grup, ideolojik yaklaşımlarla örgütlenmiş kitlelerden aldıkları motivasyonla karşıtlarını ya din dışı ya da bilim dışı kabul ederek önyargılarına boyun eğerek İslam ekonomisini müstakil olarak incelemişlerdir. Düşünce ve inancı bilimsel bir çerçevede iktisadın gerçeklerine sırt dönmeden açıklamaya çalışan üçüncü grup teorisyenler ise bu alanı temel kavramlar ekseninde bir disiplin haline getirmeye çalışmanın gayreti içerisinde olmuşlardır.

İslam ekonomisinin Müslüman toplumların yeniden ihyası, İslam dininin kaybolan itibarının ekonomi üzerinden yeniden inşa edilmesi, Müslüman kimliğinin yeniden tahsisi ve İslam'ın çağın gerekleri karşısında yetersiz bir din olmadığının kanıtlanması³⁰⁷ amacıyla 1950'lerden itibaren birçok öncü fikir adamları³⁰⁸

³⁰⁶ Haneef, Furqanî, "Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut", ss. 201-3.

³⁰⁷ Samiye Mustafa Haşşab, *İslam Sosyolojisi*, çev. Ali Coşkun, Nebile Özmen, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015, ss. 158-65; Kuran, *İslam'ın Ekonomik Yüzleri*, ss. 105-7.

³⁰⁸ İslam ekonomisinin öncüleri olarak kabul edilen bazı teorisyenler: Ahmed en-Neccar, Muhammed Bakır es-Sadr, M. A. Mannan, Ebu'l A'la el- Mevdûdî, Seyyid Kutup, Ali Şeriatî, Jacques Austruy, Fazlur Rahman, Haydar Nakvî gibi isimlerdir.

tarafından ortaya konulan teorilerin³⁰⁹ mutlak anlamda günümüz meydan okumalarına karşı test edilmesi gerekmektedir.³¹⁰ İnançlarının toplumsal yükünü ekonomi açısından taşımak isteyen bu teorisyenlerin temel dayanakları ise dört ana başlıkta toplanmıştır. Bu temel yaklaşımlara bakıldığında, (i) bilginin İslamileştirilmesi³¹¹, (ii) ekonominin İslami perspektiften yeniden anlamlandırılması³¹², (iii) ahlak (moral) temelli ekonomi anlayışı³¹³ ve (iv) aksiyomatik İslam ekonomisi yaklaşımı³¹⁴ şeklindedir.

Bu temel tasnifin dışında da Hz. Peygamber döneminden itibaren hicri 7. asırdaki İslami gelenek içerisindeki iktisadi uygulamalara dönmeyi arzulayan saf İslam ekonomisi (Purely Islamic Economics) sloganıyla oluşturulmuş teoriler de vardır³¹⁵. Burada şunu ifade etmek gerekir ki ilk dönem İslam geleneği içerisindeki iktisadi hayatı günümüze taşımak ve bunun gerçekleşmesi için beklenti içerisinde olmak ütopyik görülmektedir³¹⁶. Ayrıca kritik-çekinceli İslam ekonomisi yaklaşımı olarak ifade edilen ve popülist bir söylem olarak da gerek karşıtlar gerekse İslam ekonomisi teorisyenleri tarafından dillendirilen *abdestli kapitalizm*, *ahlaki kapitalizm*, *İslami kapitalizm*, *İslam liberalizmi*, *Kalvinist İslam* söylemleri de kapitalizmden vazgeçilmeden İslam ekonomisine yer bulma çabalarını ifade etmektedir.³¹⁷

³⁰⁹ Abdul Azim Islahi, “Thirty Years of Research in the History of Islamic Economic Thought: Assessment and Future Directions”, The 7th International Conference in Islamic Economics, Jeddah: Islamic Economics Research Center, KAAU, 2008, ss. 347-70; Abdul Azim Islahi, *Müslümanların İktisadi Düşünce ve Analize Katkıları*, çev. Mustafa Özer, Fatih Furkan Akosman, İktisat Yayınları, 2017; Abdul Azim Islahi, Syed Anwer Mahmood, *History of Economic Thought in Islam: A Bibliography*, Jeddah: Scientific Publishing Centre King Abdulaziz University, 1997.

³¹⁰ Sıtkı Abdullahoğlu, “Günümüzde İslam Ekonomisi Tasavvurunu İnşa Etmek”, *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017, ss. 15-26.

³¹¹ İsmail Raji Faruqi, *Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan*, 3. bs., Herndon, U.S.A: International Institution of Islamic Thought, 1997, ss.13-99; Zubair Hasan, “Islamization of Knowledge in Economics: Issues and Agenda”, *International Journal of Economics, Management and Accounting*, c. 6, sy. 2 (1998), ss.1-40.

³¹² Haneef, Furqani, “Contemporary Islamic economics”, ss. 29-48.

³¹³ Asutay, “İslam Moral Ekonomisinin İdeallerine Karşın İslami Finansın Gerçekleri”; Zaman, Asutay, “İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma”, ss. 179-200; Mehmet Asutay, “Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance: Aspirations of Islamic Moral Economy vs. the Realities of Islamic Finance”, *Asian and African Area Studies*, c. 11, sy. 2 (2012), ss. 93-113.

³¹⁴ Shinsuke, “Title Critical Overview of the History of Islamic Economics”, ss. 114-36; Shinsuke, “İslam İktisat Tarihine Eleştirel Bir Bakış: Kurulumu, Dönüşümü ve Yeni Arayışlar”.

³¹⁵ Zubair Hasan, “Maximization Postulates and Their Efficacy for Islamic Economics”, *American Journal of Islam and Society*, c. 19, sy. 1 (2002), ss. 95-118.

³¹⁶ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, 7. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2001, ss. 140-43; Patrick Haenni, *Piyasa İslamı*, çev. Levent Ünsaldı, İstanbul: Heretik Yayıncılık, 2014, ss. 24-25.

³¹⁷ Akif Emre, ‘Abdestli Kapitalizm’, Yeni Şafak, 22.07.2010, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/akifemre/abdestli-kapitalizm-23266>.

Bireyin menfaatinin peşinde koşması, kar elde edip sermayesini artırmak istemesi ve bunu gerçekleştirirken toplumsal faydayı daima ikinci planda tutması klasik rekabetçi anlayıştan çok da farklı değildir. Rekabetçi unsurun ne olduğu konusunda temel bir yaklaşımı belirlemeden İslam ekonomisinin hâkim paradigmaya veya diğer düşüncelere meydan okumasının imkânı her zaman tartışılacaktır. Hele hele sosyal bilimlerin içerisinde insan karakterini merkeze alan ekonomi disiplinin meşakkatleri, İslam ekonomisi için daha da karmaşık hale gelecektir. Hem insan davranışlarını tanımlayıp ona uygun reçeteler sunmak hem de seküler dünyanın ekonomi algısına meydan okumak daha zorlaşacaktır.

Toplamları oluşturan insanların ve onların yaşamını imgeleyen “toplumsal yaşamın temel formları” içerisinde en dikkat çeken alanlardan biri ekonomidir. Ekonomik alan genel hatlarıyla; yaşamın maddi unsurlarını ihtiva ederek toplumsal yaşamın sürekliliği için gerekli olan mal ve hizmetlerin tedarik edilmesiyle ihtiyaçların karşılanması, her şeyin üretime/tüketime hazır hale getirilmesi şeklinde ifade edilebilir. Bu alana dair davranışlar ve kurallar da bir bütün olarak ekonomi sistemini oluşturmaktadır. Bu alanın toplumsal yaşamla olan ontolojik ve epistemik ilişkisi; topluma ait bireylerin zihniyeti, dünya görüşü ve bunları meydana getiren diğer tüm unsurlardan bağımsız olarak düşünülemez.³¹⁸

Toplumsal yaşamı oluşturan en önemli unsurlardan bir tanesi de dindir.³¹⁹ Dinin toplumsal yaşamı etkileyen belirlemci yönü ile ekonomik alanın toplumsal yaşam için gerekli unsur olması gerçeği bir arada ele alındığında din-iktisat ilişkisinin boyutları ortaya çıkacak ve birbirini etkileyen yönleri görünür hale gelecektir. Dolayısıyla bu iki alanın birbirleriyle ilişkisinin ihmalı veya yok sayılıp görmezden gelinmesi bilimsellik açısından ontolojik ve epistemik ilişkinin ortaya çıkaracağı bir sonuç değildir. Hem ekonomik alanın hem de dini yaşamın öznesi bu toplumsal yaşamı oluşturan insandır. Ekonomik alan içerisinde sadece insanın rasyonel davranışlarını konu edinmek ve rasyonel olmayan davranışlarını değerlendirmeye almamak toplumsal yaşam ile ekonominin birbirinden ayrıştırılması anlamının çok ötesine geçecek bir durumdur. Yani rasyonel olmayan davranışların da ekonomik alan içerisinde ele alınıp incelenmesi ile mevzuya konu edilmesi,

³¹⁸ Suna Akten Çürük, Ayşegül Sili, “Bir İdeal Toplum Bileşeni Olarak İslam’ın Temel Ekonomik İlkeleri”, *Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi*, sy. 2 (2013), ss. 107-37; Hüsnü Erkan, *Ekonomi Sosyolojisi*, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, 2004, s. 6.

³¹⁹ Nurettin Topçu, *Sosyoloji*, ed. İsmail Kara, Ezel Erverdi, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006, ss. 103-7.

toplumsal yaşamı anlama ile doğrudan ilişkili olduğundan ekonomik alan içinde zorunludur.³²⁰ İnsanın rasyonel olmayan davranış biçimlerinin motivasyonu ve biçimsel kodlarının kaynaklarından birisi de din'dir.

Birinci bölümde de ifade edildiği gibi Max Weber, dini kodların iktisadi alana etkisini Protestanlık özelinde ele almış ve kendi yaşadığı dönemde güçlü bir akım olan Marksizm'e karşı dini savunmak suretiyle hem kapitalizmin ruhunu hem de Protestanlığın akılcı zihniyetini canlandırmak istemiştir. Weberyen görüş bu yaklaşımıyla iktisadi motifleri toplumsal olgularla açıklamaktayken Marksizm ise toplumsal olguları iktisadi unsurlarla ele almaktadır. İslam ekonomisi ise insan ve toplum ekseninde herhangi bir alanı İslami değer merkezli yaklaşımla ele aldığından ekonomik alan da "dinin çerçevelediği fitri insan merkezli" olarak değerlendirilmektedir.³²¹

Cemil Meriç, toplumsal din gerçeğinin yadsınamaz bir olgu olmasına karşı Batı düşüncesi içerisinde dinin, Hristiyanlığın öfkeli kalabalıkları teskin edici, halkı dizginleyen, zorunlu tevekkülü telkin eden ve aynı zamanda egemen güçlerin (kilise) toplumsal alandaki eylemlerini meşrulaştırma aracı olarak kullanılmasına (dinin ideolojik boyutu) tepki olarak Karl Marx gibi düşünürlerin sonraki dönemlerde "din afyondur" söylemiyle dine karşı mesafeli tutumun sergilendiğini ifade etmektedir.³²² Bu mesafeli tutumun genelde tüm bilimler özelde de iktisat disiplini içerisinde (iktisadın rasyonelleştirilmesi) sanayi devriminden sonra ciddi etkilerinin olduğu³²³ ve sosyal dinamiklerin etkisiyle laikleşme/sekülerleşme çabalarının her alana yansıtıldığı görülmektedir.³²⁴

İnsanlık tarihiyle birlikte yaşanan tüm gelişmelere/ilerlemelere bakıldığında bugün var olan birçok alanın tarihi iz düşümleri tarihi süreç içerisinde bulunabilir. Bu bağlamda tarihin geçmişin değil geleceğin zihinsel bir çabası olup geçmişi şimdi kılma bilincini haiz olduğu değerlendirmesi önemlidir.³²⁵ Nasıl ki bilim insanlığın yaşadığı tecrübe ve deneyimlerinin tevarüs edilmesiyle ortaya konulan bir olgu olup

³²⁰ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 17.

³²¹ Arif, "İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı", ss. 37-64.

³²² Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 20. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 143.

³²³ Peter L. Berger, "Religion Institutions: Dini Kurumlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Adil Çiftçi, sy. IX (1995), ss. 429-33.

³²⁴ Abuzar, "Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi", ss. 149-51.

³²⁵ Fazlhoğlu, "Gelecek Geçmiş, Şimdi Kılma Bilinci: Çağdaş Döneme İslam-Osmanlı Mirası ile İlişkilerin Kökleri Üzerine", ss. 63-83.

kendiliğinden meydana gelen bir şey değilse³²⁶ iktisat disiplininin de insanlığın yaşadığı tecrübe ve deneyimlerinden damıtılarak oluşturulan bütüncül bir birikimin ürünü olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. İktisadi sadece bilimsel çerçeve içerisinde hapsedmek, paradigmaya boğmak, rasyonelleştirme adına rasyonel paradigmaya uymayanların ayırıştırılmasıyla birikimleri/tecrübeleri yok saymak ve beslendiği kökenlerinden kopartılarak rasyonel/pozitivist bir düzeyde ele almak tutarlı görünmemektedir. İktisadın bütüncül olarak değerlendirilmesi, geçmişin birikimlerinden esinlenerek yeni yönelimler ortaya koyması, alternatif düşüncelere fırsatlar sunması bilimin doğası itibarıyla olması gereken bir yaklaşım olduğundan İslam ve iktisat ilişkisini sağlıklı bir zemine oturacak ve İslam iktisadının da epistemik imkânı doğacaktır.³²⁷

İslam, insanların huzur ve mutluluğa ulaşması için dünya hayatını tanzim eden ve ahiret hayatının da dünya merkezli inşa edildiğine imani bir sorumluluk yükleyen (imtihan) dindir.³²⁸ Dünya ve ahiret dengesinin oluşması için de kuralların/normların/ilkelerin olması kaçınılmazdır. İslam, hayatın bütünü düzenleyen genel prensipleri temel aksiyomlarıyla belirlenmiş olup ilahi/aşkın bir özelliğe sahiptir. Hayatı düzenleyen alanlara müdahale edebilmesinin sınırlılığı mahfuz olmakla birlikte genel prensiplere dayanarak kurucu normların korunması, aksiyomlardan taviz verilmemesi ve bütüncül yapısının muhafazasına bağlı kalmak koşuluyla hayatın düzenlenmesinde fail olma olanağı yine İslam tarafından insana tanınmıştır.³²⁹ Bu açıdan insanı merkeze alan yaklaşımlar ve insan-toplum merkezli söylemler/eylemler İslam ekonomisinin temel prensiplerinden olmuştur.³³⁰

İslam'ın insan yaşamını düzenleyen alanı (muamelat) fıkıh içerisinde ele alınmış, insanların insanlarla, insanın yaşadığı toplum/çevre ve insanın Allah ile olan ilişkisi bu ilimle düzenlenmiştir. Ayrıca bu alana ahlaki, dini, hukuki, kelâmi (itikâdî), insani vb. birçok etmen de dahil edilerek İslam toplumunda önemli bir misyon yüklenmiştir. Bu bağlamda İslam medeniyetinin fıkıh medeniyeti olarak telakki edilmesi anlamlı gözükmektedir.

³²⁶ Hasan Onat, "Bilgi, Bilim ve Bilimsel Yöntem", İslam Bilimlerinde Yöntem, Ankara: Ankara Üniversitesi Açık Ders Yayınları, 2016, ss. 9-11.

³²⁷ Hayrettin Karaman, "Fıkıh", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, c. 13, ss. 1-14.

³²⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, "İslam Kelimesi Neyi İfade Eder?", *Sebilü'r-Reşâd*, (1337), ss. 65-66.

³²⁹ Haluk Songur, "Hz. Peygamber ve İslâm İktisadının Esasları", I. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi, 1998, ss. 259-68.

³³⁰ Arif, "İslam İktisadi ve İktisadi Yapısı", ss. 37-64.

Yaşamı ve buna dair ilişkileri belirleyen fıkıh ilminin usulü/metodolojisi İslam'ın temel aksiyomlarıyla oluşturulduğu için yaşama dair düzenlemelerin hem ilahi (metafizik) hem de insani/akli (beşerî) bir yönü vardır. Temel çerçevenin dışına çıkmamak, aksiyomlara zarar vermemek, nassa/norma bağlı kalarak ihtiyaçlara cevap üretmek gibi amaçlarla akli naklin emrine verilmesi, nakli akla tercih ederek gayret ve çabalarda bulunulması ve bazen de akli öncelemek suretiyle yaklaşım sergilemek Hz. Peygamber'in vefatından günümüze kadar temerküz eden İslam geleneğinin işleyiş biçimlerini oluşturmuştur.

İktisat, Müslüman toplumunun tecrübe etmediği, bilgi üretmediği ve ilgilenmeyip kayıtsız kaldığı bir alan değildir. Aksine *kıst* anlayışından hareketle iktisadi epistemik ve ontolojik bir formda ele alan İslam geleneği, konuya kelami bir boyut kazandıracak kadar geniş bir perspektife sahiptir.³³¹ Ayrıca 7. yy'dan 20.yy'a kadar tarih sahnesinde Müslümanların ontolojik varlığı, devlet tecrübeleri, bireysel ilişkileri, ilmi çaba ve kurumsal gayretleri kendilerine has siyasi ve sosyo-kültürel bir eko sistemin oluşmasına olanak sağlamıştır. Bu ontolojik gerçeklik bilimsel açıdan birçok kabule, inceleme ve araştırmaya konu olmasına rağmen -son 20 yılı dikkate almazsak- iktisadi açıdan yeterince incelenmemiş ve hak ettiği değeri bulamamıştır. Bu durum iktisat tarihi paradigması içerisinde sadece İslam iktisadına has bir durum değildir. İslam medeniyetine ait hukuk, yorumbilim, dil, tarih ve bilim tarihi gibi alanlar hâkim bilimsel paradigma tarafından ele alınmışken;

- İslam toplumuna dair iktisadi olgu ve olayların neden ele alınmadığı,
- İslam'ın ekonomi anlayışının genel iktisat disiplini içerisinde neden incelenmediği,
- İslam'ın ekonomiyi ilgilendiren görüş ve tavsiyelerinin neden bir teoriye/modele veya varsayıma konu olup iktisadi yaklaşımlara kaynaklık etmediği,
- İslam'ın iktisadi doktrinleri/görüşleri/ varsayımlarına dair çabalar ile bunların müstakil bir zeminde incelenmek istenmesi tekerleğin yeniden keşfine benzetilip neden görmezden gelindiği,
- İnanç ve ruhani duygular bir disipline kaynaklık etmede neden bilimsellik/ideolojik süzgecine takılıp dogmatik veya rasyonellikten uzaktır

³³¹ Kıst, adalet, pay anlamlarına şamil olup bir kimseye payına düşen hakkı âdil bir şekilde verme anlamında ifade edilen Kur'ani kavramlardandır. Kıst ve iktisat ilişkisi ve buradan hareketle oluşturulan kavramlar (kesb, iktisab, iktisad, fayda gibi) İslam geleneği içerisinde ele alınmış olup İslam ekonomisinin tanımlanmasında da kaynaklık etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Çağrı, "Kıst", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2002, c. 25, ss. 502-3; Ersoy, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, ss. 9-18.

denilerek/eleştiriler reddedilmesi aslında hâkim paradigmanın İslam ekonomisine bakışının bir dışı vurumudur.³³²

Dolaylı ya da dolaysız mefkure dünyasının ve dahi İslam toplumunun bazı zihinlerinde hâkim iktisadi düşüncenin (kapitalizm ve piyasa ekonomisi gibi) haricinde başka bir alternatifin yürürlükte olamayacağı algısı yerleştirilirken bu sorgulamaların yapılmasına engel teşkil eden birçok etmen olmuştur. Ancak İslam toplumunun geçmişte (7.-11. yy) olduğu gibi tüm durağanlıklarına rağmen üretken ruhu sönmemiş birçok alanda gayret ve çabalar 20.yy'dan itibaren yeniden sarf edilmeye başlanmıştır.

İslam toplumunun dini, kültürel ve sosyolojik değerleriyle örtüşmeyen iktisadi uygulamalara kendi dünyasından elde ettiği perspektifle yön verme ve değer kazandırma faaliyetleri İslam iktisadi çalışmalarının özünü teşkil etmektedir. İslam ekonomisi Batı tarafından dünyaya tahakküm ettirilmiş hâkim iktisadi zihniyetin sorunlarına, sistemsal çarpıklıklarına, git gide derinleşen ekonomik, toplumsal ve çevresel krizler üretmesine, insanların kendilerine bahşedilen nimetlerden adil bir şekilde faydalanamamasına, hakkın ve adaletin değil gücün merkezde olduğu bir sisteme itiraz eden meydan okumalarıyla görünür hale gelmiştir. Bu bağlamda İslam ekonomisi, İslam'ın temel aksiyomlarından hareketle hâkim iktisadi paradigmaların anlayış ve uygulamalarına, karşı tepki olarak ortaya koyduğu ilkesel arzu ve gayretler bütünüdür. Bu arzular/idealler ile gerçekler arasında bazı uyumsuzluklar olsa da İslam toplumunun kendi içerisinde neşet eden bir özelliğe sahip olması nedeniyle özgünlüğünü, söylemlerinin sadece İslam toplumuna değil adil bir dünyanın tesis edilmesine imkân verecek şekilde bütün insanlığa matuf olduğundan kuşatıcılığını ifade etmektedir.

İslam, insanların maddi, manevi ve ahlaki ihtiyaçlarına adalet ve tevhit merkezinde yaşanan çağın sosyo-ekonomik şartlarını da göz önüne alarak çözümler sunan dinamik bir yapıya sahiptir.³³³ Bu dinamik yapısından hareketle ilkeli bir yaşam tarzı ile beklentiler arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmayı, tüm insanlığın refahını tesis etmeyi, sürdürülebilir, dengeli ve adil bir hayat biçimini oluşturmayı

³³² Kuran, *İslam'ın Ekonomik Yüzleri*, ss. 11-26; Adem Levent, "Kurumlar ve İktisadi Gelişme: Timur Kuran'ın İslam Ekonomisi Yaklaşımının Metodolojik Analizi", *İnsan & Toplum Dergisi*, c. 9, sy. 1 (2018), ss. 1-22.

³³³ Fahri Kayadibi, "İslam'da Kalkınmanın Dinamik Güçleri", *İÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 15 (2007), ss. 2-3.

teori ve uygulamalarıyla hedeflemektedir.³³⁴ İslam, adaleti ve refahı vadeden bu ulvi gayenin tesis edilmesi için İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlara devamlı çağrıda bulunmuş, dönem dönem bu çağrıya verilen cevaplar sayesinde de Müslümanlar arasında bir canlanma, yeniden bir diriliş meydana gelmiştir.³³⁵ Bu canlılık, entelektüel çevrelerin de desteği ile İslami bir perspektifle tüm insanlık için oluşturulacak ortak ve adil bir düzenin teorilerini, literatürünü, kurumlarını ve böylelikle kendi eko-sistemini oluşturmaya başlamıştır.³³⁶

İslam iktisadı alanında dünya ölçeğinde ortaya konulan modern çalışmaların ilk nüveleri sömürgeci hegemonyanın fiziki olarak İslam toplumlarında ortadan kalkmaya başladığı 1930'lu yıllara dayanmaktadır.³³⁷ İslam toplumunun kendi dinamiklerinden müteşekkil yeni yönetim arayışları, alternatif modeller üreterek kendi benliğinde var olanlardan kaynaklı topyekûn kalkınma arzuları, iktisadi alanda da kendisini göstermiştir. İslam iktisadı (ekonomisi) çalışmaları yapan öncü teorisyenlerin İslam'ın temel aksiyomlarına uygun bir ekonomi modeli ortaya koyma motivasyonunun arka planında bu sebepler vardır. 1940'lı yıllardan itibaren de İslam toplumunun sömürge zincirlerinden kurtulmaya başlamasıyla İslam'ın kendi değerlerine dayanan bir ekonomi anlayışının arayışları siyaseten istenilen düzeyde karşılık bulmasa da bireysel gayretlerle 20.yy'ın yarısından itibaren yeniden neşv-ü nema bularak dünya geneline yayılmaya başlamıştır.³³⁸ Bu süreci takip eden kurumsallaşmanın ilk oluşumları da bankacılık alanında tesis edilmiştir.

İlk gayretlerden günümüze kadar olan birikim ve tecrübeler İslam ekonomisinin mikro düzeyde anlamlandıran çabaları ifade etmektedir. Makro düzeydeki gelişmelere de gelecek vizyonu açısından alan açan bu gayretler İslam toplumunun gösterdiği olumlu reflekslerle de ortaya konmuştur. İslam ülkelerinde ekonomik reform ve yeniden yapılanma sömürge dönemi sonrası yaşanan ihya hareketlerinin (İslam'ı yeniden canlandırma) önemli bileşenleri olduğundan, bu ülkelerde İslam ekonomisi çalışmaları zamanla artan oranda ilgi görmüş, sömürü ve

³³⁴ M. Omer Çapra, *İslam Ekonomi Sistemi*, çev. Fatih Kurtulmuş, İstanbul: Fikir Yayınları, t.y., ss. 9-10.

³³⁵ Abdulaziz Dûrî, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, çev. Sabri Orman, İnsan Yayınları, 2014, ss. 13-14.

³³⁶ Abdul Azim Islahi, "Thirty Years of Research in the History of Islamic Economic Thought: Assessment and Future Directions", The 7th International Conference in Islamic Economics, Jeddah: Islamic Economics Research Center, KAAU, 2008, ss. 347-70.

³³⁷ Hasan, Zubair, *Islamic Banking at The Crossroads: Theory Versus Practice*. Published in: Rodney Wilson and Munawar Iqbal (Ed.): *Islamic Perspectives on Wealth Creation*, Edinburgh Univ. Press, UK (2005): pp. 13.

³³⁸ Mohammad Nejatullah Siddiqi, "Islamic Banking And Finance In Theory And Practice: A Survey Of State Of The Art", *Islamic Economic Studies*, c. 13-2 (2006), ss. 2-48.

rantın kaldırılması, İslam'ın vazgeçilmez bir özelliği olan faizsiz bir finans ve bankacılık sisteminin tasarlanması, kalkınma stratejilerinin belirlenmesi, yoksulluğun azaltılıp refahın adil bir şekilde topluma yayılması gibi konularda gözle görülür bir birikim meydana gelmiştir.³³⁹ Bu birikimin ve gelişmelerin net bir şekilde görülebilmesi için aşağıdaki tabloda İslam ekonomisinin hem kurumsal hem de finansal piyasa açısından gelişimi gösterilmiştir. **(Tablo: 3)**

Yıllar/Dönemler	Kurumlar	Piyasa Gelişimi
1950-1970	Yardım Sandığı Bankalar Tekafül	Yerel Piyasalar
1980	Bankacılık Tekafül/Retekafül Mudarebe Şirketleri Mikrofinans Kurumları Kooperatifler	Yatırım Fonları
1990	Özel/Risk Sermaye Şirketleri Proje Finansmanı Rehin Kuruluşları Yatırım Bankaları	İslami Endeksler
2000	Vakfi Temelli Yatırım Fonları Altyapı Fonları Kiralama Şirketleri	Sukuk Piyasası İslami Gayri Menkul Yatırım Fonları
2010	Kitlesel Fonlama Araçları Hedge Fonları	Türev Piyasalar
2020	Türev Piyasa Araçları Kripto Teknolojileri	Blockchain

Tablo 3: İslam Ekonomisinin Kurumsal ve Finansal Piyasa Açısından Gelişimi

Kaynak: Ulusal ve Küresel İslami Finans Mimarisi, 2018, s.27

İslam, iktisadi boyut da dâhil olmak üzere yaşanan hayatın tüm alanlarında yol gösterici ilkeler ve kurallar ortaya koyar. Bu ilkelerden hareketle ortaya konulan İslam iktisat sisteminin, bütün insanlığa hitap eden bir çerçevede olması gerekir. Salt inanca dayalı bir sistemden daha ziyade insanlığın ortak değerlerine hitap eden ve yaşanan sorunlara çözüm üretebilen bir mekanizmanın kurulması hedeflenmelidir. Marshall Hodgson'un da ifade ettiği gibi İslam'ın modern vicdanlara hitap etme kapasitesinin imkânı gösterilebilirse, sadece Müslüman toplumların değil tüm insanlık bundan kazançlı çıkacaktır.³⁴⁰ Günümüz iktisadi politikalarına yapılan eleştiriler ve var olan sorunlardan hareketle dünya ölçeğinde çözüm alternatifi sunma çabalarının en önemli taraflarından birisi de özgün İslam iktisat modelidir.

³³⁹ Chapra, "What is Islamic Economics?", s. 13.

³⁴⁰ G.S. Marshall Hodgson, *İslamın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, c. II, s. 234.

1.1. İslam Ekonomisinin Tanımı ve İsimlendirme Sorunu

İslam İktisadına dair ortaya konan tesmiyelerin aynı zamanda İslam ekonomisi, İslami finans, İslam bankacılığı, faizsiz finans, faizsiz bankacılık, katılım bankacılığı, katılım finans, moral ekonomisi gibi lafzen farklı ama hemen hemen aynı anlamları bünyesinde taşıdığı ve literatür içerisinde de bir karmaşıklığın olduğu görülmektedir. Birinci bölümde de değinildiği üzere iktisadi ekonomiden ayırt etmenin etimolojik ve ontolojik zorluğu ile ekonominin finansallaşmanın hâkimiyetine girmesinden ötürü ortaya çıkan mevcut durum bu kavramların birbirinden ayırt edilmesini zorlaştırmakta özellikle de İslam tamlamasıyla konunun kavramsallaştırılmaya çalışılması da ayrı bir zorluk alanını oluşturmaktadır.

İktisat, belirli bir amaca yönelik ortaya konan zihinsel çaba ve teorilerin tümü, ekonominin ise bu amaç ve teorileri gerçekleştirmek için sarf edilen gayretlerin uygulama biçimi olarak kabul edildiğinde İslam ekonomisi yerine İslam iktisadi kavramının amaca matuf bir tesmiye olduğunu söylemek doğru olacaktır. İslam ekonomisi şeklinde yapılan bir tesmiyenin başka iktisadi paradigmalardan uygulama alanı olma anlamlarını da içermeye ihtimalinden ötürü *İslam iktisadi* kavramının kullanılması daha isabetli gözükmemektedir. Ancak günümüzde tam da bu minvalde yürütülen İslam ekonomisi çalışmaları kullanım açısından doğru, amaç açısından yanlış görünmektedir. Sabri Orman, Ahmet Tabakoğlu, Arif Ersoy, Temel Hazıroğlu gibi uzmanlar bu soruna dikkat çekmiş ve İslam iktisadi tesmiyesini özellikle vurgulamışlardır. Bu alanın ilk teorisyenlerinden olan Muhammed Bakır es-Sadr'ın *iktisadîna* (İktisadımız ya da Bizim İktisat) tesmiyesi ile yayınladığı eseri oldukça anlamlı ve bilinçli bir yaklaşımdır. Bizim ifadesinin İslam'ın ontolojik kaynaklarından elde edilen verilerle bir kavramsallaştırmaya delalet etmektedir. Bu bağlamda *İslam iktisadi* kavramsallaştırmasının İslam düşünce geleneğinin kendi mefkuresine ait yaklaşımları iktisadi açıdan teorik ve pratik hayata uygulama biçimini ifade ettiğinden kullanıma daha layık olduğu söylenebilir. İslam ekonomisinin ise herhangi bir teorik arka plana sahip -ekonomiyi ilgilendiren- uygulamaların İslamileştirilmesi sürecini ifade etmeye imkân veren daha pratik bir isimlendirme olduğu görülmektedir. İsimlendirmede yaşanan bu karmaşıklık İslam iktisadının tanımlanmasında da karşılaşılan bir durumdur.

İslam iktisadının literatür içerisindeki tanımlamalarında -yapılan tanımlar içerisinde fikir birliği olmasa da- birçok ortak unsurun bulunduğu görülmektedir. Aşağıda ele alınacak bu tanımlara göre İslam iktisadının kapsamı, genel iktisat disiplini içerisinde yer alıp almayacağı veya kendi başına müstakil bir ilim dalı olup olmayacağı da tartışılmaktadır.³⁴¹ Bu tanımlamalara bakıldığında;

- Hasanuz Zaman’a göre: “İnsanın ihtiyaçlarının karşılanmasıyla tatmine ulaşması ve Allah’a karşı sorumluluklarını yerine getirmesine olanak sağlayan ekonomi anlayışı”³⁴²
- Mannan’a göre; “İslam’ın temel değerleri ile toplumun ekonomik sorunlarını inceleyen ve çözüm önerileri sunan iktisadi anlayış”³⁴³
- Khurshid Ahmed’e göre; “İktisadi problemlere karşı insanın gösterdiği davranışların İslami bir perspektiften incelenmesine olanak sağlayan ve bunları anlamlı bir bütün halinde değerlendiren sistematik bir çaba”³⁴⁴,
- Sıddıqî’ye göre; Müslüman bilim adamlarının Kur’an, Sünnet, akıl ve tecrübe yoluyla yaşadıkları zaman diliminde karşılaştıkları iktisadi sorunlara çözüm üretme çabalarının tümü”³⁴⁵,
- Khan’a göre; “Yeryüzünde bulunan kaynakların ortaklık ve katılım temelinde organize edilmesi ve insanlığın felaha ulaşma çabalarının bütünü”³⁴⁶,
- Naqvi’ye göre; “Müslüman bir toplumda erdemli Müslümanın iktisadi davranış biçimi”³⁴⁷,
- Zaim’e göre; “Hâkim iktisadi düşüncenin bireyci rasyonel insan tipine karşı insan ve toplum odaklı bir ekonomi sistemi ve hâkim iktisadi anlayışa bir başkaldırı”³⁴⁸,
- Zaman’a göre; “İnsanların Allah’a ve topluma karşı görevlerinin yerine getirebilmesi için ihtiyaçlarının temin edilmesi, kaynak tahsisi ve dağıtımda adaletsizliği ortadan kaldıracak şer’î tedbirlerin teorik ve pratik uygulamalar bütünü”³⁴⁹,
- Kahf’a göre; “İslam toplumunda insanların ekonomik davranışlarına yön veren sosyal, politik ve yasal çerçevede İslam aksiyomlarının ve ahlaki değerlerin varsayımına dayalı çalışmalar bütünü”³⁵⁰,
- ISRA’ya göre; “Güncel ekonomik sorunların *makasid teorisi* açısından çözümlenmesine öncülük eden yeni bir disiplin”³⁵¹,

³⁴¹ Karim Ginena, Azhar Hamid, *Foundations of Shari’ah Governance of Islamic Banks*, 1 edition Chichester, West Sussex: Wiley, 2015, ss. 37-39.

³⁴² Zaman, “Definition of Islamic Economics”, s. 50.

³⁴³ M.A. Mannan, *İslam Ekonomisi Teori ve Pratik*, çev. Bahri Zengin, Tefik Ömeroğlu, 3. bs., İstanbul: Fikir Yayınları, 1976, s. 14.

³⁴⁴ Khurshid, “Nature and Significance of Islamic Economics”, s. 19.

³⁴⁵ M. Nejatullah Siddiqi, “History of Islamic Economic Thought”, *Lectures on Islamic Economics*, ed. Ahmad Ausaf, Kazim Awan, Jeddah: IRTI, 1992, s. 69.

³⁴⁶ Khan, “Islamic Economics”, s. 55.

³⁴⁷ Syed Nawab Haider Naqvi, *İslam, Ekonomi ve Toplum*, çev. Ozan Maraşlı, İstanbul: İktisat Yay., 2018, s. 15.

³⁴⁸ Zâim, *İslam, İnsan, Ekonomi*, ss. 8-9.

³⁴⁹ Asad Zaman, “Towards A New Paradigm for Economics”, *Journal of King Abdulaziz University Islamic Economics*, c. 18, sy. 2 (2005), s. 50.

³⁵⁰ Monzer Kahf, *İslam İktisadının Temelleri: Kurumlar ve Kuramlar*, çev. Nurettin Tüysüz, İstanbul: İktisat Yayınları, 2019, s. 22.

- Ahmed'e göre; "Toplum için ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin helal olarak temini, Allah'ın insanlara bahsettiği kaynakların tam kapasite ile üretim için seferber edilmesi ve ortaya çıkan ürün ve hizmetlerin en iyi şekilde istihdam edilerek toplum üyelerine adil bir şekilde dağıtılmasını inceleyen bilim"³⁵² olarak İslam ekonomisini tanımlamaktadırlar.

Bu tanımların tamamı incelendiğinde; (i) insan ve toplum, (ii) insan ve toplumun Allah'a karşı sorumlulukları ve (iii) mevcut ekonomik sorunların değer temelli çözümlenme arzusu yapılan tanımlardaki ortak unsurları ifade etmektedir. Yapılan tanımların metodolojik unsurları ise İslam ekonomisinin şer'î ilkelerle ilişkisi, sistemin amacının insanın ve toplumun felahının tesisi ile maddi ve maddi olmayan yönlerinin merkeze alınması şeklinde tabarüz etmektedir.³⁵³ Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus ise şer'î ilkelerin İslam ekonomisi içerisinde nasıl ve ne derecede ele alınacağıdır. Şer'î ilkeler, insanın dünya ve ahiret saadetine sağlayacak her türlü düzenlemeyi ifade ettiğinden sadece iktisadi konuları ilgilendiren bir çerçeveye sınırlı kalmayıp bütüncül bir şekilde İslam ekonomisinin temelinde var olmalıdır. Aksi takdirde bugün olduğu gibi *finansal faaliyetler ile şer'î ilkelerin toplamı İslam ekonomisi anlayışını ifade eder* şeklinde eksik bir boyutun ortaya çıkması söz konusu olabilir. Böyle bir tanımlama veya misyon üzerinden İslam ekonomisinin anlaşılması sadece seküler iktisat ile İslam ekonomisi arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiş olacaktır. Şer'îlik ilkesi iktisatçının bakış açısından başlayarak içerisinde değerlendirdiği tüm olgu ve olayları sebep/sonuçlarını da değerlendirerek İslam'ın temel aksiyomlarıyla örtüşür hale getirme gayreti, değer muhafazası ve objektif bir zeminde bütüncül bir çabayı (özün korunması) ifade etmelidir.³⁵⁴ Örneğin sadece iş ve işlemlerde faiz, garâr, aşırı riskler, belirsizlik gibi konularda şer'î ilkelerin ele alınması (şeklin muhafazası) İslam ekonomisinin şer'îlik ilkesini yalın ve yüzeysel bırakacaktır.³⁵⁵

Tanımların içerdiği metodolojik unsurlar bağlamında bir tanım denemesi yapıldığında "İnsan yaşamına dair iktisadi gereksinimlerin hem ekonominin temel ilkeleri hem de İslam'ın ontolojik kaynaklarına dayanarak uzlaştırmacı bir yaklaşımla toplum bireyleri açısından nasıl karşılanacağını inceleyen bir bilimsel arayış" olduğu

³⁵¹ Dusuki, *Islamic Financial System*, s. 47.

³⁵² Abdel-Rahman Yousri Ahmed, "Methodological Approach to Islamic Economics: Its Philosophy, Theoretical Construction and Applicability", *Theoretical Foundations of Islamic Economics*, Islamabad: IITI, 2002, ss. 19-23.

³⁵³ Ginena, Hamid, *Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks*, s. 39.

³⁵⁴ Ahmed, "Methodological Approach to Islamic Economics", ss. 30-31.

³⁵⁵ Haneef, Furqani, "Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut", s. 207.

söylenenebilir. Bu tanım denemesinin kapsamı ele alındığında; teorik ve pratik temellerinin Hz. Adem ile başladığı (fitri model), insani açıdan tüm insanlığı kuşattığı, ekonominin temelleri açısından ortak mutabakatı çevreleyen normları ifade ettiği, İslam'ın ontolojik kaynaklarından kastın vahiy ve sünnet ekseninde inşa edilen temel aksiyomları (kitap, sünnet, icma, kıyas-ı fukaha gibi) temel aldığı söylenebilir.

Tanımlardan hareketle kimi yazarların iktisat disiplini içerisinde İslam ekonomisini konumlandırırları, kimilerinin ise (Akram Khan ve Hasanuz Zaman) iktisat disiplininin haricinde kendine özgü bir anlayışla ele aldıkları görülmektedir.³⁵⁶ Monzer Kahf ise İslam iktisadının geleneksel iktisadın içerisinde konumlanan alternatif bir model olduğunu ve iktisadın dışında konumlanmış bir bilim dalı olarak sunulamayacağını ve bunun da İslam iktisatçılarınca hâkim görüş olduğunu ifade ederek uzlaşıcı bir yaklaşım sergilemektedir.³⁵⁷

İslam iktisadının isimlendirme ve tanımlamaya yönelik yaklaşımları ile ortaya çıkan tartışmalı alanlar bu disiplinin dinamik bir yapıda ilerleyişinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. İslam iktisadının gelişim süreci olarak da okunabilecek bu tartışmaların içeriğine bakıldığında İslam iktisadının temellendirme açısından hem tesmiyesinin hem de tanımının farklılıkları barındırdığı anlaşılmaktadır. Bu durumun gelişen bir disiplin açısından *olması gerekeni* ifade ettiği söylenebilir.

Yukarıdaki tesmiyeler ve tanımlardaki metodolojik unsurlar dikkate alındığından İslam ekonomisi kavramının artık güncel kullanımıyla İslam iktisadının içerisinde gömülü olan ontolojik unsurları ihtiva ettiği, zihinlerde hem epistemik hem de teorik yaklaşımları birlikte çağrıştırdığı söylenebilir.

1.2. İslam İktisadının Tarihi ve Dönemlendirme Sorunu

Sosyal bilimlerin nihai amacı yaşanan olayları, olguları, nesneleri ve sosyal yaşamı tüm yönleriyle anlamak, açıklamak ve anlamlandırmaktır. İnsanın iktisadi davranışları ve bunun toplumsal yansımalarını incelemek de sosyal bir bilim olan iktisadın temel amacıdır. Bu amaca yönelik niceliksel ve niteliksel açıklama metotları birçok bilim dalında bir araç olarak kullanılmaktayken sadece hâkim

³⁵⁶ Haneef, Furqani, “Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut”, ss. 202-3.

³⁵⁷ Kahf, *İslam İktisadının Temelleri: Kurumlar ve Kuramlar*, s. 23.

paradigmaya dayanarak nicel verilerle tarihi olayları ve olguları açıklamak sosyal bilimlerin felsefesi açısından yetersiz kalabilmektedir. Günümüz iktisadının niceliksel açıdan anlaşılmasında temel hareket noktası geçmiş iktisadi düşünce tarihi çalışmalarıdır ki bu da iktisadi düşünce tarihi ile modern iktisat tarihini bir birbirine bağımlı kılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde geleneksel iktisadi düşünce tarihinin yöntemi bağlamında İslam ekonomisi tarihinde dönemlendirme usulü ve yapılan dönemlendirmelerin değerlendirilmesi yaptığımız ayrı bir çalışmada³⁵⁸ müstakil olarak ele alındığından burada özet bir değerlendirme ile yetinilecektir.

Hız. Peygamberin peygamberliği ile birlikte İslam toplumunun inşa edilme süreci ve İslam medeniyetini oluşturacak unsurların temelleri bağlamında iktisadi olay ve olgularla ilgili gerek bireysel gerekse toplumsal açıdan birçok çaba ortaya konulmuştur. İslam geleneği içerisinde bireysel ve kurumsal anlamda yapılan tüm bu çalışmaların müsemması (alansal adı) doğrudan “İslam iktisadı”, “İslam ekonomisi”, “katılım ekonomisi”, “moral ekonomisi” veya “faizsiz finans” gibi benzer bir isim olmamıştır. Bu durum aynı zamanda tüm bilimler için de geçerli bir durum olup alanlara ayrılma (disiplin olma) ilerleyen süreçlerde (modern dönemde) meydana gelmiştir. İslam ekonomisinin disiplinleşme süreci modern dönemde siyasi ve sosyal olayların gelişmesiyle de paralellik arz etmektedir. İslam iktisat tarihi çalışmalarının ilerlemesiyle bu tür değerlendirme ve analizler son yıllardaki çalışmalara konu edilmiş ve İslam iktisadının ilmi mirasının izdüşümleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.³⁵⁹

1960’lı yıllardan itibaren sistematik olarak ele alınmaya başlanan İslam ekonomisi çalışmalarının 1960’lardan sonra kurumsal açıdan da yapılmaya başlayarak ideallerini gerçekleştirme eğilimiyle amaçsal bir yapısı vardır. Müslüman toplumun alternatif bir model olarak ortaya koyduğu ekonomi düşüncesini görmek adına bu alanın tarihi perspektiften ele alınması ve bu konudaki çabaların gün yüzüne çıkartılması ise son 20 yıl içerisinde ele alınan bir konu olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁰

Günümüz İslam iktisadı alanında çalışan bazı araştırmacılar İslam iktisat tarihi bağlamında değerlendirilebilecek müstakil eserleri ve tarihsel çabaları İslam

³⁵⁸ Muhammet Yurtseven, Haluk Songur, “İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem & İslam İktisat Tarihinde Dönemlendirme Sorunu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, sy. 39 (2021), ss. 291-323.

³⁵⁹ Yurtseven, Songur, “İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem...”, ss. 298-300.

³⁶⁰ Yurtseven, Songur, “İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem...”, s. 300.

iktisat tarihinin kaynakları olarak görerek konuyu incelemişlerdir. İslam iktisadı üzerinde doğrudan çalışma yapanların İslam iktisat tarihi ile ilgili çabaları modern dönemle birlikte değerlendirilmiş ve geçmiş birikime çok fazla değinmemişlerdir. Ancak son yıllardaki çalışmalarda bu alana dair çalışmaların da giderek arttığı görülmüştür. Önceki dönemlerde İslam iktisat tarihi çalışmalarına yoğunlaşamamasının nedenleri arasında hem bireysel bakış açısı hem de İslam iktisadı olarak kabul edilen alanın 1960'lardan itibaren başladığına dair yaygın kanaat ile bu alandaki çalışma yapanların azlığıdır.³⁶¹

İslam iktisat tarihi ile ilgili çalışmalarını İslam geleneğine dair ortaya konan ilmi birikim içerisinde arayan çalışmalar incelendiğinde İslam iktisat tarihinin neye göre tasnif edildiği ile alakalı “dönemlendirme sorunu” olarak değerlendirilebilecek metodik bir karışıklık göze çarpmaktadır. Tarih bilimine veya tarih içerisindeki herhangi bir olgu veya olaya tarihi dönemlendirme/tasnif yapmak; bünyesinde güçlükleri, zorlukları, sübjektif olma durumunu ve bazı riskleri doğal olarak barındırmaktadır. Buradaki etken de İslam iktisat düşünce tarihini dönemlendiren yazarın kendine özgü seçki anlayışı, tanımlama pratiği ve içerisinde bulunduğu ortamın geleneksel değerlendirme yaklaşımlarıdır.³⁶²

Tüm dönemlendirmelerin pratik amaçlar doğrultusunda yapıldığı dikkate alındığında hâkim paradigma tarafından İslam iktisadının dikkate alınmaması aynı zamanda tarihinin de tasnif dışı görülmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı genelde İslam düşüncesi özel de ise İslam iktisat tarihinin dönemlendirme sorunları hem ontolojik hem de epistemolojik açıdan birçok sebebe dayanmaktadır.³⁶³

Günümüze gelindiğinde yukarıda ifade etmeye çalışılan pratik durumun getirdiği sorunlar ve bunun üzerine yapılan değerlendirmeler yeni bir pratik ihtiyacını ortaya çıkarmış ve tasnifin zorunluluğu da belirgin hale gelmiştir. Çünkü önceki dönemlerde İslam iktisadının mevcut iktisat biliminde ve günümüz piyasa yapısındaki konumu şimdiki kadar güçlü ve yaygın değildi. Bu yaygınlığın, tanınırlılığın ve akademi açısından elde edilen gelişmelerin sonucu olarak da metodolojik açıdan doğru bir yöntemin ortaya konulması gerekli hale gelmiştir.³⁶⁴

³⁶¹ Yurtseven, Songur, “İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem...”, ss. 301-302.

³⁶² Yurtseven, Songur, “İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem...”, ss. 302-303.

³⁶³ Yurtseven, Songur, “İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem...”, s. 303.

³⁶⁴ Yurtseven, Songur, “İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem...”, s. 304.

M. Cüneyt Kaya'nın İslam düşünce geleneği için ortaya koyduğu yaygın düşünce hataları bu konuda referans olabilecek bir sistematığe sahiptir. Bu değerlendirme İslam iktisat tarihi açısından metodolojik bir okumayla şu şekilde usule dönüştürülebilir:

- “İslam iktisat düşünce tarihi ele alınırken rastgele veya aniden ortaya çıkmış bir şekilde değil de tarihi düşüncüyü süreklilik arz eden bir formda ele almak gerekmektedir. Bu şekilde ele alınan İslam iktisat tarihinin öncesi ve sonrası ile olan ontolojik ilişkisi ortaya konmuş olacak ve kendisinin beslendiği kaynakların ve beslediği mecraların kavram haritası oluşturulabilecektir.
- Ekonominin kurumsal, iktisadın ise kişisel bir olgu olduğunu kabul ederek İslam iktisat tarihini tasnif ederken kurumların ve kişilerin rolleri net bir biçimde belirtilmelidir. Örneğin Hz. Ömer'in iktisat anlayışı ile Hz. Ömer dönemi İslam devletinin ekonomi anlayışı farklı olabilir ve bu farklılıklar bu kavramlar üzerinden ifade edilmelidir.
- İslam iktisat tarihi ele alınırken onu sadece bir ulusa, bir gruba veya belirli bir zümreye hasretmemek gerekir. İslam dininin oluşturduğu kültürel havza içerisinde yer almış ve medeniyetin oluşmasına katkı sağlamış her görüş ve düşüncenin sahipleri kimse onların hakkı teslim edilmeli, ortaya çıkan bu çaba da kişiler veya kurumlar değil bütüncül olarak İslam medeniyetine mal edilmelidir.
- Düşüncenin bir başka düşünceden etkilenmeme imkânı muhal (imkânsız) olduğu için İslam iktisat tarihi düşüncesini etkileyen içsel ve dışsal faktörler ve bunlar arasındaki girift etkileşim inkâr edilmeden dönemlendirmeler/tasnifler yapılmalıdır. İslam iktisat tarihine katkı yapmış her düşünce din, dil, ırk, kişi gibi unsurlara bakılmaksızın değerlendirilmelidir.
- İslam tarihi genelinde ortaya çıkan siyasi gelişmeler, değişimler ve başarı/başarısızlıklar İslam iktisat tarihinin dönemlendirmesinde bir ölçüt olmamalıdır. Bu açıdan siyasi tarihin gelişmeleri ile İslam iktisat tarihinin gelişimini birbiriyle eş değer kabul etmeyip ayrıştırmanın yapılması gerekmektedir.
- İslam iktisat tarihini hanedan, devlet ve uluslara göre tasnif edilmemesi gerekir. Şayet böyle bir tasnif yapılırsa bu İslam iktisat tarihi değil tasnifi yapılan sınıfa göre anlam kazanmış olacaktır. İlimler geleneği ve alimler üzerinden bir tasnifin yapılması siyasi bir tasnifin yapılması ihtimalini ortadan kaldıracak en isabetli yöntem olabilir.
- İslam iktisat tarihinin seyrini ani değişimlerle (aniden sona ermesi, ortaya çıkması, yükselmesi gibi) açıklamaya çalışmak ve bu ani değişimleri belirli bir kişiye, zümreye veya mezhepsel/siyasi görüşe mâl etmek de dönemlendirme açısından olmaması gereken bir yaklaşımdır. Süreklilik üzerinden bir dönemlendirme yapmak daha isabetli görülmektedir.

- İslam iktisat düşüncesi tarihini ortaya koyarken neşv-ü nemâ bulduğu havzayı, coğrafyayı ve sosyal şartları dikkate almadan değerlendirmelerde bulunmak isabetli bir yaklaşım değildir. Düşüncenin de tıpkı insan gibi coğrafyanın çocuğu olduğunu unutmadan tasnifin bir bütüncül değerlendirme ile ele alınması gerekmektedir.
- İslam iktisat düşüncesi tarihini incelerken modern akademik yaklaşımların deklare ettiği sadece bilimsel usul ve yöntemleri esas alıp (paradigma) gelenek içerisindeki yaklaşımları değerlendirmeye almamak da yukarıdaki kısımlarda zikrettiğimiz “paradigma” sorununa kapı aralamak anlamına geleceğinden dönemlendirme açısından sağlıklı bir durum olmayacaktır.
- Nasıl ki bilim, her zaman ve mekânda süreklilik gösterip değişim ve gelişime tabi oluyorsa İslam iktisat düşüncesinin de her devirde aynı düzeyde olmadığı, canlılık veya donukluk gösterdiği ve güncel durum ve gelişmelerle değişime tabi olduğu unutulmamalıdır.
- İslam iktisat düşüncesinin tarihi perspektifi ele alınırken objektifliği merkeze alarak savunmacı yaklaşımlardan uzak durulmalıdır. Hatasıyla sevabıyla İslam iktisat tarihinde (İslam toplumunun sergilediği iktisadi davranış süreçleri) yaşanan her olay/durum olduğu gibi aktarılarak dönemlendirme yapılmalıdır.”³⁶⁵

İslam iktisat tarihinin dönemlendirilmesi açısından yukarıda ifade edilen bu metodik esaslar dikkate alınıp uygulanırsa mevcut İslam iktisat tarihi dönemlendirmelerinde görünen karmaşıklığın giderilmesi imkân dâhilinde olabilir.

İktisadi düşüncenin modern anlamda teşekkül sürecine bakıldığında karmaşık birçok iktisadi ve ekonomik faaliyetin iç içe geçmiş bir formda olduğu görülmektedir. Emek, toprak, sermaye, kar, üretim ve tüketimin birbirinden bilimsel anlamda ayrılması söz konusu olmamış bütüncül bir yaklaşımla alınmıştır. Aynı şey İslam iktisat tarihi için de geçerlidir. Modern döneme kadar İslam ekonomisini meydana getiren anlayışlar ve yaklaşımlar İslam geleneğinin birçok alanına ciddi katkılar sunan âlimler tarafından ele alınmıştır. İmam Muhammed, Ebû Yusuf, Kâsım b. Sellâm, Gazzâlî, İbn Haldun, İbn Teymiyye gibi öncü isimler bu alanın nüvelerini oluşturmuş ve süreklilik adına İslam geleneği içerisinde birçok çalışma yapılagelmiştir.³⁶⁶ Sosyal ve siyasi gelişmelerin etkisiyle İslam dünyasında yaşanan donukluk İslam iktisat tarihi çalışmalarını da etkilemiş 20.yy’a kadar Batı dünyasının geliştirdiği öğretilerin etkisinde kalmış ve alana özgün çalışmalarla katkı sunamamıştır. Bu yüzden İslam iktisadı veya İslam ekonomisi söylemleri mevcut

³⁶⁵ Yurtseven, Songur, “İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem...”, ss. 304-306.

³⁶⁶ Cengiz Kallek, *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi: Haraç ve Emval Kitapları*, 3. bs., İstanbul: Klasik Yay., 2015.

sistemin aksaklıklarına meydan okumak amacıyla sistemsal açıdan 1950’lerde dillendirilmeye başlanmıştır.

Dünya finans literatüründe Islamic banking, Islamic finance, Islamic economic, moral economic, interest free banking; Türkiye’de ise İslam iktisadı, İslam ekonomisi, İslami finans, İslam bankacılığı, faizsiz finans, bölüşüm ekonomisi, özel finans kurumları ve katılım bankacılığı olarak isimlendirilen bu alan; dünya sahnesinde kurumsal olarak yaklaşık 60 yıllık, Türkiye’de ise 30 yıllık bir geçmişe sahiptir.³⁶⁷ Klasik ve modern olmak üzere iki farklı yaklaşımla tarihi serüveni birçok mecrada ortaya konan İslam ekonomisi çalışmaları Arapça, İngilizce, Almanca, Türkçe ve Urduca kaynaklarda hacimli bir yekûn oluşturmuştur.³⁶⁸

1.3. İslam İktisat Tarihi Bağlamında Güncel Yaklaşımlar ve Değerlendirme

18. yy’dan başlayarak 20. yy’ın ilk yarısına kadar İslam dünyasının birçok coğrafyası Avrupa ülkeleri tarafından sömürgeleştirildi. Sömürgeleştirilen bu coğrafyaların kaynakları Avrupalı’ların kendi metotlarıyla kendi menfaatlerine hizmet edecek şekilde yönetildi. Sömürgeciler eliyle oluşturulan bu tahakküm anlayışına her alanda itirazlar olduğu gibi ekonomi alanında da özellikle faize karşı bir tepki/tavır oluştu. Müslüman kitlelerin birçoğu faize ve faize dayalı ürünlere mesafeli olduğundan Müslüman düşünürler buna alternatif olabilecek çözüm arayışlarına girdiler.

20.yy’ın ilk yarısında ihya hareketi sömürgeleştirilen İslam coğrafyalarında birçok siyasi ve sosyo-ekonomik gelişmeye öncülük etti. 1945 yılında Endonezya, 1947’de Pakistan, 1957’de Malezya ve Fas, 1963’te Cezayir gibi İslam ülkeleri bağımsızlıklarını elde ettiler. Bu süreçte birçok İslam ülkesi sömürge zincirlerinden kurtularak kendi kendine ve kendi idealleriyle var olmanın mefkûrelerini oluşturmaya başladılar. Kendi çıkarlarını korumak için özgün siyaset ve bağımsız ekonomi modelini inşa etmenin zorunlu olduğunun bilincinde olan bu ülkeler yine kendi toplumundan çıkardığı münevver insanlarla düşüncenin yönünü kendi köklerine (İslam’a) çevirdi. Siyasi tartışmalar mahfuz olmakla birlikte bu düşünce

³⁶⁷ M. Şerafettin Özsoy, *Sağlam Bankacılık Modeli ile Katılım Bankacılığına Giriş*, İstanbul: Kuveyt Türk Yayınları, 2012.

³⁶⁸ Islahi, Mahmood, *History of Economic Thought in Islam*, ss. 1-27.

arayışlarının en önemli formu faizsiz bir ekonomi modelini temeline alan İslam iktisadi çalışmalarıdır. Bağımsızlık idealleri ile var olma gayretinde olan bu İslam ülkeleri milliyetçilik üzerinden siyasi omurgayı inşa etmeye, toplumsal bir talep olduğu için de din üzerinden ekonomi modelini sistemleştirmeye çalıştılar.

İslam ekonomi modelinin ilk teorik çalışmalarını ihtiva eden bu dönemde Urduca, Arapça ve İngilizce olarak yayımlanan teorik çalışmalar hemen hemen bütün İslam coğrafyasında heyecanla karşılık buldu. Bu çalışmaların ortak paydası ve temel iddiası günümüzdeki gibi salt finans ve bankacılık alanında yoğunlaşmış konulardan müteşekkil olmayıp şümullü bir ekonomi modelini içermekteydi. Bu ilk literatürün odak noktası ise kapitalizm ve sosyalizm eleştirilerine dayanarak adil, insancıl, yaşanabilir bir dünyayı idealize eden ekonomik modelin teorik yaklaşımlarından oluşmaktaydı. Bu odak noktasından hareketle tüketimde dengeli bir tavır, yoksullara yardım, iktisadi teşebbüsün teşvik edilmesi, israftan kaçınma, gelirin adaletli bölüşümü, adaleti merkeze alan bir kaynak dağıtımı, devletin dağıtıcı adalet rolü, faizin reddedilmesi, zekât ve infakın teşvik edilmesi, verginin kalkınmanın tesisindeki önemi bu çalışmalarda ortaya konmuş idealleri ifade etmekteydi. Aynı zamanda bu literatür ideal odaklı İslam ekonomisi modelinin de temelini oluşturmaktaydı.³⁶⁹

Müslüman toplumun para, finans ve banka gibi konularda hâkim paradigmanın yaklaşımlarını doğrudan benimsemeyen bu kavramların daha insani bir boyutta ele alınmasına olanak sağlayacak modellere ihtiyaç duyduğu da bu çalışmalarda dile getirildi. Her ne kadar bazı yazarlar bu konuda radikal ve köklü bir değişim talep etse de ortak kanı mevcudu inkâr etmeden ilkelerce düzenlenmesinin önerilmesidir. Pakistan örneğinde olduğu gibi mevcudu yok sayarak her şeyi sil baştan ele almanın birçok soruna sebebiyet vereceği unutulmamalıdır. Pakistan'da Ziyau'l-Hak iktidara geldiğinde 5 yıl süre zarfında faizin tamamen yasaklanacağını deklare etti. Beş yıl sonra da faiz yasağını anayasa çerçevesinde düzenleyerek yasakladı ve bu şekilde oluşturulan tüm sözleşmelerin fesh edilmesini istedi. Faizin resmi anlamda yasaklanmasıyla tezgâh altı faizler ve tefecilik ayyuka çıktı. Resmi faizlerin kat kat üstünde oranlarla toplum faiz yüküyle daha da ezilir hale geldi.

³⁶⁹ Siddiqi, "Islamic Banking And Finance In Theory And Practice", ss. 2-48; Haneef, Furqani, "Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut", ss. 199-224; Asutay, "İslam Moral Ekonomisinin İdeallerine Karşın İslami Finansın Gerçekleri" ss. 225-256.

Sadece faizin yasaklanmasıyla ve tüm faizli sözleşmelerin fesh edilmesiyle sorunlar çözüme kavuşmadı. Bütüncül bir ekonomik model uygulamaları önerilmediği için süreç hüsrarla sonuçlanmış oldu.

Bu vb. uygulama sorunları da dikkate alınarak İslam ekonomisi alanında çalışan ekonomistlerin ve İslami ilimlerde vukufiyeti olan bilim adamlarının çabalarıyla ciddi bir literatür ve model önerisi oluştu. İlk olarak bazı ülkelerde Müslüman zenginlerin ve bankacıların girişimleriyle bu modeli benimseyen faaliyetler, dönemin siyasi şartlarından ötürü sadece özel teşebbüslerle başlatılmış oldu.³⁷⁰ Bu aynı zamanda İslam bankacılığının da tarihi serüveninin başlaması anlamına geliyordu.

İslam ekonomisi modelinin bankacılık üzerinden pratiklerini yürütme girişimlerinin temel dayanağı İslam hukuku içerisinde geleneğe dayanan ve ilk dönem İslam ekonomisinin en temel ürünü olarak da kabul edilen *mudaraba* sözleşmeleriydi. Bu model uygulamada sermayedar olarak banka, faizin yerine ikame edilen kar paylaşımına dayanarak sermayedar-müşteşebbis ilişkisi kuruyor ve ticari bankalar gibi finansal aracılık rolü üstleniyordu. Böylece hem bankacılık alanını koruyacak hem de tüm finansal ve ticari işlemlerden faizi temizleyerek ortaklığa dayalı bir finansal sistem kuracaklardı.³⁷¹

İslam dünyasındaki uygulayıcılar özellikle de Arap ülkelerindeki Müslüman bankacılar bu modele çok rağbet etmediler. Mevduatları, kar paylaşımı temelinde yatırım fonlarında değerlendirmeyi ve alım-satım sözleşmelerinde *mudaraba* yerine maliyet artı kar imkânı veren *murabaha* akdini tercih ettiler. Böylece kendilerini risksiz alana çekerek güvende hissettiler. 1970’li yılların sonuna kadar mevcut pratikler, uygulama modellerinin fırsat ve zorluklarını daha belirgin hale getirdi. İslam ekonomisinin bankacılık tecrübesinde daha fazla ürün yelpazesi oluşturmak için fıkıh birikimini de kendisine dayanak kılarak birçok sözleşme ve finansal ürün çeşidine imkân sağladılar. Kendi bünyelerinde şer’î danışma kurullarını oluşturarak

³⁷⁰ M.A. Zerka, A.M. Neccar, “İslam Ülkelerinde İktisadi ve İçtimai Kalkınma Stratejisi Olarak Faizsiz Bankalar”, *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*, ed. Hayrettin Karaman, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1986.

³⁷¹ Ahmet Akgündüz, “The History of Islamic Banking and Finance”, *Studies in Islamic Economics (Islamic Banking and Development)*, ed. Ahmet Akgündüz, Rotterdam: IUR Press, 2009, ss. 37-40.

hem meşrulaştırma hem de tılandıkları noktalarda bir çözüm bulma arayışına girdiler.³⁷²

Konut finansmanı gibi toplumun temel ihtiyacını karşılamak adına 1980’li yıllarda üç farklı faizsiz uygulama örneği geliştirildi. Birincisi ortak mülkiyet ve kira anlayışına dayanan *Pakistan House Building Corporation* sistemidir. İkincisi katılımcıların kaynaklarını bir araya getirmek suretiyle oluşturdukları üyelerine sırayla finansman sağlayan tasarrufa dayalı finans sistemiydi. Üçüncüsü ise üyelerinin kaynaklarını bir araya getirerek oluşturdukları ve sürekli finans imkânı sağlayan kooperatif sistemiydi. 1980’li yılların sonunda toplumsal ihtiyaçlara cevap verecek mekanizmalar üreten İslam ekonomi sistemi İslam coğrafyalarında ve bu alanda çalışma yapan araştırmacılarda geniş tabanlı bir ilgi ve profesyonel bir yönelimle yankı uyandırdı. Hatta bazı İslam ülkelerinde bu fikirlerin resmi olarak uygulanması gündeme geldi ve bu alanda daha detaylı model ve araştırmaların yapılması için resmi organlar kuruldu. Bazı ülkelerdeki üniversiteler bu alanda eğitim öğretim faaliyetlerine başladı. Birçok üniversitede bu alanı konu edinen tezler ve araştırmalar yapıldı. Kuala Lumpur, Dhaka, İslamabad, Bahreyn, Cidde, Kahire, Hartum, Sokoto (Nijerya), Tunus, Cenevre, Londra ve New York gibi birbirinden farklı yerlerde çok sayıda akademik seminer ve konferanslar düzenlenerek bu konuya dikkat çekildi. Bazı araştırma merkezleri ve enstitüler bu alana yoğun ilgi gösterdi ve İslam ekonomisini kendi özel alanı haline getirdi.

1990’lı yıllarda İslam ekonomisi modeli daha geliştirilerek sistemsel aksaklıklar rafine edilmeye başlandı. Sermaye piyasalarındaki iştah kabartıcı fonlara ilgi duyuldu ve bu alanlara özel uygulamalar yürürlüğe girdi. Leasing, risk sermayesi, tröst fonları ve hisse senedi gibi finansal ürünler şer’î görüşlerle çerçevelenerek İslam ekonomisinin finansallaşma süreci başlatılmış oldu. İdeal odaklı İslam ekonomisi anlayışı bu süreçten sonra gerçekçi odak olarak söylemleştirilen finansal ürünlerin merkeze alındığı bir alana yöneldi. Bu dönemden sonra İslam ekonomisinin yönünü belirleyen ideallerinden öte pratik/güncel kaygılar ve politik beklentiler olmuştur.³⁷³

³⁷² Haneef, Furqani, “Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut”, s. 199.

³⁷³ Seyyed Vali Reza Nasr, *Islamization of Knowledge: A Critical View*, London: Intl Inst of Islamic Thought, 1992, ss. 1-20.

2. İSLAM EKONOMİSİNİN TEMEL YAKLAŞIMLARI

İslam ekonomisi, insani yaşam değerlerini merkez alan ve insana onurlu bir yaşam hakkı sunmayı amaçlayan ulvî bir çabadır. Bu ulvî çaba; (i) insanın bireysel özgürlüğünü gerekçesiz kısıtlamadan, (ii) ekonomik/ekolojik dengesizlikler oluşturmada, (iii) toplumsal yaşamda aileyi, sosyal dayanışmayı ve ahlaki dokuyu bozmadan, (iv) ameli hükümlerin vaz' ediliş gayelerine uygun olarak kaynak tahsisi/dağıtımını yoluyla insan ve toplum refahının gerçekleştirilmesine imkân veren dünya ve ötesi bir bakış açısına sahiptir.³⁷⁴ İslam'ın temel aksiyomlarına dayanan İslam ekonomisi, insana özgürlük alanı tanımış, gelir elde etmenin imkânını tanıyan özel mülkiyete izin vermiş ve insanların bilfiil (reel, varlığa dayalı) ekonomik faaliyetleri yapmasına da müsaade etmiştir. Böylelikle insanların karşılıklı hak ve menfaatlerinin korunmasını, işlemlerin adil bir şekilde yürütülmesini ve ekonomiye hakiki anlamda değer katan gerçek mal ve ürünlerin üretimini ve mübadelesini teşvik etmektedir.³⁷⁵

İslam ekonomisi özel ve kamu mülkiyetini benimsemekle beraber (karma mülkiyet) bireysel ve toplumsal fayda arasında bir dengeyi gözetir.³⁷⁶ Bireysel menfaat ile toplumsal menfaatin çatışması durumunda ise maslahat gereği toplumsal fayda bireysel faydaya tercih edilir. Adam Smith'in ifadesiyle bu faydaların çakışması durumunda görünmez bir el tarafından fayda dengesi İslam ekonomi anlayışına göre sağlanmış olmaz. Burada bir tercih gereklidir. İslam'ın belirlediği sınırlar içerisinde mülkiyet ve servetin sahipleri bu haklarını güven içerisinde (sınırlı ekonomik özgürlük ilkesi) kullanma imkânına sahiptir. İslam'ın temel ilkelerine göre belirlenen sınırlara uymak İslam ekonomisi paydaşlarının görevidir. İslam ekonomisinin amaçlarına ulaşabilmesi için yol gösterici ilkeler ışığında tüketimde denge, israftan kaçınma, zararlı maddelerle ilgili tüm faaliyetlerde bulunmama, sosyal yardımlaşmayı, muhtaçlara yardım etmeyi, âtil olan kaynakların üretime dâhil edilmesini, çevreye zarar vermemeyi, kendi haklarının başkalarının haklarını ihmal etmesine müsaade etmemeyi şiar edinmiştir. Kazanç veya gelirin nasıl meşru bir

³⁷⁴ M. Umer Chapra, *The Future of Economics: An Islamic Perspective*, UK: The Islamic Foundation, 2016, s. 125.

³⁷⁵ Kahf, *İslam İktisadının Temelleri: Kurumlar ve Kuramlar*, ss. 3-18; Monzer Kahf, "Maqasid al Shari'ah in the Prohibition of Riba and their Implications for Modern Islamic Finance", International Conference on Maqasid al Shari'ah, Malaysia: IIUM, 2006; Ali Muhyiddin Karadâgî, *İslam İktisadına Giriş*, çev. Abdullâh Kahraman, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, ss. 329-72; Khan, *İslam İktisadına Giriş*, ss. 31-60.

³⁷⁶ Sadr, *İslam Ekonomi Doktrini*, ss. 333-40.

şekilde elde edileceğini belirlemiş ve mülkiyet edinme yolları hususunda genel bir çerçeve oluşturmuştur.³⁷⁷ Mülkiyet edinmenin yolları olarak belirlenen bu alanın dışında herhangi bir geliri veya kazancı adil olmadığı gerekçesi ile reddetmiştir. Özel mülkiyet yönü böyleyken kamu mülkiyeti açısından da genel bir çerçeve oluşturmuş ve bu konudaki düzenlemeyi de devlete bırakmıştır. Örneğin su, petrol doğalgaz gibi kaynakların özel mülkiyete konu edinmesini uygun görmemiştir.³⁷⁸

İslam ekonomisi *bireysel ve toplumsal gayretleri* bir arada değerlendirerek bunlar olmaksızın iktisadi bir kalkınmanın gerçekleşmeyeceğine inanır ve bu konudaki sorumlulukları toplum ve birey arasında dağıtır. Kur'an-ı Kerim de bu sorumluluk "*O sizi topraktan var etti ve size orayı mâmur (işlevsel) hale getirme görevi verdi*" mealindeki ayet ile belirtilmiş ve yeryüzünün kalkınmasında da insanın görevlendirildiğini, sorumluluk sahibi olduğunu vurgulamıştır.³⁷⁹

İslam ekonomisinin devlet veya yönetime yüklediği sorumluluklar da vardır. Bu sorumluluklar üretim ve tüketim sektörü için (makro ve mikro düzeyde) ele alınmaktadır. Makro düzeyde; Mal ve hizmetlerin üretiminde devamlılığı sağlayacak ve sürdürülebilir bir etkinlik anlayışı oluşturarak denge mekanizmasının sağlanması, yatırım ve üretim için güvenli ve istikrarlı bir ortamın (piyasa) tesisi, altyapı hizmetleri ve şer'î prensiplerin piyasadaki iş ve işlemlerde yürürlükte olmasının sağlanmasıdır. Mikro düzeyde ise; Hukuki çerçevenin belirlenmesi, ürünlerin kalite ve güvenliğinin sağlanması, tüketici ve işçi haklarının korunarak emeğin muhafaza edilmesi, adil rekabet koşullarının sağlanması ve kaynakların toplumun her kesimine adil bir şekilde dağıtılmasıdır.³⁸⁰

İslam ekonomisinin insanı merkeze alan ve onu bir değer manzumesi olarak gören yapısı, insanın ve toplumun onurlu bir yaşam sürebilmesi için gerekli ortamın hazırlanmasını kendisine ilke edinmiştir. İnsanın muazzez kimliği, şahsiyeti, sahip olduğu karakter ve edindiği tüm birikimlerin İslam ekonomisi için bir kabulü zorunlu kıldığını unutmamak gerekir. İnsanın yaşaması, beslenmesi, barınması, eğitimi, sağlık hizmetleri ve kendisine felahı tesis edecek her türlü meşru ihtiyaçları İslam

³⁷⁷ Monzer Kahf, "Market and Price", t.y., ss. 3-7.

³⁷⁸ Karadâğî, *İslam İktisadına Giriş*, ss. 329-72.

³⁷⁹ Kur'an-ı Kerim, Hud Suresi:61.

³⁸⁰ Karadâğî, *İslam İktisadına Giriş*, ss. 351-70.

ekonomisinin talep yönünü ifade etmektedir. Bu talep insanın hakkıdır ve imkânı olsun olmasın herkese eşit bir şekilde ulaştırılmalıdır.³⁸¹

Talep hakkı sorununun en çarpıcı örneklerinden birisi de covid-19 pandemi sürecinde yaşanmıştır. Pandemi sürecinde ortaya çıkan aşı talebi, her ülkenin ve dolayısıyla her insanın en makul hakkıdır. İslam ekonomisi aşuya erişim imkânı olsun veya olmasın bunu tedarik etmenin çözümünü kendisine dert edinir ve bunun için ortak bir fon kurarak imkânı olmayanlara tedarik ederek aşuyu tüm insanlara ulaştırmayı hedefler. Ancak hâkim iktisadi paradigma bunun talep edilmesini bile hem ekonomik hem de siyasi şartlara bağlamakta ve adeta önce Batılı olanların aşuya erişim hakkı olduğunu ifade etmektedir. Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin aşuyu izinsiz bir şekilde satamayacaklarına dair aldıkları karar³⁸² bunun en bariz örneğini oluşturmaktadır. Zengin ülkeler ihtiyacından çok daha fazla aşuyu alırken³⁸³ dar ve orta gelirli ülkelerin ise aşuya erişme imkânı ötelenmektedir.³⁸⁴ Bu tutum hem ahlaki hem insani erdemlerle değerlendirildiğinde insani değerlere sahip çıkma ve onun ihtiyaçlarını kendisine öncelik tayin etme, İslam ekonomisinin ahlakiliği ile doğrudan ilgilidir.

İslam ekonomisin ayırt edici bir diğer özelliği de iş ve işlemlerinde fiziki veya hükmen fiziki varlığa dayanması zorunluluğudur. Günümüz piyasa sistemindeki birçok iş ve işlemin, finansal ile reel durumu birbirleriyle orantısız olması birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. İslam ekonomisinde piyasadaki operasyonel iş ve işlemlerin hem kendisi hem de fiziki varlığı arasında sağlam bir ilişki olmak zorundadır. Gerçek mal ve hizmetlerin piyasada işleme konu olabilmesi (varlık temelli finans anlayışı) şer'î bir gereklilik olduğundan İslam ekonomisi bu hususa ayrı bir önem vermektedir. Mevcut finansal sistem içerisinde gerçek mal ve hizmetlerin olmamasına dayanan sorunlar, Avrupa ve ABD'de krizlerin ortaya çıkması ve spekülasyon işlemlerin finans içerisinde yoğunlaşması gibi ciddi sorunlara yol açmıştı. Bu sorunların dünyayı küresel bir felakete götürme tehlikesinden ötürü

³⁸¹ Ginena, Hamid, *Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks*, ss. 41-42.

³⁸² BBC“WHO aşu ihracatını izne bağlayan AB'yi eleştirdi”, *BBC News Türkçe*, (31.01.2021).

³⁸³ NTV“Zengin ülkeler ihtiyaçlarından fazla Covid-19 aşısı alıyor | NTV”, (31.01.2021).

³⁸⁴ NTV“Orta ve dar gelirli ülkeler bahara kadar Kovid-19 aşularına erişemeyebilir”, (31.01.2021).

birçok ekonomist ve yazar varlık temelli finans anlayışının finansal piyasalarda zorunlu hale gelmesi çağrılarında bulunmaktadır.³⁸⁵

İslam ekonomisinin vahiy ve insan akli arasında denge kurma, yaşanan sorunlara birlikte çözüm üretme mekanizmalarına sahip olma, değişken durum ve şartlara göre asli unsurları zedelemekten esnek bir yapıya sahip olma iddiası iş ve işlemlerinde hareket etmesine olanak sağlayan geniş bir alan sunmaktadır. Bu açıdan İslam ekonomisi gelişime ve değişime açık inovatif bir yapıya sahiptir. İctihat mekanizmasını işleterek ortaya çıkan sorunlara çözüm üreten dinamik yapısıyla genel anlamda katı ve tutucu bir yaklaşım sergilemez.³⁸⁶

İslam iktisadının öncü teorisyenleri olarak da isimlendirilen ilk dönem yazarlarının yaklaşımları ideal odaklı İslam ekonomisi anlayışı üzerine inşa edilmiş ve İslam'ın öngörülleri merkeze alınarak teoriler oluşturulmuştur.³⁸⁷ Bu ideal odaklı yaklaşımın merkezinde İslam'ın temel aksiyomları yer almış ve buna bağlılık esas kabul edilmiştir.³⁸⁸ 1976 yılından sonra İslam ekonomisinin seyri bireysel mefkûrelerden kurumsal çabalara dönüşmeye başlamıştır. Ancak her şeye rağmen İslam iktisadi çalışmaları Hindistan, Pakistan, Mısır, Türkiye, Malezya, Suudi Arabistan, İran gibi ülkelerdeki ilim adamlarının bireysel mefkûreleriyle ortaya konarak günümüze gelmiş ve oldukça mesafe kat etmiştir.

Kurumsal yapılanmalar ile devam eden süreç hem teoride hem de uygulamada artan bir ivme ile devam etmiştir. Ancak artan bu ivmeye karşın İslam toplumunun kendine özgü iktisadi bir düşünce arayışlarının teorik zenginliği kurumsal zenginliğe eş zamanlı dönüşmemiştir.³⁸⁹ Post-kolonyal dönemden sonra İslam ülkelerindeki yönetim anlayışının sömürgeci zihniyetin bakiyesi olarak devam etmesi, bu zihniyete sahip ya da buna hizmet edeceklerin politik destekle askeri güç kullanarak iş başına gelmesi, düşünce ve mefkûreleriyle İslam toplumunun gelecek vizyonunu inşa etmeye müsait olmayan kişilerin yönetimde olması gibi nedenler

³⁸⁵ M. Hoening Thomas, "Financial reform – post crisis?", Financial Reform, Washington DC: Federal Reserv Bank of Kansas City, 2011.

³⁸⁶ Duman, "Günümüz Fıkhi-İktisadi Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkıh Mirasımız...", ss. 153-71.

³⁸⁷ Haneef, Furqani, "Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut", ss. 199-224.

³⁸⁸ Zaman, Asutay, "İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma", ss. 179-200.

³⁸⁹ İslam iktisat düşüncesinin çabalarının başladığı 1940'lı yıllardan itibaren ortaya konulan teorik çalışmalar ancak 1980'den itibaren kurumsal bir yapıya dönüşmeye başlamış yaklaşık 40 yıl geriden gelen bir kurumsal gecikme meydana gelmiştir. Bundan dolayı uygulama alanının olmadığı bir yerde teorinin geliştirilmeye çalışılması bilimsel paradigma açısından eleştiriye tabi tutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Acar, "İslam iktisadının Başlıca Sorunları", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 16, sy. 4 (2003), s. 541.

kurumsallaşmayı oldukça zayıf bırakmıştır. İslam iktisadına yöneltlen “pratikte uygulanan/uygulanmış kurumsal bir model örneğinin olmaması” eleştirilerinin temel sebebi İslam ülkelerindeki yöneticilerin politik olarak sergiledikleri tavırlardır.

1980’lerde sadece İslam bankacılığı örneği ile başlayan kurumsal organizasyonlar 1990’lı yıllardan itibaren farklı sektörleri de bünyesine katmıştır. İslam bankacılığı, tekafül, İslami sermaye piyasaları alanında hızla kurumsallaşan İslam ekonomisi çalışmaları ideallerinden yer yer sapmalar göstermiş ve finans alanına yoğunlaşmıştır. Bugün İslam ekonomisi denildiğinde idealleriyle inşa edilmeye çalışılan bir model değil küresel finans sektörünün sistemine dâhil olmaya çalışan İslami finans endüstrisi akla gelmektedir.

Bu arayışlar İslam’ın temel aksiyomları çerçevesinde bireysel fayda ile toplumsal faydanın dengelenmesi ekseninde oluşturulmuştur. İslam ekonomisi mikro çerçevede müteşebbis özgürlüğüne imkân vermiş ve rekabeti de yasaklamamıştır. Makro çerçevede ise devlete bazı görevler yükleyerek İslam toplumunun bütüncül katkısına işaret etmiştir. Devlete doğrudan müdahale hakkı vermemiş, düzenleme ve denetleme açısından hukuki çerçeveyi/otoriteyi merkeze almıştır. Kazancın ve mülkiyetin temelini yasal olmasına değil helal olmaya bağlamıştır. Temel aksiyomları merkezine alarak ahlaki değerleri de göz önünde bulundurmak suretiyle tüm iş ve işlemlerinde şeffaflığı ve hesap verilebilirliği olmazsa olmaz kabul etmiştir. Finansal iş ve işlemlerinde reel olmanın yanı sıra katma değer üretmeyi de kendisine prensip olarak belirlemiştir.

İslam iktisadı, sorunlardan arı bir düşünce sistemi değildir. İnşa edildiği günden beri teorik ve pratik açıdan birçok sancı çektiği inkâr edilemez. İlk olarak İslam iktisadının var olup olmaması ile ilgili birçok tartışma ortaya atılmış ancak 2021 yılına gelindiğinde bu tartışmalara cevap olabilecek birçok gelişme yaşandığından var olmasının eleştirel yönü artık geride kalmıştır. İslam iktisadı çalışmaları bireysel gayretlerle³⁹⁰ ortaya çıkmış son zamanlarda da kurumsal ve bazı bölgelerde devlet destekli bir anlayışla yürütülmektedir. Bilimsel olmanın, siyasi

³⁹⁰ Sabri Orman, 1940’larda başlayan ve neredeyse 2000’li yıllara kadar İslam iktisadı ile ilgili çalışma yapanların bu alana gösterdikleri özel ilgiden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Bu alanın öncü isimlerinin neredeyse tamamı ikincil bir iş olarak bu alanla ilgilenmişlerdir. Akademik anlamda sadece bu alanla ilgilenen teorisyenlerin veya birincil işlerini İslam iktisadına tebdil edenlerin 2000’li yıllardan sonra ortaya çıktığı bir vakiadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zeyneb Hafsa Orhan, “Türkiye’de İslam İktisadının Sorunları”, 12.12.2018, <https://ilke.org.tr/turkiyede-islam-iktisadinin-sorunlari>.

konjonktürün, uluslararası piyasada oyun kurucu olmaması, politika belirleyici ve kural koyucu bir konum elde edememesi, insanların zihinlerinde istenilen düzeyde bir algıya/kabule ulaşamaması, yetişmiş insan değerinin nicelik ve nitelik açısından potansiyel zorlukları, bir model olarak dünyaya sunumunun halen pratikte gerçekleşmemesi ve daha birçok sebepten ötürü yaşadığı sorunlar ve zorluklar vardır.

Bugün bu zorlukların aşılması adına hem İslam dünyasında hem de Batı dünyasında İslam iktisadı ile ilgili birçok teorik ve pratik çalışma yapılmakta, farklı alanlarda uygulamalar yürürlüğe konulmaktadır. Örneğin teorik açıdan gelişmişliğin en somut örneğini literatür çalışmalarının niceliğiyle ifade edebiliriz. 1982’de yapılan çalışmaların nicel sayısı 700, 1983’te 1300, 2019 yılında ise bu sayı neredeyse 10.000’e yaklaşmıştır.³⁹¹

Kurumsallaşma (pratik) açısından bakıldığında 2021 itibari ile dünya genelinde İslam iktisat anlayışı çerçevesinde faaliyet gösteren banka, sigorta şirketleri, borsa indeksleri, sermaye piyasası araçları, eğitim kurumları, düzenleme ve denetleme organizasyonları, standartlar ve diğer enstrümanlar yıllık sektörel raporlarda niceliksel açıdan açıklanmakta ve her geçen yıl bu kurumsal veriler daha da artmaktadır.³⁹² Yayınlanan çalışmaların ağırlığı İngilizce olmak üzere Arapça, Urduca, Bahasa Malayu, Türkçe, Bahasa Endonezya ve Farsça şeklinde literatürde yerini almıştır.

İslam iktisadının bilimsel bir çerçevede ele alınmasının paradigma açısından sorun teşkil ettiği ilk dönem yazarlarınca³⁹³ dile getirilse de günümüze kadar yapılan çalışmalarda müstakil bir bilim olduğu ya da iktisat disiplini içerisinde bir ekol olarak değerlendirildiği görülmektedir. İslam iktisadının nereye nasıl konumlanacağı

³⁹¹ İslam iktisadı literatürü ile ilgili birçok çalışma yapılmakla birlikte literatür içerisinde öne çıkan ve alanda duayen olan Nacatullah Sıddiqî, Abdul Azim Islahi ve S. Zaim gibi öncülerin çalışmalarında kullandıkları kaynaklardan üretilen verilere göre bu literatürün zenginliği ve artan ivmesi rahatlıkla görülebilir. Ayrıca son dönemde *İslam İktisadı Bibliyografyası* projesini yürüten İKAM derneğinin verileri de bu zenginliği ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammad Nejatullah Siddiqî, *Recent Works on History of Economic Thought in Islam: A survey*, Jeddah: International Centre for Research in Islamic Economics IIIT, 1982; Islahi, Mahmood, *History of Economic Thought in Islam*; Zâim, *İslam ve İktisadi Nizam*; İKAM, “İslam İktisadı Bibliyografyası”, 01.01.2019.

³⁹² Salaam Gateway, “Global Islamic Economy Report 2020”, UK: Salaam Gateway, 2020; “Global Islamic Finance Report 2019”, GIFR, UK: BMB Islamic, 2019.

³⁹³ Muhammed Bakır es-Sadr, İslam iktisadının bilimselleşme tehlikesine dikkat çekmiş ve bilimsel paradigma içerisinde ele alınmasının İslam iktisadını bilimin ilkelerince belirlenen bir anlayışa dönüşmesinden ötürü çekincelerini dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Salaam Gateway, “Global Islamic Economy Report 2020”, UK: Salaam Gateway, 2020; TheCityUK, “Global trends in Islamic finance and the UK market 2019 | TheCityUK”, 2019.

ile ilgili tartışmalar devam ederken son dönemde genel yaklaşımın uluslararası arenada var olabilmek adına geleneksel iktisat ve finans politikalarıyla paralel yürütüldüğü de göze çarpan bir husustur. “Bilginin İslamileştirilmesi” ekseninde değerlendirilen bu yaklaşımlar İslami finansın temel aksiyomlarından taviz verilme riskiyle karşı karşıya kalmasından ötürü eleştirilmektedir. Bu durum İslam ekonomisinin tarihi seyir içerisinde nereden nereye nasıl geldiğini incelemeyi gerekli kılmaktadır.

2.1. İslam Ekonomi Sisteminin Genel Özellikleri

İslam ekonomisi ve İslami finans literatürü incelendiğinde -temel özellikler bağlamında- özel/genel ayrımı dikkat çekmektedir. İslami finansın özellikleri daha dar anlamda olup risk paylaşımı, faizin yasak oluşu ve garâr yasağından müteşekkildir. Bu aynı zamanda İslam hukuku içerisinde yer alan ticari sözleşmelerin temel akit ilkeleri/teorisidir. Ancak İslam ekonomisinin özellikleri ise daha geniş olup alternatif model olmanın bir gereği olarak farklı bilim dallarından argümanlar içermektedir.³⁹⁴

İslam ekonomisi alanında çalışma yapan akademisyenler, İslam iktisadının ilahi kaynaklı olduğunu ve bu kaynakların da Kur'an ve Sünnet ekseninde İslam'ın temel aksiyomlarından meydana geldiği konusunda hem fikirdirler.³⁹⁵ Dolayısıyla İslam iktisadının ontolojik olarak beslendiği bu temel kaynaklar üst düzey bilgi/varsayımlar sağladığı için sabittir, değişmez ve değiştirilemezler. Kaynağın yani temel aksiyomların değişmesi, tüm sistemin baştan sona değişmesi anlamına geleceğinden bu konuda İslam geleneğinin kararlı duruşu İslam iktisadı için de geçerlidir. İslam iktisadının temel bilgi kaynağı ile olan muhkem ilişkisi ifade edildikten sonra İslam iktisadının metodolojisinden hareketle akıl ve vahiy ekseninde oluşturulan kendine has özellikleri, konvansiyonel ekonomiden ayrılan yönleri, hâkim paradigma tarafından geliştirilen analiz ve teknikleri kullanmasıyla kendi kimliğinden ödün verip vermeyeceği ve İslam ekonomisinin varsayımları çalışmanın devamında ele alınmıştır.

³⁹⁴ Chapra, “İslam Ekonomisi Nedir ve Nasıl Gelişmiştir?”, ss. 97-132; Islahi, *Müslümanların İktisadi Düşünce ve Analize Katkıları*, ss. 9-17; Haneef, Furqani, “Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut”, ss. 199-224; Muhammad Zarqa, “Islamization of Economics: The Concept and Methodology”, *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, c. 16, sy. 1 (2003), ss. 3-42.

³⁹⁵ Khan, *İslam İktisadının Meseleleri Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi*, s. 55.

İslam ekonomisi alanında çalışmalarıyla öne çıkan Sıddıqı ve Chapra gibi akademisyenler İslam iktisadı açısından konvansiyonel ekonominin kullandığı her türlü analiz ve teknikleri inceleyerek İslam ekonomisini gerekçelendirmişlerdir.³⁹⁶ Ayrıca bu teknik ve analizlerin İslam ekonomisi için yeterli olmayacağını Müslüman toplumun kendine özgü analiz ve teknik yöntemlerini geliştirerek hem kendi alanlarına hem de evrensel olarak kabul edilen iktisap disiplinine katkı sağlamalarının gerekliliğine işaret etmişlerdir.³⁹⁷

İslam iktisadı alanında çalışma yapan bazı yazarların sadece konvansiyonel ekonomi eğitimi almalarına rağmen artan ilgiden dolayı son yıllarda İslam ekonomisi alanında çalışma yapma eğiliminde oldukları da görülmektedir. Ancak bu yazarların İslam iktisadı ile hâkim paradigmanın söylemlerinin örtüştüğü, Kur'an ve sünnet ekseninde bu söylemler ele alınıp yeniden değerlendirilirse hâkim paradigma söyleminin İslam iktisadına dönüştürüleceğini zannetmektedirler.

İslam iktisadı alanında çalışma yapan yine bazı kimselerin hâkim paradigmaya yöneltilen eleştirileri içselleştirmeden, biriken tepkileri pekiştirmeden, konvansiyonel paradigmaya sahip iktisatçılarla diyaloga girmeden sadece kendi mecralarından söz söylemeye çalışmaları da ayrı bir metodolojik sorunu ifade etmektedir.³⁹⁸ Oysaki İslam iktisadının gayesi hâkim paradigmanın varsayımlarını, teorilerini/hipotezlerini, kanunlarını ve dünya görüşünü kabul etmediği için bilimsel açıdan meydan okumak ve bu alana dair ayakları yere basan alternatif çözümler üretmektir. Hâkim paradigmanın çıkmazlarına cevap teşkil eden *makasid-ı şeria* (İslam dininin gayesi) temelli çözüm önerileri vardır.³⁹⁹

Hâkim iktisadi paradigma içerisinde insanın *homo economicus* olarak kabul edilmesi ve bu temel varsayımla insanın modellenmesi iktisadi yaşamda bireyin rasyonel davranışlarda bulunmasını hem öngörmüş hem de bu şekliyle tanımlamıştır. İnsan bireye dönüştürülmüş, onun her zaman ve her şartta rasyonel davranışlar sergileyeceği kabul edilmiştir. Üreticiler kar, tüketiciler ise fayda maksimizasyonunun peşinde olan rasyonel insanlar olarak ifade edilmiştir. İslam ekonomisine göre insan her zaman rasyonel davranış sergileyen bir faktör olarak

³⁹⁶ Khan, *İslam İktisadının Meseleleri Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi*, s. 56.

³⁹⁷ M. Nejatullah Siddiqi, "A Note on Sukuk and Their Role in Islamic Finance", 2008; Chapra, "What is Islamic Economics?", ss. 1-79.

³⁹⁸ Haneef, Furqani, "Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut", ss. 199-224.

³⁹⁹ Boynukalın, "Makāsıdü'ş-Şerīa", ss. 423-27.

değerlendirilmemiştir. İnsan davranışlarını belirleyen unsurun sadece akıl olmadığını bunun yanında dini, örfi, ahlaki ve sosyal normların insan davranışları üzerinde bazen akıldan daha etkili olduğunu da kabul etmiştir. Yani kendi çıkarlarını (hedonist) diğerkâm bir şekilde toplum çıkarlarına (alturist) feda edebilen bir varlıktır. Hâkim iktisadi paradigma içerisinde de *homo economicus* tanımlamasının yetersizliği tartışılmış ve buna alternatif olan *sınırlı rasyonel davranış* teorisi geliştirilmiştir. Rasyonel davranış teorisi içerisinde insanın hem *hedonist* hem de *alturist* yaklaşımlar sergilemesi hem bireyciliği hem de faydacılığı bir arada oluşturacağından Mark D. White etik açısından *homo economicus* kavramının anlam kaybına uğrayacağını ifade etmiştir.⁴⁰⁰ İnsanın iktisadi davranışlarında düşünme eyleminin gerekliliği üzerinden Dawey tarafından geliştirilen *homo economicus* her surette düşünmenin sonucunda rasyonelliğe gidecek bir zorunlu sonuç şeklinde ifade edilse de insan her zaman aklının yönlendirmeleriyle hareket etmeyen ve dolayısıyla Hayek'in de ifadesiyle irrasyonel olarak kabul edilen bir varlıktır.⁴⁰¹

İslam ekonomisinin hâkim paradigmaya karşı en güçlü meydan okuması insan ve onun muazzaz değerinin koruması ile ilgilidir. İnsan, hâkim paradigmanın belirlediği gibi sadece ekonomik etmenlerle hareket eden, her ne durumda olursa olsun kazanç elde etmeyi kendisine görev belirleyip tüm faydalarını maksimize etmeye çalışan rasyonel bir *homo economicus* değildir. İslam ekonomisi zaviyesinden bakıldığında insan, imtihan için gönderildiği dünya hayatında kendisine fıtraten verilmiş olan yaratılış değerlerinin belirlediği istikamette imar ve inşa faaliyetini üstlenen, toplumsal sorumlulukları olan, çevre ve doğa bilincine sahip, bedeni ihtiyaçlarının yanında ruhi ihtiyaçları da olan ve her şeyin emrine verildiği eşref-i mahlûkat olarak tanımlanmış bir varlıktır.

İnsan yaşadığı toplumda başta kendisi olmak üzere ailesine ve bakmakla yükümlü olduğu çevresinin ihtiyaçlarını temin etmek için çalışmakla sorumludur. Bu sorumluluk gerek malı gerekse bedeni ile kendisini kazanç elde etmeye sevk etmektedir. Elde edeceği bu kazancın veya gelirin mutlak anlamda gerçekleşmesi gibi bir garantisi yoktur. Yani risk altına girmeden ve bir emek sarf etmeden elde edeceği kazanç İslam ekonomisi açısından değerli görülmemektedir. Dolayısıyla

⁴⁰⁰ Mark D. White, "Reconciling Homo Economicus and John Dewey's Ethics", *Journal of Economic Methodology*, c. 10, sy. 2 (2003), ss. 90-91.

⁴⁰¹ Atilla Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, İstanbul: Profil, 2014, ss. 82-95.

insan her şart ve durumda gerek emeği gerekse serveti bakımından potansiyel olarak kar elde eden bir anlayışa sahip olmamalıdır. Bunun tesis edilmesi için İslam ekonomisinin öne çıkan temel ilkeleri şunlardır:

2.1.1. İlkecilik

İslam ekonomisi, İslam'ın temel aksiyomlarına dayanan, her durum ve şartta ilkelerine göre hareket eden ve bu temel ilkelerinden asla taviz vermeyen bir özelliğe sahiptir. Bu açıdan ilkeleri, akli ve dini naslardan beslenen, yaşadığı gerçeğe yüz yüze olan, temel normlarından (dini-hukuki-ahlaki) elde edilip teorik ve pratik hayatta yol gösteren temel dayanakları ifade eder. Temel aksiyomlarından ödün vermeden insanın durumuna ve toplumun şartlarına göre uygun çözümler sunan ilkeleri, kolektif bir şuurla genişletebilir, yeniden yorumlanabilir ancak değiştirilip yok edilemez. Bu açıdan İslam hukuku ilkelerin çözüm üretmesine imkân verecek içtihat mekanizmasına doğrudan ihtiyaç duyar.

İslam ekonomisinin idealleri ile ilkeleri birbiriyle uyumludur. Bu ilkeleri tanımlayan ve onların belirlemine ifade eden çerçeve de idealleridir. İslam ekonomisinin ilkeleri yaşadığı toplumdaki bireylerin ilkesiz tutum ve davranışından etkileneceğinden toplumsal yaşamın ilkelerinin inşa süreci de kendisi için önemlidir. Bu yüzden ilkelerin toplumda mukim hale gelebilmesi için başta eğitim politikaları olmak üzere İslam ekonomisini besleyen her türlü proje ve faaliyetler önem arz etmektedir.⁴⁰²

Sosyal gerçeklik, ilkelere yaklaşımı belirleyen önemli bir parametredir. Bu kavramın nasıl ve nerede oluştuğuna dair iki temel görüş bulunmaktadır. Birincisi, insan zihninde ve onun ürettiği şeylerde sosyal gerçekliği tanımlarken ikinci görüş ise insanın içerisinde yaşadığı maddi çevre olarak tanımlamıştır. Materyal ve idealist bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılan sosyal gerçeklik aktörlerden mi yoksa faktörlerden mi beslenmektedir soruşturmasına da kapı aralamıştır. Maddi ve ekonomik koşullar toplumun üst yapı kurumlarını belirler diyen Marksist yaklaşım, kültürün bireyleri bağımsız bir yapı olarak inşa etmesini savunan işlevselcilik (fonksiyonalizm), bireyin kendi menfaatlerini gerçekleştirmede mübadeleci bir

⁴⁰² Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, s. 65; Hasan Gürak, *İslam ve Bilimsel İktisat Yeni Bir Paradigma Arayışı*, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.

yaklaşımın sosyal çevresiyle ilişkili olması ve bireyin anlam arayan varlıklar olarak sosyal çevresi ile ilişki kurması şeklinde farklı açıklamalar getirilmiştir. Bu aynı zamanda kişinin dünya görüşünün ve varlık anlayışın da somut bir yansımasıdır.⁴⁰³

İslam ekonomisine rengini veren şey ilkelerinden aldığı motivasyondur. Bu ideolojik bir yaklaşımla değil aynı zamanda insanlığın ortak paydası olan evrensel ilkelere dayanır. İnsan için iyi olanın ne olduğu sorusuna temel aksiyomlarından hareket ederek cevaplar vermesi aynı zamanda ilkelerinin çerçevesini belirler. Normatif hiçbir değere önem vermeyen hâkim paradigmanın düşünsel biçimlerini reddeder. Değer belirleme süreçlerinde bu ilkelerden hareket ederek en iyiyi aramaya koyulur. İlkecilik aynı zamanda düalizmi de reddeder. Hem kapitalist ilkelere hem de İslam ekonomisinin ilkelerine aynı anda sahip olunamaz. Bu açıdan tutarlılık ister. Pragmatikliği reddeder. İslam ekonomisi açısından günümüz uygulamalarının pragmatikliği de ayrı bir tartışma konusudur. Örneğin dünyanın en önemli kapitalist bankalarının “*Islamic Window*” adıyla İslam toplumunun sermayelerine talip olması ilkesel değil pragmatik bir durumdur ve burada araç, amaçsallaştırılmış gözükmektedir.

Yapılan iş ve işlemlerde İslam temelli bir yaklaşımdan bahsetmek, hem de muarız olan modern dünyanın ve onu temsil eden modern ürünlerini eleştirmeksizin kabul etmek, adeta karabasana dönüşecek bir rüyadan başka bir şey değildir. Bugün gerçek İslâmî bir ekonomi modelinin imkânı entelektüel düzeyde, hâkim paradigmayı anlayıp köklü bir eleştiriye tabi tutmaktan ve daha iyisini inşa etmekten müteşekkildir. Seküler düşüncelerle dumura uğrayan bir zihnin, İslâm ekonomisi alanında pratik bir görüş bildirmesi, model üretip öneride bulunması da mümkün değildir.⁴⁰⁴ Günümüz İslami finans endüstrisinin çektiği sancı ve ortaya çıkan sorunlar da bu usulsüzlükten/ilkesizlikten kaynaklanmaktadır.

2.1.2. Esneklik

İnsan ilişkiler ve toplumsal yaşam her zamanda ve her mekânda aynı değildir. Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir fehvasınca zaman içerisinde insan, toplumsal yapı, kültür, algı, zihniyet, ihtiyaçlar ve araçlar değişmiş ve değişmeye de

⁴⁰³ Kadir Canatan, “Bir Yöntem Arayışı Olarak İslam Sosyolojisi”, *Milel ve Nihal*, c. 9, sy. 3 (2012), ss. 33-48.

⁴⁰⁴ Seyyid Hüseyin Nasr, “Çağdaş İslâm Düşüncesinde Gerileme, Sapma ve Uyanış”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Mustafa Özel, c. 13, sy. 23 (2011), ss. 253-59.

devam etmektedir. Aynı zamanda ve ortak zaman dilimi içerisinde toplumsal yaşamın bölgesel ve yerel farklılıklarının olduğu da yadsınamaz bir gerçekliktir.⁴⁰⁵

Tarihi süreç içerisinde ve özellikle de yaşadığımız çağda çok hızlı bir şekilde seyreden değişim karşısında 1400 yıllık bir geçmişe sahip İslam, değişmeden nasıl bu değişime bir çözüm sunacaktır? Tarihsel açıdan dağınık bir formda yaşayan ve medeniyetten uzak çöl kabilelerine inen vahiy, günümüzün modern devletine ne söyleyecektir? Sosyal değerlerin, kuramların ve kişilerin değişimine sabitelerden hareketle nasıl bir çözüm sunulacaktır? Daha genel anlamda rasyonel hayata, rasyonel olmayan bir bakış açısıyla nasıl bakılacaktır? Bu ve benzeri soruların cevaplanması adına İslam düşünürleri tarafından birçok çalışma yapılmış ve çözüm önerileri sunulmuştur. İslam medeniyetinin dün olduğu gibi bugün ve yarına söz söylemesinin imkânı düşünce parametrelerinin sabitesini vahiy eksenli hakikatler ışığında belirleyerek gerekli durumlarda Batı ve diğer düşünce birikimlerinden de faydalanarak ilim, irfan ve hikmet yolculuğuna devam edebilmekten geçmektedir.⁴⁰⁶ Buradan hareketle İslam'ın temel hükümlerinin değişmesinin imkânsızlığı "hükümlerde esneklik" konusu bağlamında ele alınarak çözümler üzerine yoğunlaşmıştır.⁴⁰⁷

İslam'ın kendisi yaşadığı çağa değişim için gelmiştir ve değişim onun sürdürülebilir bir formudur. İslam'ın temel özünü kaybetmeden değişimin ihtiyaçlarına çözümler üretilmesi onun değişmezlik ve hükümlerinin ebedi olması ilkelerine ters bir durum değildir. İslam'ın değişmez özünün farklı şekillere ve biçimlere girmesi "esnekliği" ifade eden en geniş tanımdır. Dini hükümlerin değişen şart ve koşullara göre değişmesi/uyarlanması, mecellede zikredilen "ezmanın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz (zamanın değişmesi ile hükümlerin de değişmesi inkâr edilemez)" maddesi ile ifade edilmiş ve konunun hukuki çerçevesi de belirlenmiştir. İslam ekonomisi de genel ilkelerinden taviz vermeden

⁴⁰⁵ Mahmut Kaya, "Değişen Toplum ve Değişmeyen Değerler", *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 1-13.

⁴⁰⁶ Yusuf Kaplan, "Değişkenlerin sâbite katına yükseltilmesi: Epistemik kölelik ve Tarihselcilik sefâleti (2)", *Yeni Şafak*, (07.12.2020)

⁴⁰⁷ Mehmet Paçacı, "Değişen Dünya ve Değişmeyen İslam", *Diyanet Aylık Dergi*, (2000).

değişimin doğasına ters düşmeyerek, politikalarını yeniden düzenleyip özel formunu başka bir biçime aktarabilir.⁴⁰⁸

2.1.3. Adalet

Adalet ilahi kaynaklı hem insani bir değer hem de toplumsal bir erdemdir. Adil bir toplum, adil bir insan ve adil bir ekonominin imkânı bu erdem ve değerlere sadece savunmak değil onlara sahip olma açısından birbirleriyle ontolojik ve epistemik bir ilişki içerisindedir. Ancak adaleti tesis eden mekanizmalar ise kurumlardır. İktisadi bir yaşamın mümkün kılınabileceği ideal form, toplumsal düzenin tesis edildiği ve mekanizmalarının kurulduğu adaletli bir yaşam biçimidir. Bu açıdan adalet tesis edilmesi gereken bir olgu olmakta ve bunu tesis edecek bir güce ihtiyaç duymaktadır. Bu güç ise en bariz şekli ile devlettir. Devletin adil olması ve devletin elde ettiği güç ile egemenliğini adalet üzerine konumlandırması hem devamlılığı hem de işlevselliği açısından önemlidir. İnsanlık tecrübesi egemenliği elinde bulunduranların ya da devletin adil olmadığında uzun ömürlü olamayacağını ispat etmiş ve egemenliği de adaletle uygun davranmaya mecbur etmiştir. Bu bağlamda devlet, adaletin kaynağı değil bir aracı olarak görülmüştür.⁴⁰⁹

Adalet kavramının içeriğini dolduran “doğruluk” (justice) kavramı insana ya da ekonomiye aktarıldığında; adil bir insan doğru insan, adil bir ekonomi ise doğru bir ekonomi olarak formüle edilebilir. Doğruluk kavramından hareketle bu kelimenin kendi içerisinde mündemiç olan her türlü doğruluk; iş ve işlemlerin bilimsel, ahlaki, dini ve toplumsal açıdan da doğru olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda doğruluk gerek ahlaki gerek siyasi ve gerekse de ekonomi açısından sonuç itibarı ile “mutlak iyi” ya da “başarılı bir çözüm” olarak düşünülebilir. Bu başarılı çözümün fonksiyonları ise genel çerçevede “hak” ve “eşitlik” üzerine konumlandırılmış olsa da İslam terminolojisinde eşitlik yerine “itidal” veya “muadelet” kavramları daha isabetli görülmektedir. Çünkü eşitliğin imkânsızlığı üzerine var olan felsefi ve dini tartışmalar düşünüldüğünde bunun yerine “itidal: denge” kavramının kullanımı daha uygun görülmüştür.⁴¹⁰ Platon ve Aristoteles gibi filozoflar insanların doğa açısından eşit olmadıklarını ifade ederek adaleti; eşit olanlara eşit, eşit olmayanlara da eşit

⁴⁰⁸ Mehmet Erdoğan, “Sosyal Değişme Karşısında İslâm Hukuku”, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 18-38.

⁴⁰⁹ Samuel Fleischacker, *Dağıtıcı Adaletin Kısa Tarihi*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013, s. 127.

⁴¹⁰ Hayrettin Karaman, “Adalet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, c. I, ss. 343-44.

olmayan bir şekilde davranmak olarak ifade etmişlerdir. Bu yaklaşımlardan hareketle de aritmetik, geometrik, yöntem ve dağıtıcı adalet gibi ayrımlarla adalet anlayışı açıklanmaya çalışılmıştır.⁴¹¹

Adaletin rasyonel, somut, akılcı ve formel bir analizle açıklandığı teorilerde kişinin adilliği ya da kurumun adil davranması yine bu ilkelere göre açıklanan duygu, iman, heyecan vb. gibi soyut kavramlardan ayrıştırılmıştır. Örneğin başkasının ihtiyacı varken benim olan bir hakkı ona vermem İslam açısından adaletli bir davranış olarak telakki edilmekteyken modern adalet teorilerinde bu cömertlik olarak ahlaki bir davranışa nakledilmiştir. Bu açıdan İslam anlayışında adaletin ahlaktan ayrılamayacağı yönündeki tezler isabetli gözükmektedir.⁴¹²

Adalet kavramının modern dönemle birlikte “metafizik” alandan “hümanist” bir alana indirgenmesi, adalet ve eşitlik kavramını insanın doğasının bir gereği olmasından almış, insanın insan olma açısından ortak paylaştığı bir niteliğe dönüştürmüştür. Yani insanın doğası, insanın Allah tarafından yaratılmış olmasından değil insanın insan olmasından kaynaklan bir olgu olarak formüle edilmiş tanrının verdiği haklar, insanın kendisinden elde edilen haklara dönüşmüştür ve bu çerçevede modern adalet teorileri düşüncede temerküz etmiştir.

Adalet, olması gerekeni gerçekleştirmek için ortaya konulan çabaların tümünü ifade eden, soyut ve somut manaların kendisinde mündemiç olduğu teorik ve pratik zemine sahip, tarihi perspektiften her alanda kendisine yer bulan, güncelliğini her zaman muhafaza eden, özellikle de vahiy ve sünnetin sıklıkla ele aldığı önemli bir kavramdır. Adalet kavramı Kur'an-ı Kerimde yirmi sekiz yerde geçmekte ve “denklik, denge, düzen, doğruluk, itidalli olma, eşitlik, gerçeğe uygunluk, zulm etmeme, iktisatlı olma” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁴¹³ Yine Hz. Peygamber'in hadislerinde adalet; “*emanetin ehline verilmesi, yargılamada ve yönetimde adil bir hükmün verilmesi, adaletle davranma, insanın her şartta adaleti ayakta tutması, kin ve nefretin insanı adaletten alıkoymaması, tartı ve ölçüde doğru davranılması*” gibi alanlar üzerinden de ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.⁴¹⁴ Bu ve benzeri birçok ayet

⁴¹¹ Ahmet Topakkaya, “Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles – Platon Karşılaştırılması”, *FLSF Dergisi*, c. 6, sy. 6 (2008), ss. 27-46.

⁴¹² Mustafa Çağırıcı, “Adalet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, c. I, ss. 341-43.

⁴¹³ Kur'an-ı Kerim: Hadid Suresi, 25; Nahl Suresi, 58,135; Maide Suresi, 8; Rahman Suresi, 9.

⁴¹⁴ Mehmet Görmez, “Tergîb ve Terhîb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, c. 40, ss. 508-9.

ve hadiste adaletin zikredilmesi yeryüzünde toplumsal düzenin bir ilahi tecelli olarak adaletle tesis edileceğini vurgulamaktadır.

İslami perspektiften adalet, Allah'ın isimlerinden (el-adl) olup onun kullarına karşı adaletsiz davranmayacağını ve asla zulm etmeyeceğini ifade eder. Bu açıdan insanlar da birbirleri ile olan ilişkilerinde adaletsiz davranamaz ve zulm edemezler. Allah, *el-Adl* isminin tecellisi olarak yeryüzünde adaleti tesis ederken hikmeti gereğince de hükmeder. Hikmetin ise insanlar tarafından somutlaştırılması, rasyonelize edilmesi ve mantıklı bir zeminde değerlendirilmesi her zaman imkân dâhilinde olmayabilir. Allah'ın hikmet penceresinden yeryüzünde adaleti tesis etmesi insanların anlayamadıkları veya akılları ile kavrayamadıklarından dolayı adaletsizlik olarak değerlendirilemez. Haklar ve ödevler açısından her kulun farklılığı adaletsizlik değildir. Kiminin zengin olması, kiminin erkek olması ya da kiminin sağlıklı olup daha etkin akli melekelerle sahip olması farklılıklardır ancak bu farklılıklar adaletsizlik oluşturmaz.⁴¹⁵

Dinin yeryüzüne indirilmesinin ve peygamberlerin gönderilmesinin amaçlarından birisi de adaletin tesisidir. Yani olması gerekenin yeryüzünde sağlanması anlamındadır. Adalet, Müslüman bir toplumun en önemli şiarı olup bu toplumun meydana getireceği her türlü eylem, düşünce ve organizasyonda temel yapı taşıdır. Bu yüzden adaletin yokluğu, Hz. Peygamber tarafından ahiretteki mutlak karanlığın yansıması olarak ifade edilmiş ve adalet, dünya hayatının dengesi olarak görülmüştür. Bu ayetler ve hadislerden hareketle İslam'ın adalet anlayışı Medine döneminden itibaren kurumsallaşmaya başlamış ve yerleşik bir toplumsal düzeni ifade eden geniş bir çerçeveye sahip olmuştur. Örneğin sosyo-ekonomik açıdan toplumsal farklılıkları dengeli bir hale getirmek, İslam dininde bireye, topluma ve devlete yüklenmiş bir sorumluluktur. Hz. Ömer'in Dicle kenarında kuzuları kaybolmuş kadının durumundan, yoksulluktan ötürü çocuklarına taş kaynatıp onları uyusunlar diye oyalamaya çalışan kadının halinden kendisini sorumlu tutması yöntem ve dağıtıcı adalet açısından önemli örneklerdir. Yine zekât müessesesi sosyal ve ekonomik adaleti tesis etme açısından da son derece işlevsel bir adalet mekanizmasıdır.

⁴¹⁵ Bekir Topaloğlu, "el-Adl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, c. I, s. 387.

Günümüz paradigması içerisinde adalet ile kast edilen şeyin hukuki ve iktisadi yönü ön plana çıkmaktadır. Hukuk denilince mahkemelerde veya kanunlar önünde herkesin eşitliği, iktisat deyince de gelirlerin eşit paylaşımı anlaşılmaktadır. Yani sosyal adalet. Eskilerin tabiri ile *adl-i ictimai*. Bu yüzden adaletle ilgilenen en önemli alanlardan birisi de sosyoloji olmuştur. Sosyoloji, iktisat ve hukuktan sonra hakların paylaşımını ifade eden siyasette adaletle doğrudan ilişkili bir biçim almıştır.⁴¹⁶

İslam medeniyeti içerisinde İbn Haldun, Nizamülmülk, Yusuf Has Hacib ve Kınalızade Ali Efendi'nin eserlerinde vurgu yaptığı, kökeni Sümerlere kadar dayanarak insanlığın evrensel bir değeri haline gelen ve Osmanlı yönetim anlayışında adalet dairesi olarak da meşhur olan⁴¹⁷ kurumsallaştırma formu önemlidir.⁴¹⁸ Kınalızade Ali Efendi'nin, İbn Haldun ve onun da Aristo'dan naklettiği onun da bu öğütleri İskender'e verdiği “adalet dairesi” döngüsel olarak şu şekildedir,⁴¹⁹

- Adl'dir mucib-i salâh-ı cihan (Adâlettir dünya düzen ve kurtuluşunu sağlayan)
- Cihan bir bağdır dîvarı devlet (Dünya bir bahçedir, duvarı devlet)
- Devletin nâzımı şeriattır (Devletin nizamını kuran hukuktur/kanunudur)
- Şeriate olamaz hiç hâris illa mülk (Hukuk ancak saltanat ile korunur).
- Mülk zabt eylemez illa leşker (Saltanat -devlet-, ancak ordu ile zapt edilir)
- Leşkeri cem' idemez illa mal (Ordu, ancak mal ile ayakta kalır)
- Malı cem' eyleyen raiyyettir (Malı toplayan halktır)
- Raiyyeti kul ider padişah-ı aleme adl (Halkı idare altına ancak Cihan Padişah'ının adâleti alır.)

İslam düşüncesinde adalet kavramını sosyolojik, hukuki, ekonomik ve siyasi boyutunun dışında değerli kılan şey ise ilahi ve ahlaki temele dayandırılmış olmasıdır. Bu iki farklı dayanak bazen öne geçmiş ve diğerlerini bastırmış bazen de birbiri ile eş değer olarak görülmüştür. Ama hiçbir zaman İslam toplumunda adaletin ilahi ve ahlaki boyutunun geriye alınıp objektif alanlarıyla ele alınmamıştır. Buradan hareketle İslam ekonomisi için adaletin salt ekonomik boyutuyla ele alınması da doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

⁴¹⁶ Çağırıcı, “Adalet”, ss. 341-43.

⁴¹⁷ Ejder Okumuş, “Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi”, *SBArD*, sy. 5 (2005), ss. 45-51.

⁴¹⁸ Harun Han Şirvani, *İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul: İrfan Yayınları, 1965, s. 106.

⁴¹⁹ Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2010, s. 232.

Adalet kavramının sosyal boyutu mahfuz olmakla birlikte İslam düşüncesinin üzerine yoğunlaştığı ve felsefî düşüncede de ele alınan önemli bir boyutu vardır: Ferdi adalet. İnsanın hem hâkim hem de mahkûm olduğu bir adalet alanından bahsedilir. Akıl, şehvet ve öfke yetilerinin itidallığı ile sağlanacak ferdi adalet esasında sosyal adaletin veya diğer sıfatlara konu olacak tüm adaletlerin özünü oluşturmaktadır. Aklın itidali hikmet, şehvetin itidali iffet, öfkenin itidali ise şecaat olarak tanımlanmıştır. Bunlardan bir tanesinin eksik olması adalet kavramını derinden yaralayacak ve adaletten söz edilemeyecektir. Ayrıca adaleti bir ölçü birimi ile ölçmenin imkânsızlığı da yine insanın kendi iç sesine dönerek adalet arayışına kulak vermesini ve her zaman bu sorgulamayı yapmasını zorunlu kılmaktadır.⁴²⁰

İslami paradigma içerisinde adaletin sadece toplumsal barış ve dayanışmayı tesis eden yönü olmayıp daha fazla gayret ve yeniliğe yönelik teşviklerle büyüme ve kalkınmaya itici güç veren bir yönü vardır.⁴²¹ Adalet dairesi teorisinde bu bağlam ve ayrılmazlık rahatlıkla görülmektedir. Dağıtıcı adaleti üstlenen devlet, denetleyici adaleti üstlenen (meclis) millet ve ferdi adaleti her şeyden daha da önceleyen insan modeli İslam ekonomisinin de temel direğini oluşturmaktadır.⁴²² Aksi takdirde hem önünde İslam olan bir düşünceden bahsetmek hem de adaletsiz bir biçimi uygulamak muhalden öte bir şey değildir.

İslam ekonomisinin İslam medeniyetinin ilkesel ve kurumsal adalet anlayışından hareketle haram ve helal ölçülere riayet etmesi, insan değerinin tüm haklarının korunması, ücret, çalışma saatleri ve sosyal yaşam gibi alanlarda işçiye bir “değer” gözüyle bakılması, emanetin ehline verilerek liyakatin esas alınması, ölçüp tartarken, sayıp muhasebe ederken ve bunları da raporlarken hakkaniyet ilkelerine bağlı kalınması, ihtiyaç sahiplerinin korunması ve onların haklarının tesis edilmesi için projeler üretilmesi, kayırmacılık, rüşvet, haksız kazanç ve spekülasyon davranışlardan kaçınılması, herhangi bir kuruma, topluma veya devlete karşı kin ve nefretten ötürü oluşan olumsuzlukları ekonomik ilişkilere yansıtılmaması, politik yaklaşımlar yerine hakkaniyete uygun davranması gibi bir çok erdemli yaklaşımlar teorilerinde belirtilmektedir.⁴²³ Bu bağlamda İslam ekonomisinin genel adalet

⁴²⁰ Çağırıcı, “Adalet”, ss. 341-43.

⁴²¹ Chapra, M. Umer, *İktisadın Geleceği: İslami Bir Bakış*, İktisat Yayınları, Ankara, 2019, s.117.

⁴²² Azhar, *İslam İktisadının Ekonomisi*, ss. 112-19.

⁴²³ Chapra, *Islam and The Economic Challenge*, s. 213,252,324,344; M. Umer Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, çev. Mehmet Saraç, İstanbul: İSİFAM, 2018, ss. 11-23.

teorilerinden beslenerek sistemsal açıdan ortaya koyacağı çalışma adaleti (emek), fiyat adaleti, ücret adaleti, rekabet adaleti görünür bir formatta sistemleştirilme arzusundadır.⁴²⁴

İslam ekonomisinde adaletin tesis edilemediği durumlarda İslam'ın ontolojik kaynaklarına dayanan “ihsan” mekanizması devreye alınarak oluşacak boşluğun doldurulması hedeflenmiştir. Var olanın, var olmayanla, çok olanın az olanla nimetlerini paylaştığı bir yaklaşımla “ihsan” üzerinden adalet politikasının tesis edilmesi ile insanlığın sadece refaha değil aynı zamanda felaha ulaştırılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda felahın hem bu dünyayı hem de ahireti hedefleyen bir yaklaşım olması İslam ekonomisinin içerisinde var gömülü kavramlardandır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ekonomi kavramı ile İslam iktisadı da ontolojik açıdan ayrılmaktadır.

2.1.4. İstikrar

Kapitalizmin ve Pozitivizmin işleyişinin arka planındaki kavramlardan birisi de istikrardır. Toplumsal düzenin sağlanması ve karmaşanın önlenmesi için gerekli olanları içerisinde barındıran bu kavram İslam ekonomisi açısından da önem arz etmektedir. İslam ekonomisinin istikrarlı bir ekonomi modeline nasıl ve ne şekilde çözümler sunabileceğinin imkânı; zekat, vakıflar, ilim ehlinin üreteceği sahih ve güvenli bilgi, işlerin liyakatle yürütülmesi, emanetin ehline verilmesi, devlet-toplum güveninin tesis edilmesi, siyasi istikrar, sosyal devlet anlayışının hâkim olması ve toplumda sosyal müesseselerin iş birliği ile yürütülmesi, eğitim, faizsiz finans modeli ile bereket ve helal kazancın teşviki, denetim, atıl kaynakların kullanımı, sınırlı müdahale, üretimin teşviki gibi birçok unsurla doğrudan ilgilidir.⁴²⁵ Para politikası ve fiyat istikrarı konusunda İslam ekonomisinin hâkim paradigmaya meydan okuması ise son gelişmelerle birlikte zor bir süreci ifade etmektedir. Para politikalarının küresel politikalarla doğrudan ilişkisi müstakil bir politika belirlenmesini imkânsız kılmaktadır. Ancak merkez bankası, İslam ekonomisinin kredi ve para politikası gibi

⁴²⁴ Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, s. 68,83.

⁴²⁵ Hamdi Döndüren, “İslâm ve Ekonomik İstikrar”, *Altınoluk*, (1994), <https://www.altinoluk.com.tr/islam-ve-ekonomik-istikrar.html>.

finansal konular son dönem çalışmalarında ele alınmakta ve bu konuda kolektif teoriler üretilmektedir.⁴²⁶

2.1.5. Mülkiyet

Mülkiyetin mahiyetinin ne olduğu ve kime ait olacağı yani mülkiyete konu olan hakların toplumun mu (karma mülkiyet) yoksa kişinin mi olacağı (özel mülkiyet) soruşturması hem hukuki hem de felsefi yazınlarda kadim zamandan beri tartışılmaktadır.⁴²⁷ Tarihi süreç içerisinde birçok kavram gibi mülkiyet ve onun anlaşılma biçimi de büyük değişimlere uğramıştır. İnsanlığın yaratılmasından itibaren kolektif mülkiyet ile başlayan süreç, kutsal/ilahi mülkiyete dönüşmüş oradan da feodal mülkiyete geçiş yapılmış ve ardından da özel mülkiyete evrilmiştir.⁴²⁸ Mülkiyet konusunda hukuk ve felsefi literatürde (Batı) üç temel tasnifin olduğu görülmektedir;⁴²⁹ (i) Mülkiyetin insan tabiatına uygun bir ontolojisi olduğundan hareketle sadece insana ait olması, (ii) insan mutluluğuna engel teşkil ettiğinden ve toplumsal çatışma/kötülüklerin temeli olduğundan hareketle toplum mülkiyetinin esas olması ve (iii) bu iki görüşü uzlaştırarak özel mülkiyetin sınırlandırılarak kabul edilmesi gerektiğidir.⁴³⁰ İdeolojileri de besleyen bu tasnif sonucunda; sosyalizmin toplumsal mülkiyeti, liberalizmin ve hâkim paradigmanın özel mülkiyeti, İslam ekonomisinin ise sınırları normlar tarafından belirlenmiş özel ve toplumsal mülkiyet anlayışını birlikte benimsediği söylenebilir.⁴³¹

Kur'an-ı Kerimde mülkün Allah'a ait olduğunun ifade edilmesi özel mülkiyetin insana verilmesine engel teşkil etmemektedir. Mülkün Allah'a ait olması evren üzerinde ontolojik sahipliği ifade eder. İktisat diliyle makro düzeydeki mülkiyet Allah'ın, mikro düzeydeki mülkiyet ise insanındır.⁴³² Hz. Peygamber döneminden itibaren İslam toplumunun mülkiyete yaklaşımları sosyo-ekonomik ve

⁴²⁶ Mohsin S. Khan, Abbas Mirakhor, "The Financial System and Monetary Policy in an Islamic Economy", SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: Social Science Research Network, 1989, Ferda Guvenilir, "The Driven Elements of the Monetary Policy in The Context Of Islamic Economics", *Press Academia Procedia*, c. 4, sy. 1 (2017), ss. 336-39; Ahmet Efe, "İslam'a Göre Para ve Kredi Politikası", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 25, sy. 3 (2018), ss. 587-607.

⁴²⁷ Acar, "Özgürlük ve Medeniyetin Temel Kurumu", s. 40.

⁴²⁸ Felicien Challege, *Mülkiyetin Tarihi*, çev. Turgut Aytuğ, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944.

⁴²⁹ Hasan Hacak, "İslâm Hukuk Düşüncesinde Özel Mülkiyet Anlayışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 29 (2014), ss. 99-120; Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara: DİB Yayınları, 2012, ss. 13-19.

⁴³⁰ Adnan Güriz, *Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu*, II İstanbul: Siyasal Kitabevi, 2018, ss. 18-23.

⁴³¹ Güriz, *Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu*, s. 53; Rodinson, *Islam and Capitalism*, ss. 254-62.

⁴³² Kur'an-ı Kerim: Hadid Suresi, 7; Nisa Suresi, 12; Adiyat Suresi, 8.

dönemin siyasi şartlarına göre değişken bir formdadır. Bu bağlamda İslam hukukunda mülkiyet ile ilgili çok geniş bir düzenlemenin olması mülkiyete yaklaşımların farklılığından kaynaklanmaktadır ve işin doğal bir sürecidir. Aynı zamanda İslam beldelerinin zamanla genişlemesi de farklı bölgesel uygulamaların İslam hukuku içerisinde değerlendirilmesine imkân sağlamıştır. Örneğin arazi hukuku konusunda Kur'an ve Sünnet'in yaklaşımları ve bu konuda varid olan hükümler nicel açıdan azken zamanla İslam hukuku içerisinde geniş bir çerçeveye oturtulmuştur.⁴³³ Tarihsel tecrübelerle İslam toplumunun mülkiyet uygulamaları müstakil bir konu olduğundan burada sadece mülkiyet konusundaki yaklaşımların akli, dini, psikolojik ve kültürel bağlamda ele alındığını ifade etmekle yetineceğiz.⁴³⁴

Modern anlamda özel mülkiyet konusuna yaklaşımın temel hak ve özgürlükler bağlamında ve liberal yaklaşımlar çerçevesinde hem hâkim paradigmada hem de İslam düşüncesinde ele alındığı görülmektedir. Özel mülkiyetin özgürlüğün ve medeniyetin inşa sürecinde temel bir parametre olduğu savunulmuştur. Bu temel parametreler; insanın kendisine karşı oluşabilecek tehditlere karşı koyabilmesi, mevcut sorunlarla başa çıkabilmesi, dünya nimetlerinden faydalanabilmesi ve dini emirlerin yerine getirilebilmesi açısından özel mülkiyet ile doğrudan ilişkilidir. Ayrıca mülkiyet, iktisadi gelişim ve kalkınma içinde olmazsa olmaz bir araç olarak kabul edilmektedir.⁴³⁵ Tüm bunlarla birlikte İslam ekonomisi özel mülkiyeti kabul etmiş ve bunun korunması için dini, hukuki ve ahlaki ilkeler belirlemiştir. Kişinin kendi mülkiyetinde olan haklar yine dini, hukuki, ahlaki ve resmî sınırlamalar dışında kişinin kendi mülkünde olup tasarruf hürriyeti bağlamında güvenceye alınmıştır.⁴³⁶

2.1.6. Dayanışma

Kur'an-ı Kerimde yardımlaşma ve dayanışmanın (teâvun) diğer emir ve yasaklar gibi sıklıkla zikredilmesi konunun önemli olduğunun bir göstergesidir. *“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne*

⁴³³ Hacak, “İslâm Hukuk Düşüncesinde Özel Mülkiyet Anlayışı”, ss. 99-120; Ahmet İnan, “Kur’anda Mülkiyet”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 16, sy. 4 (2003), ss. 481-90.

⁴³⁴ İnan, “Kur’anda Mülkiyet”, ss. 486-90.

⁴³⁵ Acar, “Özgürlük ve Medeniyetin Temel Kurumu”, ss. 39-56.

⁴³⁶ Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, s. 68; Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, ss. 139-47.

*harcarsanız Allah onu bilir”.*⁴³⁷ *“İyilik ve takva üzere birbirinizle yardımlaşın”.*⁴³⁸ *“Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez. Bunlar, cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir. Biz de o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”*⁴³⁹ Bu ayetler insanın başka bir insana daima muhtaç olduğunu ve insanın başkalarıyla bir arada yaşayarak birbirleriyle yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olmalarının toplumsal rolüne dikkat çekmektedir. Sünnet ekseninde de bu konu Hz. Peygamber tarafından sıklıkla dile getirilmiştir.⁴⁴⁰ Hz. Peygamber; *“Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu düşmana teslim etmez. Din kardeşinin ihtiyacını karşılayanın, Allah da ihtiyacını karşılar. Müslümandan bir sıkıntıyı giderenin Allah da kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Bir Müslümanın ayıbını örtenin, Allah da kıyamet gününde ayıplarını örter”* buyurarak bu konunun dünya ve ahirete yönelik dengesine işaret etmiştir.

İslam toplumu, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetinden aldıkları motivasyonlarla bu dayanışma ve yardımlaşma ruhunu kültürel bir forma dönüştürmüş ve zamanla da kurumsal yapılar haline getirmiştir. Vakıf kültürü bu organizasyonun en somut biçimidir ve İslam medeniyeti, vakıf medeniyeti haline dönüştürülmüştür. Bu kültürel yapı ile birlikte toplumsal birçok sorun çözüme kavuşturulmuş ve insanların yardımlaşma ve dayanışma ruhları daima canlı tutulmuştur.⁴⁴¹ Bu husus hâkim paradigmanın İslam ekonomisi ile ayrıştığı en bariz konulardan birisidir.

2.1.7. İslam Ekonomisinin Özelliklerine Genel Bakış

İslam ekonomisi, insanı merkeze alan ve toplumsal bir felahı hedefleyerek kapitalist ekonomik kalkınma stratejisinin başarısızlığına karşı insani ve ahlaki

⁴³⁷ Kur’an-ı Kerim: Ali İmran Suresi, 92.

⁴³⁸ Kur’an-ı Kerim: Maide Suresi, 2.

⁴³⁹ Kur’an-ı Kerim: Nisa Suresi, 36-7.

⁴⁴⁰ Yusuf el-Karadavî, *İslamda Sosyal Dayanışma*, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2020; Muhammed Ebu Zahra, *İslamda Sosyal Dayanışma*, çev. Osman Eskicioğlu, İstanbul: Yağmur yayınları, 1981.

⁴⁴¹ Kerim Buladi, *Kur’an da Sosyal Dayanışma: Müesses - Vakıf - Kültür*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015, ss. 92-136; Hakkı Yapıcı, “İslam Tarihinde Vakıf Kültürü Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c. 8, sy. 1 (2013), ss. 66-76.

değerleri önemseyen bir yaklaşım ile ekonomik bir sistemi arzulamaktadır.⁴⁴² Risksiz ve emek harcanmayan bir kazancın kabul edilmediği ve bu kazancın ana eksenini oluşturan faizin iktisadi, sosyal ve ahlaki sorunlara temel teşkil ettiği kabul edilmektedir. Sermayenin âtıl kalmasını kabul etmeyip yatırım ve istihdam teşvikini önemsemiş, yastık altındaki birikimlere zekât sorumluluğu yükleyerek toplumsal amaca hizmet etmesini önemsemiştir. Âtıl kalan her türlü üretim faktörünü yeniden tedavüle koymayı amaçlayan İslam ekonomisi, sahibi tarafından değerlendirilmeyen arazilere birtakım tedbirler getirerek tarımsal üretimi aktif hale getirmeyi amaçlamıştır. Mal ve sermayenin belirli ellerde toplanmasını ve dolaşımını kabul etmemiştir. Sınıf oluşumuna izin vermeyen İslam ekonomisi toplumsal dayanışma ve uhuvvet esaslarını dikkate almıştır. Zenginliği kınamamış cimrilik ve sömürge düzenini reddetmiştir. Sermayenin israfı tüketilmesine karşı çıkarak kaynakların etkin kullanımını önemsemiştir. Piyasada karaborsa, tekelleşme ve tefecilik gibi insan felahına zarar veren her türlü kurum ve organizasyona karşı çıkmıştır. Zarara uğramayı ve zarara zararlar karşılık vermeyi asla kabul etmemiştir. Tüketimde denge modelini benimseyerek israfın her türlüşünü reddetmiştir. Sosyal adaleti tesis etmede dayanışmacı bir ruh sergileyerek toplumun her kesimine sorumluluklar yüklemiştir. Özgürlükçü bir yapıyı benimseyerek sınırlı devlet modelini kabul etmiştir. Sözleşmelerde İslam akit teorisinin kurallarını benimseyerek taraflar arasında anlaşmazlıkların kaldırılmasını amaçlamıştır. Kanaat etmeyi ve bu dünya hayatının da bir ötesi olduğunu en temel de kendisine şiar edinerek dünü, bugünü ve yarını birlikte ele almıştır.⁴⁴³ Yukarıdaki temel yaklaşımları ifade ettikten sonra alansal açıdan İslam ekonomisinin yapısal özellikleri aşağıdaki tabloda derlenerek ifade edilmeye çalışılmıştır. **(Tablo:4)**

⁴⁴² Asutay, “A Political Economy Approach to Islamic Economics”, ss. 3-18.

⁴⁴³ Ahmet Yaman, “Ekonomi ve Değer”, *Diyanet Aylık Dergi*, (2017), <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=30568>.

İSLAM EKONOMİSİNİN ALANSAL YAKLAŞIMLARI BAĞLAMINDA TEMEL ÖZELLİKLERİ	
ALANLAR	YAPISAL ÖZELLİKLER
Hukuk ve Devlet	• İş ve İşlemlerinde Hukuki Temelleri Önemser • Hukuki Açıdan Dual Bir Sisteme Sahip olup esnektir. Seküler Hukuk ve Şer'î Hukuk uyumsuzluğunda uzlaşmayı esas alır. • İslami prensipleri farklı hukuki çerçevelere uyumludur. Şer'î yaklaşımları sistem içerisinde diğeri ile var etme eğilimindedir. • Hukuki çerçevede çatışma sorunlarıyla mücadele etmektedir. • Devlete düzenleyici ve denetleyici olması açısından sorumluluklar yükler.
Mülkiyet	• Mülkiyetin özel olma durumunu kabul eder. Mülkiyet bireysel faydaya konu olmasının yanında toplumsal faydaya da konu edinmek zorundadır. • Emanet ilkesince mülkiyete yaklaşımlar getirmektedir.
Rekabet	• Tekelcilik ve piyasa hakimiyetini ortadan kaldırmaya olanak sağlayan rekabet anlayışını adil olma ilkesince benimser. • Rekabetin toplumsal çıktılarını esas alır.
Sorumluluk	• Fayda ve risk prensibini birlikte ele alır ve taraflar arasında paylaşımını önceler. • Tüzel kişiliklerde sorumluluk anlayışını düzenlemek için kurumsal yönetim ilkelerini benimser. • Sınırlı sorumluluk değil tam sorumluluk yaklaşımını kabul eder. • Zarara uğramak ve zarara uğratmak hiçbir gerekçe ile kabul edilemez.
Ekonomik Düzenlemeler	• Kamu maliyesi, maliye politikaları, para politikası gibi ekonomik istikrarı sağlayacak düzenlemeleri kabul eder ve buradaki belirlemi sadece piyasadan değil aynı zamanda kendi ideallerinden beslenerek ele alır.
Dayanışma ve Sosyal Güvenlik	• Yoksulluk, Aile, Eğitim, Sağlık, Altyapı ve diğer sosyal alanlarda toplumun tüm kesimlerine sorumluluk yükler ve organizesini de devletle ele alır. • Tüm insanlığın sorunlarıyla ilgilenmeyi prensip edinir.

Tablo 4: İslam Ekonomisinin Alanlara Göre Temel Özellikleri

Kaynak: Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

İslam ekonomisinin mülkiyet temelli yapısal özellikleri karşılaştırıldığında ana akım iktisat düşüncesinde özel mülkiyete kutsallık atfedilerek zenginleşmenin her türlüünün doğal düzen, özgürlük ve mülkiyet varsayımlarıyla garanti altına alınmış olmasını kabul etmemektedir. Yine ana akım iktisadi düşüncede sebepsiz zenginleşme veya meşru olmayan kazanç türlerinden elde edilen gelir özel mülkiyet olmuşsa artık koruma altındadır. Başkasının fakirleşmesi ile elde edilen zenginleşmenin (ticaretin sıfır toplamı bir oyun teorisi) meşru olduğunu kabul eden düşünceler (Merkantilizm) bir yandan toplumu fakirleştirirken bir yandan da kendi elitini oluşturmakta ve toplumsal sınıf ayrımını beslemektedir. İslam ekonomisi sınırlı özel mülkiyet ile meşru yoldan zenginleşmeye olanak sağlamış ve mülkiyet konusuna emanet anlayışıyla yaklaşmıştır. Bu yaklaşım, adil gelir dağılımı ve sosyal adaleti sağlamak açısından da önemli bir hareket noktasıdır. Ayrıca dünya ve ahiret felahının maksimizasyonu da bu şekilde sağlanmış olacaktır.

İslam ekonomi sisteminin bir karşılığının olabilmesi için tüm ideolojik görünümünden arınmalıdır. Bu durum toplumsal talebi olan İslam ekonomisinin insanlığın muhtaç olduğu adalete ve felaha erişmesi açısından önemlidir. İslam ekonomisi alanında çalışma yapanların bu sistemi geliştirmeye, modern yöntemlerle doğru analizler yaparak sistematik bir modelleme evresine geçmeleri gerekmektedir. İslam ekonomisi ve finansına dair teorilerin, çağdaş finansal piyasa yapısıyla uyumlu olan ideal ekonominin temel varsayımlarını destekleyecek bir kesinliğin olmadığına dile getiren Timur Kuran ve diğer eleştirmenlere karşı⁴⁴⁴ Bashir, Ebrahim, Safadi, Mirakhor ve Haque gibi akademisyenler İslam ekonomisinin ideal bir ekonomi modelini ortaya koyabileceğini kesinlik modeli ve teorik analizlerle ortaya koyarak cevaplar vermişlerdir.⁴⁴⁵

2.2. İslam Ekonomisinin Hukuki, Şer’î ve Ahlaki Yapısı

İslam ekonomisi hukuki yapısını İslam geleneği içerisinde İslami yönetim anlayışıyla birlikte yürütmüş, 1900’lü yıllardan sonra hukuki sistemlerin değişmesiyle (ulus devlete geçiş) yasal çerçevesini kaybetmiştir. 1950’lerden itibaren bazı İslam ülkeleri İslam ekonomisinin hukuki çerçevesini finansal işlemlerle birlikte düzenlemiş ve yürürlükte olan hukuk sistemlerine dâhil edebilmeyi başarmıştır. İslam ekonomisinin şer’î yapısı doğrudan yürürlükte olan hukuki sistemler içerisinde düzenlendiği gibi aynı zamanda hukuki çerçevede ele alınmamış olsa bile bireysel dini yaşamın fikhî yönü içerisinde belirlenmiştir. İslam ekonomisinin şer’î kaynağı doğrudan İslam hukukudur. İslam hukukunun temel usul ve esasları aynı zamanda İslam ekonomisinde genel şer’î çerçeveyi belirlemektedir. İslam ekonomisinin geleneksel fıkıh disipliniyle ilişki biçimine bakıldığında konularının güncel ve gelenek içerisinde doğrudan ele alınmayan görüş ve uygulamalardan müteşekkil olması doğası olarak farklı fıkhi yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Ana hatlarıyla geleneksel söylem, modern söylem, akademik yaklaşım ve bunlarla birlikte yürütülen kurumsal yaklaşım biçimleri İslam ekonomisinin şer’î yapısını

⁴⁴⁴ Timur Kuran, “Behavioral Norms in the Islamic Doctrine of Economics: A Critique”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, c. 4, sy. 4 (1983), ss. 353-79.

⁴⁴⁵ B. A. Bashir, “Portfolio Management of Islamic Banks: ‘Certainty Model’”, *Journal of Banking & Finance*, c. 7, sy. 3 (1983), ss. 339-54; Muhammed-Shahid Ebrahim, Akram Safadi, “Behavioral Norms in the Islamic Doctrine of Economics: A Comment”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, c. 27, sy. 1 (1995), ss. 151-57; Nadeem Ul Haque, Abbas Mirakhor, “Optimal Profit-Sharing Contracts and Investment in an Interest-Free Islamic Economy”, SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: Social Science Research Network, 05.11.1986.

oluşturmada etkili olmuştur.⁴⁴⁶ İslam ekonomisinin ahlaki yapısı ise İslam'ın genel ahlak esasları ile eşdeğerdir. İslam geleneği içerisinde ahlak konusu hem felsefi açıdan hem de fıkıh açısından ele alınmıştır. Felsefi açıdan *tedbîrû'n-nefs*, *tedbîrû'l-menziel ve tedbîrû'l-müddün* şeklindeki üçlü tasnifte ahlak geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁴⁴⁷ Fıkhi düşünce de ise makasid teorisi ekseninde insanın, malın, neslin, dinin ve aklın korunmasının gerekliliği ve bunların usul ve esasları incelenerek İslam ekonomisinin ahlaki yaklaşımlarına ciddi bir miras bırakılmıştır.⁴⁴⁸ Hâkim paradigmanın normatif esasları kabul etmeden seküler bir bakış açısıyla inşa ettiği ekonomi düzeninin aksine İslam ekonomisi ahlaki esasları da kendisine ilke edinerek iş ve işlemlerin nasıl, niçin yapıldığı sorusuna meşru cevaplar aramaktadır.⁴⁴⁹

2.3. İslam Ekonomisinin Uygulama Alanları ve Sosyal yapısı

İslam ekonomisinin arzularını gerçekleştirecek uygulama alanları; düzenleyici ve denetleyici mimarisi, sosyal kuruluşları, mali yapısı, ticari sektörleri, eğitim müesseseleri, toplumsal uygulama alanları ise vakıf müesseseleri, kurumsal zekât çalışmaları, mikrofinans uygulamaları gibi birçok başlıkta ele alınabilir. Tarihi kökenleri itibari ile düzenleyici ve denetleyici mimari olarak hisbe kurumu, maliye açısından beytû'l-mal, sosyal kuruluşlar açısından vakıf müesseseleri, eğitim açısından ahilik teşkilatı ve fütüvvet geleneği İslam geleneğinin arzularını gerçekleştiren kurumsal yapıların örneklerini oluşturduğundan İslam ekonomisinin mevcut uygulamalarına da yön verebilir. Ancak günümüzde İslam ekonomisi denildiğinde sadece bankacılık, finans ve sermaye piyasaları görünür hale gelmekte, eğitim kurumlarında dahi finansallaşma temelli akademik yaklaşımlar ağırlık kazanmakta, İslam ekonomisinin son dönem yayınlarında/çalışmalarında finans konularının neredeyse İslam ekonomisi ile eşdeğer görülerek ele alındığı anlaşılmaktadır.⁴⁵⁰ Bunun yerine İslam ekonomisinin ilkelerinden beslenen dinamik

⁴⁴⁶ Duman, “Günümüz Fıkîhî-İktisadî Problemler...”, ss. 153-71.

⁴⁴⁷ Hümeýra Özturan, “Farâbî ve Ahlak”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Sertüveni: İslâm Düşüncesinin Altın Çağı*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2005, c. V, ss. 741-51.

⁴⁴⁸ Kayadibi, “İslam Hukukunun Ulvi Amaçları”, ss. 3-18; Tahsin Görgün, “Dünyevileşme ve Makasid”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, (2007).

⁴⁴⁹ Kâmil Güngör, “İslam Ekonomisinin Ahlaki Temelleri”, *Fikir Coğrafyası*, (2015), <https://fikircografyasi.com/makale/islam-ekonomisinin-ahlaki-temelleri>.

⁴⁵⁰ Muhammet Yurtseven, “İslam Ekonomisi Alanında Yapılan Tezlerin Bibliyometrik Açından İncelenmesi: Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2019), ss. 111-38.

yapısıyla insana ve topluma sunacağı fırsatlara imkân veren yapısal işleyiş biçimleri ve uygulama alanlarının daha da genişletilerek sunulması gerekmektedir.

3. İSLAM EKONOMİSİNİN TEORİK VE PRATİK ALANDA KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR

Çalışmanın bu bölümünde İslam iktisadının tarihi süreçten günümüze kadar gelen birikim ve uygulamaların güncel durum ve gelişmeler bağlamında ele alınmasıyla karşılaşılan güçlükleri incelenecektir. İslam ekonomisi alanında teorik ve pratik açıdan ortaya çıkan temel sorunlar ele alındığında; İslam iktisadının iktisat disiplini içerisinde konumlandırma sorunu, İslam iktisadının temel iktisadi olgulara yaklaşımı konusunda metodolojisinin net olmayışı, alandaki kavramsal karışıklıklar, İslam iktisadının entelektüel alt yapı sorunu ve İslam iktisadı alanında yapılabilecek tercihlerin siyasi, ekonomik ve diğer sebeplerden ötürü çarpıtılması gibi problemler ön plana çıkmaktadır.⁴⁵¹

İslam iktisadının başlangıcından günümüze genel görünümü değerlendirildiğinde; (i) mevcut iktisadi sistemlerden teorik ve pratik anlamda bağımsız bir yönü olduğu, (ii) mevcut iktisadi sistemlerden bağımsız olmayıp bunun sadece teoride dillendirildiği ve (iii) uygulamada mevcut sisteme entegre olma eğiliminde olduğu ifade edilmektedir. Mevcut sisteme entegre eğiliminde olmasının nedenini tarihi serüven içerisinde bu alana ideolojik bakış açısı eğiliminin hâkim olması ve tarihsel olayların zaman ve mekâna göre değerlendirilmesinde yaşanan güçlükler olduğu şeklinde de ifade edilebilir. Bu bağlamda İslam iktisadının kökenleri, metodolojisi, çok uluslu yapısı ve şer'î çözümlerle teorik alandan pratiğe geçilme sürecinde birçok zorluk alanı bulunmaktadır.⁴⁵²

İslam ekonomisinin bütün muhataplarına (Müslüman ve Müslüman olmayan) hitap edecek rekabetçi finansal ürünleri sağlama zorunluluğu bağlamında finansal pratiklerin takip edilerek İslami perspektife uygun olarak düzenlenmesi İslam ekonomisinin hayatta kalabilmesi için gereklidir. Ancak bu pratiklerin uygulamada karşılaştığı eksen kayması veya ideallerinden uzaklaşması önemli bir zorluk alanını

⁴⁵¹ Mustafa Acar, “İslam iktisadının başlıca sorunları” isimli çalışmasında temel olarak bu sorunları ele alıp incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Acar, “İslam iktisadının Başlıca Sorunları”, ss. 540-46.

⁴⁵² İslam iktisadının metodolojik sorunları ve buna dair çözümler için bkz: Kolektif, *İslam İktisadı Metodolojisi Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, ed. Necmettin Kızılkaya, İstanbul: İktisat Yayınları, 2019, ss. 1-627.

ifade etmektedir. Ayrıca İslam ekonomisinin finansal araçlarını kamu borçları, dış borçlar ve para politikası gibi temel finansın hayati önem arz eden alanlarına (makro politikalar) mevcut durumda uygulayamamak da önemli bir sorun olarak görünmektedir.⁴⁵³

İslami finans genel ideallerine nazaran mevcut paradigmaya entegrasyon açısından “aşırı finansallaşma” sorunuyla da karşı karşıyadır. Özellikle İslami bankacılık sektöründe faizin bir alternatifi olarak modellenmeye çalışılan ama içerik açısından da çok da ideal olmayan teverruk⁴⁵⁴ (taysir) uygulaması borçlandırma yoluyla finansallaşmanın en çarpıcı örneğidir.⁴⁵⁵ Bu yüzden bazı İslam iktisatçıları teverruk uygulamasının İslami finans endüstrisi içerisinde sınırlandırılması gerektiğini aksi takdirde onarılmaz sonuçların oluşabileceğini ifade ederek bu soruna dikkat çekmektedir.⁴⁵⁶ İslam ekonomisinin karşılaştığı en önemli sorunlarından olan finansallaşma eğiliminin diğer bir yönü ise; finansallaşma araçlarından olan sukuk, emtia murabahası ve diğer İslami türev ürünlerinin kullanımıyla birlikte hızlı bir şekilde büyüyen İslami finans endüstrisinin maruz kaldığı ideallerinden uzaklaşma ihtimalidir. Ayrıca pratikteki uygulayıcıların İslami finansın temel aksiyomlarına dair bilgisinin yetersizliği, İslami finansın yaygınlaştırılmasında kamusal endişeler ve hükümetin yetersiz tedbir ve denetimlerinin getirdiği uyumsuzlaşma süreci de bir problem olarak kendini göstermektedir.⁴⁵⁷

Kapitalizm, sosyalizm, İslam iktisat düşüncesi veya herhangi bir iktisadi yaklaşımda farklılığı ortaya çıkaran unsur iktisadi kararların verilmiş biçimi ve bunların uygulanışı ile ilgilidir.⁴⁵⁸ Kapitalizm, fiyat mekanizması ve piyasa süreciyle,

⁴⁵³ Fuad Abdullah Al-Omar, Mohammed Kayed Abdel-Haq, *Islamic Banking: Theory, Practice and Challenges*, London: Oxford University Press, 1996, ss. 101-2; Iqbal, Molyneux, *Thirty Years of Islamic Banking*, ss. 41-42.

⁴⁵⁴ Teverruk: İslami banka kendisine likidite ihtiyacı için başvuran müşterileri için ilk olarak bir reel ürünü, acil likidite ihtiyacı olan müşterisi adına belli bir ücretten emtia piyasasından satın alır. (Burada zikredilen reel ürün alımı meselesi de tartışılmaktadır. Genel anlamda İslami bankalar uluslararası meta piyasasından olan Londra Metal borsasından evrak üzerinde bu alım işlemini (metal, bakır, çinko, bronz) reel ile eş görerek gerçekleştirmektedirler.) sonra banka bu ürünü murabaha finansman modeli ile müşterisine karlı bir şekilde satar. Sonra müşteri nakit finans sağlamak için emtia piyasasına bu ürünü piyasa fiyatı üzerinden geri satar. En sonunda müşteri vadesi geldiğinde taksitler halinde bankaya bu ürünün bedelini öder. Ne yazık ki bu finansman modeli İFE içerisinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Salah al-Shalhoob, “Organized Tawarruq in Islamic Law: A Study of Organized Tawarruq as Practiced in the Financial Institutions in Saudi Arabia”, *Islamic Banking & Finance*, Kuala Lumpur: IIUM, 2007.

⁴⁵⁵ Siddiqi, “Islamic Banking And Finance In Theory And Practice”, s. 16.

⁴⁵⁶ Monzer Kahf, “Outlines of a Brief Framework of Tawarruq (Cash Procurement) and Securitization in Shariah and Islamic Banking”, (Paper), Seminar of The AAOIFI, Manama, 2004.

⁴⁵⁷ M. Khan, M. Bhatti, *Developments in Islamic Banking: The Case of Pakistan*, England: Palgrave Macmillan, 2008, ss. 121-25.

⁴⁵⁸ Demir, *İktisat ve Yöntem*, s. 55.

liberalizm, özgürlükler ve doğal düzenle, sosyalizm de merkezi yapı ile kararlar alırken İslam iktisadı İslam'ın temel aksiyomlarına göre iktisadi kararları almakta ve uygulamaya koymaktadır. Bu yüzden en temel farklılık alanı aksiyomatik açıdan belirginleşmektedir. Buradan hareketle tesis edilen bir düşüncenin ve merkeze alınan bu kuralların alt alanlarda diğerleriyle benzemesinde bir sakınca görülmemektedir. Örneğin devletin karar alma sürecinde sınırlı yetkiyle katkı sunması ve bireysel sınırlı özgürlüklerle piyasa tarafından alınan kararlar İslam iktisadı için geçerlidir. Bu açıdan İslam iktisadının karar alma sürecinin bütüncül bir yapıda ele alındığı söylenebilir. Ancak günümüzdeki gibi bütüncül yapıyı aşındıracak ve temel aksiyomları yıpratıcı şekilde, finansal piyasa koşullarına göre doğrudan kar motivasyonu ile kararlar alınması İslam ekonomisinin kapitalizme eklenme sorunuyla yüz yüze kalması anlamına gelecektir.⁴⁵⁹

Yaklaşık 50 yıllık bir geçmişi ardında bırakan İslam ekonomisi çalışmaları piyasa açısından gelişmiş bir düzeyde olması, arzuları ve gerçekleri arasına sıkışmış bir görünümde olan bu gayretlere rağmen piyasanın tahakkümünden kurtulamamış görünmektedir. Ayrıca ekonomi bilimi ile İslam hukuku ve diğer ilahiyat alanına ait beşeri akıl ile yürütülen teorik çalışmaların hem uyumsuzluğu hem de uygulama safhasına aktarılamaması; (i) fiziki olarak İslam ekonomisinin herhangi bir sistem içerisinde uygulamada olmaması, (ii) fetvalar ile yürütülen finansal genişlemelerin daha görünür olması, (iii) şer'î bir metodolojinin eksikliği, (iv) hükümetlerin politik tutumları, (v) seküler bir sistem içerisinde var olma çabaları, (vi) şaibeli veya tatmin etmeyen finansal uygulamalar, (vii) sosyal sorumluluk ve insani değerler açısından yeterli düzeyde ilerleyememe karşılaşılan güçlüklerdir.⁴⁶⁰

Özetle ifade edildiğinde mülkiyet, ekonomik karar alma süreçleri (para politikaları ve maliye politikaları), devletin İslami bir perspektifte ekonomiye yaklaşımının imkânı, kurumsal reformlar, finansal süreçler, üretim ve tüketim hedeflerinin somutlaştırılması, işsizlik, ücretler, vergilendirme, firmalar, sosyal

⁴⁵⁹ Akten Çürük, Sili, "Bir İdeal Toplum Bileşeni Olarak İslam'ın Temel Ekonomik İlkeleri", s. 120; Akça, Bozatl, "İslam Ekonomisinin İhmal Edilen Konumu", ss. 1189-93.

⁴⁶⁰ Mabid Ali Al Jarhi, "İslam Ekonomisinin Teori ve Pratiği Arasındaki Boşluklar", *İslam İktisat Sistemi Teori ve Politika*, ed. Sercan Karadoğan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2019, ss. 26-39; Nazım Zaman, Mehmet Asutay, "İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma: Farklılığı Azaltmaya Yönelik Bir Politik Ekonomi Yaklaşımı", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, çev. Uğur Uygun, Abdullah Talha Genç, Salih Ülev, c. 2, sy. 3 (2016), ss. 179-200; Haşim Akça, Oğuzhan Bozatl, "İslam Ekonomisinin İhmal Edilen Konumu: Metodolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Journal of History School*, c. XLII, sy. XLII (2019), ss. 1188-1218, doi:10.29228/joh.24743.

politikalar, İslamofobi, ideolojik ve politik yaklaşımlar, eğitim ve yasal yükümlülükler İslam ekonomisinde karşılaşılan güçlüklerdir.⁴⁶¹

İslami finansın temel aksiyomlarının muhafaza edilmesi ve kuruluş mefkûresinin kaybedilmemesi için tüm iş ve işlemlerinin yine bu temellere göre inşa edilmiş düzenleme ve denetleme anlayışıyla ele alınması ortaya çıkabilecek bu risklerin azaltılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Bu yaklaşım, İslam'ın temel değerlerinin yıpratılmaması, paydaşların sisteme olan güveninin zedelenmemesi, temel hedeflerine ulaşabilmesi ve kendine özgü yapısını kaybetmeden gelişmesi için önem arz etmektedir.

İslami finansın son 30 yılına bakıldığında; (i) sektörel anlamda hızlı bir büyüme gerçekleştirmiş, (ii) dünya piyasalarının istikrarsız olduğu dönemde elde ettiği gelişim ve sağlam yapısı ile başarılar kazanmış, (iii) uluslararası krizlerde güçlü finansal bünyesi neredeyse zarar görmemiş ve (iv) son yirmi yıllık süreçte de yaşanan birçok gelişmelerle iktisat çevrelerinin dikkatini çekmiştir. İslami finansın gelişmesi ve ilerlemesinde katalizör görevi gören temel etmenler; İslami finansa artan ilgi, güçlü finansal yapısı ve her geçen gün sistemleşip iyileşen kurumsal yapılarıdır. Bu gelişmenin devam edebilmesi, uluslararası kabulün artması ve İslami finansın etkin bir şekilde uygulanabilirliğinin tesisi için kurumsal yönetim ve denetim mekanizmalarının daha sağlam ve daha güçlü bir organizasyonel yapıda olması gerekmektedir.

Küresel ölçekte rekabet edebilecek herhangi bir finansal kuruluşun yatırımcıları/hedef kitlesi, düzenleyici ve denetleyici otoritenin güçlü olduğu sağlam bir kurumsal yönetimin varlığına ve bunun uygulanabilir olduğuna inanmak ister. Bu durum, finansal büyüme ve kurumsal gelişim açısından da son derece önemlidir. İslami finans hizmetlerinin hedef kitlesi de aynı beklentilere sahip olduğundan klasik finans sisteminden daha fazla bu yapısal düzene sahip olması gerekmektedir. Aksi takdirde sadece bahse konu olan kurumsal yapı değil aynı zamanda İslami finans kuruluşlarının (İFK) sahip olduğu ve paydaşı olarak atfedildiği değerler bütünlüğü de

⁴⁶¹ Noha Farrag, Hebatallah Ghoneim, "Challenges to the Development of an Islamic Economic System", *Working Papers*, Working Papers The German University in Cairo, Faculty of Management Technology, 05.2016, <https://ideas.repec.org/p/guc/wpaper/42.html>.

zarar görecektir.⁴⁶² Ayrıca dünya piyasalarında uluslararası faizsiz fon yatırımcıları tarafından güçlü bir kurumsal yönetim ve denetim mekanizmasının varlığı ile bu mekanizmanın şer'î ilkelerle uyumunun akreditesi aranmaktadır. Şer'î uyum ise İslami fon yatırımcılarının yatırım kararlarında temel etken olarak kabul edilmektedir.⁴⁶³

İslami finans alanında politika belirleyiciler, akademisyenler ve uzmanlar İFK'nın karşılaştıkları sorunlarının ve zorluklarının farkında olmuşlar, ortaya çıkan uygulamalarda fıkhi ve ahlaki açıdan yaşanan problemlere aktif çözümler bulabilmek için 2000'li yıllardan itibaren gözle görülür bir çaba harcamışlardır. İFK'nın yönetim standartlarını belirlemek ve uluslararası düzeyde entegrasyon sağlamak adına yapılan çalışmalar gerek devlet gerekse şirketler bazında yürütülmüştür. Kurumsal yönetimin gerekliliği ile İslami prensipler arasındaki sinerjiye rağmen güçlü kurumsal yönetim ve denetim uygulamaları İFK'da istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir.⁴⁶⁴ Finansal disiplin açısından önemli bir rol oynayan ve piyasa verimliliği ile işlemsel bütünlüğü sağlayıcı rol üstelenen kurumların İFK'nın uygulandığı birçok ülkede iyi gelişmemiş olması; asimetrik piyasa bilgisi farkının açık arada olması, finans piyasasına katılan İFK'nın yetersiz deneyim ve bilgisi, politik yolsuzluk ve hukuki sistemlerin genel zayıflığı nedeniyle var olsalar bile uygulanan düzenlemeler etkili ve tarafsız bir şekilde yürürlüğe konulamamıştır.⁴⁶⁵ Ayrıca İslami finansın kendine özgü felsefesi, uluslararası ölçekte rekabetçi olma arzusu ve İslami ilkelerin korunması gerekliliği kurumsal yönetim ve denetimin uluslararası boyutta kurumsallaşmasını dirençli bir hale getirmektedir.⁴⁶⁶

Bu bağlamda; İslam iktisadının kendine özgü konumu ve diğer sistemlerden farklı/benzer olan yönleri ele alınmalıdır. Ancak buna dair karşılaştırmalar yapılırken kendi konumunun diğer sistemler içerisinde kaybolma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Aksi takdirde bu durum doğrudan entegrasyon sorununa yol açacaktır. İslam ekonomisini ele alırken kapitalizm, liberalizm veya sosyalizme

⁴⁶² Nasser Saidi, "Corporate Governance In Islamic Banks", *Research in Corporate and Shari'ah Governance in the Muslim World: Theory and Practice*, ed. Ali Abdullah Alnodel, Muhammad Azeem Qureshi, Azid Toseef, UK: Emerald Group Publishing, 2019, ss. 99-101.

⁴⁶³ Yusuf Dinç, "Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim Unsuru Olarak Değerlendirmesi", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, c. 2, sy. 2 (2016), s. 84.

⁴⁶⁴ Habib Ahmed, M. Umer Chapra, "Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper)", Jeddah: The Islamic Research and Teaching Institute (IRTI), 2002, s.8.

⁴⁶⁵ Stephen Prowse, *Corporate Governance: Emerging Issues and Lessons from East Asia*, Washington DC: World Bank Group, 1998.

⁴⁶⁶ Ahmed, Chapra, "Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper)", ss. 8-10.

benzeyen yönleri üzerinden yapılan tanımlama kendine özgü konumunu tartışmalı hale getirmektedir. İslam iktisadı bağlamında konu ele alınırken benzeşen yönlerinin inkâr edilmemesi için onun temel aksiyomlarıyla uyumluluğu zorunlu olduğundan bu çerçevede yaklaşımlar ortaya konmalıdır.

İslami finansın kurumsal açıdan amaç, araç ve mekanizmalarıyla teorik ve pratik çerçevede ele alınması aynı zamanda da mevcut kurumsal yönetim açısından uluslararası kuruluşların incelenerek faaliyetlerinin ortaya konmasını gerektirmektedir. Bu durum, Türkiye’de yürütülen İslam ekonomisi (katılım finans) çalışmalarına da yön verme potansiyeline sahiptir. Özellikle uluslararası arenada kendisine konum elde etmek isteyen Türkiye’nin İslam ekonomisi fırsatını iyi değerlendirerek bölgesel güç olma yolunda önemli bir adım atma imkânı vardır. Bu fırsatın değerlendirilebilmesi için de uluslararası arenada iş ve işlemleri yürütecek ve Türkiye’nin İslam ekonomisi alanındaki çalışmalarını düzenleyip denetleyecek etkili bir organizasyon ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

3.1. İslam Ekonomisinden İslami Finans

Küresel ekonomi içerisinde 1950’lerden itibaren hâkim olmaya başlayan finansal çalışmalar kendi içerisinde sistematikleşerek ekonomi disiplininin bir alt dalı haline gelmiştir.⁴⁶⁷ Hatta öyle ki iktisat veya ekonomi denildiğinde finans, finans denildiğinde de ekonomi anlaşılır olmuştur. İslam ekonomisi açısından da durum farklı olmayıp İslam ekonomisi, İslami finans başlığı altında yoğun bir şekilde incelenen bir alana dönüşmüştür. Dolayısıyla İslami finans, İslam ekonomisinin erken gelişim döneminde ortaya çıkan ve eş zamanlı olarak ele alınan bir alan haline gelmiştir.⁴⁶⁸

İslam ekonomisinin ortaya çıkış nedeni toplumdaki zayıfları sömürmeye devam eden sosyoekonomik adaletin başarısızlığına bir tepkiyken İslami finans çalışmalarının motivasyonu hâkim finansal sisteme öykünmeden kaynaklı güncel bir durumdan kaynaklanmaktadır. Örneğin, ironik bir şekilde gerçeklikten bahsedildiğinde İslami finans kurumlarının küçük bir işletme kurmak için yeterli sermayeye sahip olmadığı durumlarda borç isteyen birine karşı tefecilik gibi ekstra

⁴⁶⁷ Eugene F. Fama, “My Life in Finance”, *Annual Review of Financial Economics*, c. 3, sy. 1 (2011), ss. 1-15.

⁴⁶⁸ M. Kabir Hassan, Adnan Aldayel, “Stability of money demand under interest-free versus interest-based banking system”, *Humanomics*, c. 14, sy. 4 (1998), ss. 166-85.

maliyetler talep etmesi İslam ekonomisinin ulvi amaçları ile İslami finansın arasındaki uçurumu gösterebilir. İslam ekonomisinin, geleneksel finans kurumlarına borçlanma/sermaye maliyeti üzerinden getirdiği eleştirel doktrinleri bir yanda durmaktayken İslami finansın da borçlanma üzerinden kendini var edecek bir forma öykünmesi ya da dönüştürmesi irdelenmesi gereken bir serencamı ifade etmektedir.

İslami finans, faizi ve faiz riskini, kumarı, aşırı spekülasyonları, karmaşık türevleri kısıtlayan veya yasaklayan şer'î uyum düzenlemeleri üzerine inşa edilmiş bir görünümüdür. Bu sebeple İslami finans sistemi, sistem içinde yasaklanmış faaliyetler tarafından ortaya çıkabilecek olumsuz durumların bulaşma riskinden ve belirsizliklerinden geleneksel finans ile ayrıştığını kanıtlayacak bir tavır içerisinde olmak zorundadır. Borç finansmanına ve borçlandırmaya aşırı meyilli olan geleneksel finansal kurumların aksine İslam ekonomisinin sermaye anlayışı şirketin maddi varlık değerine bağlı olan öz sermaye finansmanına yönelik bir eğilim ile teorileştirilmişken uygulamada İslami finansın geleneksele öykünme eğilimi anlaşılabilir bir durum olarak görünmemektedir.⁴⁶⁹ İslami bankalar ile geleneksel bankalar üzerine yapılan son dönem ampirik çalışmalar bu iki sektör arasında iş modeli açısından hiçbir fark olmadığını ortaya koymaktadır.⁴⁷⁰ Dahası el-Gamal'ın da ifade ettiği gibi İslami finans, mevcut uygulamalarıyla şeriat arbitrajı,⁴⁷¹ İslami ipotek finansman yöntemleri, organize teverruk, borca dayalı sukuk ihracı, tekafül işlemlerinde olması gereken güven ve mukabele ilkelerinden ayrılma gibi çağdaş finans ürünlerine yoğunlaşarak bankacılık kurumlarının da ötesine geçmektedir.⁴⁷²

⁴⁶⁹ Habib Ahmed, "Issues in Islamic Corporate Finance: Capital Structure in Firms (Research Paper)", Occasional Paper, Jeddah: The Islamic Research and Teaching Institute (IRTI), 2007.

⁴⁷⁰ Mehmet Saraç, Feyyaz Zeren, "The Dependency of Islamic Bank Rates on Conventional Bank Interest Rates: Further Evidence from Turkey", *Applied Economics*, c. 47, sy. 7 (2015), ss. 669-79; E. H. Ergeç, B. G. Arslan, "Impact of interest rates on Islamic and conventional banks: the case of Turkey", *Applied Economics*, c. 45, sy. 17 (2013), ss. 2381-88; Muhamed Zulkhibri, "The impact of monetary policy on Islamic bank financing: bank-level evidence from Malaysia", *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, c. 23, sy. 46 (2018), ss. 306-22; Saiful Azhar Rosly, "Al-Bay' Bithaman Ajil Financing: Impacts on Islamic Banking Performance", *Thunderbird International Business Review*, c. 41, sy. 4-5 (1999), ss. 461-80; Beng Soon Chong, Ming-Hua Liu, "Islamic Banking: Interest-Free or Interest-Based?", *Pacific-Basin Finance Journal*, c. 17, sy. 1 (2009), ss. 125-44; Salina Kassim, M. Shabri Abd. Majid, Rosylin mohd. yusof, "Impact of Monetary Policy Shocks on the Conventional and Islamic Banks in a Dual Banking System: Evidence from Malaysia", *Journal of Economic Cooperation and Development*, c. 30 (2009).

⁴⁷¹ **Şeriat abritraji**, İslami finans kuruluşunun elinde bulundurduğu İslami finans kuruluşu olma lisansını meşru olmayan finansal ürün sebebiyle başka bir İslami finans kuruluşuna elindeki lisansı uygunluk sadakati olarak sunmasıdır. Yani, adeta bak elimdeki bu lisans beni zaten meşru yapıyor dolayısı ile benim ürünümü de meşrulaştırır diyerek İslami finans kuruluşunun kendi ismini suiistimal etme sürecidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: el-Gamal, "Beyond Shari'a Arbitrage", ss. 175-89.

⁴⁷² Mahmoud A. El-Gamal (ed.), "Beyond Shari'a Arbitrage", *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, ss. 175-89, doi:10.1017/CBO9780511753756.012; El-

Akademisyenler tarafından dile getirilen bu durum ve ortaya konan argümanlar mevcut sistemin işleyişi bakımından İslam ekonomisinin ulvi amaçlarıyla uyumadığından kendi özünden sapmalara neden olacağı, İslam ekonomisi ile elde edilmesi gereken nihai sosyal adaletin zaafa düşeceği ve sistemin alternatif çözümler sunarak insanlığı kurtarmak istediği eski sömürü uygulamalarından birine döneceği ifade edilmektedir.⁴⁷³

İslam ekonomisinin reel varlığa dayanan işlem anlayışına paralel olarak İslami finans sistemi, borç ilişkilerinden kaynaklı karmaşık piyasa krizlerine daha az eğilimlidir. Örneğin, İslami hisse senedi portföyleri, düşük kaldıraç ve daha yüksek reel varlık yatırımları ile karakterize edilir ve varlığa dayalı işlemleri sayesinde finansal balonlara sebebiyet vermez.⁴⁷⁴ Bu bağlamda ampirik kanıtlar, varlığa dayalı finansmanı ve kendine özgü çeşitli yasakları nedeniyle İslami finansın daha istikrarlı ve finansal şoklara daha az eğilimli olduğunu desteklemektedir.⁴⁷⁵ Ayrıca İslam ekonomi sisteminin sosyal felahı geliştirmesi için optimal kaynak tahsisini sağlamak üzere risk transferi yerine risk paylaşımı paradigması üzerindeki temel teorik varsayımlarını finansal sistem ile desteklediği takdirde İslami finans kabul edilebilir.⁴⁷⁶ Ancak küresel finans piyasasında sektörel büyüme ve genişleme adına İslami finansı uluslararası rekabette sürdürmek için son zamanlarda ortaya konan gayret/mücadele, borç tabanlı bir yapıya doğru paradigma kaymasına yol açmaktadır. Yenilikçi hibrit ürünleri, türev araçlarını ve inovasyona dayalı finansal ürünleri sisteme dahil etmenin belirsizliği/riski İslami finansı, finansal şoklar sırasında daha dayanıklı olma yönündeki önceki iddiaları çürütme tehlikesiyle de karşı karşıya bırakabilir.⁴⁷⁷

Gamal, *Islamic Finance*; El-Gamal, “Ribâ Yasağındaki İktisadi Hikmeti Anlamaya Dair Bir Çaba”, ss. 187-210.

⁴⁷³ M. Kabir Hassan, Sirajo Aliyu, Mümtaz Hussain, “A Contemporary Review of Islamic Finance and Accounting Literature”, *The Singapore Economic Review*, 2019, s. 3.

⁴⁷⁴ Yasin Kürşat Önder, “Asset Backed Contracts and Sovereign Risk”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, c. 132, Special issue on Islamic Finance, sy. Supplement (2016), ss. 237-52.

⁴⁷⁵ A. Bashir, A. F. Darrat, M. O. Suliman, “Equity Capital, Profit Sharing Contracts, and Investment: Theory and Evidence”, *Journal of Business Finance & Accounting*, c. 20, sy. 5 (1993), ss. 639-51; Mohsin S. Khan, “Islamic Interest-Free Banking: A Theoretical Analysis”, *Staff Papers (International Monetary Fund)*, c. 33, sy. 1 (1986), ss. 1-27; Ali F. Darrat, “The Islamic interest-free banking system: Some empirical evidence”, *Applied Economics*, c. 20, sy. 3 (1988), ss. 417-25; Hassan, Aldayel, “Stability of money demand under interest-free versus interest-based banking system”, ss. 166-85.

⁴⁷⁶ Hassan, Aliyu, Hussain, “A Contemporary Review of Islamic Finance and Accounting Literature”, s. 2.

⁴⁷⁷ M. Umer Chapra, “The Looming International Financial Crisis: Can the Introduction of Risk Sharing in the Financial System as Required by Islamic Finance, Play a Positive Role in Reducing Its Severity?”, *Islamic Economic Studies*, c. 130, sy. 5936 (2017), ss. 1-13; M. Kabir Hassan v.dğr., “A Review of Islamic

3.2. Konvansiyonel Finansa Karşı İslami Finans Önermesi

Neo-Klasik iktisat ile İslam ekonomisinin uzlaşması niteliğinde değerlendirilebilecek yakınsamalar (finansallaşma eğilimi) İslami finans endüstrisinin mevcut durumunu ifade etmekte önemli bir parametredir. Şekil açısından özü korumak, şer’î uyumlaştırma yerine İslam temelli bir finans anlayışına sahip olmak yerine pragmatist bir yol izleyerek konvansiyonele yakınlaşmalar İslam ekonomisinin arzuları ile gerçekleri arasındaki mesafeyi daha da belirgin hale getirmektedir. Bu bağlamda İslam bankacılığı ve finansının İslami değer ve norm temelli doğasından esinlenerek konvansiyonel finansa karşı şu önermeler yapılabilir;

- Faiz temelli ve spekülatif işlemlerden yüz çevirerek meşru olmayan mal ve hizmetlerden imtina etmek suretiyle temel kullanıcılara yönelik kiracı/kullanıcı temelli bir finans yaklaşımının benimsenmesi,
- Fon temini ve yatırımlarda faizi ahlaki bir ödevden reddetmek suretiyle risk transferi yerine risk paylaşım odaklı kar-zarar güdüsüyle hareket edilmesi,
- Borçlanma yerine öz kaynak temelli fon teminine ağırlık vermek ve reel ekonomiye dayanan fon sağlama yaklaşımlarının teşvik edilmesi,
- Reel ekonomiye dayanan ve dayanak varlığı prensip edinen alternatif bir paradigma sunarak arz ve talep taraflarında sorumluluk bilinci ile maddi varlıklar üzerinden toplumsal ihtiyacın karşılanması,
- Piyasa temelli bir finans anlayışının aksine toplum temelli bir finans paradigmasının önerilmesiyle fakirliği azaltmayı amaçlayan proje ve programları yürüterek kalkınma temelli bir yaklaşımın benimsenmesi.⁴⁷⁸

4. İSLAMİ EKONOMİSİNİN GELECEK VİZYONUNDA İHTİYACI OLAN GEREKSİNİMLER

2021 yılına gelindiğinde İslam ekonomisinin finansal boyuttaki büyümeleri/genişlemeleri (İslami finans endüstrisi) artan bir ivmeyle devam etmektedir. Her ne kadar pandemi sürecinde dünya piyasalarından kaynaklanan bir daralma meydana gelmişse de İslami finans açısından bu genişleme/gelişme süreci devam etmektedir. İslami finans endüstrisinin şer’î uyumlu enstrümanlarına dayanan

Investment Literature”, *Economic Papers: A Journal of Applied Economics and Policy*, c. 38, sy. 4 (2019), ss. 345-80.

⁴⁷⁸ Mehmet Asutay, “Conceptualisation of the Second Best Solution in Overcoming the Social Failure of Islamic Finance: Examining the Overpowering of Homoislamicus by Homoeconomicus”, *IJUM Journal in Economics and Management*, c. 15, sy. 2 (2007), ss. 167-95; Mehmet Asutay, “Islamic Banking and Finance and Its Role in the GCC and the EU Relationship: Principles, Developments and the Bridge Role of Islamic Finance”, *The EU And The CGG: Challenges and Prospects*, ed. Christian Koch, Leif Stenberg, Dubai: Golf Research Center, 2010, ss. 35-58; Iqbal, Molyneux, *Thirty Years of Islamic Banking*; Ayub, *İslami Finansı Anlamak*, ss. 23-28.

varlıkları 3 trilyon doları (2020) aşmış durumdadır. Yıllık ortalama %6'lık bir artışla gelişmeye devam eden İslami finans endüstrisinin 2025 yılında 4,5 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir.⁴⁷⁹ Bu durum İslami finans sektörünün hızlı bir büyüme eğiliminde olduğunu gösterirken yapısal gereksinimler ve kurumsal mimari açısından yavaş bir gelişimde olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁴⁸⁰

İslami finans endüstrisinin ulaştığı bu hacim konvansiyonel finans oyuncularının dikkatini her geçen gün daha fazla çekmekte ve kendi içlerinde İslami finansa dayalı alanlar açmaktadırlar. 1990'lı yıllardan sonra konvansiyonel bankacılık sistemi içerisinde sık sık şahit olduğumuz “Islamic window” uygulaması artık sermaye piyasalarında da kendini göstermeye başlamış olup bugün en ünlü dünya borsalarında İslami finansa uygun ürünler piyasaya sürülmektedir.

Sermaye piyasalarına şer'î prensiplere uygun özel endekslerin yayınlanması ilk defa 1996 yılında Malezya'da *RHB Unit Trust Management* tarafından yayınlanan endeksle başlamış ardından da 1999 yılında ABD'de *Dow Jones Islamic Market Index*'i yayınlanmıştır. Bu tarihten sonra hemen hemen bütün küresel pazarlarda kendisine yer bulan İslami finans sermaye piyasası ürünleri, *Kuala Lumpur Sharia Index*, *FTSE Global Islamic Index Series*, *Standard & Poors Shari'a Compliant Index*, *Hong Kong Islamic Index* ve *MSCI Islamic Index Series* endeksleri gibi birçok piyasada farklı isimle kendisine yer bulmuştur.⁴⁸¹

Türkiye'de de katılım finans sistemi üzerinden yürütülen İslam ekonomisi uygulamaları global stabilitenin sağlanması adına Borsa İstanbul'da yayınlanan İslami endeksler 2013 yılında faaliyete başlamıştır. BIST endeksleri içerisinde *Bizim Menkul Değerlendirme A.Ş.* tarafından Katılım-50, Katılım-30, Model Portföy endeksi yayınlarak katılım finansın ilke ve esaslarına göre oluşturulmuştur.⁴⁸² Bölgesel anlamda en iddialı sermaye piyasasına sahip olan Türkiye'nin İslami

⁴⁷⁹ TheCityUK, “Global trends in Islamic finance and the UK market 2019 | TheCityUK”, 2019, <https://www.thecityuk.com/research/global-trends-in-islamic-finance-and-the-uk-market-2019/>.

⁴⁸⁰ Yanpar, *İslami Finans*, ss.25-26.

⁴⁸¹ İslami finans alanında uluslararası sermaye piyasalarında yayınlanan temel endeksler; Dow Jones Islamic Index Series, Standard & Poors Islamic Index Series, FTSE Islamic Index Series, Kuala Lumpur Islamic Index, MSCI Barra Global Family of Islamic Index, Russel-IdealRatings Islamic Index, Stoxx Islamic Index, Thomson Reuters/Ideal Islamic Index, KSE Meezan Index, Hong Kong Islamic Index, NSE Islamic Index, serileri altında birçok türde yayınlanmaktadır. Yayınlanan bu endekslerin türlerini ve işlem hacmini görmek için bkz: Kübra Uygan Çolak, *İslami Endeksler ve Hisse Senedi Yatırımlarının İslami Finans İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış YL Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2019; Mevlüt Camgöz, *İslami Sermaye Piyasaları Araştırma-İnceleme*, İstanbul: Ekin Kitabevi, 2018.

⁴⁸² “Katılım Endeksi”, (01.01.2021), <http://www.katilimendeksi.org/>.

finansın genişleyen global ivmesine kayıtsız kalmamış ve İstanbul finans merkezi bünyesinde İslami finans penceresi ile küresel rekabette yerini almak için birçok adım atmıştır.

Sistemli bir şekilde etkin ve güçlü bir işleyişe sahip finansal sistemin özelliği tüm paydaşların ve katılımcıların gerek duyduğu ihtiyaçları karşılamak zorundadır. Fon fazlası olanlarla fon ihtiyacı olanların bir araya geldiği fon havuzunun oluşmasını talep ederken, fon ihtiyacı olanlar makul bir sürede, bürokratik süreçlere takılmadan, rekabetçi işlem maliyetlerini de göz önünde bulundurarak bu fonlara ulaşmak isterler. Yatırımcılar açısından ise orantılı getirilerle riskleri eşleşmiş ve sermaye kazancı peşinde olan yatırımları tercih etmekte ve alım satım için rekabetçi fiyatları sağlayan likit bir piyasayı aramaktadırlar.⁴⁸³

Ayrıca etkin bir finansal piyasa, paydaş ve katılımcılarına şeffaflık sağlayarak yatırımcılara ve ihraççılara sürekli bir bilgi akışı sağlar. Yine etkin bir piyasa, uygun bir düzenleyici ve yasal çerçeve ile etik ve uygun olmayan piyasa uygulamalarının kontrol edilmesine olanak sağlar. Destekleyici alt yapısı sayesinde piyasanın etkinliğine zarar verecek hataların önlenmesini de sağlar. Bu nedenle, ekonomik kalkınmaya olumlu katkıda bulunabilecek iyi işleyen ve verimli bir İFE için uygun düzenlemeler, gerekli uygulamalar ve destek kurumları ile donatılmış alt yapının tesis edilmesi gerekmektedir.

İFE'nin yaklaşık 50 yıllık teorik birikimi ve son 20 yıllık pratik serüvenine bakıldığında geleneksel olarak işleyiş tarzı ve yeni bir alan olması nedeniyle bazı zorluklarla karşı karşıya kalması doğası gereği kaçınılmazdır. Ancak bu zorlukların aşılabilmesi için kilit konu ve gereksinimlerin ele alınarak yapılandırılması gerekmektedir. Kilit gereksinimlerin en önemlisi ise şer'î gereklilikler ve şer'î uygunluğun izlenerek denetlenmesidir. Ardından istikrarlı ve esnek bir piyasa işleyişini tesis etmek için tüm paydaş ve yatırımcıların korunması adına etkin ve güçlü bir kurumsal yönetim anlayışının kurumsallaşarak yapılandırılması gerekmektedir. Bu amaca hizmet edecek en önemli mekanizma standartlaşma olarak görüldüğünden buna göre İFE dizayn edilmeye çalışılmaktadır. Muhasebe, finansal raporlama, vergilendirme, yasal ve düzenleyici çerçeve ile risk yönetimi alanlarında ortaya çıkan/çıkacak zorluklar da bu standartlar ile çözüme kavuşturulmak

⁴⁸³ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, ss. 20-21.

istenmiştir. Ayrıca İFE'nin pazar payının artırılması, küresel anlamda gelişmesi ve genişlemesi için önemli bir rol oynayan ürün standardizasyonu, dokümantasyon, ürün yeniliği ve işleyen bir ikincil pazarın tesisi de önemli bir gereksinim olarak görülmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü standart belirleyen alt yapı organlarına, geliştirici ve destekleyici küresel bir mimariye sahip olmak İFE'nin sürdürülebilir ve etkin bir şekilde işlemesi için önemli görülmektedir.⁴⁸⁴ Bu bağlamda etkin, verimli, iyi düzenlenmiş ve esnek bir İFE için temel yapı taşı görevi üstlenen çeşitli gereksinimler aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır.

4.1. Şer'î Çerçeve ve Şer'î Yönetim Çerçevesi

İslami finans sisteminin genel şer'î çerçevesi, ürün geliştirme ve onay sürecini yöneten sürecin tamamını ifade etmektedir. Bu bağlamda şer'î çerçeve; şer'î kaynaklar, makâsıd-ı şeria, şer'î ilkeler, AAOIFI ve IFSB standart ve yönergelerini içermektedir. Şer'î çerçevenin tüm bu unsurları birbirini tamamlar niteliktedir ve İFE içerisinde ürün geliştirme ve onay sürecinde hayati bir rol oynar.

Şer'î kaynaklar, İslami finans için fıkıh (Şariat, İslam hukuku), ürün geliştirme ve ürün onaylama sürecinde en önemli kaynak ve referans mesabesindedir. Ürün geliştirme ve ürünü onayla süreci birbirlerine çok bitişik bir süreçle ele alındığından konu hassasiyetle yürütölmek zorundadır. Çünkü geliştirilen ürün piyasaya sürölmek gibi önemli bir sonucu beraberinde getirir. Bu bağlamda ürün geliştirmenin en önemli adımı şer'î çerçeve içerisinde verilecek şer'î onay olmaktadır. Şer'î onay verecek İslam hukuku uzmanı bu onayı vermeden önce ürün hakkındaki tüm teknik bilgileri elde ettikten sonra fıkının temel kaynaklarından konuyla ilgili gerekçelerini referanslarla belirtmek zorundadır. Çünkü karar verildikten sonra ürün şer'î bir hüviyete kavuşarak dini bir anlam ifade edecektir.

İslam hukuku uzmanı şer'î çerçevede ürün geliştirme ve onay süreçlerine dair referans aldığı şer'î kaynakların iki ana kategoride ele alındığını unutmamalıdır. İslam hukukunun temel metinleri birincil kaynak ve bu metinler üzerinden yorum ve değerlendirmeye ait çalışmalar ise ikincil kaynak mesabesindedir. İslam hukuku uzmanı şer'î ürün geliştirme ve onay sürecinde bu kaynaklardan hangilerine referans olarak görüşlerini dayandığını belirtmek zorundadır. Şer'î uzmanın bu temel

⁴⁸⁴ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, ss. 21-22.

kaynakları atlayarak daha tali alanlarda yapılan spesifik çalışmalara dayanarak görüş belirtmesi uygun değildir. Burada şer'î uygunluğa referans olacak birincil ve ikincil kaynakların açıklanması önem arz etmektedir.

Birincil kaynaklar İslam geleneği içerisinde ulema tarafından kabul görmüş kaynaklardır. Bu bağlamda bu kaynaklara referans edilerek belirtilen görüşler bağlayıcı ve kabul edilebilirdir. Bu kaynaklara referans gösterilerek ortaya konulan görüşler tartışmaya açık değildir. Ancak daha güçlü bir referans bulunduğu takdirde de değerlendirmeye alınabilir. İslam geleneği içerisinde bu tür kaynaklar aksiyomatik bir özelliğe sahiptir. Bunlar Kur'an-ı Kerim, sünnet, kıyas ve icmaa'dır.⁴⁸⁵

Şer'î ürün geliştirme ve onay sürecinde referans olarak kullanılan ikincil kaynaklar ise birincil kaynakların dışında kalan ve İslam geleneğinin genel kabulüne mazhar olmuş şer'î dayanaklardır. Bunlar istihsan, amel-i ehl-i medine, mesalih-i mürsele, sedd-i zerâi gibi şer'î dayanaklardır. Bu deliller şer'î onay sürecinde referans alınmış ise konu tartışmaya açıktır ve çok boyutlu bir şekilde ele alındığında fıkhi değerlendirmeye tabi tutularak icthad mekanizması işletilerek onay süreci işlevselleştirilmelidir.

Şer'î ürün geliştirme ve onay sürecinde fıkhi ekol sistemi içerisinde kalınarak hem bireysel hem de kurumsal çözümler de üretilebilir. Ancak arzulanan mezheplere dair görüşlerin zikredilmesinden daha ziyade usulî bir yaklaşımla birincil ve ikincil kaynaklara referans verilerek şer'î onay sürecinin işletilmesidir. Bu hem muğlaklığı giderilmesi hem de paydaş ve katılımcılara daha güçlü bir “şer'î onay süreci güvenilirliğinin” kanıtlanması açısından önemlidir. Soner Duman'ın da ifade ettiği gibi ister bireysel ister kurumsal olsun yapılan değerlendirme sonucunda işletilen şer'î ürün geliştirme ve onay sürecinde meşruiyet sorununun aşılması, İslam ekonomisinin kimliğine zarar verilmemesi ve özellikle de şer'î mirasımıza eskilerin uygulamaları gözüyle bakılmaması için sağlıklı bir şekilde bütüncül ilişkilendirme ve değerlendirme sürecine ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁸⁶

Şer'î yönetim çerçevesi bir İFK'nın tüm iş ve işlemlerinde şer'î uygunluğa bağlı kalma biçimini ifade etmektedir. Uygun bir şer'î yönetim çerçevesinin

⁴⁸⁵ Aksiyomatik olarak değerlendirilen bu kaynaklar İslam ekonomisinin en temel bilgi kaynağıdır. Burada bu kaynaklar İslam hukukunun terminolojisindeki deliller ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

⁴⁸⁶ Duman, “Günümüz Fıkhi-İktisadi Problemlerin Değerlendirilmesinde...”, ss. 153-71.

oluşturulması sektör içerisindeki tüm paydaş ve katılımcıların İslam ekonomisinin temel ilke ve esaslarına uygun davranış sergilemesi için de önemli bir zemini oluşturacaktır. Ayrıca İslam ekonomisinin sağlam ve etkin bir algı oluşturmaya da katkı sunacak ve çevresine güven tesis edecektir. Böylelikle de şer'î yönetim çerçevesi istikrarlı bir İFE oluşumuna olumlu katkılar sunacaktır.⁴⁸⁷ Bu bağlamda IFSB *İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar için Şeriat Yönetim Sistemine İlişkin Rehber İlkeler IFSB-10*'a göre,⁴⁸⁸ İslami finans hizmetleri sunan bir kurumun şer'î uyumu tesis edebilmesi için aşağıdaki yapısal süreçleri ve her biri üzerindeki bağımsız denetim mekanizmalarını oluşturması gerekmektedir;⁴⁸⁹

- İFE için ihtiyaç duyulan ilgili şer'î kararların şer'î kurul tarafından alınması ve yayınlanması
- Alınan şer'î kararların her operasyon seviyesinde ve her işlem için ilgili operasyon personeline anlık olarak iletilmesi
- Operasyonel işlemlerde şer'î uygunluğu doğrulamak için iç şer'î denetim biriminin günlük inceleme ve denetleme süreci
- İnceleme sonucunda ortaya çıkan şer'î uygunluğun onaylanıp raporlanması ya da meydana gelen şer'î uygunsuzluğun raporlanıp kayıt altına alınması ve mümkün olduğu sürede de çözüme kavuşturulması
- İç şer'î denetim biriminin şer'î uyum inceleme ve denetiminin usulüne göre gerçekleştirip gerçekleştirmediğine dair yıllık şer'î uyum incelemesinin şer'î kurul tarafından yürütülmesi süreci şer'î yönetimin çerçevesini ifade etmektedir.
- İFE içerisinde temel gereksinim olan uygun şer'î yönetim, operasyonel ürünlerin ve işlemlerin geçerlilik açısından hem ön hem de son onay düzeylerinde sistemleştirilmelidir.

Şer'î yönetim ve buna dair oluşturulan şer'î çerçeve İslam ekonomisinin değerlerini muhafaza etmek, ontolojik temellerindeki ilkeleri korumak ve piyasa ile çatışan durumlarda İFE'ye İslami perspektifle somut çözümler üretme mekanizmalarının tamamını ifade etmektedir.

4.2. Yasal ve Düzenleyici Çerçeve

İslami finans sisteminin hem yerel hem de uluslararası arenada etkin ve sağlam bir şekilde işlemesi, düzenli bir gelişim ve büyümenin sağlanabilmesi için anlaşılır, net ve kolaylaştırıcı bir yasal çerçeveye ihtiyacı vardır. Ancak bu kolay

⁴⁸⁷ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, s. 22.

⁴⁸⁸ IFSB, *Guiding Principles On Shariah Governance Systems For Institutions Offering Islamic Financial Services*, Kuala Lumpur: IFSB, 2009, s. IFSB-10.

⁴⁸⁹ Hassan, Aliyu, Hussain, "A Contemporary Review of Islamic Finance and Accounting Literature", s. 8.

tesis edilecek bir durum değildir. Çünkü İFE'nin uygulama alanı bulunduğu ülkenin yerel hukuki çerçevesi, sosyo-kültürel ve politik zemini her zaman şer'î ilke ve esasların yasal ve hukuki çerçeveye uyarlanmasına imkân tanımaz. Ancak yasal çerçeve ile ilgili olarak İFE'nin birçok yargı çevresinde yeni olduğu göz önüne alındığında zamanla, bu çerçevenin ihtiyaçlardan ötürü oluşturulabileceği muhtemel bir durumdur. Çünkü iktisadi açıdan piyasa oyuncularının ülkeye getiri sağlayabilmesi için sağlam, kolaylaştırıcı ve etkili bir hukuki çerçeve önemli bir ihtiyaç olacaktır.

Yasal çerçeve içerisinde İFE'nin ülkelerin mevcut hukuki çerçeveye uyarlanmasının en makul ve uygulanabilir yöntemi Malezya uygulamasında olduğu gibi “iki katmanlı yasal çerçeve anlayışı” olabilir. Hali hazırda birçok düzenleyici çerçeve uluslararası arenada söz sahibi olan IOSCO'nun düzenleme ve yasal çerçeve yaklaşımını benimsemektedir. Bu bağlamda birinci katmanda ülkenin finansal sistem içerisinde her piyasa oyuncusunun uymak zorunda olduğu genel yasal çerçeve ve düzenleme, ikinci katmanda ise sadece İslami finans hizmetleri sunan piyasa aktörlerinin uyması gereken özel kapsamlı yönerge ve yönetmeliklerle düzenlenmiş yasal ve düzenleyici çerçeve oluşturulabilir. Örneğin kurumsal yönetim perspektifinden bakıldığında her finansal kurum ve kuruluşun uyması gereken yasal ve düzenleyici çerçeve zaten mevcuttur. Bunun yanında sadece İFK'lar için şer'î usul ve esasları da dikkate alan ve İFK'lar için bağlayıcı olan yönetmelik ve yönergeler düzenlenerek bu ihtiyaç giderilebilir.⁴⁹⁰ Malezya dışındaki ülkelerde ise İFK'lar ülke içerisinde yürürlükte olan genel hukuki ve düzenleyici çerçeve içerisinde ele alınmaktadır. Bu ülkelerde İFK'lar için ayrı bir düzenleyici çerçeve oluşturulmamıştır. Ancak İngiltere ve Singapur gibi ülkeler mevcut yasal ve hukuki çerçevelerinde bazı esnetmelere giderek yasal uygulama alanı içerisinde şer'î uyumu sağlama yükümlülüğünü İFK'ların kendi yönetimine bırakmıştır.⁴⁹¹ Türkiye açısından ise katılım finans kurumlarına bankacılık kanunu çerçevesinde yasal düzenlemeler getirilmiş ancak düzenleyici uygulama açısından ise mevcut sistem içerisinde ele alınmaya devam etmektedir.

⁴⁹⁰ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, ss. 23-24.

⁴⁹¹ Ledy Ginting v.dğr., “Legal and Regulatory Framework of Islamic Banking and Finance: A Study in Singapore”, *International Journal of Management and Applied Research*, c. 6, sy. 4 (2019), ss. 234-44.

4.3. Bilgi İhtiyacının Karşılanmasında Çok Hukuklu ve Kolektif Yaklaşım

Klasik dönemde tek mezhebe dayalı veya tek bir kişiye ait bireysel fetvanın verilmesiyle karşılanan fıkhi bilgi ihtiyacı, modern dönemle birlikte neredeyse imkânsız hale gelmiştir denilebilir. Günümüz meselelerinin çok boyutlu, farklı uzmanlık ve yetkinlikleri gerektiren çözümleme ihtiyacı ile konuların oldukça karmaşık bir görünüm arz etmesinden ötürü tek bir mezhebe bağlı kalınarak veya tek bir kişiye ait fetva ile tıp, ekonomi, teknolojiye gibi alanlara dayanan çağdaş meselelerimiz yeterince çözüme kavuşturulamamaktadır. Bu veçhe ile modern dönemde mezhepler arası görüşlerden faydalanılarak (mezhep temelli istidlâl) ve kolektif bir yaklaşımla fıkhi bilgi üretimi, yaygın hale gelen bir uygulama olmaya yaklaşmış görünmektedir. Uluslararası Fıkıh Akademisi, Avrupa Fıkıh Konseyi ve Türkiye’de Din İşleri Yüksek kurulunun günümüz fıkhi meselelerini çözüme kavuşturmak için sadece tek bir mezhep ekseninde değil de ekol sistematığı içerisinde kalarak uygun çözümler üretmek için fetva ve kararlar aldığı görülmektedir. Kurul kararları ile işletilen kolektif fetva kararları da çoklu mezhep görüşleri ekseninde ele alınmakta ve böylece Müslümanların bilgi ihtiyacı giderilmeye çalışılmaktadır. Bu açıdan günümüzde fıkhi bilginin üretiminde çoklu mezhep yaklaşımı ve kolektif karar alma biçimi bir zaruret haline gelmiştir diyebiliriz.

İslami finans alanında birey ve kurumların ihtiyaç duyduğu bilgi ihtiyacı ise yukarıda zikredilen kurumlar başta olmak üzere özellikle de AAOIFI ve IFSB gibi alt yapı desteği sunan kuruluşlar tarafından çoklu mezhep ve kolektif kararlar ile bilgi üretim şeklinin benimsendiği görülmektedir.⁴⁹²

4.4. Muhasebe ve Vergilendirme Düzenlemeleri

İslami finans endüstrisinin tüm paydaşları için kabul edilebilir muhasebe ve raporlama standartlarının niteliği ve bu bağlamda yayınlanan standartların ihtiyacı karşılayıp karşılamayacağı yayınlandığı günden itibaren ilgili çevrelerce ve literatür içerisinde tartışılmaktadır. İFE’nin için muhasebe ve finansal raporlama açısından

⁴⁹² Soner Duman, “AAOIFI Standartları ve Fıkhi Değerlendirme Süreci”, <https://katilimfinans.com.tr/>, (31.05.2021), <https://katilimfinans.com.tr/mevzuat/aaofi-standartlari-ve-fikh-degerlendirme-sureci-h12962.html>.

mevcut durumda iki seçenek vardır. Ya uluslararası muhasebe ve raporlama standartını (IFRS) kullanmaya devam edecek ya da AAOIFI muhasebe ve raporlama standartlarını benimseyerek kendi bünyesinde yürürlüğe koyacaktır. Daha spesifik olarak tartışılan temel mesele ise; (i) İFE'nin Uluslararası Muhasebe Standartları (Financial Accounting Standards: FAS) gibi kendi özel muhasebe standartlarını benimsemeye ihtiyacının olup olmadığı (ii) IFRS gibi geleneksel muhasebe ve raporlama standartlarına tam olarak uymalı mı ve (iii) İslami muhasebe uygulamalarının geleneksel muadillerle zaten uyumlu olduğu ancak şer'î sorunların ortaya çıktığı yerlerde farklı muhasebe yöntemlerinin benimsenebileceği şekliyle orta yolun tercih edilmesine yönelik tartışmalardır. Çünkü İslami finans uygulamalarının yürütüldüğü bazı yetki alanlarında düzenleyici kurumlar tarafından IFRS'ye uyumlu olma kararı zaten alınmış olduğundan FAS yaklaşımı veya orta yol seçeneği benimsenmelidir.⁴⁹³

İFE için önemli bir gereksinim de vergi düzenlemeleridir. Çünkü vergi düzenlemelerinin katılımcıların finansal iş ve işlemlere dâhil olması konusunda doğrudan etkisi vardır. Ayrıca İFE'nin başarılı bir şekilde gelişmesi için kapsamlı bir vergi çerçevesi de gerekmektedir. İslami finansal işlemler için daha yüksek oranda vergilerin tahakkuk etmesi sorun oluşturabilir. Bu sorun da beraberinde kaçınılmaz olarak piyasa katılımcılarına daha yüksek maliyetler getirecek ve İslami finansal hizmetlerini benzer yapıdaki konvansiyonel ürünlere göre rekabet edemez hale getirecektir. Mevcut düzenleyici otoriteler tarafından genel olarak benimsenen ortak yaklaşım, vergide tarafsızlık ilkesi ve finansal aktörlere eşit bir hareket alanı sunma açısından benzer mali ürünlerin vergilendirilmesi arasında herhangi bir ayrımın yapılmaması yönünde olmaktadır. Ancak ülkelerin vergi politikaları bağlamında yatırımcı ve sermayeyi ülkelere getirmek amacıyla bazı muafiyetler de sağlanabilir. Bu açıdan İFE'de işlem gören sermaye ve yatırım işlemlerinin vergi muafiyeti ya da teşvikleri ile ülke ekonomisine katılımının sağlanması, yatırımcı tabanının genişletilmesi İFE açısından önemli bir destekleme/teşvik paketi olarak sunulabilir.⁴⁹⁴

⁴⁹³ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, s. 24.

⁴⁹⁴ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, s. 25.

4.5. Risk Yönetim Uygulamaları

Riskler belirsizliğin ve olumsuz sonuçlara maruz kalmanın bir sonucu ise geleneksel finansal sistem içerisindeki mevcut riskler, İFE için de geçerlidir. Ancak İFE'nin geleneksel risk anlayışının haricinde kendine özgü işlemleri, katılımcı yapıları, gelişmiş yönetim, likidite gereksinimleri ile şer'î risk yönetimine ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca İslami finans işlemlerinin doğası gereği risk anlayışına sahip olması -el-harâc bi'd-damân-⁴⁹⁵ risk yönetimi açısından etkin olmasını da gerektirmektedir. Bu nedenle bu ilkesel anlayıştan hareketle İslam ekonomisi, geleneksel finans anlayışından farklı olarak riskin transferini değil paylaşılmasını esas alır. İFE içerisinde ticari işlemlerde risk ve getirinin ilgili taraflar arasında paylaşılmasını kabul eder ve bir tarafın riskleri üstlenirken diğer tarafın getiriden yararlanmasını kabul etmemektedir. Risk ve karın paylaşımı risk yönetim tekniklerinin uygulanmasına engel olmadığı gibi risk sürecinin daha sağlıklı işletilmesine yardımcı olur. İFE içerisinde son dönemde artan ürün çeşitliliği, sektörel alanların karmaşıklığı ve küresel finans sisteminin zorluklarından ötürü zaman içinde giderek daha sofistike hale gelmiş ve şer'î ilkelerle uyumlu risk yönetimi anlayışı daha da belirginleşmiştir. Bu yüzden İFE, risk yönetimi veya riskten korunma araçlarını sağlamak zorundadır.⁴⁹⁶

4.6. Ürün Standardizasyonu

Geleneksel finans ve İFE için ürün standardizasyonu, sertifikasyonu ve dokümantasyonu gibi ürün geliştirme süreçleri verimli bir piyasa altyapısı oluşturmak, sınır ötesi işlemleri teşvik etmek ve yetki alanlarındaki sektör oyuncuları arasında potansiyel iş birliğini oluşturmak için önem arz etmektedir. İFE sukuk gibi ürünlerde ikincil piyasa işlemlerini oluşturması açısından ürünlerin standardizasyonunu kritik bir önemle ele almaktadır. Çünkü ürün standardizasyonu işlem maliyetini düşür, sektörün ilerlemesini sağlar ve sonunda İslami finansal hizmetlerin daha fazla rekabet edebilir olmasını imkân sağlar. Ürün standardizasyonunun eksikliği veya aksaklığı da bu olumlu süreçleri tam tersine

⁴⁹⁵ Hz. Peygambere atfedilen ancak cevâmiu'l-kelim olduğu ifade edilen bu söz, fıkıh usulünün temel ilkelerinden birisi olmuş ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de "Bir şey'in nef'i damânı mukabelesindedir" şeklinde maddelendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Keziban Gurbet Kariparduç, *İslam Hukukunda Daman ve Taahhüt*, (Yayınlanmamış YL Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2016, ss. 20-43.

⁴⁹⁶ Marjân, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, ss. 25-26.

çevirerek sektörü ciddi anlamda sıkıntıya düşürebilir. 2008 yılında AAOIFI'nin bazı sukuk türlerine karşı “uygunsuzluk” kararı İFE içerisinde ve küresel piyasada belirsizliklere yol açmıştır. AAOIFI'nin bu kararı, sukuk piyasasının gelecekteki seyrini düzenlemek amacıyla ve zamanında yayınlanmış olsa da İslami finansın doğasında bulunan ihtilaflı görüşleri ortaya çıkarmış ve konuyu tartışmalı hale getirmiştir. Olumsuzlukların önlenmesi ve olumlu sonuçlara ulaşılabilmesi için İFE'nin ürün standardizasyonu konusunda daha çok gayret ve çabaya ihtiyacı olduğu görülmektedir.

4.7. Ürün Geliştirme

Ürün standardizasyonunun gerekliliği ürün geliştirme sürecini ve inovatif yaklaşımları da geleneksel finans sisteminde olduğu gibi İFE için de gerekli kılmaktadır. Yaşanan dünyanın değişim ve dönüşümüne paralel olarak müşteri kitlesinin farklılaşan tercihlerine/zevklerine ve değişen makroekonomik ortama uyum sağlamak için sürekli bir finansal ürün inovasyonuna ihtiyaç vardır. Çünkü ürün geliştirme süreci İFE'nin büyümesini sürdürmeye yardımcı olacak diğer bir kilit unsurdur. Ancak İslami finans ürünlerinin yenilenmesi ve geliştirilmesi düşünüldüğünde şu ilkelere bağlı kalınması esastır:

(i) Ürün geliştirme süreçlerinde İslami finans ilkeleriyle tutarlılık ve devamlılığın sağlanması, (ii) İslami finans piyasasının ihtiyaçlarına, mevcut ürünlerin yaygınlığına ve mevcut ürünlerin eksikliklerine bakarak yeni ürün geliştirme sürecinin işletilmesi, (iii) Konvansiyonel finans ürünlerini doğrudan şer'i uyumlu hale getirerek İslami finansa adapte etmekten kaçınılması. Bu yüzden geleneksel finansal ürünlerin tekrarından kaçınılması ve İslami finansal ilkelere dayalı inovasyonun teşvik edilmesi gerekmektedir. Ürün geliştirme sürecinde İFE paydaşlarının ve değerlerinin önemli risklere maruz kalmasına engel olmak için ürün geliştirme sürecinin planlanması, değerlendirilmesi ve onaylanması hassas bir şekilde yürütülmelidir. Ayrıca ürün geliştirme sürecinde şer'i uyum ve şer'i riskler ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır.⁴⁹⁷

⁴⁹⁷ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, s. 26.

3. BÖLÜM

İSLAM EKONOMİSİNİN KURUMSAL MİMARİSİ

1. KURUMSAL MİMARİNİN ARKA PLANI OLARAK DÜZENLEME VE DENETLEME

Çalışmanın bu bölümünde İslam ekonomisinin gelecek vizyonunda önemli bir gereksinim olarak değerlendirilen kurumsal mimarisinin düzenleme ve denetleme yaklaşımları, geleneksel teoriler bağlamında ele alınmıştır. İslam ekonomisinin düzenleme ve denetleme anlayışı, geleneksel yaklaşımlarla birleştiği ve ayrıştığı noktalar, İFE'nin bu konudaki gelişimi, kurumsal yönetim, şer'î yönetim, şer'î denetim ve uygulayıcı mekanizma olarak kurumsal yapı içerisinde konumlandırılan şer'î danışma kurulları da bu bağlamda incelenmiştir. Ayrıca İFE'nin düzenleme ve denetleme araçlarına kaynaklık görevini ifa eden uluslararası kuruluşlar, yayınlanan standartlar ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan fırsat ve zorluklar ele alınmış, İslam ekonomisinin kurumsal yönetim anlayışına paralel olarak şer'î yönetim uygulamalarının temelleri, hukuki ve şer'î çerçevesi de ele alınarak dünya örnekleri bağlamında incelenmiştir.

55 ülkede 300'e yakın İslami finans kuruluşunun faaliyet gösterdiği ve 2020 verilerine göre yaklaşık 3.2 trilyon dolar işlem hacmine ulaşan İslami finans sektörü yaklaşık %12-15 arası yıllık büyüme oranlarıyla finans sektörü içerisinde kendisine oldukça önemli bir yer edinmiştir.⁴⁹⁸ Bu sektörün mevcut ve gelecek potansiyelinin farkında olan Citibank, HSBC, Goldman Sachs, BNP Paribas ve UBS gibi uluslararası finans kuruluşları bünyelerinde ve çeşitli ülkelerde şer'î uyumlu İslami finans hizmeti sunan kurumlarını faaliyete geçirerek sektöre dâhil olmuşlardır.

İslami finans sektörünün genişleyen küresel mimarisi ve hacimsel potansiyeli uygulandıkları ülkede ve uluslararası alanda yargı ve kamu politikaları ile uyum ve düzenleyici rejim yönünden ülkelere göre ortaya çıkan önemli farklılık sorunlarını beraberinde getirdiğinden başta akademisyenler olmak üzere uluslararası finans kuruluşları, politika yapıcılar, STK'lar ve sektörün önemli temsilcileri gibi birçok

⁴⁹⁸ IFSB, "IFSI Stability Report '2020'", Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board, 2020.

çevreyi İslami finansın kendi perspektifinden düzenleme ve denetleme anlayışını incelemeye ve ele alamaya sevk etmiştir.

Marton'un da ifadesiyle finansal genişlemeler ve yenilikler beraberinde riskleri de getirdiğinden İFE'nin hızla büyümesi birçok beklentiyi meydana getirirken aynı zamanda onunla ilişkili olan riskleri de ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca İFE'nin geleneksel finansa göre daha az gelişmiş olması ve finansal riskleri sübvansedecek doğal mekanizmasını tam anlamıyla oluşturamamasından ötürü meydana gelecek bir riskin finansal sistemin tamamına olası etkileri de endişe duyulan bir konudur.⁴⁹⁹

Dünya genelinde yaşanan krizler ve ortaya çıkan finansal olumsuzluklardan dolayı yeni düzenleme ve denetleme yaklaşımları da gündeme gelmiştir. Bu yeni açılımlardan en göze çarpan ve İslami finans endüstrisinde düzenleme ve denetleme çerçevesine uyumlanan *mikro ve makro ihtiyati düzenleme (micro/macro prudential regulation)* sistemidir. Makro ihtiyati düzenlemeler, uluslararası krizlerden sonra gündeme gelen bütüncül/güçlü düzenleme yeniliklerinin başında gelmektedir. Yaşanan krizler öncesinde düzenleyici ve denetleyici kuruluşların uhdesinde olan kurumları bireysel olarak denetlemeye odaklandığı (mikro) ve böylelikle de finansal sistemin tümünün gözden kaçırıldığı iddia edilerek ortaya çıkan (makro) yeni nesil bir düzenleme ve denetleme yaklaşımıdır.⁵⁰⁰

Bu riskleri ve farklılıkları minimize etmek adına İslami finans endüstrisinin Uluslararası Finans Enstitüsü (IFI)⁵⁰¹ standartlarına uyarlandığında ihtiyati düzenlemeleri güçlendirecek⁵⁰² ve küresel finans ile uyumlu hale getirebilecek standartları ve rehber ilkeleri belirleme yetkisine sahip bir dizi uluslararası kuruluş

⁴⁹⁹ Robert C. Merton, "Financial Innovation and the Management and Regulation of Financial Institutions", *Journal of Banking & Finance*, c. 19, The Role of Capital in Financial Institutions, sy. 3 (1995), ss. 461-62,

⁵⁰⁰ Hisham Yaacob, Nor Donglah, "Shari'ah Audit in Islamic Financial Institutions: The Postgraduates' Perspective", *International Journal of Economics and Finance*, c. 4, sy. 12 (2012), ss. 224-39.

⁵⁰¹ IFI: Uluslararası Finans Enstitüsü, 70'den fazla ülkeden 450'den fazla üyesi olan finans endüstrisinin küresel birliğidir. Misyonu, ihtiyatlı risk yönetiminde finans sektörünü desteklemek, sağlam endüstri uygulamaları geliştirme ve üyelerinin çıkarlarına geniş ölçüde hizmet eden ve küresel finansal istikrarı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekleyen düzenleyici, mali ve ekonomik politikaları savunmaktır. IIF üyeleri arasında ticari ve yatırım bankaları, varlık yöneticileri, sigorta şirketleri, devlet varlık fonları, hedge fonları, merkez bankaları ve kalkınma bankaları yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz: "The Institute of International Finance > About Us", (23.03.2021), <https://www.iif.com/about-us>.

⁵⁰² İhtiyati düzenlemeler, makro ve mikro ihtiyat politikalar çerçevesinde belirlenerek sistem içerisindeki finansal tehlikeleri sınırlamak, bireysel kurumların finansal sıkıntılarını çözümler üretmek, yatırımcı ve tasarruf sahiplerini korumak ve çıktı maliyetlerinden kaçınmak olarak ifade edilebilir. Bu açıdan düzenleme ve denetlemenin ihtiyati politikalara hizmet eden önemli bir yönü vardır.

kurulmuştur.⁵⁰³ İslami Finans Uluslararası Muhasebe ve Denetim Örgütü (AAOIFI), Uluslararası İslami Derecelendirme Ajansı (IIRA), İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB), Uluslararası İslami Sermaye Piyasaları Birliği (IIFM) ve İslami Finans Likidite Yönetim Merkezi (LMC) gibi kuruluşlar bu alanın öncü küresel mimari oyuncularındandır.

1.1. Literatür Taraması

Kamu yönetiminin bir parçası olan düzenleme ve denetleme mekanizmaları tarihsel açıdan çok eskilere dayansa da 1980’li yıllardan itibaren piyasa başarısızlıklarının bir sonucu olarak literatür içerisinde ele alınmıştır. Literatüre giren bu kavram hızlı bir şekilde gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin birçoğunda idari ve mali açıdan bağımlı/bağımsız olan ve toplumsal yaşam üzerinde ciddi etkileri bulunan kurumlara dönüştürülmeye başlanmıştır. İdari ve mali açıdan sistemin zorunlu bir parçası haline gelen düzenleme ve denetleme kavramı zamanla kendi içerisinde başta hukuk olmak üzere iktisat, siyaset ve sosyal alanlara ayrılmış ve farklı tanımlamaları yapılmıştır.

Düzenleme ve denetleme anlayışı iktisadi açıdan ele alındığında hem amacına yönelik hem de kendisini var ettiği hususlara ait parametrelere bakıldığında onun otorite tarafından piyasanın kontrol edilerek sürdürülebilirliğinin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan kapitalizmin otoriteye/devlete yüklediği yeni misyon regülasyon olarak değerlendirilebilir. Amaç açısından; piyasada yer alanlar arasında rekabeti oluşturacak şartların sağlanması için kurallar koymak ve etkin piyasa sistemini sağlamak, hedefleri açısından ise; rekabetin tesisi, piyasaya giriş-çıkışların denetlenmesi ve fiyat-miktar düzenlemesinin kamu gücü ile sağlanmasıdır.⁵⁰⁴

Düzenleme ve denetleme kavramının hukuki açıdan çok çeşitli tanımları vardır ve aynı zamanda ekonomi ve sosyal alanları içerisine alacak kadar geniş bir uygulama alanına sahiptir. Joskow ve Roger’e göre bir kuruluşun yönetim veya merkezi otoritesi için öngörülen kural veya düzenin kendisi olup bunun

⁵⁰³ Imran Khan, Syeda Nitasha Zahid, “Islamic Corporate Governance: The Significance and Functioning of Shari’ah Supervisory Board in Islamic Banking”, *Turkish Journal of Islamic Economics*, c. 6, sy. 1 (2019), ss. 87-108.

⁵⁰⁴ Berne Tepe, Şahin Ardiyok, “Devlete Yeni Rol: Regülasyon”, *Amme İdaresi Dergisi*, c. 37, sy. 1 (2004), ss. 105-30.

işlevselliğinin kontrol edilebilme mekanizmasıdır.⁵⁰⁵ Moran, bu tanıma ek olarak da gerçek veya tüzel kişiliklerin takdir yetkisini kısıtlayan kurallar koyma sürecini de düzenleme ve denetlemenin alanına dahil etmiştir.⁵⁰⁶ Düzenleme ve denetlemeye dair teorik yaklaşımların kamu yönetiminin bir unsuru olarak ele alınması ile başlayan süreç daha sonra iktisat alanında kurumsallaşmış günümüzde hem kamu hem de özel sektörün ekonomi yönetim anlayışında önemli bir bileşen olmuştur.

İktisadi açıdan düzenleme ve denetlemenin en geniş anlamda iki tanımı yapılmaktadır. Guasch ve Robert'ın dar anlamda yaptıkları bu tanıma göre düzenleme ve denetleme; devletin, bireyin veya kurumsal yapıların ekonomik ve sosyal açıdan sakıncalı olan durumları ve istenmeyen davranış biçimlerini engellemek adına oluşturulan ve hukuki yaptırımlarla da desteklenen kontrol mekanizmadır. Geniş anlamda ise; her türlü faaliyet ve sürecin yaptırıma sahip bir otorite tarafından oluşturulan kurallar, ilkeler, hedefler ve kısıtlamalarla kontrol altına alınıp düzenlenmesini ifade etmektedir.⁵⁰⁷ Dar ve geniş anlamda yapılan bu tanımların sistemleşerek somutlaşması ise küresel anlamdaki organizasyonlarda kendisini göstermiştir.

Uluslararası düzeyde düzenleme ve denetleme mekanizmalarının standartlarını belirleyen, yüksek denetim alanındaki mali ve yönetsel konuları ilgilendiren gelişmelerde kararlar alan ve bu konudaki metot ve stratejileri belirleyen kurumlar 1950'den itibaren hukuki ve mali literatürde yerini almıştır.⁵⁰⁸ 1953'te Küba'da kurulan ve Sayıştay Başkanlığının da üyesi olduğu Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları Örgütü (INTOSAI) bu kurumların başını çekmekte olup "*experientia mutua omnibus prodest: müşterek denetim herkes için faydalıdır*" mottosuyla hareket ederek denetimin uluslararası düzeyde birlikte hareket ederek gerçekleştirilmesini hedeflemektedir.⁵⁰⁹

Devletin idari sistemi tarafından düzenleme ve denetlemenin ele alınması veya matuf olduğu amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmek istenmesi bu

⁵⁰⁵ Paul L. Joskow ve Roger G. Noll, "Regulation in Theory and Practice: An Overview.", içinde *Studies in Public Regulation*, ed. Gary Fromm (Cambridge: The MIT Press, 1981), 1-5.

⁵⁰⁶ Michael Moran, "Theories of Regulation and Changes in Regulation: The Case of Financial Markets", *Political Studies* 34, sy 2 (1986), s. 186.

⁵⁰⁷ J. Luis Guasch, Hahn Robert W., "The Costs and Benefits of Regulation : Implications for Developing Countries", Policy Research Working Paper, The World Bank, Vol:1/1, 1997, pp. 2-3.

⁵⁰⁸ Fikret Gülen, *Finansal Denetim*, Ankara: T.C. Sayıştay Başkanlığı, 1998, ss. 8-9.

⁵⁰⁹ "International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI)", *INTOSAI*, (08.05.2020), <https://www.intosai.org/>.

mekanizmaların siyasi olup olmamasıyla da ilgili olarak bağımsızlık konusunu tartışmalı hale getirmiştir.⁵¹⁰ İktisat teorileri açısından da müdahaleci yaklaşımı kabul etsin veya etmesin bütün devletler piyasayı kontrol altında tutmak için düzenleme ve denetleme mekanizmalarını araç olarak kullanmaktadırlar. Kapitalizmin müdahaleci devlet anlayışını kabul etmediği iddiası da bu açıdan doğru olmayıp piyasa denetimi açısından yanlış bir algı olarak görülmektedir.⁵¹¹

Düzenleme ve denetleme mekanizması, sanayi devriminden sonra sosyo-ekonomik değişimlerle meydana gelen sorunlarla daha çok gündeme gelmiştir. 1929 büyük buhranından sonra yaşanan kapitalizm krizinin bir daha tekrar etmemesi ve kapitalizmin zayıflayan yönünün yeniden güçlendirilmesi için düzenlemeye yönelik teori ve pratikler ivme kazanmıştır. Kapitalizm krizinin ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik şartlar gereğince üretim, tüketim, gelir dağılımı ve talep oluşumu arasındaki dinamik uyumu ifade eden birikim rejimi ve buna paralel olarak ortaya çıkan düzenleme anlayışı Boyer ve Saillard tarafından sistemleştirilmiştir.⁵¹² Aglietta'nın teorisyonu olduğu Fransız düzenleme teorisi de ekonomi ile toplum arasındaki kurumsal bütünlüğü merkeze almış, kapitalizmin krizler ürettikçe düzenleyici süreçlerini de yenileyeceği tespitinden hareketle⁵¹³ başta düzenleme okulu olmak üzere bu teoriler günümüze kadar dinamik bir şekilde geliştirilmiş ve geliştirilmeye de devam etmektedir.⁵¹⁴ Jessop, düzenleme anlayışının geçmiş temellerini ve gelecek perspektifini ele alan çalışmasında kapitalist ekonomi modelleri ile devlet uygulamalarındaki metodolojik yaklaşımlara eleştiriler sunmakta, düzenleme teorilerini/ekollerini incelemekte ve düzenleme teorilerinin ortaya koyduğu yöntemsel ve teorik sorunlara dikkat çekmektedir.⁵¹⁵ Tüm bu çalışmalar ele alındığında Batı'nın kendi ürettiği krizlere yine kendi eliyle çözümler bulmasının en görünür örneğini oluşturan düzenleme yaklaşımları Batı tarafından üretilmiş ve sistemleştirilerek kurumsallaştırılmıştır. Batı tarafından üretilen bu mekanizma “diğer toplumlar” tarafından tüketilmeye mecbur bırakılmış ve

⁵¹⁰ Muhammad Ayub, *İslami Finansı Anlamak*, çev. Kollektif, İstanbul: İktisat Yayınları, 2017, s. 78.

⁵¹¹ M. Kemal Aydın, “Kapitalizm Neden Vazgeçilmez’dir?”, *Sakarya İktisat Dergisi*, c. 1, sy. 1 (2012), s. 24.

⁵¹² Boyer Robert, Yves Saillard, “A Summary of Regulation Theory”, *Régulation Theory: The State of the Art*, çev. Carolyn Shread, London: Routledge, 2002, ss. 36-45.

⁵¹³ Murat Ali Dulupçu, “Americanismo e Fordismo ve Yeni Kapitalist Gelişme: Düzenleme Perspektifi”, *İktisat Dergisi*, c. 441 sy. 444 (2003), ss. 61-62.

⁵¹⁴ Mesut Sert, “Düzenlemenin Seyri”, *Abant İzzet Baysal University Graduate School of Social Sciences*, c. 2, sy. 23 (2011), ss. 64-78.

⁵¹⁵ Bob Jessop, “Regulation Theory in Retrospect and Prospect”, *Economy and Society*, c. 19 (1990), ss. 153-216.

“diğerleri” her alanda olduğu gibi konunun öznesi değil nesnesi haline gelmişlerdir.⁵¹⁶ Bu açıdan İslam iktisadının düzenleme ve denetleme anlayışına eklenip eklenmediği ya da özgün olup olmadığı sorusu bu çalışmada cevaplanması gereken en önemli sorulardan birisi olacaktır.

İktisatçılar tarafından normatif açıdan ele alınan düzenleme ve denetleme anlayışı, ana ekseninde devletin üstlendiği bir görev alanı olmuştur. Ancak yaşanan gelişmelerle birlikte 1970’lerden itibaren de neoliberal politikalar eşliğinde pozitif açıdan ele alınıp özel sektörün de uhdesinde olmaya başlamış ve birçok alanda varlığı yadsınamaz pratik bir alana dönüşmüştür. Literatür içerisinde Chicago ekolü öncülerinden Stigler, Posner ve Peltzman tarafından öncelikle teorileri ortaya konan düzenleme ve denetleme (regülasyon) anlayışı pratik alanda yasama ve bürokrasi mekanizmaları tarafından yürütülecek bir süreç olarak belirlenmiştir.⁵¹⁷ Sappington ise yasama ve politik süreçlerin düzenleme ve denetleme açısından ortak aklı tek başına ifade etmede yeterli olup olmayacağını incelemiş ve politik sürecin katılımcı bir anlayışla yürütülmesinin daha isabetli olacağını ifade etmiştir.⁵¹⁸ L. Benham ve A. Benham’a göre yaşanan olumlu/olumsuz finansal gelişmelere (krizler, spekülasyon eylemleri ve finansal skandallar) paralel olarak da pratik alanda sıkça ele alınarak “kontrol” mekanizmasına dönüştürülmüştür.⁵¹⁹ Regülasyon kavramının bu denli ele alınmasına sebep olan unsur, İzak’a göre teknolojik gelişmeler ve finansallaşma olarak telakki edilmektedir.⁵²⁰

Joskow ve Noll’a göre düzenleme ve denetleme mekanizmasının iktisadi açıdan temel felsefesi, ekonomik etkinliğin artırılarak toplumsal refahın yükseltilmesi olarak ifade edilmiştir.⁵²¹ Goodhart ve Hartmann, genel olarak literatürde belirtilen iktisadi düzenleme ve denetlemenin amaçlarını bir arada inceleyerek; (i) tüketicileri veya yatırımcıları korumak, (ii) finansal kurumların ödeme gücünü ve finansal istikrarını sağlamak, (iii) menkul kıymet ve sermaye

⁵¹⁶ Dulupçu, “Americanismo e Fordismo ve Yeni Kapitalist Gelişme”, s. 64.

⁵¹⁷ Paul L. Joskow, Roger G. Noll, “Regulation in Theory and Practice: An Overview.”, *Studies in Public Regulation*, ed. Gary Fromm, Cambridge: The MIT Press, 1981, ss. 36-37, <http://www.nber.org/books/from81-1>.

⁵¹⁸ David E. M. Sappington, “Principles of Regulatory Policy Design”, Working Paper, *Policy Research Working Paper Series*, Policy Research Working Paper Series Washington DC: The World Bank, 31.01.1994, <https://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/1239.html>.

⁵¹⁹ Lee Benham, Alexandra Benham, “Regulating Through the Professions: A Perspective on Information Control”, *Journal of Law and Economics*, c. 18, sy. 2 (1975), ss. 421-47.

⁵²⁰ İzak Atiyas, “Ne İçin ve Nasıl Regülasyon”, Sabancı Üniversitesi, 2000.

⁵²¹ Joskow, Noll, “Regulation in Theory and Practice”, s. 7.

piyasalarında adalet, verimlilik ve şeffaflığı tesis etmek, (iv) istikrarlı bir finansal sistemin işlevselliğini tesis etmek şeklinde ifade etmişlerdir.⁵²² Ekonomi içerisinde finansal sistemin oynadığı önemli rol, finansal kurumları da üç ana nedenden dolayı düzenlenmeyi ardından da denetlemeyi zorunlu kılmaktadır. Tüketicinin korunması, finansal sistemin istikrarı ve verimliliği en üst düzeye çıkarılması denetlemenin düzenlemeden ayrılarak kontrol mekanizması gibi çalışmasını gerekli kılmıştır.

Finansal istikrar literatür içerisinde yeknesak bir tanımlamayla ortaya konmuş değildir. Allen ve Wood, finansal istikrarın ne olması ve neyi içermesi gerektiği konusunda fikir birliğindeyken finansal istikrar nedir sorusuna verilecek cevap hususunda tam bir mutabakat sağlanamadığını ifade etmişlerdir.⁵²³ Crockett'e göre finansal istikrar bu yönüyle; (i) finansal sistemi, (ii) parasal sistemi, (iii) finansal kuralları, (iv) finans kurumları ve (v) finansal süreçleri içerisine alan çok yönlü bir tanımlı gerektirdiğinden tek/ortak bir tanımsal kapsamı ifade edilememektedir.⁵²⁴ Belouafi ve diğerlerine göre İslami finans sisteminin finansal istikrarı yukarıdaki hususların tamamıyla genel, şer'î ve ilkesel kurallar yönüyle de özel bir ilişkiyi ifade etmektedir. Ayrıca İslami finans literatürü içerisinde finansal istikrarın ana eksenini İslami finans kurumlarının sürdürülebilirliği, İslami finans kurallarının uygulanabilirliği ve İslami finans sisteminin süreçlerini ele alan kısmi bir finansal istikrar çerçevesiyle ele alınmaktadır.⁵²⁵

Düzenleme ve denetleme yaklaşımları içerisinde yukarıda ifade edilen hususlar konunun daha çok düzenleme boyutuyla ilgilidir. Düzenlemeden ayrılarak ayrı bir alanı oluşturan denetim ise bu yaklaşımlar bütünlüğünün en görünür biçimini ifade etmektedir. Denetleme türleri literatür içerisindeki farklı yaklaşımlara göre; denetimin kimin yaptığına, denetimin faydalarına/amaçlarına ve denetimin zamanına göre tasnif edilmiştir. Kahyaoğlu'nun derlemesiyle bu sınıflandırmalar şu şekilde gösterilebilir:⁵²⁶ **(Tablo 5)**

⁵²² Charles Goodhart, Philipp Hartmann, David Liewllyn, *Financial Regulation: Why, How and Where Now?* UK: Routledge, 2003.

⁵²³ William A. Allen, Geoffrey Wood, "Defining and Achieving Financial Stability", *Journal of Financial Stability*, c. 2, sy. 2 (2006), ss. 152-72.

⁵²⁴ Andrew D. Crockett, "Why Is Financial Stability a Goal of Public Policy?", *Economic Review: Federal Reserve Bank of Kansas City*, c. 82, sy. Q IV (1997), s. 13.

⁵²⁵ Ahmed Belouafi, Chaouki Bourakba, Karima Saci, "Islamic Finance and Financial Stability: A Review of the Literature", *Journal of King Abdulaziz University, Islamic Economics*, c. 28, sy. 2 (2015), ss. 3-44.

⁵²⁶ Sezer Bozkuş Kahyaoğlu, "Finansal Piyasalarda Denetim", *Finansal Piyasalar ve Kurumlar: Teori ve Türkiye Uygulamasına Genel Bakış*, ed. Aysel Gündoğdu, Ankara: Seçkin, 2016, ss. 205-6.

DENETİM TÜRÜ	DENETİM KAPSAMI
Denetimi Yapan	Bağımsız (Dış) Denetim İç Denetim Kamu Denetimi
Denetimin Amacı	Finansal Tablolar Denetimi Uygunluk Denetimi Faaliyet Denetimi
Denetim Zamanı	Sürekli Denetim Ara Denetim Yıl Sonu Denetimi Özel Denetim

Tablo 5: Denetim Türleri

Kaynak: Yazar tarafından “*Finansal Piyasalar ve Kurumlar*” adlı çalışmadan türetilmiştir.

Finansal istikrarın ve finansal krizlere karşı yeni bir finansal mimari oluşturmak için regülasyonun çıkış kapısı olarak görülmesi de Wilson tarafından son dönemdeki yoğun ilginin ana sebebi olarak zikredilmektedir.⁵²⁷ Finans sistemi içerisinde düzenleme ve denetim, finansal verilerin makul bir güveni tesis etmesi ve bu verilerin gerçek olup olmadığının belirlenmesi amacıyla bağımsız bir üçüncü tarafa incelenmesi sürecidir. Paydaşlar, yatırımcılar ve menfaat sahiplerinin önemli finansal karar alabilmeleri için bu verilen güncelliği ve güvenilirliği son derece önem arz etmektedir. Finansal kriz süreçlerinde düzenleme ve denetleme mekanizmaları, muhasebe ve denetim organları ve hatta derecelendirme kuruluşları tarafından hazırlanan ve gerçeği yansıtmayan skandal veriler ve ortaya çıkan sonuçlar göz önüne alındığında düzenleme ve denetleme sistemi tekrar gündeme gelerek hem itibar kaybetmiş hem de sistem kendisini yeniden gözden geçirmeye ihtiyaç duymuştur.

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan literatür ve konunun kavramsal çerçevesinden sonra İslami finans açısından düzenleme ve denetleme yaklaşımlarının oldukça yeni olduğu görülmektedir. Mirakhor’a göre İslami finans endüstrisi için 2000’li yıllardan sonra sektör içerisinde meydana gelen gelişmelerle (büyüme-kurumsallaşma-tanınırlık) gündeme gelmiş ve son dönemlerde üzerinde yoğunlaşarak kendi ekseninde teorik ve pratik bir alan oluşturduğu ifade edilmiştir.⁵²⁸

Basel kriterleri ve global düzenleme ve denetleme mekanizmalarının temel ayağını oluşturan sermaye yeterliliği, denetim süreçleri ve piyasa disiplinin

⁵²⁷ Wilson, *Legal, Regulatory and Governance Issues in Islamic Finance*, ss. 14-15.

⁵²⁸ Abbas Mirakhor, “Regulatory Framework for Islamic Finance”, *CRP*, 2014, <https://ikr.inceif.org/handle/INCEIF/1222>.

incelenmesiyle İslami finans sistemi içerisinde bu alanda teorik çerçeveyle öne çıkan en önemli çalışma Chapra ve Khan'a aittir.⁵²⁹ Yazarlar tarafından İslam bankacılığı özelinde ele alınan bu çalışmada İslami finansının kendine özgü doğasından kaynaklanan özgün düzenleme ve denetleme mekanizmasına olan ihtiyaç vurgulanmıştır. Ayrıca İslami finans sisteminin temel unsurları olan; emanetçi kurumlar (bankalar, finans şirketleri, kooperatifler), sözleşmeli tasarruf kurumları (sigorta şirketleri, emeklilik fonları ve tasarrufa dayalı finans şirketleri) ve yatırım aracı kurumlar (sermaye piyasaları ve fon türleri) düzenleme ve denetleme açısından sistemleştirilmesi gereken alanları ifade etmekte olduğundan her alanın kendine özgü ihtiyaçları da bu düzenleme ve denetleme anlayışıyla ele alınmalıdır vurgusu yapılmıştır. Geleneksel finans sistemi içerisinde düzenlenip denetlenen bu kurumların hâkim mekanizmanın aksaklıklarına meydan vermeden daha sağlam ve güçlü bir modelle konu edilmesi gerektiği İslam'ın temel ilkeleri merkeze alınarak vurgulanmıştır.⁵³⁰

IMF tarafından hazırlanan raporda İslami finans sisteminin en az konvansiyonel finans sistemi kadar düzenleme ve denetleme mekanizmasına ihtiyacı olduğu, İslami finans sisteminin başta küresel riskler olmak üzere diğer risk alanlarını bertaraf etmesi ve sağlam finans yapısının korunup sürdürülebilir hale getirmesi için düzenleme ve denetleme mekanizmalarının hayati bir önem taşıdığı vurgulanmıştır.⁵³¹

İslami finans sisteminde düzenleme ve denetleme ile ilgili modelleme çalışmalarının literatür içerisinde küresel düzenleme ve denetleme teorileriyle paralel götürülmeye çalışıldığı gözlemlenmiş ancak yoğunlaşılan alan şer'î denetim veya yönetim olmuştur. Türkiye literatürü incelendiğinde; Güney, İslami finasta şer'î yönetim uygulamalarını kurumsal perspektiften ele almış⁵³², Şensoy, katılım finansı konusunda standart yapıcı kurumları ve belirli standartların tanıtımını yapan bir sunum hazırlamış⁵³³, Dinç, katılım bankalarının danışma kurulları bağlamında

⁵²⁹ Chapra, Khan, *Regulation and Supervision of Islamic Banks*, s.8-14.

⁵³⁰ Chapra, Khan, *Regulation and Supervision of Islamic Banks*, ss. 11-14.

⁵³¹ Alejandro López Mejía, v.dğr., "Regulation and Supervision of Islamic Banks", Working Paper, Washington: International Monetary Fund (IMF), 2014.

⁵³² Necmeddin Güney, "İslami Finasta Şer'î Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış", *Türkiye İslam İktisadi Dergisi/Turkish Journal of Islamic Economics*, c. 2, sy. 2 (2015), ss. 45-69,

⁵³³ Necdet Şensoy, "Katılım Finansı Konusunda Standart Yapıcı Kuruluşlar", 22.10.2019, <https://marmara.academia.edu/NecdetSensoy>.

kurumsal yönetim perspektifini incelemiştir⁵³⁴, Şağbanşua ise İslami finans sisteminde danışma kurullarını ele almış ve bir model önerisi sunmuştur.⁵³⁵ İslami finasta şer’î uygunluk ve ürünlerin şer’î uyumlaştırma sürecini yöntemsel açıdan inceleyen Soysal, uluslararası şer’î standartları ve ülkeler nezdinde fıkhi uygunluk süreç yönetimini ele almıştır.⁵³⁶ İslami perspektiften kurumsal yönetim anlayışını inceleyen Parlakkaya ve Demirci Batı paradigmasına alternatif bir kurumsal yönetim anlayış modelinin teorik yönünü ortaya koymaya çalışmışlardır.⁵³⁷

Literatür içerisinde regülasyon konusunda şer’î yönetim ve denetime ağırlık verilmesinin sebebi İslami finansın yaygın olduğu veya bir şekilde uygulandığı ülkelerde düzenleme ve denetleme mekanizmalarının genel çerçevesinin küresel paradigma tarafından oluşturulmaya mecbur kalınmış olmasıdır. Çünkü ülke içerisindeki hukuki sistemin şer’î temelli uygulamalara elverişli olmaması veya bu düzeyin kısmi olması tam anlamıyla İslami perspektiften oluşturulmuş bir düzenleme ve denetleme anlayışına imkân vermemektedir. Bu açıdan İslami finansın düzenleme ve denetleme sisteminde yoğunlaştığı alan şer’î denetim ile İslami finansın genel ilkelerinden hareketle oluşturulmuş standartlarla yürütülen şer’î yönetim anlayışıdır. ISRA, Iqbal ve Mirakhor tarafından İslami finans sistemi içerisinde şer’î yönetim ve denetimin gerekliliği vurgulanmış, Grais ve Pellegrini tarafından İFE içerisinde kurumsal yönetimin sorunları ele alınarak iç ve dış kaynakların seferber edildiği bir yönetim anlayışı vurgulanmış⁵³⁸, Casper, Avrupa kurumsal yönetim anlayışı içerisinde şer’î yönetimi ve şer’î kurulları incelemiş ve bu yapıların sertifikasyon, denetleme ve danışma işlevlerinin sürecini ele almıştır.⁵³⁹ Elasrag, şer’î denetleme sisteminde yönetsel araçların rolünü incelemiş ve İFE içerisinde şer’î denetim rolünün tarihi iz düşümlerini ele almıştır.⁵⁴⁰ Ayrıca Ertugay ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada İFK’larda şer’î denetimin, iç denetim mekanizması ile

⁵³⁴ Dinç, “Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim Unsuru Olarak...”, ss. 83-103.

⁵³⁵ Lale Şağbanşua, *İslami Finans Kurumlarında İslami Danışma Kurulları: Model Önerisi*, (Basılmamış DR Tezi), Ankara: TÖ Üniversitesi SBE, 2016.

⁵³⁶ Bilal Soysal, *İslami Finans Kuruluşlarının Fıkhi Uygunluk Yönetimi*, (Yayınlanmamış YL Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2019.

⁵³⁷ Raif Parlakkaya, Mustafa Nihat Demirci, “İslami Perspektiften Kurumsal Yönetim”, International Congress of Islamic Economy, Finance And Ethics, İstanbul: ISEFE, 2017, ss. 53-69.

⁵³⁸ Wafik Grais, Matteo Pellegrini, “Corporate Governance in Institutions Offering Islamic Financial Services: Issues and Options”, Policy Research Working Paper, Washington DC: World Bank., 01.11.2006.

⁵³⁹ Matthias Casper, “Sharia Boards and Sharia Compliance in the Context of European Corporate Governance”, SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: Social Science Research Network, 02.11.2012.

⁵⁴⁰ Hussein Elasrag, “Role of the Governance Tools in Organize the Shariah Supervisory System”, SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: Social Science Research Network, 06.02.2014.

çözümlemeye çalışıldığı ve iç denetime olan güven eksikliğinden ötürü de denetimin yeterince şeffaflık ilkelerine uymadığı dile getirilmiştir.⁵⁴¹

Türkiye literatürü açısından düzenleme ve denetleme yaklaşımlarında şer’î denetim ve yönetim kurumsal bir yapıda olmamasından dolayı akademik çalışmalara çok fazla konu edinmemiştir. Mevcut literatürde regülasyon çerçevesinde sadece şer’î denetim, şer’î uygunluk, şer’î danışma kurulları ve kurumsal yönetim ele alınmış ancak uluslararası arenada diğer rakipleriyle rekabet edebilecek bir model önerisi sunulmamıştır. Bu açıdan düzenleme ve denetleme anlayışı çerçevesinde şer’î denetim ve yönetim mekanizmasının hem dünya örnekleriyle incelenmesi hem de kurumsal bir model taslağının ortaya konması, çalışmanın literatüre özgün katkısını ifade etmektedir.

1.2. Metodoloji ve Bulgular

Düzenleme ve denetleme açısından İslami finans sisteminde; (i) mevcut durumun incelenmesi, (ii) kurumsal yönetim perspektifinden düzenleme ve denetleme mekanizmaları içerisinde denetim anlayışının ele alınması, (iii) denetim organlarının incelenmesi, (iv) denetim anlayışının hukuki çerçevesi, (v) uluslararası arenada düzenleme ve denetleme faaliyetleri, (vi) düzenleme ve denetleme kurumları ile araç olarak kullanılan standartların ele alınması, (vii) standartların işlevselliği, (viii) düzenleme ve denetleme perspektifinden İFE’nin fırsat ve güçlükleri bu bölümde ele alınacaktır. Ayrıca İslami finans sisteminin uygulandığı ülkelerdeki (örneklem ülkeler) yürürlükte olan sistemlerin incelenerek düzenleme ve denetleme mekanizmalarının nitel/nicel açıdan ele alınması da bu bölümün metodolojik yaklaşımını ifade etmektedir. Tüm bu alanlar incelenirken nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılacak, veri toplama ve vaka incelemesiyle mevcut literatürdeki bilgiler değerlendirilecektir. Son olarak da bu bölümün yöntemsel ana temasıyla İslami finansın ideallerinden neşet eden düzenleme ve denetleme anlayışının gerçeklikle (yürürlükteki uygulamalar) ne denli uyumlu olduğu betimsel bir yöntemle ortaya konmaya çalışılacaktır.

⁵⁴¹ Emrah Ertugay v.dğr., “Faizsiz Finans Kuruluşların Denetimi”, 3. *Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, c. 54, sy. 3 (2019), ss. 1442-57.

Her düzenleyici çerçevenin temelde (a) ilgili yasa ve yönetmelikleri yönetme yetkisine sahip kişi veya organlara, (b) ilgili yasa ve yönetmeliklere, (c) yasa ve yönetmeliklere tabi kişilere, (d) konuyla ilgili konuları ve ihtilafları yönetme ve/veya yargılama yetkisine sahip mahkemelere ve (e) toplumsal kabule ihtiyacı vardır. Ayrıca, düzenleyici çerçevenin asla/usule taalluk eden yönlerinin olduğu, dolayısıyla bunların birbirine bağımlılığı, ticaret, sözleşme, vergi, mülkiyet/arazi, iflas hukuku gibi yasal ve düzenleyici sistem içindeki diğer hukuki ve yasal düzenlemelerle ilgili olduğu da literatür içerisinde elde edilen bulgulardandır. Küresel anlamda uluslararası finans sistemi için düzenleyici çerçevenin gelişimindeki evrimin, sosyo-politik, tarihi, demografik ve ekonomik koşullar gibi faktörlerin yanı sıra siyasi irade ve toplum/piyasa baskısı gibi faktörlerden de oldukça etkilendiği görülmektedir.⁵⁴² Bu bağlamda İslam ekonomisinin hem finansal sistemi hem de kendi iç disiplini göz önünde bulundurarak tarihi kökenleri de mahfuz olmakla birlikte etkin, sağlam ve işlevsel bir düzenleme denetleme sistemine ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

Küresel finans raporlarında İslami finans endüstrisinin son 20 yıl içerisinde yaşadığı gelişmeler ve elde edilen potansiyelden dolayı finansal açıdan birçok araştırmaya konu edilerek dikkatleri üzerine çekmeyi başardığı ifade edilmektedir.⁵⁴³ Bu gelişmeye matuf olarak IMF, Dünya Bankası, IOSCO ve IFSR gibi küresel kuruluşlar İslami finans sektörünün yapısını dikkatle incelemekte ve birçok alansal çalışma raporlarıyla sektörü mercek altına almaktadırlar.⁵⁴⁴ Düzenleme ve denetleme açısından da İslami finans sisteminin alansal açıdan güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenerek finans sektörüne katkısının olup olmayacağı araştırılmaktadır. Kurumsal yönetimin İslami finans üzerindeki olumlu etkileri S. Abdullah ve diğerleri tarafından incelenmiş ve daha genel çerçevede düzenleme ve denetleme açısından sektörel verimliliğin artması için küresel bir düzenleme/denetlemenin ihtiyacı vurgulanmıştır.⁵⁴⁵ Küresel finans sistemi, düzenleme ve denetleme açısından İslami finans sektörüne bu denli ilgi duyup incelerken İslami ekonomisinin teorisyenlerinden çok azının bu alana ilgi gösterdiği de ayrı bir vakıdır.

⁵⁴² Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, ss. 205-6.

⁵⁴³ “Global Islamic Finance Report 2019”; ICD/ Refinitiv, “Islamic Finance Development Report 2019”, ICD and REFINITIV, 2020.

⁵⁴⁴ Yaacob, Donglah, “Shari’ah Audit in Islamic Financial Institutions”, ss. 224-25.

⁵⁴⁵ Sulaiman Abdullah Saif Alnasser, Jorah Muhammed, “Introduction to Corporate Governance from Islamic Perspective”, *Humanomics*, c. 28, sy. 3 (2012), ss. 220-31.

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) hazırladığı raporda İslami finans sistemi içerisinde düzenleme ve denetleme kurumlarının ya da genel olarak düzenleyici ve denetleyici kurumsal yapıların İslami finansın ideallerini, hedeflerini ve karşılaştığı risklerin niteliklerini bilmesi, anlaması ve özümsemesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁴⁶ İslami finans sisteminin düzenleyici ve denetleyici çerçevesi bu açıdan sadece İslami finansa özgü modellenmemeli aynı zamanda finansal sektörün diğer alanlarını da kapsayıcı şekilde ortaya konmalıdır. İslami finans sistemi içerisinde bu alanda faaliyet yürüten AAOIFI ve IFSB kurumların genel anlamda sektör için yayınladığı düzenleyici standart ve ilkelerin alt sektörler için ayrıntılı bir şekilde ele alınmadığı görülmektedir. Oysaki İslam ekonomisinin “genel ve kapsayıcı olma” ilkesi hem kendi iç sistemine hem de genel finans sistemine sağlam bir şekilde hitap etmesiyle imkân dâhilinde olabilir.

İslami finans sisteminin temel felsefesinde manevi (inanca dair) veya güncel meseleler diye bir ayrım olmadığından finans sisteminin herhangi bir konusu şer’î ve ahlaki kurallara tabi olmaktan kaçınmaz. Bu yüzden İslami finans anlayışıyla hareket ettiği iddiasında bulunanlar⁵⁴⁷ şer’î veya hukuki bir meselede temel ilkeleri gözetmek mecburiyetindedir.⁵⁴⁸ Bu açıdan İslami finans endüstrisinin düzenleme ve denetleme açısından mevcut durumunun konsolide olarak ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşımlardaki hâkim unsur ise geleneksel düzenleme ve denetleme anlayışıyla belirlenmiştir.⁵⁴⁹

Şer’î denetim, İslami finans düzenleme ve denetleme anlayışının temel bileşenlerindedir. Bu açıdan düzenleme ve denetleme kurumları şer’î yönetimi tesis edecek kavramsal ve yasal çerçeveyi de belirlemek zorundadırlar. Şer’î denetimin bu kurumlar tarafından standartlar üzerinden yürütülmeye çalışıldığı ve şer’î ilkelerin çerçevesinin de İslam hukukunun yaklaşımlarından elde edildiği ifade edilmektedir. Ancak burada standartların temsil ettiği unsuru (İslam hukuku) doğrudan karşılayıp

⁵⁴⁶ İSEDAK, *Ulusal ve Küresel İslami Finans Mimarisi: İslam Ülkeleri için Sorunlar ve Muhtemel Çözümler*, ed. Mücahit Özdemir, Ankara: COMCEC Coordination Office, 2018, ss. 2-3.

⁵⁴⁷ Hukuki sonuç doğuracak fiillerin tasarruf sahibi açısından gerçek veya tüzel kişilik olarak ortaya konulması İslam ekonomisi açısından eşit düzeydedir. Bu bağlamda insandan beklenen davranış ne ise kurumlardan beklenen davranış da aynı düzlemde. Bu açıdan İslam ekonomisinin diğer sistemlerden ayrıştığı söylenebilir. Dolayısıyla İslami olma iddiasından bulunan ister gerçek kişi isterse tüzel kişilik olsun bu kavramın gerekliliğini bihakkın yerine getirmek zorundadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zamir Iqbal, Abbas Mirakhor, “Stakeholders Model of Governance in Islamic Economic System”, *Islamic Economics Studies*, c. 11, sy. 2 (2004), s. 58.

⁵⁴⁸ Rifaat Ahmed Abdel Karim, “The Independence of Religious and External Auditors: The Case of Islamic Banks”, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, c. 3, sy. 3 (1990), ss. 34-35,

⁵⁴⁹ Chapra, Khan, *Regulation and Supervision of Islamic Banks*, ss. 35-38.

karşılamadığı da ayrı bir tartışma konusudur. İslami finans kurumlarının standartları oluştururken iddia ettikleri amaç ve hedeflerden hareketle bir ölçek oluşturulması ve standartların bu ölçekle karşılaştırılarak ne kadar özgün ve ideallerini tesis edip edemediği çalışmanın sınırlılıkları gereği ele alınamayacağından gelecek çalışmalarda bu konunun araştırılması da gerekli görünmektedir.

İslami finans sisteminin düzenleme ve denetleme açısından uygulamadaki örneklerin görülebilmesi adına vaka incelemesi yapılacak ve elde edilen veriler betimsel yöntemle açıklanacaktır. Betimsel açıklamalara kaynaklık etmesi açısından ihtiyaç olan nitel veriler İslam ülkeleri içerisinde İslami finans sistemini uygulayan yedi ülkeden elde edilecektir. Bu ülkelerin seçiminde ele alınan kıstaslar; (i) İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi olmaları, (ii) Asya, Afrika ve Arap ülkelerinden bölgesel uygulamaları görmek için sosyo-ekonomi açısından güçlü olmaları, (iii) seçilen ülkelerin hukuki zeminin çeşitlilik ifade etmesi (medeni-şer'î-ikili) ve (iv) İslami finans açısından dünyada öne çıkan en belirgin ülkeler olması bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca bu ülkelerle ilgili veriler hem literatür içerisinde hem de kendilerince yayınlanan bilgilerden elde edilmiş ve ağırlıklı olarak 2019-2020 yılı verileri baz alınmıştır.

ÖRNEKLEM ÜLKELER	MEVCUT DÜZENLEME VE DENETLEME SİSTEMLERİ
Malezya	İslami finans sisteminin denetimi Bank Negara Malaysia (Merkez Bankası) tarafından düzenlenmektedir. İslami finans konvansiyonel düzenleme ve denetime dâhil olmakla birlikte İslami finansın kendine özgü düzenlemeleriyle de ele alınmaktadır. Basel standartları, IFRS muhasebe standartları ve CAMELS derecelendirme sistemi ülke genelindeki finansal düzenleme ve denetim anlayışın belirleyicisi konumundadır. IFSB tarafından da kurumsal açıdan bu alana dair çalışmalar yürütülmektedir. Yerinde ve tesis dışı denetim biçimini benimsemiştir.
Endonezya	Endonezya Merkez Bankası tarafından yürütülen finansal düzenleme ve denetleme sistemi 2013 yılında Finansal Hizmetler Kurumuna (OJK) devredilmiştir. Basel kriterleri ve uluslararası muhasebe standartları çerçevesinde düzenleme ve denetleme anlayışı benimsenmiştir. İslami finans sistemi bu çerçeveye dâhil olmakla birlikte Şer’î danışma kurulu tarafından tavsiye kararlar çerçevesinde düzenlenmektedir.
Bahreyn	Bahreyn Para Ajansı (BMA) düzenleme ve denetleme açısından ülkedeki yetkili organ olup hem konvansiyonel finans sistemini hem de İslami finans sektörünü birlikte değerlendirmektedir. Özel olarak İslami finans için düzenleyici ve denetleyici yasal çerçeve yoktur. Basel kriterleri ve uluslararası muhasebe standartları yürürlüktedir.
Türkiye	Merkez bankası ve BDDK ülkenin finans sistemini düzenleyen ve denetleyen kuruluşlardır. İslami finans için düzenleme ve denetlemenin yasal çerçevesi kanun ile değil yönetmelik ve tebliğlerle sağlanmaktadır. İslami finans sistemi içerisindeki kurumlar genel finans sistemi içerisinde birlikte düzenlenmekte ve denetlenmektedir. Yerinde ve saha dışı denetim ilkeleri benimsenmiş ve genel olarak finans sistemi içerisinde Basel/IFRS standartları geçerlidir.
İran	İran Merkez Bankası (BCII) tarafından finansal düzenleme ve denetleme sisteminin icra edildiği İran’da İslami finans sistemi (bankacılık) 1983 Faizsiz finans yasası ile yasal çerçeveye alınmıştır. Bankacılık dışındaki finansal araçlar ilgili kurumlar tarafından düzenlenip denetlenmektedir. Basel kriterleri ve IFRS standartları yürürlüktedir.
Kuveyt	Kuveyt Merkez Bankası (CBK) düzenleme ve denetleme açısından ülkedeki yetkili organdır. CBK hem konvansiyonel finans sistemini hem de İslami finans sektörünü birlikte düzenleyip denetlemektedir. Özel olarak İslami finans için düzenleyici ve denetleyici yasal çerçeve yoktur. Basel kriterleri ve uluslararası muhasebe standartları yürürlüktedir.
Pakistan	Pakistan Merkez Bankası (SBP) düzenleme ve denetleme açısından ülkedeki yetkili organ olup hem konvansiyonel finans sistemini hem de İslami finans sektörünü birlikte değerlendirmektedir. Özel olarak İslami finans için düzenleyici ve denetleyici yasal çerçeve kurulmuş ancak Basel kriterleri ve uluslararası muhasebe standartları yürürlüktedir.

Tablo 6: Örneklem Ülkeler Eşliğinde Düzenleme ve Denetleme Sistemleri

Kaynak: İSEDAK, *Ulusal ve Küresel İslami Finans Mimarisi*, 2018

İslami finans sisteminde düzenleme ve denetleme mekanizmalarının araçları olan; (i) uluslararası kuruluşlar, (ii) standart yayınlayan organlar, (iii) derecelendirme kuruluşları, (iv) araştırma ve inceleme organları, (v) yerel şer’î danışma kurulları, (vi) ülke içerisinde İslami finans sektörünü düzenleyen ve denetleyen kurumlar, (vii) hukuki dayanaklar ve yasal alt yapı çalışmalarına dair yayınlar, raporlar, kanun ve yönetmelikler, sektör değerlendirme raporları ve kurumların yasal belgeleri çalışmamızın nitel veri eksenini oluşturmaktadır.

Çalışmada nitel veri ve bilgileri analiz etmek için nicel ve nitel araştırma teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen nitel bilgi ve veriler betimsel analize tabi tutulmuş ve düzenleme denetleme mekanizmalarıyla alakalı elde edilen ülke verileri literatür eşliğinde değerlendirilmiştir. Betimsel ve değerlendirci yöntemle ele alınan bu çalışma düzenleme ve denetleme açısından İslami finans endüstrisinin kurumsal boşluklarını tespit etmek, politika önerileri geliştirmek ve destekleyici unsurları belirleyip Türkiye açısından kurumsal modelin mimarisinin önerilmesine katkı sunmuştur. Ayrıca İslami finans endüstrisinin düzenleme ve denetleme sistemini yürüten uluslararası kuruluşlar çalışmada ele alınarak düzenleme ve denetleme mekanizmasının İslami finans endüstrisi içerisinde nasıl tesis edildiğine dair veriler (kurumsal yönetim ve denetim perspektifinden) kurumlar üzerinden elde edilen bilgilerle incelenmiştir.

1.3. Düzenleme ve Denetleme Teorilerine Genel Bakış

Tarih, hukukun doğrudan müdahalesi olmaksızın ekonomik ve sosyal etkileşimin bir sonucu olarak gelişen piyasaların birçok örneğini bizlere sunmaktadır. Ekonomik gerekçeler ile arz-talebin yani alıcı ile satıcının bir araya gelmesini destekleyen sosyal ve politik faktörler olmadan kanun zoruyla piyasalar oluşturulamaz. Finansal araçlara ya da piyasaya yönelik yasal ve düzenleyici çerçeveler inşa etmek ekonomik gereksinimler tarafından desteklenmediği takdirde başarılı olamayacaktır denilebilir. Bu yönüyle piyasaların oluşturulmasında ve onun dinamik etkin yapısında hukukun sınırlı etkisi göz önüne alındığında piyasaların müzakere ve uzlaşa ile düzenlemeyi arzu eden bir eğilime sahip olduğu görülecektir. Ayrıca piyasalar ekonomi ile sosyal ve politik sistem arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve bu alanların getirileriyle işlev gören dinamik bir yapıdır.⁵⁵⁰

Basit haliyle düşünüldüğünde bir düşüncenin veya politikanın uygulama için benimsenen model ya da sistemi doğrudan şekillendirdiği (etkileşim teorisi) söylenebilir. Ancak sermaye ve finansal piyasalar içerisinde ele alınması gereken konuların karmaşık, farklı, birbirine bağlı, ilişik ve yaşanan sorunların geniş evreni de göz önüne alındığında düzenleme yaklaşımının düzenleme modelini ya da

⁵⁵⁰ Rider, “Legal Aspects of Islamic Asset Securitisation”, ss. 80-91; Barry Rider, Michael Ashe, *Guide to Financial Services Regulation*, 3rd edition Bicester: Croner CCH Group Ltd, 1997, ss. 18-33.

sistemini mi yoksa tam tersi sistemin ve modelin düzenleme anlayışını mı şekillendirdiği konusu tartışmaya açıktır. Ayrıca düzenleyici bir sistem içinde olması gereken yaklaşımı/politikayı (teoriyi), faaliyetlerde veya kurumlarda düzenleyici mirasın olmadığı bir noktaya senkronize etmek (uygulama) oldukça zordur. Uygulamada düzenleme ve denetleme anlayışı işte bu dinamik yapısıyla finansal sistemin zorluklarını bertaraf etmek (piyasa etkinliğinin sağlanması) için çalışmalıdır. Bu bağlamda düzenleme teorilerinin piyasa başarısını sağlayamamasından ötürü birbirlerinin eleştirisi bağlamında geliştirildiği dikkate alınırsa normatif açıdan ortaya konan yaklaşımların (kamu yararı teorisi) pozitif açıdan eleştirilmesi (ele geçirme ve kamu tercihi teorisi) literatür içerisindeki düzenleme teorilerini ortaya çıkarmıştır.

Piyasa ekonomisinin temellerini oluşturan “görünmez el” veya onun temel dayanağı olan “doğal düzen” anlayışı Klasikler tarafından piyasanın her zaman dengede ve kendi işleyişini yine kendi dinamiklerden elde ederek başarılı bir şekilde işlemesini ifade eder. Ancak süreç içerisinde özellikle 1929 büyük buhranın ardından piyasa başarısızlıklarıyla yürürlükteki düşünceler/yaklaşımlar sorgulanmış ve böylelikle de devletin düzenleyici-denetleyici rolü hem piyasaya müdahalesini hem de müdahalenin zorunlu olduğunu gündeme getirmiştir.⁵⁵¹ Buradan hareketle piyasa ve devletle ilişkilendirilen düzenleme ve denetleme anlayışı sonucunda piyasa başarısızlıklarının meydana gelmesi devletin müdahalesine zemin hazırlamış ve piyasa da hiçbir zaman istenilen düzeyde başarıya ulaşamamıştır. Aynı zamanda müdahaleci olan devletin de başarıya ulaşamayıp devletin başarısızlığı tezini haklı çıkardığı da bu yönüyle ortaya çıkmıştır denilebilir.

Piyasa başarısızlıkları iktisat literatürü içerisinde birçok iktisatçı tarafından incelenen ve kabul gören bir yaklaşımdır. Bu bağlamda genel kabul gören piyasa başarısızlık türleri; (i) Kamusal mallar, (ii) erdemli-erdemsiz mallar, (ii) dışsallıklar, (iv) doğal tekeller, (v) asimetrik bilgi, (vi) piyasa aksaklıkları, (vii) eksik piyasalar, (viii) ortak mülkiyet, (ix) gelir dağılımında adaletsizlik şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İşte bu tür piyasa başarısızlıklarını gidermek için bir araç olarak

⁵⁵¹ Coşkun Can Aktan, “Klasik Liberalizm, Neo Liberalizm ve Libertarianizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, c. 28, sy. 1 (1995), ss. 3-5; Haşim Akça, Oğuzhan Bozatlı, “Hisbe: İslam Ekonomisinde Düzenleyici ve Denetleyici Otorite”, *Rekabet Dergisi*, sy. 69 (2018), s. 41.

regülasyon teorileri ortaya çıkmış ve ekonominin önemli bir bileşeni haline gelmiştir.⁵⁵²

Piyasa başarısızlıklarını gidermede bir araç olarak kullanılan regülasyon teorilerinin ABD kökenli olduğu literatür içerisinde ifade edilmektedir. Ancak ABD’den çok daha önce kadim insanlık tarihinde regülasyonun kökenlerini bulmak mümkündür. Regülasyon terimi İngilizcede; tanzim etmek, düzenlemek, nizami hale getirmek ve kural gibi anlamlardan müteşekkildir. Bu anlamların hemen hemen hepsinde harici bir otorite tarafından müdahale anlamı, regülasyonun felsefesi ile mündemiçtir.

Regülasyonun Tanımı ve Devletle Olan İlişkisi

İktisadi açıdan bir toplumun gelişebilmesi için zorunlu olarak görev ve sorumluluk sahibi olan devletin (modern toplum açısından) temelde iki önemli görevi vardır. Kar veya menfaat elde etmenin öncelikli olmadığı bir piyasada toplumsal düzenin sağlanması ile sürdürülebilmesi adına gerekli önlemlerin alınması ve piyasada tam rekabet şartlarını oluşturarak etkin piyasa ortamıyla başarısızlıkların önlenmesidir. Çünkü geleneksel toplumların aksine modern toplumlarda piyasa olgusu tek başına toplumsal düzeni tesis etmede veya sürdürülebilir açıdan sosyal refahı sağlamada yeterli değildir. Geleneksel toplumlarda toplumsal yaşamın merkezinde olan unsurlar (din, kültür, gelenek) modern dönemde belirleyiciliği ortadan kalktığı için üst bir otorite tarafından (güç) piyasanın düzenlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin geleneksel İslam toplumunda toplumsal hayatın merkezinde olan din (fıkıh) başka bir otoriteye bu denli ihtiyaç duymadan toplumu ve dolayısı ile piyasayı şekillendiren bir güce sahipti. Ancak günümüzde din (fıkıh) modern toplumu inşa etmede, düzenlemede veya herhangi bir politikayı belirlemede geleneksel toplumlardaki gibi etkin olmadığından düzenleme ve denetlemenin modern biçimlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Düzenleme kavramı (regülasyon) anlamında mündemiç olan düzene koyma, denetleme, yönlendirme manaları açısından ele alındığından esas itibariyle hukukun bir alanıyken diğer alanlarla da doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Bu açıdan ele alındığında hukukun temel kavramlarından birisi olan düzenlemenin diğer

⁵⁵² Coşkun Can Aktan, Serdar Yay, “Regülasyon İktisadına Giriş”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, c. 8, sy. 1 (2016), ss. 59-72; Akça, Bozatlı, “Hisbe”, ss. 41-43.

alanlardaki tanımı göreceli bir forma dönüştüğünden belirgin tek bir tanımlama yapılamamaktadır. İktisadi açıdan düzenleme kavramının tarihsel süreç içerisinde bu açıdan farklılaştığı görülmektedir. İlk dönemlerde özel şirketlerin kendi bağlamında bir iç düzeni ve denetlemeyi ilgilendirirken 1930’lardan itibaren devlet ile zorunlu bir şekilde ilişkilendirilip kamu yönetiminin bir unsuru olarak ele alınmıştır. Bu değişimin ardındaki temel saik devletin ekonomi içerisindeki değişen rolü ile doğrudan ilgilidir.

Devlet, kendi kurumları aracılığı ile çeşitli alanları kamu otoritesini kullanarak düzenlemekte, denetlemekte ve yönlendirmelerde bulunmaktadır. Ancak bu noktada devletin hem düzenleyen hem de düzenlenen bir unsur olma durumu ile ilgili eleştirel yaklaşımlardan ötürü bu ikilemi gidermek adına devletin ekonomik faaliyetleri doğrudan üstlenmek ya da düzenlemek yerine kamu yararı ve kamu inisiyatifini hedefleyen özerk kurumlarca bu işin üstlenilmesi görüşü hâkim olmaya başlamıştır.⁵⁵³ Değişen bu anlayışla birlikte düzenleme kavramı ekonomide özellikle de finansal piyasalarda, alt yapı hizmetlerinde, rekabetin oluşumunda piyasaların etkin, verimli ve sürdürülebilir bir biçimde işlemesini sağlamakla ilgili hale gelmiştir. Bu düzenleme çerçevesi içerisinde kamu otoritesinin nerde ne zaman ve ne şekilde müdahil olacağı belirlenmiş ve buna dair uygulamaların tümünü ifade eder hale gelmiştir.

Düzenleme ve Denetleme Aracı Olarak Bağımsız İdari Otoriteler

Devletin piyasada hem oyuncu olması hem de tahkim edici yönüyle var olma zorunluluğu, piyasalarda tarafsız ve bağımsız bir biçimde kendisini var edecek mekanizmalara ihtiyaç duyması, piyasa sisteminin kurallarına göre işletilme gereksinimi kamu yönetimi içerisinde düzenleyici ve denetleyici kuruluşların bağımsız idari otoriteler şeklinde yapılanması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 1980’li yıllardan itibaren kamu yönetiminin önemli bir bileşeni haline gelen bağımsız idari otoriteler piyasanın işleyişine rasyonellik katmak, düzenleme ve denetlemenin etkinliğini sağlamak ve yetkili oldukları alanlarda bağımsız kararlar verebilecek şekilde yapılanmaya başlamıştır. Bağımsız idari otoriteler aynı zamanda üst kurul, düzenleyici kurul gibi isimlerle de anılmaktadır. İdare ve kamu hukukçuları bu kurulların statülerini incelediklerinden bağımsız idari otorite ve üst kurul kavramını

⁵⁵³ Ali Ulusoy, *Bağımsız İdari Otoriteler*, Ankara: Turhan Yayınları, 2003, ss. 21-22.

tercih ederken iktisatçılar da işlevselliğini ön plana çıkardıkları için bağımsız düzenleme kurulu kavramını kullanmaktadırlar.⁵⁵⁴

Türkiye’de kamu yönetimi içerisinde 1981 yılında SPK ile başlayan bağımsız idari otorite yapılanma süreci Radyo ve Televizyon Üst Kurumu (1994), Rekabet Kurumu (1994), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (1999), Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (2000), Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2001), Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu (2002), Kamu İhale Kurumu (2002) ve Kamu Gözetimi Muhasebe ve Standartlar Kurumu (2011) ile genişleyerek devam etmiştir.

Bağımsız idari otoriteler idare hukuku bakımından hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları tasnifinde yer almaktadır. Kanunla kuruldukları için yasal çerçevede bağımsız, tarafsız ve özerklik vurgusuyla tüzel kişiliğe, idari ve mali açıdan da özerkliğe sahiptirler. Kamu yönetiminin ilkelerinden olan idarenin bütünlüğü çerçevesinde ilgili ya da ilişkili bakanlıklara bağlanmışlardır. Bağımsız idari otoriteler yetkileri açısından ele alındığında; izin verme, kural koyma, izleme, denetleme, yaptırım uygulama, kamuyu bilgilendirme, görüş bildirme, anlaşmazlıkları çözme, ar-ge faaliyetlerinde bulunma ve eğitim alanlarında faaliyet göstermektedirler. Bağımsız idari otoriteler kurul şeklinde yapılanmaktadırlar. Kurul sayıları değişkenlik göstermekle birlikte başkanları ya kurul üyelerinin seçimiyle ya da hükümetlerin yürütme yetkisine sahip otoriteler tarafından atanmaktadır. Örneğin Türkiye’de sadece RTÜK başkanı mecliste grubu bulunan siyasi partilerin gösterdiği adaylar arasından TBMM tarafından seçimle belirlenirken diğer bağımsız otoritelerin başkanları Cumhurbaşkanlığı Atama Kararı ile belirlenmektedir. Bağımsız idari otoritelerin başkanlarının görev süresi 4-6 yıl arasında değişmektedir. Yürütme organından bağımsız olması gerektiği için de hem başkan hem de kurul üyeleri görev süreleri dolmadan veya kendileri ayrılmadan görevden alınamazlar. Bağımsız idari otoritelerin organizasyon yapısı; karar organı olan kurul, yürütme organı olan başkanlık ve ilgili hizmet birimlerinden oluşmaktadır ve merkezleri de Ankara’dadır. Bağımsız idari otoritelerin bütçeleri merkezi bütçeden düzenleyici ve denetleyici kurum bütçesi şeklinde ayrılan kategori içerisinde belirlenmektedir ve Sayıştay

⁵⁵⁴ Cengiz Ozan Örs, “Bağımsız İdari Otoritelerin Doğuşu, Gelişimi ve Türkiye Örneği”, *İzmir Barosu Dergisi*, c. 80, sy. 3 (2015), ss. 13-15.

denetimine tabidirler. Bütçe haricinde gelir kalemine de sahip olan bağımsız idari otoriteler ilgili sektörden gelen gelirlerle harcamalarını karşılamaktadırlar.⁵⁵⁵

Düzenleme ve Denetlemenin İktisadi Boyutu ve Teoriler

Devlet ve düzenleme ilişkisini ve bağımsız idari otoriteler yapılanmasını ifade ettikten sonra dar ve geniş anlamda iktisadi açıdan yapılan düzenleme tanımlarına bakıldığında; (a) devletin birey ve firmaların sosyo-ekonomik faaliyetlerde bulunurken arzu edilmeyen davranışların engellenmesi adına ortaya konulan yaptırımların bütünü dar anlamı, (b) devlet ya da otorite sahibi bir gücün her türlü faaliyete karşı kural, telkin, teşvik, kısıtlama ve engel koyma olanaklarıyla kontrol altına alarak düzenlemesi ise geniş anlamı ifade etmektedir.⁵⁵⁶ Dar anlamda yapılan düzenleme tanımında devlete doğrudan verilmiş bir yetki varken geniş anlamdaki tanımda ise devlet veya yaptırım olanağına sahip herhangi bir güce verilmiş bir yetki söz konusu değildir.

Devlet açısından ya da uygulama alanlarındaki farklılıklar bağlamında düzenleme yaklaşımları çeşitleri itibariyle de farklılık göstermektedir.⁵⁵⁷ Devletin 1870’lerden itibaren uygulamaya başladığı ve özellikle de 1930’lu yıllardan itibaren ekonomiyi yönetmek amacıyla ortaya koyduğu düzenlemeler iktisadi veya ekonomik regülasyon⁵⁵⁸, toplumun hak ve menfaatlerini koruyan ve sosyal refahı artırmak amacıyla yapılan düzenlemeler sosyal regülasyon, devletin sunduğu hizmetlerin nasıl ve ne şekilde gerçekleşeceğine dair yapılan düzenlemeler ise idari regülasyon olarak tasnif edilmiştir. Son olarak finansallaşma ile birlikte uluslararası regülasyon olarak da adlandırılan ve günümüzde etkin bir alanı içeren finansal regülasyonlar, iktisadi regülasyonların haricinde müstakil olarak ele alınmaktadır. Finansal kuruluşların

⁵⁵⁵ Örs, “Bağımsız İdari Otoritelerin Doğuşu, Gelişimi ve Türkiye Örneği”, ss. 18-61.

⁵⁵⁶ Johan den Hertog, “General Theories of Regulation”, *Encyclopedia of law and economics*, ed. Boudewijn Bouckaert, UK: Edward Elgar, 2000, ss. 223-70; Johan den Hertog, “Review Of Economic Theories Of Regulation”, Discussion Paper Series 10-18 Netherlands: Utrecht School of Economics Tjalling C. Koopmans Research Institute, 2010.

⁵⁵⁷ Literatür içerisinde regülasyonun kamu ve özel alan olarak iki ayrı başlıkla ele alındığı görülmektedir. Kamu alanında yapılan regülasyonlar devletin sosyal düzeni tesis etmek adına yaptığı her türlü hukuki düzenlemeyi ifade eder. Bu açıdan kamusal regülasyonların sosyal, ekonomik ve idari yönü bulunmaktadır.

⁵⁵⁸ Ekonomik regülasyon, devletin ekonomiye yaptığı her türlü müdahaleyi (para-maliye-dış ticaret politikaları) içermektedir. Ekonomik regülasyon da kendi içerisinde yapısal ve davranışsal olarak ikiye ayrılmaktadır. Piyasanın etkin işlemesine yönelik her türlü müdahale (rekabetin tesisi gibi) yapısal, piyasanın etkin işleyiş amacına yönelik düzenlemeler ise (fiyat kontrolü tüketicinin korunması gibi) davranışsal ekonomik regülasyonları ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Coşkun Can Aktan, Serdar Yay, “Regülasyon İktisadına Giriş”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, c. 8, sy. 1 (2016), s. 118-19.

uluslararası standartta kavuşturulması açısından yapılan bu düzenlemelerle küresel finans sisteminin etkin ve verimli bir şekilde işlemesi amaçlanmaktadır.⁵⁵⁹

Düzenleme teorilerinin çıkış ve odak noktası ortak olmakla birlikte kavramın niteliksel özelliklerine getirilen anlamların farklılaşması ve yorumların değişikliği teorileri de farklılaştırmıştır.⁵⁶⁰ Ana hatları ile bu teoriler; kamu yararı, ele geçirme ve kamu tercihi teorisi olarak tasnif edilmektedir.⁵⁶¹ Farklı isimlerde tasnifler yapılsa da tüm düzenleme yaklaşımları serbest piyasa ekonomisinin işlemesine odaklanmıştır. Sonuç olarak, farklı düzenleme yaklaşımlarını birbirinden ayırt etmek felsefi yaklaşımlarla mümkündür.⁵⁶²

Tarihsel açıdan düzenleme yaklaşımının en eskisi ve en temel düzenleyici çerçeve, piyasada olabilecek aldatma eylemlerinin ve piyasaya dair suistimallerin önlenmesini içeren kamu yararı düzenleme yaklaşımının da temelini oluşturan tüketici temelli düzenleme yaklaşımıdır. Tüketici temelli kamu yararı düzenleme yaklaşımı, yatırımları, belirli hakları veya işlemleri tüketim mallarıyla ilgili olanlarla, en azından yasal beklentiler ve çözümler açısından özümsemeye çalışır. Bu temel yaklaşım tüm sorumluluğu karşı tarafa yüklemekle birlikte yatırımcıların aldatılmamasını temin etmekle ilgilenmiştir. Geleneksel düzenlemede aldanmış/aldatılmış bir kişinin almış olduğu yatırım kararları sadece kendisinin sorumluluğundayken hukuki çerçeve ile bu alan biraz daha genişletilerek yanlış yönlendirilmesine sebep olanların da sorumlu olmasını öngörmüştür. Dolandırıcılık ve aldatıcı faaliyetlere sebep olup işin iç yüzünü bilenler de bu kapsama alınarak düzenleme yaklaşımı ilk dönemlerde genişletilmiştir. Bu yaklaşımın temel felsefesi piyasada yatırımcı güvenini tesis etmek ve sürdürülebilir bir piyasa akışını oluşturarak ekonomiyi canlı tutmaktır. Güven ekseninde temellendirilen müdahale yaklaşımı piyasa için güvenin tesisinden daha öte olan piyasa istikrarı ve sağlam piyasa yapısını öngörmektedir. Tüketici temelli düzenleme yaklaşımını ortaya çıkaran unsurlar ise piyasa başarısızlıkları başta olmak üzere dışsal faktörler, bilgi

⁵⁵⁹ Ali Tokatlıoğlu, Şahin Ardiyok, Ali Ilıcak, “Doğal Tekeller ve Regülasyon”, *Ekonomik Yaklaşım*, c. 14, sy. 47 (2003), ss. 143-91; Tepe, Ardiyok, “Devlete Yeni Rol”, ss. 105-30.

⁵⁶⁰ Hertog, “Review Of Economic Theories Of Regulation”, s. 3.

⁵⁶¹ Fuat Oğuz, “Bankacılık Regülasyonu ve Ekonomik Etkinlik”, *Bankacılık Dergisi*, c. 2, sy. 5 (2003), ss. 27-31; Aysel Gündoğdu, “Bankacılık Sisteminde Kamu Yararı ve Regülasyon Üzerindeki Etkileri”, *International Journal of Management Economics and Business*, c. 13, sy. 31 (2017), ss. 63-87.

⁵⁶² Pozitif ve normatif ekonomik düzenleme teorileri arasındaki ayrım üzerine yapılan tartışmaları görmek için bkz: Mark Blaug, “Pieter Hennisman on Paretian Welfare Economics: A Comment”, *De Economist*, c. 141, sy. 1 (1993), ss. 127-29.

yetersizliği (asimetrik enformasyon), doğal tekellerin oluşması ve devletin etkin olma arzusudur.

Kamu Yararı Teorisi: Düzenleme anlayışının sistemli bir şekilde ele alındığı ilk teori kamu yararı teorisidir. Kamu yararı teorisinin çıkış kaynağı kıt kaynakların bireysel ve toplumsal bağlamda etkin dağılımını sağlamak olarak ifade edilmektedir.⁵⁶³ Bu tanımlı şekillendiren temel saik ise tam rekabet piyasasında kaynakların etkin bir şekilde birey ve topluma dağılımının yine piyasa tarafından sağlanmasıdır. Piyasa sürecin merkezinde olduğundan dolayı devleti ilgilendiren bir alan ortaya çıkmakta ve devlet kamu yararı prensibine dayanarak müdahale hakkını elde etmektedir. Piyasanın aksaklıklarını önleme konusunda düzenleme anlayışına verilen önem ya da düzenleme anlayışının daha düşük maliyetle tesis edilip piyasanın başarısız olma karakterini giderme potansiyeli kamu yararı teorisinin yapılanmasında önemli bir unsur olmuştur. Bu bağlamda ekonomik regülasyon teorisi literatür içerisinde 1970’lerden itibaren başta Chicago ekolünün kurucularından olan Postner, Jaskow, Noll, Viscuni, Harrington, Aranson ve Hertong gibi iktisatçılar tarafından ele alınmıştır.⁵⁶⁴

Ele Geçirme, Çıkar Grupları veya Chicago Ekolü Teorisi: Bu teori kamu yararı teorisine (normatif) karşı yöneltilen eleştirilerden müteşekkil ampirik çalışmalar (pozitif) ekseninde oluşturulmuştur. Temelinde Marx’ın çatışmacı siyaset-bilim yaklaşımı ve sermaye kurumlarının çıkarlarının aynı zamanda kamu yararını da tesis eden yaklaşımı yatmaktadır. Stigler ve Bentley gibi iktisatçılar tarafından kamu yararı teorisinin öne sürülen varsayımları bu teori ile ayrıntılı bir şekilde analize tabi tutulmuş ve sonuç olarak kamu yararı adıyla yapılan düzenlemelerin aslında özel çıkar gruplarının faydasını maksimize etmeye yönelik olduğu vurgulanmıştır.⁵⁶⁵ Kamu yararı teorisine bağlı olarak ortaya konan yaklaşımların veya sistemlerin, hükümetler üzerinde çıkar gruplarının oluşturduğu baskıdan kaynaklanan düzenleme talebine meydana geldiği ve bu talebin asla bir kamu talebini ifade etmediği, düzenleme kurumlarını, çalışanlarını ve politika yapıcılarını

⁵⁶³ Fuat Oğuz, *Devlet ve Piyasa: Regülasyon Ekonomisine Giriş*, İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2011, s. 73; Fuat Oğuz, “Bilgi, Regülasyon ve Rekabet: Bir Piyasa Süreci Yaklaşımı”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, c. 6, sy. 2 (2005), ss. 253-67.

⁵⁶⁴ Michael Hantke-Domas, “The Public Interest Theory of Regulation: Non-Existence or Misinterpretation?”, *European Journal of Law and Economics*, c. 15, sy. 2 (2003), ss. 165-94.

⁵⁶⁵ George J. Stigler, “The Theory of Economic Regulation”, *The Bell Journal of Economics and Management Science*, c. 2, sy. 1 (1971), ss. 3-21.

etkileyen çıkar gruplarının kendi faydalarını maksimize etmeye çalıştıkları bir alana dönüştürüldüğü vurgulanmıştır.⁵⁶⁶ Becker'in analizinde ise çıkar gruplarının politik etki açısından daima birbirleriyle rekabet halinde olduğu, politik etkinin başat oluşturmadaki etkinliğinin politik dengeyi meydana getirdiği ve düzenleme sürecinde hangi grubun baskısı daha fazla ise onun imtiyazlara sahip olacağı vurgulanmıştır.⁵⁶⁷

Kamusal regülasyon teorilerinin dayanağı kamusal çıkar ve özel çıkar anlayışıdır. Kamusal çıkar, piyasa başarısızlıklarının giderilerek toplumsal refahın tesis edilmesine dayanan teorilerden müteşekkilen özel çıkar teorisi toplum içerisinde iyi organize olmuş grupların (TÜSİAD gibi) kamusal regülasyonlarla herkesten daha fazla istifade etmesine dayalı teorilerden oluşmaktadır.⁵⁶⁸ Gary Backer, George Stigler ve Richard Posner gibi iktisatçıların öncülük ettiği Chicago ekolü, sadece regülasyonları belirleyen amilleri ele geçirenlerin regülasyonlardan istifade edeceğini yani belirli bir hacme ve büyüklüğe ulaşmış organizasyonların bu imkânlardan yararlanacağını, bu hacme ulaşamayanların ise yeterince bu faydadan yararlanamayacağını dile getirmiştir. Burada kamu rantı, rantıye ekonomisi gibi bir sorunla karşı karşıya kalınma tehlikesi vardır. Çıkar gruplarının regülasyon politikalarını etkileyerek kamu rantını elde etme eğilimleri, rekabeti ortadan kaldıran ve ekonomik rantı elde etme konusunda bu grupların politik desteği hiçbir zaman esirgemeyeceği, regülasyonun organizasyonun yararına olacak şekilde organizasyon tarafından belirlenmesi, sübvansiyonlar ve teşviklerden yine bu organizasyon ve çıkar gruplarının öncelikli faydalanması kamusal regülasyonların karşılaşılabileceği sorunlar olarak görülmüştür.⁵⁶⁹ Chicago ekolüne bu yönde getirilen eleştiriler piyasa tercihinin merkeze alındığı yeni regülasyon yaklaşımlarını 1980'lerden sonra gündeme getirmeye başlamıştır.⁵⁷⁰

Kamu Tercihi veya Virginia Ekolü Teorisi: Bu teori politik karar alma süreçlerinin analiziyle ilgilenmiş ve kamu yararı teorisine pozitif açıdan yöneltilen eleştirilerden meydana gelmiştir. Piyasanın karar alma süreci bu teoriyle politik karar alma sürecine yönlendirilmiş ve bu sürecin aktörleri piyasa oyuncularını yerine

⁵⁶⁶ Hantke-Domas, "The Public Interest Theory of Regulation", ss. 165-94.

⁵⁶⁷ Gary S. Becker, "A Theory of Competition Among Pressure Groups for Political Influence", *The Quarterly Journal of Economics*, c. 98, sy. 3 (1983), ss. 371-400.

⁵⁶⁸ Paul L. Joskow, Roger G. Noll, "Regulation in Theory and Practice: An Overview.", *Studies in Public Regulation*, ed. Gary Fromm, Cambridge: The MIT Press, 1981, ss. 1-78.

⁵⁶⁹ Aktan, Yay, "Regülasyon İktisadına Giriş", ss. 61-65.

⁵⁷⁰ Oğuz, "Bilgi, Regülasyon ve Rekabet: Bir Piyasa Süreci Yaklaşımı", ss. 253-67.

seçmenler başta olmak üzere bürokrasi, politika yapıcılar ve baskı grupları olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu teori diğerleri gibi piyasa başarısızlığı üzerine değil kamu ekonomisinin başarısızlığı üzerine kurulmuştur. Bu teoride kamu yararından ziyade politik aktörlerin devamlılığı ve faydası hedeflenmiştir. Seçmenler fayda, partiler oy, bürokrasi bütçe ve çıkar grupları ise rant elde ederek kendilerinin devamlılığına katkı sunacak alanı bu teori ile hedeflemektedirler.⁵⁷¹ Bu yüzden kamu yararı tercihi regülasyon teorilerinde merkeze alınması gereken unsur olarak ifade edilmektedir. Kamusal tercih teorisi ile düzenlenen regülasyonların idari, uyum, fırsat ve rant kollama maliyetleri ile refah kayıpları söz konusu olacak ve devlet tarafından bu maliyet ve kayıplar finanse edilecektir.⁵⁷²

1.4. Düzenleme Teorilerinin Değerlendirilmesi

Düzenleme ve denetleme anlayışının 1929 kapitalizm krizinden sonra (büyük buhran) ortaya çıkan, Keynes ve birçoklarının önerileriyle devletin müdahaleci anlayışa sahip olması gerekliliğinden doğmuş kriz temelli bir kavramdır. Bu şekilde temellendirilen düzenleme ve denetleme anlayışı 1973 yılındaki petrol krizinden sonra tekrar gündeme gelmiş ve özellikle de gelişmiş ülkelerde krizin etkilerinin daha ağır hissedilmesinden dolayı devletin ekonomiye müdahalesindeki rolü ve bu müdahalenin ne denli olacağı konusundaki tartışmaları gündeme getirmiştir. Ayrıca bu tartışmalarla beraber regülasyon teorilerine karşı yeniden bir bakışın gerekliliği gündeme gelmiştir. Kapitalizm, kriz üretmede ve krizi bertaraf edecek araçları gündeme getirmedeki mahareti ve kendi içerisinde ürettiği sistemi de krizlerle dizayn etme yeteneğini burada göstermiş, düzenleyici ve denetleyici anlayışı kendi perspektifinden inşa edecek zemini hazırlamıştır.

Devletin düzenleyici ve denetleyici bir rolünün olması beraberinde bu sistemin bağımsız olup olmadığı tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Özellikle 1973 krizinden sonra devlet içerisinde bağımsız dış kurumlarla düzenleme ve denetleme mekanizmalarının işlevsellik kazandığı görülmektedir. Bu mekanizmalar klasik devlet yapısının dışında bağımsız ve kendilerine özgü kurumsal yapılarla özerkliğe sahiptir. Bu kurumların bağımsızlıkları belirli kanunlarla güvence altına alınmış ve sektörlere göre tasnif edilerek görev ve sorumlulukları belirlenmiştir.

⁵⁷¹ Tokathoğlu, Ardıyok, Ilıcak, “Doğal Tekeller ve Regülasyon”, s. 148.

⁵⁷² Aktan, Yay, “Regülasyon İktisadına Giriş”, ss. 59-72.

Kendi alanları ile ilgili sektörlere gerekli gördükleri takdirde kamu yetkisini kullanarak hukuki çerçevede müdahale yetkisine sahip bu kurumlarla devletin düzenleme ve denetleme anlayışı yeniden dizayn edilmiştir.⁵⁷³

İslami piyasaların gelişimi bağlamında ortaya çıkan düzenleme ve denetleme anlayışının geleneksel finansal sistem ile karşılaştırıldığında halen emekleme aşamasında olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, düzenleyici ve denetleyici anlayışta görülen değişikliğin hızı ve bu bağlamda uluslararası etkileşim düzeyi göz önüne alındığında düzenlemelerin biçimlendirilmesi ve sürdürülmesindeki siyasi-ekonomik zorlukların birbirinden ayrılmasının imkânsızlığı göze çarpmaktadır. Her bir değişikliğin veya biçimsel yenilenmenin bir öncekinde meydana gelen başarısızlıklardan kaynaklandığı göz önüne alındığında finansal sistemin ne denli zorlu bir alan olduğu ve düzenleme ile denetlemenin ne denli dinamik bir yapıya sahip olduğu görülecektir.⁵⁷⁴

Geleneksel düzenleme teorileri bağlamında İslam ekonomisinin yaklaşımı kendine has yapısı itibariyle farklılaşmak zorundadır. Bu zorunluluk bazı uygulama alanlarında İslami finansı zorlasa da zorunluluğun getirdiği anlayışa ve yapısal mimariye ısrarla bağlı kalmalıdır. İslami finans faaliyetlerinin finansal sistem içerisinde geleneksele bağlılığı ile şer’î yükümlülüklerin zorunluluğu doğal olarak daha büyük bir piyasa genişlemesine ve nüfuza ulaşmasına engel teşkil eden çatışık bir durumu ifade etmektedir. İslami finans ürünleri sunan geleneksel finans oyuncularını hariç tutarsak İslami finans sektörünün geleneksel finans sistemine dâhil olma eğilimi ters açıdan orantısız olarak çok daha fazladır.

İslami finans için düzenlemenin daha çok fonksiyonel açıdan etkin olan denetim anlayışıyla beraber ele alınması hatta yer yer denetimin regülasyondan daha öncelikli olması şer’î gereksinimlerden kaynaklanan bir durum olarak değerlendirilebilir. North’un “oyuncuların davranışlarını belirleyen oyunun kurallarıdır” ifadesinden⁵⁷⁵ hareketle İslami finans için regülasyonun genel çerçevesi

⁵⁷³ Tarık İlman, Recep Tekeli, “Türkiye’deki Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşlar: İdari Para Cezalarının Hukuksal Zeminlerinin Değerlendirilmesi”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 3, sy. 1 (2016), ss. 23-26.

⁵⁷⁴ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, ss. 209-10.

⁵⁷⁵ Douglass C. North, *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 9.

kendi ilkelerinden neşet eden normlardır. Bu normların işlevselliği ise denetim mekanizmasını zorunlu olarak gündeme getirmektedir.

Düzenleme ve denetlemenin hem tarihi süreci hem de ontolojik kökenleri mahfuz olmakla birlikte borç isteyenlerle borç verenlerin bulunduğu finans sisteminin karmaşıklığını gidermek için bir çözüm olarak tasarlanmıştır. Çünkü finans sisteminin adeta bir değermiş gibi lanse edilen anlaşılamaz yapısı ve piyasa belirsizlikleri düzenleme ve denetleme mekanizmalarını tarihte hiç olmadığı kadar gündeme almayı zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluğun bir sonucu olarak da kendisine hem kurumsal anlamda yoğun bir ilgi hem de literatür içerisinde oldukça geniş bir alan bulmuştur. Finansal sistem ve İslami finans anlayışının düzenleme ve denetleme mimarisine geçmeden önce İslam medeniyetinde düzenleme ve denetlemenin iz düşümlerine tarihi bir perspektiften bakmak temellendirme açısından çalışmaya katkı sağlayacaktır.

1.5. İslam Medeniyetinde Düzenleme ve Denetlemenin İz Düşümü: Hisbe Kurumu

İslam toplumunda genel ahlakı, kamu düzeninin işleyişini korumak ve bunlarla ilgili denetim yapmak üzere kurumsallaşmış alanı ifade eden hisbe teşkilatı hem siyasi hem de ekonomik açıdan oldukça işlevsel görev ve sorumluluklara sahiptir. Hz. Peygamber'in bizatihi pazar teftişlerine çıkması, daha sonraları bu görevle ilgili bazı kişileri görevlendirmesi (erkek-kadın) ilk dönemden itibaren yapılagelen denetim uygulamalarının örnekliğini ve aynı zamanda da bu işlemin toplumsal düzen açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Hisbe teşkilatı içerisinde bu işi gerçekleştiren kişilere muhtesib, vali'l-hisbe, veliyyü'l-hisbe, mütevellî'l-hisbe ve nâzırü'l-hisbe gibi isimler verilmiş, ilk dönemlerde ise amilü's-sûk ve sahibü's-sûk (pazar denetçisi) isimleriyle de anılmışlardır. Bu kişilerin görevi kurumun işleyişi bağlamında saymak, hesap etmek, yeterli görmek ve denetlemektir. Günümüz kullanımıyla denetçileri ifade etmektedir. Bu kurumun ve görevlilerin motivasyonu sağlayan hukuki çerçeve ise "emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker" anlayışıdır. Bu anlayış her Müslümanın motivasyon kaynağı olsa da özellikle bu kurumun ve görevlilerin faaliyetlerinde meşru bir hukuki-ahlaki dayanak olarak görülmüştür. Hisbe kurumuna tanınan geniş yetkiler aynı zamanda görev yapanlara

da ayrı bir yetki tahsisini zorunlu kılmış yer yer kadılarla eşit mesabede görev ve sorumluluk alanları belirlenmiştir.

Bu kurumun ve bu kurumda faaliyetleri yürüten kişilerin alansal çerçevesi ise önemli ölçüde iktisadi faaliyetler olmuştur. Bu açıdan hisbe teşkilatı diğer kurumlardan ve görevlileri de diğer yetkili kişilerden hukuki açıdan ayrılmışlardır. Bu kurumun ve görevlilerin ceza ve muhakeme konularında hüküm verme yetkileri yokken genel anlamda yürütmeden görevli olmuşlardır. Hisbe teşkilatı başta tüketicinin korunması olmak üzere ölçü, tartı, alet ve birimlerde meydana gelen hile ve aldatmalar, vaktinde ödenmeyen borçlar, komşuluk hak ve ihlalleri, işçi ve işveren anlaşmazlıkları ve her türlü iktisadi faaliyette meydana gelebilecek hile ve aldatma eylemleri gibi sosyal ve ekonomik hayatı ilgilendiren konularda geniş yetkilerle sahiptir.⁵⁷⁶ Bu yetkilerle beraber İslam toplumunda kolluk kuvveti olan *şurta teşkilatı* ile kurumsal ilişkileri olmuş ve belirlenen cezayı uygulama işlevini bu kuruma devretmiştir. Hisbe teşkilatının bu açıdan alanı ilgili konularda tespit ve teşhistir. Günümüz anlamında hisbe teşkilatının İslam'ın şer'î ve ahlaki esaslarını merkeze alarak uygunluk denetimini gerçekleştirdiği söylenilebilir. Ancak uygunluk denetiminin iç denetim anlayışıyla günümüzde icra edilmesinden farklı olarak kurum dışı denetimin bu organizasyon ile yapıldığını söylemek mümkündür.

1.5.1. Hisbe Teşkilatının Görev ve Yetki Alanı

Hisbe teşkilatı ve ona mündemiç olan birimler İslam toplumunda hak ihlallerinin önlenmesi ve toplumsal düzeni sağlamaya dair filleri konu edinmekte ve bunlarla ilgili tüm alanlarda görev ve yetkilere sahiptir. Hisbe teşkilatının ilgileneceği konu, hakkında şüphe edilmeyen hak ihlalleri ve kamu düzenini bozan fiilleri kapsamaktadır. Özel hayata müdahale edilmeden toplumsal açıdan vuku bulan fiilleri kapsamakta, makul şüphe veya hakkında kesin bir bilgi bulunmayan konuları incelememektedir. Münker olanın men edilmesi ve ma'ruf olanın işletilmesini esas alan bu kurum, toplumsal kargaşaya veya hukuki ihtilaflara konu olacak eylem ve fiillerden olabildiğince kaçınmış ve buna göre de görev ve sorumluluk alanları

⁵⁷⁶ Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı: Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973, ss. 65-74; Alpaslan Alkış, "Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı İle 4077 Sayılı Tüketici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşlarının Karşılaştırılması", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17 (2011), ss. 144-45; Cengiz Kallek, "Hisbe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, c. 18, s. 143.

belirlenmiştir.⁵⁷⁷ Hisbe teşkilatı, teknik olarak şer'î denetim, kanun ve yasalara uygunluk, ahlaki erdem ve faziletlere uygun davranma gibi hem hukuki hem de ahlaki görevleri ifa etmektedir. Bu bağlamda günümüzde düzenleme ve denetleme açısından bu kurumun tecrübeleri ve meydana getirdiği birikimden istifade etmek İslami finans açısından hem meşruluk hem de işlevsellik açısından faydalı olabilecektir. Çünkü günümüz anlamıyla mukayese edildiğinde hisbe teşkilatının kurumsal karşılıkları, başta yerel yönetimler olmak üzere tüketici hakem heyeti, tüketici mahkemeleri, reklam kurulu, rekabet kurumu, odalar ve borsalar birliği gibi çok yönlü fonksiyona sahip yapılar olabilir. İslami finans açısından da bu, toplumsal bütünleşme adına önemli bir fırsat alanı oluşturabilir.

1.5.2. Hisbe Teşkilatının Kamu Düzenini Sağlama Yöntemi

Hisbe teşkilatının yöntemsel açıdan kamu düzenini sağlamaya yönelik uygulayıcı adımları ise şu şekilde ifade edilebilir: (i) İşlenen fiilin münker olduğunun anlatılması (bilgilendirme), (ii) Bilerek münker fiilleri işleyenlere yönelik öğüt ve nasihatlerin verilmesi, (iii) Tekdîr (sert davranma) ve tehdit, (iv) Münker fiile sebep olan fiilin, aletin veya mekânın ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirler, (v) Ta'zir (kınama) cezalarından olan hapis, teşhir, ifşa, darb, meslekten çıkarma, fiili müdahaleler, müeyyideler ve sürgün uygulamalarıyla uygulayıcılık. Burada bu hükümlerin uygulanması hisbe teşkilatı tarafından gerçekleştirilirken aynı zamanda şurta teşkilatı gibi diğer kurumlardan da yardım alınabilmektedir. Ancak burada hüküm verme ile ilgili konular yetkili mercilerin görevi olup hisbe teşkilatına ait değildir. Hisbe teşkilatı cezalandırma eyleminde aşırılığa kaçamaz. Şayet böyle bir durum vuku bulursa ilgili mercilerce bu fiili işleyen kişiler müeyyideye maruz kalırlar.⁵⁷⁸

Bu yönleriyle hisbe teşkilatı, piyasa ve ekonomik davranış kurallarını düzenleyen, yeri geldiğinde de denetleyen ve bu anlamda İslam ekonomi sisteminin tarihi kökenlerini ortaya koyan kamusal işleve sahip bir kurumdur. Temel felsefesinde ma'rufun uygulanmasını ve münkerin de önlenmesini hedeflemiştir. Bu

⁵⁷⁷ Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı: Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973, ss. 35-46; Cengiz Kallek, "Hisbe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, c. 18, s. 143.

⁵⁷⁸ Kallek, "Hisbe", s. 143; Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı: Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, ss. 36-48; Akça, Bozatlı, "Hisbe", ss. 38-65.

bağlamda İslami finans sisteminin özünün korunması maruf, bu sisteme zarar verecek davranışların ortadan kaldırılması da münkerin bertaraf edilmesi olarak düşünülebilir. Bu açıdan İslam geleneğinde hisbe kurumu çok boyutlu yönleriyle literatür içerisinde incelenmiş ve İslami finans sistemi için model olabilecek yönleri vurgulanmıştır.⁵⁷⁹

1.6. İslami Finans Endüstrisinde Bir Gereksinim Olarak Düzenleme ve Denetleme Sistemi

Geleneksel düzenleme ve denetleme anlayışıyla İslam geleneğindeki düzenleme ve denetleme mekanizmalarına örnek olabilecek hisbe kurumunu inceledikten sonra İslami finansın -birçok temel unsurun ortak olmasına rağmen- mevcut sistemle (regülasyon ve denetim) doğrudan ayrışma nedeni şer'î denetim eksikliğidir. Geleneksel düzenleme ve denetleme mekanizmalarının 1980'den itibaren kurumsal yönetimle ele alınsa da yöneticilerin ortaya çıkardığı aksaklıklar ve skandallardan ötürü daha köklü bir geçmişe/sisteme sahip olduğu bilinmektedir.

1992'de İngiltere'de yayınlanan *Cadbury Raporu* iyi bir kurumsal yönetimin çerçeve esaslarını belirlemiş⁵⁸⁰ ve Dünya bankasının kurumsal yönetim ilkelerinin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.⁵⁸¹ Ancak İslami finans sisteminin ilkesel zemini ve şer'î gereksinimlerin zorunluluğu bu sistemleşmiş anlayışa (regülasyon ve denetim) doğrudan entegrasyonu zorlaştırmaktadır. İslami finans ilkelerince inşa edilmiş bir organizasyonun kurumsal yönetim anlayışıyla yapılanması hem o yapının değerini hem de paydaşlara verdiği güveninin tesciliyle ekonomik etkinliği de beraberinde artırmaktadır. Buradan hareketle İFE 2000'li yıllardan itibaren hem bu etkinin farkında olmuş hem de uluslararası arenada yer almanın bir gereksinimi olarak kurumsal yönetimle birlikte düzenleyici ve denetleyici yapıları kurumsal mimari içerisinde tesis etmeye başlamıştır.

Piyasada fon fazlası olanlarla fon ihtiyacı olanların bulunduğu karmaşık sisteme finansal sistem denilmiş ve bu karmaşıklığın giderilmesi için de birçok sebepten kurumsal yönetim anlayışı altında belirli düzenleme ve denetleme

⁵⁷⁹ Mabid Ali AlJarhi, *Ekonomik Analiz: İslami Bir Perspektif I*, çev. İ. Eriş, İstanbul: Albaraka Yay, 2021, ss. 72-75.

⁵⁸⁰ Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance, "The Financial Aspects of Corporate Governance (The Cadbury Report)", London: Committee on the Financial Aspects of CC, 1992.

⁵⁸¹ Iskander Magdi, Chamlou Nadereh, "Corporate Governance: A Framework for Implementation", Washington DC: World Bank Group, 2000, ss.8-12.

mekanizmaları geliştirilmiştir. Hâkim kurumsal yönetim anlayışı altında mevcut olan düzenleme ve denetleme sistemlerinin doğrudan İslami finans endüstrisine entegre edilmesi olanaksız görülse de mevcut durumun bu yönde bir eğilime sahip olduğu izlenimi hakimdir. Doğrudan entegre edilmesine engel olan İFE'nin finansal ürün anlayışı, risk algısı, hukuki çerçevesi, yönetim ve denetim anlayışının farklılıkları İslami finansa has bir düzenleme ve denetleme sisteminin tesis edilmesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin finansal kurumlarda önemli bir yere sahip olan faiz anlayışı İslam ekonomisine göre kabul görmediğinden ürünsel farklılıklar ortaya çıkacak, hukuki çerçevede fıkıhın dikkate alınıp alınmaması ciddi bir ayrılığı oluşturacak, istişare/şura prensibi yönetim anlayışında farklılıkları doğuracak ve risk denilen kavramın kapsamında da önemli ölçüde ayrışmalar meydana geleceğinden mevcut finansal sistemin kurumsal yönetim/düzenleme ve denetleme sistemi birçok gerekçeden ötürü İslami perspektifle yeniden ele alınıp revize edilmelidir. Bu açıdan İslami finans sisteminin düzenleme ve denetleme gerekçeleri ana hatlarıyla şu şekilde ifade edilebilir:

İslami finans sisteminin sağlam bünyesinin korunması ve sürdürülebilirliğin sağlanması: Son yıllarda piyasa hacmi itibari ile 3 trilyon dolara ulaşan ve hızlı bir kurumsallaşma sürecine giren İslami finans endüstrisi 2001-2008 krizlerinde geleneksel finans kurumlarına göre neredeyse kayıp yaşamamış ve kendisine özgü olan kurumsal yapısı dikkat çekerek bilimsel açıdan incelemelere konu edilmiştir. İslami finansın elde ettiği bu etkinliğin korunması, sürdürülebilir bir anlayışla devamlılığın sağlanması için bu sürece katkı sunan her kurumun veya kurumlar üstü yapıların düzenleme ve denetleme mekanizmalarına sahip olması oldukça önem arz etmektedir.⁵⁸² Ayrıca İslami finans kurumları meşruiyetini kazanmak ve varoluş felsefesini sürdürebilmek adına da şer'î kuralları kendisine referans kaynağı almak zorundadır ve dinin genel prensiplerine bu açıdan her zaman ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan düzenleme ve denetleme mekanizması içerisinde yer alması zorunluluk olan şer'î danışma kurulları İFE için hayati bir öneme sahiptir.

İslami finans endüstrisinin sektörel gelişimi: Düzenleme ve denetleme sistemi İslami finans endüstrisinin gelişimi için önemli bir bileşen olmakla beraber İslami finans endüstrisinin iş ve işlemlerini yönetmek, sistemdeki tüm oyuncuların

⁵⁸² Abdurrahman Raden Aji Haqqi, "Shariah Governance in Islamic Financial Institution: An Appraisal", *US-China Law Review*, c. 11 (2014), ss. 116-18.

rollerini izlemek/denetlemek, tüm paydaşların hak ve menfaatlerini korumak ve oluşabilecek riskleri ortadan kaldırmak için olması gereken bir zorunluluktur. İslami finans sisteminin kurumsal açıdan düzenleme ve denetleme sisteminde öne çıkan farkı da şer'î denetim mekanizmalarıdır ve aynı şekilde bu sisteme sahip olunması da ilkesel bir zorunluluktur.⁵⁸³ Burada amaç İslam'ın temel aksiyomlarına uygun bir şekilde sistemin yürütülmesini sağlamaktır.⁵⁸⁴ 1997 yılında Güney Afrika İslam bankaları ve 2001'de İhlas finans kurumunun iflası, 2004-2007 yılları arasında Dubai İslam bankasındaki zararlar ve dolandırıcılık faaliyetleri İslami finans işlemlerinin denetlenmesi gerektiğinin somut örneklerini teşkil etmektedir.⁵⁸⁵

İslami finansın temel ilkelerinin korunması: İslami finans kurumları, yatırımlarının ve finansmanlarının İslam'ın temel aksiyomlarına ve Müslüman toplumun beklentilerine tam olarak uygun olması gerektiğinden mevcut sistemlere ek olarak kendine has bir yapıya sahiptir. Düzenleme ve denetlemenin amacı da temel aksiyomlardan hareketle oluşturulmuş İslami finans ilkelerine karşı bağlılığı, şeffaf ve hesap verilebilir olmayı, yeni ve karmaşık finansal ürünlerin geliştirilip uygulanabilir hale getirilmesini, paydaşların güven ve beklentilerinin zarar görmemesini ve tüm bunlarla da İFE'nin başarılı bir şekilde gelişmesinin tesis edilmesidir. İFE'nin gerek kendi paydaşları gerekse diğer taraflar açısından bu sistemin itibarını korumak gibi önemli bir görevi de vardır.⁵⁸⁶ Bu nedenle, tüm İslami finans kuruluşları (Bankalar, İslami finans sermaye piyasaları, Tekâful kurumları, İslami finans yatırım şirketleri) düzenleme ve denetleme açısından temel gereksinimleri hesaba katarak bir sisteme dâhil olmak zorundadır. Örneğin birçok İslami finans kuruluşu AAOIFI⁵⁸⁷ (İslami Finansal Kurumlar Muhasebe ve Denetim Kuruluşu) ve IFSB⁵⁸⁸ (İslami Finansal Hizmetler Kurulu) tarafından yayınlanan

⁵⁸³ Latifah Algabry v.dğr., “Conceptual Framework of Internal Sharī'ah Audit Effectiveness Factors in Islamic Banks”, *ISRA International Journal of Islamic Finance*, c. 12, sy. 2 (2020), ss. 171-93.

⁵⁸⁴ Necmeddin Güney, “İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış”, *Türkiye İslam İktisadi Dergisi/Turkish Journal of Islamic Economics*, c. 2, sy. 2 (2015), s. 46.

⁵⁸⁵ Rihab Grassa, “Shariah Supervisory Systems in Islamic Finance Institutions Across the OIC Member Countries”, *Journal of Financial Regulation and Compliance*, c. 23 (2015), s. 135.

⁵⁸⁶ Sulaiman Abdullah Saif Alnasser, Jorah Muhammed, “Introduction to Corporate Governance from Islamic Perspective”, *Humanomics*, c. 28, sy. 3 (2012), ss. 221-22.

⁵⁸⁷ AAOIFI, “Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions”.

⁵⁸⁸ “Islamic Financial Services Board (IFSB)”, (09.05.2020), <https://www.ifsb.org/>.

standartları takip etmekte ve kendi kurumlarını bunlara göre akredite etmektedirler.⁵⁸⁹

İslami Finansın Paydaşlarının Beklentileri: İslami finans endüstrisinin denetime olan ihtiyacının iki ana motivasyon kaynağı vardır. Bunlardan birincisi kendisini İslam dininin bir parçası olarak gören sistem kendi değerlerini muhafaza etmek ve onlara bir hanel getirmemek adına inanç temelli bir yaklaşım sergileyerek İslam hukukunun ilke ve esaslarına göre işlemlerini düzenleme ihtiyacıdır. İkincisi ise bu işin doğası gereği hedef kitlenin ve paydaşların kar elde etme güdüsü, yatırım olanaklarının fırsata çevrilip korunması, hissedarların karlarını maksimize etme gibi kurumsal beklentilerin arzusudur.⁵⁹⁰ İslami finans kuruluşları kurumsal anlamda düzenleme ve denetleme mekanizmalarını bu arzulara göre oluştururken birçok parametreyi de göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. İslami finans endüstrisinin sahip olduğu özel kitlenin doğasına uygun nitelikleri ve kendine özgü riskleri bulunduğundan düzenleme ve denetleme mekanizmasına ayrıca risk yönetimi de dahil olmaktadır. Bu açıdan İslami finans endüstrisinin güçlü kurumsal yönetim ilkelerinin ve uygulamalarının benimsenmesi, paydaşlarının menfaatlerini en üst düzeye çıkarmada ve tüm katılımcıların çıkarlarının korunmasında ilkesel, dengeli ve güvenli bir sistem avantajı sağlamaktadır.⁵⁹¹

İslami finansın kendine özgü doğası açısından: İktisadi açıdan kurumsal düzenleme ve denetim sistemi, ekonomik kalkınma, verimlilik ve istikrar için önemli bir faktördür. Finans sistemi içerisinde var olan en yaygın düzenleme ve denetleme sistemi bankacılık üzerinden görünür hale gelerek sistemsel bir yapıya bürünmüştür. Bankacılık düzenlemeleri, bankacılık faaliyetlerini yürütmek ve yapılandırmak için genel bankacılık faaliyetleri, iç ve dış denetim, likidite yönetimi, risk yönetimi, karşılık ayırma vb. tüm süreçleri içerisinde barındırır. Bu açıdan bankacılık faaliyetlerindeki düzenleme ve denetlemenin rolü objektif kriterler getirerek bankacılık sektörünün devamlılığının sağlanmasında, geliştirilmesinde, güçlü bir disiplin ve güven mekanizmasının oluşturulmasında hayati önem arz eder. Konvansiyonel bankacılık sisteminde olduğu gibi bir bütün olarak İslami finans

⁵⁸⁹ “Regulation and Supervision”, *Financial Islam- Islamic Finance*, (01.05.2020), <http://www.financialislam.com/regulation-and-supervision.html>.

⁵⁹⁰ Shamshad Akhtar, “Shariah Compliant Corporate Governance”, Annual Corporate Governance Conference Dubai, Dubai, 2006, ss. 12-45, <https://www.bis.org/review/r070118b.pdf>.

⁵⁹¹ Dusuki, *Islamic Financial System*, ss. 707-8.

endüstrisinin kendine ve aidiyetine (İslami değerler) olan güvenini korumak ve herhangi bir zarara mahal vermemek için düzenleme ve denetlemeye ihtiyacı vardır. Böylelikle; paydaşlarına sundukları bilginin güvenilirliğine, tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerinin korunmasına ve İslami finans sisteminin sağlamlığının tesisine yardımcı olur. Ayrıca şer’î ilkelere uygun yatırım ve finans araçları için finansal piyasa altyapısının geliştirilmesine, en uygun uluslararası finansal uygulamaların düşük maliyetlerle alternatif bir şekilde sunulmasına ve geleneksel düzenlemelerin yeniden ele alınarak uygulanabilir bir forma dönüşmesinde ciddi katkılar sunabilir. Günümüzde merkez bankası ve düzenleyici otoritelerin İslami bankacılık sistemine yönelik geliştirdikleri politikalara adil bir çerçevede yaklaşmasın, şer’î ilkelere uygun para politikalarının belirlenmesinde kilit bir rol oynayabilir. Yerel düzenleyici yapıların sektör içerisinde ilkesel prensiplere bağlı kalmasına ve güncel ihtiyaçlarına cevap bulmasına da yardımcı olabilir. Düzenleyici ve denetleyici otoritelerin aynı zamanda İslami finans işlemlerinde yeni boyutların kazandırılması ve olabilecek yeni risk türlerinin tanımlanmasında İslami prensiplere dayalı tavsiye ve teşviklerle kendilerini konumlandırabilirler.

Düzenleme ve denetleme açısından Basel II rejimi gibi Bankacılık düzenleme ve denetleme uygulamalarında ulusal ve uluslararası reformalar geliştirilmekte ve IMF gibi kuruluşlar buna yönelik raporlar hazırlamaktadırlar.⁵⁹² Bu raporlarda İslami bankacılık ürünlerinde etkili olabilecek uygulamalar temel alınarak düzenleme ve denetlemeye yönelik Basel II kriterlerine entegrasyon önerileri yer almaktadır. Ayrıca kurumsal yönetim açısından da risk sınıflandırmaları İslami bankacılık modeline göre ilave düzenlemelerle belirlenmiştir. Bu risk türleri geleneksel bankacılıkta borç tabanlı iken İslami bankacılıkta varlık tabanlı olarak ayrılmaktadır. Kredi riski, piyasa riski, kur riski, likidite riski, operasyonel risk gibi konvansiyonel bankacılık risklerinin yanında İslami bankacılık sektöründe yer alan şer’î uyum riski, güvene dayalı risk ve getiri riski gibi özel risklerle bu ayrışım görünür hale gelmektedir.⁵⁹³

İslami finans endüstrisinin kurumsal yönetim anlayışında geleneksel yönetimde operasyonel risk içerisinde değerlendirilen ancak kendine özgün olan ayrı bir risk türü vardır. Bu risk İslami finans ürünlerinin şer’î uyumluluğunu ifade eden

⁵⁹² López Mejía, v.dğr., “Regulation and Supervision of Islamic Banks”, s. 33.

⁵⁹³ Alejandro López Mejía, v.dğr, López Mejía, v.dğr., “Regulation and Supervision of Islamic Banks”, s. 6.

ve literatürde şer’î uyumluluk riski (Shariah-Compliance Risk) olarak ifade edilen risk türüdür. Geleneksel yönetim anlayışında iç operasyonel süreçlerin veya denetim mekanizmalarının başarısızlığı nedeni ile ortaya çıkabilecek zarara operasyonel risk adı verilmektedir. Danışma kurulları da iç denetim sürecinin bir parçası olduğu için operasyonel risk içerisinde değerlendirilmektedir. Şer’î uyumluluk da bu sürecin bir parçası olup İslami finans ürünü için görüşlerin çatışması veya genel ilkelere aykırılık arz etmesi bu şer’î kurul ile aşılamazsa burada operasyonel bir risk ortaya çıkar ve buna da şer’î uyumluluk riski adı verilir. Bu risk grubu için literatür de yeterince ölçeklendirme yapılmamış olsa da üzerinde birçok çalışma yürütülmektedir.⁵⁹⁴

İslami finans endüstrisi reel ekonomiyi desteklemeye, muhtemel olan belirsizlikleri azaltmaya ve karmaşık finansal enstrümanlarla ilişkin ilkesel bir belirlem ortaya koyarak sorunları azaltma potansiyeline sahiptir. Ancak bu, hukuki ve şer’î açıdan muhasebe ve yönetim standartları gibi düzenleyici ve denetleyici mekanizmaların iyileştirilmesine veya hedeflenen kurumsal yapıların tesisine bağlıdır.

İslami finansın düzenleme ve denetleme mekanizmasına duyduğu ihtiyacı ana hatlarıyla ifade ettikten sonra şu hususların ayrıca ele alınması gerekmektedir; İslami finans sisteminde düzenleme ve denetleme anlayışı “şer’î” olarak bilinen ilkeler merkeze alınarak ele alınmıştır. Dolayısıyla dünya görüş ve konseptleri ile konuları farklı olan mevcut denetim uygulamalarından ayrışmasıyla daha geniş kapsamlı olup olmadığı tartışma konusudur.⁵⁹⁵ Bu açıdan Dünya finans piyasasında uygulanan düzenleme ve denetleme sistemleri ile İslami finasta mevcut olan uygulamaların karşılaştırılmaları gerekmektedir. Böylece İslami finans düzenleme ve denetleme sisteminin özgün bir model olup olmadığı veya hâkim olan mevcut finans sistemine eklemlenip eklemlenmediğine dair iz düşümler tespit edilebilir. Bu bağlamda ileriki bölümlerde düzenleme ve denetleme sistemlerinin karşılaştırması yapılacak ve kurumsal yönetim açısından İslami finans sisteminin denetim organizasyonu ele alınacaktır.

⁵⁹⁴ Rima Ariss, Yolla Saredine, “Challenges in implementing capital adequacy guidelines to Islamic banks”, *Journal of Banking Regulation*, c. 9 (2007), ss. 52-55; Dinç, “Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim Unsuru Olarak Değerlendirmesi”, s. 85.

⁵⁹⁵ Hasan, “Corporate Governance”, s. 42.

1.7. İslami Finans Sisteminde Düzenleme ve Denetlemenin Hukuki Çerçevesi

Dünya bankası ve IMF hukuki ve yasal çerçevenin alt yapısını üç ana eksenle belirlemiştir. Birincisi finans sektörü için hukuki ve yasal düzenlemeleri içeren kanunlardır. Bu kanunlar merkez bankası kanunu, bankacılık kanunu, vergi ve güvenlik kanunlarıdır. İkincisi bankacılığı düzenleyen ticari kanunlar olup bu grupta kurumsal yönetim ve düzenleme kanunları, sözleşme, tüketiciyi koruma kanunları, alacaklıların hakkını düzenleyen kanun, iflas kanunu ve şirketler hakkındaki genel düzenleyici kanunlar yer alır. Üçüncüsü ise hukukun üstünlüğünü esas alan adalet sistemidir.

Kanunlar veya yasalar finans sektörü için üç temel alanı düzenlerler. Bunlar, bankacılık, sermaye piyasaları ve sigortacılık sektörüdür. Bu finansal sektörler için ideal olan ve en temel çerçeveyi belirleyen unsurlar ise finansal kurumların oluşumunu ve işleyişini belirleyen kilit kanunlar ile ülkenin para politikasını belirleyen, kurumsal yönetimle ilgili tüm kurumları inşa eden ve ekonominin bel kemiğini oluşturan merkez bankasıdır. Merkez bankası para politikasını belirleyen ve bankacılık sektörünü düzenleme yetkisine sahip bir kuruluş olup bazı ülkelerde denetleme görevini de üstlenmiştir.

Finansal iş ve işlemlerin hukuki çerçevede düzenlenmesi, ilgili tüm kurumların kurulmasını, finansal iş ve işlemlerin ve bu kurumların işleyişle ilgili usul ve esaslarının belirlenmesini, faaliyet alanı ve yönetim ilkelerinin kapsam alanının tanımlanmasını ve en önemlisi de her kesimden oluşan paydaşların hak ve hukukunun korunmasını sağlar.

Reel ve reel olmayan mali işlemler veya finansal ürünler iş ve ticaret hukuku kapsamında farklı bir zeminde tanımlanabilir veya aynı kategoride de değerlendirilebilir. İslami finans ürünlerinin ve geleneksel finans kapsamında düzenlenmeyen uygulamaların kendine özgü doğası gereği birincil kanunlarla hukuki zeminde ele alınmasını gerektirmektedir. İslami finans anlayışı fiziki ve dayanak varlığı finans işlemlerinde ön şart olarak değerlendirdiği için buna uygun kanunların ihtiyacı da ortaya çıkmaktadır. Geleneksel finansla has olarak çıkarılmış hukuki

düzenlemeler ile İslami finansın yürütülmesi birçok sorunu da beraberinde getirecektir.

Hukuki ve yasal düzenlemeler geleneksel finans içerisinde oldukça ileri seviyededir. Çünkü devletler finansal yapısının güçlü olması ile ayakta kalabilirler. Bu yüzden kamu yönetimi içerisinde finansal düzenlemelerle ilgili yapısal adımlar sağlam bir şekilde atılmış ve eksiklikler süreç içerisinde tamamlanmaya devam etmiştir. Böylece geleneksel finans için güçlü bir hukuki çerçeve sistemi oluşturulmuştur. Ancak burada şunu ifade etmemiz gerekir. Bir ülkenin içtihat hukuku (Anglo-Sakson) veya medeni hukuk (Kıta Avrupası) sistemini kullanıyor olması veya iki sistemi de belirli alanlarda mecz ederek yürürlükte tutması İslami finansın gelişimi ve düzenlenmesi için önemli bir husustur.

İçtihat hukuku⁵⁹⁶ İslami finansın yapısal formuna daha uygun görünmektedir.⁵⁹⁷ İçtihat hukukunun değişen koşullara yanıt vermesi ve daha esnek olması, –kararların içtihat doktrinine göre değişebilir olması- medeni hukukun ise kendi sisteminde resmi/rasyonel prosedürlerin mahkeme için bağlayıcı olması ve değişiklik yapılmasının daha zor ve zaman isteyen bir yapıda olması İslami finansın hukuki çerçevesini etkileyen unsurlardır. Dolayısıyla şer’î sözleşmelerin kendine özgü ortaklık, intifa ve irtifa hakları gibi unsurlarını ihtiva edecek kanunların içtihat hukuku sisteminde belirlenmesi İslami finansın hukuki çerçevesi için daha az düzenleme yapılmasına olanak sağlayacak ve süreç kolaylaşacaktır.⁵⁹⁸ Bazı araştırmalarda İslami finansın içtihat hukuk sistemiyle daha uyumlu olduğu, medeni hukuk sisteminin ise İslami finansın gelişimini yapısı itibari ile engellendiği ifade edilmiştir.⁵⁹⁹ Hukuki çerçevenin sistemli olduğu Malezya ve bazı Körfez ülkelerinde

⁵⁹⁶ Anglo-Sakson, Anglo-Amerikan ve İngiliz Hukuku olarak da literatürde isimlendirilen bu hukuk sistemi tam manasıyla yazılı olmayan hukuk normlarına dayanır. *Common Law* olarak adlandırılan İngiliz hukukunun bu bölümü, kanuni bir norma dayanmaksızın Orta çağdan beri süregelen ve her geçen günde tekamülü devam eden yargı kararları ile vücut bulmuş bir hukuk sistemini ifade eder. Bu hukuk sisteminde yargı kararları yasa kuvvetini taşır ve bu açıdan *itibar* taşıyarak kendi başına bir otorite olur. Yargı organları, somut olayları veya sorunları dava içerisinde inceleyip karara bağlarken, aynı zamanda hukuku da yaratırlar. Bu yüzden (precedents, judicial precedent) yargısal emsaller yargı kararlarıyla vücut bulmuş hukukun en önemli örneğini oluştururlar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, 17. bs., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016, ss. 72-73.

⁵⁹⁷ Öznur Ak, “İslam Hukuku, Uyarlanabilirliği ve Finansal Gelişim”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, c. 4, sy. 1 (2018), ss. 122-36.

⁵⁹⁸ Organisation of Islamic Cooperation (ed.), *The Role of Sukuk in Islamic Capital Markets*, Ankara, Turkey: COMCEC Coordination Office, 2018, s. 26.

⁵⁹⁹ Rihab Grassa, Kaouthar Gazdar, “Law and Islamic Finance: How Legal Origins Affect Islamic Finance Development?”, *Borsa Istanbul Review*, c. 14, sy. 3 (2014), ss. 158-66.

içtihat hukuk sisteminin İslami finansın hukuksal çerçevesine uygulandığı görülmektedir. (Tablo 7)

Ülkeler	Müslüman Nüfus	Hukuki Sistem
Malezya	%60	İctihat Hukuku- İslam Hukuku
Dubai	%96	İctihat Hukuku- İslam Hukuku
Katar	%77	Medeni Hukuk- İslam Hukuku
Ürdün	%92	Medeni Hukuk- İslam Hukuku
Endonezya	%86	Medeni Hukuk- İslam Hukuku
Pakistan	%95	İctihat Hukuku- İslam Hukuku
Türkiye	%99	Medeni Hukuk

Tablo 7:Hukuk sistemlerinin bazı İslam ülkelerine göre yapısı

Kaynak: Yazar tarafından “*Law and Islamic finance*” isimli çalışmadan esinlenerek hazırlanmıştır.

İslami finansın hukuki çerçevesi belirlendiğinde;

- Paydaşların İslami finansın ürün ve hizmetlerine güvenmesi ve yasal çerçeve ile kendilerine bu güvenin sağlanması,
- Şer’î ve hukuki olarak insanların bu ürünlere dini ve dünyevi olarak tatminkâr bir şekilde yaklaşması,
- Meydana gelecek aksaklıklarda veya anlaşmazlıklarda insanlara çözümler sunması,
- Düzenleyici kurumların ve piyasa oyuncularının farkındalık seviyesinin artırılması,
- Karşılıklı hak ve menfaatin korunmasının teminatının taraflara verilmesi,
- Kapsamlı hukuki, düzenleyici ve Şer’î çerçevelerle İslami finansın güçlü sürdürülebilir kurumsal anlayışın oluşturulması,
- İslami finansın gelişimi, süreci ve eksikliklerinin hukuki çerçeve ile takip edilmesi ve gerekli düzenlemelere imkân tanınması gibi birçok faydayı sağlayacaktır.

İslami finansın kendine özgü akit/sözleşme kültürü, tekafül esasları, hisse senetlerini ifade eden sukuk gibi çok farklı enstrümanları vardır. Bu ürünlerin geleneksel finansın hukuki düzenlemeleri ile yürütülmesi neredeyse imkânsızdır. Aynı zamanda İslami finansın ve genelde de İslam ekonomisinin sürdürülebilir olması ve gelişmesi için kendine özgü, doğasına hitap eden hukuki çerçeve temel bir zorunluluktur.

Hukuki çerçevenin İslami finans endüstrisine katkılarının en güzel örneği güçlü finansal altyapısı ile desteklenmiş ve hukuki düzenlemelerle kurumsal yapısı oluşturulmuş Malezya örneğidir. Malezya’nın İslami finans yapısı incelendiğinde hukuki çerçevenin sektörün gelişmesine doğrudan katkısını, finansal yapısına kattığı itici ivmeyi ve genel anlamda da ülkenin kalkınmasına sağladığı desteği rahatlıkla

görülebilmektedir. Bu güçlü yapının temel dinamiği ise tanımlanmış hukuki ve şer'î denetim çerçevesiyle oluşturulmuş yapısal biçimdir.

Düzenleyici ve denetleyici hukuki çerçevenin oluşturulması için bu konudaki ihtiyaç ve gereklilikleri organize edecek müstakil kurumsal bir yapıya ihtiyaç duyulabilir. Kurumların kendileri tarafından ilgili düzenlemelerin yapılması veya yasama sistemi içerisinde bu düzenlenmelerin organizesiz entegrasyonu sağlıklı ve bütüncül bir sistemi inşa edemeyebilir. Bu açıdan önceliklerin belirlendiği, sektörel zayıflıkların tanımlanıp güçlendirilmesi gereken alanların tespit edildiği ve bu ihtiyaçlara göre de hangi kurumun hangi hukuki çerçeve ile düzenleneceği bağımsız ve politize olmayacak organizasyonu gerektiren önemli bir iştir. Örneğin Malezya bu organizasyonu Malezya Merkez Bankası (BNM) bünyesinde kurduğu Malezya İslami Finans Merkezi (MIFC) ile sağlamıştır.

İslami finans sisteminde düzenleme ve denetleme mekanizmalarının yapısı gereği tesis edilen her organa müstakil hukuki çerçeve getirilmesi ve bunların yasal dayanaklarla sistemleştirilmesi İslami finansın kurumsal anlayışı açısından en temel gereksinimlerdendir.⁶⁰⁰ İslami finans uygulamalarının mevcut olduğu ülkelerde mevcut konvansiyonel finansın düzenleme ve denetleme sistemleri kullanılmakta olup istisnaları hariç birçok ülkede de bu durum kendine özgü bir hukuki çerçevede yürütülmemektedir.

İslami finansın düzenleyici ve denetleyici hukuki çerçevesinin ülkenin hukuki sistemi içerisinde geliştirilmeye çalışıldığı ülkeler; Malezya, Endonezya, Sudan, Bahreyn, Katar, BAE, Kuveyt, Ürdün, Pakistan, Nijerya ve Filistin'dir. Sadece kurumsal anlamda hukuki çerçeveyi düzenlemekte olan ülkeler ise; Türkiye, Yemen, Irak, Libya, Suriye ve İran'dır. Hukuki çerçevenin ne ülke içi ne de kurumsal anlamda düzenlenmediği ülkeler ise; Suudi Arabistan, Mısır, Tunus, Fas, Lübnan, Tayland, Kazakistan, Bangladeş ve Brunei'dir.⁶⁰¹

İslami finans endüstrisi; İslami bankacılık, İslami sermaye piyasaları ve tekafül piyasasından müteşekkil olduğundan düzenleyici çerçeve açısından bu

⁶⁰⁰ Siti Muawanah Lajis, Obiyathulla Ismath Bacha, Abbas Mirakhor, "Regulatory Framework for Islamic Finance: Malaysia's Initiative", *Macprudential Regulation and Policy for the Islamic Financial Industry: Theory and Applications*, ed. Muhamed Zulkhibri, Abdul Ghafar Ismail, Sutan Emir Hidayat, Cham: Springer International Publishing, 2016, s. 3.

⁶⁰¹ Grassa, "Shariah Supervisory Systems in Islamic Finance Institutions Across the OIC Member Countries", s. 139.

sektörler arasındaki farkın ortaya konması ve anlaşılması önemlidir. İslami bankacılık sektöründe geçerli olan düzenleyici çerçeve ile İslami sermaye ve tekafül piyasaları arasında belirli nüans farklılıkları bulunmaktadır. İslami bankacılık için düzenleyici çerçeve öncelikle bankacılık ve finans kuruluşlarını lisanslama, yetkilendirme, faaliyet izinleri ile sektör oyuncuları ve katılımcılar arasındaki geniş bir borçlu-alacaklı ilişkisini düzenleme varsayımına odaklanır. Buna karşılık İslami sermaye piyasası, sektör oyuncuları ve katılımcılar arasındaki bir yatırımcı veya yatırım yapılan kurumu ya da yatırımcı ile yatırım yöneticisi ilişkisinin düzenlenmesi varsayımına dayanan faaliyetleri içerir. Bu tür faaliyetleri incelediğimizde ise borsa, aracı kuruluşlar, yatırımcılar, halka arz edilen şirketler, portföy yönetim şirketleri, derecelendirme şirketleri ve takas bank gibi sektör oyuncularıyla bankacılık ve tekafül piyasası ile ciddi anlamda ayrıştığı görülmektedir. İslami sermaye piyasası işlemler açısından da yatırım danışmanlığı, menkul kıymet ihraç işlemleri, menkul kıymet alım satım işlemleri, birleşmeler, devralmalar, kurumsal yatırımlar ve kurumsal yönetim ile yatırımcının korunması gibi hususlarda diğer sektörlerden ayrılmaktadır. Hem kurumlar hem de işlemler açısından farklılaşan İslami sermaye piyasası hukuki ve düzenleyici çerçeve açısından da haliyle farklılaşmış olacaktır.

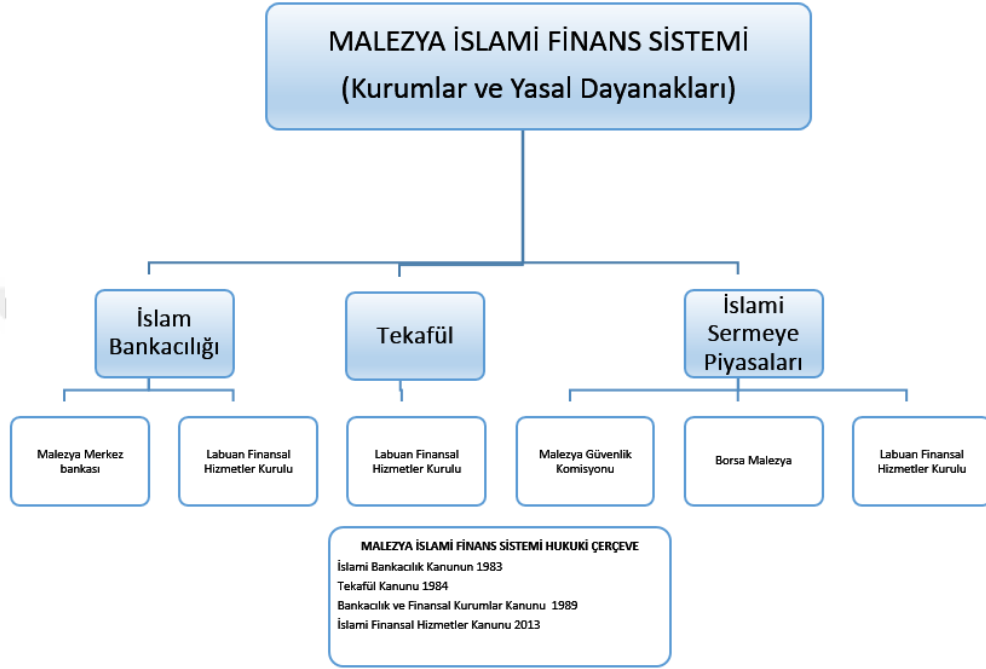
İslami finans sisteminin (Bankacılık-Tekafül-Sermaye Piyasaları) hukuki çerçevesi incelendiğinde İslami finans uygulamalarının bulunduğu ülkelerde sistemin her bir parçası için hukuki çerçevenin aynı düzeyde oluşturulamadığı görülmektedir. Örneğin İslami finansın hukuki çerçevesinin yürürlükte olduğu ülkelerde bankacılık kanunu %77, tekafül yasası %58, sermaye piyasaları kanunları ise %66 oranında bir düzenlemeye sahiptir. Bunun nedeni bankacılık finansal ürünlerinin diğerlerine göre daha eski ve gelişmişliği ile talep yönü ve beklentilerdir.⁶⁰²

İslami finans sistemini risk transferinden risk paylaşımına taşıyacak hukuki çerçevenin en kapsamlı örneği Malezya İslami finans düzenleme ve denetleme sistemidir. Malezya’da IFSA kanununu yasalaştırarak 2013 yılında yürürlüğe konulmuş ve bu yasa ile İslami finansın hukuki çerçevesinin son halkası tamamlanmıştır.⁶⁰³ Bu yasalar; Malezya 1983 İslami Bankacılık Kanunu (IBA), 1984 Tekafül Kanunu, 1989 Bankacılık ve Finansal Kurumlar Kanunu (BAFIA), 2009

⁶⁰² COMCEC, *Developing Islamic Finance Strategies in the OIC Member Countries*, Ankara: COMCEC Coordination Office, 2016, s. 198.

⁶⁰³ BNM, *Shariah Governance*, Kuala Lumpur: Bank Negara Malaysia Central Bank of Malaysia, 2019, ss. 1-22.

Merkez Bankası Kanunu (CBA) ve son olarak da İslami Finansal Hizmetler Kanunu 2013 (IFSA) adıyla yürürlüğe konularak sistemsal eksikliklerini tamamlanması için hukuki düzenleme ve kurumlarının hukuki çerçevelerini ifade etmektedir.⁶⁰⁴ Aşağıdaki tabloda yürürlükte olan sistemin kurumları ve yasal dayanakları tablo şeklinde gösterilmiştir (Şekil:7)

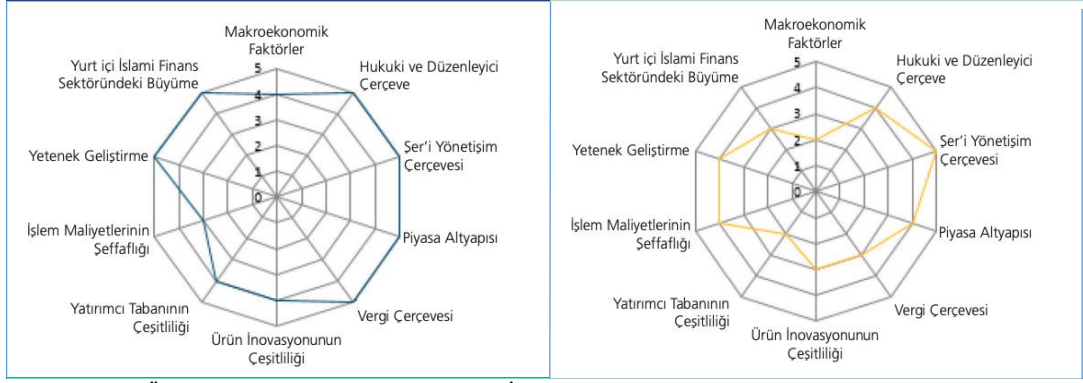

Şekil 7: Malezya İslami Finans Sistemi ve Kurumların Hukuki Dayanakları

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Malezya İslami finans sistemi, yapmış olduğu hukuki düzenlemeler ile İslami finans sistemini ülkedeki konvansiyonel finans sistemine hukuki açıdan eşitlemiş ve ikili bir yapı oluşturmuştur. Yapılan bu hukuki düzenlemeler, geleneksel finans sistemi ile İslami finans sistemini aynı oranda çerçeveye almış ve özgürlükçü bir alan oluşturarak İFE'yi geliştirmiştir. Bu düzenlemeler ile birlikte İslami banka sayısı 16, uluslararası İslami banka sayısı 5, uluslararası İslami finans merkezine kayıtlı uluslararası finansal kuruluş 6, tekafül kurum sayısı 13, Borsa Malezya'da faaliyet gösteren şirket sayısı 839, trust fon sayısı 162, hisse senedi fon sayısı 26 şeklinde yapılmış ve sukuk piyasasında dünyada 2. sıraya yükselmiştir. Özetle hukuki çerçevesi oluşturulmuş bir ülkede İslami finans daha da güçlenmiş (Malezya), yeterince oluşturulamayan ülkeler de (Pakistan) ise daha az gelişmiştir. (Şekil 8-9)

⁶⁰⁴ Rusni Hassan, Mohammad Hussain, "Scrutinizing the Malaysian Regulatory Framework on Shari'ah Advisors for Islamic Financial Institutions", *Journal of Islamic Finance*, c. 2 (2013), ss. 38-40.

Şekil 8: (Üst) Hukuki Çerçevesi Oluşturulmuş İslami Finans Sisteminin Olgun Piyasa Yapısı (Malezya)
Şekil 9: (Alt) Hukuki Çerçevesi Tam Oluşturulmamış İslami Finans Sisteminin Gelişmekte Olan Piyasa Yapısı (Pakistan)
Kaynak: İslami Fon Piyasası

İslami finansın sistem olarak tüm yönlerini ele alacak hukuki bir düzenleme ve denetleme çerçevesinin örneğini oluşturan Malezya İslami finans sistemi diğer ülkeler için örnek bir model olabilir. Hukuki çerçeve ile belirlenmeyen İslami finans sisteminin hem gelişmesi hem de uluslararası arenada güçlü bir şekilde rağbet görüp yer alması mümkün görülmemektedir. Türkiye’de İstanbul finans merkezi bünyesinde kurulacak İslami finans merkezinin bölgesel anlamda rekabet edebilir düzeyde olmasının yolu tıpkı Malezya örneğindeki gibi hukuki çerçevesi belirlenmiş, kurumsal mimarisi oluşturulmuş bir katılım finans sisteminin oluşturulmasıdır.

2. KURUMSAL MİMARİNİN İŞLEVSELLİĞİ: FİNANSAL DENETİM

Piyasa başarısızlıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkan düzenleme ve denetleme anlayışı içerisinde müstakil bir alanı oluşturan denetim, piyasa oyuncularının düzenlenmesi açısından ortaya konulan teorinin uygulanmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda denetimin piyasa ile olan ontolojik ilişkisi onu ekonomi ve finans açısından da önemli hale getirmektedir. İslami finans açısından ise konvansiyonel finansa ilave olarak iş ve işlemlerin İslami ilkelere uygunluğunu barındırmasından dolayı denetim yaklaşımı daha da önem arz etmektedir. Günümüzdeki İFK’ların düzenleme ve denetleme mekanizmalarının bütüncül olarak ele alınabilmesi için denetim çerçevesine ontolojik olarak zemin oluşturabilecek genel kurumsal mimari ve ona dair unsurlar çalışmanın bu bölümünde ele alınacaktır.

2.1. Denetimin Etimolojik ve Tarihsel Kökenleri

Denetim, etimolojik açıdan incelendiğinde farklı dillerde çok çeşitli kelimelerle ifade edilmektedir. Anlam açısından ise denetimin oldukça geniş bir kavramsal çerçeveye sahip olduğu görülmektedir. Denetim kavramı köken itibari ile dilimize Arapça'dan geçmiş olup; bir görevin yolunda yürütülüp yürütülmediğini anlamak için yapılan araştırma, bakı, teftiş, murakabe, kontrol anlamlarına gelmektedir.⁶⁰⁵ Arapça'da denetimi ifade eden, “*murakabe, teftiş, tetkik, zabt, murâcea ve isti'râz*” kelimeleri denetimin içerdiği anlam yelpazesini ifade eden ayrı ayrı kelimelerin dilsel formunu oluşturmaktadır. Finans alanında Arapça'da terimsel olarak kullanılan kavram ise murakabedir. Kök itibari ile “*ra-ga-be*” filinden sülâsî mezid mastar olarak türeyen *murâkabe* kelimesi; gözetleme, müşahede etme, denetleme, gözetim altında bulundurma, bakma, dikkatli olma, sakınma, nöbet tutma, önemseme, tedbirli ve dikkatli olma gibi çok yönlü anlamlara sahiptir.⁶⁰⁶ Denetim kavramı diğer dillerde ise *supervision, control, audire ve auditing* kelimeleriyle ifade edilmektedir.⁶⁰⁷

Denetim terimi bu yönleriyle düzenleme kavramından anlam itibari ile (etimolojik açıdan) ayrılmaktadır. Düzenleme (regulation) kavramı “ayarlama, uygun hale getirme, karmaşıklığı giderme, tertip etme, düzene koyma” manalarına gelmektedir.⁶⁰⁸ Düzenleme ve denetleme (regulation and supervision) terkihi günümüzde bir arada kullanıldığında kavramsal anlamları mündemiç olmakla birlikte özellikle ekonomi, sosyal bilimler ve hukuk açısından çok daha müstakil anlamlar ifade etmektedir. Regülasyon, piyasa ekonomisinin etkin bir işleyişle yürümesi adına devlet veya kamusal müdahalelerle düzenlemeleri ele alan iktisadi bir kavramdır. Hatta bu kavram “regülasyon ekonomisi” adı altında geliştirilerek özelde iktisadın bir alt konusu haline gelmiştir. Denetim ise bu teorilerin uygulama sürecindeki etkinliğini kontrol etmeyi amaçladığından süreç uygulaması olarak düşünülebilir. İslami finans açısından ise düzenleme ve denetleme kavramı genelde “denetleme”

⁶⁰⁵ TDK, “denetim”, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005, s. 1421.

⁶⁰⁶ Ebü'l-Fazl Muhammed b Mükerrrem b Ali el-Ensârî İbn Manzur, “rkb”, içinde *Lisanü'l-Arab.*, ; (Beyrut: Dâru Sadır, t.y.), TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; Ebü'l-Hüseyin Ahmed b Faris b Zekerıyyâ İbn Faris, “rgb”, içinde *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga*, ; (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1970); TDK, “murakabe”, içinde *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005).

⁶⁰⁷ David O'Regan, *Auditor's Dictionary: Terms, Concepts, Processes, and Regulations*, 1. edition Hoboken, N.J.: Wiley, 2004, s. 28.

⁶⁰⁸ TDK, “düzenleme”, s. 595.

özel de ise “şer’î denetim” mekanizması açısından önem kazandığı literatür içerisinde görülmektedir.⁶⁰⁹

Denetim kavramının tarihsel kökenleri ile ilgili net bilgiler bulunmamakla birlikte toplu yaşamın gereği olan yönetimin ve ona bağlı olarak ortaya çıkan düzenlemenin her toplumda vazgeçilmez unsurlar olmasından hareketle (toplumsal yaşamın formları) çok eski zamanlara kadar dayanan köklü bir geçmişi vardır diyebiliriz. MÖ 3500’lerde Sümer tapınak yazıtlarında, MÖ 1750 Hamburabi kanunlarında⁶¹⁰ ve MÖ 1500-1600’lü yıllarda -Yusuf (as)’ın yaşadığı dönem- düzenleme ve denetlemenin tarihsel iz düşümlerine rastlanmaktadır. Örneğin Kur’an-ı Kerim de zikredilen Yusuf (as) kıssasında sıkıntılı ve felaket günlerinde ekonomik ve sosyal açıdan düzenleme ve denetleme mekanizmasının işletildiğine şahit olmaktadır. Yusuf (as) kıssasında Kral’ın gördüğü bir rüya üzerine kendisinden rüyanın yorumu istenmiştir. Yusuf (as) bilgi ve hikmet ile rüyayı yorumlamış, alınacak tedbirleri zikretmiş ve bu yorum ve öneriler de kabul görerek 15 yıllık ekonomik bir düzenleme yapması için maliye kurumunun başına getirilmiştir.⁶¹¹ Burada Yusuf (as)’ın düzenleme önerilerinin yanı sıra bu tedbirlerin uygulanabilmesi için denetleme makamı olarak da kabul edilebilecek maliye kurumun başına geçmek istemesi önemli bir husustur.⁶¹² Ayrıca İslam öncesi dönemde Arapların tacir olmalarından ötürü hesap, muhasebe ve denetime dair yerleşik uygulamalarının mevcut olduğu da bilinmektedir.⁶¹³

⁶⁰⁹ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, ss. 209-12.

⁶¹⁰ Haşim Akça, *Regülasyon Ekonomisi*, Adana: Nobel Kitabevi, 2007, ss. 15-16.

⁶¹¹ Kral rüyasında, yedi zayıf ineğin yedi besili ineği yediğini ayrıca yedi yeşil başak ile yedi kuru başak gördüğünü etrafındakilere söylemiş ve gördüğü rüya ile tedirgin olan kral rüyanın acilen yorumlanmasını istemiştir. Kralın çevresindeki adamlar ülkedeki en iyi rüya yorumcularını getirtmelerine rağmen yorumcular bu rüyanın karmaşık bir rüya olduğunu belirterek yorumlayamamışlardır. Kralın yanındaki bir adamın o dönemde zindanda olan Yusuf (as)’a giderek rüyayı anlatması üzerine Yusuf (as) bu rüyadaki olayların yakın dönemde baş gösterecek bir kıtlık ve felaketin habercisi olduğunu söylemiş sadece söylemekle de yetinmeyip alınması gereken tedbirleri de ifade etmiştir. Yusuf (as)’ın öngördüğü bu düzenlemeler Kur’an-ı Kerim de şöyle ifade edilmektedir: *Yusuf şöyle dedi: Her zaman yaptığınız gibi, yedi sene ekin ekeceksiniz. Sonra yiyeceklerinizden ibaret olan az bir miktar hariç, hasat ettiğiniz ürünü başağında bırakın. Sonra bunun ardından, saklayacaklarınızdan az bir miktar hariç, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek yedi kıtlık senesi gelecektir. Sonra bunun ardından insanların bol yağmura kavuştukları bir yıl gelecek...”* (Kur’an-ı Kerim, 12: 43-49).

⁶¹² İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 7. bs., İstanbul: Kayhan Yayınları, 2012, ss. 330-36.

⁶¹³ Ömer Karaoğlu, “An Overview of The Financial History of Muslims”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, c. 15, sy. 1 (2020), ss. 2-4.

2.2. Modern Anlamda (Finansal) Denetim ve Çeşitleri

Modern anlamda denetim, 1800’lü yıllardan itibaren literatür içerisinde İngilizlerin ticari ve siyasi faaliyetlerinin sonucu olarak ele alınsa da çok daha önceleri -ticari kapitalizm döneminde- Merkantların deniz aşırı ticaretlerinde, limanlarda ve sınır ötesi alışverişlerinde ticaret güvenliği bağlamında uyguladıkları sistemsel kökenlere sahiptir. Daha sonra sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler denetim açısından da birçok gelişmeye ortam hazırlamıştır. El sanatlarından imalata mal üretim sürecinin büyük bir dönüşüme sahne olduğu sanayi devrimi, maliyet analizleri ve kayıt tutma tekniklerinin de gelişmesine olanak sağlamıştır. Hızlı gelişen üretim sistemi, bilimsel ve teknolojik gelişmeler ekonomik faaliyetin ve şirket aktivitelerinin raporlanmasını, bilanço ile kayıt altına alınmasını ve bunların da denetlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Böylece muhasebe ve denetimin finansal açıdan önemi ve ekonomi için bir etkinlik unsuru olarak algılanarak sistem içerisinde yerleşikliği sağlanmıştır.⁶¹⁴

Watts ve Zimmerman denetimi “iktisadi büyümenin” sonucunda gündeme gelen bir olgu olarak ele almaktadırlar.⁶¹⁵ 19. yy’da sanayi devrimi ile yaşanan büyük genişlemenin ardından denetim ihtiyacının bir gereksinim olduğu ortaya çıkmaya başladı. Bu gereksinimin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan etmen sanayi devriminden önce çoğu işletmenin küçük olması ve işletme sahibinin aynı zamanda yönetici olmasından ötürü firmalar için temsilcilik sorununu gündeme gelmemiş olmasıdır. Ancak endüstriyel devrimle bazı işletmelerin önemli ölçüde büyüdüğü ve sermayeyi artırmak için de diğer hissedarlara ihtiyaç duyulduğundan işletme sahibinin yönetici olmasının imkânsızlığını ortaya çıkardı. İşletmelerin boyutu, iş ve işlemlerin karmaşıklığı ve işletmeleri sahipleri adına yönetme eylemi daha fazla profesyonelliği ve bu alanda yetişmiş insan değerini zorunlu kılıyordu. Sahiplik ve yönetim arasında meydana gelen bu ayrışma temsil sorununu (agency theories) gündeme getirdi. Şirket sahipleri karlarını maksimize etmek isteyecek ve yöneticiler de kişisel faydalarını en üst düzeye çıkarma eğiliminde olacaklardır. Sahipler ile yöneticiler arasında uyumlu olan bu eğilimler denetimi zorunlu hale getirecek ve aralarındaki uyumu/ilişkiyi devam ettirecek olan güven sağlama rolü görünür bir

⁶¹⁴ Philomena Leung v.dğr., *Modern Auditing & Assurance Services*, New York: Wiley, 2015, ss. 10-15.

⁶¹⁵ Ross L. Watts, Jerold L. Zimmerman, “Agency Problems, Auditing, and the Theory of the Firm: Some Evidence”, *The Journal of Law & Economics*, c. 26, sy. 3 (1983), ss. 613-33.

şekilde karşı taraflara iletilerek bilgi asimetrisi en asgari düzeye indirilmeliydi. Bu açıdan denetim hem güven sağlama hem de bilgi asimetrisi açısından ele alınmış ve işletmelerin devamlılığı için sürdürülebilir yönetim anlayışının zorunlu bir ögesi haline gelmiştir.⁶¹⁶

Başlangıçta, şirketlerin denetimi, şirket yetkilisi olmayan bir veya daha fazla hissedar ile diğer hissedarlar tarafından hissedar temsilcisi olarak belirlenen kişiler eliyle yapıldığı görülmektedir. Muhasebe sisteminin piyasanın ihtiyaçlarına göre revize edilmesiyle hissedar olmayanların da denetim yapmasına imkân verecek şekilde yeniden düzenlenmesi ilk dönem denetiminin geliştirilen yönünü ortaya koymaktadır. Böylece denetim; üçüncü, bağımsız ve yetkili bir taraf üzerinde kurgulanan bir alana dönüşmüş olmaktadır. Denetimin muhasebeden ayrılarak özel bir alana dönüşmesi, profesyonel anlamda bu işi yapanların olduğu ayrı bir sektörün ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Deloitte & Co, Peat Marwick, & Mitchell ve Price Waterhouse & Co. Gibi eski İngiliz şirketlerinin öncülük ettiği bu sektör, tarihi süreç içerisinde önce ABD'ye intikal etmiş ve oradan tüm dünyaya sistemleşerek yayılmıştır. İngilizlerden ABD'ye geçen bu sistemin orada kökleşip tüm dünyaya yayılması İngiliz ve İskoç yatırımcıların ABD'de kurdukları şirketleri denetlemek için gönderdikleri denetçiler sayesinde olmuştur. Bu denetim ihtiyacının ilk odak noktası, başlangıçta bilanço hesaplarında düzensizlikleri tespit etmek ve profesyonel yöneticiler ile pasif hissedarların rol oynadığı dolandırıcılığın önüne geçilmek istenmesiydi.⁶¹⁷

Arens ve Loebbeckey'e göre denetim, bağımsız ve yetkili kişilerce önceden belirlenmiş bilgiler doğrultusunda belge ve raporların incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir.⁶¹⁸ Mulyadi'ye göre ise önceden belirlenmiş kriterlerle sürecin uygunluk derecesini belirlemeyi, ekonomik faaliyetlerle ilgili bilgi ihtiyacı olanlara bu bilgiyi kanıtlarıyla objektif ve doğru bir şekilde iletmeyi ifade eden ve değerlendiren sistematik bir süreçtir.⁶¹⁹ Bu tanımlardan hareketle denetimin ilgililere karşı güveni adil bir şekilde tesis etmesi ve hissettirmesi gerekmektedir. Yani denetimin amacı adil bir şekilde karşı tarafa güven vermektir.

⁶¹⁶ Leung v.dğr., *Modern Auditing & Assurance Services*, ss. 10-11.

⁶¹⁷ Paşa Bozkurt, "Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler", *Denetişim*, sy. 12 (2016), ss. 56-62; Bozkuş Kahyaoğlu, "Finansal Piyasalarda Denetim", ss. 197-245.

⁶¹⁸ Alvin A Arens, James K Loebbecke, *Auditing: An Integrated Approach*, New Jersey USA: Prentice Hall, 2000, s. 9.

⁶¹⁹ Mulyadi, *Auditing*, Bandung: Salemba Empat, 2013, ss. 7-8.

Denetim, bir taahhüt eylemi olup nihai amacı güvence vermektir. Güvence, ihtiyaç duyulan bilginin bir tarafça hazırlandığı ve daha sonra başka bir tarafça da doğruluğunun onaylandığı herhangi bir durumu tanımlamak için kullanılan geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu, bir yönüyle kavramı tanımlayabilir ancak kapsam açısından daha geniştir. Örneğin güvence, finansal rapor denetimiyle ilgili olan ve “makul düzeyde güvence” anlamına gelen “yeterlilikten” daha geniş kavramsal çerçeveyi de içerisine alır. Günümüz uygulamalarında denetim standartları tarafından “makul güvence” olarak kabul edilen şey, en üst düzeyde bir güvence olarak kabul edilerek güvencenin bir parçası olarak ifade edilmektedir.⁶²⁰ İslami finans açısından denetim bu yönüyle hem güvenceyi hem de uyumluluğu bir arada içermekte olup çift yönlüdür. Uyumluluk şer’î ilkeleri, güvence ise finansal iş ve işlemleri ilgilendiren bir alanı ifade etmektedir.

İster konvansiyonel isterse İslami finans sisteminde olsun bunlarla birlikte denetimi gerçekleştirirken özellikle dikkate alınması gereken temel parametreler vardır: (i) Ölçülebilen bilgileri ve bu bilgileri değerlendirecek olan kriterler (rehber ilkeler, standartlar, kurallar) belirli, anlaşılır ve net olmalıdır. (ii) Denetimi gerçekleştiren kişi veya kurumlara hangi kuruluşların hangi amaçla ve ne kadar sürede denetim yapacakları açık bir şekilde bildirilmelidir. (iii) Denetimin amaçlarını karşılayacak yeterli sayıda ve nitelikte deliller toplanmalıdır. (iv) Denetimi gerçekleştirenlerin topladıkları materyalleri anlama ve değerlendirme sürecinde bağımsızlık ilkesine bağlı kalmalarıdır.⁶²¹ Bu esaslarla yapılacak denetimin türleri ise amaçlarına göre ana hatlarıyla üç temel çerçevede ele alınır. Mali tablo denetimleri, uygunluk denetimleri ve operasyonel denetimler.⁶²² Ayrıca denetim türleri literatür içerisinde farklı yaklaşımlara göre; denetimin kimin yaptığına, denetimin faydalarına/amaçlarına ve denetimin zamanına göre tasnif edilmiştir. Kahyaoğlu’nun derlemesiyle tür ve kapsam çeşitlerine göre denetim sınıflandırmaları şu şekilde gösterilebilir:⁶²³ **(Tablo 8)**

⁶²⁰ Leung v.dğr., *Modern Auditing & Assurance Services*, ss. 14-15.

⁶²¹ Mulyadi, *Auditing*, ss. 11-13.

⁶²² Gülen, *Finansal Denetim*, ss. 5-7.

⁶²³ Bozkuş Kahyaoğlu, “Finansal Piyasalarda Denetim”, ss. 205-6.

DENETİM SINIFLANDIRMALARI	DENETİM KAPSAMI
Denetimi Yapan	Bağımsız (Dış) Denetim İç Denetim Kamu Denetimi
Denetimin Amacı	Finansal Tablolar Denetimi Uygunluk Denetimi Faaliyet Denetimi
Denetim Zamanı	Sürekli Denetim Ara Denetim Yıl Sonu Denetimi Özel Denetim

Tablo 8: Denetim Türleri

Kaynak: Yazar tarafından “*Finansal Piyasalar ve Kurumlar*” adlı çalışmadan türetilmiştir.

Mali tablo denetimi, finansal raporların bir dış denetçi tarafından önceden belirlenmiş kriterlere göre hazırlanması ve sunulması ile ilgili görüş belirlemek adına yapılan denetimdir. Bu tür denetimlerde alacaklılar, hissedarlar ve vergi daireleri gibi şirket dışındaki taraflara denetimin sonuçlarının ilanı sonraya bırakılır. *Uygunluk denetimi* ise incelenen alanın belirli ilkelere, yönetmeliklere, kural ve kanunlara uygun olup olmadığını amaçlamaktadır. Uygunluk denetiminde belirlenen kriterler farklı kaynaklardan meydana gelir. İç kontrol yönetmeliği ismiyle yönetimden, şer’î denetim ismiyle ilke ve ideallerden, kalite-kontrol denetimi ismiyle de kural ve kanunlardan kaynaklanabilir. Uygunluk denetimi hâkim uygulamalarda kurum içi personellerden oluşan bir iç denetim birimi üzerinden yürütülmektedir. Örneğin, İslami finans açısından şer’î uygunluk denetimi genel olarak aynı kurumun şer’î danışma kurulları tarafından bir iç denetim mekanizması ile yapılmaktadır.⁶²⁴

Operasyonel denetim türünün amacı kurumsal yapının belirli hedeflerle ilgili işletme faaliyetlerinin tümünün sistematik açıdan incelenmesidir. Bu denetim türünde denetçilerin objektif, bağımsız ve ilgili verilerden analizler yaparak bu görevi gerçekleştirmeleri beklenir. Operasyonel denetimin de kendi içerisinde amaçlarına göre tasnifi yapılmaktadır. Buna göre; (i) yönetimin belirlediği politikalar, standartlar ve hedeflere göre kurumsal performansın denetlenmesi, (ii) kurumsal fırsat ve zorlukların belirlenmesi, (iii) kurumsal iyileştirmeler için hangi eylemlerin daha fazla yapılmasına dair öneriler amaçsal açıdan operasyonel denetimin tasnifi olarak ifade edilmektedir. Operasyonel denetimi talep etmeye

⁶²⁴ Gülen, *Finansal Denetim*, ss. 5-12.

yetkili olan unsurlar yönetim ve ilgili kurumun pay sahipleridir. Dolayısıyla denetimin sonuçları da talep eden bu kişilere sunulur.⁶²⁵

2.3. Denetime İslami Yaklaşımlar

Denetim, ortaya konan bilgilerin önceden belirlenen kriterlere uygun olup olmadığını tespit edebilmek için bağımsız ve yetkili taraflar tarafından verilerin toplanması ve değerlendirilmesi süreci şeklinde modern bir tanıma sahip olsa da tarihi süreç açısından olanla olması gerekenin karşılaştırılması bağlamında oldukça eski bir olgudur.⁶²⁶ Bu yönüyle denetim olgusunun izlerine toplumsal yaşamın düzenlenmesi açısından Sümer, Mısır, Yunan, Roma ve İslam medeniyetlerinde rastlamak mümkündür. İslam öncesi dönemde ise Arapların tacir olmalarından ötürü hesap, muhasebe ve denetime dair yerleşik uygulama ve kültüre sahip oldukları bilinmektedir.⁶²⁷ İslam toplumunda ise Hz. Peygamber'in bizatihi kendisinin yer yer denetçi sıfatıyla toplumsal ve ibadet hayatı bağlamında denetim uygulamalarını gerçekleştirdiği, İslam devletinde ise bu fiili durumun Hz. Peygamberden sonra *mezalim*, *devâvin* ve *hisbe* kurumu gibi yapılarla yerleşik bir uygulamaya dönüşerek birçok açıdan hem idarenin hem de toplumsal yapının denetlendiği görülmektedir.⁶²⁸

Bilginin bir beceri ve yetenekten meydana gelmesi (tecrübi bilgi) esasında o bilginin meydana gelmeden önce deneyim ve tecrübelerin sonucunda ortaya çıktığını kabul etmeyi zorunlu kılar. Meydana gelen bu bilginin kodları da onu ortaya çıkaran deneyimlerden elde edilir. Dolayısıyla bilginin elde edilmesine olanak sağlayan deneyim ve tecrübelerden bahsetmek o olgunun varlığını da zorunlu kılar.⁶²⁹ Denetim, muhasebe, kayıtlama gibi tecrübelerin sonucunda ortaya çıkan bilgi hem bu alanların varlığını hem de bu bilginin kodlarını bize sunmaktadır. İslam toplumunda denetim, muhasebe, gözetim kavramlarının hem varlığı hem de bilgi açısından kodları bu bağlamda tarihi tecrübelerden damıtılarak elde edilmiş ve kurumsallaştırılmıştır denilebilir.

⁶²⁵ Bozkuş Kahyaoğlu, "Finansal Piyasalarda Denetim", ss. 205-12.

⁶²⁶ Gülen, *Finansal Denetim*, s. 4.

⁶²⁷ Karaoğlu, "An Overview of The Financial History of Muslims", ss. 2-4.

⁶²⁸ Celal Yeniçeri, "Mezâlim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2004, c. 29, ss. 515-18; Akça, Bozatlı, "Hisbe", ss. 45-47.

⁶²⁹ James L. Heap, "Discourse in the Production of Classroom Knowledge: Reading Lessons", *Curriculum inquiry*, c. 15, sy. 3 (1985), ss. 265-66.

İslami finans açısından genel anlamda denetim, geleneksel denetimin unsurlarını barındırmakla birlikte özel olarak şer’î denetim çerçevesini ifade etmektedir. İslami finans açısından denetime getirilen İslami yaklaşımlar bağlamında tesis edilen şer’î denetimin temel amacı; İFE içerisinde sağlam bir denetim kültürü oluşturmak, İslami finans endüstrisinin ticari faaliyetlerine, iş ve işlemlerine değer katmak, İFE ürünlerinde şer’î uyum derecesini iyileştirmek ve paydaşlarına nesnel güvence sağlamak için tasarlanmış belirli aralıklarla yapılan periyodik bağımsız değerlendirme sürecini ifade etmektedir.⁶³⁰

İslam’ın denetim anlayışının amacı; karar alma, karın tespiti, güvensizliğin ortadan kaldırılması, performansın ölçülmesi gibi genel amaçları barındırmakla birlikte bunlara ilaveten ahlaki ilkelerin korunmasını da ifade eder. İnsanın özellikle de inanan bir mü’minin ahiret inancı (hesap günü) kendisini daima denetim altında tutmasını gerekli kılar ve buna *özdenetim* denilebilir. Kur’an-ı Kerimde zikredilen “*Kitabını oku, sana bugün hesap sorucu olarak kendin (nefsin) yeter*” ayeti⁶³¹ Hz. Peygamber’in “*hesap günü gelmeden önce kendinizi hesaba çekiniz*” emri özdenetimin sürekli olarak yapılması gerekliliğini vurgular. Bu bağlamda İslami finans kurumlarının kendi ilkeleri doğrultusunda ahlaki ve ilkesel denetimlerini dönemsel olarak “özdenetim” çerçevesinde gerçekleştirmeleri denetim anlayışına yeni bir perspektif kazandıracaktır. Dolayısıyla İFE için yayınlanan etik standartların İslami finans ilkelerince ahlakiliğin tesisine vurgu yapması arzulanan bir durum olacaktır.

3. KURUMSAL MİMARİNİN YÖNETSEL YÖNÜ VE İSLAMİ YAKLAŞIMLAR

Kurumsal teoriler bağlamında biçimsel örgüt yapılarıyla kurumsallaşan İslami finans endüstrisinin kurumsal yönetim anlayışı, gerekli olan yeni norm, değer ve yapıların İslam’ın norm ve değer yapılarıyla bütünleşmesi anlamında değerlendirilmektedir.⁶³² Bu bağlamda kurumsallaşma olgusu İslami finans açısından birçok yönüyle önemli bir gereksinim haline gelmiştir. İslami finansın

⁶³⁰ BNM, *Shariah Governance*, par. 2.2.; Güney, “İslami Finansta Şer’î Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış”, ss. 45-69.

⁶³¹ Kur’an-ı Kerim: İsra Suresi, 14.

⁶³² Abu-Tapanjeh, “Corporate Governance from the Islamic Perspective”, ss. 563-5; Kahf, *İslam İktisadının Temelleri: Kurumlar ve Kuramlar*, ss. 41-45.

kurumsallaşma konusundaki temel motivasyonu, kurumsal yönetim yoluyla iş ve işlemlerinde teknik bütünlüğün sağlanması ile yapısal açıdan meşruluğun elde edilmesi olarak ifade edilebilir. Literatür içerisinde İslam ekonomisinin kurumsal yaklaşımı iki eksenle ele alınmıştır. Temel aksiyomlardan hareketle oluşturulan “tevhid ve şûra” ile toplumsal aksiyomlardan oluşturulan “İslami paydaş yaklaşımı” bu alanın genel evrenini ifade etmektedir.⁶³³ Geleneksel yaklaşımlarda ise kurumsal yönetim “hissedar” ve “paydaş” yaklaşımıyla ele alınmıştır.⁶³⁴ Bu yaklaşımlarla oluşturulan kurumsal organizasyonların biçimsel modelleri ise geleneksel kurumsal mimari de farklılık arz etmektedir.

Di Maggio ve Powell tarafından kurumsal teoriler çerçevesinde kurumların örgütlenme biçiminin her geçen gün birbirine benzeme eğiliminde olduğu ve hemojen örgütlenme biçiminin daha görünür hale geldiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda kurumların mevcut yapı ve pratiklere uyum sağlama eğilimleri *izomorfizm* olarak ifade edilmiştir. Örgütsel ve kurumsal anlamda yapısal benzerliği ifade eden izoformizm, aynı çevre şartlarına sahip olan kurumların birbirine benzeşme eğilimidir.⁶³⁵ Bu benzeşme süreci; zorlayıcı, taklitçi ve kuralcı izoformizm olarak üç temel kategoride ele alınmıştır.⁶³⁶ Bu bağlamda İslami finansın kurumsal yaklaşım eğilimi, içinde bulundukları kurumsal/örgütsel çevreye kendini uyumlu hale getirerek biçimlendirme şeklinde değerlendirilebilir. Bu açıdan İFK’lar için sadece teknik yeterlilik ve donanımlar kâfi gelmemekte, kurumsal varlığın sürdürülebilmesi için kendilerini meşrulaştırmaları gerekmektedir. Bu meşrulaştırmanın kaynağı da kendi sosyal çevresi ve benimsediği yapısal normlardır.

Kurumsal yönetimin tarihi kökenleri olsa da günümüzde bankacılık ve finans sisteminin hem ekonomi hem de kamu yönetimi açısından elde ettiği devasa konum, yaşanan krizler ve şirket skandalları nedeniyle toplumun tüm kesiminin -paydaş olsun olmasın- haklarının korunmasını ve bunu gerçekleştirmek için de yöntemsel açıdan yönetimin kurumsal zaviyeden ele alınmasını zorunlu kıldığından modern döneme ait bir kavramdır. Hem bu zorunluluğa binaen hem de kurumsal yapıların güven ve genel kabul elde etme arzuları, teori ve model açısından farklı

⁶³³ Soysal, *İslami Finans Kuruluşlarının Fikhi Uygunluk Yönetimi*, ss. 28-35.

⁶³⁴ Ahmed, Chapra, “Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper)”, s. 14.

⁶³⁵ Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, “The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields”, *American Sociological Review*, c. 48, sy. 2 (1983), ss. 147-60.

⁶³⁶ Tuğba Uçma, “Türkiye’deki Muhasebe Sisteminin Gelişiminin Kurumsal Teori Çerçevesinde Açıklanması”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (2012), s. 149.

yaklaşımlarla kurumsal yönetim anlayışının (yönetimin yönetimi) ele alınmasına olanak sağlamıştır.⁶³⁷ Adam Smith ile temellendirilen kurumsal yönetim 1980'lerden itibaren düzenleme ve denetleme anlayışına paralel olarak geliştirilmiş ve günümüzde kamu yönetiminin önemli bir bileşeni haline gelmiştir.⁶³⁸

Yapılan tanımlardan hareketle kurumsal yönetimin, bir organizasyon içerisinde değer yaratmak amacıyla (etkinlik, kar, fayda) paydaş ve hissedarları ile (iç-dış paydaşlar) yönetim arasındaki ilişki üzerine kurgulandığı görülmektedir. Bu anlamda kurumsal yönetim, yönetimin yönetimi olarak değerlendirilmektedir.⁶³⁹ Kurumsal yönetimin nihai amacı ise mülkiyet ve yönetim ekseninde ortaya çıkan çatışmaların çözümü, güç ve otoritenin paylaşımı ve ekonomik etkinliğin artırılmasıyla organizasyon için ekonomik faydanın maksimizasyonudur.⁶⁴⁰ Kurumsal yönetim perspektifi, hâkim paradigma tarafından hissedarların (vekil teorisi) ve paydaşların hakkının korunması amacıyla ele alınmıştır. Bu anlayıştan üretilen iki temel model yaygın olarak kullanılmaktadır. Birinci model literatürde Anglo-Amerikan (Sakson), ikinci model ise Max Weber'in öncülüğünde kurulan Alman/Franko veya Alman/Japon modeli olarak isimlendirilmiştir.⁶⁴¹ Anglo-Sakson modeli ağırlıklı olmak üzere Alman/Japon modelini de benimseyerek Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından oluşturulan kurumsal yönetim anlayışı günümüzde kurumsallaşarak bu alanda ölçüt/belirlem haline gelmiştir.⁶⁴² Bu ilkeler Soysal tarafında da ifade edildiği gibi ana hatlarıyla şu şekilde altı başlık halinde ele alınmıştır.⁶⁴³

- **“Etkin Bir Kurumsal Yönetim Çerçevesinin Temeli:** Kurumsal yönetim çerçevesi piyasaların şeffaf ve adil olmasını ve kaynakların etkin bir şekilde tahsis edilmesini teşvik etmeli, hukukun üstünlüğünü gözetmeli ve etkin denetim ve uygulamayı desteklemelidir.
- **Hissedarların hakları, eşit muamele görmesi ve mülkiyet fonksiyonları:** Kurumsal yönetim çerçevesi, hissedarların haklarını korumalı ve azınlık ve

⁶³⁷ Jorge Farinha, “Corporate Governance: A Review of the Literature”, Porto: CETE:Centro de Estudos de Economia Industrial, 01.01.2003.

⁶³⁸ H. Kent Baker, Ronald Anderson, “An Overview of Corporate Governance”, *Corporate Governance: A Synthesis of Theory, Research, and Practice*, ed. H. Kent Baker, Ronald Anderson, Hoboken, N.J.: John Wiley & Sons, 2011, ss. 1-17.

⁶³⁹ Morten Huse, “Corporate Governance: Understanding Important Contingencies”, *Corporate Ownership and Control*, c. 2, sy. 4 (2005), ss. 41-50.

⁶⁴⁰ Zülkifli Hasan, “Corporate Governance in Islamic Financial Institutions: An Ethical Perspective”, University of Malaysia, 2010, ss. 278-79.

⁶⁴¹ Heidi Hylton Meier, Natalie C. Meier, “Corporate Governance: An Examination of U.S. and European Models”, *Corporate Board: Role, Duties and Composition*, c. 9, sy. 2 (2013), ss. 6-11.

⁶⁴² OECD, *Principles of Corporate Governance*, France: OECD Publishing, 2004.

⁶⁴³ Soysal, *İslami Finans Kuruluşlarının Fıkhi Uygunluk Yönetimi*, s. 24.

yabancı hissedarlar da dâhil olmak üzere tüm hissedarların adil muamele görmesini sağlamalıdır. Tüm pay sahiplerine, haklarının ihlali halinde etkin bir tazminat alma fırsatı tanınmalıdır.

- **Kurumsal yatırımcılar, borsalar ve diğer araçlar:** Kurumsal yönetim çerçevesi, yatırım zincirinin bütün unsurları için yerinde teşvikler sunmalı ve borsaların iyi kurumsal yönetime katkıda bulunacak şekilde çalışmasını sağlamalıdır.
- **Kurumsal yönetimde paydaşların rolü:** Kurumsal yönetim çerçevesi, paydaşların yasalarla veya karşılıklı anlaşmalar yoluyla belirlenen haklarını tanımalı ve zenginlik, istihdam yaratma ve finansal açıdan sağlam işletmelerin sürdürülebilirliğini sağlama konusunda şirketler ile paydaşlar arasında aktif iş birliğini teşvik etmelidir.
- **Açıklama ve şeffaflık:** Kurumsal yönetim çerçevesi, şirketin finansal durumu, performansı, mülkiyeti ve yönetimi dâhil olmak üzere, kurumla ilgili tüm önemli konularda zamanında ve doğru açıklama yapılmasını sağlamalıdır.
- **Yönetim kurulun sorumlulukları:** Kurumsal yönetim çerçevesi, şirketin stratejik rehberliğini, üst yönetimin yönetim kurulu tarafından etkin bir şekilde izlenmesini ve yönetim kurulunun şirkete ve hissedarlara karşı hesap verebilirliğini sağlamalıdır.”⁶⁴⁴

İslam’ın kurumsal yönetim anlayışı İslam toplumunda devletin (hilafetin) belirlediği esaslarla (idari sistem) oluşmaya başlamıştır. İslam toplumunda kurumsal yönetim sadece devlet tarafından yürütülmemiş bazen sivil toplum tarafından devletten daha etkin bir şekilde işletilmiştir. İslam geleneği içerisinde devlet modeli olarak kurumsal yönetim hisbe teşkilatı ile öne çıkarken sivil toplum tarafından oluşturulan modelde ise ahilik teşkilatı ön plana çıkmıştır. İki kurumsal yapının da ortak özelliği toplumun değerlerine uygun adil bir piyasa mekanizmasının tesis edilerek kontrolün sağlanmasıdır.⁶⁴⁵

OECD ve İslami Finans’ın kurumsal yönetim anlayışında yapılan tanımlara bakıldığında kavramsal farklılıklar olsa da hizmet ettiği amaçlar açısından birçok ortak noktanın olduğu görülmektedir. Bu amaçlar; adalet, tutarlılık, hesap verilebilirlik ve şeffaflıktır. Millestein raporunda sunulan bu önerilerin kabul edilmesiyle OECD içerisinde yerleşik hale gelen bu ilkeler amaçları açısından İslam’ın temel ilkeleriyle uyumlu görünmektedir.⁶⁴⁶ Temel ilkeler açısından kıyaslandığında ise bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. İslami finans kurumsal

⁶⁴⁴ OECD, *G20/OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri*, Paris: OECD Publishing, 2016, ss. 11-63.

⁶⁴⁵ Kahf, *İslam İktisadının Temelleri: Kurumlar ve Kuramlar*, ss. 41-45.

⁶⁴⁶ 1998 yılında OECD’ye sunulmak üzere Ira M. Millstein başkanlığında oluşturulan “The Business Sector Advisory Group on Corporate Governance” isimli çalışma grubunun düzenlediği rapor kabul görmüş ve 1999 yılında hayata geçirilmek üzere OECD tarafından ilkeleştirilerek yayınlanmıştır. Yayınlandığı tarihten günümüze kadar da revize edilerek geliştirilmiş ve en son 2015 yılında “G20 OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri” olarak yeniden yayınlanmıştır.

yönetim yaklaşımının OECD anlayışı içerisinde ayrıştığı en öncelikli alan şer’îlik çerçevesindedir. Şer’î yönetim ve yönetişim açısından İFE’nin ayrışması kendine özgü bir kurumsal yönetim anlayışını zorunlu hale getirmektedir.⁶⁴⁷

İslami finans kurumsal yönetim anlayışının sağlam bir zeminde ele alınması aynı zamanda denetim anlayışının da tahkimi önemli bir gereksinimdir. Bu açıdan İFE kurumsal yönetim anlayışının -sağlam temeller üzerine inşa edebilmek adına dünya örnekleriyle incelenerek- fırsat ve zorluklarının belirlenmesi gerekmektedir. OECD ile İslami finans kurumsal yönetim ilkelerinin karşılaştırılması ve aralarındaki farkların ortaya konması bu açıdan önemli⁶⁴⁸ olduğundan temel farklılıklar şu şekilde ifade edilmektedir; (**Tablo 8**).⁶⁴⁹

Prensip	OECD KURUMSAL YÖNETİM ANLAYIŞI	İSLAMİ KURUMSAL YÖNETİM ANLAYIŞI
1	- Etkili bir kurumsal yönetim çerçevesinde kendi temelini ve varlığını her türlü fayda getirici unsurlarla garanti altına alır. - Hukukun üstünlüğü ve sorumlulukların dağıtılması ile şeffaf ve etkin yönetimin teşvik edilmesini önceler.	- Şer’î prensipler ve ahlaki ilkelere göre yönetsel operasyonların düzenlenmesini önceler. - Kâr ve zararın paylaşımını esas alır. - Sosyal ve manevi yükümlülükleri göz ardı edemez. - Adalet ve sosyal refahın önceliğini bireysel menfaatten üstün görür. - Faiz Yasağını her türlü iş ve işlemde genel prensip olarak kabul eder.
2	- Pay sahiplerinin hakları ve kilit mülkiyet sahiplerinin fonksiyonları yönetim anlayışında belirleyicidir. - Temel Hissedar Hakları ayrımı vardır. - Genel kurul toplantılarında karar alma sürecine katılım belirli kitlelerdedir. - Kurumsal kontrol için piyasa yapıları ve düzenlemeleri esas alır. - Kurumsal yönetim dahil tüm hissedarların mülkiyet haklarını korur. - Pay sahipleri ile kurumsal pay sahipleri arasındaki istişare süreci etkindir.	- Mülk Allah’ındır prensibi ile hareket eder. - Şer’î hukuk belirleyici ve bağlayıcıdır. - Paydaşlar aynı zamanda toplumu ifade eder. - Sadece paydaşlara yönelik değil Allah’a karşı da sorumluluk bilinci ile hareket eder.
3	- Hissedarlara karşı payları oranınca eşit muameleyi benimser. - Azınlıklar ve yabancı haklarının korunmasını da kabul eder.	- Değer’in adil ve şeffaf olarak belirlenmesi ve adalet duygusunun hâkim olmasını önceler. - Tüm paydaşlara adil gelir dağılımı sunar. Ayrıca dezavantajlı üyelere de infak kültürü ile gelirden pay sağlar. - Manevi ve ahlaki sorumlulukların sosyal ve bireysel refaha etkisini önemser.

⁶⁴⁷ Haqqi, “Shariah Governance in Islamic Financial Institution”, ss. 116-18.

⁶⁴⁸ Abdullah Saif Alnasser, Muhammed, “Introduction to CG from Islamic Perspective”, ss. 222-23.

⁶⁴⁹ Abdussalam Mahmoud Abu-Tapanjeh, “Corporate Governance from the Islamic Perspective: A Comparative Analysis with OECD Principles”, *Critical Perspectives on Accounting*, c. 20, Special Issue Accounting for the Global and the Local: The Case of Turkey, sy. 5 (2009), ss. 556-67.

4	• Kurumsal yönetimde hak sahiplerinin rolü önceliklidir. • Finansal açıdan güçlü işletmelerin sürdürülebilir zenginlik ve istihdam imkânlarının oluşturulmasıyla hareket eder.	• İslami bir sorumlulukla sosyal refah anlayışını benimser. • İşlemlerinde helali ve haramı gözetir. • Maddi ve Manevi açıdan sosyal refahın merkeze alınması • Toplumun tüm bireylerine hürmet
5	• Açıklık ve Şeffaflık • Firmalarla ilgili konular • Finansal Durum • Performans, Mülkiyet ve Yönetişim	• Şer’î Uyum ile hesap verilebilirlik. • Firmaların tüm paydaşlarına (toplum) karşı kontrollü ve şeffaflığa dayanan sosyo-ekonomik hedefleri önceler. • Adalet, eşitlik, doğruluk ve şeffaflık temel ilkelerdir. • Yazılı ve sözlü beyan ile daha geniş hesap verebilirlik.
6	• Yönetim Kurulunun Sorumlulukları • Stratejik Rehberlik • Yönetimin İzlenmesi • Şirkete ve paydaşlara karşı hesap verebilirlik.	• Sorumluluk sadece şirkete ve paydaşlara değil aynı zamanda toplum ve Allah’a karşıdır. • Bütüncül ve Bileşik istişare ile rehberlik stratejileri. • Müzakere ve İş birliği anlayışı. • İlgili paydaşlarla her durumda şura prensibi.

Tablo 9: OECD ve İslami Finans Yönetim Anlayışı Farklılıkları

Kaynak: Yazar tarafından Abdussalam Mahmoud Abu-Tapanjeh’in *Corporate Governance from the Islamic Perspective: A Comparative Analysis with OECD Principles* adlı makalesinden esinlenerek hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tabloda karşılaştırılan kurumsal yönetim perspektifleri incelendiğinde İslami finansın kurumsal yönetim anlayışıyla alakalı şu hususlar zikredilebilir: OECD'nin tavsiye edilen yönetim ilkelerinin birçoğu esasında İslam medeniyetinin ilk aşamalarından beri var olmuştur ve organize bir şekilde yürütülmüştür. Bu yapılar yukarıdaki kısımda ele alınmış, hisbe ve ahilik teşkilatı örnekliğinde kurumsal yönetim fonksiyonu izah edilmiştir. Ancak modernleşme ile birlikte gelen küreselleşme eğilimi, kültürel, dini, sosyal, ticari ve politik faktörlerle İslami yönetim felsefesinin kurumsallaşması/sistemselleşmesi Avrupa'daki kadar yerleşik olmamıştır.⁶⁵⁰

OECD ilkelerinin İslam medeniyetinin ön gördüğü yönetim ilkeleri ile genel anlamda uyumlu olduğu ancak bazı revizelere ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Mevcut durumda OECD ilkeleri şayet başarıyla uygulanırsa (teorik ve pratik uyumu) İslami kurumsal yönetim ilkelerine kıyasla etkili bir kurumsal yönetim aracı olarak kabul edilebilecek seviyededir. Dolayısı ile bu birikimin reddedilmeden İslami finans endüstrisi için kullanılması ve İFE'nin ihtiyaç duyduğu kavramsallaştırmaların yapılarak bütüncül bir şekilde ele alınması İslami finansı daha etkili bir süreç götürebilecektir.⁶⁵¹

⁶⁵⁰ Dusuki, *Islamic Financial System*, ss. 685-86.

⁶⁵¹ Abu-Tapanjeh, "Corporate Governance from the Islamic Perspective", s. 564.

İslami finans sistemi için kurumsal yönetim anlayışı AAOIFI ve IFSB gibi kuruluşlar tarafından son zamanlarda yayınlanan standartlarla ele alınmış özellikle de IFSB paydaş temelli kurumsal yönetim ilkelerini benimsemiş ve bunu modelleyerek sistemleştirmiştir. Paydaş esaslı model içerisinde OECD’den farklı olarak ahlaki ve şer’î gereksinimleri de bu modele dâhil etmiş ve ortak bir sistem önerisinde bulunmuştur.⁶⁵²

3.1. İFE’de Kurumsal Yönetimin Kilit Paydaşları ve Şer’î Yönetimin Kurumsal Yapı İçerisindeki Yeri

Kurumsal yönetim anlayışını hissedarların çıkarlarıyla ilişkilendiren Anglo-Amerikan yaklaşımı veya diğer tüm paydaşların çıkarlarıyla ilişkilendiren Fransız-Alman modeline karşı İslami perspektifte kurumsal yönetim, tüm paydaşların menfaatlerini korumak anlayışıyla biçimlenen daha da genişletilmiş bir yöntemi benimsemektedir. İslami kurumsal yönetimde tüm paydaşlar; İslam’ın temel ilkeleri, bireyler, ilişik kurumlar ve toplum olarak genişletilmiştir. Tevhid ve Şura ilkesini benimseyen İslam ekonomisi şu dört temel ilkeyle kurumsal yönetim anlayışını şekillendirmektedir: Çevre faktörlere karşı etkileşimli, evrimsel süreç yoluyla bütүнleştirici bilgi birliği, adalet anlayışıyla adilane davranış ve kaynakların sosyal ve ekonomik faaliyetlere verimli bir şekilde dâhil edilmesi ile etkinlik anlayışı İslam ekonomisinin kurumsal yönetim yaklaşımını ifade etmektedir.⁶⁵³

Yukarıda ifade edilen *tevhid* ve *şura* temelli kurumsal yönetim perspektifi teorik açıdan İslam ekonomisinin yaklaşımını ifade etse de Ruslan ve Hasan’a göre pratik açıdan İFK’lara nasıl bir model olarak uygulanacağı henüz belirsizdir.⁶⁵⁴ Chapra ve Ahmed ile Iqbal ve Mirakhor da bu belirsizliğe ilaveten uygulamada

⁶⁵² IFSB, *Guiding Principles of Corporate Governance for Institutions Offering Only Islamic Financial Services*, Kuala Lumpur: IFSB, 2006, ss.1-33.

⁶⁵³ Masudul Alam Choudhury, Mohammad Ziaul Hoque, “Corporate Governance in Islamic Perspective”, *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, c. 6, sy. 2 (2006), ss. 116-28; Masudul Alam Choudhry, Mohammad Ziaul Hoque, “İslami Perspektiften Kurumsal Yönetim”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, çev. M. Kenan Erkan, c. 3, sy. 2 (2017), ss. 253-72.

⁶⁵⁴ Ruslan Sabirzyanov, Aznan Hasan, “Optimal Shari’ah Governance Model in Islamic Finance Regulation”, *International Journal of Education and Research*, c. 3 (2015), ss. 243-58.

İFK'ların, rasyonalizm ve rasyonaliteye dayanan paydaş odaklı yönetim modelinin değiştirilmiş bir versiyonunu takip ettiğini dile getirmektedir.⁶⁵⁵

İslami ekonomisinin kurumsal yönetiminde benimsenen tevhid ve şura temelli tüm paydaş yaklaşımına göre kurumsal organizasyonun temel amacı yalnızca hissedarların ya da sahiplerin değil tüm paydaşların felahını en üst düzeye çıkarmaktır. Tüm paydaş yaklaşımında mülkiyet hakkı ile sözleşmeye dayalı yükümlülükler şer'î ilkelere göre düzenlenir. Tüm paydaş yaklaşımını tesis edecek olan kurumsal yapı bu yönüyle benzersiz bir modeli de ortaya koymuş olacaktır. Tüm paydaşların bir parçası olarak kabul edilen düzenleyici ve denetleyici otoriteler de şer'î ilkelere uygun bir düzenleyici ve denetleyici çerçeveyi sağlamakla yükümlüdürler.⁶⁵⁶ Bu bağlamda İFE içerisinde kurumsal ve şer'î yönetimin etkinliğinin ve verimliliğinin geliştirilmesi adına oluşan eko sistem içerisinde çevre paydaşlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar;

Ekonomi Sisteminin Unsurları, Mali Sistem Oyuncuları ve Hukuk Sistemi:

Bu kurumların sorumluluğu hissedar haklarının korunması ve geliştirilmesiyle rüşvet ve yolsuzluğun ortadan kaldırılması, hukuk sisteminin etkinliği, sözleşmelerin uygulanabilirliği ve hukukun üstünlüğü ile yargı bağımsızlığının tesis edilmesidir. Ortak sorumluluk alanları ise; verimli, etkili ve sağlam kurumsal yönetişimi destekleyen güçlü ekonomik, ticari ve yasal ortamların tesis edilmesidir.

Hükümet, Parlamento, Düzenleyici ve Denetleyici Otoriteler, Merkez Bankaları: Bu kurumlar, finansal sistemin istikrarı ve sağlamlığını (sistemik riskin ortadan kaldırılması), bankaların düzenlenmesini (ruhsatlandırma ve işlemler), iç kontrol ve denetimler ile risk yönetimi prosedürlerinin etkinleştirilmesini, mali suçlara karşı ve paydaşların çıkarlarını korumayı tesis etmekle yükümlüdürler. İFE açısından sorumlulukları ise; İslami bankaların ihtiyaçlarını karşılayan ve paydaşların çıkarlarını uyumlu hale getirmeye yardımcı olan bankacılık kanunları ve yönetmeliklerini düzenlemek, kurumsal yönetim uyumluluğunu zorunlu hale

⁶⁵⁵ Ahmed, Chapra, "Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper)", s. 78; Iqbal, Mirakhor, *An Introduction to Islamic Finance*, ss. 32-33.

⁶⁵⁶ Rihab Grassa, "Shari'ah Governance System in Islamic Financial Institutions: New Issues and Challenges", *Humanomics*, c. 29, sy. 4 (2013), s. 335.

getirerek kurumsal uygulamaların sağlamlığını (kurallar ve standartlarla) tesis etmektedir.⁶⁵⁷

İFE içerisinde şer'î yönetiminin etkinliğinin ve verimliliğinin geliştirilmesi ve izlenmesinde büyük rol oynayan yukarıda zikredilen paydaşların yanı sıra dikkate alınması gereken başka önemli paydaşlar da vardır. Bunlar hissedarlar, yatırım ve cari hesap sahipleri, kurumun insan değerleri, analistler, akademisyen ve araştırmacılar, düşünce kuruluşları, kamu yararına çalışan vakıf ve dernekler, medya ve toplum gibi genel bir paydaş evrenini içermektedir.

Yukarıdaki rol ve sorumluluklar bağlamında İFE düzenleme ve denetleme sistemi için bağımsız bir yargı, bankacılık kanunları ve yönetmelikleri, merkezi bir şer'î denetim kurulu, düzenleyici şer'î denetim birimi, kote olma kriterleri gibi⁶⁵⁸ borsa kuralları ve düzenlemeleri ile bankacılık ve İslami finans tahkim sistemi yer almalıdır. Diğer önemli paydaşlar da bu sistemi dışarıdan gözetlemelerle ve gerekli desteği kendi çalışma alanlarına göre vererek piyasa disiplininin oluşumuna katkı sağlayabilirler. Böylece toplumsal bir mutabakat ile (tevhid ve şura temelli) İslami finans sisteminin ilkelerine bağlı bir şekilde yürütülmesi sağlanmış olacaktır.⁶⁵⁹

Şer'î yönetim İFK faaliyetlerinin iş ve işlemlerine ilişkin şer'î hükümlere uygunluğunu yöneten genel bir sistem olarak tanımlanmaktadır.⁶⁶⁰ Bu amaca matuf olabilecek kurum içi ve kurum dışı yapısal düzenlemelerle İslam ekonomisinin ilkelerini koruyan bir model önerilebilir. İFE kurum içi yapısal düzenlemeleri, sağlam, işlevsel ve etkin bir denetim sistemi, iç denetim prosedürleri, yönetim kurulu, yönetim komitesi⁶⁶¹, üst yönetim ve hukuk, uyum ve iç denetim süreçleri gibi ilgili tüm alanları içerir. Dış yapısal düzenlemeler arasında ise şer'î denetim kurulu, özel dış denetim firmaları, özel şer'î denetim ve danışmanlık firmaları,

⁶⁵⁷ IFSB, *Guidelines and Procedures for The Preparation of Standards and Guidance*, Kuala Lumpur: IFSB, 2018, s. 27; AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions*, Bahreyn: AAOIFI, 2018, s. No:6; Ahmed, Chapra, "Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper)", ss. 15-16; Ginena, Hamid, *Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks*, s. 73.

⁶⁵⁸ Borsanın izin verdiği ve tanıdığı halka arz edilecek hisse senetlerinin borsa sistemine kayıt edilmesidir. Böylece bu hisse senetlerinin alım/satımına konu olması sağlanmış olur.

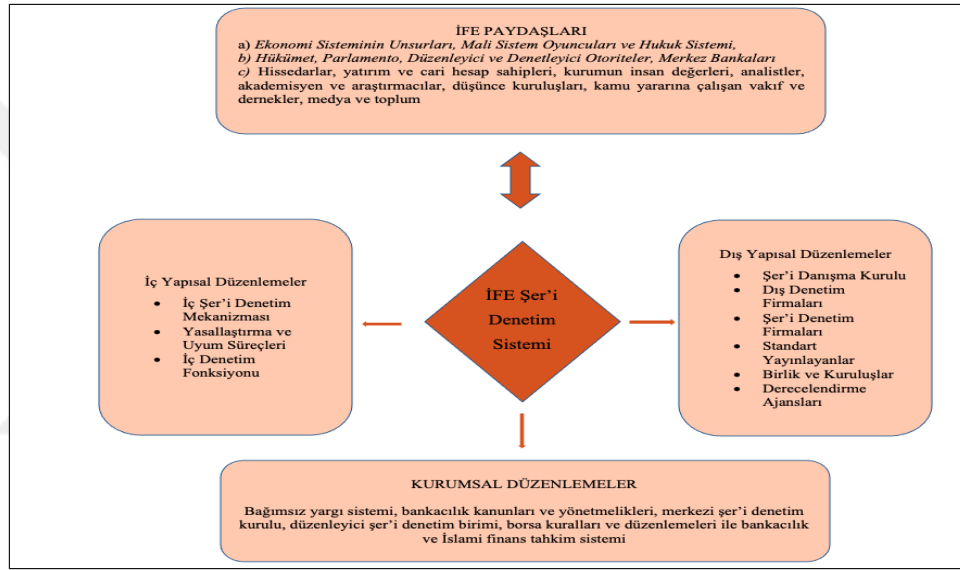
⁶⁵⁹ Ginena, Hamid, *Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks*, s. 80.

⁶⁶⁰ AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions*, s. No-6; IFSB, *Guiding Principles On Shariah Governance Systems For Institutions Offering Islamic Financial Services*, s. No-1,2,3.

⁶⁶¹ Yönetişim komitesi İFE içerisinde yönetim kurulundan ayrı olarak yapılan bir organizasyon biçimidir. Bu komitenin içerisinde yönetim kurulundan bir üye, şer'î danışma kurulundan bir üye, denetim kurulundan bir üye ve dış gözlemci olmak üzere en az dört daimî üye öngörülmektedir. İFE içerisindeki tüm düzenleme ve denetleme mekanizmalarını yöneten organ yönetim komitesidir ve alt çalışma grupları vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: IFSB, *Guiding Principles On Shariah Governance Systems For Institutions Offering Islamic Financial Services*, Kuala Lumpur: IFSB, 2009, No:3.

AAOIFI, IFSB gibi İFE'ye özgü ve OECD gibi İFE'ye özgü olmayan standart belirleme kuruluşları, bankacılık ve endüstri birlikleri, derecelendirme kuruluşları ve endeksler yer almaktadır.⁶⁶²

İFE'nin kurumsal yönetim yapısının nihai amacı İslam ekonomisinin temel ilkelerini korumak açısından felah anlayışının tesis edilmesidir. Bu bağlamda kurumsal yönetim şer'î ilkelerin korunmasını öncelemekte ve bu açıdan İFE içerisinde şekil 10'da ifade edildiği gibi şer'î denetim sistemini tesis etmek zorundadır. Şer'î denetim sistemi, şer'î yönetimi; şer'î yönetim sistemi de kurumsal yönetimi birbirine zorunlu kılmaktadır.

Şekil 10: İFE Şer'î Denetim Sistemi

Kaynak: Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks

İFE içerisinde olması gereken şer'î denetimi ifade ettikten sonra İslam ekonomisinin genel ilkeleri, bu konuda yürütülen çalışmaların genel görünümü (teorik çerçeve) ve kurumsal çalışmaların⁶⁶³ bütünlüğünden elde edilen sonuçlara göre İslami kurumsal yönetimin temel ilkeleri şu şekilde ifade edilebilir;⁶⁶⁴

⁶⁶² Ginena, Hamid, *Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks*, s. 80.

⁶⁶³ AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions*, Bahreyn: AAOIFI, 2018; Masudul Alam Choudhury, Mohammad Ziaul Hoque, "Corporate governance in Islamic perspective", *Corporate Governance: The international journal of business in society*, c. 6, sy. 2 (2006), ss. 116-28; Wafik Graiss, Matteo Pellegrini, "Corporate Governance in Institutions Offering Islamic Financial Services: Issues and Options", SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: Social Science Research Network, 01.11.2006.

⁶⁶⁴ Sulaim an Abdullah Saif Alnasser, Jorah Muhammed, "Introduction to Corporate Governance from Islamic Perspective", *Humanomics*, c. 28, sy. 3 (2012), ss. 220-31; Abdussalam Mahmoud Abu-Tapanjeh, "Corporate Governance from the Islamic Perspective: A Comparative Analysis with OECD Principles", *Critical Perspectives on Accounting*, c. 20, Special Issue Accounting for the Global and the Local: The Case of Turkey, sy. 5 (2009), ss. 556-67; Habib Ahmed, M. Umer Chapra, "Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper)", Occasional Paper, Jeddah: The Islamic Research and Teaching Institute (IRTI), 2002, <https://econpapers.repec.org/paper/risirtip/0093.htm>.

- Öncelikle insanın yaratıcısı olan Allah’a ardından da diğer varlıklar ve çevreye karşı sorumluluk bilinci
- Hak sahipleri, paydaşlar ve İslam toplumunun menfaatlerini gözetme
- Çıkar çatışmasını oluşturabilecek durumlarda ilkelere göre proaktif davranış sergileme
- İstenildiği anda hesap verilebilirlik
- Sosyal sorumluluk anlayışıyla ahlaki temellere göre hareket etme
- Şer’î ilkelere bağlılık
- Mesleki liyakat ve yeterliliğin gözetilmesi
- Kur’an ve Sünnet Çerçevesinde Belirlenen;
 - Sözleşmeye dayalı iş ve işlemlerde bulunma
 - Sözleşmelerin Şer’î ahkama uygun düzenlenmesi
 - Sözleşme hukukun işletilmesi ve yerine getirilmesi
 - Güveni zedeleyici ve güvene ihanet olabilecek durumlardan kaçınma
 - Haksız kazanç yasağına riayet
 - Rüşvetin engellenmesi ve yolsuzlukla mücadele
 - Evrak, belge ve delillerin şeffaflığı

İslami kurumsal yönetimin temel ilkelerinden hareketle İslam ekonomisinin geleneksel kurumsal yönetim anlayışından; sorumluluk, hak sahibi ve paydaşlar, ilkeleri, kaynakları ve sözleşme kültürü gibi birçok unsur açısından ayrıştığı görülmektedir. Bu temel ilkelerin teorik ve pratik olarak uyumlu bir şekilde tesis edildiği kurumsal yönetim, İslam ekonomisinin ideallerini ve kurucu felsefesini tesis edecek yeterliliğe sahiptir. Bu yeterlilikten hareketle İFK’larda şer’î uyumlaştırma ve şer’î denetimin gerçekleştirilebilmesinin ön koşulu sağlam bir şer’î yönetim anlayışının tesis edilmesine bağlıdır. Şer’î yönetim modelinin tesis edilemediği kurumsal yapılarda şer’î denetimin sonuçları da etkisiz kalacaktır. Birbirine sıkı sıkıya bağlı olan bu kurumsal çerçeve bütünlük içerisinde ele alınmadığı takdirde İslam ekonomisinin arzuları ile gerçekleri arasında büyük bir boşluk meydana gelecektir.⁶⁶⁵

İslam ekonomisi içerisinde öncelikle kurumsal yönetim, ardından da bu yapılanma içerisinde şer’î uyumu tesis edecek şer’î yönetim anlayışının ön plana çıktığı görülmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında İslam ekonomisinin şer’î yönetim perspektifi ve bu mekanizmaya yol gösteren ya da genel anlamda çerçeve

⁶⁶⁵ Grassa, “Shari’ah Governance System in Islamic Financial Institutions”, s. 337.

belirleyen AAOIFI ve IFSB alt yapı kuruluşlarının kurumsal ve şer'î yönetim standartları/rehber ilkeleri incelenecektir.

3.2. Şer'î Yönetim ve Şer'î Yönetim Standartları (AAOIFI-IFSB)

Uluslararası arenada kurumsal yönetim standartları yayınlayan OECD gibi organizasyonların yanında İslami finans hizmetler endüstrisi için de kurumsal yönetim standartları ve rehber ilkeleri belirleyen alt yapı kurumları (AAOIFI ve IFSB) vardır. Bu kurumlardan ilk standartlaşmayı gerçekleştiren AAOIFI, İFE için doğrudan özel bir ihtiyacı karşılamamakla birlikte dolaylı olarak İFE'ye hizmet vermektedir. IFSB ise bütüncül olarak İFE için kurumsal ve şer'î yönetim uygulamalarını kapsayan kılavuz ilkeler yayınlamıştır. Ekim 2018'de AAOIFI ve IFSB, İFE için daha kapsamlı ve geniş katılımlı bir kurumsal yönetim çerçevesi ile şer'î yönetim anlayışını oluşturmak adına teknik faaliyetleri ortaklaşa üstlenmek, ihtiyatlılık açısından şer'î muhasebe ve yönetim standartlarının yanı sıra İslami finans sektöründeki sorunlar hakkında farkındalık yaratmak açısından kurumsal iş birliğine giderek revize standartlar yayınlamak için girişimde bulunmuşlardır. Aşağıdaki tabloda AAOIFI ve IFSB kurumsal yönetim ve şer'î yönetim standartlarının karşılaştırılması ile önerilen model kurumun şer'î yönetim içeriği verilmiştir.⁶⁶⁶ (Tablo:10)

Karşılaştırma	AAOIFI	IFSB	BNM	Model Kurum
Şer'î Yönetimin Tanımı	Tanımsız	Tanımlanmış	Tanımsız	Tanımlı
Şer'î Yönetimin Bağımsızlığı, Yetkinliği, Sorumluluğu	Ele Alınmış	Ele Alınmış	Ele Alınmış	Ele Alındı
Şer'î İnceleme ve Şer'î Denetim	Tanımlı	Tanımlı	Tanımlı	Tanımlandı
Şer'î Risk Yönetimi	Tanımsız	Tanımsız	Tanımlı	Tanımlandı
Araştırma Fonksiyonu	Ele Alınmamış	Ele Alınmamış	Ele Alınmış	Ele Alındı

Tablo 10: Şer'î Yönetim Standart ve Yönerge İçerik Karşılaştırması

Kaynak: Comparative Analysis on AAOIFI, IFSB and BNM Shari'ah Governance

2013-2015 yılları arasında yapılan araştırmalarda şer'î yönetim çerçevesi açısından AAOIFI, IFSB ve BNM standartları, kılavuz ilkelerinin kapsam açısından yeterli düzeyde olmadığı ortaya konmuştur. Ancak son dönemde bu kurumların şer'î yönetim çerçevesinde yapısal değişikliklere giderek iyileştirmeler yaptığı görülmektedir. Önerilen model kurumsal yapı içerisinde katılım finans ilkesel

⁶⁶⁶ Nawal Kasim, Syed Ahmed Salman, Sheila Nu NuHtay, "Comparative analysis on AAOIFI, IFSB and BNM Shari'ah Governance Guidelines", *International Journal of Business and Social Science*, c. 4, sy. 15 (2013), ss. 220-28; Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, ss. 267-68.

yönetim anlayışının bu eksiklikleri de gidererek güçlü bir yapıyı tesis etmesi gerekmektedir.

İslam ekonomisinin kurumsal mimarisi içerisinde dini normlara dayanan şer’î yönetim anlayışı, kurumun faaliyet ve davranışlarının İslamiliği ile ilgilenmektedir.⁶⁶⁷ IFSB’nin yayınlamış olduğu şer’î yönetim standartlarına göre şer’î yönetim, İFK’nın operasyonel iş ve işlemlerinin etkili ve bağımsız bir şekilde şer’î uygunluğunun denetlenmesini sağlamak amacıyla kurumsal ve örgütsel tüm düzenlemeleri ifade eden geniş bir çerçeveye sahiptir.⁶⁶⁸ AAOIFI’ye göre şer’î yönetişim çerçevesi, İslami finans kurumlarının yönetim kurulu, yönetim birimleri ve şer’î kurulların etkin bir şekilde gözetim, sorumluluk ve hesap verebilirliğini sağladığı bir dizi örgütsel düzenleme olarak ifade edilmektedir.⁶⁶⁹ İslam ekonomisinde şer’î yönetişimin bileşenleri ise; (i) geleneksel kurumsal yönetim, (ii) geleneksel kurumsal yönetime ilaveten emanet ve güven anlayışı ve (iii) şer’î uyum olarak görülmektedir. **(Şekil:11)** İlk iki bileşen paydaşların çıkarları, üçüncü bileşen ise toplum ve dini çıkarları korumayı hedeflemektedir. İslam ekonomisi çerçevesinde hedeflenen şer’î yönetimle öncelikle İFK’lar meşruiyet kazanmış olacak, itibar riski minimize edilerek kamu güveni artırılmış olacaktır. Bu tanımlar hedefler ve bileşenlerden hareketle İslam ekonomisinin kurumsal yönetimi içerisinde zorunlu hale gelen şer’î uyum ve bunu yürütecek olan şer’î danışma/denetleme kurulu İFK için hayati bir unsur olmaktadır. Bu yüzden her İFK, kendi bünyesinde basit veya geniş çerçevede şer’î danışma kurulunu bulundurmalıdır.⁶⁷⁰

Şekil 11: İslam Ekonomisinde Kurumsal Yönetim Bileşenleri

Kaynak: “Shariah Governance Framework and AAOIFI”

⁶⁶⁷ Zulkifli Hasan, “Regulatory Framework of Shari’Ah Governance System in Malaysia, GCC Countries and the UK”, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, c. 3 (2010), ss. 82-115.

⁶⁶⁸ IFSB, *Guidelines and Procedures for The Preparation of Standards and Guidance*, Kuala Lumpur: IFSB, 2018, Standart 10.

⁶⁶⁹ Rızwan Malik, “Shariah Governance Framework and AAOIFI”, 14th Meeting COMCEC Financial Cooperation Working Group, Bahrain, 15.09.2020, <http://www.comcec.org/en/wp-content/uploads/2020/09/4-A.pdf>.

⁶⁷⁰ Grassa, “Shari’ah Governance System in Islamic Financial Institutions”, ss. 335-36.

Şer’î danışma kurulları İslami finans kurumlarının tarihi gelişimi ile birlikte yürütölüp aynı zamanda gelişen bir yapı olmamıştır. İslami finans kurumlarının ilk örneklerini ifade eden Mit Ghamr -1963 yılında kurulan- ve Nasser Sosyal Bankasının -1972’de kurulan- bünyelerinde şer’î danışma kurulu veya buna benzer bir organizasyon biçimi yoktur. Şer’î danışma kurullarının ilk örneği 1999 yılında Dubai İslam Bankası bünyesinde oluşturulmuş ve uluslararası organizasyon şeklinde ise ilk kez 2003 yılında İslam Kalkınma Bankası tarafından kendi bünyesinde kurulmuştur. Kurumsal yönetim bağlamında iç denetim birimi olarak şer’î yönetim yapısının örnekleri şer’î danışma kurullarından daha eskidir. 1976’da Mısır Faysal İslam Bankası, 1978 yılında Ürdün İslam Bankası ve Sudan Faysal Finans, 1979 yılında Kuwait House Finance ve 1983 yılında Bank Islam Malaysia bünyelerinde şer’î yönetim organlarını oluşturmuşlardır. 1999 yılında Uluslararası İslami Bankalar Birliği İFK’lar içerisinde şer’î yönetimi desteklemek ve teşvik etmek için bünyesinde şer’î danışma kurulunu oluşturmuştur.⁶⁷¹ Tarihi süreç içerisinde şer’î danışma kurullarının İFK’ların gelişimi ile birlikte gelişmemesi İslam Fıkıh Akademisi gibi uluslararası kurumların ya da yerel fetva kurullarının bu ihtiyacı karşılamış olmasından kaynaklandığı söylenebilir.⁶⁷²

1999 yılına gelindiğinde AAOIFI, İFK’larda mevcut şer’î danışma kurulları ve şer’î yönetimlere rehberlik etmek amacıyla ilk şer’î yönetim standartını, ardından 2006 yılında IFSB şer’î yönetim açısından İFK’lar için kurumsal yönetim rehberini yayınladı. Standartların yayınlanmasından sonra İslami finans endüstrisi rehber ilkeler/standartlar eşliğinde şer’î yönetimi kendi bünyelerinde oluşturdukları kurumsal yapılarla tesis etmeye başladı.

AAOIFI tarafından yayınlanan şer’î yönetim standartlarının kapsamı; (i) merkezi şer’î kurul⁶⁷³, şer’î danışma kurullarının oluşturulması,⁶⁷⁴ raporlama kültürü ve atanmaları⁶⁷⁵ (ii) oluşturulan bu kurulun şer’î inceleme çerçevesi,⁶⁷⁶ (iii) iç denetim birimi içerisinde şer’î inceleme⁶⁷⁷, (iv) İFK’lar için denetçi ve şer’î denetim

⁶⁷¹ Monzer Kahf, “Islamic Banks: The Rise of a New Power Alliance of Wealth and Shari’a Scholarship”, *The Politics of Islamic Finance*, ed. Clement Henry, Rodney Wilson, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004, ss. 19-22.

⁶⁷² Grassa, “Shari’ah Governance System in Islamic Financial Institutions”, s. 336.

⁶⁷³ AAOIFI, “Shariah Governance Standarts”, 2019, No, GS:8,

⁶⁷⁴ AAOIFI, “Shariah Governance Standarts”, 2005, No, GS:5.

⁶⁷⁵ AAOIFI, “Shariah Governance Standarts”, 1997, No, GS:1.

⁶⁷⁶ AAOIFI, “Shariah Governance Standarts”, 1998, No, GS:2.

⁶⁷⁷ AAOIFI, “Shariah Governance Standarts”, 1999, No, GS:3.

komitesinin belirlenmesi⁶⁷⁸, (v) şer'î danışma kurulunun bağımsızlığı⁶⁷⁹, (vi) şer'î yönetim prensipleri tebliği⁶⁸⁰, (vii) İFK'lar için kurumsal sosyal sorumluluğun yürütülmesi ve açıklanması⁶⁸¹, (viii) şer'î uyumun fonksiyonları⁶⁸², (ix) şer'î uyum ve İFK güven derecelendirmesi⁶⁸³, (x) iç şer'î denetçi⁶⁸⁴ standartı olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda 2021 yılı itibari ile 13 şer'î yönetim standartı yayınlanmıştır.

IFSB ise 2006 yılında İFK'lar için yayınladığı kurumsal yönetim kılavuz ilkelerini önce İslami bankacılık sektörü için dört bölümle başlatmış⁶⁸⁵ ardından da bu bölümleri beşe çıkartarak buna ilave beş ekle genişletmiş ve İFK kurumsal yönetim biçimine dönüştürmüştür.⁶⁸⁶ Bu ilkeler şu tasnifle açıklandığında;

- IFSB, İFK'ların genel yönetim çerçevesi içerisinde, (a) İFK'lar her bir yönetim organının stratejik rollerini ve işlevlerini ve İFK'nın çeşitli paydaşlara karşı sorumluluklarını dengelemek için mekanizmaları belirleyen kapsamlı bir yönetim politika çerçevesinin oluşturulması, (b) İFK, mali ve mali olmayan bilgilerinin raporlanmasının şer'î ilke ve normlara uygun ve İslami finans endüstrisi için geçerli olan uluslararası kabul görmüş muhasebe standartlarının gerekliliklerinin karşılamasını sağlamak olarak iki temel alanda bu çerçeveyi belirlemiştir.⁶⁸⁷
- IFSB, paydaşların haklarının korunması çerçevesinde; (a) İFK, paydaşların ve hak sahiplerinin kuruma ait yatırımlarının performansını ve ilgili riskleri izleme haklarını kabul edilmesiyle bu hakların gözetilmesini, korunmasını sağlamak için yeterli araçları kurumsal yapı içerisinde uygulanmaya konması, (b) Paydaş ve hak sahiplerinin risk ve getiri beklentilerine uygun şekilde şer'î uyumlu sağlam yatırım stratejisinin benimsenmesi olarak iki ana başlıkta hak ve menfaatlerin İFK açısından sorumluluk perspektifi ifade edilmiştir.⁶⁸⁸
- IFSB, şer'î ilke ve normlara uyum konusunda ise; (a) İslam hukukçularının kararlarını almak, verilen fetvaları uygulamak ve tüm ürünlerinin, işlemlerinin ve faaliyetlerinin bütün yönleriyle şer'î uyumunu izlemek için uygun bir mekanizmaya sahip olması, (b) İFK İslam hukukçularının almış

⁶⁷⁸ AAOIFI, "Shariah Governance Standarts", 2001, No, GS:4.

⁶⁷⁹ AAOIFI, "Shariah Governance Standarts", 2005, No, GS:5.

⁶⁸⁰ AAOIFI, "Shariah Governance Standarts", 2005, No, GS:6.

⁶⁸¹ AAOIFI, "Shariah Governance Standarts", 2009, No, GS:7.

⁶⁸² AAOIFI, "Shariah Governance Standarts", 2011, No, GS:9.

⁶⁸³ AAOIFI, "Shariah Governance Standarts", 2019, No, GS:10.

⁶⁸⁴ AAOIFI, "Shariah Governance Standarts", 2019, No, GS:11.

⁶⁸⁵ IFSB'nin yayınladığı rehber ilkeler içerisinde 3, 6, 8, 10 ve 13 numaralı standartlar kurumsal yönetim açısından da şer'î yönetimi kapsamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: IFSB, *Guiding Principles of Corporate Governance for Institutions Offering Only Islamic Financial Services*, Kuala Lumpur: IFSB, 2006, ss.1-33.

⁶⁸⁶ IFSB, *Guiding Principles On Shariah Governance Systems...*, ss.15-27.

⁶⁸⁷ IFSB, *Guiding Principles On Shariah Governance Systems...*, ss. 3-5.

⁶⁸⁸ IFSB, *Guiding Principles On Shariah Governance...*, ss. 6-9.

oldukları kararlara tam bir şekilde uymalı ve bu fetvalar kurum için bağlayıcı olup kamuya açıklanmalı şeklinde iki temel çerçeve belirlenmiştir.⁶⁸⁹

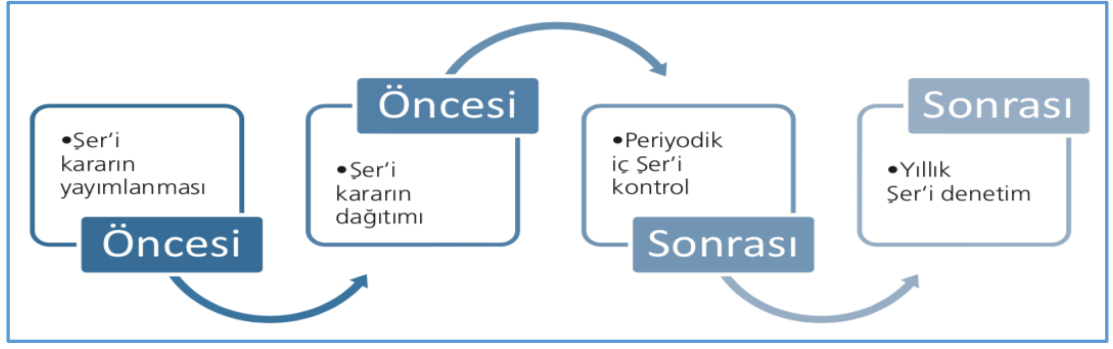
AAOIFI ve IFSB birleşen ve ayrışan yönleriyle İFK'lar için şer'î yönetim standartları yayınlamış ve bu iki kurumun standartları ise küresel şer'î yönetim çerçevesinin oluşturmuştur. AAOIFI ve IFSB, şer'î yönetim standartları karşılaştırdığında; şer'î kurulların görev süresi, toplanma aralıkları, üye sayıları, üyelerin deneyim şartları, üyenin atanması ve görevden alınması, üyelere ücret ödenmesi, şer'î kurul üyelerinin onaylama yetkisinin iç denetim birimine devri, şer'î kurul üyelerinin etkinlik değerlendirmesi, şer'î uyum veya iç şer'î denetim biriminin kriterleri, şer'î uyum veya iç şer'î denetim biriminin raporlama süreci, şer'î uyum biriminin ürün geliştirme süreç girdileri, şer'î uyum biriminin dış kaynaklardan faydalanması, şer'î uyum biriminin performans değerlemesi, iç şer'î denetim çerçevesi, iç şer'î denetim süreçlerinin takibi, iç şer'î denetim biriminin dış kaynaklardan faydalanması, dış şer'î denetim çerçevesi, şer'î uygunsuzlukların personel değerlendirmelerine etkisi konusunda farklı biçimleri ifade eden standartlar yayınlamış ve ayrışmaktadır. AAOIFI ve IFSB, şer'î kurulun oluşumu, şer'î kurulun kime karşı sorumlu olduğu, yayınlanması gereken yıllık şer'î kurul raporu, şer'î kurul üyesinin görev tanımı, şer'î kurul üyelerinin etik ilkeleri, şer'î uyum veya iç şer'î denetim biriminin kurulması, şer'î eğitimler açısından personelin geliştirilmesi konusunda ise müşterek biçime sahip standartlar yayınlamış ve birleşmektedirler.⁶⁹⁰

AAOIFI ve ISFB tarafından şer'î çerçeve ve bununla oluşturulan şer'î yönetim süreci, şer'î etkinliğin İFE içerisinde tesis edilmesini şu aşamaların takip edilmesiyle ilişkilendirmektedir. Şer'î kararın yayınlanması, şer'î kararın dağıtımı, periyodik iç şer'î kontrol ve son olarak da yıllık şer'î denetim ile şer'î yönetim süreci tamamlanmış olmaktadır.⁶⁹¹

⁶⁸⁹ IFSB, *Guiding Principles On Shariah Governance...*, ss. 10-12.

⁶⁹⁰ Rızwan Malik, "Shariah Governance Framework and AAOIFI", ss.1-7.

⁶⁹¹ IFSB, *Guiding Principles On Shariah Governance...*, ss. 10-31.

Şekil 12: Şer'i Yönetişim Süreçleri
Kaynak: İSEDAK, Islamic Fund Management, 2019.

3.3. Şer'i Yönetimin Nihai Amacı: Şer'i Uyum

İslam ekonomisinin paydaşları tarafından bir gereksinim olan ve İslam'ın temel ilkelerine bağlılığın Müslüman bir birey için hayati önem arz etmesinden ötürü iktisadi davranış ve algılarımızı ilgilendiren tüm iş ve işlemlerin şer'î ilkelere uyumlu hale gelmesi bir zorunluluktur. İslam ekonomisinin tüm iş ve işlemlerinin şu esaslara uygun olması şer'î uyumun tesisi açısından önemlidir: Bunlar, (i) Risk ve zararın paylaşımı, (ii) faiz içeren tüm işlemlerden kaçınma, (iii) haksız kazanç oluşturacak kumar ve şans oyunlarından kaçınma, (iv) hukuki çerçevede işlem yapmak, (v) iş ve işlemlerin ahlaki ve etik unsurlara uygun olması ve (vi) reel ekonomik işlemlerin temel alınması şeklinde ana hatlarıyla ifade edilebilir. Şer'î uyumun fonksiyonları açısından şer'î inceleme, şer'î denetim ve şer'î risk yönetimi temel bileşenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şer'î İnceleme: İFK tarafından yürütülen iş ve işlemlerin şer'î ilkelere aykırı olmaması için kurumsal süreçten operasyonel süreçlere kadar fonksiyon açısından işleme sahip tüm alanların iç denetim birimi tarafından kontrol edilmesidir. Şer'î inceleme aynı zamanda şer'î tarama faaliyetini de gerekli kılabilir. Yani öncesi ve sonrası açısından tüm işlemlerin şer'î inceleme ile taranması mümkün olabilir. Ancak İFK'lar içerisinde işlem maliyeti gibi nedenlerden ötürü şer'î tarama geçmişe yönelik yapılmamakta daha çok şer'î inceleme ile güncel işlemler kontrol edilmektedir.⁶⁹²

⁶⁹² Mohd Hairul v.dğr., "The Practice of Shariah Review as Undertaken by Islamic Banking Sector in Malaysia", *International Review of Business Research Papers*, c. 5, sy. 1 (2009), s. 297.

Şer'î inceleme dönemsel yapılacağı gibi düzenli olarak da İFK içerisinde yürütülebilir. Şer'î incelemenin şer'î uyum çerçevesi içerisindeki temel fonksiyonu ise inceleme, değerlendirme ve düzenleme açısından iç kontrol ile şer'î uyumun tesisine olanak sağlar ve hataların tekrar edilmemesini öngörür. Kapsam açısından ise şer'î inceleme, ürün yapılandırması ile başlayarak ürün geliştirme ve ürün sunum süreçlerinin tamamında yer alarak ticari faaliyetleri içerir. Ancak İFK içerisinde ne Malezya'da ne de herhangi bir ülkede şer'î inceleme uygulaması bulunmamaktadır. AAOIFI'nin şer'î denetim çerçevesinde kapsamı belirlenen⁶⁹³ şer'î inceleme mevcut haliyle İFK'lar içerisinde tavsiye niteliğindedir.⁶⁹⁴

Şer'î inceleme süreç açısından ise İFK faaliyet programının hedefleri ana hatlarıyla, kapsamı, şer'î incelemenin programını planlanması, şer'î incelemeye dahil edilen süreçlerin dokümantasyonu, şer'î inceleme süreç raporunun sunulması, şer'î uyumsuzluğun vurgulanarak şer'î yönetim birimine havale edilmesi ve şer'î uygunluğa sahip olmayan iş ve işlemlerin tekrarlanmaması açısından düzenleyici görüş ve önerilerinin sunulması olarak ifade edilebilir.⁶⁹⁵

Şer'î Araştırma: İFK içerisinde şer'î uyumun tesis edilebilmesi için ön ürün geliştirme sürecine onay verebilmek, ilgili ürünlerin şer'îliğe uygun olup olmadığını araştırmak, ürün hakkında araştırma sonuç raporu düzenlemek ve bu bilgileri yetkili organlara iletmek şer'î araştırma sürecinin bütünüdür. Bu süreç, kurumsal yapı içerisinde konumlandırılan iç denetim biriminin şer'î araştırma departmanı olarak şekillenmeli, çalışma usul ve esaslarını da belirleyecek şekilde hukuki bir çerçevede tanımlanmalıdır. Şer'î araştırma, şer'î uyum süreci, şer'î ve itibar risk çerçevesini ele alan şer'î yönetim açısından da gerek koşuldur. Şer'î araştırma süreci çok yönlü olduğundan iş ve işlemler hakkında bilgi edinmek, karar vermek, onaylamak sadece şer'î bilgi düzeyi ile çözülemeyecek kadar karmaşık olabilir. Bu yüzden şer'î araştırma biriminin ya her alandan bir uzman ya da çalışma grupları halinde yürütülen bir süreçle ele alınarak yapılması gerekmektedir.⁶⁹⁶

⁶⁹³ AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions*, s. GS:2 (Shariah Review).

⁶⁹⁴ Hairul v.dğr., "The Practice of Shariah Review as Undertaken by Islamic Banking Sector in Malaysia", s. 298.

⁶⁹⁵ Rifqi Muhammad, "Shariah Governance for Islamic Banking: What Can Be Learnt from Malaysia?", *Proceeding of Conference on Islamic Management, Accounting, and Economics*, c. 1, sy. 1 (2018), s. 116.

⁶⁹⁶ Grais, Pellegrini, "Corporate Governance in Institutions Offering Islamic Financial Services: Issues and Options", ss. 7-13; Muhammad, "Shariah Governance for Islamic Banking", ss. 117-18.

Şer'î Risk Yönetimi: İFK içerisinde iş ve işlemlere dair olası şer'î uyumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla sistematik tanımlama, ölçme, izleme ve kontrol etme sürecini ifade eden şer'î risk, İslami finansa özgü bir risk yönetim türüdür. İFK içerisinde kabul edilemez iş ve işlemlerin şer'î risk yönetimi içerisinde değerlendirilmesi aynı zamanda diğer risk yönetimleri açısından da kabul edilemez durumları ifade edebileceğinden ortak bir bütünlüğe sahip olduğu söylenebilir. Bu açıdan şer'î risk yönetimi, şer'î yönetim içerisinde değil kurumsal yapıya entegre olan risk yönetimi içerisinde yapılanmasının ve çerçeve olarak risk yönetimine tabi olmasının önemine dikkat çekmek gerekmektedir. Etkin bir şer'î risk yönetimi, kurumun itibar riskini de ele alarak İFE içerisinde potansiyel ve işlevsel bir görevi ifa etmiş olacaktır.⁶⁹⁷

3.4. Risk Yönetimi ve Kurumsal Yönetim ile Şer'î Uyumun Bütünleşmesi

Uluslararası finans sisteminin bir parçası ve önemli bir oyuncusu olan İFE hem kendi içerisinde hem de uluslararası finans sisteminde gerekli beklentileri karşılamak zorundadır. Bunun farkında olan uluslararası finans sistemi İFE için düzenleme ve denetleme mekanizmalarının etkin ve sağlam olması yönünde çabalar sarf etmektedir.⁶⁹⁸ Bu çerçevede hem risk yönetimi hem kurumsal yönetim hem de şer'î yönetim bütünleşik bir çerçevede ele alınmalıdır. Şer'î uyum, daha önce de ifade edilen yönüyle tüketiciler dışındaki diğer paydaşların beklentilerini de karşılamalıdır. Ayrıca güçlü kurumsal ve mali performansın İFE içerisinde yerleşik bir hale gelmesi şer'î uyumun tesis edilmesine de bağlıdır.⁶⁹⁹ AAOIFI ve IFSB, İslami finans hizmetleri sunan kurumların bu tür bir uyumu tesis etmelerini sağlamak için bu kurumların yeterli sistemlere ve kontrollere sahip olmasını ön şart kabul etmektedir. IFSB, bu amaca katkıda bulunan birden fazla tarafın önemini ve konuyu bütünsel olarak ele alan rehberlik ihtiyacını gözetmiş ve bunun için müstakil bir yönerge hazırlamıştır.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Zurina Shafii v.dğr., “Shariah Audit Certification Contents: Views of Regulators, Shariah Committee, Shariah Reviewers and Undergraduate Students”, *International Journal of Economics and Finance*, c. 6, sy. 5 (t.y.), ss. 212-14; Muhammad, “Shariah Governance for Islamic Banking”, s. 117.

⁶⁹⁸ Saidi, “Corporate Governance In Islamic Banks”, ss. 433-52; P. Molyneux, M. Iqbal, *Banking and Financial Systems in the Arab World*, 1st ed. 2005 edition Place of publication not identified: Palgrave Macmillan, 2005.

⁶⁹⁹ Ginena, Hamid, *Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks*, s. 79.

⁷⁰⁰ IFSB, *Guidelines and Procedures for The Preparation of Standards and Guidance*, s. 26.

3.5. Şer'î Yönetimin Zorlukları

İslam ekonomisi geleneksel yönetim anlayışına alternatif bir model ortaya koyması halinde alışlagelmiş yönetim, denetim, paydaş ve hissedar algısını değiştirmek gibi zorlu bir alanda mücadele edecektir. Bu algıların değişmesi zaman alacağı gibi birçok kırılgan durumları da beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Bu yüzden şer'î yönetim modelinin teorik çerçevede hem algısal değişimleri beraberinde getireceği hem de eğitim ve dönüşüm süreçlerine katkı sunacağı yapısal planlamalara ihtiyaç duyulacaktır.

Geleneksel yönetim anlayışı ile İslam ekonomisinin yönetim modeli arasındaki temel farkların anlaşılması ve felsefi zeminde tartışılarak bir mefkûre oluşturması elzemdir. Bu temel felsefi arka planın anlaşılmadan modelin uygulamaya alınması hem kurumsal hem de toplumsal açıdan zorluklar meydana getirecektir. Bu zorluğun aşılması için *makasid teorisi* bağlamında farklılıkların incelenmesi bir çıkış noktası olarak düşünülebilir.

İslam ekonomisinin kurumsal yönetim anlayışı ve organları her ne kadar şer'î olarak vaz'edilse de bunun insan tarafından ortaya konduğu unutulmamalıdır. Burada ortaya çıkan riskin nasıl aşılabacağına dair çalışmaların da kurumsal yönetim bağlamıyla ele alınması gerekmektedir. İslami ilke ve erdemlerin insan faktöründe yerleşik hale gelmeden bu modelin uygulamaya konulması hedeflere ulaşılması açısından zorluklar meydana getireceği gibi bu erdem ve ilkelerin bir insanda yerleşme beklentisi de ayrı bir zorluğu ifade etmektedir.

İslam ekonomisinin geleneksel yönetim anlayışına alternatif olarak kendine özgü kurumsal yönetim perspektifinin ortaya konulması/yürütülmesi İFK'lar üzerinde ekstra bir külfet ve maliyet oluşturmaktadır. Bu maliyetler nedeniyle kaçınmalar meydana geldiğinden finansman ve iş yükü açısından İslam toplumunun desteğine olan ihtiyaç aşikârdır. Hem insan değeri hem de finansal maliyet konusunda çözümler üretmek bu zorluk alanını bertaraf edebilir.

İslam ekonomisinin şer'î perspektifle yürütülmesinin zorunluluğu bu şer'î çerçevenin hangi usul ve esaslarla belirleneceğini, hangi mezhebin görüşlerinin temel alınacağını belirlenmesini de zorunlu kılmaktadır. Bu zorluğu aşmak için literatür içerisinde şer'î temelli (sahriah based) yaklaşımlar olarak değerlendirilen

uygulamalar buna bir çözüm olarak düşünülmüştür. Şer’î uyumun şer’î temelli yaklaşımlarla neredeyse eş değer görülmesi, özün korunması mı yoksa formun muhafazası mı sorununu da gündeme getirmektedir. Ayrıca şer’î yönetim standartlarının İFK’ların tamamında uyarlanamaması/uygulanamaması bir diğer zorluk alanını oluşturmaktadır. Hangi kurumun hangi standartları ne düzeyde İFK’lara uyarlayacağı sorusu burada ayrı bir tartışmayı beraberinde getirmektedir. Şer’î ilkelerin kurumsal yönetime adaptasyonu konusunda ortaya çıkan bu zorluk alanları otoriter bir kuruluş tarafından belirlenmeli, yapısal çözümler üretilerek sorunsal alan çözüme ulaştıracak ortak bir paydaya taşınmalıdır. Aksi takdirde şer’î uyumun şer’î uyumsuzluğa dönüşme riskiyle karşı karşıya kalınılabılır.

4. İFK’LARDA YÖNETSEL VE DENETSEL İŞLEVSELLİK: ŞER’İ DENETİM UYGULAMALARI

Kurumsal yönetim, şirketlerdeki sahiplik ve kontrol gücünün ayrışmasıyla çıkar çatışmalarının önüne geçilmesi, asimetrik bilgi sorununun aşılması, ortak hareket metodunun ortaya konması ve işleyiş süreçlerinde ortaya çıkan işlem maliyetlerinin azaltılması gayelerine matuftur.⁷⁰¹ Etimolojik olarak ise kurumsal yönetim “şirketlerin üst yönetiminin yönetilmesi” anlamlarına gelmektedir.⁷⁰² Literatür içerisinde kurumsal yönetim (Cooperate Governance) 90’lı yıllardan itibaren önemini artırmış ve yaşanan gelişmelere paralel olarak da tartışılan önemli bir olgu haline gelmiştir. Yetersiz kurumsal yönetim anlayışının sonuçları hem özel hem de kamu kesiminde ciddi anlamda hissedilmiş neredeyse yaşanan krizlerin en önemli sebeplerinden biri haline gelmiştir. OECD, BDDK ve SPK gibi kuruluşlar bu alandaki boşluğu doldurmak ve sorunların yaşanmasına sebep olan kurumsal yönetim eksikliğini gidermek için bir dizi ilkeler belirlemişlerdir.⁷⁰³ Kişiler ve kurumlar tarafından oluşturulan model ve teorilerin farklılığı⁷⁰⁴ kurumsal anlamda da bazı farklılıklara yol açmış ve bu alan çeşitli biçimlerde şekillenmiştir. Kurumsal yönetim, denetleme mekanizmaları, hesap verebilme, temsil ve sorumluluk gibi

⁷⁰¹ Useem, “Corporate Governance and Globalization: Is There Convergence Across Countries?”, *Theories of Corporate Governance*, ed. Thomas Clarke, London: Routledge, 2004, ss. 223-42.

⁷⁰² Mesut Doğan, “Kurumsal Yönetimin Teorik Temelleri”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, c. 1, sy. 1 (2018), s. 86.

⁷⁰³ OECD, *Principles of Corporate Governance*; SPK, “Kurumsal Yönetim İlkeleri Tebliği”, SPK, 2011.

⁷⁰⁴ Kurumsal yönetimin teorik temelleri yedi grupta incelenmiştir. Bunlar; Vekâlet Teorisi, Paydaş Teorisi, Temsil Teorisi, Yönetmelik Teorisi, Miyop Piyasa Teorisi, İşlem Maliyeti Teorisi ve Kaynak Bağımlılığı Teorisi’dir. Bu teoriler için bkz: Doğan, “Kurumsal Yönetimin Teorik Temelleri”, ss. 85-86.

bileşenlerle sistem içerisindeki tüm paydaşların haklarının korunması ve ekonomik verimlilik gibi iki temel göreve bağlı olarak kurgulanmıştır.⁷⁰⁵

İslami ekonomisinin hem uygulamalarında hem de literatüründeki kurumsal yapılanmalar mevcut kurumsal yönetim teorileri çerçevesinde ele alınmış bazı noktalarda ise ayrılmıştır. Geleneksel modeller ile farklılaşan alan, iç veya dış denetim anlayışıyla İFK’larda oluşturulan şer’î denetim mekanizmalarıdır.⁷⁰⁶ Uygulama ve literatür içerisinde “*Shariah Audit, Shariah Advisor, Shariah Control Commitee, Shariah Govarnance, Shariah Board, Shariah Window*” gibi isimlerle ifade edilen yapılar, tüm iş ve işlemlerde şer’î denetim görevini İslam hukuku metodolojisiyle yerine getirmektedirler.⁷⁰⁷ İslam ekonomisinin kurumsal mimarisinde temel görevi şer’î denetim olan yürürlükteki düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar çoğunlukla tavsiye veren ve kararları bağlayıcı olmayan bir nitelikteyken bazı ülkelerde bu durum yasal bir zorunluluk haline getirilmiştir.⁷⁰⁸ Bunun ilk örneği 1980 yılında Pakistan’da çıkartılan *mudarabe şirketleri ve mudarabe yasası* olmuş ve bu yasa ile şirketlerin bünyelerinde şer’î kurul ve şer’î denetim zorunlu hale getirilmiştir.⁷⁰⁹ Şer’î yönetim kavramı ise ilk olarak 2003 yılında Mohammad Qattan tarafından İslami finansın en önemli yapı taşı olarak sistematik bir şekilde dile getirilmiş ve daha sonraki süreçlerde İFK’lar içerisinde kurumsal bir kimliğe bürünmüştür.⁷¹⁰ İlerleyen süreçlerde de şer’î denetim uygulamalarını düzenlemek ve yapısal açıdan daha etkin bir yönetim metodu ortaya koymak adına uluslararası İslami finans kuruluşları kurumsal mimaride yerini almış, şer’î standartlar/ilke ve rehberler yayınlamış ve İFK’nın işlemlerini şer’î akreditasyona tabi tutarak küresel anlamda hizmet vermeye başlamışlardır.⁷¹¹

Dünyevi ve uhrevi alana dair tüm iş ve işlemler İslami perspektif içerisinde ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır. Bu bağlamda iktisadi konuları ele alan tüm hususlar da aynı çerçeve içerisinde değerlendirilerek kurumsal yönetim

⁷⁰⁵ Prowse, *Corporate Governance*, ss. 2-5.

⁷⁰⁶ Akhtar, “Shariah Compliant Corporate Governance”, ss. 12-45; Abdul Rahman, “Shariah Audit for Islamic Financial Services”, ss. 133-46.

⁷⁰⁷ Kasim, Mohamed Ibrahim, Sulaiman, “Shariah Auditing in Islamic Financial Institutions”, ss. 127-37.

⁷⁰⁸ Ginena, Hamid, *Foundations of Shari’ah Governance of Islamic Banks*, s. 13.

⁷⁰⁹ Suhail Ahmad, “Practice of Shariah audit in Islamic banking in Pakistan”, *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, c. 13 (2017), ss. 102-27.

⁷¹⁰ A. Muhammad Qatan, “Shariah Supervision: The Unique Building Block of Islamic Financial Architecture”, *Islamic Financial Architecture: Risk Management and Financial Stability*, ed. Tariqullah Khan, Muljavan Dadang, Jeddah: IRTI, 2006, ss. 273-87.

⁷¹¹ Ginena, Hamid, *Foundations of Shari’ah Governance of Islamic Banks*, ss. 13-15.

mekanizmasıyla hem geleneksel hem de şer'î denetime tabi tutulmaktadır.⁷¹² Bu açıdan İslami finans sisteminin denetim anlayışı geleneksel ve şer'î denetim yaklaşımlarını bünyesinde barındırdığından çift yönlü bir yaklaşımı benimsemiştir. İslami finans sisteminde denetim, konvansiyonel finans sistemindeki denetim mekanizmalarıyla benzerlik/uyumluluk göstermekle birlikte temel hareket noktası fıkıh usulü ve ilkelere göre yapılan şer'î denetimdir.⁷¹³ Konvansiyonel finans sisteminde *iç denetim standartları* şer'î yönleri kapsamadığı için İslami finans endüstrisinin paydaşlarının düzenleme ve denetleme ihtiyacını doğrudan karşılayamamaktadır. ⁷¹⁴ Bu açıdan şer'î denetimin geleneksel düzenleme ve denetleme sisteminde tamamlayıcı bir rolü üstelendiği söylenebilir.

Konvansiyonel düzenleme ve denetleme yaklaşımında denetim sistemi genellikle standartlar üzerinden yürütülmektedir. Ancak yürürlükte olan mevcut standartlar paydaşların çıkarlarını korumak için ürünleştirme, raporlama, kontrol, denetim, kurumsal yönetim ve risk yönetimi gibi hizmetleri içermektedirken İslami finans endüstrisi için bunların ötesini de göz önünde bulundurularak daha kapsamlı denetim ilkelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü İslami finans denetim anlayışı, paydaşlarının yanı sıra kendi değerlerini de koruma gibi bir amacı bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca İslami finansın denetim anlayışı bölgesel, kültürel ve mezhepsel farklılıkların göz önünde bulundurulmasıyla bunlara uygun gereksinimleri de bünyesinde barındıran kendine özgü denetim standartlarına ihtiyaç duymaktadır.⁷¹⁵

İslami finans endüstrisinin küresel çapta genişlemesi bu ihtiyaçları daha da belirgin hale getirmiş ve şer'î denetim geleneksel denetime yaklaşan önemli bir bileşen olmuştur.⁷¹⁶ Ancak unutulmamalıdır ki şer'î denetim ile ilgili elimizdeki çalışmalar maalesef sınırlıdır. Özellikle de iç denetim açısından İFE, konvansiyonel sisteme göre henüz emekleme aşamasındadır.⁷¹⁷ Çünkü yaşadığımız çağda finans

⁷¹² Rifaat Ahmed Abdel Karim, "The Independence of Religious and External Auditors: The Case of Islamic Banks", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, c. 3, sy. 3 (1990), ss. 34-35.

⁷¹³ Syed Alwi Mohammed Sultan, *A Mini Guide to Shari'ah Audit for Islamic Financial Institutions- A Primer*, Malaysia: CERT Publications, 2007.

⁷¹⁴ Haniffa Roszaini, "Auditing Islamic Financial Institutions", *Islamic Finance: Instruments and Markets*, London: Bloomsbury, 2010, ss. 109-12.

⁷¹⁵ Güney, "İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara...", ss. 47-48.

⁷¹⁶ Kasim, Mohamed Ibrahim, Sulaiman, "Shariah Auditing in Islamic Financial Institutions", ss. 128-29.

⁷¹⁷ Azam Abdelhakeem Khalid, Hasnah Haron, Tajul Ariffin Masron, "Competency and Effectiveness of Internal Shariah Audit in Islamic Financial Institutions", *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, c. 9, sy. 2 (2018), ss. 201-21.

toplumu ve özellikle de iş dünyası hala mali tablo denetimine odaklanan geleneksel denetimle sınırlı kalmaktadır. İslami finans ile ilgilenen bazı akademisyenler denetim anlayışına farklı bir bakış açısı getiren sosyal veya etik denetim fikrini dillendirirler de bu alan hala tanınma açısından istenilen seviyede değildir.⁷¹⁸

Hameed, İslami finans sisteminde olması gereken şer’î denetimi (*shariah audit*) şu şekilde tanımlamıştır: “İFE içerisindeki tüm operasyonel işlemlerin süreci, personel yaklaşımı, mali ve mali olmayan performansı, mali tabloları, finansal sistemleri, finansal pazarlama süreci, ürünleri ve diğer işlemleri ile sözleşmeleri İslam toplumu tarafından (paydaşlar) genel olarak kabul edilen kriterlere (şer’î ilke ve esaslara) uygunluğu ve bunun sonucunun raporlama yöntemiyle ilgili paydaşlara sunulmasıdır”.⁷¹⁹ AAOIFI’nin İslami finans kurumları için yayınladığı 2 numaralı yönetim standartında ise denetim; “İFE’nin tüm faaliyetlerde şer’î uyum kapsamının incelenmesi” olarak ifade edilmiştir.⁷²⁰ Bu bağlamda denetim, gözetimden veya incelemeden daha üst bir kavramsal içeriğe sahiptir. Nitekim Amerikan Muhasebeciler Derneği’ne göre denetim; “belirlenen kriterler arasındaki uyum derecesini belirlemek için ekonomik iş ve işlemlere ait kanıtları objektif olarak elde etme, değerlendirme ve sonuçlarını da ilgili kullanıcılara iletmenin sistematik süreci” olarak ifade edilmiş ve gözetim ile değerlendirme ya da inceleme sürecinden çok daha ötesi vurgulanmıştır.

AAOIFI’nin İslami finans kurumları için yayınladığı 2 numaralı yönetim standartının 4. pasajında şer’î denetimin ön sürecini ifade eden şer’î incelemenin (*Shariah review*) amacı açıklanarak IFSB’den daha geniş bir çerçeve ile süreci ele almıştır. Bu bağlamda AAOIFI’ye göre şer’î inceleme; “İFK tarafından yürütülen faaliyetlerin şer’î ilkelere aykırı olmamasını sağlamak” olduğunu belirtmiştir.⁷²¹ Ayrıca aynı paragrafın devamında ise şer’î danışma kurullarının “İFK’nın şer’î uyumunun ölçüsüne ilişkin bir görüş oluşturarak kanaat belirtmek ve bunu ifade etmekten sorumlu olmak” şeklinde açıklayıcı bir yaklaşımlar şer’î danışma

⁷¹⁸ Ratna Mulyany, Shahul Hameed Mohd Ibrahim, “Shari’ah Audit for Islamic Financial Institutions (IFS): Perceptions of Accounting Academicians, Audit Practitioners and Shari’ah Scholars in Malaysia”, *Audit*, İstanbul, 2009, s. 3.

⁷¹⁹ Mohamed Ibrahim, Shahul Hameed, *Accounting & Auditing for Islamic Financial Institutions*, CRP, IIUM Press, 2009, s. 434.

⁷²⁰ AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions*, Standart No:2 Bahreyn: AAOIFI, 2018.

⁷²¹ AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions*, Standart No:2/4

kurullarının da şer'î denetim sürecine doğrudan katkısının olduğunu belirtmiştir.⁷²² Ayrıca AAOIFI'ye göre şer'î danışma kurulları, şer'î ilkelere uyum konusunda rehberlik, tavsiye ve eğitim süreçleriyle İFK'ya destek olunması gerektiğini de ifade ederek yetişmiş insan değeri konusunda ortaya çıkabilecek zorluklara çözümler getirmek istemektedir. Bu ve benzeri yaklaşımlarla tesis edilen İFK kurumsal yönetimi, kurumun iş ve işlemlerinde şer'î denetim, uyum ve inceleme süreçlerini yönetme konusunda tek yetkili organ haline gelmiş olmaktadır.⁷²³

İslami finans kuruluşlarının şer'î prensiplerle uyumlu olması için mali ve operasyonel faaliyetlerinin şer'î denetime tabi olması idealleri açısından ön şart mesabesindedir. Bu nedenle şer'î denetim, İslami finans kuruluşlarının finansal tablolar, operasyonel işlemler, bilgi teknolojileri, organizasyon yapısı ve insan değerleri gibi birçok bileşenini içerisine alan geniş bir yelpazeye sahiptir. Ayrıca şer'î denetimin, İslami finans kuruluşları tarafından sunulan ürün ve hizmetlerin şer'î ilkelere çelişmemesini sağlayan uyumlaştırıcı bir görevi de vardır.⁷²⁴ Tüm bu nedenlerden ötürü İslami finans endüstrisinin gelişimi sağlam bir zeminde kurulmuş finansal yönetim ve güçlü bir düzenleyici ve denetleyici mekanizma ile desteklenmeye bağlıdır. İslami finans endüstrisi için yönetim çerçevesinin temel unsuru olan şer'î denetim, finansal ürün ve hizmetlerin yönetişimi konusunda kamu güvencesini tesis eden hayati bir rol üstlenmektedir.⁷²⁵

İslam ekonomisinin ideallerinden beslenerek kurumsal yönetim ilkeleri ile daha görünür hale gelen şer'î denetimin, mevcut uluslararası organizasyonların prensipleriyle de karşılaştırılması gerekmektedir. Bu karşılaştırmaya göre şer'î denetimin amaç ve kapsamı şu hususları ihtiva etmektedir;

- İslami finans alanında hizmet veren resmi ve özel kuruluşlarda yönetsel gücü elinde bulunduranların/sahiplerin güç ve yetkiyi emanet anlayışıyla kullanmalarını sağlamak ve keyfi uygulamaların önüne geçmek,
- Paydaşların hak ve menfaatlerini emanet ilkeleri çerçevesinde korumak,
- İştirake dahil olan hissedarların adil bir yaklaşımla ortaklıkta yer almalarını sağlamak,

⁷²² AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions*, Standart No:2/5

⁷²³ Muhammad, "Shariah Governance for Islamic Banking", ss. 112-13.

⁷²⁴ Güney, "İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara...", ss. 48-49.

⁷²⁵ Price Waterhouse Coopers, "Shariah Audit: Industry Insights", PWC, 2011, s. 3.

- İslam ekonomisinin değer kaynağı olan dinin, toplumun ve insanın izzetine halel getirecek her türlü olumsuzluğu engellemek ve ortaya çıkan sorunları bertaraf etmek,
- Yönetim ve sahiplerin istenildiği anda şeffaf bir şekilde hesap verebilmelerini sağlamak,
- İslam ekonomisinin doğrudan konvansiyonel finansa entegre olması olarak algılanan uygulamaları/ürünleri şer'î ilkelerin süzgecinden geçirerek temiz ve helal⁷²⁶ hale gelmesini sağlamak.

İslami finans endüstrisi, yukarıda zikredilen gerekçelerden ötürü kendisinden beklenen şer'î denetimi gerçekleştirmek için kurum içi/dışı olmak üzere denetim mekanizmalarını farklı isimlerde oluşturmuş ve bu alanda yapılanmaya gitmiştir. Şer'î yönetim (shari'ah department), şer'î danışma kurulu (shari'ah supervisory board & shari'ah advisory council), şer'î denetleme kurulu (shari'ah audit commite), veya şer'î denetim konsili/heyeti (shari'ah audit concile/ shari'ah board) gibi isimlendirmelerle İslami finans sektörü içerisinde kurumsallaşmışlardır.⁷²⁷

Şer'î denetim, İFK'nın finansal faaliyetleri başta olmak üzere yürüttüğü tüm hizmetlere değer katmak ve İslami prensiplerle uyum derecesini artırmak için oluşturulmuş tam bağımsız bir değerlendirme ve objektif standartlara göre periyodik denetlemeyi ifade eden aktif bir iç kontrol sistemidir.⁷²⁸ Uluslararası düzeyde AAOIFI, IFSB ve IIFM gibi kuruluşlar etkin bir şer'î denetim için düzenleme ve denetlemeye kaynaklık edecek standartlar/rehber ilkeler yayınlamıştır.⁷²⁹ Örneğin Malezya Merkez Bankası (BNM) yüksek denetim kurumu olarak yayınladığı *şer'î denetim usul ve esaslar* yönergesinde ülkedeki tüm İslami finans kuruluşlarına şer'î denetimi zorunlu kılmıştır.⁷³⁰ BDDK, 2018 tarihinde almış olduğu karar doğrultusunda Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) uhdesinde *TKBB Danışma Kurulu* oluşturulmuş ve tüm katılım bankalarının danışma kurulunun bu kurulunun kararlarına uyması istenmiştir.⁷³¹ TKBB, BDDK'nın almış olduğu bu karar doğrultusunda 02.04.2018 tarihinde *Danışma Kurulunun Oluşumu, Görev, Çalışma*

⁷²⁶ Allah'ın size helal ve tayyib olarak verdiği rızıklardan yeyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun ayeti gereğince “halalen tayyiben” ilkesi Müslümanın yaşamında bir ölçü olarak telakki edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: DİB Yayınları, 2007, c. II, ss. 329-32.

⁷²⁷ Abdul Rahman, “Shariah Audit for Islamic Financial Services”, ss. 133-34.

⁷²⁸ BNM, *Shariah Governance*, ss. 1-4.

⁷²⁹ AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions*, ss. 1-22; IFSB, *Guidelines and Procedures for The Preparation of Standards and Guidance*, ss. 1-24.

⁷³⁰ BNM, *Shariah Governance*, ss. 1-22.

⁷³¹ TKBB, “Kuruluş ve Çalışma Esasları– TKBB Danışma Kurulu”.

Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ'i yayınlarak kurumsal anlamda bünyesinde danışma kurulunu oluşturmuştur.⁷³²

Denetim türleri açısından İslami finans endüstrisinin yukarıdaki başlıklarda açıklanan denetim türlerinden (**Tablo:8**) tümüyle yakından ilişkisi olmasına rağmen İslami finansın düzenleme ve denetleme sisteminin merkezine şer'î denetimi konumlandırması kendi ilkelerinin bir zorunluluğudur. Şer'î denetimin geleneksel denetimle benzer yönleri olabilir. Ancak İslam hukukunun temel ilke ve esaslarının mevcut hukuki çerçeveden öncelikli olması burada İslami finansı ayrı bir noktaya konumlandırmaktadır.⁷³³ Denetim türlerinin İslami finans endüstrisi açısından revize edilerek kendi iç dinamiklerine göre tasnif edilmesi olumlu olarak düşünülse de kendine özgü bir metodolojiyi/teoriyi oluşturması hem felsefi hem de yapısal açıdan daha uygundur. İslami finans endüstrisi içerisinde kurumsal yapılanma modelleri farklı olmakla birlikte denetimi gerçekleştiren mekanizmalar iç ve dış denetim mekanizmaları bağlamında genel bir tasnife, ardından da iç denetim içerisinde geleneksel finansın denetim mekanizmaları ile şer'î denetim birimleri organize olmuşlardır. Dış denetimin hukuki ve mali denetimin yanında yer yer bağımsızlığın tesis edilmesi amacıyla da dış denetim destekli şer'î denetim veya hizmet alımı yoluyla şer'î danışma kurulları ile düzenleme ve denetleme mekanizmalarında yapısal organizasyonların olduğu görülmektedir. Özellikle şer'î denetimin klasik denetim türleri içerisinde konumlandırılma imkanının yanında müstakil olarak da sistemleştirilmesi mümkündür. Ana hatlarıyla ifade edildiğinde İslami finans sisteminin kurumsal yönetim içerisindeki kendine özgü ve ortak denetim yapısı şu şekildedir; (**Şekil:13**)

⁷³² TKBB, “Danışma Kurulunun Oluşumu, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ”, Kurul Karar No:253, TKBB (2018).

⁷³³ Sultan, *A Mini Guide to Shari'ah Audit for Islamic Financial Institutions- A Primer*.

Şekil 13: İslami Finansın Kurumsal Yönetim Yapısında Denetim Unsurları
Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Denetimi yapan açısından bağımsız ve iç denetim, denetimin amacı açısından uygunluk denetimi (şer'î) ve denetimin zamanı açısından ara veya özel denetim İslami finans endüstrisi için mevcut olan denetim mekanizmalarını ifade etmektedir. Özellikle denetim türleri içerisinde şer'î denetimin bağımsızlık temelinde iç denetim kategorisinde ele alınması da yapısal anlamda işlevselliğe uygun düşmektedir. Klasik teoride bağımsız denetim, denetleyenin durumuna göre belirlenir ve kurum organizasyonu bünyesindeyse iç, kurum organizasyonu bünyesinde değil ise dış denetim olarak adlandırılır. Bağımsız olması durumu iç ve dış denetim için ortak bir bileşen olmakla birlikte iç denetimde kurum içi organizasyon bünyesinde görev yapanların bu işi üstlenmesi bağımsız olmalarına engel teşkil etmemektedir. Bununla birlikte kurum içi denetmenler tarafından faaliyetlerin uygunluğuna dair denetimin yapılması bazı sakıncalı durumları ortaya çıkarmaya müsaittir. Bu yüzden İslami finans endüstrisi için kurum içi organizasyonlarda görev alanların bu işi üstlenmesi birçok tartışmayı beraberinde getirirse de yürürlükte olan hâkim yapılanma bu şekildedir.⁷³⁴ Çünkü iç denetim mekanizmaları bir standarttan daha ziyade kurum içi kriterlere göre düzenlenir. Bundan dolayı denetim mekanizmasında mevcut olan iç denetçilerin yanında üst bir denetimin (dış denetçiler gibi) var olması ve onlar tarafından da üst merci olarak kontrol edilmesi İslami perspektife daha uygundur. Güven esas denetim şart ilkesi gereğince üst denetçilerin kurum organizasyonu dışından olup bağımsız olmaları asıldır. Bu yüzden dünya uygulamalarında dış denetimi gerçekleştiren yapıların aynı zamanda hukuki olarak yasal çerçevede

⁷³⁴ Mathew Kevin Bosi, Melissa Della Joy, "Issues and Challenges of Auditing In Islamic Financial Institutions", *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, c. 6, sy. 2 (2017), ss. 15-17.

belirlenmiş ve kararlarının bağlayıcılığı iç hukuk tarafından da benimsenmiştir. İslami finans açısından da düzenleme ve denetleme yapısının yasal ve hukuki çerçevede belirlenmesi ön şart niteliğinde olsa da birçok nedenden ötürü uygulamada gönüllülük üzerine yerleşik hale gelmiştir.⁷³⁵

İslami finans endüstrisi adına düzenleme ve denetleme organizasyonlarından IFSB ve AAOIFI ihtiyati düzenleme teorisine göre kurumsal yapılarını şekillendirmiş ve bu esaslara göre standartlar geliştirerek faaliyet göstermektedir. Şer’î denetimle ilgili uluslararası kuruluşların yayınlamış olduğu standartların genel görünümüne bakıldığında;

- Şer’î danışma kurulunun atanması, ücretleri, üyelik nitelikleri, görev, yetki ve sorumlulukları, bağımsızlığı, şer’î inceleme ve raporlama ile mesleki ilkeleri ihtiva etmektedir. Ayrıca merkezi şer’î danışma kurulunun müstakil şer’î danışma kurulu ile aynı nitelikleri haiz şekilde ele alınmıştır.
- Şer’î uyum fonksiyonları açısından da görev, yetki ve sorumluluk alanları, insan değeri ve bağımsızlığı, raporlama, yönetim ve şer’î danışma kurulunun sorumlulukları ele alınmıştır.
- Şer’î iç denetim ve dış denetim fonksiyonu bağlamında yayınlanan standartların denetim süreci, insan değeri, raporlama ve dış hizmet alımlarını açıkladığı görülmüştür.

Yapısal çözümler ve işlevsellik açısından yayınlanan çerçeve standartların hem ulusal hem de uluslararası İslami finans kuruluşları için bağlayıcılığı, uygulanabilirliği, hukuki ve mali yaptırımlara konu olup olmaması ve her bir İslami finans kuruluşunun kendine has özelliklerinin mahfuz olması gibi etmenler zorluk alanı oluşturmaktadırlar. Bu yüzden standartların İslami finans kuruluşlarının şu dört unsuruna göre (ürünler, yürürlükte olan hukuki sistemler, raporlama kültürü, risk unsurları/yönetimi) zorlukları aşmaya yönelik kurumsal politikaların belirlenmesi bu zorluğun yükünü hafifletebilir.⁷³⁶ Ancak mevcut standartlar ürünlere yönelik belirli bir ideali yakalamışken ülkelerin mer’î hukuk yapısına göre uyarlanmamış olması, birçok ülkenin raporlama kültüründe farklılıkların bulunması ve risk unsuru ile yönetim anlayışında doğası gereği ortaya çıkan farklılıklar gibi nedenlerden ötürü ideal standartlaşma sağlanamamıştır. Bu yüzden İslami finans endüstrisinin kendine has, kapsayıcı ve etkin bir düzenleme ve denetleme mekanizması ihtiyacı aşikârdır.

⁷³⁵ Dusuki, *Islamic Financial System*, ss. 145-49.

⁷³⁶ Abdul Rahman, “Shariah Audit for Islamic Financial Services”, ss. 133-46.

4.1. Şer'î Denetim Uygulama Örnekleri (BNM-AAOIFI-IFSB)

Malezya Merkez Bankası (BNM), yayınladığı şer'î denetim çerçeve esaslarına göre yapılan tanımda şer'î denetimin temel amacı; sağlam bir denetim anlayışı oluşturmak amacıyla, İslami finans endüstrisinin ticari faaliyetlerine, iş ve işlemlerine değer katmak, şer'î uyum derecesini iyileştirmek ve paydaşlarına nesnel güvence sağlamak için tasarlanmış belirli aralıklarla yapılan periyodik bağımsız değerlendirme sürecini ifade etmektedir.⁷³⁷ BNM tarafından şer'î denetimin yürütülmesi İFE iç denetim birimi içerisinde ele alınmıştır. Bu açıdan İFE kurumsal yönetimi içerisinde yer alan iç denetim biriminin görev ve sorumluluk alanı, daha geniş bir kapsamı ifade etmektedir. Bu şekilde organizasyonel yapıda yer alan iç denetçi aynı zamanda şer'î çerçeveyi de ele almakla yükümlü tutulabilmektedir.⁷³⁸ Yani iç denetçi hem kurumsal yönetimin işleyişini hem de şer'î denetimin hedeflerini kontrol etmek gibi önemli bir sorumluluğu üstlenmiştir. İFE içerisinde uygulanan iş ve işlemlerin şer'î ilkelere uyumlu olması şer'î denetçinin başarısını, uyumsuzlukların ortaya çıkması ise başarısızlığını ifade etmektedir.⁷³⁹ İşte tam bu noktada şer'î denetçinin de denetimini gerçekleştirecek olan bir üst merciinin kurumsal yönetim içerisinde bulunması ya da dış denetim ile bunun tesis edilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası İF kuruluşları (IFSB) yayınladıkları şer'î yönetim standartları ile İslami finans endüstrisinde uygun nitelikte ve mesleki deneyime sahip şer'î denetçilerin iç denetim biriminde veya müstakil olarak kurumsal organizasyonları içerisinde konumlandırmayı tavsiye etmektedir. Yayınladıkları standartlar içerisinde de şer'î denetçilerin niteliksel özellikleri belirtilmiştir. Bu nitelikler; yetkinlik, dürüstlük, adalet, itibar gibi özelliklerle açıklanarak tavsiye edilmiştir. AAOIFI ise İFE içerisinde kurumsal yapı olarak öngördüğü şer'î danışma kurulundan farklı olarak şer'î denetçilerin organizasyon içerisinde yer almasını tavsiye etmektedir.⁷⁴⁰ Bu açıdan şer'î denetçilerin şer'î danışma kurullarından farklı nitelik ve yetkinliğe

⁷³⁷ BNM, *Shariah Governance*, par. 2.2.

⁷³⁸ Jenny Stewart, Nava Subramaniam, "Internal Audit Independence and Objectivity: A Review of Current Literature and Opportunities for Future Research", Working Paper, *Discussion Papers in Accounting*, Discussion Papers in Accounting Australia: Griffith University Department of Accounting Finance and Economics, 03.2009, ss. 5-7.

⁷³⁹ Zurina Shafii v.dğr., "Shariah Audit Certification Contents: Views of Regulators, Shariah Committee, Shariah Reviewers and Undergraduate Students", *International Journal of Economics and Finance*, c. 6, sy. 5, s. 211.

⁷⁴⁰ AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions*, s. GS 1, GS 11.

sahip olması beklenmektedir. Genel ahlaki ilkelerle birlikte şer'î ilke ve esasların bilgisine hâkim olup mesleki açıdan (denetim) yetkin olmalıdır. Şer'î danışma kurulu tarafından yayınlanan fetvalar, hükümler ve rehber ilkeler şer'î denetçinin İFE içerisinde iş ve işlemlerin İslami finansın genel ilkeleri ile uyumlu olup olmadığını denetleme sürecinde faydalandığı yol gösterici kaynakları da ifade etmektedir.⁷⁴¹

İslami finansın, İslam hukukunun ilke ve esaslarına uygun olmasının zorunluluğu ulusal veya uluslararası İFK'ların faaliyetlerinin bu ilkelere uyumlu olmasını gerektirmektedir. İFK içerisinde şer'î risk olarak isimlendirilen iş ve işlemlerin şer'î uyumsuzluğu hem İFK'ların devamlılığı hem de İslami finans sisteminin gelişimi üzerinde ciddi sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle etkin bir şer'î denetim İFK'ların istikrarını ve geleceğini belirleyen bir öneme sahiptir. Bu önemden ötürü ulusal ve uluslararası İFK'lar kurumsal yönetim ve operasyonel faaliyetlerinin İslami ilkelere uygun/uygun olmayan yönlerini denetlemek için kurumsal düzenlemeler yapmak zorundadır. İFK'lar içerisinde bu görevi üstlenen ve hayati bir öneme sahip olan yapılar (şer'î yönetim kurulu, şer'î danışma kurulu, şer'î denetim mekanizmaları) denetim, izleme, inceleme ve kural/fetva yayınlama işlevini üstlenmiş olurlar. Bu görevi üstlenen mekanizmalar, paydaşlarına karşı İFK'ların yürüttüğü işlemlerin şer'î uygunluğunu da garanti etmiş olurlar.⁷⁴²

4.2. Arzular ve Gerçekler Arasında Şer'î Denetim

İslami finans kurumlarında şer'î denetim fonksiyonunun beklentilerini (arzular) ve fiili uygulamalarını (gerçekler) incelemek, İFK faaliyetlerinin İslami ilkelere uygun olmasını sağlamak ve paydaşlarının güvenini ve sektöre olan inancını korumak açısından oldukça önemlidir. Arzular ve gerçeklik arasında şer'î denetimin İFK içerisinde; bağımsızlığı, çerçevesi, kapsamı ve niteliği üzerinden değerlendirilmektedir.⁷⁴³ Bu başlığın metodolojisi, şer'î danışma kurulları ve şer'î

⁷⁴¹ Grassa, "Shari'ah Governance System in Islamic Financial Institutions", ss. 335-38.

⁷⁴² Grais, Pellegrini, "Corporate Governance in Institutions Offering Islamic Financial Services: Issues and Options", ss. 9-29; Rammal, "The Importance of Shari'Ah Supervision in Islamic Financial Institutions", ss. 204-8; Grassa, "Shari'ah Governance System in Islamic Financial Institutions", s. 337.

⁷⁴³ Kasim, Mohamed Ibrahim, Sulaiman, "Shariah Auditing in Islamic Financial Institutions", ss. 127-37; Maliah Sulaiman, *Islamic Corporate Reporting: Between the Desirable and the Desired*, 1st ed Kuala Lumpur: International Islamic University Malaysia, 2005; Abdul Rahman, "Shariah Audit for Islamic Financial Services", ss. 133-46; Qatan, "Shariah Supervision: The Unique Building Block of Islamic Financial Architecture", ss. 273-87.

denetçilerin İFK içerisinde sorumluluklarını ve mevcut durumunu inceleyen önceki çalışmaların yöntem ve analizlerine dayanmaktadır.

ŞER'İ DENETİMİN ÇERÇEVESİ		
Arzulanan	Gerçekler	Değerlendirme
Şeriat denetiminin teorik çerçevesi, geleneksel denetim çerçevesinden farklı olmalıdır.	Şeriat denetiminin teorik çerçevesinin geleneksel denetimden farklı olması gerektiği gerçeğine rağmen, İFK'ların şer'î denetim çerçevesi bulunmadığından (Malezya Hariç) AAOIFI standartlarını kullanmaktadırlar.	Teorik çerçeve gelenekselden farklı olmalıdır, ancak şu anda prosedürler ve süreçler aynı olduğu için geleneksel denetim çerçevesinden çok farklı değildir.
ŞER'İ DENETİMİN KAPSAMI		
Arzulanan	Gerçekler	Değerlendirme
Şeriat denetiminin kapsamı, geleneksel denetimden daha geniş olmalıdır. Kurumun, bireyleri diğer kurumlar ve toplumla olan tüm ilişkilerinin boyutunu ifade eden ve ilkesel zeminde hedeflerini kontrol eden "sosyal denetim" kapsama alınmalıdır.	İFK'larda şer'î denetim uygulamalarının kapsamı muhasebe ve mali tablo denetimi ile sınırlıdır.	İFK'ların şer'î denetim ürünlerin şer'î uyumunu, denetim ise muhasebe ve finansal tablolara sınırlıdır. Kapsam genişletmenin maliyeti, insan değeri ve ihtiyacındaki algılar İFK kurum kültüründe yerleşik değildir. Arzulanan ile gerçekler arasında bir boşluk vardır.
ŞER'İ DENETİMİN NİTELİĞİ		
Arzulanan	Gerçekler	Değerlendirme
Şer'î denetimin yürütücüsü olan şer denetçi, şer'î eğitim, muhasebe ve finans eğitimi ile denetimin tüm gerekleri konusunda uzmanlaşmalıdır.	Şeriat denetimin uygulayıcıları hem şer'î hem de muhasebe konusunda yetkinliğe sahip görünmektedir.	Şer'î denetim bir iç denetim mekanizması ile yürütülmelidir. Dış denetçilerin şer'î denetime müdahalesine izin verilmemelidir. Şer'î denetimin yeniden denetimi açısından şer'î denetim niteliklerini sağlayan dış denetime tabi tutulmasında bir sakınca yoktur. Ancak İFK içerisinde incelenen yapılanmada; Her iki niteliğe sahip ancak tek bir pozisyonda yürütülen denetim, sadece şer'î nitelikteki denetim, iç denetçiler ile şer'î denetçilerin ekip çalışması ile yürütülen denetim, sadece iç denetim biriminin yaptığı şer'î denetim, şer'î denetimin dış denetçi tarafından yapılmadığı denetim uygulamaları İFK'nın gerçekleridir.
ŞER'İ DENETİMİN BAĞIMSIZLIĞI		
Arzulanan	Gerçekler	Değerlendirme
Şer'î denetçi, çalıştığı kurumdan bağımsız olmalıdır.	İFK'ların genelinde mevcut olan denetçiler kurumda çalışmayan bağımsız kişilerdir. Ancak denetçi oldukları için kurumdan belirli bir ücret almaktadırlar.	Şer'î denetçilerin çoğunluğu akademisyen ya da dini kurumlarda görevli kişilerdir. Ancak kurumlardan aldıkları ücretler ve kurumların tercihinin göre belirlenen konumları dolayısı ile bağımsızlık konusunda tartışmalar devam etmektedir. Arzulanan ile gerçek arasında bir boşluk vardır.

Tablo 11: İslam Ekonomisinin Arzuları ile Gerçekleri Arasında Şer'î Denetim

Kaynak: Yazar tarafından "Shariah Auditing in Islamic Financial Institutions: Exploring The Gap Between The 'Desired' and The 'Actual'" isimli çalışmadan esinlenerek hazırlanmıştır.

Şer'î denetimin; çerçevesi, kapsamı, niteliği ve bağımsızlığı bağlamında ele alınması İFK'lar içerisinde yürürlükte olan uygulamaların arzular ve idealler arasındaki boşluk ya da bir diğer ifade ile eksik boyutu görünür hale getirmektedir. 2000'lerden günümüze kadar ortaya konan çalışmaların süreci dikkate alındığında İFK'ların önemli bir mesafe kat etmesi gelecek vizyonunda bu boşluğun doldurulabileceğini gösterebilir. Ancak bu alandaki yapısal gereksinimler ve kamusal talep açısından sektörün gerekli olan ihtiyacı ivedikle giderilmelidir. Bu gereksinimleri gidermek adına küresel mimari oyuncularının şer'î denetim alanında belirlemeye çalıştığı çerçeve arzuların gerçekleştirilmesinde önemli bir fırsat olarak gözükmektedir.

Şer'î denetimin yürütülmesinde sorumlu olan kişi veya kurumsal yapılar için de küresel mimari oyuncuları tarafından çerçeve esaslar belirlenmeye çalışılmıştır. AAOIFI, iç denetime bağlı olarak şer'î denetim mekanizmasının unsurlarını; insan değeri, görev ayrılığı ve denetim ilkeleri olarak belirlemiştir. Şer'î denetimi yürütmekle görevli olan insan değerinin İslami ilkelere aidiyet duyan, deneyimli, görev ve sorumluluk bilincinde olan insanlar arasından seçilmesini ve sürekli olarak şer'î ve diğer eğitime tabi tutularak geliştirilmesini ve performans kriterlerine tabi tutularak denetlenmesini tavsiye etmektedir.⁷⁴⁴ Bu insan değerinin işe alım sürecinde ve iş sonrası performans değerlendirmesindeki sorumluluğu da şer'î danışma kurullarına vermiştir. İşe alınan şer'î denetçinin ya da şer'î iç denetim uzmanının kurumun herhangi bir başka operasyonel görevini üstlenmeyecektir. İFK kurumsal yönetimi de şer'î denetimle ilgili iç prosedürler ve rehber ilkeler düzenleyerek şer'î denetçiyi yetkili kılacaktır.⁷⁴⁵ Bu açıdan şer'î denetçilerin oynadığı rol, görev ve sorumlulukları, nitelikleri, bağımsızlığı çalışmanın bundan sonraki kısmında incelenecektir.

4.3. İslami Finans Endüstrisinde Şer'î Denetimin Yürütülmesi Açısından Şer'î Denetçiler

İslami finans endüstrisinde türlerine göre denetimi yürüten çeşitli birimler var olmakla birlikte İslami finans paydaşlarının ve toplumun kendisinden beklenen *asli denetim* veya *özdenetim* olarak ifade edebileceğimiz şer'î denetimi gerçekleştiren

⁷⁴⁴ AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions, Standart No:3*.

⁷⁴⁵ Ibrahim, Hameed, *Accounting & Auditing for Islamic Financial Institutions*, ss. 436-37.

denetçiler (murakıplar) önemli bir sorumluluk ve görevi ifa etmektedirler. Geleneksel düzenleme ve denetleme çerçevesinde işin gerekli kıldığı tüm hususlar “denetçiler” için tanımlanmış olsa da şer’î denetçilerin görev tanımlarının İFK içerisinde farklı şekillerde tanımlandığı ve bu konuda ortak bir görev tanımının yapılmadığı görülmektedir. Yapılan tanımlarda şer’î denetim görevini üstlenen bu denetçilerin “yeterli bilgi, deneyim, beceri ve eğitimlere sahip olup tecrübeleri olmaları gerekir” gibi genel bir çerçevenin belirginleştiği görülmektedir. Denetimde hâkim olan genel anlayışın çalışma ve raporlama standartlarına uygun bir hizmetin yürütülmesi şeklinde belirgin olması uluslararası (IFSB ve AAOIFI gibi) kurumları şer’î denetçiler için görev tanımı yapan standartlar/rehber ilkeler yayımlamaya sevk etmiştir. Bu bağlamda Türkiye Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KKGK) tarafından 14 Aralık 2019 tarihli ve 30978 Sayılı Resmî Gazetede, Faizsiz Finans Denetim Standartlarına İlişkin Kurul Kararları içerisinde “Faizsiz Finans Kuruluşlarının Bağımsız Denetimini Yürüten Denetçiler İçin Etik Kurallar” yayımlanarak denetçilerin tanımı ve diğer konulardaki çerçeve mevzuatımıza kazandırılmıştır.⁷⁴⁶

Literatür içerisinde şer’î denetçilerin görev alanlarına dair hem sektörel hem de ilkesel açıdan bir dizi esaslar belirlenmiştir.⁷⁴⁷ İFK’lar düzenli olarak şer’î tarama işlemlerini gerçekleştirebilmeleri adına kurum içi düzenlemeleri yaparak bünyelerinde şer’î denetçileri bulundurmalıdır. İç denetim ve dış denetim birimi olarak kurumun iç mimarisinde şer’î denetim fonksiyonları net bir şekilde belirlenmelidir. Şer’î denetçilerin İFE içerisinde iç denetime bağlı bir departman olarak organize olması aynı zamanda bağımsızlık sorununu gündeme getirmektedir.⁷⁴⁸ Bu sorunu aşmak için ikili sistem (iç ve dış) etkinlik ve uyumluluk açısından daha uygun görülmektedir. Ayrıca şer’î danışma kurulu ve üst bir mercii olarak merkezi şer’î danışma kurulu ortaya çıkabilecek bu tür etkinlik sorunlarını hafifletecek bir misyona sahiptir. Tüm bu yönleriyle kurumsal bağlamda yürütülen ön süreçlerin ardından yayınlanan ilke ve rehberlerden hareketle şer’î denetimi

⁷⁴⁶ Mevzuata kazandırılan ve 1 adet etik kural ve 6 standart AAOIFI tarafından yayınlanan standartların Türkçeye çevrilmiş halidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kamu Gözetimi ve Muhasebe Denetim Standartları Kurumu, “Faizsiz Finans Denetim Standartları”, (18.03.2020),

⁷⁴⁷ Kevin Bosi, Della Joy, “Issues and Challenges of Auditing In Islamic Financial Institutions”, s. 16.

⁷⁴⁸ Zurina Shafii v.dğr., “Human Capital Development in Shariah Audit”, *Middle-East Journal of Scientific Research (Research in Contemporary Islamic Finance and Wealth Management)*, sy. 13 (2013), ss. 28-34.

gerçekleştiren denetçilerin rol ve sorumlulukları ana hatlarıyla çalışmanın bundan sonraki kısmında incelenmiştir.

4.3.1. Şer’î Denetçilerin Rol ve Görevleri

Geleneksel denetim anlayışında denetimi yürüten kişilerin rolleri, hesapların onaylanması ve şirketin mali performans raporlarına yönelik görüş ifade etmekle sınırlıyken İslami finans sisteminde denetçilerin rolü çok daha geniş bir sorumluluk alanını içermektedir.⁷⁴⁹ Geleneksel denetim anlayışında denetçiler kurumun ortaklarına veya sahiplerine karşı sorumluyken paydaş çerçevesini oluşturan kurumun alacaklıları ya da finans kaynakları gibi kesimlere karşı sorumlu değildir.⁷⁵⁰ Dahası geleneksel denetim anlayışında konumlanan denetçiler, toplumsal normların ihdas ettiği sosyal yükümlülüklerle karşı da sorumlu değildir. Denetçi olduğu kurumun toplum zararına işler yapıyor olması veya toplumun zararına sebep olacak durumların kurumsal yapı içerisinde ortaya çıkmasıyla meydana gelecek sosyo-ekonomik dışsallıklara karşı sorumluluğu yoktur. Geleneksel denetçilerin modern hukuk ve kurum kültürüne göre iş ve işlemleri yürüttüğünden bunların dışında herhangi bir dini veya ahlaki normun denetimde geçerli olması da söz konusu değildir. Ayrıca geleneksel denetimi yürüten denetçiler, denetlediği kurumun politikaları açısından ihtiyatılığı ya da uygunluğu denetlemez ve bunlar hakkında görüş ve öneri sunamaz. Hatta kurum, kendi kurumsal yönetim anlayışıyla hareket edip uygunsuz iş ve işlemleri (hukuka veya standartlara) yürüterek kurumsal bir politika dahi belirleyebilir. Denetçi bu konuda süreci engellemek, hukuksuzluğu ortadan kaldırmak veya herhangi bir görüş belirtmek zorunda değildir ve böyle bir görev tanımı da yoktur.⁷⁵¹ Buradan hareketle İslam ekonomisinin denetim anlayışında yürütücü olan denetçilerin rol ve görevleri, geleneksel finans sisteminin denetçilere belirlediği rol ve görevlerden çok daha geniş kapsamlı olup genel yaklaşımı tıpkı Hisbe kurumunda hisbedârların sahip olduğu “iyiliği emretmek, kötülüğü men etmek” prensibidir.

⁷⁴⁹ Mohd Rushdan Yaso’a, Wan Amalina Wan Abdullah, Wan Anisah Endut, “The Role of Shariah Auditor in Islamic Banks: The Effect of Shariah Governance Framework (SGF) 2011”, *International Journal of Financial Research*, c. 11, sy. 4 (2020), s. 444.

⁷⁵⁰ M. Akram Khan, “Role of the Auditor in an Islamic Economy”, *Journal of Research in Islamic Economics*, c. 3, sy. 1 (1985), s. 33.

⁷⁵¹ Khan, “Role of the Auditor in an Islamic Economy”, ss. 33-34.

İFE’de faaliyet gösteren dış finansörler açısından da şer’î denetçiler önemli bir sorumluluk rolü üstlenirler. İFK’nın dış finansman kaynakları faizsiz finansman araçları olan öz sermaye ya da mudarabe yoluyla risk sermayesi üzerine kuruludur. Kar-zarar paylaşımı temelinde mudarabe akdi üzerinden sermaye sağlayan dış finansörler, ortaya çıkan kârın veya zararın bilgisini yönetim tarafından beyan edilen gerçeklere göre belirlerler ve buna güvenirler. Böyle bir güvencenin yokluğunda kurumun dış finansman kaynakları son derece çekingen hale gelir ve kurum finansal kaynak bulma noktasında sıkıntılara düşer. Böylece İslami finans kurumunun faizsiz finansmana dayalı fon kaynağı bulması imkânsız hale gelebilir. İşte şer’î denetçi burada dengeyi sağlayan bir unsur haline dönüşür. Geleneksel anlayışta dış finansörün hak ve menfaati, önceden belirlenmiş faiz oranı ile korunmaktadır. Bu açıdan finansör faiz tahakkukundan sonra nihai kâr veya zarar miktarına ulaşıldığından emin olacağından denetçinin beyanına gerek duymaz. İslam ekonomisinde ise denetçinin kar veya zarar beyanı ile ilgili raporu kurumsal yönetime sunulmadan önce bağımsız dışsal üçüncü bir taraf tarafından da teyit edilmesi gerçekliği yansıtması açısından önemli bir süreçtir. Ayrıca, dış finansörler bu bilgilere ulaşmalı ve şeffaflık ilkeleri denetimin tüm sürecinde etkin bir şekilde işletilmelidir. İslam ekonomisinde denetçinin rol ve görevi bu hususları da ihtiva edecek şekilde belirlenmediği takdirde paydaşların gerek duyduğu güven ve destek yeterli düzeyde oluşamayacak ayrıca geleneksel denetimden de bir farkı kalmayacaktır.

Fon yönetimi konusunda da şer’î denetçilerin rol ve sorumlulukları vardır. İFK’ya ait fonları alan yatırımcılar, kurumsal yönetimin ekonomiklik, verimlilik ve etkinlik açısından gereken özeni (ilkesel) göstererek fonları ve kurumu yöneteceklerine dair bir güvence talep edeceklerdir. Yatırımcı ve finansörlerin bu kaynakların uygun şekilde yönetilmesi konusunda elde edeceği güvencenin bir bölümü şer’î denetim kapsamına giren iş süreçlerinin ve uygulamalarının bağımsız bir incelemesiyle elde edilecektir. Bu nedenle İFK’lar, şer’î denetçinin denetim kapsamı ve çerçevesini finansal kaynakların yönetimini de kapsayacak şekilde genişletmelidirler. Böyle bir şer’î denetim çerçevesi için de şer’î denetimin kriterleri, ilkeleri veya standartları genel kabul görmüş İslami yönetim uygulamalarından türetililebilecektir. Sonuç olarak, böyle bir denetimin İslami

perspektifle ele alınan kurumsal yönetim standartlarına gerekliliği ortaya çıkmış olacaktır. Böylece, denetçinin İslam ekonomisindeki rolü, fon, kaynak ve etkinlik yönetimini içerecek şekilde geniş bir tabanda ele alınmış olacaktır.⁷⁵²

İslam ekonomisinde şer’î denetçilerin geleneksel denetim anlayışından farklı olarak “sosyal sorumluluk” raporu düzenlemeleri İFE’nin sosyal sorumluluk vizyonuna önemli ölçüde katkı sunacaktır. Şer’î denetçilerin “öz denetim” veya “ihسان” raporu gibi isimlerle düzenleyeceği sosyal sorumluluk raporu, İFK’nın ne denli toplumsal faydalar sağladığını şu hususlar üzerinden inceleyerek beyan etmeli ve böylelikle de geleneksel denetimden ayrıştırıcı yönü ortaya konmalıdır.

Kurumsal açıdan “diğerkâmlık” örneği teşkil edip etmemesi, toplumsal fedakarlık boyutları, yardımlaşma (teâvun) faaliyetleri, infak ve sosyal yardım destekleri, eğitim, sanat ve çevre açıdan yürüttüğü proje destekleri, kurumsal açıdan insani değer yaklaşımı gibi konularda kurumun sosyal sorumluluk denetimi gerçekleştirilmeli ve bunu kurumsal yönetime rapor olarak sunmalıdır.⁷⁵³ İslam ekonomisinin insanı merkeze alan yaklaşımlarının sonucu olan “ihسان raporu” yürürlükte olmamasına rağmen İslam ekonomisinin arzuları arasında yer alan önemli bir unsurdur. Bu bağlamda önerilen kurumsal model içerisinde katılım finans kurumlarının sosyal sorumluluk düzeyleri⁷⁵⁴ de ele alınarak İFE içerisinde Türkiye katılım finans mimarisinin özgünlüğü ortaya konulmuş olacaktır.

4.3.2. Şer’î Denetçinin Nitelikleri

Denetim hem bilgi hem de mesleki deneyimi gerektiren bütüncül bir olgudur. Bu açıdan şer’î denetimi gerçekleştirecek olan denetçilerin hem bilgi hem de mesleki tecrübe düzeyleri yeterli olmalıdır.⁷⁵⁵ Örneğin Uluslararası Muhasebe Federasyonu (IFAC), denetimi gerçekleştirecek denetçiler için 8 yeterlilik standartı belirlemiş ve bu ilkelere matuf olarak da iç denetim biriminde yer alan denetçilerin bilgi açısından yeterlilikleri ve nitelikleri finansal kurumlarda neredeyse yerleşik hale gelmiştir. Bu yeterlilikler; (i) denetim ile ilgili resmi bir eğitim almış olması, (ii) mesleki tecrübeye

⁷⁵² Khan, “Role of the Auditor in an Islamic Economy”, ss. 35-36.

⁷⁵³ Khan, “Role of the Auditor in an Islamic Economy”, ss. 37-38.

⁷⁵⁴ Saime Kavakçı, Feyza Cevherli, “Türkiye’deki Katılım Bankalarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri ve Bu Projelerin Toplumsal İzdüşümü”, *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar II*, İstanbul: TKBB Yayınları, t.y., ss. 43-81.

⁷⁵⁵ R. K. Mautz, Hussein A. Sharaf, *The Philosophy of Auditing*, American Accounting Association, 1961, ss. 41-42.

sahip olması, (iii) mesleki değerlere haiz olması, (iv) mesleki etik bilgisine sahip olması, (v) denetimle ilgili farklı bağlam ve uygulamaları anlayabilme, (vi) denetimle ilgili konularda yorumlama ve (vii) denetimle ilgili raporlama kültürüne sahip olma IFAC tarafından denetçiler için yeterlilik çerçevesi olarak belirlenmiştir. İFE için ise geleneksel çerçevede yerleşik olan bu yeterlilikler bilgi ve mesleki düzey yeterliliğini ifade edebilir. Ancak şer’î ilkelerin bilgisi ve şer’î ilkelere dayanarak elde edilen mesleki deneyim bu konuda İslami finansın şer’î denetçi yeterliliklerinin kendine özgü bir formatta düzenlenmesini de zorunlu kılmaktadır.⁷⁵⁶

İFE, şer’î denetimi gerçekleştirebilmek için muamelat fıkıhı gibi teknik bilgi düzeyini ifade eden şer’î konulara vakıf eğitim düzeyini temel düzey olarak kabul etmektedir. Hem iç denetimin hem de şer’î denetimin etkinliği şer’î denetçilerin yeterlilik düzeyi ve niteliksel özellikleriyle doğrudan ilişkilidir. İFE kurumsal mimarisinde farklı alanların gerektirdiği bilgilere mündemiç olan tam donanımlı iç denetim ve şer’î denetim biriminin beşerî sermayesi (insan değeri) alanın yeni gelişmesi, akademik düzeyde eğitim programlarının köklü olmayan yapılanma süreci ve diğer bazı sebeplerden ötürü geleneksel denetçilerle kıyaslandığında zayıf bir görünümündedir. Bu durum aynı zamanda İFE için şer’î denetimin zorluk alanlarından. Ayrıca bu alanda yetkin ve bağımsız insan değerinin yetiştirilmesi için gerekli alt yapının her yerde aynı düzeyde olmaması da ayrı bir zorluk derecesidir.⁷⁵⁷ Bu zorluğu aşabilmek adına İFK’lar denetçinin yeterlilik ve donanımlarını kendi kurumsal kültürleri çerçevesinde belirleyip yürürlüğe koymaktadırlar ve bir sektör haline gelen sertifikasyon süreci ile bunun belgelendirilmesini yeterli görmektedirler.⁷⁵⁸ Bu yüzden İFE kurumsal mimarisi içerisinde nitelikli insan değeri ihtiyacını karşılayacak mesleki eğitim ve yeterlilik düzeyi geliştirme programlarının yürütülmesi elzemdir.⁷⁵⁹ Önerilen kurumsal model içerisinde araştırma ve eğitim daire başkanlığı bünyesinde akademik çevrenin ve dış paydaşların katkılarıyla bu sürecin sürdürülebilir bir şekilde işletilmesi önerilmiştir.

AAOIFI’nin İslami finans kurumları için yayınladığı 1 numaralı yönetim standartında organizasyon içindeki önemli bir konuma yerleştirilen şer’î danışma kurulu (şer’î denetim kurulu) üyelerinin şer’î birikim, şer’î iş ve işlemlere dayalı

⁷⁵⁶ Khan, “Role of the Auditor in an Islamic Economy”, ss. 38-39.

⁷⁵⁷ Abdul Rahman, “Shariah Audit for Islamic Financial Services”, ss. 133-46.

⁷⁵⁸ Shafii v.dğr., “Shariah Audit Certification Contents”, s. 212.

⁷⁵⁹ Yaacob, Donglah, “Shari’ah Audit in Islamic Financial Institutions”, ss. 224-39.

uygulamalar, finansal ve hukuki konular, pazarlama ve hatta muhasebe gibi birçok konuda donanımlı olmasını tavsiye etmektedir. Şer’î danışma kurulunun en az üç üyeden oluşması ve buna ek olarak da kurul üyelerinin İslami finans kurumunun yöneticilerinden veya önemli hissedarlarından olmaması gerektiği nitelikler açısından ifade edilmektedir. Dolayısıyla şer’î danışma kurulunun konumu, kurum içi bir yapılanma olmasına rağmen üyelerinin kurumdan bağımsız olması (dışarıdan) tavsiyesi yapılmıştır.⁷⁶⁰ Sonuç olarak İFE kurumsal mimarisi içerisinde şer’î danışma kurul üyelerinin yeterlilikleri aynı zamanda şer’î denetçilerin yeterlilik kapsamını ifade ettiğinden müstakil bir çerçeve getirilmemiştir. Bu konuda İFE kurumsal mimarisinin şer’î denetçiler açısından en görünür örneğini teşkil eden Malezya, iç denetim biriminde görev alacakların sayısını, niteliğini, deneyim düzeylerini ve derecelerini Malezya İç Denetim Enstitüsü (IIAM) eliyle düzenlemiştir. Buna göre denetim alanında lisansüstü düzeyde eğitim alanlar en az bir yıl, lisans ve ön lisans düzeyinde eğitim alanlar ise en az iki yıl mesleki deneyime sahip olmak zorundadırlar. Bu düzeyde eğitim alamayanlar ise denetim alanında en az beş yıllık bir deneyim geçmişine haiz olmaları gerekmektedir.⁷⁶¹

4.3.3. Şer’î Denetçilerin Akreditasyonu

Şer’î denetçilerin yeterliliklerini ispat edilebilmesi için İFE içerisinde yaygın olarak -hem yetkinlik hem de meşruiyet kaynağı olma açısından- sertifikasyon sürecinin işletildiği görülmektedir. Sertifikasyon süreci hem şer’î denetim hem de şer’î denetçinin iş ve işlemleri yerine getirebilmesine olanak sağlayan “yeterlilik çerçevesini” doğrudan temsil eder hale gelmiştir. Mevcut durumda İFE’nin kurumsal mimarisinde bu yeterliliği kanıtlayacak veya akredite edecek uluslararası düzeyde yetkin bir kurum veya eğitim müessesesi bulunmamaktadır. Bu boşluk özel sektör faaliyetleriyle doldurulmaktadır. Cert, Redmoney ve Asia BIS gibi kurumlar ücret karşılığında bu sertifikasyon sürecini yürütmektedirler. Denetim, denetçi yeterliliği ve bunu belgelendiren sertifikasyon süreci, İFE içerisinde şer’î uyum ve şer’î denetimin akreditasyon yönünü ifade etmekte ve gün geçtikçe de yaygın bir uygulama olarak işletilmektedir. AAOIFI tarafından “şer’î yönetim standartları: 2”

⁷⁶⁰ AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions, Standart 1, 1/7*.

⁷⁶¹ “Requirements Internal Auditors – The Institute of Internal Auditors”, (26.04.2021), <https://iiam.com.my/certification/certified-internal-auditor/>; IIAM, “Guidance for an Effective Audit Function”, IIAM: The Institute of Internal Auditors Malaysia, 2017, <https://iiam.com.my/guidance-and-advisory/>.

içerisinde şer'î yönetim organlarından biri olarak ifade edilen *profesyonel şer'î denetim firmaları* bu sektörün ortaya çıkmasına dayanak olmuştur.⁷⁶² Sertifikasyon süreci bu açıdan akredite süreçlerinin çoğunda kilit bir rol oynamakta ve çok sayıda paydaşın gözünde iş ve işlemlerin meşruluk kazanmasında bir geçiş noktası olarak görülmektedir.⁷⁶³

Sertifikasyon süreci hem şer'î denetim hem de bunu gerçekleştirecek olan insan değerinin akreditesi ile şer'î uyumun İFK içerisinde etkin bir şekilde yapıldığına dair paydaşlarına kanıt sağlama işlevini yerine getirmektedir. Bu yönüyle sertifikasyon sürecinin nihai amacı meşruiyet kazanma arzusudur. Ancak şer'î denetim, şer'î denetçi ve şer'î uyumun sertifikasyon ile tesis edilebilmesinin önünde tartışılan ve zorluk alanı olarak görülen boyutlar vardır. Sertifikasyon sürecini yöneten kurumların yetkinliği, sertifikasyon sürecinin niteliği, sertifikasyonun kapsam ve çerçevesi, sertifikasyonun her yerde aynı işlevselliği görmesi gibi hususlar İFK içerisinde şeffaf ve net değildir. Bu yüzden sertifikasyon sürecinin boşlukları doldurulmuş bir şekilde İslam toplumunun öne çıkan kurum/kurumları (IDB, IRTI, COMSEC, IFA gibi) tarafından kapsam ve çerçevesi belirlenerek yürütülmesi daha sağlıklı görülmektedir. Çünkü İFK'nın topluma ve paydaşlarına “bu işlem, şer'î denetim birimimiz tarafından onaylanmıştır” ya da “bu işlem şu kurum tarafından onaylandı veya şer'î uygunluğu şu sertifika ile akredite edildi” gibi açıklamaları tatmin edici olmamaktadır. Ayrıca bu durum, İslam toplumlarında İslami finans algısının halen yerleşik düzeyde tesis edilememesine sebep olan önemli amillerdendir. Bu yüzden sertifikasyon veya akreditasyon süreçleri mevcut haliyle İFK'ların kamusal beklentilerine yeterli düzeyde cevap verememektedir.⁷⁶⁴

4.3.4. Şer'î Denetçilerin Bağımsızlığı

Denetimde “bağımsızlık” kavramı sanayi devrimi ile birlikte şirketlerin hissedarlara ve finansal kaynaklarına karşı güven kazanmak amacıyla mali ve finansal tabloların şirket dışından üçüncü bir tarafa denetletilmesiyle literatür

⁷⁶² AAOIFI Şer'î Yönetim Standartı 2 içerisinde İFK'lar için tavsiye edilen şer'î yönetim organları şu şekildedir: (i) Şer'î yönetim departmanı, (ii) şer'î denetçi, (iii) şer'î danışma kurulu, (vi) profesyonel şer'î denetim firmaları, (v) ulusal denetim birimleri ve (vi) uluslararası fıkıh kurullarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: AAOIFI, “Shariah Governance Standards”, s. SS: 2.

⁷⁶³ Olivier Boiral, Yves Gendron, “Sustainable Development and Certification Practices: Lessons Learned and Prospects”, *Business Strategy and the Environment*, c. 20 (2011), ss. 334-36.

⁷⁶⁴ Shafii v.dğr., “Shariah Audit Certification Contents”, ss. 212-13.

içerisine girmeye başlamıştır denilebilir. Krizlerden sonra ise daha da önemli hale gelen denetimde bağımsızlık tartışmaları yapılan düzenlemelerle denetimin zorunlu bir bileşeni olarak kabul edilmiştir. Zamanla iç denetim biriminin asli bir unsuru olarak görülen bağımsızlık üzerine mesleki sorumluluk tebliğleri, standartlar ve yönetmeliklerle daha güçlendirilmiştir.

Denetçinin bağımsızlığı veya bağımsızlık kavramı, literatür içerisindeki değerlendirmelerde ile AAOIFI, IFSB, BNM gibi kurumların yayınladıkları standartlarda/rehber ilkelerde; objektif, tutarlı, adil ve sorumluluk bilincinde olmak gibi soyut kavramlarla açıklanmıştır.⁷⁶⁵ Ancak bağımsızlık kavramı, Amerikan Mali Müşavirler Birliği (AICPA) ve Uluslararası İç Denetçiler Örgütü (IIA) gibi uluslararası kuruluşların yayınladıkları “denetçinin ve denetimin bağımsızlığı üzerine tebliğlerde” zihni ve görünüş olarak iki temel tasnifle incelenmiştir. Dış denetimde zihinsel bağımsızlık, iç denetimde ise görünüşte bağımsızlık yaklaşımı vurgulanmıştır. Zihinsel bağımsızlık; her türlü dış müdahale ve etkiden muaf olarak görevini yerine getirmeye olanak sağlayacak zihinsel tutumu ifade etmekte ve denetçinin dürüstlük, doğruluk ve objektiflik çerçevesinde kalarak şüphecilik içerisinde işini profesyonelce yapmasını amaçlamaktadır. Görünüşte bağımsızlık ise; denetçinin doğruluk, dürüstlük ve objektiflik ilkelerine bağlı kalarak işini hakkıyla yapmaya engel teşkil edecek bir eylemden uzak kalması olarak ifade edilmektedir.⁷⁶⁶

Tanımlardan hareketle bağımsızlık kavramının anlam çerçevesinde iki temel unsur ön plana çıkmaktadır. Hür olma (herhangi bir gücün etkisinde olmama) ve müstakil (ayrışma) olma. Bu iki unsur denetçinin elini güçlendiren ve denetimin etkinliğini tesis eden yeterliliktedir. Bu temel unsurlar, denetimin planlanması, inceleme süreci ve raporlama seviyesinde denetçinin hiçbir dış müdahaleye ve zihinsel baskıya maruz kalmamasını sağlamak açısından önemlidir.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ Zulkarnain Muhamad Sori, Shamsheer Mohamad Ramadili Mohd, “Auditor Independence and Corporate Governance”, *CRP*, 2015, <https://ikr.inceif.org/handle/INCEIF/1241>; Samy Garas, Chris Pierce, “The Independence of the Shari’a Supervisory Board in the Islamic Financial Institutions of the GCC Countries”, *Corporate Board: Role, Duties and Composition*, c. 6, sy. 2 (2010), ss. 20-34.; Rifaat Ahmed Abdel Karim, “The Independence of Religious and External Auditors: The Case of Islamic Banks”, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, c. 3, sy. 3 (1990), ss. 34-45.; AAOIFI, “Shariah Governance Standards”, s. SS:2; IFSB, *Guiding Principles On Shariah Governance Systems For Institutions Offering Islamic Financial Services*, s. (Framework).

⁷⁶⁶ Hasan Erken, “Denetimde ‘Bağımsızlık’ Kavramı”, *Denetişim*, sy. 1 (2009), ss. 17-18.

⁷⁶⁷ Stewart, Subramaniam, “Internal Audit Independence and Objectivity”, ss. 1-39; Erken, “Denetimde ‘Bağımsızlık’ Kavramı”, ss. 19-23.

Kurumsal bir ilişkinin olduğu yerde ve denetimin insan tarafından yürütülmesi “denetimin bağımsızlığı” ve “denetçinin bağımsızlığı” tartışmalarını her zaman mümkün kılacaktır. İFK içerisinde “ideal insan” ve “ideal kurum” varsayımıyla sabit kabul edilmekte, denetçinin bağımsızlığı da genel geçer bir kural çerçevesinde ele alınmaktadır. Allah’a ve ahiret gününe inanan veya inandığını iddia edenler tarafından yürütülen denetim, birçok olumsuz durum ihtimalini peşinen arka planda bırakmaktadır. Güven esas prensibi ile hareket eden İFK’lar olaya bu zaviyeden yaklaşarak denetçinin bağımsızlığı ile ilgili; objektiflik, sorumluluk bilinci, tarafsızlık, doğruluk/dürüstlük, adil olma ve ahlakilik ilkelerinden müteşekkil genel, soyut bir çerçeve çizmişlerdir. Bu çerçeve içerisinde denetçi, denetim esnasında çalıştığı veya denetlediği kuruma bir yabancı gibi davranmamalıdır. Ayrıca denetçinin denetimi gerçekleştirirken de sınırlılıklarını bilmeli ve geniş bir özgürlük çerçevesinde olaya yaklaşmamalıdır. Denetçi, sorumluluk bilincinde olmalı ama her türlü yanlışın kendi sorumluluğunda olduğu baskısından da kendisini kurtarmalıdır. Denetçi, yayınladığı raporların doğruluğu tartışılmaz ya da sonuçları kesin metinler olduğu yaklaşımında olmamalıdır. Bu bağlamda denetçilerin sahip olduğu haklar, mutlak haklardan daha ziyade yönetilmesi gereken imtiyazlar olarak görülmelidir.⁷⁶⁸ İFK’lar, denetimin toplumsal ve ilkesel bir görev olduğu bilincinden hareketle bu konudaki yaklaşımlarını her geçen gün iyileştirmekte ve zayıf yönlerini zamanla daha da iyi analiz ederek süreç gelişimini sürdürme eğilimindedir. 2000’li yıllardan sonra gelişen İFK mimarisi kendi iç kurumsal yapılarını da olgunlaştırmaya devam etmektedirler.

4.4. Şer’î Denetimin Güçlükleri

İslami finans kurumlarının finansal alanda yürüttüğü şer’î denetim uygulamaları geleneksel denetim anlayışına katkı sunacak bir biçimde ortaya çıkmış özgün bir alanı ifade etmektedir. Ancak finansal denetim alanına özgün katkılar sunabilecek olan şer’î denetimin literatür içerisinde ortak bir tanımının olmadığı görülmektedir.⁷⁶⁹ Ortak bir tanımın yapılamamasındaki en büyük etmen, İslam ekonomisinin idealleri ile gerçeklik arasındaki eksik boyuttan kaynaklı İslami finans

⁷⁶⁸ Erken, “Denetimde ‘Bağımsızlık’ Kavramı”, ss. 24-26.

⁷⁶⁹ Mulyany, Mohd Ibrahim, “Shari’ah Audit for Islamic Financial Institutions (IFS): Perceptions of Accounting Academicians, Audit Practitioners and Shari’ah Scholars in Malaysia”.

anlayışı ve bu anlayışı ortaya koyan “gerçek odaklı İslami finans” yazarlarının dünya görüşündeki farklılıklardır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ifade edildiği gibi idealleri ile gerçeklik arasına sıkışan İslami finans çalışmalarının (boşluk alanı) şer’î denetime de yansıdığı görülmektedir. İFE içerisinde şer’î denetimle ilgili ortaya konan görüşlerin yeterince “finans jargonuna” uygun olmaması mevcut uygulamalar ile literatür arasında bir uyumsuzluğu meydana getirmektedir. Yani arzular ile gerçekler arasındaki eksik boyut şer’î denetimde daha belirgin hale gelmektedir. Ayrıca yazarlar tarafından bu konu ile ilgili ortaya atılan fikirlerin yeterince incelenmeden uygulamaya konulması ya da modellenmesi “gerçeklik” ile uyumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Şer’î denetimin ve bu denetimi yürüten denetçilerin karşılaştıkları zorluk alanlarının arka planı şu başlıklar altında incelenebilir;

İFE İçerisindeki Ürün Farklılıkları

İFE ile konvansiyonel finans sistemi ürün yelpazesi açısından ana hatlarıyla karşılaştırıldığında; işlemin ticarete konu olması, kar-zarar paylaşımına dayanması ve faizli enstrümanlardan kaçınması dışındaki hemen hemen tüm operasyonelerde homojen (türdeş) olduğu görülmektedir.⁷⁷⁰ Konvansiyonel finans piyasasının oldukça rekabetçi olması ile piyasada tutunabilmenin bu rekabetle başa çıkabilme olanağına bağlı olmasından ötürü İFE’de her geçen gün ürün yelpazesinin genişlemesi ve stratejik ürünlerin tercih edilmesi zorunlu hale gelmektedir. Bu bağlamda İslami finans endüstrisi hem konvansiyonel finans sistemi hem de kendi içerisindeki rekabetçi yapıyla mücadele ederek piyasada tutunmaya çalışmaktadır.

Finans içerisinde yer alıp finansallaşmaya da meydan okuyan İslam ekonomisi bu paradoksal durumu “finansal ürünlerin İslamileştirilmesi” yaklaşımıyla çözmeye çalışmaktadır. Hâkim finansın ürünlerini İslamileştirme ve İslami finans ilkelerine uygun stratejik ürünler ortaya koyma konusunda başarılı olan İFE, mevcut durumda geniş bir operasyonel işlemler ağına sahip olmuştur. İFE’nin geniş ürün yelpazesi ülkeden ülkeye, kurumdan kuruma hatta şubeden şubeye farklılıklar gösterdiğinden bu ürünlere dair “müstakil şer’î uygunluk” zaruri hale gelmekte ve ortak bir ürüne/ürünleştirme dayalı şer’î denetim sistemi oluşturulamamaktadır. Bu

⁷⁷⁰ Muhammad Hanif, “Differences and Similarities in Islamic and Conventional Banking”, *International Journal of Business and Social Science*, c. 2, sy. 2 (2014), ss. 3-5.

yüzden şer'î denetim ve denetimi yürüten denetçiler açısından bu durum önemli bir zorluk alanını ifade etmektedir.⁷⁷¹

Standartlar/Yönergeler/Rehber İlkelerin Konumu

AAOIFI ve IFSB gibi kurumların şer'î denetim ve şer'î denetçiler için yayınlamış olduğu standartlar/rehber ilkelerin kökeni M. Akram Khan tarafından 1985 yılında İslam ekonomisinin denetim anlayışını yürütmekle sorumlu denetçilerin kapsam ve çerçevesini ifade ettiği tavsiyelere dayanmaktadır. Bu tavsiye niteliğindeki yaklaşımlarda; (i) ekonomik etkinlik, kurumsal verimlilik ve operasyonel iş ve işlemlerin yönetimi, (ii) muhasebe, finansal denetim ve denetçilerin eğitimi gibi konulara ağırlık verilmiştir. Bu tavsiyelerin daha sonraları (2000'den sonra) bağımsız kuruluşlar tarafından yayınlanarak kurumsal mimari içerisinde ortak bir kültür oluşturması ve İFK'larda da uygulanması oldukça önemlidir.⁷⁷² Dolayısıyla bu tavsiyeler, bugünkü uluslararası kuruluşlar eliyle yayınlanan standartlara dönüşerek şer'î denetim ve denetçi arzularını gerçekleştirmiş görülmektedir. Ancak bu arzuların standartlaşma açısından gerçekleştiği (form) ancak içerik ve uygulama noktasında (öz) bazı zorlukları olduğu söylenebilir. Özellikle uluslararası İFK'nın kurumsal yönetim ve şer'î denetim standartlarını yayınlanmasından itibaren İFK içerisinde şer'î uyum riskinin diğer risk unsurları arasına dağıtılması, iç denetim anlayışının farklılığına imkân vermesi şer'î denetimin etkinliği açısından zorluk alanlarını ifade etmektedir.⁷⁷³

İFE için şer'î denetimi güçleştiren önemli bir unsur da kanun, standart, yönerge ve rehber ilkelerin ya tek düzeyde (hâkim finans sistemine göre) ya da ikili bir mekanizmayla yürütülmeye mecbur bırakılmasıdır. İslami finans sisteminin hukuki alt yapısı geleneksel finans sistemine göre düzenlenen yerlerde şer'î denetimin yasal alt yapı mimarisi oluşturulmadığı için denetimin etkinliği ve denetimi gerçekleştirenlerin eli zayıflamakta, yapılan denetimler de tavsiye olma niteliğinden öteye geçememektedir. İkili sistemin yürürlükte olduğu yerlerde ise geleneksel finansın denetimi ile şer'î denetimin uyumsuzluklarıyla karşılaşmaktadır. Ayrıca geleneksel finansın denetimi ile şer'î denetimin ilkesel çatışması arasında kalan denetçiler proaktif davranış sergileme açısından da tam yetkili değillerdir. Bu

⁷⁷¹ Hanif, "Differences and Similarities in Islamic and Conventional Banking", ss. 11-15.

⁷⁷² Khan, "Role of the Auditor in an Islamic Economy", s. 39.

⁷⁷³ Yasoa', Abdullah, Endut, "The Role of Shariah Auditor in Islamic Banks", s. 449.

bağlamda uyumlaştırma açısından İFE için yayınlanan standart, ilke, yönerge ve rehberler geleneksel finansın güçlü hâkimiyetine karşı ilkesel bir duruş sergilemede zayıf kalmaktadır. Yayınlanan standartların veya rehber ilkelerin yürürlüğe konulduğu ülkelerde İFE için tavsiye veya tercihli bir sistem dizaynı yaşanan zorluğun (mecbur kalma) bir göstergesidir. Malezya, Pakistan ve Sudan gibi ülkeler şer’î denetim için mevcut yasal düzenlemeleri yaparak denetim etkinliğini zorunlu hale getirmiş ancak birçok ülkede bu zorunluluk hukuki sistem içerisinde konumlandırılamamıştır. Bu yüzden İFE’de şer’î denetimin usul ve esasları, standartlar, kılavuz ilke ve rehberler her yerde denetçilere aynı gücü, yetkiyi ve kolaylığı sağlayamamaktadır.⁷⁷⁴

Raporlama Kültürü

Geleneksel finans sisteminde yürürlükte olan raporlama kültürü finansal mimari içerisinde içselleşmiş ve hukuki sistemde tanınarak yerleşik uygulamalarla bütüncül bir çerçeve ile yürütülmektedir. İFE içerisinde raporlama kültürü geleneksel denetim mimarisi kadar yerleşik ve metodik olmadığı için raporların ne zaman, kim tarafından ve hangi usullerle düzenleneceği de tartışma konusu olmaktadır. Özellikle şer’î denetimin merkezi mi yoksa merkezi olmayan “şer’î denetim” veya “şer’î danışma kurullarınca” mı yürütüleceği konusunda bir netliğin olmaması raporlama işleminde kimin ve hangi yetkilerle bunu düzenleyeceği sorusunu gündeme getirmektedir. Ayrıca bağımsız denetim çerçevesi, iç denetim sistemi ve yetki alanı konusunda da İFE içerisinde bir netliğin olmaması raporlama sistemine doğrudan sirayet etmektedir. Raporlama kültürünün tüm yönleriyle yasal çerçevede ele alınmasını zorunlu kılan bu sebepler aynı zamanda şer’î denetimin etkinliğinde önemli bir gerekliliktir.⁷⁷⁵

Risk Yönetimi Anlayışı

Geleneksel finans sisteminde finansal kuruluşlar, fon talebine ihtiyaç duyanlar ile fon sağlayıcılar arasında hem aracı hem de köprü görevini üstlenirler. Bu yüzden geleneksel finansın sektörel risk unsurlarına karşı geleneksel düzenleme sistemindeki standart, ilke ve rehberlere göre iş ve işlemlerini düzenlerler. İslami

⁷⁷⁴ Hanif, “Differences and Similarities in Islamic and Conventional Banking”, ss. 11-18; Kevin Bosi, Della Joy, “Issues and Challenges of Auditing In Islamic Financial Institutions”, ss. 16-17.

⁷⁷⁵ Kevin Bosi, Della Joy, “Issues and Challenges of Auditing In Islamic Financial Institutions”, s. 17.

finans sistemi de paydaşları açısından hem geleneksel sektör risklerini hem de şer’î riskleri bir arada ele alarak iki çerçeveyi de ihtiva etmek durumundadır. Ayrıca İslami finans sistemi, her türlü piyasa risklerini göğüsleyerek şer’î riskleri de dikkate alan bir denetim çerçevesini ortaya koyması gerekmektedir. Ancak bu durum İFK için ikili risk yaklaşımına göre şer’î denetimi gerçekleştirmek mevcut denetim yüküne ilave bir yük getirecek ve bu risk unsurlarının tamamı bütünleşerek tek bir çerçevede denetimin gerçekleştirilmesini daha da zorlaştıracaktır. Bu yüzden denetçilerin finansal riskleri ve İslami finansa özgü risk unsurlarını içselleştirerek kurum mimarisinde faaliyet göstermesi gerekecektir. Bu da çift yönlü bir denetimi zorunlu kılacağından İFE içerisinde şer’î denetimi beşerî sermaye, maliyet ve ikili uyumsuzluklar konusunda güçleştirmektedir.⁷⁷⁶

Yaacob, Kassim ve Sanusi tarafından yapılan araştırmada yukarıda bahsedilen farklılıklara ilaveten şer’î denetim çerçevesi bağlamında; şer’î denetim uygulamaları için yeterlilik standardı, şer’î denetim uygulayıcılarının bağımsızlığı, şer’î denetim uygulayıcılarının nitelikleri ve şer’î denetçilerin hesap verme ve sorumluluk çerçevesi gibi ilave zorluk alanları ortaya konmuştur.⁷⁷⁷ Ayrıca, şer’î denetimin merkezi olup olmaması, tüzel kişiliği denetleyecek politika eksikliği, bireysel denetimden ziyade kolektif denetimin ihtiyacı, şer’î denetim fonksiyonlarının sistemleşememesi ve şer’î denetimi yapan kişinin Müslüman olup olmaması konuları da incelenmeye muhtaç gözükmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında kurumsal açıdan İFK’lar için bazı yasal yetki alanlarında zorunlu hale getirilen ve şer’î yönetim ile şer’î denetim hedeflerinin gerçekleşmesinde bir araç olarak görülen şer’î danışma kurulları incelenecektir.

5. ŞER’Î DENETİMİN YÜRÜTÜCÜSÜ OLARAK DANIŞMA KURULLARI

İslam ekonomisine göre ticari ve ekonomik faaliyetlerin temel amacı insan izzetine yakışır şekilde temel gereksinimlerinin sağlanması, yoksulluğu ve fakirliği azaltıcı çözümlerin sunulmasıyla toplumsal dayanışmanın tesis edilmesi ve ortaya çıkan genel faydayı/zenginliği belirlediği ahlaki ilkeler çerçevesinde toplum üyeleri

⁷⁷⁶ Kevin Bosi, Della Joy, “Issues and Challenges of Auditing In Islamic Financial Institutions”, s. 18.

⁷⁷⁷ Yaacob, Donglah, “Shari’ah Audit in Islamic Financial Institutions”, ss. 224-39; Nawal Kasim, Zuraidah Mohd Sanusi, “Emerging Issues for Auditing in Islamic Financial Institutions: Empirical Evidence From Malaysia”, *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, c. 8, sy. 5 (2013), ss. 10-17.

arasında adilce paylaşılması olarak belirlenmiştir. Ticari ve ekonomik faaliyetlerin İslam'a uygun olmasının yegâne yolu da temel aksiyomlara uygun bir şekilde -şer'î olarak uyumlu olması- iş ve işlemlerin taraflar arasında yürütülmesinden geçmektedir. İFK'nın özellikle son 40 yıl içerisinde paydaşlarından elde ettiği kazanımların hem motivasyon kaynağı hem de geleceğini belirleyecek temel unsur, şer'î uyumluluk prensibidir. İslami finans kuruluşlarında bu uyumluluğu sağlayacak mekanizma önce bireysel fetva şeklinde kurumların belirlediği uzman kişilerle ardından da kolektif bir fetva sürecini işleten-İFK'lar için zorunlu olarak öngörülen-günümüz şer'î danışma kurullarıyla icra edilmektedir.⁷⁷⁸

Kamu yönetimi anlayışı -merkezi idareye ilgili konularda yardımcı olmak veya yol göstermek amacıyla- çerçevesinde alt bir birim olarak organize edildiği ve literatür içerisinde yönetsel danışma, merkezi danışma veya danışma kurulları gibi ifadelerle ele alınan kurumsal yönetim formu günümüzde resmi veya sivil tüm organizasyonlarda yaygın bir uygulama olarak yer almaktadır. Merkezi yönetime yardımcı olmak adına oluşturulan bu yapıların, dünyada ve Türkiye yönetim tarihinde kadim bir geleneği vardır. Türk-İslam medeniyetinin hemen hemen her döneminde görülen danışma kurulları farklı isimlerle anılsa da icra ettikleri görev açısından birbirine benzeyen birçok yönü bulunmaktadır. Türk devletlerinde *kurultay*, *toy*, *divan*, *meclis*; İslam geleneğinde de *meşveret*, *divan*, *haciblik* gibi isimlerle karşımıza çıkan bu yönetim formu günümüze gelindiğinde *danışma kurulu*, *istişare kurulu* veya *merkezi danışma kurulu* gibi isimlerle anılmaktadır.⁷⁷⁹

İslami finans sektörünün hızlı bir şekilde genişlemesi ve mevcut uygulama çeşitliliğinin artması düzenleme ve denetleme mekanizmalarını bir gereksinim olarak ortaya çıkarmıştır.⁷⁸⁰ Kurumsal yönetim anlayışı çerçevesinde İslami finansın şer'î çerçevede ilkesel düzenlenmesi/denetlenmesi şer'î danışma kurullarınca yürütülmektedir. Kurumsal yönetim mimarisinde şer'î denetimin bir gereksinim olması geleneksel kurumsal yönetim anlayışından farklılaşmayı zorunlu kılmaktadır.

⁷⁷⁸ Hasan, "Corporate Governance in Islamic Financial Institutions: An Ethical Perspective", ss. 4-5.

⁷⁷⁹ Yasin Kaçar, *Türkiye'de Merkezi İdareye Yardımcı Danışma Kurulları*, (Basılmamış YL Tezi Tezi), Karabük: Karabük Üniversitesi SBE, 2019, ss. 12-13.

⁷⁸⁰ BBK-TKBB, "Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu"; İSEFAM, "İslam Ekonomisi ve Finansı Çalıştayları-3: 'İslami Finasta Ürün Geliştirme ve Fetva Süreçleri' Sonuç Bildirgesi".

Şer’î danışma kurulları tarihi perspektifte piyasa düzenini/denetimini sağlayan hisbe teşkilatı ile birçok çalışmada ilişkilendirilmiştir.⁷⁸¹ Hisbe teşkilatının fonksiyonu kurum dışı düzenleme ve denetim, şer’î danışma kurulları kurum içi düzenleme ve denetleme mekanizması olarak temelde ayrılmaktadırlar. Ancak merkezi şer’î danışma kurulu İFE üzerinde düzenleme ve denetleme otoritesi olarak belirlendiği takdirde bir üst mercii olarak kurum dışı olması doğrudan hisbe teşkilatı ile ilişkilendirilebilir.⁷⁸²

İslami finans sisteminin kurumsal mimarisinde şer’î danışma kurulları geleneksel finans sisteminden farklı olarak denetim mekanizmasının ana unsurudur. Özellikle şer’î danışma kurulları İslami finansın yönetim anlayışında ayırt edici olduğundan küresel kurumsal mimari örnekleri arasında –bu kurumsal yapının varlığı ile- ön plana çıkmaktadır. Bu farklılıkları karşılaştırmalı bir şekilde daha detaylı görmek ve şer’î danışma kurulunun İFK kurumsal yönetim mimarisindeki yerini anlamak için aşağıdaki tabloda temel farklılıklar belirtilmiştir. **(Tablo:12)**

⁷⁸¹ Hisbe teşkilatını şer’î danışma kurullarıyla ilişkilendiren çalışmaların genel evreni için bkz: A.R. el-Heyti, “Eseru İstiklâlî’r-rikâbeti’ş-şer’iyye alâ İltizâmî’l-masârifi’l-İslâmiyye bi’l-ahkâmi’ş-şer’iyye”, *Mecelletü Külliyyeti’l-ulûmi’l-İslâmiyye*, 2001, ss. 75-115.

⁷⁸² Güney, “İslami Finansta Şer’î Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış”, s. 52.

Bağlam	Hâkim Kurumsal Yönetim Anlayışı	İslami Finans Kurumsal Anlayışı
• Bilgi Kaynağı	• Akılcı ve rasyonel piyasa	• İslam'ın temel aksiyomları, ahlak ve kolektif şuur
• Yönetim Yapısı	• Yönetimdekiler veya hissedarlar payları oranında hâkimdir.	• Şûra meclisi, şer'î prensiplerle belirlenmiş ve hukuki güvence altında alınmış sorumluluk sahipleri
• Kurumsal Hedef	• Hissedarların ve paydaşların hakkını korumak	• Makasid-ı şeria ilkelerince hareket ederek toplumsal faydayı korumak
• Yönetimde Karar Organı	• Yönetim ve belirlenmiş hissedarlar	• Şer'î danışma kurulunun uygunluğundan geçen istişare ile belirlenmiş idari yönetim
• Kısıtlılıklar	• Kısıtlama yok	• Şer'î uygunluk

Tablo 12: İslami Finans Kurumsal Yönetim ile Geleneksel Kurumsal Yönetim Yapısı

Kaynak: Yazar tarafından *Zülkifil Hasan'ın Corporate Governance in Islamic Financial Institutions: An Ethical Perspective* isimli çalışmasından üretilmiştir.

İFE kurumsal mimarisinde şer'î danışma kurullarının kurulması ve zorunlu bir mekanizma olarak görülmesinin iki temel nedeni vardır. Birincisi İslami finans kuruluşlarının iş ve işlemlerinde paydaşları tarafından talep edilen şer'î uyumluluktur. İkincisi ise finansallaşma eğilimden kaynaklanan meşrulaştırma gereğidir.⁷⁸³ Körfez sermayesinin sahip olduğu kaynakları menkul kıymetleştirme yoluna giderek piyasaya süren geleneksel finans oyuncuları bunu akredite etmek için de şer'î danışma kurullarını kullanmakta ve son finansal gelişmelerle birlikte ortaya çıkan olumsuzlukları azaltmak için bu kurullara stratejik açıdan ihtiyaç duymaktadır.⁷⁸⁴

5.1. Şer'î Danışma Kurulları ve Yapısı

Şer'î danışma kurulları, İslami finans kuruluşlarının iş ve işlemlerindeki tüm süreçlere dâhil olarak danışma, istişare ve uyumluluk faaliyetlerinin tesisini üstlenirler. Özellikle yeni kurumsal yapı ve ürün tekliflerinin İslami finans endüstrisine entegrasyonu açısından şer'î uyumluluğunu sağlamakla görevlidirler. Ayrıca şer'î danışma kurulları bir yandan İslami finans kuruluşlarının faaliyetlerindeki denge ve güven oluşumunu sağlarken diğer yandan da işlemlerin şer'î prensiplere uygun olmasını bekleyen paydaşların her türlü hak ve sorumluluğunu da bir müteveli vazifesi görerek korumuş olurlar. Çünkü İslami

⁷⁸³ Körfez sermayesine talip olan geleneksel finans dünyasının şekli bile olsa iş ve işlemleri İslam'ın temel aksiyomlarına uyumlu hale getirmek ve bunu da ilan ederek 3 trilyon dolara ulaşan sermayeye talip olma eğilimleri şer'î danışma kurullarının kurumsal mimaride gerçekçi yaklaşımla tesis edilmesine zemin hazırlamıştır.

⁷⁸⁴ Bernardo Vizcaino, "Islamic Finance Sets Sights on Centralized Sharia Boards", *Reuters*, (07.11.2016), <https://www.reuters.com/article/us-islamic-finance-scholars-idUSKBN1321FE>; "Global Islamic Finance Report 2019", ss. 138-43.

finans kuruluşunun iş ve işlemlerinin şer'î prensiplere uygun olmadığı durumlar ortaya çıkarsa yatırımcı ve paydaşların kuruma olan güveni azalacak ve sistem işleyiş açısından zarar görecektir.

Şer'î danışma kurullarının sağlıklı kararlar alabilmesi, gerekli düzenleme ve denetleme faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi ve kendisinden beklenen etkinliği sağlaması uzmanlık ve yetkinliği beraberinde getirmektedir. İktisat, işletme, muhasebe, bankacılık, ilahiyat, hukuk ve saha bilgisi bu uzmanlığın temel bileşenlerini oluşturduğundan kurul yapısının bu yeterliliklere göre dizayn edilmesi gerekmektedir.

İslami finans kurumsal mimarisinin en önemli mekanizmalarından birisi olan şer'î danışma kurulları ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse de temel çalışma prensipleri açısından belirli bir düzeye sahiptirler. İslami finans kurumlarının kendi bünyesinde veya devlet otoritesi içerisinde bağımsız idari kuruluş olarak yer alabilen bu kurullar piyasaya sürülen İslami finans ürün ve hizmetlerinin İslam hukukunun genel hükümlerine tamamen uygun olmasını sağlamakla yükümlüdürler. Kurumsal yönetim mekanizması içerisinde iç/dış bağımsız denetim organı olarak konumlanmış olan şer'î danışma kurulları bağlı oldukları hukuki çerçeveye göre bağımsız veya kurum içerisinde/dışından olabilmektedir. İster bağımsız isterse kurum içi olsun şer'î danışma kurulları ana hatları ile İslami finans sistemi içerisinde şu görevleri ifa ederler;

- İslami finans sistemi içerisinde yürütülen tüm iş ve işlemlerin şer'î uyumluluğunu incelemek ve bu konuda kararlar almak,
- Kurumsal yönetim yapısı içerisinde düzenlenen şer'î raporları izlemek veya şer'î denetimle ilgili hususlarda raporlar düzenlemek,
- Şer'î uyumsuzluk risk yönetimi ve şer'î yönetimin etkin bir şekilde uygulanması için gerekli görülen alanlarla ilgili politikalar oluşturmak veya bu politikaları onaylamak,
- Şer'î uyumsuzluğun önlenmesi için gerekli iç kontrol ortamının oluşturulması ve şer'î uyumsuzluğa neden olabilecek veya sonuçlanabilecek iş ve işlemleri çözmek için her türlü düzenleme ve denetleme vazifesini yürütmek,
- Kurumsal yönetim organlarının ve şer'î yönetim mekanizmasını uygulamakla görevlendirilen kişilerin performansını denetlemek,
- İslami finans endüstrisi içerisinde ürün geliştirme anlayışında şer'î gerekliliklere bağlı kalmanın önemini anlayan sağlam bir kurumsal kültürün yerleşmesini sağlamak,

- Kurumsal yapı içerisinde ihtiyaç duyulan şer'î bilgiyi üretmek ve bunun uygulanabilirliğine katkı sunmak.⁷⁸⁵

İslami finans şer'î danışma kurulları dünya örnekleri incelendiğinde hedef ve amaçlarının ortak olduğu görülmektedir. Organizasyon yapıları ve hukuki düzenlenme tipleri ise ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Bunlar (i) Müstakil şer'î danışma kurulları ve (ii) Merkezi ulusal danışma kurulları, (iii) Müstakil ve Merkezi ulusal danışma kuruluna birlikte haiz kurumsal yönetim biçimleridir. Bünyesinde veya ülkesinde hiçbir şekilde şer'î danışmanlık kurumu bulunmayıp İslami finans ürünlerinin uygunluğunu uluslararası akreditasyon kurumlarından aldıkları şer'î uygunluk onayı ile aşan ülke ve kurumlar da vardır. Kurumsal yapılanma modelleri biraz daha ayrıntılı ele alındığında;

Müstakil Şer'î Danışma Kurulları: İslami finans kurumlarının faaliyet gösterdiği bir ülkede her bir kurumun kendi bünyesi içerisinde kendisine has şer'î danışma kurulu vardır. Bu organizasyon şeklinin görevi, ilgili finansal kuruluşun iş ve işlemlerinin İslam hukukunun genel ilkeleriyle uyumlu olup olmadığıyla ilgili yönetime danışmanlık yapmak ve bu iş ve işlemlere onay vermektir.

Merkezi Şer'î Danışma Kurulları: İslami finans kurumlarının bir ülkede bağlı oldukları merkezi/ulusal şer'î danışma kurullarını ifade eder. Bu şekilde organizasyon yapısına sahip merkezi danışma kurulları, ülkedeki tüm İslami finans kurumlarının iş ve işlemlerine İslam hukukunun ilkelerince onay verir ve talep edilmesi halinde görüş sunar.

Hem Merkezi hem de Müstakil Şer'î Danışma Kurulları: İslami finans kurumlarının ve uygulamalarının yaygın olduğu bir ülkede iş yükünü hafifletmek ve daha hızlı kararlar alabilmek adına her bir kuruluşun bünyesinde bulunan şer'î danışma kurullarının karar alma süreçlerinin denetlendiği üst bir merci konumunda olan merkezi danışma kurulları yerel danışma kurulları ile birlikte ele alınmaktadır. Örneğin Malezya gibi İslami finans işlemlerinin yoğun olduğu ülkelerde hem müstakil hem de merkezi şer'î danışma kurulları şeklinde bir yapılanma modeline gidilmiştir. Türkiye katılım finans sistemi için de TKBB bünyesinde kurulan merkezi danışma kurulu ve katılım finans kurumlarındaki danışma kurulları yapılanması bu

⁷⁸⁵ BNM, *Shariah Governance*, ss. 22-23.

modelin kapsamına girmektedir. Önerilen kurumsal modelde yer alan şer'î danışma kurulu da bu bağlamda kurumsal mimari içerisinde konumlandırılmıştır.

Yukarıda şer'î danışma kurullarının İslami finans kurumları içerisinde kurumsallaşma model tasnifini belirttikten sonra bunların haricinde bünyelerinde bir kurul bulundurmadan özel şer'î danışmanlık hizmeti alan⁷⁸⁶ veya uluslararası faizsiz finans standartlarını kullanarak işlemlerinde fıkhi uyumluluğu sağlayan kuruluşlar da vardır.⁷⁸⁷ Örneğin Ziraat Katılım Bankasının 2016 yılında özel bir danışmanlık şirketinden hizmet alarak işlemlerini düzenlediği görülmektedir.⁷⁸⁸ Türkiye açısından bu konumlandırmalar incelendiğinde yasal ve çerçeve düzenlemeleri kapsayan merkezi ve müstakil şer'î danışma kurulları bulunmamaktadır. Mevcut olan danışma kurulları ise ifade edilen hukuki çerçevede ele alınmadığından otoriter düzeyde değildir.⁷⁸⁹ Bağımsız idari otorite şeklinde önerilen kurumsal model taslağında hukuki ve yasal çerçeve gereksinimlerini sağlamış merkezi danışma kurulu bu ihtiyaca cevap verebilecek düzeyde modellenmiştir.

İslami finansın olumlu anlamda gelişmesine katkı sağlayan şer'î danışma kurulları birçok kesimin dikkatini çekmiş özellikle de İslami finans alanında çalışma yapan akademisyenler şer'î danışma kurulu ile ilgili konulara yeni yeni ilgi göstermeye başlamışlardır.⁷⁹⁰ Örneğin, şer'î kurumsal yönetim ilkeleri genel anlamda kurumsal yönetim model ve teorileri çerçevesinde -rapor ve makalelerde- ele alınmış olsa da şer'î danışma kurullarının yapısal süreçleri analizlerle yeterince araştırılmamıştır.⁷⁹¹ Türkiye İslami finans çalışmaları içerisinde şer'î danışma kurulları yeni yeni akademik çalışmalara konu edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda ortaya konulan teorilerin uygulamada nasıl bir mimariye sahip oldukları dünya örneklerini görmeyi zorunlu kılmaktadır.

⁷⁸⁶ İslami finans danışmanlık hizmeti veren özel kuruluşlar da İslami finans sektörü içerisinde yer almakta olup bünyelerindeki şer'î danışma kurulu ile şer'î danışmanlık hizmeti vermektedirler. Örnek için bkz: İSFA, “İsfa İslami Finans Danışmanlık Hizmetleri”, *İSFA İslami Finans*, (04.01.2021), <https://www.isfaislamifinans.com>.

⁷⁸⁷ Şer'î kurulların türleri ve şer'î danışmanlık hizmeti veren diğer kuruluşlar için bkz: Necmeddin Güney, “İslami Finasta Şer'î Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış”, *Türkiye İslam İktisadi Dergisi/Turkish Journal of Islamic Economics*, c. 2, sy. 2 (2015), s. 53.

⁷⁸⁸ Dinç, “Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim unsuru Olarak Değerlendirmesi”, s. 98.

⁷⁸⁹ Katılım bankaları nezdinde danışma kurulları ve TKBB nezdinde oluşturulan merkezi danışma kurulu çalışmalarının ilerleyen bölümlerinde Türkiye'nin İFE içerisindeki konumu başlığı altında daha detaylı bir şekilde incelenecektir.

⁷⁹⁰ Alam Choudhury, Ziaul Hoque, “Corporate Governance in Islamic Perspective”, ss. 116-28; Aishath Muneeza, Hassan Rusni, “Legal Obstacles in Shari'ah Corporate Governance of Islamic Financial Institutions in Malaysia”, *SEDONA*, 2011, <https://ikr.inceif.org/handle/INCEIF/2239>; Ahmed, Chapra, “Corporate Governance in Islamic Financial Institution”, s. 78; Hasan, “Corporate Governance”, ss. 277-93.

⁷⁹¹ Abdullah Saif Alnasser, Muhammed, “Introduction to Corporate Governance from Islamic Perspective”, s. 222.

5.2. Şer’î Danışma Kurullarının Dünya Örnekleri

İslam dinini temel aksiyomları İslam ekonomisinin temel ilkelerinin evrenini oluşturmaktadır. İslam dinin temel ilke ve prensipleriyle uygun bir şekilde yürütülmesi gereken İslam ekonomisi ve finansı uygulamaları hem paydaşlarına hem de piyasalara güven verir. Bu yüzden finansal işlemlerde güvenin tesis edilmesi ve bunun da İslam dininin ilkelerince yürütülmesi İslami finans için ilkesel bir zorunluluktur. İslami finansın ilkesel zeminini koruyabilmesi adına önemli bir görevi ve misyonu ifa eden şer’î danışma kurulları, İslami finansın yürürlükte olduğu birçok ülkede kurumsallaşarak İFE mimarisinde yerini almıştır.⁷⁹²

İslami finans endüstrisinin yasal ve düzenleyici çerçevede oluşturulmuş şer’î danışma kurullarına olan ihtiyacı, İslami finans uygulamalarında şer’î danışma kurullarının önemi, işlevi ve etkisi gibi yönleri birçok çalışmada ele alınmış ve İFE’nin gelişmesi açısından olumlu katkısı ortaya konmuştur. Bu katkının farkında olup kurumsal yapıya geçen ülkeler İslami finans açısından ciddi ilerleme kat etmişlerdir.⁷⁹³

İslami finans endüstrisinin iş ve işlemlerinin İslami prensiplere uygunluk sürecinin denetleyen sistemler ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılığın sebebi ise ülkenin veya kurumun benimsediği yönetim kültürünün farklı olmasıdır.⁷⁹⁴ Şer’î danışma kurullarının ülkeden ülkeye farklı çerçevelerde konumlandırılması, statülerinin merkezi ve yerel olarak belirlenmesi, misyon ve görevleri açısından farklılaşması gibi temel hususları görmek adına seçilen ülkeler nezdinde şer’î danışma kurullarının değerlendirilmesi hem çalışmanın seyri açısından daha sağlıklı olacak hem de kurumsal model önerisinde karşılaşılabilecek zorluk alanları daha da belirginleşecektir.

⁷⁹² Dusuki, *Islamic Financial System*, s. 705.

⁷⁹³ Ginena, Hamid, *Foundations of Shari’ah Governance of Islamic Banks*, ss. 90-91.

⁷⁹⁴ Zulkarnain Muhamad Sori, Shamsheer Mohamad Ramadili Mohd, Mohamed Eskandar Shah Mohd Rasid, “Application of Shariah Governance Framework in Islamic Financial Institutions”, *Contemporary Issues in Financial Reporting of Islamic Financial Institution*, ed. Abdul Wahab Sazali, Mahmoud Al Homs, Kelantan: UMK Press, 2019, ss. 151-70; Azam Abdelhakeem Khalid, “Role of Audit and Governance Committee for internal Shariah audit effectiveness in Islamic banks”, *Asian Journal of Accounting Research*, c. 5, sy. 1 (2020), ss. 81-89; Abdul Rahman, “Shariah Audit for Islamic Financial Services”, ss. 133-46.

5.2.1. Malezya

İslami finansın oluşturulmuş kurumsal mimari örneğinin başında -ülke olarak- Malezya gelmektedir. Malezya’da oluşturulan bu kurumsal mimari içerisinde şer’î danışma kurulunun düzenleyici çerçevesi, yasal ve hukuki alt yapıyla desteklenerek (Islamic Financial Services Act: IFSA) hem merkezi şer’î danışma kurulu hem de İslami finans kuruluşlarının kendi bünyelerinde oluşturdukları şer’î danışma kurulu modeliyle yürütülmektedir. Önceleri BNM ve Malezya Menkul Kıymetler Komisyonu (SCM) bünyesinde oluşturulmuş iki merkezi şer’î danışma kurulu bulunmaktayken yapılan son düzenleme ile bu kurullar BNM bünyesine aktarılıp tek otoriteye (SAC) dönüştürülmüştür. BNM merkezi şer’î danışma kurulu (SAC), Merkez Bankası Yasası’nın 51. maddesi uyarınca kurulmuştur. Bu yasa, kurulu İslami finans işlemlerinin uygunluğunu İslam hukukunun ilkelerine göre belirlenmesinde en üst otorite olarak konumlandırmıştır. Bank Negara Malaysia’nın merkezi şer’î danışma kurulu (SAC), İslami bankacılık, İslami sermaye piyasaları ve tekafül operasyonları kapsamındaki tüm iş ve işlemleri şer’î açıdan düzenleyip denetleyen üst mercii konumundadır.⁷⁹⁵ IFSA madde 28’e göre SAC kararlarına aykırı olan iş ve işlemlerin gerekli düzenlemelerle ve verilen süre içerisinde uygun hale getirilmemesi durumunda ise yaptırım yetkisiyle ilgili kişi ve kurumlara idari para ve hapis cezası öngörülmüştür.⁷⁹⁶

Merkezi şer’î danışma kurulu 8 yetkin üyeden meydana gelmektedir. Ülke genelindeki İslami finans sisteminin bankacılık, İslami sermaye piyasaları ve tekafül uygulamaları hakkında son karar mercii ve ilgili otoritelere danışmanlık hizmetlerini yürütmektedir.⁷⁹⁷ BNM şer’î danışma kurulu mahkeme davalarında son görüş bildirme veya hüküm verilirken son söz söyleme yetkisine sahip değildir. Bu konudaki yetkiler ülke içerisindeki hukuk sisteminde düzenlenmiştir. BNM SAC üyelerine herhangi bir İslami finans kuruluşunda çalışmalarına izin verilmemekte ve

⁷⁹⁵ Gintzburger Anne-Sophie, “An Analysis of Global Trends and Regional Pockets in the Application of Islamic Financial Contracts in Malaysia and the Gulf Cooperation Council (GCC)”, *Islamic Capital Markets: Products and Strategies*, ed. M. Kabir Hassan, Michael Mahlke, UK: John Wiley & Sons, 2011, s. 320.

⁷⁹⁶ Laws of Malaysia Act, “Central Bank of Malaysia Act 2009”, c. 701, (2009), böl. IV.

⁷⁹⁷ SAC, “Overview on Shariah Governance|Shariah Advisory Council”, (13.07.2020), http://www.sacbnm.org/?page_id=3371.

bu üyeler bağımsız kişilerden seçilmektedir. 2021 itibari ile üyelerinin 4 tanesi akademiden, diğerleri de farklı alanlarda uzmanlaşmış kişilerden oluşmaktadır.⁷⁹⁸

Malezya İFE düzenleyici ve denetleyici çerçeve kapsamında müstakil olarak da hem finans kuruluşları hem de İslami finans ürünlerinin ihraç eden özel şirketlerin bünyelerinde şer'î danışma kurulları bulunmaktadır. Finansal açıdan zengin bir kurumsal çeşitliliğe sahip olan Malezya'da İslami finans adı altında yürütülen yapılanmalarda şer'î danışma kurulu ve şer'î uyumluluk onayı neredeyse bir kültür haline gelmiştir. Bu yerleşik kültür sayesinde kurumlar şer'î danışma kurulu ve organizasyonel işleyiş yapısına önem vermektedirler.⁷⁹⁹ Ayrıca ülkenin çoğulcu dini toplum yapısı (Müslüman-Budist ve Hindu) helal gıda alanının da gelişmesine temel dayanak oluşturmuştur. Helal gıda akreditasyon kurumu ve bu hizmeti yürüten kuruluşlar da bünyelerinde şer'î danışma kurullarını bulundurmaktadırlar.

Malezya merkezi şer'î danışma kurulu hem şer'î bilgi hem de teknik verilerden faydalanmak adına İslami finans hizmetleri sunan uluslararası standart belirleyici organların şer'î yorum ve görüşlerini benimsemektedir. Ayrıca hem merkezi hem de müstakil şer'î danışma kurulları ülke içerisinden ve dışından gelen görüş ve yorumlara açık bir görünümdeydir. Ayrıca şer'î danışma kurullarının karar alma süreçlerini doğrudan etkileyen unsur küresel piyasanın etki gücü ve bu konuda standartlar yayınlayan AAOIFI kararlarıdır. Bunun yanında İslam fıkıh akademisinin kararları da dolaylı yoldan şer'î danışma kurullarının kararlarına etki etmektedir.⁸⁰⁰ Malezya bu bağlamda şer'î danışma kurullarının koordinasyon ve iş birliğini sağlamak amacıyla 2011 yılında İslami Finans Şer'î Danışmanlar Birliğini (Association of Shariah Advisors in Islamic Finance: ASAS) kurmuş ve gerek uluslararası gerekse yerel şer'î danışma kurullarında görev alanların en üst düzeyde profesyonelliğini artırmak istemiştir. Hazırlamış olduğu programlar ve eğitimlerle sertifikasyon sürecini işleten ASAS, şer'î danışman ve denetçiler için mesleki gelişim hizmetleri de sunmaktadır.⁸⁰¹ Şer'î kurullar arasında organize edilen diyalog faaliyetleri, şer'î yorumları uyumlu hale getirme çalışmaları SAC'ın görüş ve

⁷⁹⁸ Hasan, "Regulatory Framework of Shari'Ah Governance...", ss. 82-115; Adem Esen, "National Shariah Boards: Global Applications and the Case of Turkey", *Afro Eurasian Studies*, c. 3, sy. 2 (2014), ss. 7-8.

⁷⁹⁹ Bank Islam, "Charter of Shariah Supervisory Council Bank Islam Malaysia Berhad", Bank Islam Malaysia Berhad, 29.04.2020.

⁸⁰⁰ Anne-Sophie, "An Analysis of Global Trends...", ss. 307-39.

⁸⁰¹ "About Association of Shariah Advisors in Islamic Finance (ASAS)", (30.05.2021), <https://www.asas.my/school-info/background/>.

yorumlara açık yapısının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Buna ilave olarak SAC'ın ASAS'ın kurulma sürecindeki katkıları, bu organizeye ev sahipliği yapması ve şer'î uyumun uluslararası çalışmalarla tesis etme gayreti yorumlara açık ve diyalogcu yapısına örnek olarak gösterilebilir.

5.2.2. Endonezya

Yaklaşık 300 milyonluk nüfusu ile İslam dünyasının 5/1'ine tekabül eden Endonezya, İslami finans uygulamalarının yaygın olarak yürütüldüğü önemli ülkelerden birisidir. İslami finansın ülke içerisindeki uygulamalarını şer'î açıdan düzenlemek ve denetlemek adına Endonezya Ulema Meclisi (Majelis Ulama Indonesia: MUI) bünyesinde merkezi şer'î danışma kurulu oluşturulmuş, yapılan düzenleme ile de müstakil şer'î danışma kurullarının İslami finans kuruluşlarında bulundurulması zorunlu kılınmıştır.⁸⁰² İslam hukuku çalışmalarının kamu yönetiminde uygulanması bağlamında köklü bir geçmişe sahip olan Endonezya, geçmiş dönemlerde Nusantara İslam topluluğunun bünyesindeki şer'î uygulamalarla toplumun şer'î hukuk ihtiyaçları karşılanmış, modern dönemde ise Endonezya Ulema Meclisi (MUI) tarafından bu ihtiyaç giderilmeye çalışılmaktadır.⁸⁰³ Bağımsızlık sürecinden sonra ülke içerisindeki İslamcı ve laik gruplar arasında uzlaşılan Jakarta Paketi aracılığıyla İslam hukukunun ülke içerisindeki konumu belirli ölçüde kabul edilmiş ve toplumsal bir mutabakata varılmıştır. Ancak bu uzlaşma ile İslam hukukunun yürürlükte olduğu çerçeve bütüncül olarak yasal bir zeminde ele alınmamıştır. Yasal güvence altına alınan alanlar, bazı bölgelerin idare ve ceza hukuku uygulamalarının İslam hukuku çerçevesinde ele alınması (Bande Aceh), ülke genelinde evlilik, zekât, bazı yargılama usulleri ve İslam bankacılığı kanunu olmuştur. Şer'î danışma kurulu da İslam bankacılığı kanunu altında düzenlenmektedir.⁸⁰⁴

Endonezya Ulema Meclisi (MUI) halkın şer'î taleplerini karşılamak, İslami finans uygulamalarının İslam hukukuna göre düzenlenip denetlenmesi ve ülke içerisinde İFE'ye yönelik şer'î hukuk birliğini sağlamak için 1999 yılında kendi

⁸⁰² Fitriani Zein, "Legislation Fatwa National Sharia Board-Indonesian Council of Ulama (DSN-MUI) In the State Economic Policy", *Jurnal Cita Hukum*, c. 6 (2018).

⁸⁰³ İ. Hakkı Göksoy, "Endonezya: Ülkede İslamiyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, c. XI, ss. 197-203.

⁸⁰⁴ Zein, "Legislation Fatwa National Sharia Board-Indonesian Council of Ulama (DSN-MUI) In the State Economic Policy", ss. 73-76.

bünyesinde merkezi şer'î danışma kurulunu (Dewan Syariah Nasional: DNS) kurdu. Bu kurum ile İslami finans kuruluşlarının (bankaların) daha önceleri kendi bünyelerin müstakil olarak var olan şer'î danışma kurullarının (DPS) görüş ve önerilerini tek bir merkezle denetlemek ve hukuki birliği sağlamak amaçlandı.⁸⁰⁵

Merkezi şer'î danışma kurulu Endonezya Ulema Meclisi başkanının veya onun yetkilendirmesiyle genel sekreterin başkanlığında İslam hukukçusu ve ekonomi alanındaki uzmanlardan oluşur. Üye sayısı konusundan net bir belirginlik yoktur ancak son şekliyle 6 üyeye sahiptir. MUI dört yıllık süre ile bu kurula uzmanlarını seçer. Bu kurulun kararları Endonezya Bankacılık Kanunu çerçevesinde yasal bir zemine kavuşturulmuş ve çalışma prensipleri de MUI-DSN temel yönergesiyle belirlenmiştir.⁸⁰⁶

5.2.3. Pakistan

Malezya ve Endonezya örneğinde olduğu gibi Pakistan'da yapmış olduğu yasal ve düzenleyici çerçeve ile Merkez Bankası bünyesinde merkezi şer'î danışma kurulunu (Shariah Board Pakistan: SBP) 2004 yılında kurmuştur. 2018 yılında SBP ismini Shariah Advisory Commite (SAC) olarak değiştirmiştir. Pakistan merkezi şer'î danışma kurulu 8 üyeden meydana gelmektedir. Üyeleri akademisyen, İslam hukukçusu, mali müşavir, avukat ve merkez bankası üyelerinden bir uzmandan meydana gelir. Bu üyelerin seçiminde alanı her ne olursa olsun İslami finans usul ve esaslarını hakkında bilgi ve deneyime sahip olması aranır.⁸⁰⁷ Pakistan'da faaliyet gösteren İslami finans kuruluşlarının özellikle de bankaların -İslami ürünlere uygunluk anlaşması gereğince- merkezi danışma kurulunun onay ve kararlarına bağlı olmak zorundadırlar. Ayrıca her İslami finans kuruluşunun bünyesinde müstakil şer'î danışma kurulu (SBS) veya şer'î danışmanın bulunması zorunludur. SAC ile müstakil şer'î danışma kurulunun kararlarında bir uyuşmazlık olması durumunda SAC kararları geçerlidir ve bu bağlamda üst bir mercii konumundadır.⁸⁰⁸

⁸⁰⁵ Zein, "Legislation Fatwa National Sharia Board-Indonesian...", ss. 76-78.

⁸⁰⁶ Zein, "Legislation Fatwa National Sharia Board-Indonesian...", ss. 77-88.

⁸⁰⁷ State Bank of Pakistan, "Process for Standardization of Shariah Practices in Pakistan", SBP, 2003, <https://www.sbp.org.pk/ibd/2007/Shariah-Practices-07-Aug-07.pdf>.

⁸⁰⁸ State Bank of Pakistan, "Shariah Advisory Commite: State Bank of Pakistan", (03.01.2021), <https://dnb.sbp.org.pk/ibd/2018/CL1.htm>.

5.2.4. Sudan

Merkezi ve Müstakil şer'î danışma kurullarının bir arada bulunduğu diğer bir ülke ise Sudan'dır. Sudan Merkez Bankası (CBS) bünyesinde oluşturulan merkezi şer'î danışma kurulu ülke içerisindeki İslami finans kuruluşlarını denetlemekte, müstakil şer'î danışma kurullarının kararlarını incelemekte ve tüm İFE'ye şer'î anlamda danışmanlık hizmeti vermektedir. 1977'de ülkede başlayan İslami finans faaliyetleri 1992'de kurulan Yüksek Şer'î Denetleme Komisyonu ile (HSCC) Maliye bakanlığına bağlı olarak denetleme ve düzenleme yetkisine sahip olmuş ve bakanlığın yönergeleri çerçevesinde hukuki zeminde çalışmalarını sürdürmüştür. 2003 yılında Bankacılık Kanununun 2. bölümüne dâhil edilerek İFE üzerinde tam yetkilendirilmiş ve politika yapıcı bir kurul olarak ülkedeki tüm bankacılık işlemlerinde -İslam hukukunun ilkeleri çerçevesinde- düzenleme/denetleme görevini üstlenmiştir. Bu açıdan Sudan, dünyada merkezi şer'î danışma kurulunun resmi olarak oluşturan ve ülkedeki tüm finansal işlemlerde otorite haline getiren ilk ülkedir. HSCC toplam 10 üyeden meydana gelmektedir. Üyelerinin yarısı İslam hukukçusu diğerleri ise bankacı, muhasebeci ve avukatlardan oluşmaktadır. Müstakil şer'î danışma kurulları HSCC ile koordinasyonlu çalışmak zorunludur. HSCC'nin ilkelerine aykırı bir durum tespit edilmesi durumunda idari ve para cezası ile yaptırım uygulanmaktadır.⁸⁰⁹

5.2.5. Körfez Ülkeleri

Körfez ülkelerinde⁸¹⁰ genel anlamda merkezi şer'î danışma kurulu olmakla birlikte müstakil şer'î danışma kurulları da İslami finans kuruluşlarında bulunmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri'nde yüksek şer'î danışma kurulu adı altında merkezi bir kuruluş vardır ancak ülke genelinde denetleme ve düzenleme yapmayıp İFE için de uygunluk görüşü bildirmemektedir. Genel anlamda şer'î denetim her kuruluşun kendi bünyesinde oluşturduğu şer'î danışma kurullarınca düzenlenmektedir. Katar, Bahreyn ve Kuveyt merkezi şer'î danışma kuruluna sahip değildir. Ülke içerisinde faaliyet gösteren İslami finans kuruluşlarının müstakil şer'î danışma kurullarıyla şer'î düzenleme ve denetleme sistemini yürütmektedirler. İslam ve Vakıflar bakanlığına bağlı yüksek şer'î kurul -bizdeki DİB Din İşleri Yüksek

⁸⁰⁹ CIBAFI, "Sudan Islamic Finance Report 2016", Sudan: IRTİ, 2016, s. 36,

⁸¹⁰ Körfez Ülkeleri: BAE, Kuveyt, Katar ve Bahreyn'i kapsamaktadır.

Kurulu gibi- üzerinden ihtilafları çözmek için bir mekanizma işletilmektedir. Bu ülkelerden sadece Bahreyn’de merkez bankası içerisinde yüksek şer’î kurul bulunmakta ancak sadece devletin ürünleri ile ilgili konularda görüş bildirmekte olup üst bir mercii görevi üstlenmemektedir.⁸¹¹ Suudi Arabistan ise körfez ülkeleri gibi merkezi şer’î danışma kurulu bulunmayan ancak her kurumun kendi bünyesinde müstakil şer’î danışma kurulunun olduğu bir sistemi takip etmektedir. Ülke genelinde dini kararlarda otorite olan İslam fıkıh konseyinin kararları doğrultusunda denetim sistemi yürütülmektedir.⁸¹²

5.2.6. Türkiye

Türkiye katılım finans sisteminin öncülüğünü yapan katılım bankaları nezdinde müstakil şer’î danışma kurulları olmakla birlikte Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) kararıyla 2018 yılında Türkiye Katılım Bankaları Birliği bünyesinde merkezi danışma kurulu oluşturulmuş ve katılım bankalarının bu kurulun kararlarına uyması zorunlu hale getirilmiştir. Sadece BDDK kararı ile kurulan merkezi danışma kurulunun ne şekilde ve nasıl katılım finans sistemi üzerinde şer’î denetimi gerçekleştireceği, kararlarının bağlayıcılığının hangi ölçülerde ele alınacağı, şer’î denetimi hangi boyutlarda ele alacağı, yaptırımlarının neler olacağı, şer’î denetimin çerçevesi gibi konular belirgin olmadığı gibi yasal ve hukuki bir çerçevede de ele alınmamıştır. Türkiye’de 2021 itibari ile faaliyet gösteren 5 katılım bankasının şer’î danışma kurulları aşağıdaki tabloda ifade edilmiştir. (**Tablo:13**)

Katılım Bankası	Kurumsal (Şer’î) Danışma Kurulu	Danışma Kurulu Denetçisi	Kurumsal Bağı	Üye Sayısı
KuveytTürk	Var	Danışma Kurulu Murakıpları	Yönetim Kurulu	6
Albaraka	Var	Yok	Yönetim Kurulu	3
Türkiye Finans	Var	Yok	Genel Müdür	3
Ziraat Katılım	Var	Yok	Yönetim Kurulu	3
Vakıf Katılım	Var	Yok	Yönetim Kurulu	2
Emlak Katılım	Var	Yok	Yönetim Kurulu	4

Tablo 13: Türkiye Katılım Bankalarının Müstakil Danışma Kurulu Yapısı

Kaynak: Yazar tarafından listedeki bankaların web sayfalarından esinlenerek hazırlanmıştır.

⁸¹¹ Grassa, “Shariah Supervisory Systems...”, ss. 135-60; Esen, “National Shariah Boards”, ss. 9-11.

⁸¹² Esen, “National Shariah Boards”, s. 12.

Katılım bankalarının şer'î danışma kurullarının uluslararası alanda var olan şer'î danışma kurullarıyla aynı ismi taşımadığı, şer'î kelimesinin kullanılmadığı bunun yerine danışma kurulu veya danışma komitesi gibi isimlerin tercih edildiği görülmektedir. Üye sayıları ise 2-6 arasında değişmektedir. Türkiye'nin önde gelen İslam hukukçularının bu kurullarda görev yaptığı, bazı isimlerin ise farklı kurullarda aynı anda görev yaptığı görülmektedir. Bu kurullara üye seçimi, üyelerin nitelikleri, sayısı ve genel çalışma prensipleri ile ilgili çerçeve esaslarını ifade eden bir bilgi/doküman tespit edilememiştir.

TKBB Merkezi Danışma Kurulu

BDDK tarafından 2018 yılında alınan bir kararla Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) bünyesinde katılım bankacılığının meslek ilke ve standartlarını belirlemek üzere merkezi danışma kurulu oluşturulmuştur. BDDK kararı gereğince katılım bankalarının TKBB danışma kurulunun aldığı kararlara uyması zorunlu hale getirilmiştir.⁸¹³ Üyelerinin görev süresi 4 yıl olan bu kurul yedi üyeden meydana gelmektedir. Üyelerinin dört tanesinin İslami bilimlerde doktora derecesine sahip olması aranmaktayken diğer üç üyenin bir tanesi DİB Din İşleri Yüksek Kurulundan, bir tanesi katılım bankacılığında (en az 7 yıl yönetici olarak çalışmış ve işletme, iktisat, maliye, bankacılık, hukuk veya dengi alanlardan lisans veya lisansüstü eğitim diplomasına sahip olması), sonuncu üyenin de hukuk fakültesi lisans diplomasına sahip olması şartı aranmaktadır.⁸¹⁴ Kurul üyeleri kurumun görev alanına giren kurum ve kuruluşlarda pay sahibi olamamakta ve görev de alamamaktadır. Ayrıca bu kuruluşlara doğrudan veya dolaylı olarak hizmet verememe şartı olduğundan müstakil danışma kurullarında görev almalarının önüne geçilmiştir.

TKBB merkezi danışma kurulu, tam yasal ve hukuki çerçevede ele alınmayıp BDDK'nın kurul kararıyla kurulmuştur. Türkiye'de İslami finans konusunda hassasiyet sahibi olan insanların beklentisi başta katılım bankaları olmak üzere tasarrufa dayalı finans sistemi, sermaye piyasaları ve İslami sigorta kurumlarının tüm iş ve işlemlerinde şer'î ilke ve esaslara tam uyumlu hale gelmesidir. Bu açıdan oluşturulan TKBB merkezi danışma kurulu sadece katılım bankalarının iş ve

⁸¹³ "Kuruluş ve Çalışma Esasları– TKBB Danışma Kurulu".

⁸¹⁴ TKBB, Danışma Kurulunun Oluşumu, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ.

işlemleri ile sınırlı kalmış genel anlamda Türkiye’deki İslami finans sistemini (katılım finans) tamamen kuşatacak şekilde usul ve esasları belirlenmemiştir.

TKBB Merkezi danışma kurulunun çalışma usul ve esasları dünya örnekleri ile kıyaslandığında *danışma kurulunun görevleri* başlığı altında zikredilen hususların ayrı ayrı çerçevede ele alınması, fonksiyonlarının daha detaylı belirlenmesi, çalışma planı ve stratejilerinin ortaya konması gerekmektedir. Merkezi danışma kurulu katılım finans sistemi ile ilgili standartlar yayınlamak gibi bir görev alanı da belirlemiştir. Bu açıdan dünya örnekleri ile ayrıışmaktadır. Örneklemler arasında şer’î danışma kurullarının şer’î standart yayınlama gibi bir işlevi söz konusu değildir. Bu açıdan dünyada şer’î danışma kurulu olarak standart yayınlayan tek kurul TKBB merkezi danışma kuruludur. Ayrıca standartları yayınlama süreci hakkında bir bilgi elde edilememiştir. Kurul, 2020-2021 yılları içerisinde murabaha, teverruk ve pay senedi ihracı ve alım-satımı konularında toplam 3 adet standart yayınlamıştır. Standartların yayınlanma sürecine dair bir veri olmadığı için sürecin nasıl işletildiği de bilinmemektedir. Örneğin teverruk standardı içerisinde yer alan “TKBB danışma kurulu şerhi” diğer ülkelerde yayınlanan standartlarda olmayan bir yaklaşımdır.

İstanbul finans merkezinin (İFM) bünyesinde hükümetlerin eylem ve stratejik planlarla hedeflediği İFM İslami finans merkezinin katılım finans alanında en önemli alt yapı ihtiyacı yasal ve hukuki çerçeve ile belirlenmiş, küresel muadilleri ile rekabet edebilecek bir işleyişe sahip, etkin, otoriter ve kolektif bir çalışma ile işleyen etkin bir merkezi danışma kuruludur. İslami finansın bölgesel ve küresel potansiyeline talip olmak, uluslararası arenada söz sahibi olmak ve bu alandaki ihtiyacı karşılamak hem kurumsal mimarinin oluşturulmasını hem de katılım finans ilkelerinin kolektif şuurla standartlaştırılmasını zorunlu kılmaktadır.⁸¹⁵ Bu bağlamda TKBB danışma kurulu mevcut haliyle önemli bir fırsat olup etkinliğinin ve yasal çerçevesinin daha güçlü bir zeminde ele alınıp ideal bir kurumsal mimariye kavuşturulması gerekmektedir.

5.3. Şer’î Danışma Kurullarının Fırsat ve Güçlükleri

Şer’î danışma kurullarının İslami finans sektörü üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarda S. Abdullah ve diğerleri performans ve kurumsal yönetim

⁸¹⁵ Esen, “National Shariah Boards”, ss. 11-13; Ginena, Hamid, *Foundations of Shari’ah... Banks*, s. 113.

bağlamında sektöre olumlu katkılarını, Nomran ve diğerleri de şer'î danışma kurullarının sektörel gelişim üzerindeki etkilerini analitik bulgularla ortaya koymuşlardır.⁸¹⁶ Nomran ve Haron tarafından şer'î yönetim ve özellikle de şer'î danışma kurullarının İslami finans endüstrisi içerisinde meydana getirdiği etkiler ve bu konudaki mevcut literatür müstakil olarak incelenmiştir.⁸¹⁷ Bu çalışmalarda şer'î danışma kuruluna sahip ülke ve kurumların, kurumsal mimari açısından daha gelişmiş olduğu vurgulanmıştır. Güney ise şer'î danışma kurullarını, şer'î yönetim uygulamaları bağlamında ele alarak İFE üzerindeki etkilerini betimsel açıdan fıkhi yönüyle incelemiştir. Güney ayrıca şer'î yönetim, şer'î denetim ve şer'î danışma kurulunu bir bütün olarak değerlendirdiği için problemler ve tartışmaları da aynı düzlemde incelemiştir.⁸¹⁸ Ancak şer'î danışma kurulları; fonksiyonları, hukuki çerçevesi, görev ve sorumlulukları açısından şer'î yönetimin diğer birimleri ile doğrudan ayrılmaktadır. Soysal ise İslami finans kurumlarında fıkhi uygunluk denetimi çerçevesinde şer'î danışma kurullarını merkezi ve merkezi olmayan yönüyle tasnif etmiş ve yapılara dair yayınlanan standartları ele alarak ülkeler örneğinde incelemiştir. Bu çalışmada şer'î yönetim bir bütün olarak ele alınmamış ve diğer unsurlarla ilişkilendirilmekten daha çok fıkhi uyum sürecine katkı sunan danışma kurulları bağlamında incelenmiştir.⁸¹⁹

İslam ekonomisinin finansal işlemlerinin çeşitliliği ve genişleyen ürün yelpazesi şer'î denetimin etkinliğini ve tesisini her geçen gün daha da zorlaştırmaktadır. Finansal işlemlerin karmaşık yapısı, işlemlerin gerçekçi olmaktan daha çok finansal mühendislikle icat edilen benzeşim ürünleri ve uygulanış biçimindeki teknik detaylar, sonucun ortaya çıkması için süreç isteyen finansal ürünler ve birçok farklı durumlar şer'î denetimi güçleştirmektedir. Bundan dolayı İslami finans iş ve işlemlerinin sadece şer'î bilgiyle denetlenmesi imkânsız hale gelmektedir. Özellikle de konvansiyonel finansın iş ve işlemleri ile ilgili net bir hükmün verilebilmesinin imkânı şer'î konunun çok daha ötesine geçmiştir. Şer'î

⁸¹⁶ S. Abdullah Saif Alnasser, Muhammed, "Introduction to Corporate Governance from Islamic Perspective", ss. 220-31; Naji Mansour Nomran, Razali Haron, Rusni Hassan, "Shari'ah Supervisory Board Characteristics Effects on Islamic Banks' Performance: Evidence from Malaysia", *International Journal of Bank Marketing*, c. 36, sy. 2 (2018), ss. 290-304.

⁸¹⁷ Naji Mansour Nomran, Razali Haron, "A Systematic Literature Review on Shari'ah Governance Mechanism and Firm Performance in Islamic Banking", *Islamic Economic Studies*, c. 27, sy. 2 (2020), ss. 91-123.

⁸¹⁸ Necmeddin Güney, "İslami Finansa Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış", *Türkiye İslam İktisadi Dergisi/Turkish Journal of Islamic Economics*, c. 2, sy. 2 (2015), ss. 62-65.

⁸¹⁹ Soysal, *İslami Finans Kuruluşlarının Fıkhi Uygunluk Yönetimi*, s.13-148.

denetim hem geleneksel bilgiyi hem de modern bilgiyle birlikte ortaya çıkan inovatif gelişmeleri yakından takip etmeyi, piyasayı ve piyasanın işleyiş biçimini bilmeyi zorunlu kılmaktadır.⁸²⁰ Bu bağlamda şer’î danışma kurullarının ağırlıklı olarak İslam hukukçularından meydana gelmesi, finans, bankacılık, muhasebe, hukuk, işletme vb. gibi alanlara hâkim uzmanların daha az üyeyle kurul içerisinde temsil edilmesi ve saha tecrübesini haiz uzmanların bu kurulların merkezinde yer almaması etkin şer’î denetim ve karar alma süreçlerinde güçlükleri daha da artırmaktadır.

Şer’î danışma kurulları İslami prensiplerle hareket eden veya İslami pencere ile sektörde faaliyet gösteren her finansal kurumun bulundurması gereken kurumsal yönetim mekanizmasıdır.⁸²¹ Finansal ürünlerin, iş ve işlemlerin İslam ekonomisinin temel aksiyomlarıyla uyumluluğun sağlanması İslami finans endüstrisinin meşruluğu ve kamusal talebin yerine getirilmesi için elzemdir. Şer’î uyumlaştırma süreci günümüzde birçok nedenden dolayı hem kurumsal anlamda hem de standartlar çerçevesinde ele alınmak zorundadır. Aksi takdirde İFK’lar operasyonel ürünlerini kendince şer’î prensiplerle uyumludur görüşü verecek veya şeriat arbitrajı ile uyumlaştırma sürecini işleterek olası riskleri ortaya çıkabilecektir.⁸²² Bu bağlamda şer’î risk, itibar riski ve diğer alanlarda ortaya çıkabilecek sorunlar İFE’nin birçok yönden zarar görmesine neden olabilecektir.

Şer’î danışma kurulları hem uygulandıkları ülkede hem de uluslararası alanda finansal iş ve işlemlerin hükümleri bağlamında hukuk birliğini tesis etmelidir. Gerek ülke içerisinde gerekse uluslararası arenada İslami finans ürünlerinin şer’î uyumluluğunun hukuk birliği çerçevesinde çözümlenmesi hem zihinlerdeki karmaşıklığı giderecek hem de İslami finansın algısal boyutunu zedelemeyecektir. Standart veya kurumsal bir akılla karar alma süreçlerinin İFE içerisinde yerleşik bir uygulama olmaması iş ve işlemlerle ilgili şer’î uygunluğun bireysel akılla alınması ihtilafları beraberinde getirdiğinden hem algısal boyutta zorluklara hem de sürecin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu yüzden şer’î uygunluğun kaynağı olan fetvaların/kararların bireysel bir zeminden daha ziyade ekol sistematığı içerisinde kalarak uluslararası boyuta da hitap edecek şekilde kolektif akılla veya standartlarla

⁸²⁰ Zulkifli Hasan, “Regulatory Framework of Shari’ah Governance System in Malaysia, GCC Countries and the UK”, SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: Social Science Research Network, 2009; Adem Esen, “National Shariah Boards: Global Applications and the Case of Turkey”, *Afro Eurasian Studies*, c. 3, sy. 2 (2014), ss. 5-16.

⁸²¹ Ginena, Hamid, *Foundations of Shari’ah Governance of Islamic Banks*, ss. 86-103.

⁸²² El-Gamal, *Islamic Finance*, s. 174.

verilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda merkezi veya şer'î danışma kurullarının gerek ülke içerisinde gerekse uluslararası arenada fetva birliğini tesis ederek standartlaşmaya ciddi anlamda ihtiyacı vardır. İslami finansın şer'î denetiminde tesis edilecek hukuk birliği; farklı fetvaların, görüşlerin, algıların/anlayışların, kurumlar arasındaki çelişkilerin ve ortaya çıkabilecek tutarsızlıkların önlenmesinde önemli bir işlevi yerine getirecektir.

İslami finans endüstrisinde şer'î perspektiften tartışılan fetva farklılıklarına ilişkin şer'î uyum konusunda uluslararası hukuk birliğinin imkânı birçok gereksinime dayandığından ve çok uluslu boyutları olduğundan finansal piyasalar için bu durumun bir düzeyde yerel kalması kaçınılmazdır. İslami bankacılık sektörü diğer sektörlerle nazaran bu yerellikten çok fazla etkilenmemekle birlikte özellikle sermaye piyasaları için uluslararası hukuk birliği önemli bir ihtiyaç olarak İFE'nin önünde durmaktadır. İslam ticaret hukukunda mevcut olan zengin birikimin İslami finans sistemindeki perspektif genişliği ile bir araya gelmesi bir nebze uluslararası hukuk birliğinin teorik ve pratik açıdan tesis edilebilirliğine imkân tanıyabilir. Ancak bunun önündeki en büyük engel sosyo-politik dengelerin her ülke tarafından korunma arzusudur. Bu zorluğun aşılması için küresel bir çabaya ve sürece ihtiyaç duyulmaktadır. İşte burada hukuk birliğinin İFE içerisinde tüm paydaşlarca rahatsızlık duyulan iş ve işlemlere çözüm sunması muhtemel olan standartlar devreye girmektedir. Ayrıca hukuk birliğini bir düzeye kadar sağlamış olan ülke örnekleri de bu sorunun aşılmasında katkı sunabilir. Örneğin Malezya, kendi içerisinde bu sorunu düzenleyici ortamın tesisi ve sistemsal açıdan daha ileri adımlar atarak belirli ölçüde çözüme kavuşturmuş olduğundan İslam ülkelerin içerisinde ön plana çıkmaktadır.⁸²³

Malezya'daki düzenleyici ortam özellikle de İslami finans kurumlarının Malezya yetki alanı içerisindeki şer'î çerçevesi, bölgesel farklılıkları en aza indirme konusunda bir çözüm yolu sunmaktadır. Malezya İslami finans piyasasındaki (her İslami finans kurumunun bünyesindeki şer'î danışma kurulunun verdiği onay) tüm iş ve işlemlere dair şer'î uygunluk Bank Negara Malezya merkezi şer'î danışma kurulu tarafından son mercii olarak onaylanmaktadır. Böyle bir şer'î çerçeve içerisinde yürütülen İslami finans sistemi diğer ülkelere nazaran daha geniş bir yelpazede -sunulan İslami finans operasyonel işlemlerin çokluğuna ve genişliğine

⁸²³ Anne-Sophie, "An Analysis of Global Trends and Regional Pockets in the Application of Islamic Financial Contracts in Malaysia and the Gulf Cooperation Council (GCC)", ss. 327-28.

rağmen- başarılı bir şekilde yürütölmektedir. Bu etkinliğin nedenlerinden birisi de Malezya İslami finans sektörü için benimsenen “en ideal şer’î yaklaşım” prensibiyle İFE içerisindeki yenilikçi ürünlerin benimsenmesi ve uygulama konusunda diğer ölkelerden daha esnek bir görünümde olmasıdır. Malezya’da benimsenen bu yaklaşım sayesinde İFE hem yerel dinamikleri etkinleştirmekte hem de uluslararası yatırımcılara daha cazip gelmektedir.⁸²⁴

5.4. Şer’î Danışma Kurullarının Değerlendirmesi

Merkezi ve müstakil biçimde kurumsal mimari içerisinde yaygınlaşan şer’î danışma kurullarının İslami finans anlayışı ve sektörü için arz ettiğı önem uygulamadaki kurumsal örneklerle üst başlıklarda ele alındığından bu başlık altında bazı fonksiyonlarına değinilecektir. Şer’î danışma kurulların önemli bir fonksiyonu *OECD* ve *UFRS* gibi finansal alanda genel ilke ve standart belirleyen kuruluşların İslami finansın temel ilkelerini dikkate alan gereksinimlerden yoksun olması neticesinde ortaya çıkan boşluğun doldurulması şeklinde algılanabilir. Ayrıca ilkesel olarak geleneksel düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara alternatif olarak ortaya çıkan *AAOIFI-IFSB* gibi küresel İslami finans mimarisinin oyuncularına idealleri ve bilgi kaynağı olma açısından da önemli ölçüde rehberlik ettiğı söylenebilir.

Şer’î danışma kurullarının küresel İslami finans mimarisi içerisinde genel resmini görmek ve yapısal değişiklikleri ortaya koymak için aşağıdaki tablolarda hem dünya örnekleri ele alınmış hem de kurumsal/hukuki farklılıklara işaret edilmiştir. Bu tablolar yaygın olarak kurumsal mimari içerisinde yerleşik hale gelen ulusal düzeyde (merkezi) şer’î yönetim ve kurumsal düzeyde (müstakil) şer’î yönetim sistemi olmak üzere iki farklı şekilde düzenlenmiştir. **(Tablo 14-15)**

⁸²⁴ Anne-Sophie, “An Analysis of Global Trends and Regional Pockets in the Application...”, ss. 327-29.

ÜLKELER	YASAL DAYANAĞI	MERKEZİ ŞER'İ DANIŞMA KURULU	KURUMSAL ÇERÇEVE
Malezya	Islamic Banking Act, Islamic Financial Act, Takaful Act	SAC	Ekonomi Bakanlığı Merkez Bankası
Endonezya	Laws for Islamic Banking	DPS	Din İşleri Bakanlığı (MUI)
Pakistan	Policies for Islamic Banking	SAC	Merkez Bankası
Sudan	Islamic Financial Sytem in Banking Act	HSCC	Finans Bakanlığı
Körfez Ülkeleri (Bahreyn, Katar, Kuveyt, BAE ve Suudi Arabistan)	Özel Bir Yasaya Sahip Değiller	-	Ekonomi Bakanlığı
FAS	Özel Bir Yasaya Sahip Değiller	CSO	Kral/Ulemalar Konseyi
İRAN	Usury Free Banking Act	Counsil of Guardian	-
Nijerya	Guidlines of Shariah Governance	CSC	Merkez Bankası
Türkiye	BDDK 2018 Kararı	TKBB	BDDK

Tablo 14: Ulusal düzeyde Şer'î Yönetim Sistemi

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ülkeler	Kurumsal Şer'î Yönetim	Üye Sayısı	Şer'î Yönetimdeki Rolü
Malezya	Var	3-8	Denetleyici/Danışmanlık
Endonezya	Var	11	Denetleyici/Danışmanlık
Pakistan	Var	6-10	Danışmanlık
Sudan	Var	7-11	Danışmanlık
Körfez Ülkeleri (Bahreyn, Katar, Kuveyt, BAE, Suudi Arabistan)	Var	-	Denetleyici
FAS	Var	9	Denetleyici
İRAN	-	-	Denetleyici
Nijerya	-	-	Danışmanlık
Türkiye	Var	1-3	Danışmanlık

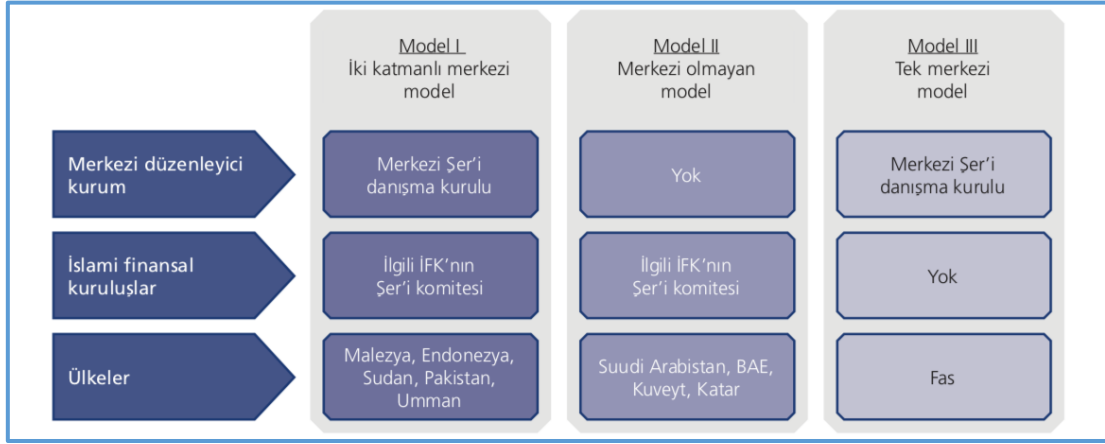
Tablo 15: Kurumsal Şer'î Denetim Yapısı

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablolarda görüldüğü gibi bazı ülkeler şer'î danışma kurullarını şer'î yönetim çerçevesinde yasal ve hukuki zeminle sistemleştirmişken bazı ülkeler ise sadece kurumsal anlamda konumlandırmıştır. Bu bağlamda şer'î yönetim ve kurumsal mimari açısından Malezya, Endonezya, Pakistan ve Sudan gibi ülkeler güçlü bir görünümdeyken Fas, İran ve Türkiye gibi ülkeler zayıf bir görünüm serimlemektedir.

Şer'î danışma kurullarının İFE içerisinde yapılanma modeli de üç açıdan kurumsallaşmıştır. İki katmanlı merkezi model, merkezi olmayan model ve tek merkezli olarak da ifade edilen bu kurumsal yapılanma ülkeler açısından farklı

biçimlerde sistemleştirilmiştir. Aşağıda bu modellerin hem yapılanma şekli hem de ülkelere göre kurumsal yerleşikliği ifade edilmiştir. (Şekil 14)

Şekil 14: Şer'i Danışma Kurulları Yapılanma Türleri

Kaynak: İSEDAK, Islamic Fund Menagement, 2019.

Kurumsal mimari içerisinde düzenleyici ve denetleyici çerçevenin sistemleştirilememesi beraberinde şer'i denetim mekanizmalarının da oluşturulamaması sonucunu ortaya çıkarmakta ve ülkeler arasında farklılığa neden olmaktadır. Yine bazı ülkeler şer'i danışma kurullarına tam yetki ve sorumluluğu yasal ve hukuki bir zeminde belirlemişken bazıları da bu konuda belirsiz bir görünümde. Körfez ülkeleri İslami finans endüstrisi içerisinde hacimli bir potansiyele sahipken şer'i yönetim konusunda potansiyeli daha az olan ülkelere göre zayıf bir görünümde olması da ayrıca dikkat çeken bir husustur. Sonuç olarak 1997 yılında Güney Afrika İslam bankaları ve 2001'de İhlas finans kurumunun iflası, 2004-2007 yılları arasında Dubai İslam bankasındaki zararlar ve dolandırıcılık faaliyetleri İslami finans sektörünün ilkesel anlamda denetlenmesi gerektiğinin en somut örnekleridir.⁸²⁵ Bu açıdan şer'i danışma kurulları ve çerçeve olarak şer'i yönetim İFE için zorunlu bir gereksinimin ötesinde varlığının teminatı olarak görülmektedir. Ülkelerin kendi içerisindeki politik dengeleri, yasal ve hukuki alt yapı gereksinimleri, insan değeri açısından nitelikli uzmanların eksikliği, mevcut finans yetki alanının İFE için de yeterli olacağı algısı gibi bir takım zorluk alanları olsa da gün geçtikçe şer'i danışma kurullarının İFE içerisinde bir kültür oluşturması İslam ekonomisinin gelecek vizyonu açısından oldukça önemlidir.

Batı dünyasının olgu ve olaylara yaklaşımındaki tavrı, aksiyonel olmasından kaynaklı olarak önce uygulama yapmak sonradan da felsefi zeminde bu uygulamayı

⁸²⁵ Grassa, "Shariah Supervisory Systems in Islamic Finance Institutions Across ...", s. 135.

tartışmak şeklinde tebarüz etmektedir. Özellikle sanayi devriminden sonra düşünmeye, tartışmaya mahal bırakmadan hızlı bir şekilde işin uygulanması, bir an önce üretime geçilmesi bu yaklaşımı yerleşik hale getirmiştir. Modern dönem öncesi Doğu dünyasının olgu ve olaylardaki yaklaşımı ise önce konuyu tartışmak ardından onay (fetva) almak ve sonrasında da uygulamaya koymak biçiminde belirginleşmektedir. Son iki yüz yılda yaşanan gelişmelerle modern toplumun yansımaları bu yaklaşımı değiştirmiş olsa da doğu dünyasında (İslam toplumu) halen bu yaklaşım güçlüdür. Bu bağlamda şer'î danışma kurullarının İslami finansın iş ve işlemlerinin piyasada uygulanmaya başlamadan önce konunun tartışılıp onaylandığı makamı ifade etmesi doğu dünyasının olgu ve olaylara yaklaşım biçiminin bir ürünüdür. Bu yönüyle ele alındığında şer'î danışma kurulları piyasanın gereksinimlerini İslami finansa nasıl entegre edebilirsiniz gayretinde olmamalıdır. Olması gereken İslam'ın ve toplumun ontolojik değerlerine mündemiç olanı ortaya koyarak iş ve işlemlerin düzenlenmesidir.

Genelde İFE, özelde ise Şer'î danışma kurulları İslami bir perspektifle helal olanı arayan ancak bunu piyasa içerisinde bulmaya çalışan bir yaklaşım sergilemektedir. Örneğin teverruk uygulamasında karşılaşılan sorunlar bu yaklaşımın bir örneğidir. İslam fıkıh akademisi almış olduğu kararlar buna açık bir şekilde haram fetvası verse de İFE içerisindeki şer'î danışma kurulları piyasanın dayatması sonucunda üretilen maslahatlar gereğince bunu norm haline getirerek normalleştirdiği görülmektedir. Oysaki şer'î danışma kurulları İslam ekonomisinin değerlerinden uzaklaştırılma eğilimlerinde onu geriye getiren bir mekanizma olarak kurumsallaşma eğiliminde olmalıdır. Standart yayınlayan kuruluşlar da bu eğilime destek vererek normlaştırma sürecine katkı sunmaktadırlar. Bu bağlamda İster Batı dünyası, ister kurumsal, isterse de hâkim iktisadi paradigmanın mündemiçliği ile İslam'ın temellerindeki mündemiçlik burada çakışmaktadır. İslam iktisadı tam bu noktada mevcut mekanizmaları ile (şer'î danışma kurulları gibi) İslam'ın öngörülerindeki gömülülüğü ortaya çıkarmakla mükelleftir.

6. İFE’NİN DÜZENLEYİCİ VE DENETLEYİCİ KURUMSAL MİMARİSİ

İslami finans endüstrisinin gerek ulusal gerekse uluslararası kurum ve kuruluşlar aracılığıyla hâkim finansın sahip olduğu düzenleme ve denetleme sistemine ulaşmak ve ilkesel düzeyde daha da ileriye giderek bu alanı geliştirme çabaları devam etmektedir. Ülkeler bazında değerlendirildiğinde kimi ülkelerin devlet desteği ile bu süreci inşa etmeye çalıştığı kimilerinin ise özel sektör ve eğitim kurumları aracılığıyla bu alanda faaliyet gösterdiği görülmektedir. Aşağıdaki tabloda ülkelere göre İslami finans sistemine düzenleme ve denetleme açısından bilgi alt yapısı sunan kesimlerin tasnifi gösterilmiştir. (Tablo 16)

İslami Finansın Düzenleme ve Denetleme Açısından Bilgi Üreten Kesimler	Ülkeler
Kamu Kurumlarının Girişimleri	Mısır, Malezya, Nijerya, Umman, Pakistan, Suudi Arabistan, Sudan, Türkiye
Girişimci Kurumlar, Yazarlar ve Üniversiteler	Bangladeş, Mısır, Endonezya, Malezya, Nijerya, Pakistan, Suudi Arabistan, Senegal, Sudan, Türkiye, BAE
Özel Sektör ve STK’lar	Bangladeş, Endonezya, Pakistan, Senegal, Türkiye, BAE

Tablo 16: İslami Finans Sektörü İçin Düzenleme ve Denetleme Sisteminin Bilgi Üretimi

Kaynak: Yazar tarafından “*Developing Islamic Finance Strategies*” isimli eserden esinlenerek hazırlanmıştır.

İslami finansın kurumsal mimarisini oluşturan düzenleme ve denetleme sistemi ülkeler bazında ele alındığında İFE’nin politik açıdan iki temel yaklaşımla ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşımlardan birincisi, ülkelerin hükümet programları aracılığı ile etkin ve sağlam düzenleyici hukuki çerçeve ile gereksinim olarak ortaya çıkan diğer altyapı kurumlarını oluşturmak için serimledikleri proaktif yaklaşım tarzıdır. Bu yaklaşımla temel finans alanını ilgilendiren, İslami finansın geliştirilmesine yönelik niyet ve ilgi, doğrudan kamu politikası aracı şeklinde hükümetlerin stratejik belgelerine ve eylem planlarına yansımaktadır. İkincisi ise ülkeler reaktif yaklaşımla, kamu kurumları, sektör temsilcileri ve bilgi alt yapısını destekleyen diğer paydaşlarla iş birliği yoluna giderek düzenleme ve denetleme sisteminin unsurları olan altyapı kurumlarını dolaylı bir şekilde inşa eder. Reaktif yaklaşımda ortaya konan stratejiler ülkelere göre çeşitlilik gösterebildiği gibi bazı ülkelere hükümet organları sadece mevcut yasa ve yönetmelikler üzerinden değişikliklere giderek gerekli alt yapıyı dolaylı yoldan inşa etmektedirler.⁸²⁶

⁸²⁶ COMCEC, *Developing Islamic Finance Strategies in the OIC Member Countries*, ss. 220-21.

İslami finans sisteminin düzenleyici ve denetleyici kurumsal mimarisi içerisinde geleneksel finansın ortaya çıkan aksaklıklarını önlemek adına bazı yapıların kurumsallaşmış olsa da halen eksiklikleri bulunmaktadır. Örneğin küresel finansal krizlerde finans sisteminin sağlamlığını ve istikrarını tesis etmek için bir dizi kriz önleme stratejisi olarak da tanımlanan (güvenlik alt yapı gereksinimi) mekanizmalar-son kredi merci (LOLR) bu önleyici stratejiye örnek olarak verilebilir-İslami finans sisteminde bulunmamaktadır.⁸²⁷ Bu bağlamda düzenleme ve denetleme alt yapılarının konvansiyonel ve İslami finans sistemi açısından karşılaştırılmalı olarak görülmesi gerekmektedir. Geleneksel finans sisteminin düzenleme ve denetleme alt yapıları ile İslami finansın mevcut düzenleme ve denetleme alt yapısı COMCEC verileri mukayese edilerek İFE’de olması gereken altyapı ihtiyaçları şu şekilde ifade edilmiştir. (**Tablo 17**)

⁸²⁷ Halim Alamsyah, “Lender of Last Resort in Islamic Banking”, *Strengthening Financial Safety Nets in the Islamic Financial Services Industry*, Kuala Lumpur: IFSB, 2011, s. 22.

ALT YAPI	KONVANSİYONEL FİNANS KURUMLARI	İSLAMİ FİNANS KURUMLARI (ÖNERİLER)
Yasal Altyapı	Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (UNCITRAL)	İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İş birliği Daimi Komitesi, İslam Kalkınma Bankası (IDB) ve D-8 gibi küresel kuruluşlar İslam hukuku ve politikaları adı altında düzenleyici ve denetleyici yapı için yasal alt yapı sistemini oluşturabilir.
Çerçeve Yönetmelik ve Denetim	Basel Bankacılık Denetleme Komitesi (BSBC), Uluslararası Menkul Kıymetler Komisyonları Örgütü (IOSCO), Uluslararası Sigorta Denetim Otoriteleri Birliği (IAIS)	IFSB (Sadece Malezya İçin Mevcut), İslami Bankalar ve Finans Kuruluşları Genel Konseyi (CIBAFI) iş birliği ile çatı bir kuruluş olabilecek “İslam Kalkınma Bankası Düzenleme ve Denetleme Kurulu” oluşturulabilir ve bu gereksinimi karşılayabilir.
Şer’î Yönetim Çerçevesi	Yok	İslam İş birliği Teşkilatı, İslam Kalkınma Bankası veya D-8 bünyesinde İslami Finans İstikrar Kurulu (SBIF), İslami Finans Sektörü Değerlendirme Programı (IFSAB), İslam Fıkıh Akademisi (IFA), AAOIFI, IFSB ve IIFM gibi standart yayınlayan kuruluşlarla şer’î yönetim çerçevesi koordine edilebilir.
Likidite Altyapısı	IMF	İslam İş birliği Teşkilatı, İslam Kalkınma Bankası veya D-8 bünyesinde İslam Ülkeleri Para Fonu (ICMF) kurulmalı ve Uluslararası İslami Likidite Yönetim Kurumu (IILM) daha etkin bir hale getirilebilir.
Muhasebe ve Şeffaflık Altyapısı	Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS), Finansal İstikrar Kurulu (FSB), Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (FASB)	İslami Finans İstikrar Kurulu (SBIF) tarafından organize edilerek AAOIFI, IFSB ve IIFM gibi kuruluşlarla bu süreç yönetebilir.
Tüketici Haklarının Korunması Altyapısı	Uluslararası Mevduat Sigortacıları Birliği (IADI), Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD)	İslami Bankalar ve Finans Kuruluşları Genel Konseyi (CIBAFI) diğer kurumlarla koordineli bir şekilde İFE için toplumsal bir görev olan tüm paydaşların koruma çerçevesini oluşturabilir.
İnsan Değerleri ve Bilişim Altyapısı	Yok	İslami Bankalar ve Finans Kuruluşları Genel Konseyi (CIBAFI) organizesinde İslami finans eğitim kurumlarının ve enstitülerin koordinesi sağlanarak insan değeri yetiştirilebilir ve İslam Kalkınma Bankası Grubu tarafından da bilişim ve teknoloji alt yapısı fonlanarak gerekli projeler üretilebilir.

Tablo 17:Düzenleme ve Denetleme Altyapısının Geleneksel Finans ile Karşılaştırmalı Tablosu ve İslami Finansın Beklentileri

Kaynak: *Developing Islamic Finance Strategies*, s.222

6.1. İFE Kurumsal Mimarisinde Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar

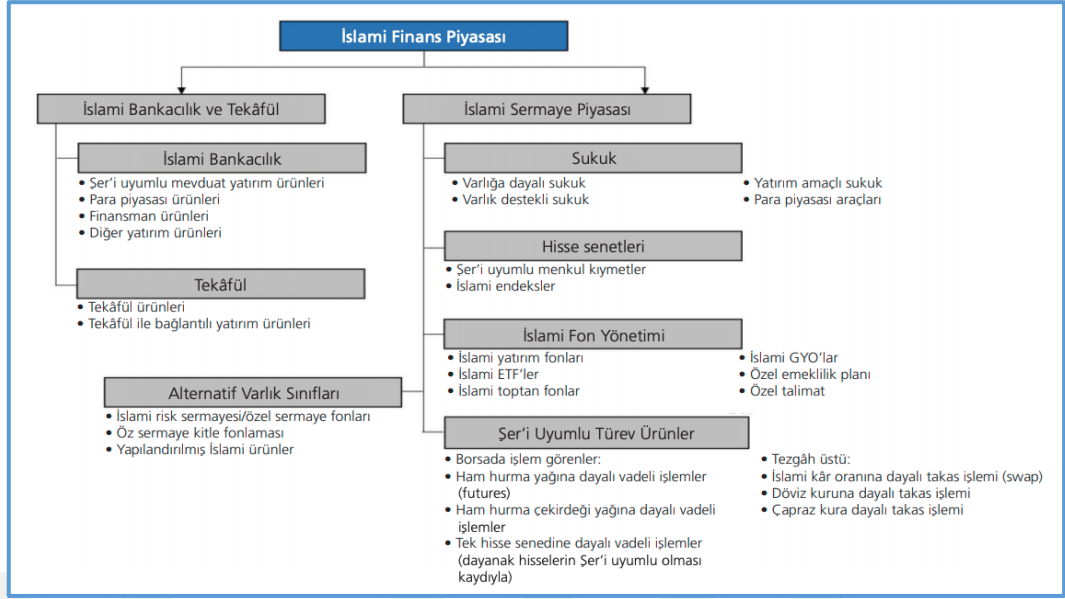
Hakim finans sisteminde mevcut olan düzenleme ve denetleme sisteminin temel amaçları: (i) Finansal ve ekonomik istikrarın sağlanması için finans borsaları, takas odaları ve menkul kıymetler piyasasının uzlaştırma sistemi ile takip edilerek kontrol edilmesi, (ii) piyasa şeffaflığı ve eşit muamele koşullarının oluşturulması, (iii) asimetrik bilgi veya içeriden alınan haberlerle ticaretin veya piyasa manipülasyonun önüne geçilerek yatırımcının korunması, (iv) piyasa rekabetini koruyarak kartel, konsantrasyon ve hakim durumun kötüye kullanmasını engelleyerek piyasayı eşitleyecek teşvik edici düzenlemeler yapmak şeklinde temel

amaçları ana hatları ile özetlenebilir. Konvansiyonel finans sistemi bu amaçları gerçekleştirmek için küresel mimarisini yaklaşık 200 yılı aşan geçmiş birikimle oluşturmuş, düzenleme ve denetleme açısından finansal sektörü ilgili uluslararası kuruluşlara tabi kılmış ve piyasanın işleyişini de oluşturulan bu küresel mimari ile yönlendirmiştir. Bu bağlamda İslam ekonomisinin ilke ve hedefleriyle uyumlu olacak kendine özgü kurumsal mimarisi -tüm gereksinimleri mevcudun sağlayamamasından ötürü- bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış ve 1990'lı yıllardan günümüze kadar geçen süre içerisinde önemli gelişmeler kat etmiştir.⁸²⁸ Küresel finans mimarisi içerisinde önemli bir konuma gelen İFE'nin kendi içerisindeki toplam varlıklarının %90'a yakını bankacılık ve sermaye (fon) piyasalarındaki işlemlerden (sukuk gibi) oluşması, finans ve bankacılık sisteminin karmaşıklığı, şer'î uyum riski, risk paylaşımı yerine risk transferine yönelim ve diğer operasyonel alanların mahiyeti kendine özgü düzenleme ve denetleme anlayışını daha da belirgin hale getirmiştir.⁸²⁹

Küresel finans dünyasının son 30 yıllık gelişmeleri ele alındığında piyasada faaliyet gösteren sektör oyuncularını; bankalar, borsalar, sigorta şirketleri, muhasebe firmaları, hukuk büroları gibi kuruluşlar küresel bir mimariye dönüşerek uluslararası arenada faaliyet göstermektedirler. Yaşanan bu gelişmeler ve dönüşümle birlikte İslami bankacılık, İslami sermaye piyasası ve tekafül organizasyonlarından oluşan İslami finans endüstrisi, küresel finans piyasasında giderek daha önemli bir oyuncu haline gelmiş ve finansal aracılığın uygulanabilir/ verimli bir alternatif modeli olarak konumlanmış ve dünya genelinde geniş bir finansal yelpazeye sahip olmuştur. İslami finans endüstrisinin bu gelişimiyle birlikte ortaya çıkan güncel yapısı aşağıdaki şekilde gösterilmiştir. (Şekil:15)

⁸²⁸ COMCEC, *Developing Islamic Finance Strategies in the OIC Member Countries*, ss. 222-23.

⁸²⁹ İSEDAK, *Islamic Fund Management/İslami Fon Yönetimi*, ed. Mücahit Özdemir, çev. Ş. Ahmet Saman, Ankara: İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimî Komitesi, 2019, ss. 61-64.

Şekil 15: İslami Finans Endüstrisi (İFE)

Kaynak: İSEDAT, Islamic Fund Menagement, 2019.

İslami finans endüstrisinde bu gelişiminin devamlılığı faaliyet gösterdiği tüm alanlarda kendi prensiplerine (İslam ekonomisinin idealleri) uygun şekilde davranmasına ve tüm paydaşların haklarının/menfaatlerinin korunmasına bağlıdır. Bu gelişimle birlikte İslami finans endüstrisinin öncelikle itibarının korunması, temsil ettiği değerlerin zarar görmemesi ve hak ettiği saygıyı/güveni hem bireysel hem de kamusal açıdan bulması sürdürülebilirliği için temel gereksinimlerdir. İFE'nin bu gereksinimlere karşı proaktif ve reaktif açıdan aksi bir durum sergilemesi hem kendi paydaşları arasında hem de uluslararası arenada kurumsal saygınlığının azalmasına ve sahip olduğu değerlerin zarar görmesi durumuyla karşı karşıya kalmasına neden olacaktır.

İFE içerisinde İslam'ın temel ilkelerine uyumlu olmayan, kolektif bir şuurla/akılla ele alınmadan düzenlenmiş bazı uygulamalar (şer'î temelli yaklaşımla) hem şer'î yönetim hem de şer'î denetim açısından İFE'nin etkin, ilkesel düzenleme ve denetleme mekanizmalarına olan gereksinimini gün yüzüne çıkarmıştır. Güney, yapmış olduğu bir çalışmada şer'î ilkelere uygun olmayan bu uygulamaları ve bunlara dair şer'î görüşleri şu şekilde özetlemiştir⁸³⁰; (i) Şeyh Muhammed Taqi Usmani'nin 2007 yılında Körfez ülkelerinde ihraç edilen ve İslami finans sermaye piyasalarının en önemli araçlarından olan sukuk ürününün mevcut yapısı itibari ile % 85'inin İslami prensiplere uygun olmadığı yönündeki açıklamaları, (ii) organize

⁸³⁰ Güney, "İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara...", ss. 48-49.

veya ters teverruk⁸³¹ ismi ile İslami finans kuruluşlarının müşterilerine faize dayalı nakit finansman veya borçların yapılandırma finansman uygulamalarına dair İslam Fıkıh Akademisi'nin (IFA) 179 No'lu caiz olmadığına dair kararı⁸³², (iii) Malezya Yüksek Mahkemesinin (BBA) bedeli tescil edilmiş sözleşmelere (Bai'Bithaman Ajil)⁸³³ dair işlemlerden elde edilen kazancın gayr-i meşru olduğunu ifade ederek akdi geçersiz ve batıl sayması, (iv) 2009 yılında Investment Dar Company, Bloom Development Bank'a ait olan vekalet temelli 10 milyon dolar tutarındaki mevduatın ana parası ve ona ait olan getiri kazanç miktarını vekalet temelli mevduatların İslam hukuku ilkelerince caiz olmayacağını iddia ederek ödememesi,⁸³⁴ (v) Uluslararası kredi ve ticaret bankası (BCCI) içerisinde İslami bankacılık ünitesinin İslami bankacılık sektöründen elde ettiği mevduatları şer'î uyuma uygun olmayan fonlarda değerlendirmesi gibi yaşanan birçok olumsuzluk hem İslam dünyasından hem de uluslararası finans piyasasından İFK'lara yönelik eleştirilere dayanak olmuştur. Yapılan bu eleştiriler de İslam ekonomisinin iddia ettiği ilkesel konumunu tartışmaya açmıştır.⁸³⁵

İFE içerisinde sukuk, organize veya ters teverruk ve fon yönetim/yatırım hesaplarına dair bu ve benzeri şekilde şer'î ilkelerle uyumsuz durumların yaşanmaması, sistemin sağlıklı bir şekilde işletilmesi, süreçlerinde ilkesel bir zeminde değerlendirilmesi, sistemsel aksaklıkların giderilmesi, iş ve işlemlere makul, meşru ve alternatif bir çözümün üretilmesi için düzenleme ve denetleme

⁸³¹ Müslümanların nakit ihtiyacını faizsiz bir biçimde karşılayabilmek adına çok erken dönemden beri uygulana gelen ve günümüz İslami finans piyasasında da hayli revaçta olan bir üründür. Kişinin nakit elde etmek amacıyla bir satıcıdan taksitli olarak emtiayı alıp bir başka kişiye peşin olarak satması şeklinde uygulanmaktadır. İsmail Cebeci, "Teverruk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2016, ss. 601-2. Bu uygulama normal şartlarda devam eden bir süreç de değil insanların ekonomik olarak zorlandığı bir anda yapmak isteyecekleri bir tercih olması hasebiyle İslam hukukunda hoş görülmeyle fetva verilmiş bir uygulamadır. Ancak günümüz İslami finans kurumları bunu suistimal edercesine özellikle de organize ve yeniden yapılandırma alanlarında yaygın bir ürün haline getirmeye çalışmaktadırlar. Bu ürünün Türkiye'de ve dünyada kullanım alanlarını görmek için bkz: Mustafa Afşin Sancar, "Türkiye'de Teverruk ve Yeniden Yapılandırmada Teverruka Alternatif Bir Ürün Olarak Yeniden Yapılandırma Tekafül Fonu", *Journal of Islamic Economics and Finance*, 2019, ss. 180-85. Bu uygulama hakkında gelenek içerisinde ve günümüzde verilen kadim ve modern fetvaları görmek için bkz: Mohammad Mahbubi Ali, Rusni Hassan, "Shari'ah Non-Compliant Events in Islamic Banks in The Practice Of Tawarruq Financing in Malaysia", *ISRA International Journal of Islamic Finance*, c. 12, sy. 2 (2020), ss. 153-54.

⁸³² Ali, Hassan, "Shari'ah Non-Compliant Events in Islamic Banks in The Practice...", ss. 151-69.

⁸³³ İslami finans sisteminde yer yer ve özellikle de geleneksel bankacılık uygulamalarında yaygın olan bankanın alıcı ile satıcı arasında tamamlanmış bir işlemde yeniden aracılık etmesiyle yeni bir akit üzerinden değil de mevcut akit üzerinden müşteriye malı vade farkı koyarak taksitle satmasıdır. Bu işlem İslam hukukuna göre bir akit içerisinde ikinci bir akit caiz olmadığından ve faiz içerdiğinden kabul görülmemiştir.

⁸³⁴ Michael Godden, Neil D. Miller, "The Implications for the Islamic Finance Market of the Investment Dar Company KSCC v Blom Developments Bank SAL", t.y., (10.05.2021).

⁸³⁵ Muhammad Taqi Usmani, "Sukuk and their Contemporary Applications", 2007; Tan Wan Yean, "Sukuk: Issues and the Way Forward", *International Lawyers Network Articles*, (29.05.2020), <http://www.iefpedia.com/english/?p=5557>.

mekanizmalarının İFE içerisinde yerleşik bir kültür oluşturması önemli bir gereksinimdir.

İslami finans uygulamalarının düzenlenmesi ve denetlenmesi için mevcut durumda uluslararası düzeyde alt yapı kurumlarının hizmet verdiği görülmektedir. İFK için hizmet veren bu kurumların standartlar/rehber ilkeler yayınlayarak sunmuş oldukları alt yapı hizmeti ile diğer alanlarda yürüttükleri faaliyetler bir bütün olarak İslam ekonomisinin kurumsal mimarisini teşkil etmektedir. Özellikle standartlar üzerinden yürütülen düzenleme ve denetim çerçevesi İFK'nın ilkesel ve sektörel ihtiyaçları karşılama sorununa bir çözüm olarak görüldüğünden alt yapı desteği sunan kurumlar özelinde düzenleme ve denetleme açısından standartlar çalışmanın bundan sonraki kısmında incelenmiştir.

6.2. Düzenleme ve Denetleme Açısından İslami Finans Sisteminde Standartlar

Mevcut literatür, yasal belge ve kurumsal bilgiler üzerinden nicel veri toplama teknikleri kullanılarak alt yapı desteği sunan kurumların ve standartların öncelikle felsefi zemini, tasnifi, hizmet alanlarının belirlenmesi, hangi alanlarda İFK'ya katkıda bulunduklarının incelenerek betimsel bir tasvirle ele alınması bu başlığın metodolojisini oluşturmaktadır. Ayrıca bu standartların İFK üzerinde nasıl etkiler oluşturduğu, karar alma mekanizmalarına katkısı, İslami finansın gelişiminde ve geleceğinde olası etkileri ile fırsat ve güçlükleri incelenmiş ve standartların evreni bütüncül olarak ele alınmıştır.

Standartlaşma kavramı ve bunun kavramsallaşma süreci ele alındığında - zemin oluşturmak adına- şu hususların ele alınması sonuçtan ziyade sürece bakmanın zarureti ve çalışmanın seyri açısından önemlidir. Weber, Batı dünyasının ayırt edici özelliği farklı bir akıl türüne sahip olması ve bu akli sadece Batı'nın üretmesi, diğer toplumlarda o ya da bu şekilde var olan akılcılık türlerinin hiçbirinin bu türe benzememesi tezine dayanarak “biçimsel akılcılık” (rasyonalizasyon) ismini verdiği yaklaşımını temellendirmiştir.⁸³⁶ Biçimsel akıl, toplum kurallarına, değerlerine ve normlarına uymasa dahi insanın, amaç ve hedeflerine ulaşmak için optimum araçları kullanması ve bunları makul bir hale getirmesi eğilimi olarak ifade edilebilir. Bu

⁸³⁶ Max Weber, *Economy and Society*, California: University of California Press, 1978, c. II, ss. 34-41.

yaklaşım ile bireyin optimum araçlar dışında kendi araçları ile baş başa kalmasına müsaade edilmemektedir. Optimum araçlarla makulleştirme sürecinde kullandığı referans noktaları ise (kapitalizmin temel yaklaşımları)⁸³⁷ verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve insanın gerekirse insan olmayan nesnelerle denetlenebilirliğidir. Weber aynı zamanda akılcılığın veya akılcılaştırmanın paradigmasını ya da gerek koşulunu bürokrasi olarak değerlendirmiştir. Bürokrasi ile keşfedilmiş olan optimum araçlar; kurallar, yönetmelikler ve standartlar ile kurumsallaşarak makulleştirme sürecinde bireyin hizmetine sunulmuştur. Böylelikle insana düşen görev ise bunlara uymaktır. Çünkü optimum hale getirilmiş araçlar sayesinde bireye alternatif olabilecek başka bir seçenek de sunulmamaktadır.

Ritzer'in "Toplumun McDonalddlaştırılması" tezi bağlamında bu optimum araçlar değerlendirildiğinde akılcılaştırılmış formlar; benliği sınırlamış, duyguları denetler hale gelmiş ve ruhu boyun eğdirerek bireyi/toplumu dönüştürmüştür.⁸³⁸ Modern toplumun fast-food alışkanlıklarında McDonald'ın yeri, toplumun bu kültürle nasıl bir dönüşüm geçirdiği ve bunun akılcılaştırmanın bir ürünü olarak sunulup sonucunda da "akılcılaştırmanın akıldışılığı" ele alındığında Weber'in ifadesiyle "demir kafes" bu sürecin doğal bir çıktısı haline gelmiş olmaktadır.⁸³⁹ McDonald's olgusunun bu bağlamda kapitalizmin Weberyan, Taylorist ve Fordist yüzünü temsil ettiği ve akılcılaştırmanın sonucu olarak da post-modern bir gereksinim haline geldiği söylenebilir. Weberyan görüşün sunduğu bürokrasinin temel prensipleri⁸⁴⁰ ile Taylor'un bilimsel yönetim ile rutinleştirme/standartlaştırma yaklaşımları⁸⁴¹ öngörülebilirlik açısından "postlar" çağında İslami finansın standartlarla yürütülmesine zemin oluşturduğu ve sonuç itibarı ile de rasyonel bir denetim anlayışının İslami finans içerisinde tesis edilmesinin hedeflendiği felsefi bir arka plana dayanarak söylenebilir.

Standartlaşma kavramının kökenlerini/iz düşümlerini tarihsel olay ve olgular içerisinde bulma imkânı mahfuz olmakla birlikte model ve teori açısından yeni

⁸³⁷ Çalışmanın önceki bölümlerinde bu konu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bkz: (I. Bölüm: 1.5 ve II. Bölüm: 2.1. numaralı başlıklar).

⁸³⁸ George Ritzer, *Toplumun McDonalddlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Şen Süer Kaya, II İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, ss. 46-50.

⁸³⁹ Jülide Kesken, A Ersan Karadeniz, "Akılcılığın Akıldışılığı: Mc Donaldlaştırma Bağlamında Modern Örgütleri Anlamak", *Journal of Yaşar University*, c. 23, sy. 6 (2011), ss. 3769-81.

⁸⁴⁰ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, ss. 303-43.

⁸⁴¹ Frederick W. Taylor, *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, çev. H. Bahadır Akın, Konya: Çizgi Kitabevi, 2003, ss. 17-35.

olduğu gibi uluslararası arenada da kurumsallaşmış yaygın bir kavramdır.⁸⁴² Teorik açıdan yapılan tanımlarda standartlaşmanın; gerçekleşmiş veya gerçekleşme potansiyeli olan benzer nitelikteki sorunlara karşı herkese fayda sağlaması düşünülen, sorunların çözümünde ihtiyaç olabilecek durumları dengelemesi planlanan düzenlemeleri kayıt altına almış sınırlı çözümler topluluğu veya bu eylemin ortak adı olarak belirtildiği görülmektedir.⁸⁴³ Standartlaşmanın sonucunda ortaya konan düzenlemelerin ihtiyaç olan sorunların çözümünde tekraren kullanılması pratiği de vurgulanan bir diğer yönünün ifade etmektedir. Uluslararası Standardizasyon Teşkilatı (ISO) tarafından yapılan tanımlamada ise standartlar; bir işlemin kendisiyle yakın derecede ilişkisi olan başka bir işlemle belirli bir faydayı amaçlaması açısından o işlem üzerinde birtakım hukuki kurallar belirleme ve bu kuralları da yürürlüğe koyma işlemidir.⁸⁴⁴

İnsanlar tarih sahnesinde var olduğu andan itibaren ortaya çıkan herhangi bir karışıklığı giderme/düzeltilme güdüsüne fitraten sahip olmuş varlıklardır. İnsanlar bu güdüden hareketle daima bir düzen oluşturma çabası içerisinde olmuşlardır. Bu bağlamda standartlaşma (modern anlam ve tarihsel kökenleriyle birlikte) bu düzeni yerleşik hale getirme çabalarının tümü olarak adlandırılabilir. Standartlar sayesinde iş ve işlemler belirli bir düzenle gerçekleştirilir ve bu işlemlerle ilgili belirsizliklerin de standartlaşmayla önüne geçilmesi hedeflenir. Bu açıdan standartlaşma; düzenleme, belirsizlikleri önleme ve denetimi tesis etme açısından hukuki yönüyle işlevsel bileşenlere sahiptir. Standartlaşma sonucunda da sertifikasyon ve akreditasyon süreçleri gibi doğrudan ilişkili, dolaylı bileşenler olarak ortaya çıkmış ve günümüzde bütün olarak kullanılır hale gelmiştir.

Standartlaşma sürecinin nasıl işlediği ile ilgili bir netlik olmasa da ana hatlarıyla şu yöntem takip edilmektedir;

⁸⁴² Tarihi süreçte toplumlar, insanların yaşamında ihtiyaç duyduğu gereksinimleri karşılamak için ev inşaatı, su kanalı, şehir kurulumu, ağırlık ve ölçü birimleri gibi konularda standartlar getirmişler ve bunları kullanmışlardır. Buradaki temel yaklaşım ideal bir kalitenin yakalanması ve insanlar arasında hukuki bir çekişme meydana geldiğinde bu standartların belirleyici olmasıdır. Osmanlı devletinde bu görev loncalar tarafından ifa edilmiş malların özellikleri ve fiyatları üzerinden bir standartlaşmaya gidilmiştir. 1800’lü yıllardan itibaren de Avrupa’da yoğun bir standartlaşma faaliyeti görülmektedir. Kurumsallaşmaya kadar giden bu faaliyetler 1900’lü yıllardan itibaren de uluslararası bir forme evrilmiş ve bu veçheyle Türkiye’de de 1930 yılında TSE kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Wang Ping, “A Brief History of Standards and Standardization Organizations: A Chinese Perspective”, Working Paper, Economics Series Hawaii: East-West Center, 2011, ss. 1-28;Yunus Koç, “Osmanlı Örfi Hukukunda Standartlaşma (16.Yüzyıl)”, *Türkiyat Araştırmaları*, sy. 2 (2005), ss. 131-50.

⁸⁴³ Henk J. de Vries, *Standardization: A Business Approach to the Role of National Standardization Organizations*, New York: Springer US, 1999, s. 107.

⁸⁴⁴ ISO, “Standards”, *ISO*, (28.02.2021), <https://www.iso.org/standards.html>.

- İlgili kişiler/birimlerce düzenleyici metinler incelenir ve analize tabii tutulur.
- Alanında uzman kişilerden fikirler alınır ve ilk taslak doküman ortaya konur.
- Standartların yayınlanacağı alanla ilgili özel çalışma grubu kurulur.
- Dokümanın ortaya koyduğu taslak standartlar gözden geçirilerek üzerinde çalışılır.
- Bilim uzmanlarından gözden geçirilmiş taslak hakkında görüşler istenir.
- Test edilme sürecini gerçekleştirmek için pilot bir alan ve süre belirlenir.⁸⁴⁵

Yukarıdaki süreçle/metodla ele alınan ve yayınlanan standartlar çerçevelediği alanın düzenlenmesinde pratik normlara dönüşerek hukuk birliğinin tesisinde işlevsel bir etki oluşturur.

Standartların İslami Finansa Uygulanması

İslam hukukunun ticari ve finansal işlemlere dair hukuki düzenlemeleri İslam ekonomisinin uygulandığı yerlerde genel olarak özel kanun ve yönetmeliklerle ele alınmış ve sadece ilgili alanda çevrelenen düzenlemelerin ötesine geçememiştir. Batı'nın etkisi ile kolonyal hukukun izlerinin İslam ülkelerinde bağımsızlık elde edilse dahi o ülkede bir bakiye olarak (legal colonialism) kalmış olması İslam hukukunun standartlaştırılmasına/hukuk birliğinin sağlanmasına engel olan etmenlerin başında gelmektedir.⁸⁴⁶

Standartlaşma dünyada birçok alanda kullanıldığı gibi 2000'li yıllardan sonra İslami finans sistemi içerisinde de kullanılmaya başlanmış ve günümüzde düzenleme ve denetleme açısından önemli bir bileşen olmuştur. İslam ekonomisindeki standartlaşma çalışmaları özellikle de şer'î anlamda hukuk birliğinin sağlanması amacına matuf olanlar; mevcut mer'î hukuk içerisinde yer alan İslami finans davalarında uyuşmazlıkları gidermek, işlemleri kolaylaştırmak, akreditasyon süreçlerinde işlem yoğunluğunu azaltmak, şer'î tarama işlemlerinde denetim kurulları veya denetmenlere pratiklik kazandırmak açısından bağlayıcı bir metin (form) üretim girişimi olarak değerlendirilebilir. Standartlaşmanın imkân verdiği diğer bir durum ise modern finansal işlemlerin uygunlaştırma zorluklarının ekol sistematığı içerisinde kalarak aşılmasında ortaya çıkardığı fırsat/kolaylık durumudur.

⁸⁴⁵ Anthony Shay, Marcia Scherer, "Assistive Technology Techniques, Tools, and Tips", *Assistive Technology Service Delivery*, ed. Anthony F. Shay, Cambridge: Academic Press, 2019, ss. 217-32.

⁸⁴⁶ Jonathan Ercanbrack, "The Standardization of Islamic Financial Law: Lawmaking in Modern Financial Markets", *The American Journal of Comparative Law*, c. 67, sy. 4 (2019), ss. 825-27.

İslam fıkıh geleneği içerisinde yer alan ticari ve finansal işlemler (muamelat içerisinde) Osmanlı hukuk sisteminin uygulamadan kalkmasıyla birlikte neredeyse hiçbir ülkede mer'î hukuk içerisinde tutarlı/bütüncül bir şekilde yer almamış ve uygulamaya konulmamıştır. Abbasi döneminde halifeden şer'î standartlaşma/hukuk birliğine dair temel metnin belirlenmesi talepleri⁸⁴⁷, Osmanlı döneminde standartlaşma/hukuk birliğinin tesis edilmesi amacıyla temel alınan metinlerin ya da metinler koleksiyonunun “Kanunnameler” ile tebarüz etmesi⁸⁴⁸ İslam hukukunda standartlaşmanın tarihi örnekleri olarak zikredilebilir.⁸⁴⁹

Standartlaşmanın tarihsel açıdan kökenleri olsa da hukuki çerçevede hukukçulara tekil bir norm olma imkânı vermesi klasik hukuk normlarından da bir kopuş anlamına gelmektedir. Klasik hukuk sistemi içerisinde içtihat mekanizmasının hukuk türetme biçimi, modern dönemde piyasa ve diğer aktörler tarafından belirlenen yönlendirmelerle standardizasyon sürecine geçişi güçlendirdi. Hukukun hukukçu tarafından üretilme biçimi modern dönemde çok bileşenli, çok katımlı kolektif yapılara dönüştü. Ayrıca modern finansal ürünlerin hukuk birliği altında düzenlenmesi ve denetlenmesi de standartlaşma ile sağlanabileceği öngörüsü güçlendi. Bu açıdan standartlaşma kavramına muadil olarak hukuk birliği, uyumlaştırma, uzlaştırma, uygun hale getirme kavramları ile kullanılır hale geldi. Buradan hareketle de İslami finans sistemi içerisinde standartlaşma hem modern hukukun hem İslam hukukunun hem de piyasa güçlerinin uyumlu hale getirilmesi sürecini ifade eder oldu.

Standartlaşma sayesinde iyinin, güzelin, doğrunun, yanlıştın, helal veya haramın belirlenmesi oldukça pratik hale gelmektedir. Ancak standartlaşmanın yerine geçtiği şeyi temsil edip etmediği mutlaka ele alınması gereken ayrı bir tartışma konusudur. İslam hukuk tarihinde standartlaştırma eğilimlerine karşı ulemanın takındığı olumsuz tavır ve dile getirilen endişeler bu bağlamda

⁸⁴⁷ Abbasi döneminde *risaletü's-sahabe* isimli eseriyle halifeye devlet idaresi hakkında tavsiyelerde bulunan İbnü'l-Mukaffa (ö.759) şeriatın da standartlaşmasını tavsiye etmiştir. Bu önerinin kabul edilmemesi sonucunda da bağımsız hukukçular tarafından fıkıhın gelişim süreci gerçekleşmiş ve fıkhi ekoller meydana gelmiştir. Aynı husus İmam-ı Malik'in *el-muvatta'* isimli eserinin anayasa (temel metin) hükmünde değerlendirilip İslam beldelerinde hukuk birliğinin sağlanması amacıyla kendisine yapılan teklif için de geçerlidir. Mustafa Demirci, “Abdullah İbnü'l-Mukaffâ'nın ‘Risâletü's-Sahabe’ Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme”, *İSTEM*, sy. 12 (2008), ss. 233-35.

⁸⁴⁸ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, ed. Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001, ss. 14-17.

⁸⁴⁹ Beşir Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Faaliyetleri ve Mecelle”, *Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara: TDV Yayınları, 1995, ss. 285-99.

değerlendirildiğinde oldukça önemlidir. Felsefi açıdan standartlaşmanın, olguları nesnelleştirip ölçülebilir bir forma dönüştürmesi, sanayi devrimi ile üretimin standartlaşır hale gelmesi, kapitalizm, sekülerizm ve modernitenin bir ürünü olarak insanı yeniden tanımlaması, yaşadığımız dünyayı kurgulamadaki etkinliği ile değiştirmedeki/dönüştürmedeki rolü ve standartlaşmanın oluşturduğu politik evren⁸⁵⁰ bütüncül olarak değerlendirildiğinde İslami finans sistemi içerisinde fıkıhın yerini standartlaşmanın alması ve yerini aldığı fıkıhı temsil edip etmemesi ele alınması gereken ayrı bir inceleme alanıdır.

Standartlaşma (standartization) kavramının gerek tarihi süreci gerekse kavramsallaşması düzenleme ve denetleme yaklaşımlarında olduğu gibi İslami finans için de önemli bir olgu haline gelmiştir.⁸⁵¹ Standartlaşmanın İslami finans için önem arz ettiği hususlar ana hatlarıyla incelendiğinde; uluslararası kabul gören standartların geliştirilmek suretiyle İslami finansa adaptasyonunu sağlamak ve paydaşlarına ve hitap ettiği kitleye daha pratik bilgilendirmeler yaparak finansal kaynak bulma ve yatırım kararlarında kolaylık sağlama arzusu göze çarpmaktadır. Ayrıca standartlar ile İslami finans piyasasının daha güvenilir bir zeminde işlemesi için uluslararası çabalardan/birikimlerden faydalanarak ulusal yararların üretilebileceği iddia edilmektedir.⁸⁵² Bu bağlamda İFE’de kullanılmaya/yayınlanmaya başlanan standartların hangi ihtiyaçlardan kaynaklandığı ile ilgili olarak şunlar söylenebilir;

- Müslüman toplumun İslami finans alandaki iş ve işlemlerde “fıkıh uygunluk” ve hukuk birliğinin tesis edilme ihtiyacı,
- İslami finans alanında uzmanlık gerektiren bilgilerin herkes için ulaşılabilir bir hale getirilmek istenmesi,
- İslami finans alanındaki gelişmiş/geliştirilmiş bilginin yeni veya gelişmekte olan ülke veya kurumlara hazır bilgi olarak sunulması ve rekabet imkânına olanak sağlanması,
- İslami finans ürünlerinin çok geniş bir yelpazeye sahip olmasından ötürü modern ürünlere dair fıkıh görüşün klasik fıkıh düşüncesi içerisinde olmaması,
- İslami finans işlemlerine dair şer’î hukuk birliğinin standartlaşma ile tesis edilme arzusu,

⁸⁵⁰ Ebru Kayaalp, Fatih Altug, *Standartlar Nasıl İşler?*, İstanbul: Küre Yayınları, 2018, ss. 7-16.

⁸⁵¹ Sheila Nu v.dğr., “Towards Standardization of Shari’ah Screening Norms and Practices”, *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, c. 2 (2013), ss. 23-30.

⁸⁵² Şensoy, “Katılım Finansı Konusunda Standart Yapıcı Kuruluşlar”, ss. 3-4.

- Uluslararası arenada ve yerel uygulamalarda İslami finans ürünlerine dair fıkhi uygunluğun sistemleştirilerek tek tip hukuki norma dönüştürülmesi ve bölgesel/yerel farklılıkların azaltılması,
- Küresel finans piyasalarında gerekli olan şer'î uyumun pratik bir şekilde çözümlenmek istenmesi,
- İslami finans endüstrisi ve paydaşlarına düzenleme ve denetleme açısından hukuki bağılılığı ifade edecek somut bir metnin oluşturulmak istenmesi,
- İslami finans algısının yerleşik hale gelmesi ve küresel pazarın genişletilme arzusu.

Standartların doğmasına ihtiyaç duyan kitlenin paydaşlar olarak ifade edilmesi de oldukça kapalı bir anlam çerçevesine sahip olup bu paydaşların kimler olduğu sorusuna verilecek cevaplar net değildir. Küresel finans oyuncuları, İslami finansın sektörel sahipleri, devletler, İslami hassasiyete sahip olan kitle, hukuk firmaları, şirketler, bankalar gibi birçok kesim paydaşlar olarak nitelenebilmektedir. Ancak kurucu teorisyenlerin İslami finansın düzenleme ve denetleme mekanizmasının arka planı -ideallerinin korunması için yapılan vurgu ve paydaşların İslam toplumu olarak ifade edilmesi- ile paydaşların politik evreni çok da uyumlu görülmemektedir. Her ne kadar İFE düzenleme ve denetleme çerçevesinin paydaşları olarak; bağımsız denetim yapan muhasebe firmaları, hukuk çevresi, düzenleme ve denetleme otoriteleri ifade edilmişse de⁸⁵³ standartların kullanımına sunulduğu evren/piyasa ile teorik çerçeve oldukça farklı paydaşlara sahiptir.

İslami finans endüstrisi için standart yayınlayan kurumların yerel hukuki dinamikleri, örf ve adetleri, kültürel yapıyı, siyasi, coğrafi ve sosyal şartları dikkate alarak yayınlamaları gerekmektedir. Standartların hukuki sistemler ile piyasa süreçlerini uyumlaştırmasında önemli olan bu durum yayınlayan kuruluşlar tarafından gözetilmek zorundadır. Aksi takdirde Türk toplumunun İslami finans açısından ihtiyaç duyduğu sektörel ve kamusal taleplerin Bahreyn'de üretilen standartlarla ne derece karşılanabileceği sorusu gündeme gelebilecektir. İslam hukuku ile modern hukukun gereksinimlerini muhtevasında barındırmak zorunda olan standartlar, yayıncı kuruluş tarafından önce taslak metin oluşturmak suretiyle yayınlanmakta ardından da mutabakatın sağlanması için metnin muhtevası tartışılarak en son hali verilmektedir. Son hale gelen temel metin -yürürlüğe konulması için- tercüme edilerek başka bir hukuki sisteme transfer edilmektedir. Bu

⁸⁵³ Şensoy, "Katılım Finansı Konusunda Standart Yapıcı Kuruluşlar", s. 5.

tercümenin de metnin ruhunu ve bağlamını ne derecede yansıtacağı da tartışılacağından kavramsallaştırmaların ve muhtevanın uzmanlarca ele alınması ayrı bir zorunluluktur.⁸⁵⁴

Standartlar günümüz finans sisteminde kurumsal bir yapıyla/kolektif bir akılla yayınlanmaktadır. Konvansiyonel finans sistemi içerisinde uluslararası boyutta standart yayınlayan kuruluşlar farklı alanlarda bu işlevi yürütmekte ve alanlarında otorite konumundadırlar. İFE içerisinde standart yayınlayan kuruluşların dünya İslami finans sektörü için otorite olup olmadığı da tartışılır bir görünümdeydir. Politik etmenlerin önemli ölçüde tebarüz ettiği standartları yayınlama ve belirlem olarak kabul etme süreçlerinde İFE için otorite bir kurum ya da alanda yetkin olan kuruluş ülkelere/kurumlara/kişilere göre değişkenlik arz etmektedir. Bu bağlamda İslam İşbirliği Teşkilatı veya uluslararası İslam ekonomisi ve finansı kongresinde bu alanda yetkin ve otoriter kurumların belirlenerek diğerlerinin adaptasyon süreciyle bu kurumlara uyması bir çözüm olarak düşünülebilir. İslami finans sistemi ile konvansiyonel finans sistemi içerisinde standart yayınlayan kuruluşlar mevcut haliyle şu şekilde gösterilebilir. **(Tablo 18)**

Uluslararası Standart Yayınlayan Kuruluşlar			
Konvansiyonel Sistemde Standart Yayınlayan Uluslararası Kuruluşlar	Standart Türleri	İslami Finans Sisteminde Standart Yayınlayan Uluslararası Kuruluşlar	Standart Türleri
BIS-BASEL	Bankacılık	AAOIFI	Muhasebe, Şer’î Denetim, Yönetim ve Etik
IASB	Finansal Raporlama	IFSB	İhtiyati Standartlar ve Kılavuz İlkeler
IAIS	Sigorta	IIFM	Sözleşme Standartı
IFAC-IAASB	Denetim	AAOIFI-IFSB	Şer’î Denetim Standartları
IOSCO	Sermaye Piyasaları	AAOIFI-IFSB	Düzenleme ve Denetleme Standartları
ISDA	Swap-Türev Piyasa Araçları	AAOIFI-IFSB	Düzenleme ve Denetleme Standartları

Tablo 18: Konvansiyonel ve İslami Finans Sistemi İçin Uluslararası Standart Yayınlayan Kuruluşlar.

Kaynak: Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

Konvansiyonel ve İslami finans sistemi için yayınlanan muhasebe, denetim, yönetim ve etik standartları/rehber ilkeler karşılaştırmalı olarak incelendiğinde ortaya çıkan temel farklılıklar; faizin meşru olup olmaması, şer’î prensiplerin dikkate alınıp alınmaması, paydaş ve hissedarların konumları, toplumsal sorumluluk, bağlayıcılığı,

⁸⁵⁴ Ercanbrack, “The Standardization of Islamic Financial Law”, ss. 830-33.

varsa müeyyidelerin türü ve sorumluluğun sınırlı olup olmaması gibi konularda tebarüz etmektedir.

Ticarete dayalı sözleşmeler ve ortaklık prensibi ile ele alınan iş ve işlemlerin İslami finans sistemi içerisinde belirleyici bir role sahip olması, konvansiyonel finans sisteminin yayınladığı standartlarla işlemlerin yürütülmesini zorlaştırdığından uygun olanların alınması uygun olmayanların da revize edilerek şer'î uyuma entegre edilmesini gerektirmektedir. Ancak standart ve rehber ilkelerin entegrasyon sürecinde İFK'ya katkı boyutunun incelenmesi de gerekmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki bölümde İFE'ye standartların katkı ölçeği gereksinimi ifade edilecektir.

6.3. Düzenleme ve Denetleme Açısından Standartların İFE'ye Katkı Ölçeği Gereksinimi

İslami finans kuruluşlarının düzenleme ve denetleme açısından yayınlamış oldukları standartların başta kendileri olmak üzere diğer paydaşları üzerindeki katkısının standartlar temelinde değerlendirilebilmesi için İslami finansın genel ilkeleri bağlamında bir ölçeklendirme yapılması ve bunların karşılaştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda yayınlanan standartların türlerine göre yapılacak bir ölçeklendirme, standart yayınlayan kuruluşların kendilerini özdenetim açısından değerlendirmelerine olanak sağlayabilecek ve aşağıdaki tabloda ifade edilen fırsat ve zorlukları belirlemede yardımcı olacaktır. **(Tablo:19)**

Türlerine Göre Standartlarının İslami Finans Hizmetlerine Katkı Ölçeği	
Muhasebe Standartları	• Kurumun kendi hedeflerini gerçekleştirirken İslami ilkelere göre hareket edip etmediğinin bilgisini verir. • Kurum menfaatleriyle toplumsal hedeflerin örtüşüp örtüşmediği incelenme imkânı bulur. • Sosyal sorumluluk ve İslami finans ilkelerince Allah’a karşı sorumluluk bilinci ölçülebilir. • Kullanıcılarına iş ve işlemlerinde pratik yargıda bulunma imkânı verir. • Kullanıcıların pratik karar alma süreçlerine katkı sunar. • Sosyal refahı tesis etmede İslami finans kuruluşlarına rehberlik eder. • İslami dünya görüşü ve ahlaki esaslara göre belirlenir. • İslami finans bilgisini tanımlama, ölçme ve sunma sürecine katkı sunar. • Finansal bilgi açısından yeterli olup diğer alanlarla ilgili de bilgiler sunar.
Şer’î Denetim Standartları	• İslami finans sistemi içerisinde yürütülen tüm iş ve işlemlerin şer’î uyumluluğunu incelemek ve bu konuda kararlar almak, • Kurumsal yönetim yapısı içerisinde düzenlenen şer’î raporları izlemek veya şer’î denetimle ilgili hususlarda raporlar düzenlemek, • Şer’î uyumsuzluk risk yönetimi ve şer’î yönetimin etkin bir şekilde uygulanması için gerekli görülen alanlarla ilgili politikalar oluşturmak veya bu politikaları onaylamak, • Şer’î uyumsuzluğun önlenmesi için gerekli iç kontrol ortamının oluşturulması ve şer’î uyumsuzluğa neden olabilecek veya sonuçlanabilecek iş ve işlemleri çözmek için her türlü düzenleme ve denetleme vazifesini yürütmek, • Kurumsal yönetim organlarının ve şer’î yönetim mekanizmasını uygulamakla görevlendirilen kişilerin performansını denetlemek, • İslami finans endüstrisi içerisinde ürün geliştirme anlayışında şer’î gerekliliklere bağlı kalmanın önemini anlayan sağlam bir kurumsal kültürün yerleşmesini sağlamak, • Kurumsal yapı içerisinde ihtiyaç duyulan şer’î bilgiyi üretmek ve bunun uygulanabilirliğine katkı sunmak
Yönetim Standartları	• İslami finans alanında hizmet veren resmi ve özel kuruluşlarda yönetsel gücü elinde bulunduranların/sahiplerin bu güç ve yetkiyi emanet anlayışıyla kullanmalarını sağlamak ve keyfi uygulamaların önüne geçmeye yardımcı olur. • Paydaşların hak ve menfaatlerini emanet ilkeleri çerçevesinde korunmasını sağlar. • İştirake dâhil olan hissedarların adil bir yaklaşımla ortaklıkta yer almalarını sağlar. • İslam ekonomisinin değer kaynağı olan dinin, toplumun ve insanın izzetine hâle getirecek her türlü olumsuzluğu engellemek ve ortaya çıkan sorunları bertaraf etmesini gerçekleştirir. • Yönetim ve sahiplerin istenildiği anda şeffaf bir şekilde hesap verebilmelerini sağlar. • İslam ekonomisinin doğrudan konvansiyonel finansa entegre olmasına imkân verebilecek uygulamaları/ürünleri şer’î ilkelerin süzgecinden geçirerek temiz ve helal hale gelmesini sağlar.
Etik Standartları	• İslami finans hizmetlerinde yer alan kişilerin mesleki etik sorumluluklarına riayet etmesini sağlar. • Finansal iş ve işlemlerle ilgili resmî belge ve diğer evraklar üzerinde doğruluk ve şeffaflık ilkelerini gözetmeyi amaçlar. • İslami finansın temel ilkeleriyle çelişmeyen etik kuralları da sektör için kullanmayı hedefler. • İslami finans hizmetlerinde ilgili her alanın etik ilkeler çerçevesinde değerlendirilmesine imkân verir.

Tablo 19: Standartların İFE’ye Katkı Ölçeği

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

7. DÜZENLEME VE DENETLEME SİSTEMİNDE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Finansal sistem içerisinde düzenleme ve denetimin genel çerçevesi, hissedarların veya paydaşların hakkını korumak adına resmî belgeler ile finansal tablolar üzerinden ilgili iş ve işlemlerin doğru/gerçekçi olduğuna dair makul bir güvence sağlamak adına bağımsız, yetkin ve yetkili üçüncü bir tarafın inceleme

süreci olarak ifade edilebilir.⁸⁵⁵ Yatırımcılar başta olmak üzere menfaat sahiplerinin önemli kararlar alabilmeleri için finansal raporların güncelliği ve güvenilirliği önemlidir. Ancak finans endüstrisi içerisinde sadece belgeler üzerinde yapılan gerçek dışı iş ve işlemlerle yaşanan finansal skandallar göz önüne alındığında hem denetimin kendisi hem de düzenleme teorilerinin geçerliliği gündeme gelmiş ve bağımsızlık olgusu çok daha önem kazanmıştır. Denetimin bağımsızlığı ve işlevselliği ile ilgili sorunlar finans dünyasında devam ederken daha etkin ve farklı bir denetim anlayışına muhtaç olan İslami finans endüstrisi finans dünyasında yerini almıştır. Hem mevcut finansal sistemin düzenleme ve denetleme anlayışının zorunluluğu hem de kendi değerlerini korumak adına ilave denetim mekanizmalarına duyduğu ihtiyaç İslami finans endüstrisinin karşı karşıya kaldığı zorluk alanının en görünür yönünü ifade etmektedir.⁸⁵⁶ Bu zorluklar hem yapısal hem de işleyiş açısından yürütücüleri de içerisinde alacak şekilde İFE içerisinde kümelenmiştir.

İslami finans endüstrisinin bankacılık, sermaye piyasaları ve tekafül organizasyonlarından oluşan yapısı ve buna dair oluşan kurumsal mimarisinin düzenleme ve denetleme alanı oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu geniş kurumsal mimarisinin ya da büyüyen piyasa hacminin tek bir merkezden yürütülememesi ve lokal olarak parçalı bir şekilde düzenlenip denetlenmesi ile bütüncül bir sistemin muhafaza edilip yürütülmesi (idealleri ve gerçekliği) kolay görünmemektedir. İFE'nin yıllık bazda %10-15 arasında değişen büyüme oranları da göz önüne alındığında giderek genişleyen ve çeşitlenen bu alanın düzenleme ve denetleme ile kontrol edilmesi ayrı bir zorluk alanını ifade etmektedir.⁸⁵⁷ Bu alanın yürütücüsü konumunda olan bağımsız idari otoriteler, kurumsal ve şer'î yöneticiler, şer'î denetçiler ve danışma kurullarının; bağımsızlık, denetim çerçevesi, yasal ve hukuki sorunları da yapısal açıdan işleyişin zorluk alanını ifade etmektedir.

2008 küresel finans krizinden sonra hesap verilebilirliğe yönelik yeni beklentiler ve ortaya çıkan gereksinimler, uluslararası finansal düzenleme ve denetleme kuruluşlarının küresel finansal hacmin gelişmesinde etkili olan kurumların denetimi üzerinde daha fazla yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda finansal sistemin önemli bir parçası haline gelen İFE içerisinde küresel finansal hacmin

⁸⁵⁵ Leung v.dğr., *Modern Auditing & Assurance Services*, ss. 14-15.

⁸⁵⁶ Kasim, Mohd Sanusi, "Emerging Issues for Auditing in Islamic Financial Institutions...", ss. 10-17.

⁸⁵⁷ Kevin Bosi, Della Joy, "Issues and Challenges of Auditing In Islamic Financial Institutions", s. 15.

gelişmesinde etkili olan İFK'lar uluslararası finans kuruluşları tarafından düzenlenip denetlenmek istenmekte ve bunu da hâkim finansal sistem çerçevesinde gerçekleştirme arzusundadırlar. Bu arzuyla birlikte şer'î denetimin İFK için zorunlu olup hâkim finans için zorunlu olmaması örneğinde olduğu gibi muhtemel çatışma riskinin ortaya çıkması da gündeme gelmektedir.⁸⁵⁸ İFK'ların yönetim, operasyonel yapısı, düzenleme ve denetleme anlayışı hâkim finansal sistemden farklı olsa da mevcut durumda hâkim denetleme sistemine tabii olduğundan ve geleneksel denetim anlayışının da İslami finansın genel ilkelerini dikkate almamasından ötürü doğrudan uyum sorununun yaşanması gündeme gelmektedir. İç denetim açısından da mevcut finans sistemindeki yapısal işleyiş ve hukuki çerçeve İslami finans kurumlarında şer'î denetimi yasal alt yapı ile desteklemediği için hukuki karışıklıklara neden olmaktadır.

İslam ekonomisinde insanın amacı ve insanın çevresindekilerle ilişkisi bağlamında ideallerinden aldığı motivasyonla kendisini hak olarak gören, çevresindekileri de bu hakkı elde etmek için araçsallaştıran ve bunun sonucunda da her durumda ve her yerde hakkını maksimize etmek isteyen bir insan tipolojisine karşın her şeyin kendisine nimet olarak verildiği, çevresindekileri de kendisine verilen bir emanet olarak gördüğü ve her yerde ve her zaman felahın tesisi için çalışan bir model insan biçimini hedeflemiştir. Bu bağlamda İslam ekonomisi Allah'ın yaratmış olduğu her şey de bir değer bulan, ürettiklerini paylaşan ve üretilmiş olanı da adil bir şekilde paylaştırmayı amaçlayarak sermayeyi diğer paydaşlarla eşitlemeyi hedefleyen bir model ile insanın davranışlarını şekillendirmek istemiştir.

Bu modeli inşa etmek adına tarihi süreçte yürütülen çalışmalar ve gayretler günümüze gelindiğinde dikkate değer bir alan oluşturmuştur. İslam ekonomisinin geleneksel finans sistemi içerisinde var olma çabalarının temerküz ettiği İslami finans ve bunun yürütücüsü olan kurumların ilkeleri bağlamında denetlenmesi bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Bu bağlamda İFK'lar kendi prensipleri temelinde mevcut uygulamalardan da yararlanarak genel anlamda düzenleme ve denetleme çerçevesi oluşturmuş, kurumlar kurmuş, standartlar yayınlamış ve belirli mekanizmaları tesis ederek -birçok zayıf yönleri olmasına rağmen- ilkeleriyle uyumlu bir şekilde küresel

⁸⁵⁸ Yaacob, Donglah, "Shari'ah Audit in Islamic Financial Institutions", ss. 224-39.

mimarisi ile piyasada var olmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda düzenleme ve denetleme çerçevesini oluşturan kurumsal yönetim anlayışı, şer'î yönetim ve denetim mekanizmaları, danışma kurulları, dünya örnekleri, Türkiye'nin mevcut durumu, düzenleme ve denetleme açısından kurumsal yapıları, fırsat ve güçlükleri, standartlar ve standartların katkı değerlendirme ölçeği incelenmiştir. Bu inceleme ve değerlendirmelerin sonucunda;

İFK'ların düzenleme ve denetleme çerçevesi her geçen gün gelişmelere paralel olarak ilerlemekte ve kurumsal yapılar da bu çerçevede oluşturularak kurumsal mimarileşme süreci devam etmektedir. Kurumsal mimari içerisinde yer alan kurumsal yönetim, şer'î yönetim ve denetim, iç ve dış denetim organları, şer'î danışma kurulları İFE'nin düzenleme ve denetleme anlayışının yürütücü mekanizmaları olarak yapılanmaya başlamış görünmektedir. Uluslararası İF kurumlar mimarisi ülkeler nezdinde gelişme gösterirken Türkiye katılım finans kurumsal mimari çalışmaları da istenilen düzeyde olmasa da gelişim sürecindedir. Düzenleme ve denetleme çerçevesinde standartların tercüme edilerek mevzuata kazandırılması, TKBB bünyesinde Merkezi Danışma Kurulu'nun kurulması, Katılım bankaları bünyesindeki danışma kurulları, Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi bünyesinde Katılım Finans Dairesi'nin tesis edilmesi Türkiye katılım finans kurumsal mimarisinin son gelişmelerini ifade etmektedir. Ancak mevcut danışma kurullarının oluşturulmasında, çalışma düzeninde, standart yayınlama ve fetva süreçlerinde, şer'î denetim, inceleme ve şer'î onay gibi şer'î yönetim süreçlerinde yeterli ölçüde kurumsallaşma ve buna dair standartlaşmanın olmadığı da incelenen gelişmelerden anlaşılmaktadır.⁸⁵⁹

Türkiye katılım finans sisteminin şer'î yönetim, şer'î denetim, şer'î inceleme, şer'î tarama ve şer'î uyum açısından kendine özgü kurumsal yapısının olmayışı, yasal ve hukuki çerçevesinin oluşturduğu boşluklar giderilmesi gereken yapısal sorunları olarak gözükmektedir.

Şer'î danışma kurullarının kararları ve yetki alanı AAOIFI ve IFSB gibi düzenleyici ve denetleyici çerçevede standart yayınlayan kuruluşlar tarafından bağlayıcı, otoriter ve üst bir mercii konumunda olacak şekilde İFE kurumsal

⁸⁵⁹ İSEFAM, "İslam Ekonomisi ve Finansı Çalıştayları-3: 'İslami Finasta Ürün Geliştirme ve Fetva Süreçleri' Sonuç Bildirgesi", Sakarya Üniversitesi, 2014.

mimarisinde konumlandırılması şeklinde tavsiye edilmektedir. Bu açıdan Türkiye TKBB merkezi danışma kurulunun hukuki zemini, kurul kararlarının bağlayıcılığı ve yaptırımları konusunda yeterli düzeyde çerçeve oluşturulamamıştır.

Düzenleme ve denetleme açısından katılım finans sistemi için müstakil bir çerçevenin oluşturulması kamusal İslami finans paydaşlarının da bir talebidir. Bu açıdan kurumsal yönetim, muhasebe ve finansal raporlama, şer'î denetim ve ahlaki ilkeler açısından Türkiye'ye özgü standartların yayınlanması ve bunu gerçekleştirecek mimarinin oluşturulması bir gereksinim olduğu anlaşılmıştır.⁸⁶⁰

Türkiye'nin katılım finans alanında yürüttüğü çalışmalar, kamusal talep ve politik ortam hem yasal-hukuki çerçevede hem de uluslararası boyutta düzenleyici ve denetleyici bir otorite kurumun oluşturulmasına yeterli düzeyde zemin hazırlamıştır. Yapılan alan incelemelerinde Türkiye'de İslami finans açısından yeterli iklimin olduğu şu gerekçelerden ötürü vurgulanmıştır;⁸⁶¹

- Katılım bankalarının ve diğer faizsiz finans kuruluşlarının sayısının giderek artması
- Hükümetlerin faizsiz bankacılık ve finansı geliştirici politikalar izlemesi
- Onuncu Kalkınma Planında faizsiz bankacılığın ve finansın geliştirilmesine yer verilmesi
- Uluslararası alanda faizsiz bankacılık ve finansa yönelik trendin mevcut olması
- Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğunun kendini Müslüman olarak tanımlıyor olması
- Üniversiteler bünyesinde faizsiz bankacılık ve finansla ilgili lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının açılması ve derslerin okutulması
- Faizsiz bankacılık ve finans alanında bilimsel etkinliklerin (kongre, çalıştay vs.) düzenlenmesi
- Siyasi ve toplumsal iklimin uygunluğu
- Faizsiz bankacılık ve finans alanında araştırma merkezlerinin ve akademisyen sayısının giderek artması

Oluşan bu atmosferin kaybedilmemesi ve İslami finansın Türkiye'de daha etkin, ilkelerine bağlı, toplumsal kabulü gerçekleştirmiş, paydaşların ve toplumun beklentilerine karşılık verebilecek ve arzu edilen güven atmosferinin oluşabilmesi için bağımsız idari otorite çerçevesinde bir kuruluşun ve buna bağlı olarak da yasal

⁸⁶⁰ Ayhan Yatbaz, *Faizsiz Bankacılık Fon Kullandırma Yöntemlerinin Uluslararası Muhasebe Standartları Kapsamında İncelenmesi: Bir Alan Çalışması*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 293.

⁸⁶¹ Yatbaz, *Faizsiz Bankacılık Fon Kullandırma Yöntemlerinin...*, s. 271.

çerçevenin dünya örneklerinden elde edilen veriler eşliğinde oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmanın dördüncü bölümünde; İFE uluslararası alt yapı hizmeti veren kurumlar, yayınlanan standartlar, ülke örnekleri ve kurumsal mimariye adaptasyonu, yapısal anlamda kurumların işleyiş biçimleri, İFE için fonksiyonları ile kurumsal mimari oyuncularının fırsat ve zorluk alanları incelenecektir.

4. BÖLÜM

ULUSLARARASI İSLAMİ FİNANS KURULUŞLARI

1. İSLAMİ FİNANS ENDÜSTRİSİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ VE KURUMSAL MİMARİNİN GENEL TASNİFİ

İslami finans endüstrisinin (İFE) küresel mimari oyuncularını; düzenleme ve denetleme açısından uluslararası alanda standartlar/kılavuz ilkeler yayınlayan, derecelendirme hizmeti veren, araştırma ve eğitim faaliyetleri ile İFE'nin ihtiyacı olan bilgi alt yapısına katkı sunan, yasal alt yapı desteği ile likidite yönetim hizmeti sunan uluslararası kuruluşlardır. İFE'nin ifade edilen alanlarda faaliyet gösteren kurumsal mimari oyuncuların yapısal işleyişleri, statüleri, İFE'ye akreditasyon konusunda katkıları ve özellikle de İslam ekonomisinin ideallerini korumayı hedefleyen sosyal sorumluluk, İslam ekonomisinin hedeflerine bağlılık ve şer'i gereksinimleri sağlama sürecindeki rolleri bu bölümde ele alınmıştır. Küresel mimariyi oluşturan uluslararası kuruluşların İFE açısından fırsat ve zorlukları, zayıf ve güçlü yönleri incelenerek Türkiye katılım finans (faizsiz finans) sektörü açısından ihtiyaç duyulan uluslararası çatı kuruluşun⁸⁶² kurumsal model önerisine zemin hazırlanmıştır.

Amaç, kapsam ve hedefleri doğrultusunda oluşturulan uluslararası kuruluşların küresel bir mimariyi oluşturabilmeleri için sahip olması gereken temel bileşenler vardır. Bu kuruluşların genel görünümüne bakıldığında yapılanmış küresel mimarinin şu temel bileşenleri gerçekleştirmesi ve bu bileşenlerle de iş ve işlemlerini yürütmesi arzulanmaktadır.⁸⁶³

- **Temel düzey bileşenleri:** İFK'nın paydaşlarını oluşturan kişiler, aileler, firmalar, işletmeler, düzenleyici otoriteler, eğitimciler, politika yapımcılar ve diğer tüm kitleler için İslam ekonomisi algısını doğru bir şekilde tesis etmek ve İFE'nin güven etkinliğini maksimize etmek.

⁸⁶² Yapılan birçok çalışmada işlevsel bir üst kurumun ihtiyacı vurgulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İSEFAM, "İslam Ekonomisi ve Finansı Çalıştayları-3: 'İslami Finansa Ürün Geliştirme ve Fetva Süreçleri' Sonuç Bildirgesi", Sakarya Üniversitesi, 2014; Ayhan Yatbaz, *Faizsiz Bankacılık Fon Kullanırma Yöntemlerinin Uluslararası Muhasebe Standartları Kapsamında İncelenmesi: Bir Alan Çalışması*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 293.

⁸⁶³ Ginena, Hamid, *Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks*, ss.48-52; Saidi, "Corporate Governance In Islamic Banks", ss. 433-52.

- **Mikro seviye bileşenleri:** İFE'yi oluşturan bankacılık, sermaye piyasaları ve tekaful sektöründe faaliyet gösteren aracı kurumların düzenleme çerçevesini oluşturmak, finansal piyasa ürünlerinin ve yatırım fonlarının şer'î gerekliliklerini belirlemek, bu konudaki bilgi ihtiyacını karşılamak ve ihtiyaç olduğu durumlarda da bu sektörlerle rehberlik ederek yön vermek.
- **Orta seviye bileşenleri:** İFK'nın nitelikli insan değerlerinin İslam ekonomisi alanında eğitim, öğretim, öneri, bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi için saha çalışmalarını yürütmekle birlikte düzenleme ve denetleme anlayışının gelecek vizyonunu inşa edecek aklın oluşumuna katkı sağlamak.
- **Makro düzey bileşenleri:** Düzenleme ve denetleme sistemi için hukuki çerçeveyi ifade eden yasalar, yönetmelikler, rehber ilkeler, vergi ve adalet sistemi için yasal alt yapı hizmetlerini sunmak.

Küresel mimari oyuncular, bu temel bileşenler ile bölgesel ve küresel finans pazarlarını da etkin bir şekilde kullanarak gereksinim duyduğu alt yapı sağlayıcıları, düzenleyici ve denetleyici kuruluşlarla sürekli etkileşim içerisinde olduklarından geniş tabanlı etkileşim ve ilişki çerçevesine sahip olmaktadır.⁸⁶⁴ Bu geniş çevre ve iletişim ağı içerisinde faaliyet gösteren nitelikleri haiz kurumlar dünya İslami finans piyasası ve İFE'nin faaliyette olduğu ülkeler nezdinde akredite olmuş, sektörde uzun yıllar faaliyet yürütmüş özel statülü yapılardır. İFE küresel mimarisi içerisinde faaliyet gösteren bu kuruluşlar;

- İslam Kalkınma Bankası Grubu, (IDB Group)⁸⁶⁵
- İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu, (AAOIFI)⁸⁶⁶
- İslami Finans Hizmetleri Kurulu, (IFSB)⁸⁶⁷
- Uluslararası İslami Finans Borsası, (IIFM)⁸⁶⁸
- Uluslararası İslami Likidite Yönetim Şirketi, (IILM)⁸⁶⁹
- İslam Ülkeleri Uluslararası Derecelendirme Ajansı, (IIRA)⁸⁷⁰
- Uluslararası İslami Mutabakat ve Ticari Tahkim Merkezi, (IICRA)⁸⁷¹
- İslam Bankaları ve Finansal Kurumlar Genel Konseyi, (CIBAFI)⁸⁷²

⁸⁶⁴ Ginena and Hamid, a.g.e, s. XIII- VI.

⁸⁶⁵ IsDB, "Islamic Development Bank", (16.08.2021), <https://www.isdb.org>.

⁸⁶⁶ AAOIFI, "Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions". (16.08.2021), <https://www.aaofi.com>

⁸⁶⁷ IFSB, "Islamic Financial Services Board", (15.05.2021), <https://www.ifs.org/background.php>.

⁸⁶⁸ IIFM, "International Islamic Financial Market", (14.05.2020) <https://www.iifm.net>.

⁸⁶⁹ IILM, "The International Islamic Liquidity Management Corporation", (07.01.2021), <https://iilm.com/>.

⁸⁷⁰ IIRA, "The Islamic International Rating Agency" (16.08.2020), <http://www.iirating.com>.

⁸⁷¹ IICRA, "The International Islamic Centre for Reconciliation and Arbitration" (16.08.2020), <https://www.iicra.com/>.

⁸⁷² CIBAFI, "General Council for Islamic Banks and Financial Institutions", (16.08.2021), <https://www.cibafi.org/>.

- Likidite Yönetim Merkezi, (LMC)⁸⁷³
- IOSCO Uluslararası İslami Sermaye Piyasaları ve Menkul Kıymetler Çalışma Komisyonu'dur.⁸⁷⁴

Küresel İslami finans mimarisinin bu oyuncuları, İslami finans alanında standart ve rehber ilkeler yayınlarak, İFK'lar tarafından yapılan tüm finansal işlemleri, kurumsal yeterlilikleri ve şer'î uygunluğu dolaylı olarak akredite etmede tebarüz ederek İFE içerisinde önemli bir konuma sahiptirler.⁸⁷⁵ Bu bağlamda kurumsal mimari oyuncularının düzenleyici ve denetleyici standartlar/rehber ilkeler yayınlama, derecelendirme hizmeti sunma, raporlama ve finansal tablolar açısından alt yapı desteği verme, eğitim ve araştırma faaliyetleri yürüterek İslami finans sektörüne bilgi alt yapı desteği sunma, yasal ve hukuki alt yapı hizmetlerinde destek verme ve likidite yönetim hizmetlerini sağlama konusunda bu bölümde tasnif edilerek incelenmiştir. Bu bağlamda elde edilen veriler, bulgular ve sorunlar ülke örnekleri ile güncel literatür eşliğinde değerlendirilmiştir.

1.1. Literatür Taraması

İslami finans sektörünün nicel ve nitel gelişimine paralel olarak kurumsal mimarisi içerisinde yer alan küresel oyuncuların genel resmi nicel yöntemlerle elde edilen bilgiler dışında; veri evrenini oluşturan kaynaklar, küresel kuruluşların kendilerinden alınan bilgiler, hukuki ve düzenleyici belgeler ile konuyla ilgili ulusal/uluslararası yayınlar incelenmiştir. Bu verilerin çoğunluğu birincil kaynaklardan elde edilmiş yer yer ikincil kaynaklara da başvurulmuştur. Bazı kurumların yetkilileri ile görüşülmüş ve kendilerinden, incelenen kurumsal yapı ile ilgili bilgiler temin edilerek çalışmanın veri evreni genişletilmiştir Çalışmada elde edilen verilerin/ bilgilerin analizi nicel ve nitel yöntemlerle ele alınmış ve nicel veriler üzerinden tanımlayıcı ve betimleyici bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca literatür içerisindeki verilerin içerik ve tematik analizleri yapılmış, yer yer tablo ve şekillerle de bu veriler değerlendirilerek küresel mimari konvansiyonel finansın kurumsal mimarisi ile karşılaştırılmıştır. Tüm bu bilgi ve verilerden elde edilen bulgular tanımlayıcı, değerlendirmeye ve anlamlı bir yorumlama ile İslami finansın küresel mimarisinde yer

⁸⁷³ LMC, "Liquidity Management Center", (06.07.2021), <https://www.lmc Bahrain.com/about-corporate-profile.aspx>.

⁸⁷⁴ OICV-IOSCO, IFSB, SCM, *Disclosure Requirements for Islamic Capital Market Products.*, Kuala Lumpur: IFSB-IOSCO-SCM, 2013, ss. 4-7.

⁸⁷⁵ Iqbal, Munawar, Ausaf Ahmad and Tariqullah Khan (1998), *Challenges Facing Islamic Banking*, occasional paper no. 2, pp.362, Jeddah: Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.

alan boşlukların tespit edilmesinde ve bu boşlukları doldurabilecek uygun politika önerilerinin getirilmesinde kullanılmıştır. Önerilen kurumsal modelin kurumsal mimarisine temel teşkil etmesi açısından elde edilen bulgular modellemeye transfer edilerek etkin bir kurumsal model önerisi tasarlanmıştır.

2007 ve 2008 küresel finans krizinde İslami finans sektörünün gösterdiği direnç, uluslararası finans oyuncularının, alanda çalışan akademisyenlerin, politika yapımcıların dikkatini çekmiş ve krizler sonrası geleneksel finans düzenleme ve denetleme mekanizmalarına İslami finans sisteminin sunacağı katkılar incelenmiştir. Geleneksel finans sisteminde düzenleyici ve denetleyici çerçevenin yapısal eksikliklerini tamamlamak adına sürekli reformlara ihtiyaç duyması ve bu alanda küresel örgütlerin yaptığı çalışmalar finansal sistem için hayati önem arz ederken İslami finans sisteminin kendine özgü bir anlayışla bu çalışmaları bir başka ekseninde yürütmesi/yürütmeye çalışması -geleneksel finansın içinde konumlanarak- dikkatleri üzerine çekmiştir.⁸⁷⁶ Maher Hasan, Dridi ve -IMF'in desteklediği araştırmalar da dahil olmak üzere- birçok araştırmacı tarafından ortaya konan sonuçlara göre küresel finans mimarisi içerisinde İslami finans endüstrisinin muadillerine nazaran krizlere karşı direnç göstermesi neticesinde İslami finans sektörünün; varlık yönetimi, yatırım olanakları ve şer'î uyumluluğu sağlanmış finansal ürünleri geleneksel finans sistemine transferini gündeme getirerek yeni bir vizyonu ve alternatif olma imkanını yeniden gündeme getirmiştir.⁸⁷⁷

Chapra ve Ahmad Habib'e göre İslami finansın kurumsal ve küresel mimarisi sektörün elde ettiği gelişimleri rasyonelleştirmek ve alternatif bir finansal mimari ortaya koymak açısından önemli görülmüştür.⁸⁷⁸ Hassan'a göre İslami finansın geleneksel finans sisteminin olumsuzluklarına karşı bağımsızlık kazanması, risk paylaşımı ve sosyo-ekonomik işlevinin yaygınlaşarak disiplin içerisine yeni alanların aşılması kurumsal ve küresel mimari ile önemli ölçüde sağlanılacağı ifade edilmiştir. Finansal sistem içerisinde düzenleme ve denetlemenin İslam ülkelerinde iki farklı yöntemle ele alındığı IMF'in yayınladığı İslami finans düzenleme ve

⁸⁷⁶ Hussein Elasrag, "Global Financial Crisis and Islamic Finance", *SSRN Electronic Journal*, 2010, ss. 48-49.

⁸⁷⁷ Maher Hasan, Jemma Dridi, "The Effects Of The Global Crisis On Islamic And Conventional Banks: A Comparative Study", Working Paper, Washington DC: IMF, 2011, ss. 3-11.

⁸⁷⁸ Umer Muhamed Chapra, "The Global Financial Crisis: Can Islamic Finance Help Minimize the Severity and Frequency of Such A Crisis in the Future?", IRTI & IDB, 01.01.2008, ss. 20-21.

denetleme çerçeve raporunda belirtilmiştir.⁸⁷⁹ Ülkelerin yasal çerçeveleri ele alındığında İFE tek düzenleme ve denetleme otoritesi altında aynı denetim çerçevesiyle ya da tek düzenleme ve denetleme otoritesi altında ayrı bir denetim çerçevesi ile yürütülmektedir.⁸⁸⁰

Uluslararası İslami finans Kuruluşları (UİFK) ile ilgili literatür incelendiğinde konunun regülasyon, denetim, kurumsal yönetim ve standartlar bağlamında ele alındığı ve bu kuruluşların da ilgili alanlara yaptıkları katkılar açısından değerlendirildiği görülmektedir. Chapra, İslami finansın yeniden dirilişini kurumsal yönetim bağlamında ele almış ve kurumsal yönetim açısından İslami finans sisteminin karşı karşıya kaldığı fırsat ve zorlukları değerlendirerek AAOIFI, IFSB, IIRA, LMC, IIFM gibi kuruluşların kurumsal yönetime katkılarını incelemiştir.⁸⁸¹ Farag, geleneksel uluslararası finans kuruluşları ile uluslararası İslami finans kurumları arasındaki temel farkları, kurumsal yönetim açısından incelemiş ve UİFK'nın kendine özgü bir yapıya sahip olduğunu vurgulamıştır.⁸⁸²

Alnasser-Muhammed, Parlakkaya- Demirci ve Choudhry -Hoque, İslami perspektiften kurumsal yönetim çerçevesini ele alan çalışmalarında⁸⁸³ UİFK'lara kısmen değinmişler ancak sadece kurumsal yönetim açısından incelendiği için bazı kurumlar dışarıda kalmış, incelenenler ise bütüncül bir açıdan

⁸⁷⁹ M. Kabir Hassan, "The Global Financial Crisis and Islamic Finance", SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: Social Science Research Network, 2018, ss. 3-4.

⁸⁸⁰ Tek bir düzenleme ve denetleme otoritesi altında İFE'nin denetlendiği ülkeler: Katar, Suudi Arabistan, Kuveyt, Tunus, Türkiye, BAE gibi ülkelerdir. Tek bir düzenleme ve denetleme otoritesi altında ayrı bir denetleme sistemi ile İFE'nin düzenlendiği çerçeve ise şu ülkelerde uygulanmaktadır. Malezya, Endonezya, Pakistan, Ürdün, Suriye. Lüban López Mejía, v.dğr., "Regulation and Supervision of Islamic Banks", s. 20.

⁸⁸¹ Habib Ahmed, M. Umer Chapra, "Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper)", Occasional Paper, Jeddah: The Islamic Research and Teaching Institute (IRTI), 2002, ss. 1-18.

⁸⁸² Hisham Farag, "Corporate Governance in Islamic Financial Institutions: What Have We Learnt?", *Handbook on Corporate Governance in Financial Institutions*, ed. Christine A. Mallin, UK: Edward Elgar Publishing, 2016, ss. 254-76.

⁸⁸³ Raif Parlakkaya, Mustafa Nihat Demirci, "İslami Perspektiften Kurumsal Yönetim", International Congress Of Islamic Economy, Finance And Ethics, İstanbul: ISEFE, 2017, ss. 53-69; Masudul Alam Choudhury, Mohammad Ziaul Hoque, "Corporate Governance in Islamic Perspective", *Corporate Governance: The international journal of business in society*, c. 6, sy. 2 (2006), ss. 116-28; Masudul Alam Choudhry, Mohammad Ziaul Hoque, "Corporate Governance in Islamic Perspective (İslami Perspektiften Kurumsal Yönetim)", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, çev. M. Kenan Erkan, c. 3, sy. 2 (2017), ss. 253-72.

değerlendirilmemiştir.⁸⁸⁴ Bu çalışmalarda UİFK'ların şer'î ilkelerin ve özellikle de İslami değerlerin itibarının korunması açısından önem arz ettiği vurgulanmaktadır.⁸⁸⁵

Uluslararası İslami finans kuruluşlarının denetim perspektifinden ele alınıp incelendiği çalışmalarda; UİFK'lar denetim mekanizmaları, şer'î denetim çerçevesi, standartlar ve kurumsal yönetim açısından incelenmiştir. Abdel Karim, denetimin bağımsızlığı ve iç denetim açısından AAOIFI ve IFSB denetim çerçevesini⁸⁸⁶, Bosi ve Joy İFK'lar içerisinde denetim zorluklarını UİFK'ların çerçeve düzenlemeleri üzerinde değerlendirmişler⁸⁸⁷, Sultan, şer'î denetim açısından UİFK'ları⁸⁸⁸, Ibrahim ve Hameed, finansal ve şer'î denetim açısından AAOIFI ve IFSB'yi, Garas ve Pierce, şer'î danışmanlık açısından UİFK'yı⁸⁸⁹, Wilson, şer'î yönetim açısından uluslararası kuruluşların bir kısmını⁸⁹⁰ çalışmalarında incelemişlerdir. Regülasyon açısından ise IMF, İFE için düzenleyici ve denetleyici çerçeveyi ifade eden bir alan araştırması yaptırmış,⁸⁹¹ Chapra ve Khan, regülasyon açısından UİFK'ların İFE içerisindeki konumunu ele almış⁸⁹², Grassa, OIC ülkeleri bağlamında şer'î denetim mekanizmalarını inceleyerek⁸⁹³ UİFK'ların finansal sektöre katkısını incelemişlerdir. Standartlar açısından AAOIFI, IFSB ve IIFM gibi kuruluşlar genel çerçeveyi ifade eden dokümanlar yayınlarak amaç, kapsam ve hedeflerini belirtmişlerdir.⁸⁹⁴

Sonuç olarak ilgili literatür incelenmiş, çalışmanın dinamiklerine katkı sağlayacak veriler parçalı bir şekilde incelenen literatürden ve diğer kaynaklardan elde edilmiş böylelikle de İslami finansın küresel mimarisini oluşturan kuruluşlar bütüncül bir bakış açısıyla betimsel yöntemlerle ele alınarak değerlendirilmiştir.

⁸⁸⁴ Bütüncül bir açıdan incelemeyi kastımız mevcut UİFK'ların tamamını, yapısal işleyiş açısından biçimsel formlarını, İFE'ne katkı sundukları alanları, fırsat ve güçlükleri, küresel etkileri gibi birçok unsuru içermektedir.

⁸⁸⁵ Sulaiman Abdullah Saif Alnasser, Jorah Muhammed, "Introduction to Corporate Governance from Islamic Perspective", *Humanomics*, c. 28, sy. 3 (2012), ss. 220-31.

⁸⁸⁶ Rifaat Ahmed Abdel Karim, "The Independence of Religious and External Auditors: The Case of Islamic Banks", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, c. 3, sy. 3 (1990), ss. 34-45.

⁸⁸⁷ Kevin Bosi, Della Joy, "Issues and Challenges of Auditing In Islamic Financial Institutions", ss. 15-20.

⁸⁸⁸ Sultan, *A Mini Guide to Shari'ah Audit for Islamic Financial Institutions- A Primer*.

⁸⁸⁹ Samy Nathan Garas, Chris Pierce, "Shari'a Supervision of Islamic Financial Institutions", *Journal of Financial Regulation and Compliance*, c. 18, sy. 4 (2010), ss. 386-407.

⁸⁹⁰ Rodney Wilson, "Shari'ah Governance for Islamic Financial Institutions", *CRP*, 2009, 13-38.

⁸⁹¹ López Mejía, v.dğr., "Regulation and Supervision of Islamic Banks", s. 33.

⁸⁹² Chapra, Khan, *Regulation and Supervision of Islamic Banks*.

⁸⁹³ Grassa, "Shariah Supervisory Systems in Islamic Finance Institutions Across...", ss. 135-60.

⁸⁹⁴ AAOIFI, "AAOIFI Conceptual Framework for Financial Reporting (Reserved 2020)", Bahrain: AAOIFI, 2020; IFSB, *Guiding Principles on Shariah Governance Systems For Institutions Offering Islamic Financial Services*, Kuala Lumpur: IFSB, 2009.

1.2. Metodoloji ve Bulgular

İslami finans sektörü, ürün geliştirme ve finansal sistemin sorunlarına çözüm üretme konusunda uluslararası düzenleme ve denetleme faaliyeti yürütenler başta olmak üzere birçok yan kuruluş tarafında desteklendiği görülmektedir. AAOIFI standartlar konusunda sektörün birçok açıdan düzenlenmesini, IFSB kurumsal yönetim ve şer'î denetim çerçevesinde rehber ilkelerle ve uygulamalarla desteklenmesini, IIFM sözleşme türlerinin standartlaştırılmasını, IFA ve IRTI fetva ve görüşlerle bilgi alt yapısı açıdan desteklenmesini, IDB ve OIC (İİT) politika üretme ve uluslararası desteklerle sektörün güçlendirilmesini amaçlayarak İslami finans endüstrisini besleyen ana arterler olmuşlar ve İFE'nin küresel mimarisini oluşturmuşlardır.

Literatür taramasından elde edilen bulgulara göre, hâkim paradigma çerçevesinde yapılanmış uluslararası finansal kuruluşlar; raporlama ve standartlar, kurum/kuruluşlar, yönetim sistemi, küresel mimarisi, düzenleme ve denetleme alanları, küreselleşmeye katkıları gibi birçok boyuttan yeterli düzeyde incelenmiş ve alanlarına göre tasnif edilmişken⁸⁹⁵ İslami finans sisteminde faaliyet gösteren uluslararası İslami finans kuruluşları yapısal ve bütüncül bir açıdan incelenmemiş ve alanlarına göre de tasnif edilmemiştir. Ayrıca, Türkiye literatürü başta olmak üzere uluslararası İslami finans literatürü içerisinde küresel mimariyi oluşturan kuruluşlar elde edilen veriler bağlamında tüm yönleriyle bütüncül bir şekilde incelenmemiş ve küresel mimari içerisindeki kurumsal yapıların genel resminin ortaya konmadığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın betimsel yöntemlerle ele alınmış küresel mimarinin genel resmini bütüncül bir açıdan ele alarak ortaya koyması literatürdeki bu boşluğu doldurarak alana katkı sağlayacaktır.

⁸⁹⁵ Antony Anghie, "Time Present and Time Past: Globalization, International Financial Institutions, and the Third World", *New York University Journal of International Law and Politics*, c. 32, sy. 243 (2000), ss. 243-90; Joseph Stiglitz, "The role of international financial institutions in the current global economy", *Address to the Chicago Council on Foreign Relations, Chicago*, c. 27 (1998); William Easterly, "The Ghost of Financing Gap: Testing The Growth Model Used in The International Financial Institutions", *Journal of Development Economics*, c. 60, sy. 2 (1999), ss. 423-38; Ibrahim F.I. Shihata, "Human Rights, Development, and International Financial Institutions", *American University Journal of International Law and Policy*, c. 8, sy. 27-38 (1992), s. 27; Sarah L. Babb, Alexander E. Kentikelenis, "International Financial Institutions as Agents of Neoliberalism", *The SAGE handbook of neoliberalism*, 2018, ss. 16-27; Graham Bird, Dane Rowlands, "The Catalytic Effect of Lending by the International Financial Institutions", *International Finance and the Developing Economies*, ed. Graham Bird, London: Palgrave Macmillan UK, 2004, ss. 204-26.; Devesh Kapur, Richard Webb, "Governance Related Conditionalities of the International Financial Institutions", G-24 Discussion Paper Series, United Nations Conference on Trade and Development New York: UN, 2000.

2. STANDART VE REHBER İLKE YAYINLAYAN ALT YAPI KURULUŞLARI

İslami finansın düzenleyici ve denetleyici kurumsal yapısı iki ayrı kategoride sınıflandırılabilir. Birincisi, İslami finans alanında uzmanlaşmış kişilerden oluşan ve kolektif bilginin üretildiği aynı zamanda da uluslararası arenada akredite gücüne sahip (standart ve norm koyan) düzenleyici ve denetleyici kuruluşlardır. İkincisi, birinci kategorinin uluslararası standart ve normlarını kabul ederek İslami finans uygulamalarını yürürlükteki yargı sistemine dâhil eden ve uygulanabilir bir düzenleme ve denetleme sistemine dönüştüren ulusal mekanizmalardır. Birinci kategoride yer alan mimari ikinci kategoriye göre daha gelişmişken ikinci kategoride yer alan mekanizmalar İFE açısından daha işlevseldir.

İFE'nin genişleyen hacmi doğal olarak yapısal ve operasyonel anlamda birçok sorunu/riski beraberinde getirmektedir. Yapısal riskleri azaltmak adına kanunların, düzenlemelerin, yönetmeliklerin ve standartlaştırılmış muhasebe ve denetim ölçütlerinin İslami finans endüstrisinin uygulandığı her ülkede uyumlaştırılması/adaptasyonu sınırları aşan politik ve ekonomik çabaları gerektirmektedir. Bu uyumlaştırmanın sağlanması ve etkin düzenleme/denetleme çerçevesinin sistemli bir şekilde İFE'de tesisi; yasal altyapı, düzenleme ve denetleme çerçevesi, şer'î denetim altyapısı, likidite altyapısı ve bilgi üretim altyapısı şeklinde tebarüz etmektedir. Aşağıdaki tabloda bu gereksinimleri sunan uluslararası İFE kuruluşlarının sağladıkları alt yapı destek türlerine göre tasnifi gösterilmiştir. (Tablo:20)

Alt Yapı Hizmet Alanları	Mevcut Kurumlar	Kurumsal Roller
Yasal Altyapı	IICRA	İslam hukuku çerçevesinde mevcut ülke içi hukuk rejimlerini de dikkate alarak İslami finans açısından uyuşmazlık platformu hizmetini sunmak.
Düzenleme ve Denetleme Altyapısı	AAOIFI, IFSB, IIFM, IIRA	İslami finans endüstrisi için düzenleme ve denetlemenin çerçevesini belirlemek, bu konuda standartlar yayınlamak ve derecelendirme hizmetlerini yürütmek.
Şer’î Denetim Altyapısı	AAOIFI, IFSB, IFA, IIFM	İslam hukukun temel usul ve esaslarını merkeze alarak İslam fıkıh akademisi ve kurumsal şer’î komitelerden bilgi desteği olarak bu konuda şer’î çerçeve belirlemek, standartlar yayınlamak ve eğitim programları düzenlemek.
Likidite Yönetim Altyapısı	IFSB, IIFM, IILM	Kısa ve uzun vadeli sınır ötesi likidite araçlarının yönetimini sağlamak ve İslami sermaye piyasaları için şablonlar düzenlemek.
Bilgi Altyapısı	AAOIFI, IFSA, IIRA, IIFM, Üniversiteler, Enstitü ve Araştırma Merkezleri	Muhasebe ve denetim standartları, düzenleme ve denetleme çerçeve standartları, şer’î standartlar, kredi ve şer’î derecelendirme standartlarını yayınlamak ve bu alanda ihtiyaç olan bilgi altyapısını sağlamak.

Tablo 20:Uluslararası İslami Finans Kuruluşlarının

Düzenleme ve Denetleme Açısından Sundukları Altyapı Hizmetleri

Kaynak: Yazar tarafından “*National and Global Islamic Financial Architecture*” isimli eserden faydalanılarak üretilmiştir.

Tablo 20’de görüldüğü gibi İFE’nin alt yapı gereksinimleri ve bunların sağlayıcısı konumunda olan küresel İFE kuruluşları alt yapı destek türlerine göre gösterilmiştir. Yapısal alt yapı destekleri içerisinde bazı alanların eksikliği ve bazı kurumların yapısal işlevi küresel mimaride öne çıkmaktadır. Örneğin, yasal altyapı gereksinimlerinden uzlaştırma ve hukuki farklılıkları uyumlaştırılma sürecine katkı yapabilecek İFE kurumsal mimarisindeki tek kurum Uluslararası İslami Uzlaşma ve Ticari Tahkim Merkezi’dir (IICRA). IICRA, bünyesinde bulunan 70’e yakın İslami finans kuruluşuyla -kurumsal uzlaşma ve tahkim yöntemiyle- birlikte hareket ederek her türlü bankacılık, finans, ticari yatırım ve gayrimenkul ihtilaflarının modern ve şer’î hukuka uygun olarak çözümünü organize etmeyi amaçlayan (uyuşmazlık ve tahkim) ve uluslararası alanda faaliyet gösteren yapısıyla öne çıkmaktadır.⁸⁹⁶

Yasal altyapı desteği açısından tahkim ve uyuşmazlığın dışında, İslami finans kanunları, İslami finans kurumları için yasal çerçeve düzenlemeleri, iflas ve bankacılık gibi alanlarda bir dizi yasal altyapı destek hizmetleri eksikliği görülmektedir. Geleneksel finans sisteminde BCBS, IAIS ve IOSCO gibi kurumlar yasal alt yapı ile düzenleme ve denetleme sistemini işlevsel bir şekilde

⁸⁹⁶ “IICRA – The International Islamic Centre for Reconciliation and Arbitration (IICRA)”.

desteklemektedirler.⁸⁹⁷ Bu kurumlardan IOSCO, 2008 yılında İslami sermaye piyasalarının düzenlemesi açısından İFE altyapısını kendi yaklaşımları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelemiş ve bu alandaki eksiklikleri gidermek adına İFE'nin uygulandığı ülkelerle iş birliği sürecine girmiştir.⁸⁹⁸

Düzenleme ve denetleme çerçevesi bağlamında şer'î denetim mekanizmaları için altyapı desteği sağlayan uluslararası kuruluşlar IFSB, AAOIFI, IIRA, IDB, IFA, CIBAFI, IOSCO ve IIFM'dir. Şer'î denetim alt yapısının iki temel unsuru; şer'î denetim gereksinimleri çerçevesinde sektör içerisinde hukuk birliğinin sağlanması ve yerleşik uygulamaların geliştirilmesi adına şer'î standart ve rehber ilkelerin yayınlanmasıdır. Bu bağlamda İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ile İslam Fıkıh Akademisi (IFA) İFE'ye şer'î denetimde standart ve rehber ilkelerle hukuk birliğinin sağlanması adına uluslararası kuruluşlara hem şer'î bilgi hem de teknik alt yapı hizmeti sunarak destek olmaktadır. Oluşturulan bu sistem ve desteklerle uluslararası kuruluşların yayınladıkları; muhasebe ve denetim standartları, şeffaflık kriterleri, hesap verilebilirlik çerçevesi, kredi ve şer'î derecelendirme esasları ile şer'î standartlar bu alandaki İFE bilgi altyapısının en önemli unsurlarını oluşturmaktadır.⁸⁹⁹

Düzenleme ve denetleme çerçevesinin önemli bir unsuru olan likidite yönetimi ve likidite altyapı hizmetleri de İslami finans düzenleme ve denetleme sisteminin zorunlu bileşenlerindendir. Bu bağlamda İFE için uluslararası likidite piyasasının kendi ilkelerince oluşturulması önemli bir gereksinimdir. Bu gereksinimle birlikte İslami finans endüstrisinin bulunduğu ülkelerin hukuki ve yasal çerçevelerinin farklı oluşu ve yargı birliğinin -şer'î ekseninde- olmaması bu gereksinimin sağlanmasında önemli bir zorluk alanı oluşturmaktadır. 2010 yılında Merkezi Kuala Lumpur'da bulunan ve Türkiye Merkez Bankasının da üyesi olduğu Uluslararası İslami Finans Likidite Yönetimi, (IILM)⁹⁰⁰ kısa ve orta vadede şer'î ilkelerle uyumlu olarak İslami finans kurumlarının likidite ihtiyaçlarını ve uyumsuzluklarını yönetmek için hizmet vermektedir. Ayrıca uluslararası ve ulusal İslami finans kurumlarının kendi bünyelerinde bulunan likidite yönetim

⁸⁹⁷ OICV-IOSCO, IFSB, SCM, *Disclosure Requirements for Islamic Capital Market Products*.

⁸⁹⁸ IOSCO, "Analysis of The Application of IOSCO's Objectives And Principles of Securities Regulation For Islamic Securities Products", OICV-IOSCO, 2008.

⁸⁹⁹ COMCEC, *National and Global Islamic Financial Architecture: Problems and Possible Solutions for the OIC Member Countries*, Ankara: COMCEC Coordination Office, 2016, s. 205.

⁹⁰⁰ IILM, "The International Islamic Liquidity Management Corporation".(16.08.2021), www.iilm.com

departmanları, kurumsal düzenleme ve denetleme mekanizmalarına hizmet sağlayarak bu alandaki altyapıyı tesis etmeye yardımcı olmaktadır.⁹⁰¹ İslami finans kuruluşlarına şer'î uyumlu likidite araçlarının altyapı desteğini IIFM ve IILM, İslami para piyasaları için gerekli altyapı desteğini ise IFSB sağlamaktadır. Son mercii kredisi olarak bilinen LOLR için ise mevcut durumda altyapı desteği sunan bir kuruluş bulunmamaktadır.

2.1. Uluslararası İslami Finans Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions: AAOIFI)

AAOIFI, İslami finans sektörü içerisinde kurumsal mimarinin ilk öncülerinden olup gelişmiş organizasyon yapısı ve yayınladığı standartlarla İFE'ye birçok alanda alt yapı desteği sunan kurumsal mimarinin en önemli oyuncularındandır. Bu yönüyle İFE'nin kurumsal mimarisinde yapısal işleyiş bakımından etkili bir organizasyon ağına ve İFE içerisinde yaygın bir etki alanına sahiptir. Özellikle İFE için yayınlamış olduğu standartlar İslami finansın küresel mimarisini oluşturmada, bilgi üretmede ve İFE kurumlarının akredite olmasında oldukça önemli görülmektedir. Bu bağlamda AAOIFI'nin; kurumsal tarihi, kurumsal hedefleri, yapısal işleyişi, İFE için yayınlamış olduğu standartlar, standartların uygulandığı ülkeler ve İFE için ülkeler nezdinde adaptasyon süreci ele alınarak İslam ekonomisine kurumsal katkısı bu bölümde incelenmiştir.

2.1.1. AAOIFI'nin Kurumsal Tarihi, Hedefleri ve Yapısı

Uluslararası İslami Finans Muhasebe ve Denetim Kuruluşu, (AAOIFI) -eski ismi ile *İslami Bankalar ve Finansal Kuruluşlar Finansal Muhasebe Organizasyonu (FAOIBFI)*- 26.02.1989 tarihinde Cezayir'de yapılan bir toplantı sonucunda İslami bankaların faaliyetlerinde şer'î denetim ihtiyacının zorunluluğuna binaen alınan kararla 27.03.1991 yılında Bahreyn'de kurulmuştur. AAOIFI İslami finans endüstrisi için -45 ülkede faaliyet yürüten İslami finans kurumlarına- standartlar yayınlamak ve var olanları geliştirmek adına dört temel alanda -şer'î denetim, muhasebe, etik ve yönetim- 100'den fazla standart yayınlayarak hizmet vermekte ve uluslararası İslami

⁹⁰¹ COMCEC, *National and Global Islamic Financial Architecture: Problems and Possible Solutions for the OIC Member Countries*, ss. 205-6.

finans piyasasında akredite bir kurum olarak görev yapmaktadır. İslami finans ürünlerinin aşamalı olarak bu standartlarla dünyanın her yerinde hukuk birliği çerçevesinde uyumlaştırılması amaçlanmaktadır.⁹⁰² Buradaki uyumlaştırma faaliyetinin hem modern hukuk hem de İslam hukuku açısından standartlarla ele alınabilecek normlaştırma (kurallaştırma) faaliyeti olduğu söylenebilir.

Kurumsal Hedefleri Amaç ve Fonksiyonu

AAOIFI, İslam ekonomisinin temel ilkelerini ve İslam hukukunun usul ve esaslarını kurumsal hedeflerine çerçeve olarak belirlemiş olduğundan kurumsal açıdan hedefleri, amaç ve fonksiyonları şu şekilde ifade edilebilir.

- İslam hukukunun usul ve esaslarına uygun olarak İslami finans endüstrisinin tüm uygulamalarında uluslararası standart ve uygulamalar çerçevesinde (modern hukuk) muhasebe, şer’î denetim, etik ve yönetim düşüncesini oluşturmak ve bu açıdan kurumsal bir kültür meydana getirerek küresel pazarda yer edinmek.
- İslami finans endüstrisinin şer’î denetim, muhasebe, etik ve yönetim ilkeleri çerçevesinde eğitim seminerleri düzenlemek, ilgili raporları hazırlamak ve bilimsel araştırmaları yaparak yayınlamak. Yayımlanan bu araştırmalar neticesinde İslami finans endüstrisinin ihtiyacı olan;
 - (i) İslami finans kuruluşlarının görüşleri de alınarak ve sektörün ihtiyacına göre muhasebe standartlarının hazırlanması ve yayınlanması,
 - (ii) Yayımlanan bu standartları yine kurumlarla iletişim kurarak benimsenmesini sağlamak ve mevcut prosedürlerle adaptasyonunu sağlayarak uluslararası uygulanabilirliğini artırmak,
 - (iii) Şer’î denetim ve yönetim ilkelerinin sektörle iş birliği içerisinde ihtiyaçlara göre belirlenmesi, yayınlanması ve bu standartların tek düzelığının sağlanması için kurumsal adaptasyonun öncelenerek uygulanmaya konulması,
 - (iv) İslami finans kuruluşlarının etik ilkelerini standartlaşma yoluyla belirlemek ve bu ilkelerin uygulanması için kurumları teşvik etmek.
- İslami finansın şer’î denetimi için gerekli olan fetvaların fikir birliği ile alınmasını sağlamak ve İslami finans ürünlerinde şer’î fetvaların çelişik olma durumunu ortadan kaldırmak için hukuk birliğini tesis edecek çalışmalar yapmak ve yürütmek.
- İslami finans endüstrisinin şer’î danışma kurulları için her alana özgü -yatırım, finansman, tekafül, sermaye piyasaları, bankacılık- rehberlik yapmak ve bu konuda standartlar yayınlamak suretiyle karar birliğini sağlamak.
- İslami finans endüstrisine düzenleme ve denetleme mekanizmaları için alt yapı destekleri sunmak.

⁹⁰² AAOIFI, “Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions”, <http://aaoifi.com/our-history/?lang=en>

- İslami finans kurumlarının yetişmiş insan değerlerinin oluşması için eğitimler vermek, rehberlik etmek ve programlar düzenleyerek kurumsal kaliteyi artırmak. Temel standart alanlarıyla ilgili -şer'î, muhasebe, yönetim ve etik- insan değerlerinin eğitim düzeyini ve uzmanlık alanlarını genişletmek,
- İslami finans endüstrisinin yayınlanan standartlara uygunluğunu denetlemek için akreditasyon sağlamak ve ilgili faaliyetleri yürütmek.⁹⁰³

AAOIFI, yukarıda ifade edilen hedefler doğrultusunda İslami finans endüstrisinin uygulamalarını İslami ilkelerle uyumlu hale getirerek paydaşlarına karşı güven sorumluluğunu yerine getirmekte ve küresel anlamda rekabet edilebilirliği sağlamaktadır.⁹⁰⁴ Ayrıca bu alanda faaliyet yürütecek olan yatırımcılara yasal belgeler (sertifikasyon) ve mali tablolar yoluyla hizmet vererek mevcut olanları da küresel pazarda faaliyet göstermeye (uluslararasılaştırmaya) teşvik etmeyi amaçlamaktadır. İslami finans endüstrisinin şer'î ilke ve prensiplerine uygun olarak mali raporlama sürecine rehberlik eden AAOIFI, sunduğu yasal alt yapı destekleriyle de İslami finansın büyümesine katkı sağlamakta ve geleneksel finansın tahkim ettiği standartlaşma sürecine İslami bir perspektif getirerek kurumların ve işlemlerin uyumlulaştırılmasını amaçlamaktadır.⁹⁰⁵

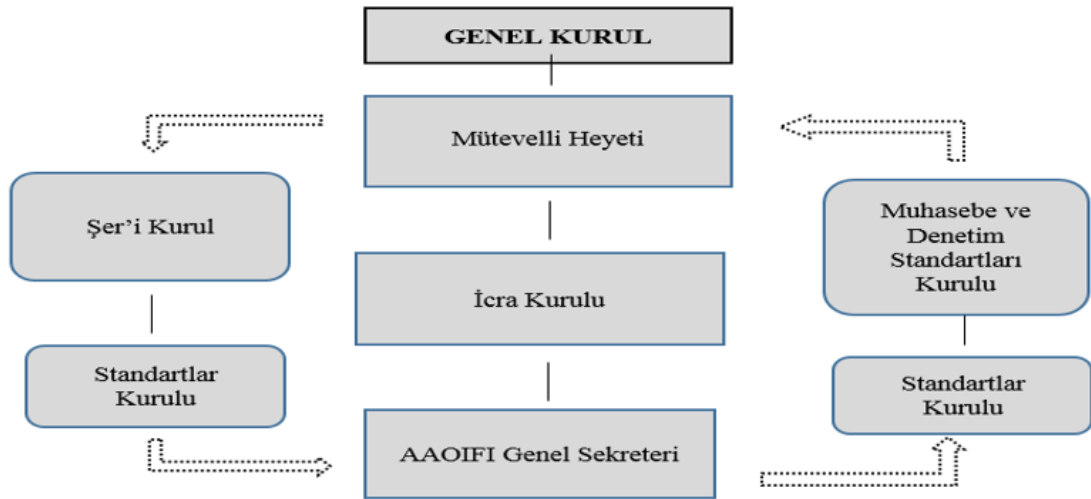
Kurumsal Yapısı

AAOIFI, kurumsal yapı yönünden icraî ve işlevsellik yönüyle iki temel formla organize olmuştur. (i) Genel kurul; mütevelli heyeti, icra kurulu ve genel sekreterlik kurumun icraî yönünü ortaya koyan organlar iken (ii) Teknik kurullar; şer'î kurul, muhasebe kurulu, yönetim kurulu ve etik kurulu ise kurumun işlevsellik yönünü ifade etmektedir. (Şekil:16)

⁹⁰³ Ayhan Yatbaz, *Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Muhasebe ve Finansal Raporlama İlkeleri*, İstanbul: TKBB Yayınları, 2020, ss. 100-101.

⁹⁰⁴ AAOIFI, "AAOIFI Footprint Report 2020", Bahrain: AAOIFI, 2020; Md. Hafij Ullah, Ruma Khanam, Tabassum Tasnim, "Comparative compliance status of AAOIFI and IFSB standards: An empirical evidence from Islami Bank Bangladesh Limited", *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, c. 9, sy. 1 (2017), ss. 607-28.

⁹⁰⁵ Yosra Mnif, Marwa Tahari, "Corporate governance and compliance with AAOIFI governance standards by Islamic banks", *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, c. 13, sy. 5 (2020), ss. 891-918; Faruk Ağkan, "AAOIFI Standartları ve Türkiye Katılım Bankalarında Uygulanabilirliği", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 6, sy. 2 (2018), ss. 235-45, doi:10.18506/anemon.349866; M. Kabir Hassan v.dğr., "A Survey on Islamic Finance and Accounting Standards", *Borsa Istanbul Review*, c. 19, Islamic Financial Instruments and Institutions, sy. S1 (2019), ss. S1-13.

Şekil 16: AAOIFI Yönetim Yapısı
Kaynak: AAOIFI

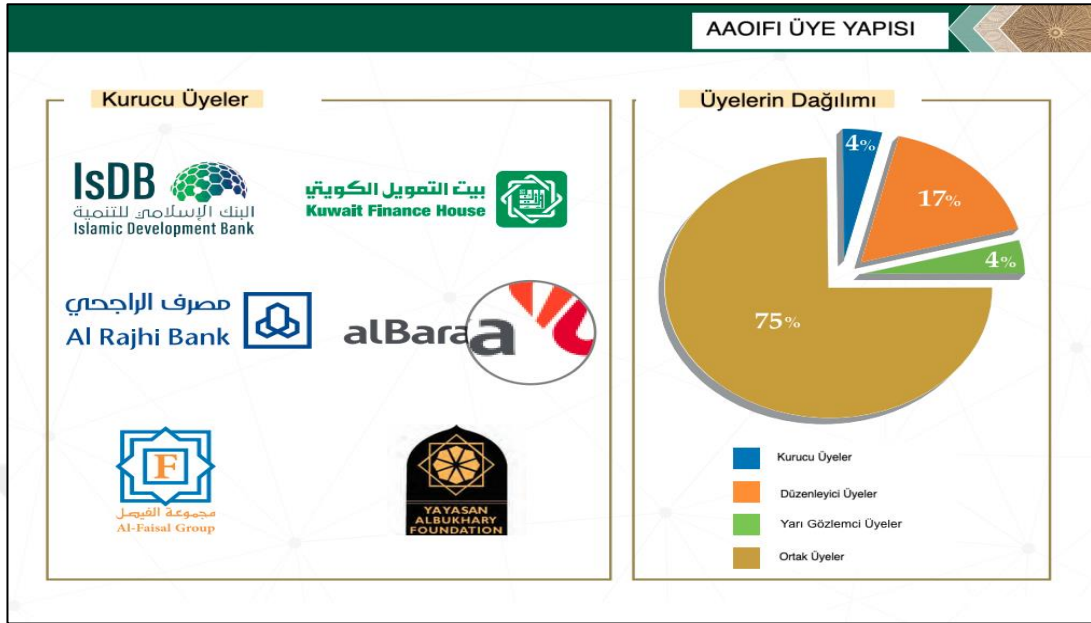
Genel Kurul

Genel kurul, AAOIFI'nin icrâi yönünden nihai karar organıdır ve organizasyonun en yüksek yetkili karar merciidir. Genel kurul kararları organizasyonunu içeriğini ve kurumsal yapısını şekillendirecek derecede yetkilere sahiptir. Tüzük değişikliği, yeni kurumsal üyelerin kabulü, mütevelli heyetinin atanmasını ve yıllık mali tabloların kabulü gibi önemli konularda genel kurul yetkilidir. Kurum tüzüğüne göre yılda en az bir kere toplanmak zorunda olan genel kurul olağanüstü durumlarda genel sekreterin çağrısı ile toplanma yetkisine sahiptir. Genel kurul üyeleri beş farklı kategoride yapılanmıştır. Bu yönüyle genel kurul; kurucu üyeler, ortak ve yedek üyeler, düzenleyici ve denetleyici makamları temsil eden üyeler, gözlemci ve yardımcı üyelerden meydana gelmektedir.

Genel Kurul Üyeleri (Kurucu Üyeler): AAOIFI kurucu üyeleri, 1989 yılında İslami bankaların şer'î denetime tabi tutulmasının zorunluluğundan dolayı bunu gerçekleştirecek bir kurulun kurulması için ortak mutabakata imza atan İslami finans kurumlarından oluşmaktadır. Bu üyeler İslam Kalkınma Bankası, Dallah Al-Baraka Holding⁹⁰⁶, Faysal Group, Al-Rajhi Bankacılık ve Yatırım Ortaklığı, Kuveyt Finans

⁹⁰⁶ Dallah Al-Baraka Holding Company (DBHC), Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde bulunan çok uluslu özel bir şirkettir ve birçok sektörde iş yapmaktadır. İslami finans açısından bu şirketin önemi AAOIFI, Albaraka bank gibi kurumların öncülüğünü yapmasıdır. Ayrıca 2012 yılında İslam Kalkınma Bankası, Katar Hükümeti ile ortaklaşa 1 milyar dolarlık devasa bir İslami banka kurmak için mutabakat imzalamışlar ve İslami bankalar arası bir piyasayı hedefleyerek İslami bankaların likidite sorununu çözmeyi amaçlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: "IDB, Qatar and Dallah Albaraka to Set Up \$1 Billion Islamic

House'dır. Al-Buhari Vakfı ise daha sonra kurucu üye olarak kabul edilmiş ve genel kurulun daimî üyelerinden olmuştur.⁹⁰⁷ (Şekil:15)

Şekil 15: AAOIFI Üye Yapısı ve Dağılımı

Kaynak: AAOIFI Report 2020

Genel Kurul Üyeleri (Ortak ve Yedek Üyeler): AAOIFI ortak ve yedek üyeler grubu iki kısımdan oluşmaktadır. Birincisi, ortak üyeleri doğrudan temsil eden; İslami finans sektöründe tüm iş ve işlemlerini İslami prensiplere göre yerine getiren kurumlar, şirketler, İslam fıkıh akademisi ve bu alanda eğitim veren akademik kurumlardır. Ortak üyelerin genel kurula katılma ve oy kullanma hakları vardır. Ayrıca AAOIFI'nin -üyelerin derecelerine göre (üyelik ücreti ile belirlenen)- etkinliklerine katılma ve yayınlarına ulaşma hakkı vardır. İkincisi ise yedek üyelerdir ve bunlarda ortak üyeler gibi genel kurula katılma ve oy kullanma haklarına sahip olabilmek için şu şartları taşımaları gerekmektedir; (i) Başvuru koşullarını sağlaması, (ii) başvurunun mütevellî heyetinden ilk onayı alması, (iii) İlk onaydan itibaren başvuru sahibinin üyeliğe dair mali yükümlülükleri yerine getirmesi, (iv) genel kurulun yeni üye alımı için bu başvuruyu onaylaması. Bu şartları taşıyan üyeler yedek üyelik hakkını elde eder ve ortak üyelerin haklarına sahip olurlar.

Genel Kurul Üyeleri (Düzenleyici ve Denetleyici Makamları Temsil Eden Üyeler): Genel kurulun bu üyeleri İslami finans kurumlarını denetleyen düzenleyici

Bank", *Bloomberg.Com*, (03.04.2012), <https://www.bloomberg.com/news/articles/2012-04-03/idb-qatar-and-dallah-albaraka-to-set-up-1-billion-islamic-bank>.

⁹⁰⁷ AAOIFI, "Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions/Memberships", 2021, <http://aaoifi.com/membership-categorise/?lang=en>.

ve denetleyici organizasyonların temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu üyeler, genel kurul toplantılarına katılma, oy kullanma hakkına sahiptir. Ayrıca ortak üyelerin haklarını da haizdirler.

Genel Kurul Üyeleri (Gözlemci Üyeler): Genel kurulun bu üyeleri muhasebe ve denetimle ilgili mesleki kuruluşlar, muhasebe ve denetim standartlarının hazırlanmasında katkısı olanlar, İslami finans kuruluşlarının; muhasebe ve denetim birimlerinde hizmet veren onaylı firmalar, mali hizmetler biriminde hizmet yürüten kurumlar ve mali tablo kullanıcıları gözlemci üye grubunu oluşturmaktadırlar. Oy hakkı olmaksızın diğer üyeler gibi genel kurula katılma ve kurumsal hizmetlerden yararlanma hakkına sahiptirler.

Genel Kurul Üyeleri (Yardımcı Üyeler): Genel kurul yardımcı üyeleri İslami finans sektörü içerisinde uygulayıcılardan/ sahadaki kurumlarından oluşmaktadır ve bu üyeler, oy hakkı olmaksızın genel kurula katılma ve organizasyonun tanımış olduğu diğer haklara sahiptirler.⁹⁰⁸

Mütevelli Heyeti (Yapısı, Görev ve Yetkileri)

AAOIFI genel sekreterini de bünyesinde barındıran mütevelli heyeti, genel kurul tarafından 5 yıllık süreyle atanan toplam 19 üyeden oluşmaktadır. Mevcut üyeler genel kurul tarafından bir yenisi atanıncaya kadar görevlerine devam ederler. Mütevelli heyetinin oluşumunda şu kriterlere göre üye sayısı belirlenir:

- İslami finans kurumlarını temsil eden en fazla on üye. Bu üyelerin içerisinde kurucu üyelerin ve kurucu üyelerle aynı haklara sahip olan diğer üyelerden en fazla beş üye olabilir. (10)
- Muhasebe ve denetim alanında İslami finans kurumları üzerinde çalışan meslek gruplarından en fazla iki üye. (2)
- İslami finans kurumlarında mali tablo düzenini kullanan kurumlardan en fazla bir üye. (1)
- İslami finans kurumları üzerinde hizmet veren düzenleme ve denetleme kurumlarından en fazla 3 üye. (3)
- Şer'î danışma kurullarından en fazla iki üye. (2)

Mütevelli heyeti AAOIFI'nin tüm operasyonlarının gözetim ve denetim görevini üstlenir. Mütevelli heyeti AAOIFI'nin standart kurullarının -şer'î, muhasebe, yönetim ve etik- atanmasından sorumlu organdır. Genel sekreterin

⁹⁰⁸ AAOIFI, "Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions/Memberships". <http://aaoifi.com/membership-categorise/?lang=en>.

atanması, standartların kabulü için kurumsal olarak ilgili makamlara başvuru yapılması, kurumun finans kaynaklarının düzenlenmesi, çalışma planı ve bütçeden de müteveli heyeti sorumludur. Müteveli heyetinin yetkileri ise şunlardır;

- Hukuki çerçevede ve statüsüne uygun olarak AAOIFI teknik kurullarının üyelerinin atanması ve üyeliklerin sonlandırılması
- Finans kaynaklarının düzenlenerek yatırımların yapılması
- Dış denetçilerin atanması ve bunlarla ilgili ücretlerin genel kurula önerilmesi
- Kurumsal çalışma planı ve bütçelerinin onaylanması
- Yıllık raporların hazırlanması, mali tabloların düzenlenmesi, dış denetçi raporunun onaylanıp genel kurula sunulması
- AAOIFI'nin statü değişikliğinin genel kurula önerilmesi
- AAOIFI bünyesinde görev yapan teknik ve alt kurulların gönüllü olarak çalışması sebebiyle bu iş ve işlemler için ortaya çıkacak masrafların ücretlendirme tarifesinin belirlenmesi
- Genel sekreterin atanması ve hizmete dair görev ve yükümlülüklerinin belirlenmesi
- Yayınlanan standartları ilgili ülkelerin İslami finans kuruluşlarında uygulanabilmesi için yetkili makamlarla diyalog kurulması müteveli heyetinin yetkili olduğu alanları ifade etmektedir.

AAOIFI genel kurulu veya müteveli heyeti, kendilerine bağlı olan teknik ve alt kurulların çalışmalarına doğrudan müdahale edemeyeceği ve herhangi bir yönlendirmede bulunamayacağı kurumun yasal belgelerinde ifade edilmektedir. Bu bağlamda objektif ve bağımsız icrai faaliyetler, kurum kültüründe oluşturulmuştur. Müteveli heyeti yılda en az bir kez olmak üzere mutad, başkanın veya başkan vekilinin ya da üye sayısının dörtte birinin talebi üzerine de istenilen zamanda toplanabilir. Toplantı karar sayısı için kurul toplantısında üyelerin çoğunluğunun bulunması gerekir. Üyelerin kurul statüsünü değiştirmek için gerekli olan oy oranı dörtte üç (4/3) çoğunluk, diğer kararlar için ise oy çokluğu yeterlidir. Oyların eşit olması durumunda ise başkanın oyu belirleyicidir. Yürütme kurulu, müteveli heyetine sunulmak üzere bütçenin hazırlanıp onaya gönderilmesinde, mali tabloların düzenlenmesinde, genel sekreter maaşının ve özlük haklarının belirlenmesinde, yıllık çalışma ve denetçi raporlarının hazırlanıp müteveli heyetinin onayına gönderilmesinde görevlidir.

Mütevelli Heyetine Bağlı Kurullar

Mütevelli heyetine doğrudan bağlı olan üç temel alt kurul vardır. Bunlar, yürütme kurulu, denetleme kurulu ve aday belirleme kuruludur. Alt kurulların üyelerinin tamamı ya genel kuruldan, ya mütevelli heyetinin içerisinde ya da teknik kurullardan belirlenir.

Yürütme Kurulu: Yürütme kurulu altı üyeden meydana gelir. Bu altı kişilik üye yapısı; mütevelli heyeti başkanı veya başkan vekili, genel sekreter, -üye ve aynı zamanda raportör olarak- mütevelli heyetinden atanacak iki üye, muhasebe standartları kurulu başkanı, şer'î denetim standartları kurulu başkanı veya yardımcılarında oluşmaktadır. Yılda en az bir kez toplanan yönetim kurulu, başkanın veya genel sekreterin çağrısı ile de gerekli durumlarda toplanabilmektedir. Yürütme kurulu, kararlarını oy çokluğu ile alır.

Denetleme Kurulu: Denetleme kurulu mütevelli heyetinin finansal raporlamada daha fazla şeffaflığın sağlanmasını yürüterek organizasyonun bağımsız ve objektif biçimde temel hedeflerine ulaşmasına katkı sağlamaktadır. Mali raporlama sürecinde dış ve iç denetçilerin işlevlerini, işlemlerini ve AAOIFI'nin mali kontrol sistemini denetlemek, üyelerin ve küresel İslami finans endüstrisinin çıkarlarını korumak, risklerin belirlenmesi ve risk yönetim sürecinin denetlenmesiyle kurula sunulacak bilgilerin güvenilirliğini sağlamak denetleme kurulunun temel görev alanlarını oluşturmaktadır.

Aday Belirleme Kurulu: Aday belirleme kurulu, teknik kurulların ihtiyacı olan üyelikler için genel kurul veya mütevelli heyeti tarafından tavsiye edilen adaylar veya üyeliklere dışarıdan başvuru yapanların değerlendirilmesi görevini üstlenir. Mütevelli heyetine -tüzükte belirtilen usul ve esaslara göre- ilgili adayların niteliklerini ve durumlarını bildirir. Aday belirleme kurulu mütevelli heyeti üyeleri arasından belirlenir. Bu üyelerde çeşitli uzmanlık alanları ve saha tecrübesi şartı gözetilir. Mütevelli heyeti bu üyelerin kurul için atanmasına onay verir. Aday belirleme kurulunun görev süresi dört yıldır ve bir sonraki kurul üyeleri atanıncaya kadar görevlerine devam ederler. Mütevelli heyeti aday belirleme kurulunun üyelerini görevden alma ve yerine yeni bir üyeyi atama yetkisine sahiptir.

Aday belirleme kurulunun yetkileri ise şunlardır: Teknik kurullara üye olarak atanacakların adaylık süreçlerinin belirtilen usul ve esaslara göre değerlendirilmesi, müteveli heyeti içerisinde en uygun adayların belirlenerek heyetin onayına sunulması, heyete görevden alınacak ve yerine atanacak yeni üye hakkında bilgi verilmesi, -bir üye müteveli heyetinin yarısından fazlasının onayı ile görevden alınabilir- teknik kurulların performanslarının değerlendirilmesi ve ilgili yıllık raporların hazırlanarak değerlendirme standartlarının geliştirilmesidir.

Genel Sekreter

Genel sekreterlik, AAOIFI'nin idari ve operasyonel işlerin yürütüldüğü icracı makamlardan birisidir. AAOIFI organizasyonunun işleyişi, müteveli heyeti tarafından atanan genel sekreter eliyle yönetilmektedir. Rutin idari işlerin haricinde genel sekreterin en önemli görevi, teknik kurullarla koordineli olarak standartların hazırlanması ve ilgili faaliyetlerin yürütülmesinin organizesidir. Genel sekreterlik, genel sekreter yardımcılığı, teknik ve idari birimlerden meydana gelmektedir.

Teknik Kurullar

AAOIFI'nin yapısal işleyiş biçimleri ve hedeflerinin kurumsal bir çıktıya dönüşme süreci teknik kurullar tarafından işletilmektedir. Teknik kurullar AAOIFI standartlarının yayınlanma sürecinde tüm organizasyonu üstlenirler. Bu bağlamda teknik kurullar; şer'î, muhasebe ve yönetim-etik kurullarından oluşur. Teknik kurulların üye sayısı genel sekreter hariç en fazla on beş kişiden oluşur. Genel sekreter veya onun yetkilendirdiği kişi teknik kurulların hem sekreteri hem de raportörü olarak görev yapar. Bu kişi oy hakkı olmadan kurullarda görevinin yürütür. Teknik kurulların görev süresi müteveli heyetinin resmi atama tarihinden itibaren dört yıldır. Üyeler seçilirken coğrafi ve teknik bilgi nitelikleri esas alınır. Bir üyenin ikinci defa teknik kurullara atanabilmesi mümkündür. Teknik kurullar kurul başkanı, ilk oturumda üyeler tarafından kendi aralarından seçilir. Teknik kurul toplantılarına bir takvim yılı içerisinde üç kez katılmayan üyenin kurul üyeliği düşürülür. Aday belirleme kurulu tarafından tavsiye edilen aday üye, üyeliği düşürülen kişinin yerine geçer. Kurulların çalışma usul ve esasları genel sekreterlik tarafından belirlenir. Teknik kurullar AAOIFI'nin en işlevsel organlarından olduğu için üyelerin bu kurumun amaç ve itibarına zarar vermeden, bir suça karışıp hüküm giymeden ve

atanma kapasitesini kaybetmeden kurul görevlerini yürütmelidirler. Aksi takdirde görevden alınırlar.

Şer’î Kurul: AAOIFI, İslami finans endüstrisinin tüm sektörleri ve paydaşlarından geniş tabanlı mutabakat zemininin oluşması için şer’î kurul’un kurumsal mimari içerisinde önemli bir yeri vardır. Şer’î kurul, İslami finans endüstrisinde (kurumlarında) görev yapan 12, bu kurumlarda görevi olmayan, dışarıdan, bağımsız üç üye olmak üzere toplam 15 kişiden meydana gelmektedir. Bu kurullarda dışarıdan, bağımsız görev alan üç üye, üyeliği sürecince ancak ülkelerin merkez bankaları, kamu otoritesine bağlı düzenleme ve denetleme kurumlarında ya da kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda görev yapabilir.

Şer’î kurul ve şer’î kurula bağlı alt kurullar, AAOIFI şer’î standartların ilgili tüzükte belirlenen usul ve esaslara göre yayınlanma sürecini ifa ederek kurumsal mimarinin en önemli görev alanını oluştururlar. Alt kurullar; şer’î standartları değerlendirme komitesi, şer’î standartları tercüme ve değerlendirme komitesi, şer’î standartları tasarlama komitesi ve ülkelere göre (Kuveyt, Dubai, Cidde ve Karachi) şer’î standart komitelerinden oluşmaktadır. Bölgesel şer’î standartları oluşturabilmek için geniş çerçeveli bir organizasyon görünümüne sahip olan şer’î kurul, kapsayıcı ve bütüncül standartları yayınlamak için çalışmalarını yürütmektedir.

Muhasebe Kurulu: İslami finans endüstrisindeki tüm sektörlerin ihtiyacı olan muhasebe ve finansal raporlama standartlarının oluşturulması için yetkilendirilmiş muhasebe kurulu, tıpkı şer’î kurul gibi geniş katılımlı bir yapıyla dizayn edilmiştir. Muhasebe kurulu, İslami finans kurumları ve İslami muhasebe ve denetim firmalarından dörder, merkez bankaları veya düzenleyici kurumlardan üç, akademisyenlerden bir, ulusal muhasebe kurullarını, ulusal muhasebe veya denetim uzmanlarının organlarını, ulusal borsaları, uluslararası ya da çok uluslu kuruluşları temsil eden üç, temsil edilen sektör her ne olursa olsun muhasebe ve denetim firmalarından, iştiraklerden ya da iştirakler dâhil olmak üzere aynı kurumlardan iki üye olmak üzere toplam 17 üyeden meydana gelir. 2021 yılı itibariyle 15 üye bu kurulda aktif görev yapmakta ve Türkiye’yi temsilen de Kamu Gözetimi ve Muhasebe Standartları Kurumundan bir uzman burada görev almaktadır. On kişiden

müteşekkil olan muhasebe standartları komitesi ise alt kurul olarak muhasebe kurulunda görev yapmaktadır.

Yönetişim ve Etik Kurulu: İFE'nin yönetim ve etik standartlarını hazırlamak için AAOIFI teknik kurullarının sonuncusu olan yönetim ve etik kurulu diğer kurullar gibi İslami finans endüstrisindeki tüm sektörlerin temsilini sağlamak amacıyla geniş tabanlı bir zeminde tasarlanmıştır. Yönetişim ve etik kurulunun üye yapısı; İslami finans kurumlarından ve İslami muhasebe ve denetim firmalarının risk yönetimi, yönetim alanlarında uzmanlaşmış kişilerinden beşer üye, merkez bankalarını, düzenleyici kurumları ve uluslararası kuruluşları (Dünya Bankası, IMF, IFSB vb.) temsil eden üç üye, İslam hukukçusu olup şer'î kurulda olmayan bir ve akademisyenlerden bir üye ile toplam 15 üyeden oluşmaktadır. Türkiye'den bir katılım bankasının genel müdür yardımcısı bu kurulda görev yapmaktadır.

2.1.2. AAOIFI Yapısal İşleyişi ve İFE'nin AAOIFI Standartlarına Adaptasyonu

AAOIFI bünyesinde kurumsal bir üyelik elde etmek veya kurumun sağladığı akreditasyona sahip olabilmek için ilgili Kamu/İslami finans kuruluşunun veya diğer kurumların üye olması gerekmektedir. İsteğe bağlı olarak ve yıllık ücret ödeyerek - üyelik kategorilerine göre- AAOIFI'ye dâhil olabilen kamu kurumu, İslami finans kuruluşu veya bu alanda hizmet veren kurumlar bu organizasyonun sağladığı haklardan ancak üyelikle faydalanabilirler. Üyelik başvurusunda bulunmak isteyen kurum, aşağıdaki yeterlilikleri sağlamalı ve gerekli başvuru belgelerini genel sekreterliğe iletmelidir.

Üyelik sürecinin başlatılabilmesi için genel sekreterliğe ulaştırılması gereken belgeler; Kurumsal tüzük, esas sözleşme, sicil belgesi, ortaklık tüzüğü ve sözleşmeleri gibi resmî belgeler, tescil ve kuruluş belgesi/lisansı, lisanslı veya yasal kurum faaliyet onay belgesi, son üç yıla ait mali tablolar, ana iştirak ve kurumsal bağı içeren grup soy ağacı, Ceo, başkan veya yetkili kişinin profil bilgisi, şer'î denetleme komitesi ve üyelerin bilgileri ile AAOIFI kurumsal başvuru formudur. Bu belgelerden hareketle AAOIFI'ye üye olacak İFK'nın (kurucu ve düzenleyici üyelik dışında) şer'î danışma/denetleme kuruluna sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Türkiye’den BDDK düzenleyici üye statüsünde, 3 katılım bankası ve bir kamu katılım bankası da ortak üye kategorisinde AAOIFI kurumsal mimarisinde yer almaktadır.

Kurumsal başvuruyu yapan kurum, genel sekreterlik tarafından belgelerinin incelenmesiyle aday belirleme kuruluna havale edilir. Buradaki heyet tarafından onaylanan kurum bir üst merci olan müteveli heyetine bu başvuruyu iletir. Müteveli heyetinin ilk onayı vermesiyle de genel kurula sevk edilen dosya ya onaylanır ya da reddedilir. Başvurusu onaylanan kurum katılımcı üyelik statüsünde AAOIFI’ye dahil olur ve bu kurumun akreditasyonunu elde eder. Bundan sonraki süreçte üyelerin durumları yıllık değerlendirmeye alınarak kurum içi ve kurum dışı denetlemeyle AAOIFI usul ve esaslara bağlı kalması sağlanır.

AAOIFI’nin bugüne kadar hangi başvuruları hangi gerekçelerle reddettiğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Başvuran ve ücret ödemeyi kabul eden her kurum bu organizasyona dâhil olabiliyor mu yoksa yukarıda zikredilen belgelerin birisinde bir kusur bulunması durumunda başvurusu reddediliyor mu sorusu cevapsız kalmaktadır. Bugüne kadar (2021) 15 ülkeden 56 İslami finans kurumu AAOIFI genel kuruluna katılmıştır. Katılan bu kurumların çoğunun ülke merkez bankaları veya ülkenin düzenleme ve denetleme açısından en prestijli kurumlarından olması organizasyonun ciddiyeti açısından son derece önemlidir.

AAOIFI 2021 yılı itibari ile dört temel alana dair 114 standart ve teknik not yayınlamıştır. Bu standartların 59 tanesi şer’î denetim, 31 tanesi muhasebe ve finansal raporlama, 24 tanesi de yönetim, denetim ve etik standartlarıdır. Kurulduğu günden itibaren bugüne kadar dünya genelindeki İslami finans endüstrisinden veya kamu otoritelerinden 145 üyeye sahip olan organizasyon 35 ülkede AAOIFI standartlarının tamamen veya kısmen kabul edildiği ya da kılavuz olarak kullanıldığı görülmektedir.⁹⁰⁹

Ülkelerin İslami finans ilkelerine göre standartlaşma serüveni ve durumu o ülkenin İslami finans sektörünün gelişmişlik oranıyla doğrudan ilgilidir. İslami finans kurumları bir ülke de ne kadar çok yaygınlık kazanırsa İslami finans ilkelerince düzenlenmiş standartlara da o denli ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden

⁹⁰⁹ AAOIFI, “AAOIFI Footprint Report 2020”, s. 28.

İslami finansın yaygınlaşmasına ve gelişmesine paralel olarak da ülkelerin AAOIFI standartlarına adaptasyon süreci her geçen gün ivme kazanmaktadır. (Tablo 21)

AAOIFI Standartlarına Adaptasyon Durumu	Düzenleyici Alanların Sayısı			Ülkelerin Sayısı		
	Şer’î	Muhasebe	Yönetim	Şer’î	Muhasebe	Yönetim
Tam Adaptasyon	19	24	18	16	18	15
Kısmi Adaptasyon	4	5	6	3	5	6
Rehber/Referans Alınan	9	7	8	9	7	8
AAOIFI Standartlarına Dayalı Yerel Standartlar	2	4	4	2	4	3
AAOIFI Standartlarına Dayalı Kılavuz ve Yerel Standartlar	1	2	3	1	1	1
Tamamlayıcı Raporlar	0	1	1	0	1	1

Tablo 21: AAOIFI Standartlarının Alanlara ve Ülkelere Göre Adaptasyon Durumu

Kaynak: AAOIFI Footprint Report, 45

Standartların adaptasyon süreci incelendiğinde AAOIFI’nin kurumsal olarak uluslararası tanınırlığı elde ettiği ve adaptasyon sürecinde başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Adaptasyon sürecinde muhasebe ve finansal standartların diğer standartlara oranla daha çok yaygınlık kazandığı görülmektedir. AAOIFI Muhasebe ve finansal standartlarının diğerlerine nazaran daha çok kabul görmesi AAOIFI’nin Uluslararası Muhasebe Standartları Kurumu (IFRS)⁹¹⁰ etrafında şekillenen çağdaş muhasebe düşüncesini İslamileştirerek dünya genelindeki İslami finans kuruluşlarına modernize etmesidir. Bu bağlamda AAOIFI düşüncesinin arka planında IFRS’ye benzeşim yoluyla standartları belirleme güdüsü vardır denilebilir. AAOIFI ve IFRS kurumsal yapıları ve işleyiş biçimlerine bakıldığında bu benzeşim rahatlıkla görülmektedir.⁹¹¹ Ancak İslam’ın genel ilke ve esaslarını merkeze alarak muhasebe düşüncesinin inşa edilmesi beklenen bir durumken⁹¹² AAOIFI İslam’ın ilkeleriyle uyumlu olan IFRS standartlarını kabul etmiş, uyumlu olmayanları da revize ederek uyumlaştırma metodunu takip etmiştir.⁹¹³ IFRS’nin uluslararası arenada daha çok kabul görmesi de İslami finans kurumlarının AAOIFI muhasebe ve finansal standartlarına daha çok adapte olmasını sağlamıştır. Aşağıdaki tabloda AAOIFI ve

⁹¹⁰ Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (IASB) adıyla 1973 yılında kurulan bu organizasyon 2001 yılına kadar Uluslararası Muhasebe Standartları (IAS) adıyla çalışmalar yürütmüştür. 2001 yılında IAS adını Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu’na (IASB) çevirmiştir. Bu dönemden itibaren de Uluslararası Finansal Muhasebe Standartları (IFRS) adıyla faaliyetlerini yürütmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: IFRS, “IFRS - Who we are”, 2021, <https://www.ifrs.org/about-us/who-we-are/#history>.

⁹¹¹ “IFRS - Our structure”, (15.01.2021), <https://www.ifrs.org/about-us/our-structure/>.

⁹¹² İslami finansın kendi ilkeleri çerçevesinde özgün bir muhasebe ve finansal raporlama standardı getirmesi birçok İslam ekonomisi yazarı tarafından dile getirilmiş ve eklemlenme endişesiyle uygun olanların dışarıdan alınıp doğrudan sistemleştirilmesine karşı çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammad Akhyar Adnan, “The Shariah Islamic Banks and Accounting Concepts”, *Jurnal Akuntansi Dan Auditing Indonesia*, c. 1, sy. 1 (1997), ss. 47-80.

⁹¹³ Yatbaz, *Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Muhasebe ve Finansal Raporlama İlkeleri*, s. 101.

IFRS (IASB) finansal raporlama ilkelerinin karşılaştırılmalı kavramsal çerçevesi⁹¹⁴ incelendiğinde birçok unsurun doğrudan benzer bir formatta olduğu anlaşılmaktadır.⁹¹⁵ (Tablo 24)

	AAOIFI	IASB
Yatırım Hesapları	- Özkaynak benzeri - Varlıkların dağıtılması - Bilanço ya alma veya bilanço dışı bırakma - Beyana dayalı kâr ve zararın paylaşımı - Açıklama gereklilikleri - Müşterek rezervler (kâr dengeleme rezervi ve yatırım risk rezervi) yaratılabilir	- Finansal yükümlülük - İtfa edilmiş maliyetle gösterme - Müşterek fonlama maliyetinin tahakkuk ettirilmesi
Gayrimenkul Yatırımlarının Gerçeğe Uygun Değerindeki Değişimlerden Doğan Gerçekleşmemiş Kayıplar	Gelir tablosunda tanımlanır	Özkaynaktaki değişimler tablosunda gerçeğe uygun değerdeki kümülatif negatif değişimler
Yatırım Konusu Maddi Duran Varlıkların Gerçeğe Uygun Değer Kazanç ve Kayıpları	Özkaynaklarda ayrı bir gerçeğe uygun değer rezervi olarak tanımlanır	Gerçeğe uygun değer modeline göre muhasebeleştirilirse gelir tablosuna yansıtılır
Finansal Kiralama	- Kira ödemeleri kiracı tarafından gider, kiralaayan tarafından gelir olarak muhasebeleştirilir. - Anapara ödeme kavramı yok - Mülkiyet kira döneminin sonunda ayrı bir sözleşmeyle devredilebilir.	Sözleşmenin şekli ne olursa olsun finansal kiralama olarak değerlendirilir.

Tablo 24: AAOIFI ve IFRS Muhasebe Standartlarının Temel Farklılıkları

Kaynak: Yatbaz, 2020, s.118.

IFRS İslami finans endüstrisi için herhangi bir standart yayınlamamış ancak bu alana da kayıtsız kalmayarak İslami Finans İstişare Grubu (IFCG) kurarak 2011 yılından beri bir dizi çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmayı Asya Okyanusyası Standart Belirleyiciler Grubu bünyesinde Malezya'nın öncülük ettiği İslami Finans Çalışma Grubu ile yürüten IFRS (IASB) ana tema olarak mevcut standartlarının İslami finans endüstrisinin iş ve işlemlerinde uygulama sorununu aşmayı hedeflemişlerdir. Bu çalışma grubunun içerisinde AAOIFI, IFSB, İslam Kalkınma Bankası, Dubai, Türkiye, Suudi Arabistan ve İslam fıkıh akademisi gibi İslami finans sektörünün önde gelen temsilcileri yer almaktadır.⁹¹⁶

2.1.3. AAOIFI Standartları

AAOIFI, İFK'lar için muhasebe, şer'î denetim, etik ve şer'î yönetimle ilgili standartlar yayınlamakta ve her geçen gün geliştirmektedir. Yayınlanan bu standartlar hem bütüncül olarak birbirini tamamlar nitelikte⁹¹⁷ hem de İslami finans işlemlerinin şer'î ilkelere birincil kaynaklar üzerinden uygun olarak sürdürülmesi

⁹¹⁴ Yatbaz, *Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Muhasebe ve Finansal Raporlama İlkeleri*, s. 118.

⁹¹⁵ Obiyathulla Ismath Bacha, Abbas Mirakhor, *Islamic Capital Markets: A Comparative Approach*, Hoboken, New Jersey: Wiley, 2013, s. 78.

⁹¹⁶ "IFRS- Islamic Finance Consultative Group", (15.01.2021), <https://www.ifrs.org/groups/islamic-finance-consultative-group/#about>.

⁹¹⁷ Güney, "İslami Finansta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara...", ss. 45-69.

için gerekli yeterliliktedir.⁹¹⁸ AAOIFI'nin standartlar konusunda temel yaklaşımı, modern hukukun ve uluslararası kuruluşların ürettiği bilgi birikimden faydalanarak bunların İslamileştirilmesiyle İslami finans endüstrisine entegrasyonunu sağlamaktır. AAOIFI'nin yayınladığı ilk standart olan muhasebe standartları, IFRS'in genel muhasebe ilkelerinin şer'î prensiplerle uyumlaştırılması ile elde edilmiştir.⁹¹⁹ AAOIFI muhasebe standartlarındaki bu yaklaşımı, mevcut olanın rehberliğinde var olan standartları şer'î uyumlaştırmak ve mevcut olmayan ilkelere hareketle yine şer'î bir yaklaşımla ayrı bir standart yayınlamak suretiyle iki temel hareket alanını oluşturmaktadır.⁹²⁰

2.1.3.1. AAOIFI İslami Finans Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları

İngiltere ve ABD'nin ihtiyaçları doğrultusunda sanayi devriminin bir sonucu olan geleneksel muhasebe sistemi, iş ortamlarının değişmesi, emek, sermaye ve bilgi anlayışındaki değişimlerle birlikte farklı muhasebe tekniklerin geliştirilmiştir. Finansal sistemde farklı muhasebe tekniklerinin uygulanması bir dizi finansal soruna yol açtığından küresel ölçekte muhasebe standartlarının uyumu ve birbirine yakınsama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden finans sektörünün küresel oyun kurucuları ve düzenleme otoriteleri IFRS'nin standartlarını finansal sistemde zorunlu hale getirme çabasında olmuşlardır. Muhasebe standartlarının küresel ölçekte birbirine uyumlu olması ya da yakınsaması konusu finans çevrelerinde tartışılan bir konu olmakla birlikte süreç içerisinde hegomonik bir standart tonuna dönüşmüştür. IFRS yayınladığı son standardizasyon tebliğinde bu uyumu zedeleyen alternatif bir standart yaklaşımına izin verilmeyeceğini ifade etmiştir.⁹²¹ Öte yandan AAOIFI'nin IASB'ye yapmış olduğu İFK'nın doğasına uygun muhasebe standartı yayınlama çağrısı ve talebi cevapsız bırakılmıştır. Bunun sonucunda da AAOIFI İslami ilkelere göre muhasebe standartlarını hazırlayarak yayınlamaya başlamıştır.⁹²²

⁹¹⁸ Sirajo Aliyu v.dğr., "Islamic Banking Sustainability: A Review of Literature and Directions for Future Research", *Emerging Markets Finance and Trade*, c. 53, sy. 2 (2017), ss. 440-70.

⁹¹⁹ Omar Mustafa Ansari, Haroon Tabraze, *IFRS and The Shariah Based Reporting: A Conceptual Study*, Bahrain: AAOIFI, 2018, ss. 56-67.

⁹²⁰ Ansari, Tabraze, *IFRS and The Shariah Based Reporting: A Conceptual Study*, s. 67.

⁹²¹ Shahul Hameed Mohamed Ibrahim, "IFRS vs AAOIFI: The Clash of Standards?", *International Centre for Education in Islamic Finance*, 2007, s.1-10.

⁹²² Faruk Ağkan, "AAOIFI Standartları ve Türkiye Katılım Bankalarında Uygulanabilirliği", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 6, sy. 2 (2018), s. 242.

İslam ekonomisinin muhasebe yaklaşımı ile geleneksel muhasebenin özellikleri, hedef ve amaçları açısından kıyaslandığında şu hususlar ön plana çıkmaktadır: Geleneksel muhasebe kapsamı açısından sadece belirli grupların ortak çıkarlarıyla ilgilenmekte olup bilgi kullanıcılarının ekonomik anlamda bilinçli yargıda bulunmalarını ve karar almalarını sağlamaya çalışmaktadır. Geleneksel muhasebe kaynağı açısından seküler dünya görüşünden ve seküler ahlaktan beslenerek bilgiyi tanımlama ve ölçme süreci olarak kendi sistemini kullanmaktadır ve sadece finansal bilgiye odaklanır. Geleneksel muhasebe amacı açısından, ekonomik bir karar almak isteyen bilgi kullanıcılarının ekonomik anlamda bilinçli yargıda bulunmalarını ve karar almalarını sağlamak ve en karlı, en verimli kaynak tahsisini gerçekleştirmektir. Geleneksel muhasebenin görevi ise, işletmenin kaynak kullanımında verimliliği ve yönetim açısından performansın değerlendirmesini sunmak olarak ifade edilebilir. Doğa bilimleri açısından isimlendirmede İslamiliğinin muhal olması, beşeri bilimlerde ise İslamiliğin imkânından hareketle İslami muhasebe veya faizsiz finans muhasebesi olarak literatürde isimlendirilen İslam ekonomisinin muhasebe yaklaşımı; işletme faaliyetlerinin şer'î ilkelere göre yürüttüğü ve İslami finansın sosyal ve ekonomik amaçları yerine getirip getirmediği ile ilgili her türlü bilgileri paydaşlarına vererek sistemin İslamiliği ve işletmenin verimliliğini ölçme ve ikna etme sürecidir. Vahiy⁹²³ ve Hz. Peygamber'in sünneti⁹²⁴ temelinde bir evrene sahip olan İslami muhasebe hem ekonomi hem de sosyal açıdan birçok işleve sahiptir.

İslami muhasebenin genel özellikleri bağlamında İslami muhasebenin şu hususları işlevsel açıdan yerine getirmesi beklenir: İşletmelerin sosyal ve ekonomik hedefleri yerine getirirken şer'î ilkelere göre hareket edip etmediğinin incelenmesi,

⁹²³ Kur'an-ı Kerimde Bakara Suresinin 282. ayeti (müdâyene) İslami muhasebenin temel ilkelerini ifade eden geniş bir anlamsal içeriğe sahiptir. Bu ayette geçen ifadeler incelendiğinde İslami muhasebenin temel ilkelerine şu şekilde ulaşılabilir; **Kayıtme ilkesi:** "Ey iman edenler! Belirli bir süre için bir birinizden borç aldığınıza içinizden birisi bunu yazsın"; **Adil, bağımsız ve tarafsız olma ilkesi:** "Aranızdan bir yazıcı bunu adaletle yazsın"; **Tamlık ilkesi:** "Yazıcı kimse, bunu Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan geri durmasın, (dosdoğru) yazsın"; **Kayıtme ve mutabakat ilkesi:** "Üzerinde hak olan borçlu da yazdırsın"; **Güvenilirlik ve objektiflik ilkesi:** "Yazdırduğunuz zaman şahitler tutun"; **Sorumluluk ve bağlayıcılık ilkesi:** "Şahitler davet edildiklerinde gelmekten kaçınmasınlar"; **Önemlilik ilkesi:** "Az olsun çok olsun borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın"; **Hukuki koruma ilkesi:** "Yazana da şahitlik yapana da bir zarar verilmesin"; **Bağlayıcı sorumluluk ilkesi:** "Eğer aksini yaparsanız bu sizin için günahkâr bir davranış olur". Ayrıntılı bilgi için bkz: Yatbaz, Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Muhasebe ve Finansal Raporlama İlkeleri, s. 97-110.

⁹²⁴ Hz. Peygamber'in İbn Mesud'dan gelen şu rivayeti İslami muhasebenin önemine dair bizlere ipuçları vermektedir. "Kıyamet günü İnsanoğlu şu beş şeyden hesaba çekilmedikçe Rabbinin huzurundan ayrılamaz: Ömrünü nerede ve nasıl geçirdiği, gençliğini nerde harcadığı, malını nereden kazandığı, malını nereye harcadığı ve bildiği ile amel edip etmediği". (Sahih-i Tirmizi, Sıfâtü'l-Kıyâme, 1, No: 2416)

sadece belirli çıkar gruplarının değil tüm toplumun çıkarlarını korumayı amaçlaması, sosyal sorumluluk ve Allah'a karşı sorumlu olma bilinciyle hareket edilmesi, İslami dünya görüşü ve İslam ahlakından beslenmesi, sosyal refahı ve felahı tesis etmeyi hedeflemesi, finansal bilginin yanında finansal olmayan bilgileri de değerlendirmesi ile bilgiye ihtiyaç duyan taraflara ölçme ve değerlendirme yoluyla hizmet sunması bu işlevsel beklentileri ifade etmektedir. Burada İslami muhasebenin bilgi kullanıcıları şu şekilde ifade edilebilir: Yatırımcılar, finansörler, çalışanlar, tedarikçiler/satıcılar, müşteriler, devlet kurumları, kamuoyu, şer'î danışma kurulu, şer'î denetim birimleri ve düzenleyici denetleyici (BDDK, TCMB, KGK gibi) otoritelerdir.

Ekonomik ve sosyal kararların şer'î ve ahlaki bir çerçevede alınabilmesi için ihtiyacı olanlara gerekli bilgileri sunması İslami muhasebenin temel amaçlarından. İslami muhasebenin görev alanı ise Müslümanların önce Allah'a sonra topluma ve sonra da ilgili tüm paydaşlara karşı sorumlu oldukları alanlarla ilgili değerlendirme, ölçme ve iletme vazifesini üstlenmesidir. Bu bağlamda geleneksel muhasebe ile karşılaştırıldığında bilginin sunulma amacı, bilginin iletilmesi -işlemlerin ölçüm ve değerlendirilmesi ile- açısından temel farklılıklar bulunmaktadır.

Muhasebe bilimi ana hatlarıyla; maliyet, yönetim ve finansal muhasebe olarak üç temel alanda incelenir. Finansal muhasebe ise banka, sigorta, aracı kurumlar ve sektörel muhasebe olarak kendi içerisinde tasnif edilir. Maliyet ve yönetim muhasebesi iç kullanıcılara bilgi sağlarken, finansal muhasebe dış kullanıcılara gerekli bilgileri sağlamaktadır. Finansal muhasebenin temel çıktısı olan finansal raporlama İslami bir perspektifle İFK için hem finansı hem de finansı ilgilendirmeyen sosyal ve çevresel unsurları içerir. Geleneksel finansal raporlamada finansal, çevresel ve sosyal olarak tasnif edilen raporlama kültürü İslam ekonomisinde bütünlük içerisinde değerlendirilir. Bu açıdan raporlama kültürünün İslami bir yaklaşımla ele alınması, iş ve işlemlerin şer'î uygunluk kriterlerine göre değerlendirilmesini zorunlu kılar. Yani İslami finans raporlama kültüründe iş ve işlemlerin (ticaret, kiralama ve ortaklık) helal veya haram olarak raporlanması ile aynı zamanda zekât için finansal durumun zekât ilkelerine göre belirlenmesi ve açıklanması gerekmektedir. Muhasebenin temel varsayımlarından olan tahakkuk esası, gerektiğinde nakit esası ve işletmenin sürekliliği prensipleri zekât başta olmak üzere İFK'lar içerisinde uygulanan akitlerin muhasebe ve finansal raporlamada ele

alınmasını gerekli kılmaktadır. İslam ekonomisinde zekâtın kurumsallaşması açısından zekât raporlaması teoride olsa da uygulamada İFK içerisinde yer almamaktadır. Bir diğer husus ise raporlama dilinde kavramsallaştırma açısından ortak bir dilin oluşturulamamasıdır. Örneğin literatürde, iş ve işlemlerin nitelenmesinde *helal* veya *haram* yerine; şer’î, şer’î olmayan, caiz, caiz değil, uyumlu ve uyumsuz şeklinde farklı kavramsallaştırmaların olduğu görülmektedir. Bu açıdan İFK için ortak bir kavramsallaştırma metodolojisine ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Bu bağlamda İslam ekonomisinin gelecek çalışmalarında İFK için ortak bir dilin nasıl belirleneceğine dair vizyonun ortaya konulması gerekmektedir.

İslami finans muhasebe ve finansal raporlama standartlarının finansal bilgi sunması açısından temel nitelikleri kapsayıp kapsamadığı yayınlanan standartların kendisinden daha fazla önem arz etmektedir. Çalışmanın bu başlığında başta AAOIFI’nin yayınladığı kavramsal çerçeve ve mevcut literatür eşliğinde⁹²⁵ bu temel niteliklerin değerlendirilmesi,⁹²⁶ AAOIFI muhasebe standartlarının hangi alanlarda İFE’ye etkilerinin olduğu tartışılarak ele alınmıştır. Ancak bu adıma geçmeden önce Yatbaz’ın ele aldığı finansal muhasebenin ve finansal raporlamanın amaçları arasındaki farkın burada tablo halinde sunumu yararlı olacaktır.

⁹²⁵ Ayhan Yatbaz tarafından 24 Aralık 2020 tarihinde verilen “İSEFAM: Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Muhasebe ve Finansal Raporlama” seminerinden esinlenerek ve yazarın ilgili çalışmalarının incelenmesiyle bu başlık oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Ersoy, Özgür Çatıkkaş, Ayhan Yatbaz, “İslami Muhasebenin Geleneksel Muhasebe ile Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, c. 4, sy. 1 (2018), ss. 96-110; Yatbaz, *Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Muhasebe ve Finansal Raporlama İlkeleri*.

⁹²⁶ AAOIFI, “AAOIFI Conceptual Framework for Financial Reporting (Reserved 2020)”, Bahrain: AAOIFI, 2020, ss. 1-58; Yatbaz, *Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Muhasebe ve Finansal Raporlama İlkeleri*, s. 107-110.

Finansal Muhasebenin Amaçları	Finansal Raporların Amaçları
a) Şer'i ilke ve kurallar çerçevesinde tüm çıkar gruplarının hak ve yükümlülüklerini saptamak	a) İFK'nin Şer'i kurallara ve amaçlarına uyumu ile bu uygunluğu oluşturması hakkında bilgiler
b) İFK'nin yönetsel ve üretken yeteneklerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve Şer'i ilkelerle uyumlu amaç ve politikalara göre hareket etmesini teşvik etmek	b) İFK'nin kaynak ve yükümlülükleri ile bunlarla ilgili işlem, olay ve durumların etkisi hakkında bilgiler
c) İFK'lerle girilen işlerde makul kararlar almalarını mümkün kılmak amacıyla finansal raporlar aracılığıyla söz konusu raporların kullanıcılarına yönelik faydalı bilgiler sağlamak	c) Zekât hesaplamaya yönelik bilgiler
	d) İFK'nin emanetçi olarak sorumluluklarını yerine getirip getirmediği hakkında bilgiler
	e) İFK'nin sosyal sorumluluklarını yerine getirip getirmediği hakkında bilgiler

Tablo 22: Finansal Muhasebe ve Finansal Raporlama Amaçları Açısından Farklılıklar

Kaynak: Yatbaz, 2020, s.106

Tablo 22'de görüldüğü gibi finansal raporlama ve finansal muhasebe birbirleriyle yakın ilişki içerisinde olup İFE içerisindeki iş ve işlemlerin tamamlayıcı bir unsuru görülmektedir. Belirtilen hedeflerin sonuca ulaşp ulaşmadığının bir çıktısı olan raporlama, İFE'nin muhasebe ilkeleri açısından arzuları ve gerçeklerini bir arada görme imkânını sunacaktır. İslami bir muhasebenin temel özellikleri ise şu başlıklar altında özetlenebilir:

İhtiyaca Uygunluk: Finansal bilginin ihtiyaca uygun olması alınacak finansal kararlarda önemli bir unsurdur ve bu bilgiyi kurum, kullanıcıların ihtiyacına göre sunmalıdır. Geleneksel finans sisteminin yanı sıra Müslüman kullanıcıların ihtiyaçlarına göre de bu bilginin İFK tarafından sunulması, tahmini veya doğrulama değerine sahip bir şekilde ilgili yerlere iletilmesini gerektirmektedir.

Önemlilik: Bilginin nitel ve nicel değere sahip olması onu önemli kılan unsurlardandır. Geleneksel finans sisteminde iktisadi bilgi/işlem, miktar bakımından (az, orta dereceli, güçlü, çok) önemli olduğu durumlarda alınacak finansal kararlar için etkilidir. Bu açıdan geleneksel muhasebe finansal bilginin miktar açısından önemsiz, özü itibarıyla önemli olması ile çok ilgilenmez. Ancak İslam ekonomisinde miktar açısından önemsiz bir bilgi/işlem özü itibarıyla önem arz edebilir ve miktardan çok daha değerli hale gelebilir. İslami ilkelere göre bir bilginin/işlemin nicelik veya nitelik açısından haram olması o işin tamamında (özünde) haramlığı tesis eder. Bu yüzden İslam ekonomisinde finansal raporlama ve muhasebeleştirme

işleminde ihtiyatlılığı korumak gerekmektedir. Ancak şüpheli işlemlerin olması ya da şer’î cevazın verildiği alanlarda ise şer’î temelli yaklaşımlarla “alt eşik” prensibi uygulanarak kararlar alınmaktadır.

Gerçeğe Uygun Sunum: Bilginin tam, tarafsız, hatasız ve gerçeğe uygun olması bilginin değerini belirleyen temel unsurlardandır. Bilginin nitel ve nicel açıdan özünü yansıtacak şekilde sunulması ise İslami finans muhasebesi için ayrı bir önem arz etmektedir. Hukuki, şer’î ve ekonomik forma göre bilginin bütüncül açıdan sunulması muhasebe için önemlidir ve beyanlar buna göre sunulmalıdır. Mecellenin ikinci maddesi olan “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir” ilkesi hukuki, şer’î ve ekonomik şekle göre beyanın ve gerçeğe uygun sunumun (öz ve formun bir arada sunumu) temel felsefesini oluşturur. Belirsizliğin hâkim olduğu durumlarda ise tarafsızlık ve ihtiyatlılık ilkesi gözetilmelidir. Tahakkuk prensibi ihtiyatlılığı zorunlu kılan bir ilke olduğundan İslami finans muhasebesinin finansal raporlama ve muhasebeleştirme yaklaşımı için de önemlidir. Ancak zekât hesaplamalarında finansal kaynakların tamamı dikkate alınmalı, gizli rezerv veya gereksiz karşılık ayırma durumlarının muhasebeleştirilmemesinden kaçınılmalıdır.

Karşılaştırılabilirlik: Farklı zaman ve farklı işletmeler açısından finansal raporların karşılaştırılabilmesi güvenilirlik ve kontrol açısından olması gereken bir durumdur ve İslami muhasebe anlayışında bu gereklilik benimsenmektedir. Ayrıca gerekmesi durumunda finansal raporları hazırlayan birimlerin de karşılaştırmalı olarak sundukları ve ilettikleri verilerinin teyit edilmesi ilave bir gereksinim olabilir. Ancak bu husus, hem geleneksel standartlar içerisinde hem de AAOIFI muhasebe standartlarında ifade edilmemektedir.

Tutarlılık ve Doğrulanabilirlik: İslami finans kuruluşlarında iş ve işlemlerin, İFK’larda bulunan şer’î danışma kurullarının görüş ve kararlarının, şer’î ilke ve esasların uygulamada uyumlu olmasının sonucu olan “tutarlılık” gereksinimi, İslami muhasebe için de önemli bir ön koşuldur. Ayrıca sunulan bilgilerin bağımsız ve farklı gözlemciler açısından değerlendirildiğinde birbirleri ile uyumlu/doğru olduğunun kontrolü doğrulanabilirlik ilkesince bir gereksinimdir.

Zamanında Sunum: Bilgi kullanıcılarının ihtiyacı olduğu anda ve finansal bilgilerin sunulma takviminde sunulması önemli bir konudur. Çünkü bu bilgilerin

finansal kararların alınması, muhasebeleştirilme dönemlerinden ortaya konması ve zekât hesaplamalarında belirli olması İslami muhasebenin gereklerindendir. Ayrıca finansal kararlar alınabilmesi için sunulan bilgilerin kullanıcılar tarafından anlaşılması da bilginin kendisi kadar önem arz eden bir husustur. Bilginin anlaşılır düzeyde sunulması bilginin faydası ile doğrudan ilgili olduğundan muhasebede anlaşılabilirlik ilkesi önemli bir gereksinimi ifade etmektedir.

Geleneksel muhasebe ilkeleri ile İslami muhasebe ilkeleri yukarıda zikredilen hususlar çerçevesinde birçok yönüyle benzerlik arz etmekte ve geleneksel muhasebe ile aynı gereklilikleri içermektedir. Ancak İslam ekonomisini kendine özgü anlayışından hareketle mevcut yaklaşımlara kendi penceresinden getirdiği bakış açısı bu konunun yeniden ilkesel bir zeminde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki başlıkta İslami muhasebe standartlarının neden bir ihtiyaç olduğu ve geleneksel muhasebe ilkeleriyle hazırlanan standartları neden kendi büyesine doğrudan entegre edemediği tartışılacaktır.

2.1.3.2. İslami Muhasebe ve İFK İçin Standart ve Rehber İlkeler Olan İhtiyaç

AAOIFI standartları yukarıda ifade edilen temel gereksinimlerden ve kendine özgü yapısından hareketle İFE'ler için hazırlanan standartları -IFRS'e alternatif olarak- öykünmeci ya da uyumlaştırıcı bir yaklaşımla sunmuştur. Bu öykünmeci yaklaşımın temel gerekçesi hazırlanan standartların İFE'lerin çok çeşitli ve kendine özgü yapısına doğrudan entegre edilememesi ile IFRS'nin tam olarak benimsenememesidir.⁹²⁷ İFE'lerin kendine özgü yapısı, finansal raporlamada IFRS'ye tam olarak uyamamakta ve yer yer çatışır hale gelmektedir.⁹²⁸ Ayrıca, IFRS'nin hâkim paradigmanın dünya görüşüne dayanan yaklaşımı, İFE'lerin ilkesel zemini ve benimsediği sözleşmelerin geleneksel sözleşmelerden farklı olması da İFE'lere özgü standartların yayınlanarak IFRS'in doğrudan benimsenememesinin temel nedenlerindendir. Aşağıdaki tabloda AAOIFI ve IFSB gibi standart belirleyen kuruluşların onayladıkları sözleşme türlerine bakıldığında muhasebe ve finansal raporlama açısından İFE'nin kendine özgü standartlara ne denli ihtiyaç duyduğu anlaşılabacaktır. **(Tablo 23)**

⁹²⁷ Ullah, Khanam, Tasnim, "Comparative compliance status of AAOIFI and IFSB standards", ss. 607-28.

⁹²⁸ Mohamed Ibrahim, "IFRS vs AAOIFI: The Clash of Standards?"

AAOIFI Onaylanmış Sözleşme Türleri	IFSB Onaylanmış Sözleşme Türleri
Murabaha, İcare, Selem, İstisna, Müşâreke, Mudârabe, Cüela ⁹²⁹ , Havâle, Bey'ul-îne, Bey' bi'semen âcil, Bey' ed-deyn, Vedia.	Murabaha, İcare, Selem, İstisna, Müşâreke, Mudârabe, Cüela ⁹³⁰ , Havâle, Bey'ul-îne, Bey' bi'semen âcil, Bey' ed-deyn, Vedia. Vekalet ⁹³¹ , Rehin, Ücret ⁹³² Kefalet, Bey' bi'l-vefa, ⁹³³ Bey'ul-müzayede ⁹³⁴ , Kapora (arbon) ⁹³⁵ İsticrâr ⁹³⁶ , Teberrû ⁹³⁷ , İbrâ ⁹³⁸ ve İktâ ⁹³⁹ .

Tablo 23: AAOIFI ve IFSB Bünyesinde Onaylanan Sözleşme Türleri

Kaynak: Islamic Capital Markets, s.325-326

Muhasebe ilkelerinin bir bütün olarak ortaya çıkardığı gereksinimler İslami muhasebe sisteminin standartlaştırılmasını gündeme getirmiştir. Ayrıca, teorinin uygulamadan sonra gelme durumundan hareketle İFK'ların her geçen gün nicel olarak artması ve kurumsal anlamda meydana gelen sektörel genişleme İslami muhasebe sisteminin de belirli, uyumlu ve tutarlı ideal ölçülere/standartlara uyarlanmasını zorunlu kılmaktadır.

İslami finans iş ve işlemlerinin hukuki niteliği hakkında açık bir şekilde yasaklayıcı hükmün bulunmadığı konularda (ibâha-i asliye) İslam fıkhnının genel yaklaşımları çerçevesinde (ekol sistematiği) bu durumlar, müstehap/mübah/caiz gibi hükmi değerlendirmelerle ele alınmış ve genel anlamda da uygulamaya izin verilmiştir. İslami finans işlemlerinin uygunluğunun dayanaklarından birisi olan bu yaklaşım, iş ve işlemlerin adil ve şeffaf biçimde yürütülmesini de gerekli kılmaktadır. Bu gerekliliğe binaen uluslararası İslami finans endüstrisinde standart belirleyici kuruluşlar küresel ölçekte yayınlanan standartlara alternatif olabilecek çalışmaları yürütmüşler hatta küresel standartları benimsemeden önce bunların İslami ilkelere uygunluğunu ölçecek mekanizmalara (bilgi birikimine, şer'i kurullara) sahip olmuşlardır.⁹⁴⁰ Bu gayretlerin sonucunda ortaya çıkan İslami muhasebe standartlarının bu mekanizmalarla hem dinamikliğinin sağlanması hem de ilkelere uygunluğunun doğrulanması gerekmektedir.

⁹²⁹ Yapılacak bir iş karşılığında ücret taahhüt etme, mükâfat vaad etme, vaad edilen ücret ve mükâfatın işletilmesi adıma kullanılan sözleşme türü.

⁹³⁰ Yapılacak bir iş karşılığında ücret taahhüt etme, mükâfat vaad etme, vaad edilen ücret ve mükâfatın işletilmesi adıma kullanılan sözleşme türü.

⁹³¹ Hukuki işlem yetkisi vermeye aracılık eden akit türü.

⁹³² Yapılan bir işe karşılık ücret ödemenin belirlenmesine imkân veren sözleşme türü.

⁹³³ Satıcının, satılan malın bedelini ödediğinde geri iade edilmesi şartıyla bir malın satışına imkân veren sözleşme türü.

⁹³⁴ Potansiyel alıcıların teklifleriyle birlikte bir kişinin sahip olduğu malın açık piyasada satma eylemine imkân veren sözleşme türü.

⁹³⁵ Gelecekte tamamlanacak bir malın fiyatının bir kısmını yatırmak kaydıyla kurulan sözleşme türü.

⁹³⁶ İşletme sermayesi ihtiyaçlarını finanse etmede faizli bankalara alternatif olarak İslami finans endüstrisinde kullanılan bir sözleşme türü.

⁹³⁷ Kişinin yükümlü olmadığı bir şeyi karşılıksız vermesine olanak sağlayan sözleşme türü.

⁹³⁸ Bir kimsenin diğer bir kimsede olan alacak hakkından feragat etmesi bağlamında kullanılan sözleşme türü.

⁹³⁹ Kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi bağlamında uygulanan akit türü.

⁹⁴⁰ Hassan v.dğr., "A Survey on Islamic Finance and Accounting Standards", 2019, s. S3.

İslam ekonomisinin muhasebe politikasını ve bu politikanın gelişimini belirleyen temel unsurlar; şer'î ilkeler, İslam toplumu (paydaşlar), firmalar, sözleşmeler, standartlar ve İslam kültüründen neş'et eden muhasebe anlayışıdır.⁹⁴¹ Bu politika ile birlikte İFK'ların geleneksel finans kurumlarından farklılaşan özgün yapısı ve faaliyetleri ile standartlaşmaya ya da en azından uyumlu hale getirilebilen ve temel ilkelerine hâle getirmeyen bir dizi alternatif muhasebe düzenlemesine ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaca binaen ilk düzenlemeler/standartlar 1991 yılında AAOIFI tarafından yayınlanmaya başlamış ve sürekli geliştirilerek günümüze kadar bu gayretler devam etmiştir. AAOIFI, muhasebe ve finansal raporlama standartlarını ifade edilen bu gereksinimler doğrultusunda İFK'lar için yayınlamak birçok ülkede gönüllülük esasıyla uygulamaya koymuştur. Bu standartlar bazı ülkelerde ise yasal çerçeve ile ele alınarak uygulamada zorunluluk esasına göre yürürlüğe alınmıştır.⁹⁴² Malezya ise AAOIFI standartları yerine kendi kurumu olan MASB'nin (Malezya Muhasebe Standartlar Kurumu) yayınladığı standartları İFK'lara rehber ilkeler olarak sunmaktadır.⁹⁴³

Geleneksel finans sistemi içerisinde faaliyet yürüten İFK'lar finans sektörü içerisinde hâkim olan IFRS standartları ile yeni yeni uygulanmaya başlayan İslami muhasebe standartları arasında bir tercih yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum da İFK'ların iş ve işlemlerinde yer yer çatışmalara meydan vermektedir. Özellikle sözleşme türlerindeki farklılıktan ötürü meydana gelen ikilem İFE'nin yasal çerçeve alanı içerisinde ve küresel piyasalarda sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu ve başka nedenlerden dolayı AAOIFI standartlarını benimsemeyen İslami finans kuruluşlarının yerleşik olduğu bazı ülkeler doğrudan IFRS standartlarını benimseyerek bu ikilemden kaçınma yoluna gitmişlerdir. Bu sorunsal alanı bertaraf etmek adına bölgesel standartların uygulanması için bir dizi girişimler olmuştur. Asya-Okyanusya Standart Belirleyiciler Grubu (AOSSG), 2009 yılından bu yana standartların tekdüzeliğine yönelik Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) ile birlikte çalışmalar yürütmektedir. IASB'nin girişimleri ile 2013 yılında Malezya öncülüğünde İslami finans muhasebe sistemi için tek düze hesap planı ve

⁹⁴¹ Malik Mirza, N. Baydoun, "Accounting Policy Choice in an Interest-Free Environment", The Islamic Perspective International Conference III, Jakarta, 1999, ss. 8-9.

⁹⁴² Ersoy, Çatikkaş, Yatbaz, "İslami Muhasebenin Geleneksel Muhasebe ile Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", s. 96.

⁹⁴³ M. Kabir Hassan v.dğr., "A Survey on Islamic Finance and Accounting Standards", *Borsa Istanbul Review*, c. 19, Islamic Financial Instruments and Institutions (2019), ss. S3-6.

diğer gereksinimleri karşılayabilecek standartları oluşturmak adına bir çalışma grubu kurulmuştur.⁹⁴⁴

AAOIFI, İslami muhasebe standartlarını yayınlarken IFRS'in yayınlamış olduğu standartların⁹⁴⁵ (IFRS, IAS, IFRIC, SIC) bir kısmını revize etmiş, bir kısmını olduğu gibi kabul etmiş bazılarını ise İslami finansın özü itibariyle kabul edilemeyeceğinden reddetmiştir. AAOIFI, IFRS standartlarından IAS 30 ve IAS 41 dışındaki standartları kabul etmemiş, IAS 30 içerisinde de revizelere giderek standartları düzenlemiştir. IFRS standartlarının İFK'lar için uyumlu olduğu alanlarda AAOIFI buna karşılık bir standart yayınlamamıştır. IFRS'nin yayınladığı son standartları da önce revize etme yoluna gitmiş şayet revize edilemiyorsa müstakil bir standart yayınlayarak standardizasyon sürecine devam etmiştir.⁹⁴⁶ Bu bağlamda AAOIFI'nin IFRS'in muhasebe ve finansal raporlama standartlarını tamamen benimemese gerekçesinin dayanağı ve özü itibari ile yaklaşım farklılıkları aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. **(Tablo 24)**

⁹⁴⁴ Hassan, Aliyu, Hussain, "A Contemporary Review of Islamic Finance and Accounting Literature", s. 8.

⁹⁴⁵ IFRS, "International Financial Reporting Standards (IFRS) and IFRIC Interpretations", 2021, <https://www.iasplus.com/en/standards>.

⁹⁴⁶ Mohamed Ibrahim, "IFRS vs AAOIFI: The Clash of Standards?"s.1-10.

Temel Varsayımlar			
AAOIFI		IFRS	
- Muhasebe kişiliği kavramı - Süreklilik kavramı - Dönemsellik kavramı - Para biriminin satın alma gücünün istikrarı		İşletmenin Sürekliliği	
Finansal Bilginin Özellikleri			
AAOIFI		IFRS	
Temel: - Yüksek kalite - Uygunluk - Güvenilirlik - İhtiyatlılık - Karşılaştırılabilirlik - Anlaşılabilirlik	Tamamlayıcı: - Doğru ve gerçeğe uygun sunum - Karar yararlılığı - Şeffaflık - Öngörücü değer - Geri bildirim değeri - Zamanlılık - Güvenilir temsil - Tarafsızlık, - Ekonomik olayın özünün yanı sıra hukuki şekline göre sunum - Tamlık - Doğrulanabilirlik - Tutarlılık	Temel: - İhtiyaca uygunluk - Tahminlerde kullanılabilme - Teyit etme (geri dönüt) - Gerçeğe uygun sunum - Tam - Tarafsız (önyargısız) - Hatasız	Destekleyici: - Karşılaştırılabilirlik - Doğrulanabilirlik - Zamanlılık - Anlaşılabilirlik
Muhasebe Bilgisinin Hazırlığı ve Sunumu			
AAOIFI		IFRS	
- Önemlilik - Bilgi maliyeti		Finansal Bilginin Özelliklerinde Ele Alınmıştır.	
Değer Ölçüm Esasları			
AAOIFI		IFRS	
- Ölçme Nitelikleri - Karşılaştırma - Tarihi Maliyet - Gerçeğe Uygun Değer		Finansal Durum Tablosu Unsurları - Varlıklar - Borçlar - Özkaynaklar	Gelir Tablosu Unsurları - Gelirler - Giderler
Finansal Tablo Unsurları			
AAOIFI		IFRS	
Bilanço: - Varlıklar - Yükümlülükler - Yatırım Hesap Sahiplerinin Hakları - Özkaynaklar - Bilanço Dışı Kalemler	Gelir Tablosu: - Gelirler ve Kazançlar - Giderler ve Kayıplar	Finansal Durum Tablosu Unsurları - Varlıklar - Borçlar - Özkaynaklar	Gelir Tablosu Unsurları - Gelirler - Giderler
Finansal Rapor Kullanıcı Kitleleri			
AAOIFI		IFRS	
- Kamu - İslami Finans Kuruluşları - Yatırımcılar - Genel Kullanıcı Kitleleri		Asli kullanıcılar: - Mevcut ve potansiyel yatırımcılar - Borç verenler - Borç veren diğer taraflar	İkinci derece kullanıcılar: - İşletme yönetimi ve Devlet - düzenleyici kuruluşlar

Tablo 24: AAOIFI ve IASB Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve Karşılaştırma Tablosu
Kaynak: Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Muhasebe ve Finansal Raporlama İlkeleri

Bu karşılaştırma ve genel değerlendirmelerden hareketle AAOIFI, İslami finans muhasebe standartlarını oluştururken mevcut standartları kabul, ret veya geliştirme yaklaşımıyla ele almış ve tamamen reddetmeci bir yaklaşımdan uzak

durmuştur. Şer’î ilkelerle tutarlı olan standartlarda kabul, şer’î ilkelerle doğrudan uyumlu olmayan standartlarda red ve İslami finans işlemlerine uygun standartları da geliştirme/uyumlulaştırma sürecini benimseyerek kurumsal çalışma anlayışını ortaya koymuştur. AAOIFI, muhasebe teknik kurulundan sorumlu Khairul Nizam ve AAOIFI üst danışmanı Mohommed Ibrahim’e göre IFRS ve AAOIFI standart kümeleri arasında boşlukların ve farklılıkların olması iki kurumun ideallerinin bir sonucu olduğundan işleyiş açısından doğal bir süreç olarak değerlendirilmektedir. AAOIFI, bu boşluğu kapatmak adına uyumlu olmayan standartlara alternatif çözümler getirerek ihtiyaçlara göre İFK için İslami finans muhasebe standartları yayınlamaktadır.⁹⁴⁷ Bu yüzden İslami ve geleneksel finansal sistem içerisinde idealler bağlamında yerleşik uygulamaların farklılıkları birinin diğerini tamamlayıcı ve yönlendirici olması açısından önemlidir ve bu durum da kurumların sürekli birbirini takip etmesini gerekli kılmaktadır.

Doğal sürecin bir sonucu olarak AAOIFI, standartları yayınlama sürecinde; (i) çalışma gündeminin belirlenmesi, (ii), ön çalışmanın yapılması, (iii) istişare için taslağın hazırlanması ve (iv) taslağın değerlendirilmesi için geçici olarak yayınlanması metodunu benimseyerek 2021 itibari ile İslami muhasebe ilkelerince uyumlu 38 standart yayınlamıştır.⁹⁴⁸

2.1.3.3. AAOIFI Şer’î, Yönetim ve Etik Standartları

AAOIFI tarafından 1998 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan şer’î standartların sayısı 2021 yılı itibari 58’e ulaşmıştır. Yönetim standartları yedi, etik standartların sayısı ise 2’dir. AAOIFI teknik kurulları tarafından metodolojik bir biçimle hazırlanan ve genel kurul tarafından onaylanarak kabul edilen bu standartlar İFE içerisinde yaygın olarak kullanılmaktadır. KGM kurumu *faizsiz finans denetim standartları* ismiyle yönetim ve etik standartlarını mevzuata tercüme ederek kazandırmıştır. Ayrıca şer’î standartlar TKBB-BDDK tarafından *Faizsiz Finans Standartları* ismiyle 2018 yılında Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Bu standartlar bazı ülkelerde bağlayıcı iken birçok İslam ülkesinde ise gönüllülük esasına göre

⁹⁴⁷ Hassan v.dğr., “A Survey on Islamic Finance and Accounting Standards”, 2019, s. S3; Mohamed Ibrahim, “IFRS vs AAOIFI: The Clash of Standards?”, ss. 1-10.

⁹⁴⁸ AAOIFI, “Financial Accounting Standards”, 2021, <http://aaofi.com/newly-issued-standards/?lang=en>.

yürütülmektedir. Aşağıdaki tabloda şer’î standartların yayınlandıkları yıldan itibaren konularına göre tasnifi gösterilmiştir. **(Tablo:25)**

1. Döviz Ticareti ile İlgili İşlemler	30. Teverruk
2. Banka Kartları ve Kredi Kartları	31. Garâr İlkesi
3. Ödeme Gücü Bulunduğu Hâlde Ödeme Yapmayan Borçlu	32. Tahkim-Uyuşmazlık
4. Takas İşlemleri (Güncellenmiş Standart)	33. Vakıf Uygulamaları
5. Teminatlar (Güncellenmiş Standart)	34. Hizmet/İş Sözleşmesi
6. Faizli Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüştürülmesi	35. Zekât Uygulamaları
7. Havale (Güncellenmiş Standart)	36. Yüklenim Konusu İşleri (İltizâmât) Etkileyen Beklenmeyen Hâller
8. Murâbaha	37. Kredi Anlaşması
9. Kira ve Finansal Kiralama (Leasing) (Güncellenmiş Standart)	38. Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı
10. Selem ve Alt Selem Uygulamaları (Güncellenmiş Standart)	39. Rehin ve Modern Uygulamaları
11. Eser (İstisnâ) ve Alt Eser Sözleşmesi	40. Mudarabe Ortaklığına Dayanan Katılma Hesaplarında Kâr Dağıtımı
12. Ortaklık ve Modern Ortaklıklar	41. Faizsiz Reasürans
13. Mudârabe (Emek–Sermaye Ortaklığı)	42. Mali Haklar ve Bu Haklar Üzerinde Tasarruf
14. Akreditif	43. İflas
15. Ödül Vaadi/Cuâla Sözleşmeleri	44. Likit Temini ve Kullandırımı
16. Kıymetli Evrak İşlemleri	45. Sermaye ve Yatırımların Koruması
17. Yatırım Sertifikaları (Sukûk)	46. Yatırım Vekâleti
18. Teslim–Tesellüm (Kabz)	47. İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri
19. Karz-ı Hasen Uygulamaları	48. Güven Esaslı Muhayyerlikler
20. Organize Piyasalarda Emtia Satışı	49. Tek Taraflı Vaat ve Karşılıklı Vaatleşme
21. Menkul Kıymetler	50. Bağ Bahçe Sulama Ortaklığı (Müsâkât)
22. İmtiyaz Sözleşmeleri	51. Malın Teslimine İlişkin Muhayyerlikler
23. Vekâlet ve Yetkisiz Temsil	52. Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri
24. Sendikasyon Finansmanı	53. Kaparo Sözleşmesi (Arboon)
25. Bileşik (Mürekkap) Sözleşmeler	54. Akitlerin Şarta Bağlı Feshi (İlga)
26. Tekâful (İslami Sigorta)	55. Yarışma ve Ödüller
27. Endeksler	56. Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu
28. Faizsiz Bankalarda Bankacılık Hizmetleri	57. Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar
29. Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri	58. Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi

Tablo 25: AAOIFI Şer’î Standartları

Kaynak: AAOIFI, 2021

Çalışmanın üçüncü bölümünde 3.2. başlıkta şer’î yönetim ve denetim bağlamında şer’î standartlar, 6.1 ve 6.2 nolu başlıklarda da yönetim ve etik standartlar diğer kuruluşların standartlarıyla birlikte ele alındığından burada yeniden değerlendirmeye alınmayacaktır. Ancak şer’î standartların bazı yönlerine vurgu yapılacaktır.

AAOIFI şer’î standartlarının şer’î çerçevesi incelendiğinde İslam hukukunun genel olarak birincil bazen de ikincil kaynaklardan yararlanılarak oluşturulduğu görülmektedir. Bu bağlamda AAOIFI tarafından yayınlanan belgelerde ifade edilen

standartlar yayınlanırken dikkate alınacak kaynaklar ve izlenecek yöntemle uyulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca AAOIFI şer'î standartları genel anlamda Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin (IFA) görüşleriyle benzerlik göstermekte ve İslam hukuku içerisinde mevcut olan geleneksel görüşleri barındırdığı söylenebilir. Şer'î standartların referanslar açısından ise İslam hukukunun birincil ve ikincil kaynaklarına dayandırıldığı ve fıkıh ekolleri bağlamında çeşitli görüşlere de yer vererek usulî bir yaklaşım çerçevesi sergilediği görülmektedir. Yayınlanan şer'î standartlarda birincil şer'î kaynaklardan olan icma'ya sık sık atıflar yapıldığı ve kurul tarafından belirlenen standartın icma'ya aykırı bir yönünün olmadığı vurgulanmaktadır.⁹⁴⁹

Standartların şer'î ilkelerin birincil ve ikincil kaynaklarına uyumlu olması konusunda ilgili kuruluşlardan veya mevcut literatürden edilen bilgilerden yola çıkarak şunları söylemek mümkündür; (i) AAOIFI şer'î standartları yayınlarken referans aldığı kaynakların birincil ve ikincil şer'î kaynakların yanı sıra mezhep görüşlerini de dikkate alarak serbest bir içtihat biçimini takip ettiği görülmüştür. (ii) Uluslararası İslam Fıkıh Akademisinin kararları doğrultusunda AAOIFI şer'î standartların yayınladığı tespit edilmiştir. Hasan Hacak ve Bilal Aybakan tarafından Türkçeye çevrilen İslam fıkıh akademisi fetvalarıyla AAOIFI faizsiz finans standartları (şer'î standartlar) karşılaştırmalı olarak incelendiğinde İslam fıkıh akademisinin kararlarına aykırı hiçbir standartın olmadığı görülmüştür.

AAOIFI şer'î standartlarının genel çerçevede ele alındığında yukarıdaki değerlendirmeler mahfuz olmakla birlikte her bir standartın şer'î kaynakları incelendiğinde durumun farklılaştığı görülmektedir. Literatür içerisinde şer'î standartların kaynağı açısından birebir incelendiği tek örnek Raja tarafından zekât üzerine yayınlanan 35 numaralı şer'î standartın analizidir. Raja'ya göre İslam Fıkıh Akademisi'nin kararları ve AAOIFI'nin zekât standardı incelendiğinde bu standartın geleneksel fıkhi hükümlerin neredeyse birebir kopyası olduğu ve karmaşıklığın olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca zekât konusundaki standartın şer'î kaynağı hakkındaki karmaşıklığın ana nedeninin şirket açısından var olan tüzel kişiliğin doğası gereği fıkhi kaynaklarda ele alınmaması, şirketin bir ortak muamelesi görerek banka hesapları üzerinden değerlendirilmesi ve bu standartın daha çok bankacılık

⁹⁴⁹ Duman, "AAOIFI Standartları ve Fıkıhî Değerlendirme Süreci".

üzerinden zekât uygulamalarını düzenlemiş olması olduğu ifade edilmiştir.⁹⁵⁰ Bu bağlamda AAOIFI şer'î standartlarının her birinin şer'î çerçeve analizine tabi tutulmasının gerekliliği ortaya çıkmış olmaktadır. Çünkü şer'î standartlar tek tek şer'î çerçeve analizine tabi tutulduğunda standardizasyonun şer'î uyumu açısından daha farklı değerlendirmeler ve sonuçlar ortaya çıkabilir.

2.1.3.4. Standartlar Açısından AAOIFI ve İFE İçerisinde Yaygın Etkisi

AAOIFI, İFK'lar için muhasebe, şer'î denetim, etik ve şer'î yönetim ile ilgili standartlar yayınlamakta ve bu standartları her geçen gün geliştirmektedir. AAOIFI, standart yayınlayan diğer kurumlarla -IFSB ve IIFM ile- karşılaştırıldığında daha fazla sayıda standart yayınlamıştır. AAOIFI'nin standartlarını belirlerken uluslararası kabul edilebilir diğer standartlarla uyumlu hale getirmeye çalıştığı görülmektedir.⁹⁵¹

AAOIFI tarafından yayınlanan standartların bütüncül olarak birbirini tamamlar nitelikte⁹⁵² olup İslami finans işlemlerinin şer'î ilkelere uygun olarak sürdürülmesi için oldukça işlevsel olduğu görülmektedir.⁹⁵³ Bu bağlamda yapılan araştırmalarda AAOIFI standartlarının İFE içerisinde yaygın bir etkiye ve olumlu yönde gelişmelere katkı sunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin kurumsal yönetim standartlarının İFE içerisindeki şeffaflaşmayı artırıcı etkisi vurgulanmaktadır.⁹⁵⁴ Başka bir araştırmada ise AAOIFI muhasebe standartlarını zorunlu kılan ülkelerdeki İFE'lerin AAOIFI'yi gönüllü olarak benimseyen ülkelerdeki İFE'lere kıyasla kazanç manipülasyonuna daha az maruz kaldığını göstermektedir.⁹⁵⁵ Ayrıca AAOIFI standartları IFSB ve IIFM standartlarına göre kıyaslandığında İFE için finansal

⁹⁵⁰ Khurram Parvez Raja, "Analysing the AAOIFI Shari'ah Standard on Zakat", *Journal of Money Laundering Control*, 2021, <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JMLC-10-2020-0117/full/pdf>.

⁹⁵¹ Hassan, Aliyu, Hussain, "A Contemporary Review of Islamic Finance and Accounting Literature", s. 8.

⁹⁵² Güney, "İslami Finasta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış", ss. 45-69.

⁹⁵³ Yosra Mnif, Marwa Tahari, "Corporate governance and compliance with AAOIFI governance standards by Islamic banks", *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, c. 13, sy. 5 (2020), ss. 891-918.

⁹⁵⁴ Mnif, Tahari, "Corporate governance and compliance with AAOIFI governance standards by...", ss. 891-918.

⁹⁵⁵ Sherif El-Halaby, Hesham Albarrak, Rihab Grassa, "Influence of adoption AAOIFI accounting standards on earning management: evidence from Islamic banks", *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, c. 11, sy. 9 (2020), ss. 1847-70.

istikrar ve kurumsal sağlamlık anlayışına daha çok vurgu yaptığı ifade edilmektedir.⁹⁵⁶

AAOIFI muhasebe standartları ile IFRS muhasebe standartlarının İFE tarafından benimsenmesi ya da bunlara uyumun sağlanması İFK'lar arasında odak noktası haline geldiğinden ülkelerin adaptasyon açısından gelişim gösterdiği görülmektedir. Paydaş teorisine dayalı olarak kurgulanan AAOIFI muhasebe standartları, uluslararası/yerel İFE'ler için şer'î gerekliliklere uygun olarak İslam toplumu ve ekonomik ilişkiler bağlamında yerli ve yabancı yatırımların/yatırımcıların güvenini artırmada ideal bir görünüme sahiptir. Bu bağlamda AAOIFI, küresel ağı aracılığıyla düzenleyici otoriteleri standartlarını benimsemeye ikna etmiş ancak istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Çünkü yayınladığı standartların uluslararası finans kuruluşlarına küresel olarak rekabet etme gücüne henüz sahip değildir. Bu açıdan Müslüman ülkelerin, AAOIFI standartlarını benimseyerek ve tüm İFK'lar için zorunlu hale getirerek tam destek vermeleri beklenmektedir.

2.1.3.5. Standartların Bağlayıcılığı ve Ülkelerin Adaptasyon Açısından Güncel Durumu

Standartlar her ülkede aynı şekilde tek tip alınarak uygulanabilecek bir olgu değildir. Her ülkenin hukuki çerçevesi ve finansal sistemi tek tip standart uygulamasına imkân vermeyebilir. Bu açıdan İslami finans standartlarının ülkelere göre adaptasyon durumu aşağıdaki tabloda güncel olarak belirtilmiştir. **(Tablo:26)**

⁹⁵⁶ Hassan, Aliyu, Hussain, "A Contemporary Review of Islamic Finance and Accounting Literature", s. 8.

ÜLKELER	Zorunlu	Gönüllü	Adaptasyon	I F S B	AAOIFI Standartları		
					Şer'î	Muhasebe	Diğer
Afganistan		√			√	√	√
Astana Finansal Hizmetler Kurumu (AFSA)		√			√		
Bahreyn	√				√		√
Brunei		√				√	
Central Asia		√				√	
Dubai Uluslararası Finans Merkezi		√			√	√	√
Mısır		√				√	
Fransa		√				√	
İngiltere		√				√	
Irak	√		√		√	√	
İslam Kalkınma Bankası	√		√		√	√	
Kırgızistan	√				√	√	√
Ürdün	√				√	√	√
Lübnan		√				√	
Morityus	√				√	√	
Nijerya	√				√		√
Umman	√				√		√
Filistin		√			√	√	
Pakistan	√				√		√
Katar	√				√		√
Katar Finans Merkezi	√				√		√
Sudan	√				√		√
Suriye	√				√		√
BAE	√				√		
Yemen	√				√		√
Malezya		√		√			
Endonezya		√		√			
Türkiye		√			√	√	√

Tablo 26: AAOIFI ve IFSB Standartlarına Göre Ülkelerin Adaptasyon Durumu

Kaynak: Yazar tarafından “AAOIFI, IFSB” verileri ile “A Survey on Islamic Finance and Accounting Standards” isimli çalışmadan üretilmiştir.

Tablo 27’de görüldüğü gibi AAOIFI ve IFSB standartları bazı ülkelerde zorunlu, bazılarında ise gönüllülük esası üzerinden yürürlüğe konulmuştur. AAOIFI muhasebe standartları temel alınarak kendi ülke standartlarını benimseyen Malezya ve Endonezya gibi ülkeler de mevcuttur. AAOIFI muhasebe standartlarının yetersiz kaldığı durumlarda ise IASB standartları da kullanılabilir. Ancak bu standartların özellikle İslam ülkelerinde yürürlük durumu her geçen yıl gelişim

gösterse de halen istenilen düzeyde değildir. Türkiye’de de 2020 itibari ile AAOIFI standartları tercüme edilerek yayınlanmış ve bazıları da mevzuata kazandırılmıştır.⁹⁵⁷

2.1.3.6. AAOIFI Standartlarının Değerlendirilmesi

AAOIFI tarafından yayınlanan standartların yukarıda ve üçüncü bölümde de ele alındığı⁹⁵⁸ şekliyle ilke odaklı olduğu ve iç denetim mekanizmasına dair genel bir çerçeve belirlediği görülmektedir. AAOIFI’nin IFSB gibi muadil kuruluşlardan temel farkı, kullanıcılar için finansal raporlama ve tablo düzenlenme içeriğini etkin bir şekilde sunması ve denetçiler açısından ilkesel bir bakış açısını inşa eden metoda sahip olmasıdır. Bu bağlamda AAOIFI, IFSB ve diğer muadillerinden kurumsal ve bireysel rehberlik açısından metodolojik olarak farklılaşmaktadır. Ayrıca İFE için onayladığı ve standartlarlaştırdığı sözleşme türleri açısından da AAOIFI’nin diğer standart belirleyen kurumlara göre -sözleşmeler açısından- finansallaşmaya ve müfta bih olmayan sözleşmeleri kullanmaya daha az meyilli olduğu görülmektedir.

İFE içerisinden iş ve işlemlerin dayanağı olarak kullanılan sözleşme türleri ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Örneğin, Malezya İslami finans sektöründe uygulanan İslami finans sözleşmelerinin AAOIFI’nin onayladığı tüm sözleşmeleri kapsadığı ancak Malezya’ya özgü ek İslami finans sözleşmelerinin de İFE içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda AAOIFI ve IFSB’nin onayladığı sözleşme türleri açısından da farklılaştığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda –daha önce gösterilmiş olmasına rağmen burada konunun önemine binaen yeniden ifade edilmiştir- AAOIFI-IFSB’nin onayladığı sözleşmeler karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.⁹⁵⁹ **(Tablo 27)**

⁹⁵⁷ Hassan v.dğr., “A Survey on Islamic Finance and Accounting Standards”, 2019, ss. S3-5; Yatbaz, *Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Muhasebe ve Finansal Raporlama İlkeleri*, ss. 102-3.

⁹⁵⁸ Üçüncü bölüm 3.6.2 numaralı başlıkta yer alan Düzenleme ve Denetleme Açısından Standartlar.

⁹⁵⁹ Sözleşme türlerinin icra ettikleri bağlamı ve kavramsal ayrıntılarını görmek için bkz: Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* -, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.

AAOIFI Onaylanmış Sözleşme Türleri	IFSB Onaylanmış Sözleşme Türleri
Murabaha, İcare, Selem, İstisna, Müşâreke, Mudârabe, Cüela ⁹⁶⁰ , Havâle, Bey'ul-îne, Bey' bi'semen âcil, Bey' ed-deyn, Vedia.	Murabaha, İcare, Selem, İstisna, Müşâreke, Mudârabe, Cüela ⁹⁶¹ , Havâle, Bey'ul-îne, Bey' bi'semen âcil, Bey' ed-deyn, Vedia. Vekalet ⁹⁶² , Rehin, Ücret ⁹⁶³ , Kefalet, Bey' bi'l-vefa ⁹⁶⁴ , Bey'ul-müzayede ⁹⁶⁵ , Kapora (arbon) ⁹⁶⁶ , İsticrâr ⁹⁶⁷ , Teberrü ⁹⁶⁸ , İbrâ ⁹⁶⁹ ve İktâ ⁹⁷⁰ .

Tablo 27: AAOIFI ve IFSB Bünyesinde Onaylanan Sözleşme Türleri

Kaynak: Islamic Capital Markets, s.325-326

Standartlaşmanın zorunlu bir gereksinim olduğu anlayışının hakim olduğu İslami finans endüstrisi, İslam finans sektörünün aktif olarak işlediği/kullanıldığı piyasalarda ortak standartları oluşturmak ve bunları genel ilkeler haline getirerek özgün bir düzenleme ve denetleme sistemine sahip olmak açısından aktif bir siyaset eğiliminde olduğu anlaşılmıştır.⁹⁷¹ Bu amaçla 1990 yılından itibaren faaliyet gösteren AAOIFI dört temel alanda 100'den fazla standart yayınlayarak bu aktif siyasete biçimsel açıdan katkı sağladığı görülmektedir. Bu standartlar sadece İslami bankacılık uygulamaları için değil, aynı zamanda geleneksel bankacılık dünyasında İslam hukukunun prensiplerine göre *İslami pencere* (Islamic Window) türünde faaliyet gösteren sektör için de faydalandıkları bir bilgi kaynağı/dayanak olmuştur. Ancak bu standartların ilkesel bağlamda ölçeklendirilerek elde edilecek nitel verilerle incelenip karşılaştırılması ve iç denetim alanında nitelik ve performans kriterlerine uyarlanarak kurumlar nezdindeki uygulamalarının araştırılması gerekmektedir. Ayrıca yayınlanan standartların tek başına bağlayıcı bir niteliği olmadığından tespit edilen bulgu ve izlenimlerin ulusal düzeyde faaliyet gösteren

⁹⁶⁰ Yapılacak bir iş karşılığında ücret taahhüt etme, mükâfat vaad etme, vaad edilen ücret ve mükâfatın işletilmesi adıma kullanılan sözleşme türü.

⁹⁶¹ Yapılacak bir iş karşılığında ücret taahhüt etme, mükâfat vaad etme, vaad edilen ücret ve mükâfatın işletilmesi adıma kullanılan sözleşme türü.

⁹⁶² Hukukî işlem yetkisi vermeye aracılık eden akit türü.

⁹⁶³ Yapılan bir işe karşılık ücret ödemenin belirlenmesine imkân veren sözleşme türü.

⁹⁶⁴ Satıcının, satılan malın bedelini ödediğinde geri iade edilmesi şartıyla bir malın satışına imkân veren sözleşme türü.

⁹⁶⁵ Potansiyel alıcıların teklifleriyle birlikte bir kişinin sahip olduğu malın açık piyasada satma eylemine imkân veren sözleşme türü.

⁹⁶⁶ Gelecekte tamamlanacak bir malın fiyatının bir kısmını yatırmak kaydıyla kurulan sözleşme türü.

⁹⁶⁷ İşletme sermayesi ihtiyaçlarını finanse etmede faizli bankalara alternatif olarak İslami finans endüstrisinde kullanılan bir sözleşme türü.

⁹⁶⁸ Kişinin yükümlü olmadığı bir şeyi karşılıksız vermesine olanak sağlayan sözleşme türü.

⁹⁶⁹ Bir kimsenin diğer bir kimsede olan alacak hakkından feragat etmesi bağlamında kullanılan sözleşme türü.

⁹⁷⁰ Kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi bağlamında uygulanan akit türü.

⁹⁷¹ Ali, Hassan, "Shari'ah Non-Compliant Events in Islamic Banks in The Practice of Tawarruq Financing in Malaysia", ss. 151-69.

kuruluşların hukuki veya sermaye piyasası otoritelerinin motivasyon kaynağı olup olmadıkları henüz tebarüz edememiştir.

AAOIFI adaptasyon konusunda, Bahreyn Krallığı başta olmak üzere Dubai Uluslararası Finans Merkezi, Ürdün, Lübnan, Katar, Sudan ve Suriye'de yürürlükte olan hukuk sistemlerine entegre olarak yayınladığı standartlarının uygulanmasıyla tam adaptasyonu sağlamış ve diğer muadillerine göre İFE içerisinde önde olan bir kuruluştur. Endonezya, Malezya, Pakistan, Suudi Arabistan Krallığı, Avustralya ve Güney Afrika'da ise yerel ve bazı resmi kuruluşlar AAOIFI standartlarına dayanarak yönetmelik düzeyinde hukuki entegrasyonu sağlamışlardır. Ancak AAOIFI tarafından yayınlanan muhasebe, şer'î denetim, yönetim ve etik standartlarının İFE içerisinde bütüncül olarak ele alınması esas olduğundan birçok ülkenin parçalı bir şekilde AAOIFI standartlarını ele aldığı görülmektedir. Sadece belirli bir alanda yayınlanan standartların İslami finans hizmetleri için hedeflenen amacı tesis edemeyeceği literatür içerisinde dile getirildiğinden bu konudaki gelişmelerin halen istenilen düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır.⁹⁷²

Sonuç olarak AAOIFI standartları, uluslararası finans sisteminde kabul gören standartların işlevinin üstlenecek bir potansiyele sahiptir. AAOIFI, İFE iş ve işlemlerinin geliştirilmesini, düzenlenmesini ve uyumlaştırılması görevini üstlenen ve ülkeler bazında da yaygın bir etkiye sahip olan önemli bir alt yapı kuruluştur. İFE ve paydaşlarının ihtiyacı olan bilgi gereksinimi karşılama bağlamında sunduğu alt yapı desteği/hizmetleri sayesinde finansal işlemler ve yatırım kararları konusundan İFE'nin ilkelerine bağlı bir şekilde işlemesine katkı sunmaktadır. Bu bağlamda hem ulusal hem de uluslararası bir etkiye sahip olup kurumsal açıdan yararlı çıktılara sahiptir. AAOIFI'nin başlangıcından günümüze kadar artan oranda bir genişleme ve geliştirme süreciyle yürütülen kurumsal çabaları, İFE'nin alt yapısının güçlendirilmesi ve gelecek vizyonuna katkı sunacak küresel mimarinin oluşturulması açısından önemli bir etki alanına sahiptir.

⁹⁷² Güney, "İslami Finasta Şer'i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara...", ss. 45-69.

2.2. İslami Finans Hizmetler Kurulu (Islamic Finance Service Board: IFSB)

Malezya devlet politikasının İslami finans alanına göstermiş olduğu önemi ve bu öneme dair çabaların bir sonucu olarak değerlendirilebilecek olan İslami Finans Hizmetler Kurulu (IFSB), ülkenin İslami finans alanında uluslararasılaşmasına önemli katkıları olan, küresel İslami finans mimarisine ülke olarak katkı sunmasına olanak sağlayan ve finansal piyasalarda etkin bir ağı sahip olan küresel İslami finans kuruluşudur.

İslami finans hizmetler kurumu (IFSB), İFE'nin küresel gelişimi ve artan önemine binaen 3 Kasım 2002'de Malezya Merkez Bankası (BNM) öncülüğünde bazı ülkelerin merkez bankalarının desteği, IDB, IMF ve AAOIFI'nin katkılarıyla Malezya merkezli olarak kurulmuştur. 3 Kasım 2002'de IDB ve buna dâhil olan İslam ülkelerinin⁹⁷³ kararı ile; yatırım, bankacılık, sermaye piyasası, tekafül ve diğer finansal araçlarla ilgili İslami bir farkındalığı oluşturmak amacıyla IFSB'nin kurulması kararlaştırılmıştır. IFSB'nin Malezya'da kurulması Kuala Lumpur'un İslami finans merkezi olmasına ivme kazandırması yanı sıra küresel anlamda da diğer ülkelerin İFK'larına katkı sunması, özellikle de tekafül endüstrisine yeni bir bakış getirmesi hedeflendi.⁹⁷⁴ Bu hedefler doğrultusunda kurulan IFSB, oluşturduğu eko sistem ve politik atmosfer ile 2006 yılında Malezya İslami Finans Merkezi'nin (MIFC) kurumsal bir ağ şeklinde kurulmasına zemin hazırladı.⁹⁷⁵ IFSB'nin küresel ve politik getirisi hem İslami finans endüstrisi için hem de geleneksel finans sistemi açısından karşılık bularak Basel Bankacılık Gözetim ve Denetim Komitesi, Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü (IOSCO) ve Uluslararası Sigorta Denetçileri Birliği'nin çalışmalarını tamamlayıcı bir fonksiyona ulaşmasıyla sonuçlandı.⁹⁷⁶

⁹⁷³ Bu ülkeler kurucu üyeler olup; Malezya, Endonezya, Pakistan, İran, Kuveyt, Bahreyn, Suudi Arabistan, Sudan ve İslam Kalkınma Bankası'ndan müteşekkildir.

⁹⁷⁴ Mohd Ma'sum Billah, "Islamic Financial Services Board and Its Regulatory Functions in the Islamic Financial Industry", *Islamic Financial Products*, ed. Mohd Ma'sum Billah, Cambridge: Springer International Publishing, 2019, ss. 63-65.

⁹⁷⁵ Malezya Uluslararası İslami Finans Merkezi, BNM, Malezya Menkul Kıymetler Komisyonu, Bursa Malezya, Labuan Offshore Finans Hizmetleri Kurumu ve İlgili Bakanlıkların katılımıyla kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: MIFC, "Malaysia International Islamic Financial Centre", (16.05.2021), https://www.mifc.com/index.php?ch=ch_header_contact_us&pg=pg_header_aboutus.

⁹⁷⁶ IFSB, "Articles of Agreement", The Islamic Financial Services Board, 2018, Article 1,2,3.

IFSB, 2021 yılı itibari ile 57 ülkede faaliyet gösteren; 80 düzenleyici ve denetleyici kurum, 10 uluslararası kuruluş ve 98 piyasa oyuncusundan müteşekkil olup toplam 188 üyesi bulunmaktadır. IFSB, ev sahibi ülke Malezya tarafından “2002 İslami Finansal Hizmetler Kurulu Yasası” olarak bilinen bir yasayla hukuki çerçeveye alınmış ve uluslararası kuruluşlara, diplomatik misyonlara tanınan dokunulmazlık ve ayrıcalıklar bu kuruluşa da sağlanmıştır.⁹⁷⁷

Kuruluş gerekçesi bakımından İFE için kurumsal hedef ve amaçlar mahfuz olmakla birlikte IFSB'nin AAOIFI'nin kurulmasından 11 yıl sonra Malezya merkezli kurulması hem politik amaçlarının daha baskın hem de küresel finans sisteminde İFE'nin bankacılık denetiminin yanı sıra sermaye piyasaları ve tekafül piyasalarına ilişkin Basel Komitesi Standartlarının "olduğu gibi" uygulanamayacağının daha geniş bir çerçevede kabul görmesiyle ortaya çıkan bir gereksinimle ilgili olduğu söylenebilir.

2.2.1. IFSB’nin Kurumsal Hedefleri, Amaç ve Fonksiyonu

IFSB’nin kurumsal hedeflerinin genel çerçevesi yayınladığı yasal belgelerde İFE hizmetlerinin etkin ve sağlıklı yönetilmesinin yanında İFE için ihtiyaç olan bilgi alt yapı desteğini sunmak ve bunları standartlaştırarak (rehber ilkelerle) yayınlamak olarak ifade edilmiştir.⁹⁷⁸ Ayrıca İFE’nin düzenleme ve denetleme açısından ilgili ülkelerin en ideal uygulama çerçevesinin oluşturulmasına katkı sunarak küresel İslami finans mimarisinin gelişiminde etkin bir rol oynamaktır. Bu bağlamda IFSB’nin küresel finans sisteminin oyuncularının desteği ile kurulması İFE’nin uluslararası alanda artan önemine ve gelişimine kanıt mahiyetindedir.

IFSB’nin kapsamı İFE’nin finansal araçları ve kurumsal yapısına uluslararası boyutta düzenleyici ve denetleyici bir çerçeve oluşturmak ve bunun küresel olarak uygulanmasına olanak sağlayacak standartlar/rehber ilkelerin yayınlanmasıdır. Bu bağlamda IFSB, İFE’nin düzenlenmesi/denetlenmesi açısından merkez bankaları, para otoriteleri ve diğer düzenleyici-denetleyici kuruluşların mutabakatıyla ideal bir kurum olarak alt yapı desteği vermesi planlanmıştır. Başta üye ülkeler olmak üzere İslami finansın uygulandığı diğer ülkelerin de benimseme beklentisi ile şer’î ilkelere

⁹⁷⁷ IFSB, "Background" (18.03.2020), <https://www.ifsb.org/background.php>.

⁹⁷⁸ IFSB, “Articles of Agreement”, Article 1-3.

uygun standartlar/rehber ilkeler yayınlayan IFSB, parasal ve finansal istikrarın sağlanması için diğer standart belirleyici kuruluşlarla iş birliği içerisinde olarak İFE'lere araştırma, eğitim ve teknik konularda danışmanlık hizmeti vermekte ve risk yönetiminde en ideal ölçütleri belirlemek için çalışmalar yürütmektedir.⁹⁷⁹

IFSB, merkez bankaları, para otoriteleri ve uluslararası kabul görmüş ihtiyati düzenleyici standartların ve uygulamaların, İFE açısından geliştirilmesinde ve elde edilen bilgilerin yayınlanmasında kurumsal bir misyon üstlenmektedir. IFSB aynı zamanda bu düzenleyici çerçeve içerisinde hangisinin İFE için şer'î açıdan makul ve tutarlı olduğunu belirleyip geliştirmekle de kendisini sorumlu kabul ederek diğer uluslararası organizasyonlarla iş birliği içerisinde çalışmaktadır.⁹⁸⁰

IFSB'nin kurumsal amaçları ve hedefleri açısından incelendiğinde şu hususlar ön plana çıkmaktadır;

- Şer'î ilkelerle uyumlu uluslararası standartlar ortaya koymak ve mevcut uluslararası standart ve uygulamaları inceleyerek şer'î uyumluluğu sağlamak.
- İhtiyati ve şeffaf bir düzenleme ve denetleme çerçevesi oluşturarak İFE'nin bu çerçeveye adaptasyonunu sağlamak ve bunların benimsenmesini teşvik etmek.
- Finansal değerlendirme, gelir ve gider hesaplamalarında mevcut uluslararası standartları da dikkate alarak İFE'de hizmet sunan kurumların etkin düzenleme ve denetleme mekanizmalarını oluşturarak rehberlik etmek.
- İFE için risk çerçevesini belirlemek, risk ölçümlerini yapmak, risk yönetimini kurumsallaştırmak, risk raporlarının şeffaflığını sağlamak için ideal kriterleri geliştirmek ve bunları yayınlamak.
- Üye ülkeler içerisinde uluslararası standart yayınlayan kuruluşlar varsa bunlarla iş birliği yapmak ve ilgili konularda rehberlik etmek.
- İFE için etkili operasyonel işlemler ve risk yönetimi için araçlar ve kriterler geliştirmeye yönelik tüm çabaları geliştirmek, desteklemek ve koordine etmek.
- İFE'yi küresel anlamda geliştirmek için üye ülkeler başta olmak üzere diğer ülkelerle iş birliği yapmak.
- İFE'nin piyasalarda etkin bir şekilde yer almasını sağlayacak, düzenleme ve denetleme çerçevesini etkin bir şekilde yürütecek insan değerinin yetişmesi, geliştirilmesi ve tecrübe kazanması için programlar yapmak ve yürütmek.
- İFE'nin küresel gelişimine ve sektörel işleyişine katkı sunacak araştırmaları, saha çalışmalarını ve anketleri yaparak yayınlamak.

⁹⁷⁹ IFSB, "Articles of Agreement", Article 4.

⁹⁸⁰ Billah, "Islamic Financial Services Board and Its Regulatory Functions in the Islamic...", ss. 64-66.

- İFE için İslami bankalar, finansal kuruluşlar ve ilgili sektör raporlarından oluşan bilgilerle güçlü bir veri tabanı oluşturmak.

2.2.2. IFSB'nin Kurumsal Yapısı ve İşleyişi

IFSB, AAOIFI gibi güçlü bir organizasyon yapısına ve kurumsal bir işleyişe sahiptir. IFSB, genel kurul, yönetim kurulu, teknik kurullar ve sekretarya olmak üzere dört temel (kurucu) organdan meydana gelerek icracı ve işlevsel olmak üzere ikili bir yapıyla hareket etmektedir. Bu organlar kurucu metinde (Articles of Agreement) yer alan görev dağılımı, çalışma usul ve esasları ile yetki çerçevesinde hareket ederler.

Genel kurul: IFSB kurucu metninin 13 ve 19. maddelerine göre üye ülkelerin tamamını temsil eden icrâi organ genel kurul olarak belirlenmiştir. IFSB'nin genel kurul üyelik kategorileri üç şekilde belirlenmiş olup bunlar; tam üyelik, ortak üyelik ve gözlemci üyeliktir. IFSB, üyelerin türlerine göre üyelik aidatlarını belirleme, muafiyet ve özel indirim sağlama konusunda yetkiyi genel kurula vermiştir. IFSB genel kurulu, kurumun yayınladığı finansal denetleme raporlarını gözden geçirme, onaylama ve IFSB'nin dış denetimini gerçekleştirecek denetçinin atamasını onaylamakla yetkilidir. Genel kurul toplanma biçimi sekreterliğin üç ay önce bildirmesi koşuluyla yılda en az bir kere şeklinde düzenlenmiştir. Genel kurulun toplantıda alacağı kararların geçerli ve bağlayıcı olması için asil üyelerin tamamının 3/2'sinin onayına ihtiyacı vardır. Asil üyelerin salt çoğunluğu elde etmesiyle düzenlenen toplantıda alınan kararlar, toplantı sonrasında yürürlüğe girer. Üyelerin başka bir üyeye vekâlet verme veya başka bir üyeyi temsiliyet durumu söz konusu değildir. Ancak mücbir sebepten dolayı toplantıya katılamama durumu söz konusu olduğunda genel kurul başkanı hangi üyenin kimi temsil edeceğini belirleme hakkına sahiptir. Düzenlenen her toplantıya bir önceki toplantıda asil üyeler tarafından seçilen kişi başkanlık eder ve başkanın olmadığı durumlarda toplantı düzenlenemez. Genel kurul üyelerinin 3/2'sinin teklifi ile bir üyenin üyelik iptali ya da mali/hukuki yaptırımlara maruz bırakılması önerilebilir ve bu konudaki nihai karar genel kurula aittir.⁹⁸¹

⁹⁸¹ IFSB, "Articles of Agreement", Article 53.

Yönetim Kurulu: IFSB yönetim kurulu, genel kuruldan sonra organizasyonun ikinci kurucu organıdır ve IFSB'nin yürütme ve politika belirleme işlevini icrâi olarak yürütür. IFSB yönetim kurulu tam üye olan ülkelerin belirlediği üst düzey yöneticilerinden oluşur. IFSB yönetim kurulunun görevleri; organizasyonun kuruluş felsefesine uygun politikalar üretmek, stratejiler belirlemek, IFSB'nin kurumsal tüzüğünü geliştirmek ve onaylamaktan sorumludur. IFSB'nin yayınladığı ihtiyati düzenleme ve denetim standartlarını/rehberlerini İFE için uygun ve uygulanabilir olduğuna karar vermek ve kabul edip onaylamakla sorumlu olan yönetim kurulu, bu hizmetleri yürüten teknik kurulların tavsiyeleri doğrultusunda yönerge ve planları oluşturarak yeni ihtiyaç olan alanlarla ilgili kurulması öngörülen teknik kurulların kurulum onayını vermekle yükümlüdür.

IFSB yönetim kurulu, İFE için ihtiyaç duyulan alanlarda araştırma ve inceleme yapmak için teknik kurulları görevlendirme yetkisine de sahiptir. IFSB yönetim kurulu; teknik kurulların başkan ve başkan yardımcısını atamada, görev sürelerini belirlemede, IFSB genel sekreterinin atanması ve görev süresini tayin etmede, IFSB bütçesini onaylamada, IFSB fonlarının idamesini sağlamada, fonların kullanımı konusunda yönergeler hazırlamada ve üyelik başvurularının değerlendirilerek onaylanmasından sorumludur.

Genel kurul yıllık 1 kere toplanacağından, yönetim kurulu yılda en az iki kez toplanmak zorundadır. Yönetim kurulunun 4/3'ünün onayı, gerekli durumlarda organı toplantıya çağırmak için yeter sayıdır. Alınan kararların geçerli olabilmesi için üye çoğunluğunun 3/2'si toplantıda hazır olmak zorundadır. Genel kurulda olduğu gibi vekillik ve temsiliyet yönetim kurulunda da söz konusu değildir. Başkan ve başkan yardımcısı yönetim kurulu toplantılarına katılım sağlamak zorundadır.

Teknik Kurullar: IFSB yönetim kurulunun belirlediği yönetmelik ve yönergelere göre İFE için gerekli olan konularda yönetim kuruluna ve gerekirse genel kurula tavsiye ve görüş önerilerini sunmak teknik kurulların görevidir. Yönetim kurulu tarafından 3 yıllık süre için 10 üyeden oluşan/seçilen teknik kurullar, üst merci olarak yönetim kuruluna bağlıdır. IFSB yönetim kurulu tarafından belirlenen teknik kurulların, ilgili uzmanlık alanları, deneyim ve tecrübe gereksinimine göre belirlenmesi esastır. Teknik kurulların gerektirdiği spesifik

teknik beceriler ile sektörün coğrafi ve endüstriyel bileşimi arasında eşit dağılımın yapılmasına özen göstermek ve kurulların çalışma sürekliliğinin sağlanmasına riayet etmek esastır. Teknik kurullar IFSB'nin ihtiyati düzenleme ve denetleme için yayınladığı standartlar açısından hayati bir öneme sahiptir. Çünkü teknik kurullar taslak olarak ihtiyati düzenleme ve denetleme standartlarını yönetim kurulu tarafından değerlendirilmesi, kabul edilmesi ve benimsenmesi için hazırlayıp sunmakla görevlidir. Teknik kurullar başkanı, kurulu istediği zaman toplantıya çağırma yetkisine sahiptir ve kuruldaki her bir üyenin sadece bir oy hakkı bulunmaktadır.

IFSB Genel Sekreterliği: IFSB genel sekreterliği organizasyonun daimi organlarından olup yönetim kurulu tarafından atanır ve tam zamanlı olarak istihdam edilir. IFSB'nin kurumsal işleyiş mekanizmalarından, idari ve resmi prosedürlerinden sorumludur. Genel sekreter tarafından seçilen ve tam üyeler tarafından onaylanan genel sekreterlik ekibi, genel sekreterin yardımcıları olarak çalışırlar. Genel sekreterin genel kurul, yönetim kurulu ve teknik kurullara katılma ve oy hakkı vardır.

2.2.3. IFSB Üyelik Statüleri

IFSB'nin kuruluş metninde üyelik statüleri; tam, ortak (yarı) ve gözlemci üyelikler şeklinde üç kategoride belirlenmiştir. Kuruluş metninde üyelik kategorilerine göre sahip olunan hak ve sorumluluklar ayrıntılarıyla düzenlenmiştir.

Tam üyelik: IFSB tam üyelik statüsünü elde edenler: (i) Kurucu üyeler, (ii) İslami finansal hizmetleri tanıyan her ülke için, ister mevzuat veya düzenlemelerle, isterse yerleşik uygulamalarla İslami bankacılık, sermaye piyasaları ve tekaful sektörlerinin denetiminden sorumlu olan kurumlar, (iii) İslami finans piyasalarını desteklemek ve teşvik etmek için yetkilendirilmiş hükümetler arası uluslararası kuruluşlardır.

IFSB kurucu metnine göre her bir ülkeden en fazla 3 kurumun tam üye olabilmesine imkân tanınmıştır. Üye devletin en yetkili düzenleyici otoritesi (merkez bankası) aynı zamanda IFSB yönetim kurulunun da doğrudan üyelik hakkını elde etmektedir. Tam üye olan organlar kendi ülkelerinde IFSB'nin düzenleyici ve

denetleyici standartlarına tam destek vererek ülkelerinin koşulları bağlamında bunların tanıtılması, gündeme getirilmesi ve mümkünse kabul edilmesinden sorumlu tutulmaktadır. Genel kurul toplantılarına katılma ve oy hakkı mahfuz olan tam üyeler, ihtiyaç duydukları anda teknik kurullardan destek alabilirler ve aynı zamanda yıllık aidatı ödemekle de sorumludurlar.⁹⁸² Türkiye’den TCMB, SPK ve BDDK, IFSB’nin tam üyelik statüsüne sahip kuruluşlardır.

Ortak (Yarı) Üyelik: Ortak üyeler; ülkelerin merkez bankası ya da ilgili otoriteler tarafından tam üyelik statüsünü amaçlamadan IFSB’ye başvuru yapan veya başvuru yapıp tam üyeliğe hak kazanamayan uluslararası/ulusal para ve finans politikalarının istikrarında rol oynayan tüm kurum ve kuruluşlar, standart belirleyiciler, merkez bankaları, düzenleyici ve denetleyici otoritelerden oluşmaktadır.⁹⁸³ Ortak üyeler, şayet genel kurulda ülkesini temsil eden tam üye yoksa kendi ülkelerinde IFSB’nin düzenleyici ve denetleyici standartlarına tam destek vererek ülkelerinin koşullarını da dikkate alarak bunların tanıtılmasında, gündeme getirilmesinde ve mümkünse kabul edilmesinde tam üyeler gibi aynı şekilde sorumlu tutulmaktadır. Genel kurulda tam üyenin bulunması durumunda ise bu konularda her türlü desteği tam üyeye vermek zorundadır. Ortak üyeler genel kurulda ülkesini temsil eden tam üyenin bulunmadığı durumlarda genel kurul kararı ile tam üyeliğe yükseltilebilirler. Genel kurul toplantılarına katılma hakkı olup oy hakkı yoktur. Ortak üyelik ücretini ödeme yükümlülüğünü yerine getirdikten sonra yönetim kurulunun belirleyeceği konularda teknik kurullardan destek alabilir.⁹⁸⁴

Gözlemci Üyeler: Gözlemci üyeler, profesyonel anlamda uluslararası/ulusal, bölgesel İFE birlik kuruluşları, İslami finans hizmetleri sunan kurumlar; İslami finans hizmetleri sunan kurumlara profesyonel biçimde muhasebe, hukuk, derecelendirme, araştırma veya eğitim hizmetleri sunan firma ya da kuruluşlar başvuruda bulunmaları kaydıyla gözlemci üyelik statüsünü elde ederler. İslami finans hizmetleri sunan kurumlar ise kendi ülkelerindeki ilgili mali denetim ve düzenleyici otoritenin *IFSB üyeliğine kabul edilebilir* onayını almak zorundadır. Bu bağlamda IFSB yerel dinamikleri de sürece dâhil ederek bütüncül bir çalışma kültürüne sahip olduğu görülmektedir. Gözlemci üyelik aidatını ödeyen üyeler genel kurul

⁹⁸² IFSB, “Articles of Agreement”, Article 7-8.

⁹⁸³ IFSB, “Articles of Agreement”, Article 9.

⁹⁸⁴ IFSB, “Articles of Agreement”, Article 10.

toplantılarına katılabilir ancak oy kullanamazlar.⁹⁸⁵ Türkiye’den Borsa İstanbul, Kuveyt Türk ve Albaraka Türk katılım bankaları gözlemci üye olarak IFSB’ye dâhil olmuşlardır. TKBB ise ne kurumsal ne de merkezi danışma kurulu açısından IFSB’ye üye değildir.

2.2.4. IFSB Standartlarının/ Kılavuz İlkelerinin Yayınlanma Süreçleri

İslami finans hizmetleri sunan kurumlar için standartların/rehberler ilkelerin hazırlanması ve geliştirilmesi, IFSB’nin kurumsal görevi ve temel faaliyet alanıdır. Standartların/rehberler ilkelerin hazırlanması için IFSB’nin izleyeceği yol haritası 2003 yılında Cidde’de yapılan II. toplantıda “Standartların/Kılavuz İlkelerin Hazırlanması için Yönergeler ve Prosedürler” isimli mutabakat metni (yönerge) ile belirlenmiştir. Bu yönerge ilk olarak 2003 yılında düzenlenen III. ve son olarak da 2018 yılında düzenlenen XXVIII. toplantıda “standart belirleme işlemlerini geleneksel standart belirleme organlarıyla uyumlu hale getirmek için” revize edilerek güncel ihtiyaçlara göre yeniden ele alınmıştır. Bu yönergeye göre teknik çalışma ekibi ve çalışma grubunun görevleri tanımlanmış, teknik kurulların ön hazırlık süreçleri ayrıntılı bir şekilde detaylandırılarak standart ve kılavuz ilkelerin hazırlanma süreçleri belirtilmiştir.⁹⁸⁶

IFSB'nin standartları oluşturma süreci, hazırlık, geliştirme, kamuoyuna istişare için taslak sunma ve kesinleştirerek benimsenme aşaması olmak üzere 4 evreden oluşmaktadır. Hazırlık aşamasında teknik plan ve çalışma grubu oluşturularak ön hazırlık süreci tamamlanmış olur. Ardından geliştirme aşaması şu süreçleri içerir: Taslağın hazırlanması için çalışma grubu toplantıları⁹⁸⁷, Arapça metin düzenlemesi⁹⁸⁸, şer’î onay süreci, kamuoyunun onayı, taslağın düzeltilmesi ve son taslağın yayınlanması aşamalarından geçerek süreç bir sonraki evreye hazırlanmış olur. (**Şekil: 17**) Kamuoyu ile istişare edilmek için yayınlanan taslak metin tüm paydaşlara ulaştırılarak katılımcı ve geniş perspektiften istişareye açılır.

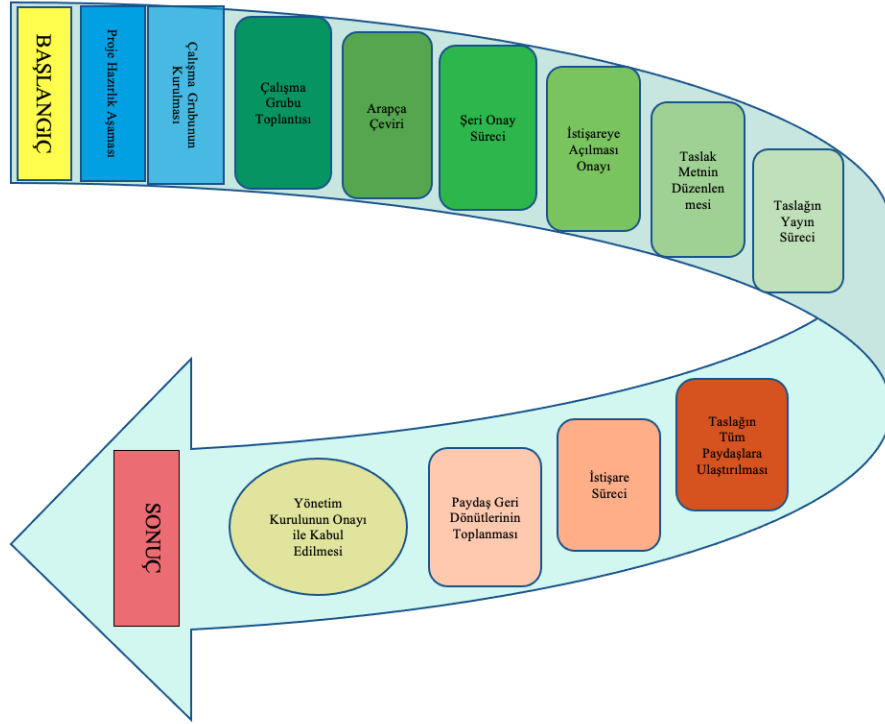
⁹⁸⁵ IFSB, “Articles of Agreement”, Article 11-12.

⁹⁸⁶ IFSB, *Guidelines and Procedures for The Preparation of Standards and Guidance*, ss. 1-3.

⁹⁸⁷ Çalışma grubu toplantıları yönergede tipik bir standart için en az yedi kez toplanılmasını tavsiye etmektedir ancak belirli bir toplantı sayısı da yoktur.

⁹⁸⁸ Arapça metnin hazırlanmasının gerekçeleri yönergede şu şekilde ifade edilmektedir. IFSB her kesimden daha geniş tabanlı bir katılımı amaçlamakta ve taslak metnin daha sağlıklı değerlendirilmesi için İslam toplumunda yaygın bir dil olan Arapçaya çevrilmesini önemsemektedir. Ayrıca şer’î danışma kurulu bu taslağı daha kapsamlı değerlendirebilmek için IFSB’den bu taslakların Arapçaya çevrilmesini talep etmektedir.

Bu istişarenin ardından kabul edilen geri dönütler teknik kurulca değerlendirilir ve gerekli revizeler yapılarak standartların son hale gelmesi sağlanır. Nihai hale gelen standartlar kabul edilmesi ve benimsenmesi için yönetim kuruluna arz edilir. Onaylanırsa yayınlanır onaylanmazsa revize için teknik kurullara tekrar geri gönderilerek düzeltilmesi istenir.⁹⁸⁹

Şekil 17: IFSB Standartlarının Yayınlanma Süreçleri

Kaynak: Yazar Tarafından Hazırlanmıştır

Şekil 17’de görüldüğü üzere IFSB standart ve kılavuz ilkeleri yayınlama konusunda titiz ve kapsamlı bir süreç yöneterek geniş tabanlı bir formülasyonla bu işi yürütmektedir. Standartların yayınlanması ve hedefine ulaşması yönergede belirtilen hususların titizlikle yürütülmesine bağlıdır. Usul, esasa mukaddemdir anlayışıyla hareket eden IFSB muadillerine göre daha metodik bir yaklaşıma sahiptir. Standartların işlevsel olması, ideali yakalaması, anlaşılabilir ve uygulanabilir olması için IFSB paydaşlar grubuyla geniş ve kapsamlı bir istişareye izin vererek inceleme ve araştırma süreçlerinde geniş ve yeterli bir zaman tanımaktadır. IFSB’nin bu şekilde metodik davranması hem standartların kalitesini artırmak hem de uluslararası kamuoyunda var olan itibarına/güvenine zarar vermemek arzusuyla doğrudan ilişkilidir.

⁹⁸⁹ IFSB, *Guidelines and Procedures for The Preparation of Standards and Guidance*, ss. 3-19.

2.2.5. IFSB Standartları/ Rehber İlkeleri ve Teknik Notlar

IFSB 2021 yılı itibari ile 26 standart, 7 rehber ilke ve 3 tane de teknik notu kabul ederek bunların tamamını Arapça ve İngilizce olarak bazılarını da Fransızca ve Rusça olarak yayınlamıştır. Aşağıdaki tabloda yayınlanan standartlar, kılavuz ilkeler ve teknik notlar alanlarına göre tasnif edilerek yayınlanma yılına göre sırayla gösterilmiştir. (Tablo 28)

Tür-Sıra	STANDARTLARIN KONUSU	Yayın Yılı
IFSB-1	İFE için Risk Yönetim Standartları	2005
IFSB-2	İFE için Sermaye Yeterliliği Standardı	2005
IFSB-3	İFE için Kurumsal Yönetim Standartları	2006
IFSB-4	İFE için Piyasa Disiplini ve Şeffaflığı Tesis Etmeye Yönelik Standartlar	2007
IFSB-5	İFK’larda Denetleme Sürecine Dair Temel Gereksinimlere Yönelik Standartlar	2007
IFSB-6	İslami Fon Yönetimi Hakkında Standartlar	2008
IFSB-7	Sukûk, Menkul Kıymetleştirme ve Gayrimenkul Yatırımı için Sermaye Yeterliliği Gerekliliklerine Dair Standartlar	2009
IFSB-8	Tekafül Girişimleri ve Yönetimi Hakkında Standartlar	2009
IFSB-9	İFK’lar için İşletme Yönetimi Rehberliği Hakkında Standartlar	2009
IFSB-10	İFE için Şer’î Yönetim Standartları	2009
IFSB-11	Tekafül ve Tekafül Teşebbüsleri İçin Ödeme Gücü Gereksinimlerine Dair Standartlar	2010
IFSB-12	İFK’larda Likidite Riski Yönetim Standartları	2012
IFSB-13	İFK’larda Stres Testine Dair Standartlar	2012
IFSB-14	Tekafül Endüstrisinde Risk Yönetimine Dair Standartlar	2013
IFSB-15	İFK’lar İçin Revize Edilmiş Sermaye Yeterliliği Standardı	2013
IFSB-16	İFK’larda Denetleme Sürecine Dair Temel Gereksinimlere Yönelik Revize Edilmiş Standartlar	2014
IFSB-17	İslami Finans Regülasyonuna Dair Temel İlkeler Yönelik Standartlar	2015
IFSB-18	Re-Tekafül Standartları	2016
IFSB-19	İslami Sermaye Piyasası Ürünleri için Tanım Gerekliliklerine Dair Standartlar	2017
IFSB-20	Tekafül/Re-Tekafül Taahhütlerinin Denetim ve İnceleme Sürecindeki Temel Unsurlara Dair Standartlar	2018
IFSB-21	İslami Finans Düzenlemesinin Temel İlkelerine (İslami Sermaye Piyasası) Dair Standartlar	2018
IFSB-22	İFE için Piyasa Disiplini ve Şeffaflığı Tesis Etmeye Yönelik (Bankacılık) Revize Standartlar	2018
IFSB-24	İslami Sermaye Piyasalarında Yatırımcının Korumasına Dair Standartlar	2020
IFSB-25	İFE için Piyasa Disiplini ve Şeffaflığı Tesis Etmeye Yönelik (Tekafül ve Re-Tekafül Taahhütleri İçin) Standartlar	2020
IADI-IFSB	Etkin İslami Mevduat Sigorta Sistemleri İçin Temel İlkeler	2021
Teknik Not-1	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumların Likidite Yönetiminin Güçlendirilmesine Yönelik Konularla İlgili Teknik Not: İslami Para Piyasalarının Gelişimi	2008
Teknik Not-2	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin Stres Testine İlişkin Teknik Not	2016
Teknik Not-3	Finansal Erişim ve İslami Finansmanla İlgili Teknik Not	2019
Rehber İlke-1	Sermaye Yeterliliği Standardı ile Bağlantılı Kılavuz: Şer’î Uyumlu Finansal Araçlara İlişkin Dış Kredi Değerlendirme Kuruluşları (ECAI) Tarafından Notların Tanınması	2008

Rehber İlke-2	Risk Yönetimi ve Sermaye Yeterliliği Standartları ile Bağlantılı Yönerge Kılavuzu: Emtia Murabaha İşlemleri	2010
Rehber İlke-3	Yatırım Hesabı Sahiplerine Kâr Payı Ödemesinin Düzenlenmesi Dair Kılavuz	2010
Rehber İlke-4	IFSB Sermaye Yeterliliği Standardı ile Bağlantılı Kılavuz (İFK'ların Sermaye Yeterlilik Oranında Alfanın Belirlenmesi İçin)	2011
Rehber İlke-5	Tekâfûl ve Re-Tekâfûl Teşebbüslerine İlişkin Dış Kredi Değerlendirme Kuruluşları (ECAIS) Tarafından Yapılan Derecelendirmelerin Tanınmasına İlişkin Kılavuz	2011
Rehber İlke-6	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlarda Likidite Riski Yönetimine Yönelik Sayısal Önlemlere İlişkin Kılavuz	2015
Rehber İlke-7	Şer'î Uyumlu Son Kredi Mercii Uygulamalarına Dair Kılavuz	2019

Tablo 28: IFSB'nin Yayınlamış Olduğu Standartların, Rehber İlkelerin ve Teknik Notların Konu ve Yıllara Göre Tasnifi

Kaynak: IFSB Resmî Web Sayfasındaki Bilgilerden Esinlenerek Hazırlanmıştır

IFSB, kurumsal yönetim, şeffaflık, piyasa disiplini ile ilgili standartları yayınlamak ve geliştirmek açısından AAOIFI'den -teknik konular açısından- ayrılmakta ve sektörel raporlamalarla kurumsal mimariyi dinamik bir şekilde gözetim altında tutma arzusundadır.⁹⁹⁰ IFSB standartlarında finansal riskler ayrıntılarıyla açıklanmış ve denetleme otoritesinin rolleri belirlenmiştir. Uluslararası standartlardan farklı olarak şer'î uyumlu ürün ve hizmetlerin özel yapısını ve içeriğini de ayrıntılarıyla açıklamaktadır.⁹⁹¹ Ayrıca şer'î uyumlu ürün ve hizmetlerdeki risklerin tanımlanmasında, ölçülmesinde ve bunlara risk ağırlıklarının (RW) atanmasındaki yaklaşımın da standartlaştırdığı görülmektedir. Bu çerçevede standartlar, IFSB kurumsal anlayışı çerçevesinde hissedar haklarını merkeze alan, şer'î uyumlu ve şeffaf finansal raporlama ilkeleri üzerine bina edilen bir görünümde. Hissedar yaklaşımıyla AAOIFI'den ayrılan (paydaş temelli) IFSB, kurumsal mimari içerisinde kalarak içe dönük bir yaklaşımla hareket etmektedir. Yayınladığı standartlar tüm İFE için değil ülkelerin denetim makamları ve politika yapıcılarına yöneliktir. Bu yaklaşımla hareket etmesinden dolayı adaptasyon konusunda AAOIFI'ye göre daha zayıf bir görünümde.

İFE'nin denetim makamlarına ve politika yapıcılarına yönelik yayınlanan IFSB standartları şeffaflık ve kurumsal disiplin için İFK'ların uyması gerek prosedürleri içermektedir. İFK'larda her türlü gizleme, dolandırıcılık veya yanlış beyanda bulunma teşebbüsünün önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Denetim sürecinde risk temelli bir yaklaşımı benimseyen IFSB, İFE için denetim sürecinde

⁹⁹⁰ "Global Islamic Finance Report 2019", s. 141.

⁹⁹¹ Romzie Rosman, Abdul Rahim Abdul Rahman, "The Practice of IFSB Guiding Principles of Risk Management by Islamic Banks: International Evidence", *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, c. 6, sy. 2 (2015), ss. 150-72.

uyulması gereken unsurları ve denetimi gerçekleştirecekler için denetimde uygulaması gereken prosedürleri açıklamıştır. Bu bağlamda bu standartların genel evreni, denetimsel inceleme sürecinde; sermaye yeterliliği, risk yönetimi, iç kontrolleri, şer’î denetimi ve kurumsal yönetişimi kapsamaktadır. Tekafül ve Re-Tekafül açısından da IFSB’nin geniş bir çerçevede ilgili endüstriyi standartlara kavuşturduğu görülmektedir. Tekafül operasyonları bağlamında yürütülen standartlaşma faaliyetleri IFSB’yi diğer kurumlardan farklılaştırmaktadır. Bu farklılık Malezya’nın tekafül sektöründe dünya İslami finans piyasasında öncü olma hedefleriyle de doğrudan ilgilidir.⁹⁹²

2.2.6. IFSB Standartlarının/Rehber İlkelerinin İFE İçin Fonksiyonu

IFSB, 2006 Aralık ayında temel amcı OECD ve BCBS tarafından yayınlanan standartları İslami finans endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılamak adına tamamlamak ve sadece İslami Finansal Hizmetleri (IIFS) sunan kurumlar için “Kurumsal Yönetişim Kılavuz İlkelerini” yayınlamıştır. İFK’nın bu ilkelerde dört önemli başlık altında düzenlendiği görülmektedir. Bunlar; İFK’ların genel yönetim perspektifi, İFE’nin paydaş hakları, İFE iş ve işlemlerinin şer’î uygunluğu ve İFK’nın finansal raporlamada şeffaflık ilkeleridir. Ayrıca bu dört başlık IFSB düzenleme ve denetleme yaklaşımının ana arterlerini oluşturmaktadır. IFSB bu ilkelerle, yönetim yapılarının ve süreçlerinin İFK için nerede ve niçin gerekli olduğunu belirtmekte ve en ideal yönetim uygulamalarını İFE’ye tavsiye etmektedir. Ayrıca İFE paydaşlarının yönetişim konusundaki bilgi düzeyini yükseltmede de İFK’lara rehberliği amaçlamaktadır.⁹⁹³

IFSB, standartlar aracılığıyla İFE paydaşlarının elini güçlendirmeyi ve iyi bir yönetim anlayışını da İFE içerisinde tesis etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda İslami finansın kurumsal mimarisini oluşturmada etkin bir rol oynamaktadır. IFSB, AAOIFI *yönetim standardı-6*’yı yayınlamasından çok kısa bir süre sonra İFK’lar için “yönetim ilkeleri kılavuzunu” yayınlarak İFE içerisinde etkinliğini sürdürme gayretinde olmuştur. IFSB, bu standartlarla; İFK’ların yönetimiyle ilgili temel kavramları ve ilkeleri belirlemeyi, paydaşların yönetişimden sorumlu olanlarının rollerini tanımasına izin vermeyi, gelecekte geliştirilebilecek uyum veya yönetim

⁹⁹² Abdul Rahman, “Shariah Audit for Islamic Financial Services”, ss. 133-46.

⁹⁹³ IFSB, *Guiding Principles of Corporate Governance for Institutions...*, s. S-1.

standartları için bir temel oluşturmayı ve mevcut standartları bütüncül bir yaklaşımla ele alarak birbiriyle ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır.⁹⁹⁴ Bu bağlamda öncü çalışmalar yürütmekte ve muadilleri ile: (i) İslami finans kurumlarının genel yönetim yaklaşımının çerçevelendirilmesi, (ii) yatırım hesabı sahiplerinin hak ve menfaatlerinin her sektörde korunması, (iii) İslam'ın ve şer'î ilkelerin İFE içerisindeki iş ve işlemlerde tam uyumu, (iv) yatırım hesapları açısından mali raporlamanın şeffaflığı konusunda ayrıştığı görülmektedir.⁹⁹⁵

2.2.7. IFSB ve Standartların Değerlendirmesi

Düzenleme ve denetleme açısından geleneksel finans sistemine, düzenleyici makamlara ve ilgili kurumlara uluslararası kurumların altyapı desteği sürekli olarak sağlanırken İFE için bu süreci ele alarak hizmet veren ve İslami finansın kurumsal mimarisini inşa etmede aktif rol oynayan uluslararası kuruluşlardan bir diğeri de İslami Finans Hizmetler Kurulu'dur (IFSB).⁹⁹⁶ IFSB, İslami finans endüstrisi, düzenleyici ve denetleyici otoriteler ve düzenleyici çerçeve ile ilgili kurumlar için düzenleme ve denetleme kapsamını/ilkelerini belirleyen standartlarla/rehber ilkelerle altyapı desteği sunmaktadır. Kurulduğu günden bu yana İslami bankacılık, sermaye piyasaları ve tekafül endüstrisi için standartlar, çalışma usul ve esaslar hakkında rehberler, çalışma raporları ile teknik notlar yayınlayarak İFE içerisinde etkin bir konum elde etmiştir.⁹⁹⁷

IFSB tarafından yayınlanan standartların odak noktası bankacılık ve tekafül endüstrisi ve bu sektörlerin ihtiyacını karşılar mahiyetteyken İslami sermaye piyasaları için bu durum aynı düzeyde değildir. Ayrıca İslami sermaye piyasalarının özellikle de fon yönetimi konusunda standartlar geliştirmesi gerekmektedir.⁹⁹⁸

IFSB, kendisine üye ülkelerin merkez bankaları ile organize olmuş yapısal organizasyon biçimiyle hâkim finansal sistem içerisinde İFE'nin değerlerini koruyarak iş ve işlemlerin yürütülmesi ve piyasa sistemine entegre olması için işlevsel bir rol üstlenmektedir. G-10 merkez bankaları yöneticileri tarafından yönetilen BIS çerçevesine atıfla IFSB'ye tam üye ülkelerin merkez bankası

⁹⁹⁴ Ginena, Hamid, *Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks*, s. 71.

⁹⁹⁵ Kasim, Salman, NuHtay, "Comparative analysis on AAOIFI, IFSB and BNM Guidelines", ss. 220-28.

⁹⁹⁶ IFSB, "Articles of Agreement" ss.7-11.

⁹⁹⁷ IFSB, "IFSI Stability Report '2020'", ss. 13-15.

⁹⁹⁸ COMCEC, *National and Global Islamic Financial Architecture: Problems...*, ss. 204-5.

yöneticilerinden oluşan formuyla IFSB'nin benzer bir yapılanmaya gittiği görülmektedir. Ayrıca IFSB, G10 ülkelerinin BIS'a göre, G-10 ülkelerinin dışındakilerin ise IFSB'ye göre ihtiyati ve etkin düzenleme çerçevesine atıfta bulunacağını ve böylelikle de finansal sistemde herhangi bir çatışmanın yaşanmamasını hedefleyen iddiası da bu benzeşmenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda IFSB, kendisini uluslararası iş birliğine açmış ve İFE'nin istikrarını sağlamak için bu iş birliği fırsatını değerlendirerek IMF, World Bank ve BIS gibi kuruluşlarla organize bağ kurma imkânını bulmuştur. Bu yönüyle hâkim finans sisteminin düzenleyici çevresi ile İFE arasında köprü kurarak etkin bir şekilde çalışmaktadır.⁹⁹⁹ Ayrıca İslami finansın uluslararası tanınırlığına ve diğer alanlarla iş birliği kurabilme beceresine katkı sağladığı da etkinliğinin bir göstergesidir. Bir diğer açıdan yayınladığı tekafül iş ve işlemlerine dair standartların ağırlıklı olması Malezya'nın İFE içerisinde önemli bir gelişim sağlayan tekafül piyasasında IFSB ile söz sahibi olmak istemesi şeklinde değerlendirilebilir. Bu anlamda küresel mimariye katkı sunan kuruluşların ardında yatan politik motivasyonlar ayrı bir incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Bazı yazarlar IFSB'yi, hâkim finans sisteminde üye ülkelerin merkez bankaları arası para transferlerinde aracı olmak görevini üstlenen Uluslararası Ödemeler Bankası'na (BIS) öykündüğü iddia etmektedir. Bu yönüyle IFSB, “İslami Basel Antlaşması” olarak organize olan bir kurum ve “İslami Uluslararası Bankalar Ödemesi” şeklinde değerlendirilen yapısıyla eleştirilmiş hatta gereksiz bile görülmüştür.¹⁰⁰⁰ Rol açısından ise İslami finans için ortaya çıkan düzenleyici çerçeve ihtiyacına İslam'ın değerlerine uygun bir alternatif sunmak yerine hâkim finansal sistemin yönetim yapılarını yeniden üreten bir görünüme sahip olan formuyla da eleştirilmektedir.¹⁰⁰¹ Ancak hem AAOIFI'nin hem IFSB'nin standartlar konusunda izlediği yöntem “başkaları tarafından geliştirilen standartlar yararlıysa ve İslami ilkelerle de çelişmiyorsa, başkalarının bittiği yerden başlamak zararlı değildir” yaklaşımıdır. Bu ise İslam ekonomisi açısından kabul edilebilir bir durum olduğundan bu eleştirilerin odağındaki IFSB'de bu metodu –yasal belgelerde ifade edilmese de- dolaylı olarak benimsemiş gözükmektedir. Bir diğer eleştiri ise -IFSB

⁹⁹⁹ Sultan, *A Mini Guide to Shari'ah Audit for Islamic Financial Institutions - A Primer*, ss. 41-42.

¹⁰⁰⁰ Ginena, Hamid, *Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks*, ss. 70-72.

¹⁰⁰¹ Kevin Bosi, Della Joy, “Issues and Challenges of Auditing In Islamic Financial Institutions”, ss. 15-20.

tarafından izlenen yol/yöntem göz önüne alındığında- İslam ekonomisinin ruhuna uygun daha adil bir ekonomik düzen yaratmak yerine, mevcut adaletsiz finansal yapıları yeniden üretmeye, meşrulaştırmaya ve böylece finansallaşmaya hizmet etme riskiyle karşı karşıya kaldığı yönündedir.¹⁰⁰² Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi İslami finans küresel mimari oyuncularının ve son 20 yıllık çalışmaların İslam ekonomisine ideal odaklı yaklaşımdan daha ziyade gerçekçi odaklı yaklaşımları doğal olarak hâkim finansın içerisinde var olma eğilimlerini ortaya çıkaracağından bu tür eleştiriler alternatifler getirmediği sürece temelsiz kalmaktadır.

IFSB, yapılan saha çalışmalarında İFE içerisinde uygulanabilirlik açısından da birçok zorluk alanına sahiptir. Örneğin Bangladeş özelinde yapılan saha çalışmasında İFE içerisinde IFSB standartlarının %52.50'sinin uygulanabilir olduğu tespit edilmiştir.¹⁰⁰³ Ayrıca bazı ülkelerde İFE içerisinde IFSB'nin AAOIFI'ye göre daha az adaptasyon oranına sahip olduğu da görülmektedir.¹⁰⁰⁴ İslam ülkelerinde AAOIFI ve IFSB standartlarına adaptasyonun önemi hala makul seviyede sistemleşmediğinden muhasebe/ finansal raporlama, yönetim /şer'î yönetim standartlarında yetersiz uyum ile beraberinde ortaya çıkan uyumsuzluk, operasyonel risk yönetiminde meydana gelen ikili çatışma ve şeffaflık ikili sistemlerin getirdiği sorunlardan ötürü istenilen düzeyde değildir.¹⁰⁰⁵ Bu nedenle, yayınlanan standartlarının Uluslararası Finans Kuruluşları tarafından tanınması ve İFE'ye düzenleyici çerçevede ivme kazandırılması için IFSB'nin proaktif bir şekilde çalışmalar yürüterek İFE'nin bu standartlara uyum düzeyinin iyileştirilmesi için küresel gayretler serimlemektedir. Ayrıca IFSB'nin İFE içerisinde etkinliğini ölçmek adına aşağıda ifade edilen hipotezler hem bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi hem de İFE'nin IFSB'ye uyum düzeyini ölçmede yardımcı olabilir.

- IFSB standartlarının diğer standartlar düzeyinde göreceli avantajı ne kadar yüksekse, IFSB standartlarının İFE içerisinde benimsenme olasılığı o kadar yüksektir.
- IFSB standartları İFE içerisindeki iş ve işlemlere ne kadar uyumlu olursa, IFSB standartları da o denli İFE tarafından kabul edilecektir.

¹⁰⁰² Mohd Ma'sum Billah, "Islamic Financial Services Board and Its Regulatory Functions in the Islamic Financial Industry", *Islamic Financial Products*, ed. Mohd Ma'sum Billah, Cambridge: Springer International Publishing, 2019, s. 73.

¹⁰⁰³ Ullah, Khanam, Tasnim, "Comparative compliance status of AAOIFI and IFSB standards", ss. 607-28.

¹⁰⁰⁴ Adel Sarea, Mustafa Hanefah, "Adoption of AAOIFI accounting Standards by Islamic Banks of Bahrain", *Journal of Financial Reporting and Accounting*, c. 11, sy. 2 (2013), ss. 131-42.

¹⁰⁰⁵ Nu v.dğr., "Towards Standardization of Shari'ah Screening Norms and Practices", ss. 23-30.

- IFSB standartları ne kadar karmaşıksa, İFE içerisinde benimsenme olasılıkları o kadar az olacaktır.
- IFSB standartlarının uygulanabilirliği ne kadar yüksekse, IFSB standartları o kadar İFE içerisinde benimsenecektir.
- IFSB muhasebe standartlarının gözlenebilirliği ne kadar fazlaysa, IFSB standartlarının benimsenme olasılığı o kadar yüksektir.

IFSB göreceli avantaj, uyumluluk, karmaşıklık, uygulanabilirlik ve gözlenebilirlik açısından yukarıdaki hipotezlere dayalı bağımsız değişken ilişkisiyle İFE içerisinde incelendiğinde genel anlamda olumlu etkiye sahip olduğu ifade edilse de¹⁰⁰⁶ bu standartların ülkelerin “yasal çerçeve uygulama alanı” içerisinde zorunlu olmaması bahsedilen olumlu etkinin gözlemlenmesini zorlaştırabilir.

IFSB’nin geçerli olan uluslararası standartlar açısından görece avantajlı konumunun net olmadığı görülmektedir. Malezya ve Endonezya dışındaki hiçbir ülkede bu standartların tam adaptasyona sahip olmaması görece avantajlı konumunu zayıf bırakan izlenimini vermektedir. Ayrıca Pakistan gibi ülkelerde politik ortam ve kamusal tabanın olumlu havasına rağmen hukuki çerçevede yargı alanları içerisinde yerleşik hale gelerek konum elde edememesi (ikili sistemin uyumsuzluğu gibi) de görece avantajlı durumun oluşmasına engel teşkil etmektedir. Malezya ve Endonezya’da IFSB standartlarının İFE tarafından benimsenme oranının diğer ülkelere göre yüksek olması ve avantajlı bir konum elde etmesi Malezya’da BMN, Endonezya’da Endonezya Ulema Meclisi (MUI) tarafından piyasa oyuncularının üst bir otorite ile teşvik edilmiş olmasındandır.¹⁰⁰⁷

IFSB, uyumluluk açısından İslami finansın temel ilkelerine genel anlamda uygunluk göstermekle birlikte finansallaşmanın getirdiği problemlerden ötürü bazı sözleşme türlerinde şer’î riskleri ve fihhi sorunları barındırmaktadır. Sukuk ve teverruk işlemlerinin Malezya gibi ülkelerde yaygın bir finansman aracı olarak kullanılmasında IFSB’nin doğrudan ve dolaylı olarak katkısı vardır. Ancak diğer finansal işlemlerin uygunluğunda bir sorun gözükmemektedir. IFSB finansallaşma eğiliminden ve standartlaştırdığı sözleşme türlerinin şer’î risk ve uygunluk sorunlarına karşı 2018 yılından itibaren yöneltilen eleştiriler, geri dönütler ve

¹⁰⁰⁶ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, ss. 267-77.

¹⁰⁰⁷ Afrasiab Ahmed Rana, Waqar Ahmad Janjua, “Sharī‘ah Governance in Islamic Banking Industry: A Critical Review”, *SSRN Scholarly Paper*, Rochester, NY: Social Science Research Network, 19.09.2020.

değerlendirmeler sayesinde revize ederek aksaklıkları düzeltme arzusuyla hareket etmektedir.¹⁰⁰⁸

IFSB standartlarının karmaşıklık açısından risk yönetimi çerçevesi haricindeki alanlarda olumsuz bir etkisi görülmemektedir. Anlaşılabilirlik ve yorumlara sınırlılık açısından standartlar ideal düzeydedir. Ancak risk yönetiminin genel yapısının İslami finans sistemi içerisindeki farklılıkları bu standartların karmaşıklık sorununu beraberinde getirmektedir. Risk yönetimi ve sermaye yeterliliği standartları ile bağlantılı yönergeyi bu karmaşıklığı gidermek adına 2015 yılında yayınladığı rehber ilke-2 ile gidermeye çalışan IFSB, 2005 yılında yayınladığı risk yönetimi ve sermaye yeterliliği standartının uygulanmasında yaşanan güçlükleri gidermek ve anlaşılır hale getirmek arzusundadır.¹⁰⁰⁹ Yine 2016 yılında yayınladığı teknik not ile de kredi, piyasa, getiri oranı ve likidite riskleri ile olasılık analizini düzenleme yoluna giderek bu boşlukları doldurmaya çalışmıştır.¹⁰¹⁰

IFSB standartlarının gözlenebilirlik açısından değerlendirildiğinde uygulama süreçleri İFK'ların kendilerine bırakıldığından genel anlamda üst bir merci tarafından izlenmesi söz konusu değildir. IFSB bu standartların İFE içerisindeki etkinliğine dair tüm unsurları gözlenebilirlik açısından ele almamaktadır. Ancak standartların mevcut yargı çerçeveleri ve kurumsal prosedürler etrafında gözlenebilir olması doğrudan IFSB ile ilgili olmadığından makul karşılanabilir. Bunun için ülkelerin yargı çerçevesi içerisinde üst bir merciye standartların gözetim yetkisi verilmelidir.

IFSB standartları açısından en önemli zorluk alanı uygulanabilirlik ve yaygın etkinin sağlanmasıdır. Küresel anlamda İFE içerisinde hem adaptasyonun azlığı hem de yargı çerçevesinde mevcut olan sorunlar uygulanabilirlik açısından standartların etkinliğini de azaltmaktadır. Ülke bazında yapılan saha çalışmalarında uygulanabilirliği AAOIFI'ye nazaran daha yüksek bir orana tekabül etse de -teorik açıdan- mevcut uygulamalarda bu oran -pratik açıdan- düşük düzeyde seyretmektedir.

¹⁰⁰⁸ IFSB, "The IFSB Issues Revised Compilation Guide on Prudential and Structural Islamic Financial Indicators 2019", 2019.; https://www.ifsb.org/preess_full.php?id=514&submit=more

¹⁰⁰⁹ IFSB, *Guidance Note in Connection with the Risk Management...*, ss. 1-3.

¹⁰¹⁰ IFSB, *The User Guide for TN-2 provides additional guidance on use of the five stress-testing templates*, s, ss. 1-2.

IFSB standart ve rehber ilkelerin İFE içerisinde başta hukuk birliğinin tesis edilmesi, uluslararası piyasada yaşanan ikili sistemin getirdiği zorlukları azaltması, paydaş beklentilerini ifade eden güven, şer'î uyum ve istikrarın İFE'ye kazandırılması noktasında katkılarının olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ortaya koyduğu kurumsal organizasyon yapısıyla İslami finansın küresel mimarisinin oluşumunda öncülük eden bir kurum olduğu anlaşılmıştır.

2.3. Uluslararası İslami Sermaye Piyasaları Kurulu (International Islamic Financial Markets: IIFM)

Uluslararası İslami Finans Piyasası Kurulu (IIFM), İFE'nin İslami sermaye ve para piyasaları segmentine odaklanan ve öncelikle İslami finansal ürünlerine dair sözleşme ve dokümanlar ile ilgili süreçlerin küresel düzeyde standardizasyonunu araştıran ve elde ettiği verilerle de sözleşme konusunda standart belirleyen küresel bir kuruluştur.¹⁰¹¹ IIFM, şer'î uyumlu finansman geliştirmek, kurumsal ve ticaret finansmanı işlemlerinde İslami finans araçlarının uygulanması için rehberlik etmek ve ikincil piyasa menkul değer işlemlerinin faal hale gelmesini teşvik etmek amacıyla 2002 yılında Emirlik Kararnamesi ile Manama merkezli kurulmuştur.¹⁰¹² İFE için hem uluslararası piyasalarda hem de kendi içerisinde geçerli olacak ortak bir sözleşme dili oluşturmak amacıyla “tek tip sözleşme standartları” yayınlayan Uluslararası İslami Sermaye Piyasaları, (IIFM) çalışma alanı olarak bu yönüyle diğer kurumlardan ayrılmaktadır. İslami likidite yönetimi, İslami riskten korunma ve İFE ile ilgili alt yapı gereksinimleri konusunda yayınladığı standartlarla da diğer kurumlarla benzeşmektedir. İFE için sözleşme alt yapı desteği sunan IIFM, İslami finansın küresel mimarisi açısından önemli bir destek sunan küresel organizasyonlardandır.¹⁰¹³

IIFM Kurumsal Yapısı ve Üyelik Statüleri

IIFM üyelik yapısı kurucu, asil (politika yapıcı), tam, ortak ve gözlemci üyeler olmak üzere beş kategoride ele alınmıştır. Kurucu üyeler IIFM kuruluş anlaşmasına imza atan altı üyeden meydana gelmektedir. Bunlar; Bahreyn Merkez

¹⁰¹¹ Erhan Akkaş, “Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu”, Araştırma Raporu, Ülke Raporları 1 İstanbul: İKAM, 2017, s. 7.

¹⁰¹² Kingdom of Bahrain, “Amiri Decree: International Islamic Financial Market”, 2002, <https://www.iifm.net/about-iifm/amiri-decree/>.

¹⁰¹³ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, s. 28.

Bankası (Bahreyn Para Ajansı), İslam Kalkınma Bankası, BNM (Labuan Malaysia tarafından temsil edilmektedir), Endonezya, Sudan Merkez Bankası ve Brunei Darussalam Para Otoritesi (Brunei Sultanlığı Maliye Bakanlığı)'dır. Kurucu üyeler, IIFM yönetim kurulunun daimi üyeleridir. Kurucu üyeler IIFM yönetim kurulunda temsil edildikleri gibi aynı zamanda IIFM icra kurulu veya IIFM'in dokümantasyon ve standardizasyon sürecinde oluşturulan IIFM çalışma gruplarında da görev alabilirler.¹⁰¹⁴

Asil üyeler, üye ülkelerin düzenleyici otoritelerinden ve İFK'larından oluşmaktadır. Asil üye, yönetim kurulu (kurucu üyeler) tarafından üç (3) yıllık süre için IIFM yönetim kurulu'nda görev yapmak üzere seçilmektedirler. Ayrıca, IIFM'in dokümantasyon ve standardizasyon süreçlerinde, IIFM icra kurulunda veya IIFM'in oluşturduğu çalışma grubunda görev alabilirler.

Tam üyeler, genel olarak İslami finans kurumları ve İslami finans hizmetleriyle ilgilenen diğer kurum ve kişilerden oluşmaktadır. Tam üyeler, IIFM yönetim kurulunda iki (2) yıl süreyle görev yapmak üzere yönetim kurulu tarafından seçilirler. Ayrıca diğer üyeler gibi IIFM'in dokümantasyon ve standardizasyon süreçlerinde, IIFM yürütme komitesinde veya IIFM'in oluşturduğu çalışma grubunda görev alabilirler.

Ortak üyeler, İslami finansal hizmetleriyle ilgilenen tüm kurumlar için geçerli bir statüdür. Ortak üyeler IIFM yönetim kurulunda temsil edilmezler. Ancak davet üzerine bu toplantılara katılabilirler. Ortak üyeler, IIFM'in inisiyatifleri doğrultusunda alacağı kararlarda oy hakkına sahiptir. Yönetim kurulu ve IIFM'in politikaları ile ilgili konularda oy kullanma hakkına sahip değildirler. Ortak üye, IIFM'in oluşturduğu çalışma grubunda görev alabilirler.

Gözlemci üyeler, İslami finans hizmetleriyle ilgilenen kurumlardan oluşmaktadır. Gözlemci üye, IIFM toplantılarına, yıllık genel kurul toplantılarına davet yoluyla katılabilir ancak oy hakkı yoktur. IIFM'in tüm dokümantasyon ve standardizasyon projelerinde oluşturduğu çalışma grubunda görev yapmak üzere görev alabilirler.

¹⁰¹⁴ IIFM, "IIFM Membership Categories", IIFM, t.y., <https://www.iifm.net/membership/members-types/>.

IIFM ana yönetim birimi, başkan, genel sekreter ve bir de baş direktör olmak üzere toplam 3 kişiden meydana gelmektedir. IIFM'in icrai ve işlevsel yönden yönetilmesini sağlayan yönetim kurulu 14, icra kurulu ise 7 kişiden meydana gelmektedir. Ayrıca IIFM'in bünyesinde aşağıdaki hususlarda organizasyon sürecine katkı sunan müstakil şer'î danışma kurulu bulunmaktadır.¹⁰¹⁵

- Şer'î kaynaklarla ilgili tüm materyalleri, yapıları, belgeleri, kararları gözden geçirerek IIFM'in iş ve işlemlerinin şer'î kural ve ilkelere uygun olmasını sağlamak.
- IIFM ana sözleşmelerinin ve ilgili belgelerin şer'î kural ve ilkelere uygunluğunu sağlamak.
- Şer'î konularda IIFM'e gerekli rehberliği sağlamak ve tavsiyelerde bulunmak.
- IIFM projelerinin geliştirilmesinden lansman sürecine kadar en erken aşamalardan başlayarak süreçte aktif bir katılımcı olmak.
- Gereken durumlarda diğer şer'î kurullar ile çalışmak.

IIFM organizasyon açısından değerlendirildiğinde standart belirleyen diğer kuruluşlara göre daha sade bir görünümde. Yönetimin, kurullar üzerindeki etkisi ile kurulların organizasyonu biçimlendiren çalışma usul ve esasları belirgin olmadığından daha çok şirket örgütlenmesine benzemektedir.

IIFM'in Kurumsal Hedefleri, Amaç ve Fonksiyonu

2002 yılında Bahreyn'de IDB, Brunei Maliye Bakanlığı, Endonezya Merkez Bankası, Malezya Lobuan Finansal Hizmetler Otoritesi, Bahreyn ve Sudan Merkez Bankalarının girişimleri ile kurulan IIFM, kâr amacı gütmeyen ve İFE için sözleşme standartı alt yapı hizmetleri sunan bir kuruluştur. IIFM'in paydaşları; finansal endüstri, İslami finans sermaye piyasaları ve düzenleyici otoritelerdir. IIFM bu paydaşlardan finansal endüstriye, sermaye ve para piyasalarına, finansal ve ticari şirketlere ihtiyaç duydukları standart sözleşme ve dokümanlar hazırlamaktadır. Düzenleyici otoritelerle finansal kuruluşları, hukuk şirketlerini, borsaları, kurumsal birlikleri ve alt yapı hizmeti sunan kurumları ortak bir platformda buluşturarak İFE'nin ihtiyaç duyduğu alanlarda projeler üretmek, çalışma grupları oluşturmak ve koordinasyon sağlamak gibi hizmetler de vermektedir. Bu yönüyle İslami finans hizmetlerine dair tüm çevreleri (Merkez Bankaları, düzenleyici otoriteler ve finans sektörü) sürece dâhil ederek İslami finans iş ve işlemlerini finansal piyasalarda

¹⁰¹⁵ IIFM, "Shari'ah Board – International Islamic Financial Market", (27.08.2021), <https://www.iifm.net/about-iifm/shariah-board/>.

uyumlu hale getirmeyi, uygulamada birliği tesis etmeyi ve hukuki reformlar açısından etkin olmayı hedeflemektedir.

IIFM Standartları

IIFM, yukarıda zikredilen genel amaçlara/hedeflere sahip olmakla birlikte yoğunlaştığı temel alan ise sözleşmeler ve özellikle de sukuk alanında İFE'nin ihtiyaç duyduğu teknik bilgilerdir. IIFM'in sukuk alanında sektörün güncel gelişmelerini, sorunlarını ve bunlara dair çözüm önerileri sunan sukuk raporları düzenli olarak paydaşlara rehberlik maksadıyla yayınlanmaktadır. Tüm bunlarla birlikte IIFM, İslami finans piyasalarında uyum tesis etmesi amacıyla 2008' yılından itibaren aşağıdaki alanlarda 14 adet standart yayınlamıştır:

Standart No	Standart Konusu	Yılı
IIFM-1	Hazine Yatırımları Ana Sözleşme Standartı	2008
IIFM-2	ISDA/IIFM Tahawwut (Riskten Korunma: Hedging) Ana Sözleşme Standartı	2010
IIFM-3-4	ISDA/IIFM Mubadalatul Arbaah (İslami Kar Oranı Takas) Standart Ürün Şablonları	2012
IIFM-5	Bankalar Arası Kredilerde Sınırsız Ana Yatırım Wakalah Sözleşme Standartı	2013
IIFM-6	Teminatlı Ana Murababah Sözleşme Standartı	2014
IIFM-7	ISDA/IIFM Döviz Kuru Dalgalanmalarından Korunma (İslami Çapraz Döviz Swapı) Standart Ürün Şablonu	2015
IIFM-8-9	ISDA/IIFM Döviz Kuru Dalgalanmalarından Korunma (İslami Döviz Forward) Sözleşme Standartı	2016
IIFM-10	ISDA/IIFM Nakit Teminat için Kredi Destek Senedi Sözleşme Standartı	2017
IIFM-11-12	IIFM-BAFT Ticaret Finansmanı İşlemleri için Ana Katılım Sözleşmeleri "MPA Standartları" (Fonlu ve Fonsuz)	2019
IIFM-13	Sukuk Standartları İcare Sukuk Dokümantasyon Şablonları	2020
IIFM-14	Sukuk Standartları: Mudaraba Sukuk Dizi -1 Standart Belgeler Şablonu	2021

Tablo 29: IIFM Standartları

Kaynak: IIFM

İFE küresel mimarisinde IIFM'i gündeme taşıyan en önemli unsur sermaye piyasaları ve özellikle de türev piyasalarda faaliyet göstererek İslami finansın finansallaşma trendine ivme kazandıracak çalışmalar yapmasıdır. IIFM, ISDA (International Swaps and Derivatives Association: Uluslararası Swap ve Türev Ürünler Birliği) ve ICMA (The International Capital Market Association: Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği) ile sermaye ve para piyasası işlemleri için şer'î uyumlu ana sözleşmeler/belgeler üzerinde çalışarak küresel işbirliğini hedeflemekte ve İFE'nin küresel piyasalarda türev ürünlerine adaptasyonu konusunda hizmet vermektedir.¹⁰¹⁶ Farklı iki hukuki çerçevenin (ISDA ve IIFM)

¹⁰¹⁶ Ismath Bacha, Mirakhor, *Islamic capital markets*, s. 78.

yapılan anlaşma ve işbirlikleri ile uyumlaştırılma eğilimi IIFM'in faaliyetlerinde göze çarpan bir husustur. IIFM standart anlaşmaları, uyum prosedürleri ve kurumlara yönelik politikalarla İFE'nin dokümantasyon ve standardizasyonunda geleneksel finans işlemlerine doğrudan alternatif üreten bir görünüm vermektedir. Bu bağlamda İFE'ye özgün katkıdan daha çok var olanları finansal sistemle uyumlaştırma çabasında olduğu söylenebilir.

IIFM 2010 yılında ISDA ile “Emtia Murabaha” işlemi için ortaklaşa kurulan ISDA/IIFM *Tahawwut Temel Anlaşmasında* İFE'ye türev piyasalarda hizmet sunmak için ilk kez yasal çerçevede bir araya gelmiştir. Şer'î ilkelere uygun ve riskten korunma eylemlerini içeren bu anlaşmayla iki taraf arasındaki yasal ve krediye dayanan ilişki de kurulmuştur. IIFM/ISDA arasındaki bu iş birliğinin ardındaki motivasyon, sektör içerisinde gelen şer'î uyumlu ürünler ve riskten korunma eylemlerinin etkin piyasa kriterleri ile yürütülmesi çağrısına yanıt vermektedir. Bu talep ve müteakip gelişmeler çerçevesinde ISDA, talebi karşılamak ve konuyu tartışmak için bir çalışma grubu kurmuş ve bu çalışmaların ana eksenini de piyasa odaklı yaklaşımlarla İFE'nin uyumlaştırılması olmuştur. Bu çalışma grubu, İslami yargı alanlarındaki ilgili taraflarla tezgâh üstü türev işlemlerinde ticareti sözleşmeler/belgeler, yasal ve düzenleyici konuları ele alarak IIFM ile ISDA iş birliğinin kurulmasında etkin olmuştur.¹⁰¹⁷

ISDA, 2010 yılında yapılan bu anlaşmadan yola çıkarak ve sektör için “şer'î riskleri azaltma çerçevesi” bağlamında Mart 2012'de ISDA/IIFM “mubadalatul arbaah (kâr oranı takası) ürün standardını” yayınlamak için IIFM ile bir kez daha işbirliği yapmıştır.¹⁰¹⁸ Bu işbirliği sonucunda IIFM, 2013 Aralık ayında “Tahawwut Yönetim Anlaşmasının” uygulanabilmesi için sırasıyla BAE, İngiltere, Singapur ve Malezya hukukunu içeren yasal çerçeve taslağının yayınlanmasının yanı sıra şer'î riskten korunma ve İslami likidite yönetimi için ek standartlar ve yönergeler yayınlanacağını beyan ederek çalışma alanını genişletmiştir. Bu bağlamda IIFM/ISDA, İslami vadeli döviz işlem standartı, çapraz kur swap standartını yayınlarak kar oranı değişimi ürün standartını yayınlama sürecini de

¹⁰¹⁷ Rizvi Syed Aun R., Nafis Alam, *Islamic Capital Markets: Volatility, Performance and Stability*, ed. Nafis Alam, Syed Aun R. Rizvi, 1st ed. 2016 Cham: Springer International Publishing; Imprint: Palgrave Macmillan, 2016, ss. 10-11.

¹⁰¹⁸ “IIFM and ISDA Launch Mubadalatul Arbaah (MA) Profit Rate Swap (PRS) Product Standard – International Swaps and Derivatives Association”, (29.05.2021), <https://www.isda.org/2012/03/27/iifm-and-isda-launch-mubadalatul-arbaah-ma-profit-rate-swap-prs-product-standard/>.

başlatmıştır.¹⁰¹⁹ Bu işbirliği ve yayınlamış olduğu standartlarla IIFM, İFE'nin küresel finans sistemi içerisinde tanınmasında, küresel finans kuruluşlarının İFE ile işbirliği kurmasında köprü görevi üstlenmektedir. ISDA ile IIFM arasındaki iş birliğinin işlevsel/sürdürülebilir olması için İslami finans sektörü oyuncularının ürün ve hizmetler konusunda yayınlanan standart sözleşmelere ve dokümantasyona daha fazla uyum sağlayarak adapte olması gerekmektedir.¹⁰²⁰

IIFM 2010 yılında yapmış olduğu “Tahawwut Master Agreement” anlaşmasıyla finansallaşma içerisinde orta yolu bulmayı ve türev piyasalarındaki çıkmazların üstesinden gelinebileceğini iddia etmektedir. Geleneksel türev piyasalarının İslam hukukunun genel ilkeleriyle uyumlu olmamasına rağmen yine de bu engellerin türev piyasalara ve ürünlere İslam fıkhnının geniş mezhep görüşlerinden faydalanılarak “fıkhi mühendislik” yoluyla çözümler sunulabileceğini ileri sürmektedir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki İFE içerisinde uygulanan türev ürünlerin konvansiyonel finans sisteminde kullanılan türev araçlara İslamileştirilme losyonu ile benzetildiği gerçeği unutulmamalıdır. Türev ürünlerin modern finans sistemindeki kilit ve yıkıcı rolü göz önünde bulundurulduğunda bunların şer’î uyum alternatifleri (mühendislik) ile İFE içerisinde adaptasyonunun sağlanması İslam ekonomisinin arzularıyla birebir çelişmektedir.¹⁰²¹ IIFM tarafından şer’î uyumlu türev ürünlerin oluşturulması İslami finans sektörünün genel refahı (maslahat) ve geleceği için bazı yazarlar tarafından kurumsal bir sorumluluk ve de zorunluluk olarak görüldüğü de¹⁰²² bu durum İslam ekonomisinin felah anlayışı açısından uygun gözükmemektedir. Ancak bunlara rağmen IIFM, İslami finansın bir finansman kaynağı olarak büyümesini/gelişmesini sağlamak ve yapısal uyumsuzlukların metodik olarak ele alınabilmesi için paralel bir piyasanın konvansiyonel türev piyasası ile bir arada var olabileceği umuduyla şer’î ilkeleri de ihlal etmeyecek şekilde çaba ve gayretlere matuftur.¹⁰²³

İslami finans endüstrisinin küresel anlamda dikkat çeken büyümesine rağmen piyasa odaklı yaklaşımlar bağlamında istenilen düzeyde olmaması, hızla değişen

¹⁰¹⁹ “ISDA/IIFM 2017 Credit Support Deed for Cash Collateral (VM)–International Swaps and Derivatives Association”, (29.05.2021), <https://www.isda.org/book/iisda-iifm-2017-credit-support>

¹⁰²⁰ Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, s. 28.

¹⁰²¹ Priya Uberoi, Ali Rod Khadem, “Islamic Derivatives: Past, Present, and Future”, *Islamic Capital Markets: Products and Strategies*, ed. M. Kabir Hassan, Michael Mahlknecht, UK: John Wiley & Sons, 2011, ss. 148-49.

¹⁰²² Zaman, Asutay, “İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma”, ss. 179-200.

¹⁰²³ Uberoi, Khadem, “Islamic Derivatives: Past, Present, and Future”, s. 167.

finansal ve küresel piyasa ortamında yatırımcıların değişen talepleri doğrultusunda ürün geliştirme ve inovasyon ihtiyacı, İFK'ların gereksinimi olan likidite sorunu, yönetim yapısı, yasal düzenlemeler ve gerekli olan alt yapı desteklerinin yeterince sunulamaması, piyasa uygulamalarının ve sözleşmelerin standardizasyonu ve kodlanması ihtiyacıyla doğrudan ilgilidir. Bu ihtiyaçların bir kısmını karşılamak adına kurulan IIFM, yayınladığı sözleşme standartları ve küresel finans kurumları ile iş birliği sürecindeki rolü ile İFE'ye finansallaşma çerçevesinde katkı sunmaktadır.¹⁰²⁴

IIFM'in kurumsal amacının yayınladığı yasal belgelere göre İslami finans araçlarının uluslararası ikincil piyasada işlem görmesini kolaylaştırmak, İslami finans araçlarının sınır ötesi kabulünü önemli ölçüde artırmak ve küresel finans piyasalarında yer almak arzusudur. Müslüman ülkeler arasındaki iş birliğini piyasa işlemleri ile güçlendirme iddiasında bulunan IIFM, Körfez sermayesi ile Güneydoğu Asya İslami finans sermayesini küresel piyasalara taşımaktan öteye geçemediğinden Müslüman ülkeler arasındaki iş birliğini sağlama iddiası tutarlı gözükmemektedir.¹⁰²⁵

IIFM, İslam ekonomisinin hedeflerini gerçekleştirme ve sosyal sorumluluk anlayışını tesis etme açısından finansallaşmanın gölgesinde kalan kurumsal bir mimari işleyişe hâkim olduğu ve IIFM'in şer'î uyumlaştırma faaliyeti ile legal-rasyonel işleyişe hâkim kurumsal bir kültür yapısına sahip olduğu söylenebilir.

3. DERECELENDİRME ALT YAPI HİZMETİ SUNAN KURULUŞ: ULUSLARARASI İSLAMİ DERECELENDİRME AJANSI (IIRA)

Yaklaşık 150 yılı aşkın süreden beri finansal piyasalar açısından sistemin en önemli unsurlarından birisi olarak görülen derecelendirme kuruluşları sağladığı sistemsal faydaların yanısıra son dönemde yaşanan küresel krizlerde dünya ekonomisini zarara uğratan yönüyle ağır eleştirilere uğramış ve bu bağlamda ciddi revizyonlara gidilmiştir. Derecelendirmenin güvenilirliğini ve denetimin etkinliğinin yeniden yapılandırmak adına başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere dünya ekonomisinde bu alanda yapısal bir dönüşüm başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte İFE için de önemli bir gereksinim olarak görülen derecelendirme kuruluşları

¹⁰²⁴ IIFM, "IIFM Annual Report 2019", Bahrain: IIFM, 2019.

¹⁰²⁵ IIFM, "Brief on IIFM Standards – International Islamic Financial Market", (25.08.2021), <https://www.iifm.net/standards/brief-on-iifm-standards/>.

uluslararası piyasalarda iş ve işlemlerine yön vermesi, düzenleme ve denetlemenin etkinliğinin İFE içerisinde sağlanması adına Uluslararası İslami Finans Derecelendirme Ajansı (IIRA) kurulmuştur.

İslami finans endüstrisi için etkin ve istikrarlı bir finansal sistemin oluşturulmasının ön şartlarından birisi de piyasa disiplini. Piyasa disiplininin tesis edilmesi için harici derecelendirme sistemleri, muhasebe ve finansal raporlama standartları, firmalara, yatırımcılara, bankacılara ve düzenleyici mekanizmalara bilgi erişiminin iyileştirilmesi hayati bir önem arz etmektedir. Finansal açıdan bir kurumun iyi bir dereceye sahip olması diğer kurum ve yatırımcılardan fon toplayabilmesi için önemlidir.

İslami finans kurumları, fonlarını kâr-zarar paylaşımı temelinde piyasadan toplayan yapılardır. Toplanan bu fonlar, fon sahipleri tarafından -tüm riskleri ve getirileriyle- yatırımcı ve İFK arasında adil bir şekilde paylaşılacağı beklentisiyle bu kurumlara yatırılmaktadır. Ayrıca İslami finans kurumlarının; sadece Müslüman ülkelerle sınırlı olmaması, hızlı bir şekilde küresel piyasalarda yer edinmesi, İslami finans kurumlarının özelliklerini veya risk profilini tam olarak kavrayamayan uluslararası kurumlar ve düzenleyici otoritelerle ilişki kurmak zorunda kalması derecelendirme yaklaşımıyla kendilerinin akredite edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bir diğer açıdan sukuk gibi ikincil piyasa işlemlerinin İslami finans ürünleri içerisinde -sermaye piyasalarında- oldukça gelişmiş olması da derecelendirme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. İkincil piyasa işlemlerinde yer edinebilmek için hem ihraççıların hem de enstrümanların yapısal risklerinin derecelendirilmeyle ortaya konulması piyasa ürünlerinin doğru bir şekilde fiyatlandırılmasında ve aktif olarak işlem görmesinde ön koşul mesabesindedir.¹⁰²⁶

İslami finans endüstrisinin yukarıda zikredilen gerekçelerden hareketle 2002 yılında Bahreyn’de IDB öncülüğünde kurulan IIRA, sukuk vb. gibi diğer İslami finans sermaye piyasası ürünlerini İslami ilkelere göre derecelendirmek suretiyle hizmet veren ve İFE içerisinde amaç/kapsam açısından bu yönüyle tek olan kuruluşur.¹⁰²⁷ IIRA, İFK ve İslami finans sermaye piyasası ürünlerinin uluslararası arenada karşılık bulmasını sağlamak için çok taraflı kalkınma

¹⁰²⁶ Munawar Iqbal, “International Islamic Financial Institutions”, *Handbook of Islamic Banking*, ed. M. Kabir Hassan, Mervyn K. Lewis, Edward Elgar Publishing, 2007, s. 379.

¹⁰²⁷ “Global Islamic Finance Report 2019”, s. 142.

kurumlarına/bankalarına ve finans kuruluşlarına alt yapı destek hizmeti vermektedir. IIRA kredi derecelendirme faaliyetine ek olarak fiili sermaye piyasa faaliyetlerinin şer'î ilkelere uyumluluğunu ortaya koyan bilgi veri tabanını inceleyerek İslami finans endüstrisine bilgi alt yapısı sunmaktadır.¹⁰²⁸

2005 yılında faaliyetlerine başlayan IIRA, kuruluşuna katkı sağlayan kurumların sunduğu alt yapı destekleriyle çalışmakta ve bağımsız bir işleyişle hareket etmektedir. Bahreyn Merkez Bankası tarafından dış kredi derecelendirme kuruluşu olarak resmen tanınan IIRA, şer'î ilkelere uygun olarak İslami finans paydaşlarına referans noktası olmaktadır.¹⁰²⁹ IIRA'nın en önemli hissedarları arasında %27 oranında hissesiyle, İslami Özel Sektör Kalkınma Kuruluşu ve İslam Kalkınma Bankası bulunmaktadır. Geleneksel derecelendirme sistemlerine ek olarak İslami finans kurumlarının İslam hukukuna göre iş ve işlemlerinin uyumluluğunu da değerlendirerek bu alanda özgünlük kazanmaktadır.¹⁰³⁰ IIRA bu hizmetlerinin yanında İslami finans endüstrisi için belirli alanlarda analitik araştırma raporları da yayınlamaktadır. İslami finansın ve küresel finans dünyasının güncel gelişmeleri hakkında İFK'ya bilgi alt yapı desteği sunmaktadır.¹⁰³¹

IIRA, İslami finans kurumlarının ve İslami finans ürünlerinin şer'î uyum kapsamını değerlendirmekte ve akredite edilmiş kuruluşların finansal hizmet ve ürünleri ile ilgili verileri/bilgileri kamuoyuna açıklamaktadır. Ayrıca IIRA hem finansal ürünler hem de İslami finans sermaye piyasalarında ürün ihraççıları için daha fazla şer'î uyumu ve şeffaflığı sağlamak adına bir dizi derecelendirme kriterleri ile hizmet vermektedir. IIRA, derecelendirme hizmetlerinin yanında abonelerine özel *finansal veri portal hizmeti* ile İFK'ya derecelendirme ile ilgili eğitim programları da sunmaktadır.¹⁰³² Bu bağlamda IIRA, şu açılardan derecelendirme hizmetlerini yürütmektedir;

- Devlet (Ülke) Kredi Derecelendirmesi
- İhraççı Derecelendirmeleri
- Sukuk Derecelendirmeleri
- Tekafül Sektörü Mali Güç ve Güvence Derecelendirmeleri

¹⁰²⁸ Akkaş, “Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu”, s. 7.

¹⁰²⁹ Abul Hassan, Sabur Mollah (ed.), “International Islamic Financial Infrastructure Institution: IIRA”, *Islamic Finance*, kitap editörü Abul Hassan, Sabur Mollah Cham: Palgrave Macmillan, 2018, ss. 309-13.

¹⁰³⁰ IIRA, “The Islamic International Rating Agency”.

¹⁰³¹ Priya Uberoi, Ali Rod Khadem, “Islamic Derivatives: Past, Present, and Future”, *Islamic Capital Markets: Products and Strategies*, ed. M. Kabir Hassan, Michael Mahlknecht, UK: John Wiley & Sons, 2011, ss. 148-49.

¹⁰³² Faheem Ahmad, “IIRA's Approach to Ratings”, Maputo, Mozambique, 09.06.2015, <http://iirating.com/presentation.aspx>.

- Katılım Bankaları Kredi ve Güvence Derecelendirmeleri
- Şer'î Kalite Derecelendirmeleri
- Kolektif Yatırım Programı Derecelendirmeleri
- Yönetim Derecelendirmeleri
- Vakıf Hizmetleri Derecelendirmesi

Uluslararası tanınırlık açısından IIRA başta Bahreyn Merkez Bankası (CBB) olmak üzere Ürdün Merkez Bankası (CBJ) ve Türkiye Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından dış kredi derecelendirme kuruluşu olarak resmen tanımıştır. Ayrıca Körfez Ülkelerinden; Suudi Arabistan, Umman ve BAE ile Afrika Ülkelerinden; Sudan, Tunus, Güney Afrika ve Cezayir, Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerden Mısır, Lübnan ve Suriye resmi olarak IIRA'yı tanıyan ülkelerdendir.¹⁰³³

IIRA, dünyanın farklı ülkelerinden farklı finansal sektörlerle ve çok yönlü paydaş yapısıyla organize olmuş şekliyle kurumsal iş birliği açısından uluslararası bir görünüm arz etmektedir. Paydaşları arasında IDB, Suudi Arabistan İslami Finans Özel Sektör Geliştirme Kurumu (ICD), Malezya Derecelendirme Kurumu, Kuveyt Türk, Alabaraka Türk ve Ürdün, Malezya, Pakistan gibi diğer ülkelerden İslami finans kuruluşları bulunmaktadır. Teknik komite (2) ve derecelendirme komitesi (4) kuruluşun ana organizasyon arterini oluşturmaktadır. 6 kişilik yönetim kadrosu bulunmaktadır ve özel bir şirket gibi işlemektedir.¹⁰³⁴

IIRA, 2010 yılında İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) üye ülkeleri arasında işlem gören 28 kuruluşu içeren aynı zamanda da İslami sermaye piyasalarının nabzını tutan, bu kurumların finansal durumlarını nicel ve nitel analizlerle ele alarak detaylı bilgiler içeren araştırma raporunu ABD merkezli Dinar Standart organizasyonu ile iş birliği yaparak yayınlamıştır. Bu rapor, İslami finans sermaye piyasalarının ana omurgasını oluşturan sukuk, ve fon piyasaları ürünleri hakkında kurumların finansal durumlarını derecelendirmekte ve İslami finans sermaye akışının yönünü belirleyen mevcut durumunu özetleyerek analiz etmektedir.¹⁰³⁵

IIRA derecelendirme metodolojisi açısından yayınladığı yasal belgelerle kurumsal derecelendirme perspektifini detaylıca ele almıştır. IIRA ülke derecelendirmelerinin diğer uluslararası derecelendirme kuruluşları ile

¹⁰³³ IIRA, "The Islamic International Rating Agency".

¹⁰³⁴ IIRA, "Corporate Profile", (04.07.2021), <http://iirating.com/corprofile.aspx>.

¹⁰³⁵ Ayrıntılı bilgi ve raporlar için bkz: "DinarStandard - Growth Strategy Research & Advisory", *DinarStandard*, (02.06.2020), <https://www.dinarstandard.com/>.

kıyaslandığında oldukça olumlu ve iyimser bir görünüme sahip olduğu görülmektedir. Bu durum IIRA'nın metodolojisinden kaynaklanan yaklaşımlarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. IIRA'nın Türkiye derecelendirme notuna bakıldığında; Uluslararası İslami Derecelendirme Kuruluşu (IIRA), Türkiye Cumhuriyeti'nin uzun vadeli ve kısa vadeli döviz notlarını “BBB- / A3” olarak korumuş ve yerel para birimi notlarını da “BBB / A3” olarak belirlemiştir. IIRA, notların görünümü de “Durağan”dan “Negatif”e revize etmiştir. Ulusal Ölçek notları “AAA (tr) / A1+” olarak belirlenmiştir.¹⁰³⁶ Aynı tarihlerde (19 Şubat) Fitch Ratings, Türkiye'nin kredi notunu "BB-" olarak teyit ederken, kredi notu görünümünü "negatif"ten "durağan"a çevirmiştir. Diğer uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye derecelendirme notu da Fitch'in derecelendirmesine yakın seviyelerdedir. Moody's B2, S&P B+ notuyla görünümü negatif olarak teyit etmişlerdir. Yani Uluslararası derecelendirme kuruluşları yapmış oldukları bu derecelendirmelerle 2009 yılına kadar “yatırım yapılamaz”, 2009-2017 arasında “yatırım yapılabilir”, 2017'den günümüze kadar da “yatırım yapılamaz” seviyesinde derecelendirme yapmaktadırlar.¹⁰³⁷ IIRA ise 2008 yılından 2021'e kadar “BBB” seviyesinde derecelendirme yaparak Türkiye'yi yatırım yapılabilir olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda IIRA ile uluslararası kuruluşların derecelendirme yaklaşımlarındaki farklılık kurumsal anlayıştaki metodolojiden kaynaklandığı söylenebilir.

Organizasyonel yapı açısından ise diğer kurumsal mimari oyuncularına göre zayıf bir görünümdeydir. Kurumun çalışma usul ve esasları ayrıntılı bir şekilde kurumsal rollere göre belirlenmemiştir. Yönetim, yönetim kurulu ve icra komitesinin hangi alanlarda ne gibi yetkilere sahip olduğu kurumun yasal belgelerinde belirtilmemiştir. Genel işleyiş açısından (derecelendirme) uluslararası kurumların kavramlarını, derecelendirme sembollerini kullandıklarından benzeşim içerisinde olduğu söylenebilir. Sonuç olarak IIRA, İFE içerisinde derecelendirme alt yapısı sunan tek kurum olmaz özelliği ile önemli bir gereksinimi karşıladığı söylenebilir.

¹⁰³⁶ IIRA, “IIRA Affirms Ratings of Sovereign of Turkey”, IIRA, 2021, <http://iirating.com/levant.aspx>.

¹⁰³⁷ Turkey Credit Ratings by Years: <https://tradingeconomics.com/turkey/rating>

4. EĞİTİM, ARAŞTIRMA, RAPORLAMA VE ANALİZ YAPAN KURULUŞLAR

4.1. İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC)

Birleşmiş Milletler'den sonra 57 ülke ile nüfus açısından dünyada en önemli ikinci organizasyon olan İslam İşbirliği Teşkilatı 1969 yılında Fas'ın Rabat şehrinde kurulmuştur.¹⁰³⁸ Kuruluşundan bugüne kadar kendisinden beklenen potansiyeli istenilen düzeyde gerçekleştirememiş¹⁰³⁹ olsa da İslami finans endüstrisi için önemli bir organizasyondur. İslam Kalkınma Bankası (IDB), İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği: İSEDAK (COMCEC), İslami Araştırmalar ve Eğitim Enstitüsü (IRTI) ve İslami Bankalar ve Finans Kuruluşları Genel Konseyi (CIBAFI) İslami finans endüstrisinin bilgi alt yapısı başta olmak üzere birçok yönden destekleyen İİT'nin organik kurumları olduğundan İslam İşbirliği Teşkilatı çatı kuruluş olarak yapısal bir işleve sahiptir. Ayrıca İslam Kalkınma Bankası Grubu altında yer alan İslami Yatırım-İhracat Kredi Sigortası Kurumu (ICIEC), İslami Özel Sektör Kalkınma Kurumu (ICD) ve Uluslararası İslami Ticaret Fon Şirketi (ITFC) İFE'ye dolaylı olarak katkılarda bulunmaktadır.

4.1.1. İslam Kalkınma Bankası (IDB)

İslam Konferans Teşkilatına üye İslam ülkelerinin organizesi ile 1973 yılında maliye bakanları nezdinde alınan karar gereğince 20 Ekim 1975 yılında resmi olarak kuruldu. IDB, İslâm Konferansı Teşkilatı'na üye Müslüman ülkelerle diğer ülkelerdeki Müslüman azınlıkların ekonomik açıdan kalkınması, kültürel ve sosyal gelişmelerinin İslâmi ilkeler çerçevesinde desteklenmesi amacıyla kurulmuştur. İslami finans sektörünü genişletmek ve geliştirmek amacıyla İslami finansın kurumsal mimarisinin oluşumunda kurucu bir rol üstlenmiştir. İFE için temel altyapı kurumlarından olan IICRA, IIFM, IFSB ve IILM'in kuruluşunda da kilit rol oynamıştır.¹⁰⁴⁰ Ayrıca İslami finans endüstrisinin süreç içerisinde geliştirdiği vakıf finansmanı, yenilikçi yatırım ve destekleyici alt yapı fonlarının geliştirilmesinde,

¹⁰³⁸ 1969 yılında Hristiyan bir vatandaşın Mescid-i Aksa'yı kundaklama girişiminin akabinde İslam ülkelerinin başkanları BM nezdinde de temsil edilen İslam Konferans Örgütünü 1969 yılında kurdular. 2011 yılında yapılan zirvenin ardından örgütün ismi İslam İşbirliği teşkilatı olarak değiştirildi.

¹⁰³⁹ Turan Kayaoglu, *The Organization of Islamic Cooperation: Politics, Problems, and Potential*, London: Routledge, 2015, ss. 1-182.

¹⁰⁴⁰ İSEDAK, *Ulusal ve Küresel İslami Finans Mimarisi: İslam Ülkeleri için Sorunlar...*, ss. 29-30.

desteklenmesinde yürüttüğü projelerle öncülük etmektedir. Bu bağlamda İslam Kalkınma Bankasının yapısal işleyişi ve kurumsal yapısı şu şekildedir: İslam kalkınma bankasının en yüksek karar alma organı İslam Kalkınma Bankası Guvernörler Kuruludur. Guvernörler Kurulu, İslam Kalkınma Bankasına üye ülkelerin maliye veya ekonomi bakanlarından oluşur. İslam Kalkınma Bankasının yönetimi ise 14 üye ülkenin icra direktörleri ile üye ülkelerin merkezi yönetimi tarafından yetkilendirilmiş kişilerden oluşmaktadır.¹⁰⁴¹

İslam kalkınma bankasının İslami finans endüstrisinin ilgili alt yapı hizmetlerinde fon ihtiyaçlarını karşılamak adına yürüttüğü proje destekleri mahfuz olmakla beraber asıl işlevi İslam toplumunun sosyo-kültürel gelişimi, ekonomik kalkınması ve sosyal finans projeleri için etkin bir rol üstlenerek etkin sosyal sorumluluk anlayışını icra etmiş olmasıdır. Kuruluşundan günümüze kadar yaklaşık 350'ye yakın sosyal içerikli projeyi destekleyerek Müslüman ülkelere ciddi anlamda fon desteği sağlamıştır. İslam Kalkınma Bankası yukarıda ifade edilen kendisine bağlı kurumsal mimari oyuncuları ile şu faaliyetleri yerine getirmektedir:¹⁰⁴²

- Yoksulluğun azaltılması için kalkınma proje finansmanı,
- İslam ülkeleri ticari iş birliği kapasitesinin geliştirilmesi için teknik proje finansmanı,
- İslami finans sektör kuruluşlarına öz sermaye desteği,
- Vakıf yatırımlarına dair proje finansmanı,
- Üye ülkeler arasında ticaret ve iktisadi ilişkileri geliştirecek ticari yardım finansmanı,
- Doğal afetlerde acil yardım finansmanı,
- Yatırım ve ticaret kredileri için sigorta hizmet fon tedariki,
- İslami finans eğitimi için bursalar, eğitim projeleri ile üye ülkeler arasında özel ve kamu sektörü için danışmanlık hizmeti sunmak ve sağlamaktır.

4.1.2. İslami Araştırmalar ve Eğitim Enstitüsü (IRTI)

İslami Araştırmalar ve Eğitim Enstitüsü (IRTI), başlangıçta İslami bankaların araştırma ve eğitim alanındaki gereksinimlerini yerine getirmeye yardımcı olmak amacıyla 1981 yılında kurulmuş, resmi olarak 1983 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Ancak ilerleyen süreçte sadece İslami bankacılıkla kalmamış İFE'nin tüm sektörlerini de kapsayacak şekilde çalışma evrenini genişletmiştir. IRTI, İslam

¹⁰⁴¹ Ahmet Korkut Özal, "İslam Kalkınma Bankası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 2001, ss. 47-49.

¹⁰⁴² Fatih Güçlü, Metin Kiliç, "İslami Finansın Dünyadaki Gelişimi ve İslami Finansa Yön Veren Uluslararası Kuruluşlar Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, c. 16, sy. 1 (2020), s. 81,

İşbirliği Teşkilatı'nın üye ülkeleri başta olmak üzere üye olmayan ülkelerini de kapsayarak Müslüman toplulukların çeşitli ekonomik zorlukların üstesinden gelmelerine ve şu temel işlevler aracılığıyla kalkınma hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmaktadır:

Öncü Araştırmalar ve Ekonomik Analizler: IRTI, üye ülkelerinin karşılaştığı ekonomik ve kalkınma zorluklarını belirlemek için öncü İslam ekonomisi araştırmaları yaparak bilgi üretmektedir. IRTI, üye ülkelerin ekonomik zorluklara ve yoksulluğa etkin bir şekilde yanıt vermeleri için; kanıta dayalı karar almalarına, çeşitli güncel konular hakkında bilgi edinmelerine ve IDB liderliğindeki girişimler hakkında bilgi edinmelerine yardımcı olabilecek bilgi ürünleri üretmektedir.¹⁰⁴³

İnsan Değerinin Geliştirilmesi: IRTI; üye ülkelere İslam ekonomisi alanında faaliyetler yürütecek olan geleceğin bilgi liderlerini oluşturmada rehberlik etmekte ve girişimci kalkınma için finansal destekler sunmaktadır. Yenilikçi ve etkili öğrenme, eğitim ve sertifika programlarının oluşturulması yoluyla kurumların insan değerinin geliştirilmesine de yardımcı olmaktadır.¹⁰⁴⁴

Yenilikçi Bilgi Çözümleri: İslam ekonomisi ve finans ilkeleri doğrultusunda değer temelli, kapsayıcı ve sürdürülebilir büyüme sağlamak için fintech imkanlarını ve teknolojik yeniliklerini kullanarak hedef kitle ekonomisinin kritik bileşenlerini dönüştürmek için gayretler göstermektedir. Ayrıca bilgiye dayalı çözüm önerilerinin tasarımına ve yapılandırılmasına öncülük ederek kalkınmanın bir aracı olarak İslami fintek uygulamalarına yeni bir bakış açısı kazandırmaya çalışmaktadır.¹⁰⁴⁵

İslami Finans Ekosisteminin Geliştirilmesi: IRTI, İslami finans sisteminin yasal ve hukuki düzenleyici-denetleyici çerçevesinin geliştirilmesine yardımcı olmak için elverişli bir ortamın oluşturulması adına teknik yardımlar ve danışmanlık hizmetleri sağlamaktadır. Dünya çapında İslami finans endüstrinin profilinin oluşması ve kabulünün sağlanması için yardımcı olmak ve İslami finans sektörünün gelişimini destekleyen kapasite geliştirme ve farkındalığın artırılmasına İslam Kalkınma Bankası bileşenleriyle hizmet etmektedir. Ayrıca IRTI, İslami finans endüstrisinin sürdürülebilir büyümesi ve istikrarı/direnci için politikalar, standartlar,

¹⁰⁴³ IRTI, Dashboard, 2021, (07.12.2020), <https://irti.org/>

¹⁰⁴⁴ IRTI, Dashboard, 2021, (12.11.2020), <https://irti.org/>

¹⁰⁴⁵ IRTI, Dashboard, 2021, (12.11.2020), <https://irti.org/>

kılavuzlar, diğer araştırma ve yayınlarla İslami finans altyapı kurumlarına tavsiyelerde bulunmak suretiyle danışmanlık hizmeti vermektedir.¹⁰⁴⁶

Bilgi Yönetimi: IRTI, İslam Kalkınma Bankası Grubunu İslami sosyo-ekonomik kalkınma ve finansal piyasalar bilgisi alanında en iyi uygulama kurumu ve tercih edilen bilgi üreticisi olarak konumlandırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda IDB'yi bilgiye dayalı bir kuruma dönüştürmek için stratejiler, çerçeveler ve politikalar üretme gayretinde olup dış geliştirme ortakları, düşünce kuruluşları ve sivil toplumla işbirliği halindedir.¹⁰⁴⁷

İslam Ekonomisi ve Finansı Yayınları: IRTI, İslami finans endüstrisinin literatürüne de ciddi anlamda katkılar yapmıştır ve yapmaya da devam etmektedir. İFE'nin bilgi kaynağı olma ve ihtiyaç duyduğu alanlarda nitelikli bilginin üretilmesi açısından kurumsal olarak katkı yapan ilk kurum IRTI'dir. Yayınlarında İFE'nin şer'î uyumlu ekonomik, finansal ve bankacılık faaliyetlerinin imkânı ve olanakları ele alınmış, ekonomik büyüme ile kalkınmayı teşvik eden yönleri araştırma ve eğitim çalışmalarına konu edilerek incelenmiştir. IRTI, 2021 yılı itibari ile 377 araştırma projesi, 405 konferans, 762 eğitim programı, 19 çözüm öneri programı, 63 teşvik programı, 513 bilimsel yayın ve 23 bölgesel kütüphane ile -Arapça, İngilizce, Fransızca, Türkçe, Rusça, Portekizce ve Bahasa-Endonezya'yı içeren çeşitli dillerde- İslam dünyasının belirli alanlarda bilgi üreten en gözde kurumlarından birisi haline gelmiştir.¹⁰⁴⁸

IRTI, yukarıda ifade edilen başlıklarla Müslüman toplumun sosyo-ekonomik ve eğitim ihtiyaç alanlarını belirlemek, ülkelere ve kurumlara eğitim ve bilgi desteği sağlamak, İFE'nin şer'î ilkelere uygun hareket etmeleri için hem finans hem de bankacılık faaliyetleri açısından bilgi kaynağı olacak mekanizmaları devreye sokarak (İFA gibi) İFE'ye yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda IRTI, İslam ülkelerinde ekonomik kalkınmayı hızlandırmak, üye ve üye olmayan ülkeler arasındaki Müslüman toplumların iş birliği kapasitesini geliştirmek için de çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca IRTI, İFE için temel ve uygulamalı araştırmalara katkıda

¹⁰⁴⁶ IRTI, Dashboard, 2021, (12.11.2020), <https://irti.org/>

¹⁰⁴⁷ IRTI, Dashboard, 2021, (12.11.2020), <https://irti.org/>

¹⁰⁴⁸ IRTI, Dashboard, 2021, <https://irti.org/>

bulunarak İslami finans hizmetleri sektörünün aktif ve inovatif gelişimine destek olmaktadır.¹⁰⁴⁹

4.1.3. İslami Bankalar ve Finans Kuruluşları Genel Konseyi (CIBAFI)

İslami Bankalar ve Finans Kuruluşları Genel Konseyi (CIBAFI), İslam Kalkınma Bankası (IDB) ve bazı İslami finans kuruluşları tarafından 2001 yılında kurulmuştur. CIBAFI, İİT'ye bağlı uluslararası bir organizasyon olup kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Dünya genelinde 34'ten fazla yargı bölgesinden 130'dan fazla üyesiyle İslami finansın küresel mimarisinde önemli bir oyuncudur.¹⁰⁵⁰

CIBAFİ yönetim kurulu organizasyonun yürütme organıdır ve bir başkan bir başkan yardımcısı ve 13 üyeden oluşmaktadır. Organizasyonun icrai işlevi genel sekreter tarafından yürütülmektedir. Organizasyonun işlevsel organı ise 22 üyeden oluşan *Sürdürülebilir Çalışma Grubu*'dur. Ayrıca 9 üyeden meydana gelen *Danışma Kurulu* bulunmaktadır.

CIBAFI Akreditasyon Kurulu: Akreditasyon kurulu CIBAFI yönetim kurulu kararı ile kurulmuştur. Bu kurul, CIBAFI'nin akreditasyon hizmetlerine ilişkin standart ve kuralların geliştirilmesi konusunda uzmanlaşmış kişi ve kurumlardan oluşan bağımsız bir kuruldur. Akreditasyon kurulu, İslami finans eğitim kurumlarının, eğitmenlerin ve eğitim materyallerinin akreditasyonunu sağlamak amacıyla kurulmuştur. Kurul sekreteryası kurulun çalışma planı, kurul toplantılarının düzenlenmesi ve koordinasyonu ile bu toplantılarda alınan kararların uygulanmasından sorumludur. Akreditasyon Kurulu, beşi daimî üye olmak üzere altı üyeden oluşur ve aşağıdaki kurumlar tarafından temsil edilmektedir.¹⁰⁵¹

Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi (IFA): Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde bulunan ileri düzey İslam araştırmaları için kurulmuş İslam İşbirliği Teşkilatı'na (İİT) bağlı yan kuruluştur. Mekke-i Mükerrreme ve Taif'te düzenlenen III. İslam Zirvesi Konferansı'nda kabul edilen 8/3-C sayılı kararla 25-28 Ocak 1981 tarihlerinde kurulmuştur. Merkezi Cidde'dedir. Üyeleri, İslam dünyasının farklı bölgelerinden gelen hukuki, kültürel, eğitimsel, bilimsel, ekonomik ve sosyal alanlarda uzmanlaşmış seçkin Müslüman hukukçular,

¹⁰⁴⁹ İSEDAK, *Ulusal ve Küresel İslami Finans Mimarisi...*, s. 30.

¹⁰⁵⁰ Akkaş, "Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu", s. 7.

¹⁰⁵¹ CIBAFI, "The Accreditation Board", (05.09.2021), <https://www.cibafi.org/AccreditationBoard>.

bilim adamları, araştırmacılar ve entelektüellerden oluşmaktadır. İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye olan her ülkenin akademide bir temsilcisi bulunmaktadır. Akademi meclisinin kararı ile üye ülkelerin birden fazla temsilcisi IFA'da bulunabilir. Ayrıca İslâm Kültür, Bilim ve Eğitim Teşkilâtı (Rabat), Dünya İslâm Birliği, İslâm Hukuk Akademisi (Mekke), Kraliyet İslâm Medeniyeti Araştırmaları Akademisi (Ürdün), Ezher Üniversitesi İslâm Araştırmaları Akademisi (Kahire) ve Fıkıh Ansiklopedisi'nin (Kuveyt) de kurumsal olarak akademide temsilcisi bulunmaktadır. Türkiye IFA'da İslam hukukçusu 1 üye tarafından temsil edilmektedir. Kurumsal anlamda ise (DİB gibi) Türkiye'nin üyeliği bulunmamaktadır.¹⁰⁵²

IFA; Akademi Meclisi, İhtisas Şubeleri, Yönetim Kurulu ve Genel Sekreterlik makamlarından oluşan organizasyon yapısı ile İslam toplumunun bilgi ihtiyacını karşılamada önemli bir misyona sahiptir. İhtisas şubelerinin alt birimleri ile aktif bir şekilde işletilen süreç konunun tespit edilmesi ile ilk olarak planlama dairesinde ele alınır ve ardından sırasıyla araştırma ve inceleme dairesinde konu tüm yönleriyle incelenir, fetva dairesinde konuyla ilgili fıkhi görüşler belirlenir, mezhep görüşlerini uzlaştırma dairesince verilen fetvalar uyumlaştırılır ve son olarak da tercüme ve yayınlar dairesinde incelenerek yayına hazır hale getirilir.

Akademi, dünyanın dört bir yanındaki Müslümanları ilgilendiren konularda bağımsız olarak şer'î hükümleri açıklama görevini yürütmekte ve İslamin ontolojik kaynakları bağlamında çağdaş yaşamın konularını incelemektedir. Akademi otantik ve etkili bir içtihat mekanizması yürüterek İslami kültürü ve düşüncesinin güncel gelişmelerine yönelik ortaya çıkan ihtiyaçlara açık çözümler sunmayı amaçlamaktadır. Akademi, geleneksel İslami bilimlerin yanı sıra kültür, bilim, sanat ve ekonomi alanlarında bilgi üretmeyi de amaçlamaktadır.¹⁰⁵³

İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (IRTI): Üye ülkelerde sosyo-ekonomik kalkınmayı destekleyen dinamik ve kapsamlı bir İslami Finansal Hizmetler Endüstrisinin geliştirilmesinden ve sürdürülmesinden sorumlu olan İslam Kalkınma Bankası Grubu'nun bir iştirakidir.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵² IFA, "International Islamic Fiqh Academy", (05.09.2021), <https://www.iifa-aifi.org/>.

¹⁰⁵³ IRTI, Dashboard, 2021, (14.11.2020) <https://irti.org/>

¹⁰⁵⁴ IRTI, "Islamic Research and Training Institute". (14.11.2020) <https://irti.org/>

Saleh Kamel İslam Ekonomisi Araştırma Merkezi (Ezher Üniversitesi-Mısır): el-Ezher üniversitesi'ne bağlı Ticaret Fakültesi 1992'de adı değişerek Saleh Kamel İslam Ekonomisi Merkezi'ne dönüşmüştür. Merkezin ismi Şeyh Salih Abdullah Kamel'in el-Ezher Üniversitesi Ticaret Fakültesini İslami araştırma ve işletme çalışmaları için yıllık promosyon ödüllerle desteklenmesinden (fonlamasından) dolayı değiştirilmiştir. Merkezin temel amacı, İslami bakış açısıyla ekonomik bilginin yayılmasını teşvik etmek, İslam ekonomisinin uygulanması için gerekli kadroları hazırlamak ve İslam ekonomisi ile ilgili bir veri tabanı oluşturmaktır.¹⁰⁵⁵

Uluslararası İslami Finans Şer'î Araştırma Akademisi (ISRA: Malezya): Yaygın olarak ISRA kısaltmasıyla bilinen Uluslararası İslami Finans Şer'î Araştırma Akademisi, İslami finansın uygulamalı araştırmaları ve şer'î yönlerini teşvik etmek için Malezya'da BNM desteği ile kurulmuştur ve INCEIF'e bağlıdır. ISRA, şer'î görüşler (fetvalar) için bilgi üretmekte ve İslami finans endüstrisindeki güncel konularda çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca ISRA, İslami finansla ilgili şer'î yetkinliğe sahip insan değerinin gelişimi ve yetkinliğinin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

ISRA, mevcut yapısıyla öncü araştırmalar ve titiz entelektüel ilişkiler yoluyla yenilikçiliği ve finansal dinamizmi teşvik etmeyi ve böylece de İslami finansın sınırlarını ilkeleri çerçevesinde genişletmeyi amaçlayan bir görünümde-dir. ISRA, daha fazla araştırma ve diyalogla, İslami finans endüstrisinin küresel finans topluluğu içerisinde karşılıklı tanınmanın (mütekabiliyet) ortaya çıkacağını öngörmektedir. Uluslararası İslami Finans Eğitim Merkezi'nin (INCEIF) bir kuruluşu olan ISRA, INCEIF bünyesindeki akademik çevre, fakülte imkanları ve yüksek lisans öğrencilerinin bilgi, uzmanlık ve kaynaklarından yararlanmaktadır. ISRA'nın araştırmaları, akademik çalışmaları ve stratejik hedefleri başta Malezya olmak üzere küresel İslami finans endüstrisine önemli katkılar sunmaktadır.¹⁰⁵⁶

İslam İktisadı Enstitüsü (Kral Abdülaziz Üniversitesi): İslam İktisadı Enstitüsü, İslam İktisadı alanındaki dağınık yazın ve uygulamaların bir araya getirmeye çalışan, İslam iktisat terosini derinleştirmeye yönelik gayretlerde bulunan

¹⁰⁵⁵ IRTI, Dashboard, 2021, (14.11.2020) <https://irti.org/>

¹⁰⁵⁶ "CIBAFI- About", (18.03.2020), <https://cibafi.org/>.

ve 1977'den bu yana hizmet veren ilk öncü kurumlardandır. İlk olarak araştırma merkezi olan ve belirli hedeflerle ilerleyen kurum, 2011 sonlarında enstitüye yükseltilmiş ve böylece kurumsal yapısına eğitim ve öğretim olmak üzere iki yeni görev eklenmiştir. Böylece İslam iktisadı enstitüsü toplumdaki rolünü genişletmiş, yerel ve uluslararası işbirliklerini güçlendirmiştir. Enstitünün ana hedefi, insanlık için felahı tesis eden ve sosyal adaleti sağlayan küresel ekonomik düşünce ve sistemin kurulmasına katkı sağlamak şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰⁵⁷

Bankacılık Araştırmaları Enstitüsü (Ürdün): Ürdün Merkez Bankası tarafından 1970'de kurulan Bankacılık Araştırmaları Enstitüsü sektör için gerekli olan insan değerinin yetiştirilmesi konusunda çalışmalar yürütmektedir. Geleneksel bankacılık ve finans sisteminde elde edilen tecrübeler CIBAFI tarafından İFE'ye kazandırılmak istenmiş ve akreditasyon kuruluna dahil edilmiştir.

CIBAFI'nin; İFE'nin büyümesini güçlendirmek, finansal operasyon ve işlemlerde şer'î hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olmak, üyeler ve ortak çıkar grupları arasındaki iş birliğini kolaylaştırmak, İslami finans değerlerinin, ilgili politikaların ve yapısal düzenlemelerin savunuculuğunu yapmak, araştırma ve inovasyon çalışmalarını desteklemek temel misyonunu ifade etmektedir. CIBAFI, İFE için stratejik hedefleri açısından şu üç önemli işlevi görmektedir: (i) İslami finansın değerlerini korumayı sağlayacak düzenleyici ve denetleyici çerçevenin tesis edilmesi, (ii) İslami finans endüstrisinin araştırma ve yenilikçi vizyonunu desteklenmesi ve (iii) İslami finans endüstrisinin eğitim ve mesleki açıdan desteklenmesidir.¹⁰⁵⁸ Bu yönüyle CIBAFI; İslami finans kurumları arasındaki güçlü sektör uygulamalarını geliştirmeyi, İFK'lara aktif destek vermeyi, araştırma bilincini yerleşik hale getirmeyi, kurumlar arası bilgi paylaşımını ve mesleki gelişim yoluyla İslami finansın küresel mimarisinin geliştirilmesini hedeflemektedir.¹⁰⁵⁹

5. HUKUKİ ÇERÇEVEDE DESTEKLEYİCİ KURULUŞLAR

İslami finans endüstrisinin önemli gereksinimlerinden birisi de taraflar arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların yasal yargı çevreleri yerine kendilerinin belirlediği üçüncü bir tarafa (hakeme) çözdürülmesi (tahkim) ihtiyacıdır. Yargısal bir

¹⁰⁵⁷ “CIBAFI- About”, (18.03.2020), <https://cibafi.org/>.

¹⁰⁵⁸ “CIBAFI- About”, (18.03.2020), <https://cibafi.org/>.

¹⁰⁵⁹ İSEDAK, *Ulusal ve Küresel İslami Finans Mimarisi: İslam Ülkeleri için Sorunlar ve Muhtemel Çözümler*, s. 30.

faaliyetten daha ziyade idari bir düzenleme olarak ele alınan tahkim, İslami finansın ilkeleri ile modern hukukun çatıştığı yerlerde, şer'î hukuk içerisinde ve şer'î danışma kurullarının kararlarında başvurulmuş bir çözüm yoludur. Bu yönüyle tahkim kurallarının amacı, şer'î temelli anlaşmazlıkları/uyuşmazlıkları uzlaştırma mekanizmasıdır.

Tahkimi yürütecek kurumun önceden hazırlanmış tahkim (yargılama) kuralları vardır ve taraflar kurumsal tahkimi seçmekle bu kuralların uygulanmasını istemektedirler. Bu bağlamda kurumsal tahkim kurallarının tarafların beklentilerine uygun olması gerekmektedir. İFE için de kurumsal tahkim kurallarını tarafların beklentilerine göre oluşturan mevcut durumda iki farklı kurum hizmet vermektedir. IICRA ve AIAC.

Tahkimin aşamaları, kurumsal ve özel tahkim (Ad Hoc) şeklinde yapılan mekanizmalar tarafından ele alındığında İFE'nin bir gereksinimi olan uyuşmazlık çözümü için; tahkimin ele alınacağı usul hukukunun, tahkim kurallarının, tahkimin konusunun ve kapsamının belirlenmesi gerekmektedir. Tahkimde uygulanacak hukukun belirlenmesi tarafların tercihinine göre belirlense de İFE için şer'î hukukun esas alınarak tahkim kurallarının netleştirilmesi elzemdir. Bu bağlamda mevcut kurumlarının yayınladıkları yönerge ve kurallarda bu gereksinimleri ayrıntılarıyla ele aldıkları görülmektedir.¹⁰⁶⁰

Alternatif uyuşmazlık çözüm imkânı sunan tahkim kurulları ihtiyacı, İFE içerisinde de bazı kuruluşlarla giderilmeye çalışılmaktadır. Modern dünyaya uygun bir şekilde finansal iş ve işlemlerde şer'î ilkelere uygun tahkim kurallarını geliştirmeye yönelik girişimlerin öncü kuruluşu Uluslararası İslami Uzlaştırma ve Tahkim Merkezi'dir (IICRA). IICRA tarafından yayınlanan *Tahkim Yönergeleri* aynı zamanda AAOIFI'nin 32 nolu standardı tarafından da geliştirilerek İFE'nin bu alandaki ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. IICRA'nın yanında şer'î uyumlu tahkim kurallarını geliştiren bir diğer kurum ise Malezya merkezli Asya Uluslararası Tahkim Merkezi'dir (AIAC).¹⁰⁶¹

¹⁰⁶⁰ IICRA, "Arbitration Rules", (05.09.2021), <https://www.iicra.com/arbitration/>; AIAC, "Institutional Arbitration Under the AIAC Arbitration Rules", *Asian International Arbitration Centre*, (05.09.2021), <https://www.aiac.world/>.

¹⁰⁶¹ İSEDAK, *Ulusal ve Küresel İslami Finans Mimarisi: İslam Ülkeleri için Sorunlar ve Muhtemel Çözümler*, s. 31.

5.1. Uluslararası İslam Uzlaştırma ve Tahkim Merkezi (IICRA)

Uluslararası İslami Uzlaşma ve Tahkim Merkezi (IICRA) her türlü bankacılık, finansal yatırım ve ticari gayrimenkul ihtilaflarının kurumsal uzlaşma ve tahkim yoluyla İslam hukukuna uygun olarak çözümünü organize etmeyi amaçlayan, bağımsızlık prensipleriyle çalışan ve kâr amacı gütmeyen uluslararası bir kuruluştur. Geniş tabanlı ve katılımcı bir çerçevede oluşturulan IICRA kurucular kuruluna, üye olan Müslüman ülkelerden 70'den fazla İslami finans kurumu dahil edilmiştir. İslami finans sektöründen geniş katılımlı bir çevreyle oluşturulan IICRA'nın kurumsal kuralları ve organizasyon yapısı istişari bir süreç işleterek oluşturulmuştur.¹⁰⁶²

IICRA, İslami finans sektöründeki tüm kurumların ister bireysel ister tüzel kişiler olsun, bankacılık, finans, ticaret, yatırım ve gayrimenkul anlaşmazlıklarını uzmanlaşmış kurumsal uzlaşma ve tahkim yoluyla çözmelerini sağlamayı amaçlarken IICRA'nın hakemleri ve uzlaştırıcıları yürürlükte olan şer'î ve finansal işlemlerin yasal çerçevesine göre hareket etmektedirler. İslami finans endüstrisinin uyuşmazlıklarından kaynaklanan bürokratik ve işlem maliyetlerini hafifletmeyi amaçlaması da kurumun diğer bir amacını ifade etmektedir. Bu bağlamda IICRA'nın kurumsal bir işleyişi İslami finans endüstrisine sunarak sektöre ciddi anlamda hukuki destek hizmetleri sağlamaktadır.

IICRA, meydana gelen uyuşmazlığın uzlaştırma yoluyla çözülmesine yönelik çabaları dikkate alarak taraflar arasında imzalanan uzlaştırma sözleşmesinin neticelenmesine kadar geçen tüm süreçlerde iş ve işlemlerin takibini kurumsal olarak yönetmektedir. Tahkim davaları, uluslararası uygulamalara uygun olarak IICRA'nın kurumsal felsefesi (İslam hukukuna uygun olarak) ile yürütülmektedir.¹⁰⁶³

İslami finans sisteminde yatırımcı ve kurumlar arasında herhangi bir ihtilafın ortaya çıkması durumunda yaygın olarak kullanılan yöntem yatırımcılara İngiliz hukukunun güvence olarak sunulmasıdır. Herhangi bir ülkede piyasaya sürülen İslami finans ürünü ile ilgili ihtilafın çıkması durumunda çözümün İngiliz mahkemelerinde ele alınması -her ne kadar Londra merkezli tahkim kurullarının gelişmiş olması buna etmen olarak gösterilse de- İslam toplumu ve İFE açısından

¹⁰⁶² IICRA, "The International Islamic Centre for Reconciliation and Arbitration(IICRA)". <https://www.iicra.com>

¹⁰⁶³ IICRA, "IICRA Bulletin 2021", Bahrain: IICRA, 2021, ss. 4-8.

önemli bir boşluk alanını ifade etmektedir. Bu yüzden İFE'nin uyuşmazlıklarla ilgili uluslararası boyutta tanınmış ve kararları bağlayıcı olan hukuki bir güvence kurumunun (tahkimin) tesis edilmesi gerekmektedir. Dahası sadece İslami finans sözleşmelerinde değil konvansiyonel finans ve Batı hukuk sisteminde geçerli/bağlayıcı olup yürürlükte olan Lahey Adalet Divanı gibi İslam toplumun da anlaşmazlıkları çözüme kavuşturacak bağımsız mekanizmalara ihtiyacı olduğu da görülmektedir. Ticari işlemlerde hukuki bir güvencenin sağlanmadığı alanlarda yatırımcının işlem yapması muhal olduğundan bu gereksinim hem İslam toplumu hem de İslami finans endüstrisi adına ciddi önem arz etmektedir.¹⁰⁶⁴ Bu bağlamda IICRA ve AIAC yayınladıkları tahkim yönergeleri/kurallarıyla İFE'nin ihtiyaçlarını karşılayacak ve küresel mimari içerisinde önemli bir boşluğu dolduracak çalışmalara ev sahipliği yapmaktadır.

5.2. Asya Uluslararası Tahkim Merkezi (AIAC)

Kuala Lumpur Uluslararası Tahkim Kurulu (KLRC) ismiyle 40 yılı aşkındır hizmet veren kurum, 2018'de Asya Uluslararası Tahkim Merkezi (AIAC) olarak ismini değiştirmiştir. AIAC geleneksel tahkim hizmetlerinin yanısıra İslami finans endüstrisi için de hizmet vermektedir. Yayınlamış olduğu tahkim kuralları içerisinde şer'î uyuşmazlıklar ve şer'î danışma kurul kararlarının tahkimini yönergeler şeklinde belirlemiştir. Melezya İFE için uyuşmazlıkların çözümü konusunda yetkili olan AIAC yasal çevreler tarafından da tanınarak yargısal faaliyetlerde önemli bir bileşen olarak hizmet vermektedir.¹⁰⁶⁵

6. LİKİDİTE YÖNETİM HİZMETİ SUNAN KURULUŞLAR

1980'lerin sonu itibariyle başlayan mali serbestleşme sonucunda birçok ülke ekonomisi bu durumdan etkilenmiştir. Mali serbestleşme sonucunda ortaya çıkan sermaye hareketleri kontrol edilemediği takdirde yabancı sermaye girişi yaşayan ülkeler ya kurun değerlenmesi ya da yüksek enflasyon riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu bağlamda makroekonomik çerçevede sermaye hareketlerinin

¹⁰⁶⁴ Suna Akten Çürük, *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (Yayınlanmamış DR Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, ss. 210-11.

¹⁰⁶⁵ AIAC, "Asian International Arbitration Centre", *Asian International Arbitration Centre*, (05.09.2021), <https://www.aiac.world/>.

kontrolü ve para arzı ile para talebini etkileyen koşulların etkin yönetimi likidite yönetimi olarak ifade edilen alanı ülke ekonomileri için oldukça önemli hale gerirmektedir. İslam ekonomisi içinde önemli bir gereksinim olan likidite yönetimi aşağıdaki küresel mimarinin oyuncularını tarafından ele alınmakta ve bu konuda İFE'ye hizmet vermektedirler.

6.1. Uluslararası İslami Likidite Yönetim Şirketi (IILM)

Likidite yönetimi, özel kuruluşların kendi yeteneklerinin ötesine geçen ve finansal işleyiş açısından oldukça işlevsel bir faaliyettir. Bu bağlamda İFK'ların likidite yönetim kabiliyetini artırmak adına 2010 yılında kurulan Uluslararası İslami Likidite Yönetimi Kurumu (IILM); IDB, Lüksemburg, Malezya, Morityus, Nijerya, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Türkiye ve BAE gibi ülkelerin merkez bankaları ve para otoritelerinden oluşan 14 kurucu ortak yapısına sahip olup uluslararası bir organizasyondur. IILM, İslami finans kurumları için şer'î ilke ve standartlara uygun likidite arzı yaratan sınır ötesi özel bir şirkettir ve merkezi Malezya'dadır.¹⁰⁶⁶ IILM, İslami finans kurumlarının (özellikle de bankaların) kısa vadeli şer'î ilkelerle uyumlu finansal araçlar dahilinde fon ihtiyaç taleplerini karşılamakla beraber kurumsal hedefleri şu şekilde özetlenebilir: (i)İslami finans kurumlarının değişen likidite ihtiyaçlarına yönelik şer'î uyumlu çeşitli finansal araçları ticari terimlerle kullanıma sunarak İFK arasında sınır ötesi likidite yönetimini kolaylaştırmak, (ii) İFK'lar için ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde sağlam likidite yönetimi altyapısını oluşturmak, (iii) İFK'lar arasında bölgesel ve uluslararası işbirliğini teşvik etmek, (iv) şer'î ilkelerle uyumlu daha likit finansal piyasalar yaratarak sınır ötesi yatırım akışlarını, uluslararası bağlantıları ve finansal istikrarını geliştirmek, ve (v) İFK'lar için yönetimce uygun görülecek diğer hedefleri gerçekleştirmek adına çalışmalar yürütmek.¹⁰⁶⁷

IILM'in İslami finans sistemi için likidite yönetim alanında hizmet veren öncü kuruluşlardandır ve bu alandaki en önemli fonksiyonu Londra Metal Borsası'na alternatif olarak tasarlanmış olmasıdır.¹⁰⁶⁸ Bankalar arasında işletilen "bankalar arası piyasa" sisteminde elinde fon fazlası olan bankalar, fon ihtiyacı olanlara faiz

¹⁰⁶⁶ Hassan, Aliyu, Hussain, "A Contemporary Review of Islamic Finance and Accounting Literature", s. 10.

¹⁰⁶⁷ IILM, "The International Islamic Liquidity Management Corporation". (11.10.2020), www.iilm.com.

¹⁰⁶⁸ Çürük, *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, ss. 206-7.

karşılığında fon transferi gerçekleştirirler. Bu işleme bazen Merkez bankaları da aracılık yapar. Ancak İslami bankacılık sisteminde böyle bir uygulama temel ilkelerine uygun düşmediğinden İFK'lar bu finansman yöntemini kullanamazlar. Bunun yerine İslami bankalar peşin olarak Londra Metal Borsası'ndan aldıkları kıymetli madenleri vadeli bir şekilde diğer İslami bankalara satarak bu işlemi gerçekleştirirler. Vadeli olarak satın alınan kıymetli maden peşin bir bedelle Londra Metal Borsası'na hemen satılır ve böylece nakit fon ihtiyacı karşılanmış olur. Teverruk denilen bu işlem sayesinde İslami bankacılık sektörü bankalar arası piyasada fon ihtiyacını yaygın bir şekilde karşılamaktadır.

IILM, İslami finans sisteminde bankalar arası yürütülen ve Londra Metal Borsası'nın da etkin bir şekilde aracılık ettiği bu ihtiyacın alternatifiyle karşılanması için İslami finansın hâkim olduğu bazı ülke Merkez Bankalarının bir araya gelmesiyle kurulmuştur. IILM likidite yönetimi ve fon talepleri konusunda İFE'ye şu şekilde hizmet vermektedir: IILM ihraç edeceği kısa vadeli ve kurucu merkez bankasının teminatı altında olan sukuklarla piyasada işlem görecektir ve İslami bankalar da bu sukukları IILM'ye sunduklarında kendilerinden teminat alınıp likidite sağlanacaktır. Diğer bir ifade ile İslami finans ilkelerine uygun enstrümanlara sahip olan İslami bankalar IILM'ye bunları getirdiği takdirde Londra Metal Borsası yerine İFK'lar kendi aralarında bu işlemi ilkelerine daha uygun bir şekilde gerçekleştirmiş olacaklardır.

IILM'in üyelik sistemi, -hisselerine sahip olacak şekilde- ülkelerin merkez bankaları, para otoriteleri, mali düzenleyici kurumları, hükümet bakanlıkları ve ilgili ajanslarına açıktır. IILM, sınır ötesi finansal bağlantılar için katalizör olarak etkin İslami likidite yönetimi geliştirmek amacıyla IFSB ile 2017'de iş birliği anlaşması imzalayarak İFE içerisindeki konumunu güçlendirmeye çalışmıştır.¹⁰⁶⁹ IILM, İFK'ların fon taleplerini karşılayabilmek için en ideal şer'î uyumlu finansal piyasa aracı olan sukuk piyasasında -uluslararası yargı ağlarıyla dağıtılmış- birincil piyasa işlemlerinde sukuk ticaretini yürütmektedir.

IILM, 2013 yılında açılış olarak dolar cinsinden 490 milyonluk değerle alınıp satılan devlet varlıkları tarafından da desteklenen A-1 S&P dereceli, 3 aylık ve

¹⁰⁶⁹ Abul Hassan, Sabur Mollah, "International Islamic Financial Infrastructure Institution: IILM", *Islamic Finance: Ethical Underpinnings, Products, and Institutions*, ed. Abul Hassan, Sabur Mollah, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, ss. 315-16.

tamamı taahhütlü bir şekilde yayınlanan sukuk ihraçlarıyla piyasaya güçlü bir başlangıç yapmıştır. 2013 yılından 2020 yılına kadar her sene yayınlamış olduğu sukuk ihraçları ile toplam 3 milyar dolarlık işlem hacmi ile küresel finans piyasasında ses getiren seri ihraçları başarılı bir şekilde gerçekleştirerek İslami finans kurumsal mimarisi içerisindeki konumunu güçlendirmiştir.

Kurumsal yapı açısından IILM, Genel kurul, yönetim kurulu, icra komitesi, risk yönetim komitesi, şer'î komite, denetim komitesi ve idari komiteden meydana gelmektedir. Kurumsal mimarinin yapısal işleyişi ise şu şekilde işlemektedir.¹⁰⁷⁰

Genel Kurul: IILM'in tüm üyelerini temsil eden genel kurul, kurumun en üst karar alma organıdır. Genel kurul, nihai hesapların onaylanmasında tek yetkili mercii olmasının yanı sıra sermayenin artırılması, dış denetçinin atanması, kurum tüzüğüne ve sözleşme maddelerinin değiştirilmesi gibi konularda da tek yetkilidir. Ayrıca, IILM'in amaçları ve işlevleriyle ilgili konuları tartışma, değerlendirme, kurumun faaliyetlerinin askıya alınmasına, sona erdirilmesine ve varlıklarının dağıtımına karar verme yetkisi de genel kurula aittir. Alt komitelerin tekliflerini değerlendirmek ve nihai karara bağlamak da genel kurulun uhdesindedir.

Yönetim Kurulu: Yönetim kurulu, IILM'in strateji ve politika oluşturma organıdır. Yönetim kurulu üyeleri şu kurumları temsil eden yetkililerden oluşmaktadır; Endonezya Merkez Bankası, Kuveyt Merkez Bankası, Lüksemburg Merkez Bankası, Malezya Merkez Bankası, Morityus Merkez Bankası, Nijerya Merkez Bankası, Katar Merkez Bankası, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Birleşik Arap Emirlikleri Merkez Bankası ve Suudi Özel Sektörün Geliştirme İslami Finans Kuruluşu, yönetim kurulu başkanı ve vekili.

Yönetim kurulu başkanlığı için takip edilen usul, IILM'ye üye olunan en erken tarihe göre yönetim kurulu üyeleri arasında münavebeli olarak her yıl yeniden değiştirilir. Aynı tarihte birden fazla üyenin IILM'ye üye olması durumunda üye ülkenin alfabetik sırasına (İngilizce) göre başkanlık kararı verilir. Başkan Yardımcısı, halen yönetim kurulu üyesi ise bir sonraki genel toplantısında otomatik olarak başkanlık görevini üstlenir ve yukarıda belirtilen rotasyona dayalı olarak bir sonraki uygun üye başkanlığı üstleninceye kadar da görevine devam eder.

¹⁰⁷⁰ IILM, "Who We Are", (05.07.2021), <https://iilm.com/who-we-are/>.

İcra Komitesi: Yönetim Kurulu İcra Komitesi, IILM'in genel işleyişinin ve operasyonlarının gözetiminden sorumlu olarak yönetim kuruluna bağlı bir organdır. Kurul icra komitesi, IILM'in operasyonlarının genel yönetiminden sorumlu olup üyeleri, yönetim kurulu tarafından üç yıllık süreyle atanır. Görev süresi dolanlar yeniden icra komitesine atanabilirler.

Risk Yönetim Komitesi: Yönetim kurulunun bir diğer alt komitesi olan risk yönetim komitesi; mali kayıplara, faaliyetlerin aksamasına, hedeflere ulaşamamasına veya IILM'in itibarının zedelenmesine yol açabilecek risklerin yönetilmesinden ve gözetiminden sorumludur. Risk yönetim komitesi bunlara ek olarak yönetimin kredi, piyasa, likidite, operasyonel, itibar ve diğer riskleri yönetme faaliyetlerini denetlerken, uygun risk yönetim süreçlerinin yürürlükte olmasını ve etkin bir şekilde işlemlerini sağlar. Risk yönetim komitesi üyeleri, yönetim kurulu veya temsilcileri tarafından üç yıllık bir süre için atanır ve daha sonraki süreler için yeniden atanma hakkına sahiptirler.

Denetim Komitesi: Yönetim kurulunun alt komitelerinde olan denetim komitesi, IILM'in mali raporlarının denetim ve gözetiminde yönetim kuruluna yardımcı olmaktan sorumludur. İç kontrol sistemlerinin etkinliğini, iç denetim fonksiyonunun performansını ve IILM'in yasal ve düzenleyici gerekliliklere uygunluğunu denetlemede rol oynar. Denetim komitesi üyeleri, yönetim kurulu tarafından üç yıllık bir süre için atanır ve daha sonraki süreler için de yeniden atanabilir.

Şer'î Komite: Şer'î komite yönetim kuruluna bağlı bir diğer yürütme organıdır. Şer'î komite, IILM'in veya onun herhangi bir yan kuruluşunun, ilişkili olduğu özel kuruluşların veya tröstünün işleri, operasyonları veya faaliyetleri ile ilgili herhangi bir şer'î mesele üzerinde karar verme yetkisine sahiptir ve dört üyeden müteşekkildir. Şer'î komite, kurumun şer'î yönleriyle ilgili tüm iş ve işlemlerde yönetim kuruluna, yönetim kurulu icra komitesine, icra kurulu başkanına ve IILM'in ilgili personeline tavsiyelerde bulunabilir. Şer'î komite üyeleri, yönetim kurulu tarafından en az üç yıllık süre için atanır ve daha sonraki süreler için de yeniden atanabilirler.¹⁰⁷¹

¹⁰⁷¹ IILM, "The IILM Act 2011", 2011, (16.11.2019), <https://iilm.com/the-iilm-act-2011/>.

İslami finans endüstrisinin küresel mimarisi ile düzenleyici ve denetleyici yapısında likidite yönetim tarafını icra eden IILM, finansal istikrarı korumak, finansal sistemin ve reel ekonominin büyümesini desteklemek açısından İslam ekonomisine katkı sunan bir kuruluş olarak faaliyetlerini yürütmektedir.¹⁰⁷² 2014 yılında TC Merkez Bankası yayınladığı “IILM Kıymetlerinin TCMB Likidite Desteği Kredisi İşlemlerinde Teminata Kabulüne İlişkin Talimat” ile IILM tarafından ihraç edilen ürünlerin Hazine Müsteşarlığınca ve HM Varlık Kiralama Şirketi tarafından ihraç edilen ürünlerle aynı kapsamda değerlendirilmesine imkân tanımıştır.¹⁰⁷³ Türkiye’de de katılım finans sisteminin likidite yönetimini kolaylaştırmak amacı ile IILM gibi merkez bankalarının tarafı olduğu Katılım Finans Likidite Yönetim Birimine ihtiyaç vardır. Bu var olan ihtiyaçtan hareketle benzer bir yapının Türkiye’de de yerel bazda oluşturulabileceği ve bu kuruluşun özellikle TL cinsinden kira sertifikaları ihraç etmek suretiyle, ikincil piyasayı güçlendirilebileceği öngörüsünden hareketle kurulması gerekmektedir.¹⁰⁷⁴

6.2. IOSCO Uluslararası İslami Sermaye Piyasaları ve Menkul Kıymetler Çalışma Komisyonu

Uluslararası Menkul Kıymetler Komisyonları Örgütü (IOSCO) bünyesinde kurulan *Uluslararası İslami Sermaye Piyasaları ve Menkul Kıymetler Çalışma Komisyonu* hâkim finansal sistem oyuncularını öncülüğünde kurulan düzenleme amaçlı bir yapılanmadır. İslami sermaye piyasasındaki yatırımcıları farklı düzenleme yöntemlerini de kullanarak korumayı, sistematik riskleri ele alıp paydaşlarının güvenini artırmayı ve faaliyet gösterdikleri piyasaları geliştirmeyi hedeflemektedir. IOSCO yürütme kurulunun İslami finans endüstrisinin artan hacminin, yatırımcı ilgisinin, finansal istikrar ve paydaşların korunmasının sektör üzerinde ortaya çıkacak olası etkilerinin farkında olması böyle bir çalışma grubunu oluşturmayı gerekli kılmıştır. IOSCO çalışma grubu, İslami sermaye piyasası ile ilgili gelişmelerin -düzenleyici ve denetleyici olma açısından ilgili konuların- kapsamını

¹⁰⁷² Lajis, Bacha, Mirakhor, “Regulatory Framework for Islamic Finance”, ss. 177-92.

¹⁰⁷³ TCMB Likidite Desteği Kredisi, (14.12.2020) <https://www.tcmb.gov.tr>.

¹⁰⁷⁴ BBDDK-TKBB, “Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu”, Ankara: BBDDK, 2013, s. 57.

belirlemek için İslami finansal ürünleri ve yürütülen faaliyetler hakkında sürekli piyasadan bilgi toplamakta ve bunları raporlaştırmaktadır.¹⁰⁷⁵

İslami bankacılık endüstrisi, İslami finans sistemi içerisinde en eski ve en gelişmiş alanı ifade etse de dünyadaki finansal varlıkların hızla artması ve bu varlıklarında peyderpey -İslami uyumlaştırma ile- İslami sermaye piyasası adı altında uygulamalara konu olması İFE'nin bankacılıktan çok daha öte bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda IOSCO çalışma grubu, hızlı bir büyüme potansiyeli gösteren ve gelişmekte olan bu piyasanın yatırımcılarını korumak, sistemsal risklerini azaltmak ve sektörü piyasa içerisinde etkin bir konuma yükseltmek için düzenleme/denetleme ile ilgili sürekli raporlar yayınlamaktadır.¹⁰⁷⁶

5 bölgeye ayrılmış bir şekilde 11 daimî üyeden oluşan IOSCO çalışma grubuna Malezya Menkul Kıymetler Borsası (SC) başkanlık etmektedir. Çalışma grubunda; Avustralya Menkul Kıymetler ve Yatırım Komisyonu, Endonezya Sermaye Piyasası Denetleme Kurumu, Ürdün Menkul Kıymetler Komisyonu, Nijerya Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu, Güney Afrika Finansal Hizmetler Kurulu, Tayland Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu, Türkiye ve İtalya Sermaye Piyasası Kurulu, İngiltere Krallığı Finansal Hizmetler Ofisi ve ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu gibi önemli ülkelerin ulusal düzenleme ve denetleme kuruluşları yer almaktadır.¹⁰⁷⁷

İFE'nin kurumsal mimarisi içerisinde IOSCO çalışma grubunun yer almasına olanak sağlayan bu çabalar, İslami finans sisteminin geleneksel finans sistemini de etkileyebilecek bir potansiyele ulaşması ile risklerin azaltılması ve İslami sermaye piyasalarının küresel piyasalar içerisinde daha aktif bir şekilde yer almasına olanak sağlayacak düzenlemeleri hayata geçirmek istemesi şeklinde okunabilir. İFE'nin küresel piyasalarda tanınırlığına da katkı sunan IOSCO çalışma grubu faaliyetlerinin pragmatik amaçlara matuf olduğu sonucu ortaya çıkabilir. İslam ekonomisinin finansallaşma trendine katkı sunan bu gayretlerin daha temkinli bir şekilde ele alınarak bütüncül bir perspektifle ele alınması ve ilkesel süzgeçlerden geçirilerek uygulama alanlarına aktarılması önemli bir gereksinim olarak gözükmektedir.

¹⁰⁷⁵ IOSCO, "Regulation in Derivatives Markets The 7 Islamic Financial Services", (13.11.2019), <https://www.iosco.org/library/speeches/pdf/IOSCOSP03-10.pdf>

¹⁰⁷⁶ IOSCO, "Islamic Finance and Islamic capital Market Fact Finding Report", (13.11.2019), https://www.iosco.org/publications/?subsection=public_reports

¹⁰⁷⁷ GIFR, "Global Islamic Finance Report 2019", s. 140.

6.3. Likidite Yönetim Merkezi: LMC

İslami sermaye piyasasının büyümesine likidite yönetim hizmetlerini sunarak katkıda bulunan ve İFE için en uygun İslami finansman ve yatırım çözümleri sunmayı amaçlayan bir diğer küresel kuruluş olan LMC, 2002 yılında Bahreyn’de kurulmuştur. Bahreyn Merkez Bankası tarafından İslami bir banka statüsünden regüle edilmekte olan LMC’nin paydaşları, Bahreyn İslam Bankası (%25), Dubai İslam Bankası (%25), İslam Kalkınma Bankası (%25) ve KFH Sermaye Yatırım Şirketi’nden (%25) oluşmaktadır.¹⁰⁷⁸

LMC, İslam hukukunun ilkelerine uygun olarak birinci ve ikinci piyasa işlemlerinde üstlendiği aktif rol ile İslami bankacılık sektörüne kısa vadeli likidite imkânları sunmak, İFE’nin gelişmesine katkıda bulunmak, likidite konusunda İFE’ye danışmanlık ve rehberlik hizmetleri vermek ve İslami ilkelerle uygun yenilikçi, sürdürülebilir ve pazarlama imkânı olan orta vadeli finansal ürünler konusunda yapılandırılmış, proje ve kurumsal finansman alanlarını da içeren ancak bunlarla da sınırlı olmayan çok yönlü hizmetler vermektedir.¹⁰⁷⁹ LMC sukuk ihraçları açısından son dönemlerde İFE içerisinde öne çıkan bir kuruluştur. Bu bağlamda LMC, 2005 yılında Euromoney tarafından verilen “En İyi Yurtiçi Piyasa Sukuk Merkezi” unvanını kazanmış ve ikincil piyasa işlemlerinde İFE’nin küresel mimarisindeki yerini muhkem hale getirmiştir.¹⁰⁸⁰

7. İFE DÜZENLEME VE DENETLEME ÇERÇEVESİNİN PRATİK YÖNÜ: SEÇİLMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ

İslam ekonomisinin düzenleme ve denetleme anlayışına dair üçüncü bölümde ele alınan teorilerin uygulama düzeyini seçilen ülkeler bağlamında ele alan bu başlık teriminin pratik alanda hangi düzeyde karşılık bulduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. İslami finansın küresel mimarisinin gelişimine dair mevcut literatür incelendiğinde IMF, IRTI, AAOIFI, IFSB ve BNM başta olmak üzere birçok uluslararası kuruluş, alanında uzman yazarlar ve Türkiye’den de İKAM ve TKBB gibi STK’lar İFE’nin kurumsal gelişimini ve ülkelerin durum analizlerini ortaya

¹⁰⁷⁸ LMC, “Corporate Profile”, (14.10.2019) <https://www.lmc Bahrain.com/about-corporate-profile.aspx>

¹⁰⁷⁹ LMC, “Liquidity Management Center”, (14.10.2019) <https://www.lmc Bahrain.com>

¹⁰⁸⁰ Akkaş, “Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu”, ss. 7-8.

koyan dönemsel raporlar yayınlamaktadırlar.¹⁰⁸¹ İslami finans endüstrisinin geleneksel finans sistemine nazaran halen genç ve gelişim düzeyinde olması, ülkelerin yargı çevresine adapte olma düzeyini gelişim seviyesinde tutmaktadır. Güncel durumda İslami finans sisteminin yürürlükte olduğu özellikle İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkelere bakıldığında İslami finans hizmetlerini kendi yargı çerçevesi içerisine adapte edip hukuki çerçevede düzenleyen/denetleyen “İslami finans hizmetleri yetki çerçevesi” birkaç ülkenin dışında henüz tesis edilememiştir. Ayrıca İFE'nin küresel potansiyelini ortaya koyan araştırmalarda mevcut hukuki ve düzenleyici sistemlerin İslam hukuku yorumlarındaki farklılıkları çözme ve uyumlaştırma konusundaki yetersizliği sıklıkla vurgulanan bir husus olmuştur.

Bu başlık altında seçilen ülkelerde farklı yargı alanları içerisinde İFE için geçerli olan düzenleyici çerçevesine genel bir bakışla İslami finans hizmetlerinin gelişimi, temel düzenleyici altyapıları, uluslararası standartları, düzenleyici ve denetleyici yaklaşımları gibi çeşitli çerçeve konularla güncel durumun (uygulama düzeyinin) betimsel bir analizle ortaya konması amaçlanmaktadır. Başta Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkeleri¹⁰⁸² olmak üzere MENA bölgesi¹⁰⁸³, Güneydoğu Asya¹⁰⁸⁴ ve Batı dünyasından İslami finans endüstrisinde öne çıkmış ülkeler¹⁰⁸⁵ bu başlıkta düzenleme ve denetleme çerçevesi açısından ele alınmıştır. Batı dünyası açısından İslami finans sektörünün amiral gemisi konumunda olan İngiltere incelemeye dâhil edilmiştir. Diğer ülkelerden (Sahra-altı Afrika ülkeleri) yeterli düzeyde veri elde edilemediğinden çalışmada incelemeye dâhil edilmemiştir. Ayrıca İFE için temel gereksinim olan şer'î ilkelerin korunması ve bununla ilgili oluşturulan

¹⁰⁸¹ İslami finansın küresel gelişimini gösteren ve ülkelere göre İFE'nin analizlerini yapan raporlar için bkz: International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies: Press Release; Staff Report.*, Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2017; Salaam Gateway, “Global Islamic Economy Report 2020”; AAOIFI, “AAOIFI Footprint Report 2020”, s. 226; IFSB, “IFSI Stability Report ‘2020’”, s. 137; ICD/ Refinitiv, “Islamic Finance Development Report 2019”, s. 68; Akkaş, “Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu”, ss. 1-40; Mohamed Eskandar Shah Mohd Rasid, “İslami Finansın Küresel Merkezi Olma Yolunda Malezya”, Ülke Raporları 6, İKAM Raporları 12 İstanbul: İKAM, 03.2020; World Bank, “Global Financial Development Report 2014: Financial Inclusion”; “Global Islamic Finance Report 2019”.

¹⁰⁸² GCC Ülkeleri: Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'dir. İslami finans sektörünün aktif büyüklüğünün %42,3'lük kısmı GCC ülkelerine aittir.

¹⁰⁸³ MENA Bölgesine dâhil olan ülkeler: İran, Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus, Cezayir, Yemen, Suriye, Irak ve Libya'dır. Mena bölgesindeki ülkelerin İslami finans açısından toplam aktif büyüklüğü %29'un üzerindedir.

¹⁰⁸⁴ Güneydoğu Asya Ülkeleri: Malezya olmak üzere Endonezya, Filipinler Bruney, Doğu Timor, Kamboçya, Laos, Myanmar, Singapur, Tayland ve Vietnam'dır. Güneydoğu Asya bölgesindeki ülkelerin İslami finans açısından toplam aktif büyüklüğü %22'dir.

¹⁰⁸⁵ İslami finans endüstrisi için toplam 135 ülke bağlamında yapılan bölgesel tasnifleri görmek adına bkz: ICD-Refinitiv, “Islamic Finance Development Report 2020”, ICD and REFINITIV, 2020, s. 60.

mekanizmaların seçilen ülkeler bağlamındaki projeksiyonu bu başlık altında ortaya konulacaktır.

7.1. Malezya: İFE'nin Düzenleyici ve Denetleyici Çerçevesine Genel Bakış

İslami finans endüstrisinin kurumsal açıdan en gelişmiş ülkelerinden olan Malezya¹⁰⁸⁶ finansal ürün yelpazesi, güçlendirilmiş alt yapı desteği ve toplumsal alan içerisinde yerleşik İslami finans algısı ve politik atmosfer sayesinde yaklaşık 40 yıldır sektör içerisinde önemli bir konum elde etmiş ve halen de bu konumunu sürdürmektedir. Ancak her ülkede olduğu gibi İslami finans hacmi, geleneksel finansın gerisindedir ve ülkede konvansiyonel finans sistemi hâkimdir.¹⁰⁸⁷

2021 yılı itibari ile Malezya İslami finans endüstrisinin %45'i bankacılık, %40'ı da sermaye piyasası aracı olan sukuk sektöründen meydana gelmektedir. Diğer kesim ise (%15) İslami fon piyasası, tekafül organizasyonları, mikrofinans şirketleri ve rehn kuruluşları gibi finansal sektörlerden oluşmaktadır. Malezya'da İslami sermaye piyasası diğer ülkelere nazaran oldukça gelişmiş düzeydedir. Malezya borsasında işlem gören menkul kıymetlerin yaklaşık %74'ünün şer'i uygunluğa sahip olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Malezya, bankacılık, sukuk, tekâfül ve fon piyasası da dâhil olmak üzere hem İFE'nin hem de uluslararası finans sisteminin önemli bir oyuncusudur.¹⁰⁸⁸

Malezya İslami finans piyasası BNM raporlarına göre yıllık olarak yaklaşık %10 büyüme eğilimindedir.¹⁰⁸⁹ Bu büyüme eğiliminin arka planında, küresel finansal krizlerden (1997 Asya döviz krizi) sonra tüm finans sisteminini kapsayacak şekilde rekabetçi, dirençli ve dinamik bir yapıya dönüştürme konusunda hükümetin kriz sonrası ortaya koyduğu politik çabalar vardır. Özellikle Mart 2001 yılında hükümet tarafından yürürlüğe konulan “Finans Sektörü Anaplanı (FSA)” İslami bankacılık pazar payını ülkedeki toplam aktiflerin %9,7'sine, ülkedeki toplam

¹⁰⁸⁶ 2020 Global Islamic Finance Report verilerine göre Malezya, Endonezya, Bahreyn, BAE ve Suudi Arabistan İFE açısından dünyanın en gelişmiş beş ülkesi arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: GIFR, “Global Islamic Finance Report 20”, pp.13-45

¹⁰⁸⁷ Salaam Gateway, “Global Islamic Economy Report 2020” pp.13-18.

¹⁰⁸⁸ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, ss. 50-51.

¹⁰⁸⁹ BNM, “Annual Report 2019”, (12.11.2029) <https://www.bnm.gov.my/banking-islamic-banking>

mevduatların %10,4'üne, tekafül sektörünü de toplam sigortacılık sektörü içerisinde %6'ya yükseltmiştir. Malezya, *Finans Sektörü Anaplanı 2021 Hedefleri* bağlamında İslami finans sektörünü ülke finans sisteminin %40'ına ulaştırma hedeflerini belirlemiş ve bu bağlamda yardımcı kuruluşların da desteğini alarak Malezya'yı etkin bir konuma getirme gayretinde olmuştur.

Malezya hükümetinin İslami finans endüstrisine vermiş olduğu politik desteğin yanında kamusal alandan da İFE'ye katkı sunan birçok kuruluş bulunmaktadır. Başta IFSB olmak üzere, Malezya İslami Bankacılık Kurumları Birliği (AIBIM), Malezya Uluslararası İslami Finans Merkezi (MIFC) ve Uluslararası İslami Likidite Yönetimi Kurumu (IILM) gibi finansal kuruluşlar Malezya İslami finans endüstrisine yerel ve küresel katkılar sunmaktadırlar.

Malezya İslami/geleneksel finans sisteminin gelişmesinde kamu kurumları ve diğer organizasyonların politik destek ve gayretlerinin yanında bir diğer itici güç Malezya Merkez Bankası'nın ülke finans pazarını yabancı rekabete açmasıyla ortaya çıkan finans sistemini liberalleştirme eğilimidir. 2008 yılında küresel finans sisteminin güçlü oyuncularından olan HSBC Holding PLC, Standard Chartered PLC ve Oversea-Chinese Banking Corporation Limited (OCBC) gibi çok uluslu bankaların İslami iştiraklerle HSBC Amanah Berhad, Standard Chartered Saadiq ve OCBC Al-Amin Bank Berhad gibi kurumları Malezya'da kurması, Malezya finans sistemini doğrudan küresel pazara açmış ve böylelikle de İslami finans sektöründe ciddi bir gelişme yaşanmıştır. Ayrıca BNM, konvansiyonel bankacılık içerisinde İslami bankacılık penceresinin açılmasına izin vermiş ve bu lisans onayıyla RHB Islamic Bank Berhad, Commerce Tıjari Bank Berhad, Hong Leong Islamic Bank gibi Asya ve Körfez sermayesini ülkeye çekmeye başarmıştır. Bu bağlamda Malezya finans sistemi içerisinde %20-25 düzeyinde seyreden toplam yabancı banka aktiflerinin %3,6'sı İslami banka aktiflerinden meydana gelmektedir.

Şekil 18: Malezya İslami Finans Sektör Oyuncuları ve Hizmetler Kümesi
Kaynak: MIFC (2018)

Malezya, İslami finans sektör oyuncularını ve hizmetler kümesiyle (Şekil 18) bir bütün olarak İslami finansın -piyasayı etkisi altına alan 3 temel alanda- teknoloji, küreselleşme ve doğa ile verimli etkileşim alan imkânları sunabileceğini gösteren nadir ülkelerdendir. Bu açıdan bakıldığında 2007’de ülke içerisinde İslami finansın %12 olan finansal pazar payı 2021 itibari ile neredeyse iki kat artarak %23-24 seviyelerine ulaşmıştır.¹⁰⁹⁰

Düzenleyici ve Denetleyici Yasal Çerçeve: Malezya devletinin hukuki ve yasal çerçevesi, İslami ilkelerle uyumlu finansal ürünlerin sunulması ve İslami bankaların denetlenebilmesi için ilgili otoritelere net bir şekilde yasal dayanak sağlamaktadır. İlk olarak 1983 yılında İslami Bankacılık Yasası’nın (Islamic Banking Act) Malezya Merkez Bankası’na (BNM) ülkedeki İslami bankacılık iş ve işlemlerini düzenleme ve denetleme yetkisini vermesiyle başlayan süreç 1989 yılında Malezya hükümetinin yapmış olduğu yasal düzenlemelerle “1989 Bankacılık ve Finansal Kurumlar Yasası (BAFIA)” kapsamında geleneksel bankalara İslami pencere açma yetkisi tanıdı. “2002 Kalkınma Finans Kurumları Yasası” ile de ülkede faaliyet gösteren kalkınma finans kurumları ve bankalara İslami bankacılık faaliyet izni verildi.¹⁰⁹¹

2013 yılına kadar bu çerçevede düzenlenen İFE, “2013 Finansal Hizmetler Yasası” (FSA) ve “2013 İslami Finansal Hizmetler Yasası” (IFSA) ile daha önce yayınlanmış yasa, tüzük ve yönetmelikleri;¹⁰⁹² finansal riskleri kapsamlı bir şekilde ele almak, İFE’yi ülkenin hukuki sistemi ile daha uyumlu çalışabilir hale getirmek,

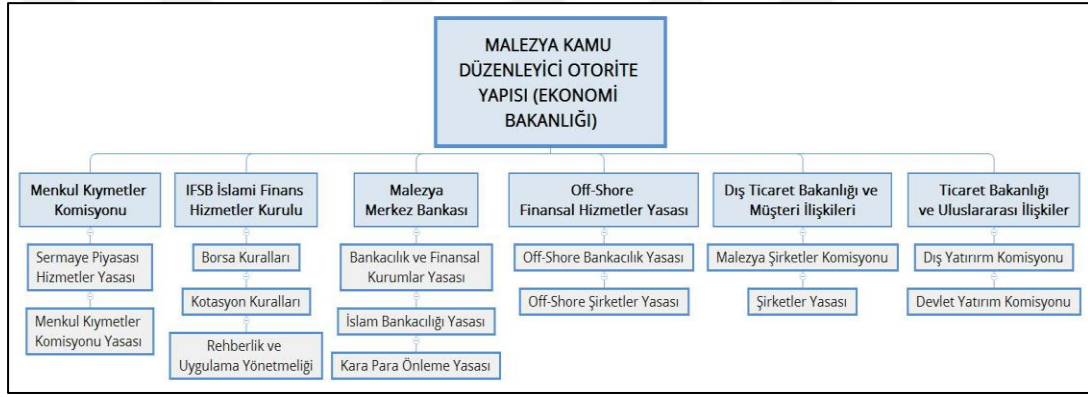
¹⁰⁹⁰ Shah Mohd Rasid, “İslami Finansın Küresel Merkezi Olma Yolunda Malezya”.

¹⁰⁹¹ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, s. 52.

¹⁰⁹² Bahse konu olan yasa, yönetmelik ve tüzükler; 1983 ve 1989 Bankacılık ve Finansal Kurumlar Yasası, 1996 Sigorta Yasası, 1953 Kambiyo Kontrol Yasası (ECA) ve 1983 İslami Bankacılık Yasası ve 1984 Tekafül Yasası’dır.

düzenleyici ve denetleyici arbitraj ve yasal çerçeve boşluklarını da ortadan kaldırmak amacıyla tek çatı altında birleştirmiştir.¹⁰⁹³

Malezya, düzenleyici ve denetleyici çerçeve açısından kamu ve özel sektör olarak İFE için kapsamlı bir kurumsal ağ ilişkisine sahiptir. Bu bağlamda bütüncül bir şekilde İFE ülke içerisinde ele alınarak sistematize edilmiştir. Ayrıca 2006 yılında Malezya'yı uluslararası İslami finans merkezi yapmak ve dünyaya İslami finans hizmetlerini tanıtmak maksadıyla Malezya Uluslararası İslami Finans Merkezi (MIFC) çalışmaları devlet desteği ile başlatılarak tüm kurumlar ve yasal çerçeve bir merkez altında toplanmaya çalışılmaktadır. Kamu otoritesinin yasal çerçevesi oluşturulmuş (**Tablo 31**) ve kurumsal ağ mekanizması (**Şekil 19**) ile İslami finans endüstrisi etkin bir şekilde düzenlenmiştir.

Şekil 19: Malezya Kamu Düzenleyici Otorite Yapısı

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

¹⁰⁹³ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, s. 52.

Tablo 30: Malezya İslami Finans Sistemi Düzenleyici Kamu Otoriteleri Yasal Çerçevesi

Kuruluş	Statü	Dayanak	Açıklama
1- Securities Commission Malaysia	Kamu Düzenleyici Otoritesi	Security Commission Act 1993	Malezya menkul kıymetler komisyonunun kurulması için kabul edilen yasa, Malezya'da (İslami sermaye piyasasını da içine alan) sermaye piyasasının tek düzenleyici otoritesi olacak şekilde dizayn edilmiştir. Ayrıca ilgili diğer kuruluşların kararlarını da eylemlerine yansıtmaktadır. Bu yönüyle kararları ve yaptırımları açısından bağlayıcı olup ülke finans sistemi için otoriter bir kuruluştur.
2- Bursa Malaysia	Kamu Düzenleyici Otoritesi	Sermaye Piyasaları ve Hizmetler Yasası 2007	Bursa Malezya'nın kurulmasının yasal dayanağı olan bu yasa ile Malezya'da sermaye piyasalarında yürütülen işlemlerin düzenlenmesi ve denetlenmesi çerçeve içerisine alınmıştır.
3- Bank Negara Malaysia	Kamu Düzenleyici Otoritesi	Islamic Banking Act 1983, Banking and Financial Institutions Act 1989, Central Bank of Malaysia Act 2009	BNM 1959 yılında Malezya hükümeti tarafından kurulmuştur. Ülkenin finansal güvenliğinden sorumlu tek otoritedir. BNM İslami finans iş ve işlemlerini denetleme yetkisine sahip otorite kurumdur ve bünyesinde şer'î uyum ve denetimi gerçekleştiren merkezi şer'î danışma kurulu (SAC) bulunmaktadır.
4- Companies Commission of Malaysia	Kamu Düzenleyici Otoritesi	Companies Act 1965	CCM, şirket denetimlerini gerçekleştirmek için kurulmuş olup İslami finans sektörüne hizmet veren ve bu alanda değerlendirmeye alınan şirketlerin denetlenme ve organizasyon görevini de üstlenmektedir. Ticaret bakanlığına bağlıdır.
5- Lobuan Off-Shore Financial Services Authority (LOFSA)	Kamu Düzenleyici Otoritesi	Lobuan Off-Shore Financial Services Act 1996	Yabancı yatırımcıların -özellikle yabancı bankaların- sunmuş oldukları fırsatları değerlendirmek ve gerekli denetim ve organizasyonu sağlamak için kurulmuştur. Doğrudan ekonomi bakanlığına bağlıdır.

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Malezya'da faaliyet gösteren İFK'lar; İslami Bankacılık Yasası, BNM Merkezi Şer'î Danışma Kurulu ve IFSB standartlarına tabii olup yasal çerçeve ile hukuki sistem içerisinde düzenlenmekte ve denetlenmektedir.¹⁰⁹⁴ Malezya, geleneksel finans sisteminin yanında ikili sistemde faaliyet gösteren tam teşekküllü bir İslami finans sistemine sahip dünyanın ilk ülkesidir ve bu alanda köklü bir geçmiş/tecrübeye sahiptir. Malezya İslami finans sistemi, geleneksel finans sistemi içerisinde birçok paydaş kurum ile birlikte yürütülmektedir. Bu açıdan hem kamu hem de özel kuruluşlar tarafından yürütülen düzenleme ve denetleme mekanizması çok yönlü bir bileşene sahiptir. Bu bağlamda İslami finans alanında hizmet veren kuruluşların düzenleme ve denetleme yetki ve çerçevesi aşağıdaki kurumlara/kuruluşlara dağıtılmıştır. Aşağıdaki kurumsal yapılar içerisinde BNM ve Finans Akreditasyon Kurulu'nun İFE için önemi açıklanacak diğer kurumlar araştırmanın sınırlılığı açısından burada değerlendirilmeyecektir.

¹⁰⁹⁴ BNM, *Shariah Governance*.

- Bank Negara Malaysia (Merkez Bankası)
- Malezya Menkul Kıymetler Komisyonu,
- Finans Akreditasyon Kurumu,
- Labuan Finansal Hizmetler Kurumu,
- Bursa Malezya (Kuala Lumpur Menkul Kıymetler Borsası),
- Devlet Bakanlıkları ve Yetkili Acenteler,
- İslami Bankacılık Sektöründen Sektör Oyuncuları,
- Tekâfûl Kurumları,
- Re-Tekâfûl ve İslami Sermaye Piyasası Endüstrileri,
- Beşerî Sermaye Geliştirme Kuruluşları,
- Hukuk Firmaları ve Uzlaştırma Komisyonları,
- Şer'î Danışma Kurulları,
- Vergi ve Denetim Firmaları,
- Araştırma Şirketleri.

Malezya Merkez Bankası (BNM): Bank Negara Malezya'nın İFE açısından önemi parasal ve finansal istikrarı sağlamak, Malezya ekonomisinin sürdürülebilir büyümesi için elverişli bir finansal ortam sağlamayı amaçlamaktan daha ziyade İslami finans hizmetleri için ülke içerisinde ana düzenleyici ve denetleyici yetkili organ olmasıdır. 2011 yılında yayınlanan “İslami Finans Şer’î Yönetim İlkeleri Kanunu” çerçevesinde BNM bünyesinde merkezi şer’î danışma kurulu (Shariah Advisory Council: SAC) oluşturulmuştur.¹⁰⁹⁵ Ayrıca BNM’nin 2010 yılında yayınladığı şer’î yönetim çerçevesi uyarınca;

"Şer’î denetiminin temel amacı sağlam bir denetim anlayışının oluşmasını sağlamak, İFE’nin ticari faaliyetlerine değer katmak, nesnel bir güvence sağlamak, işlemlerin uyum derecesini iyileştirmek için tasarlanmış bağımsız bir değerlendirme için zaman zaman yapılan periyodik değerlendirmeyi ifade eder. Bu aynı zamanda Şer’î uyum için etkili bir iç kontrol sistemidir."¹⁰⁹⁶

Bank Negara Malaysia, Malezya İslami finans sisteminin şer’î ilkelere uygun olarak çalışmasını sağlamakla yükümlüdür. BNM bu görevi kendi bünyesindeki merkezi şer’î danışma kurulu ile her İFK’nın bulundurma gereken şer’î danışma kurulları arasında iki kademeli şer’î yönetim altyapısı ile gerçekleştirmektedir. Malezya Merkez Bankası İslami finans sisteminde şu rolleri üstlenmektedir;

- İslami finans kuruluşlarını ve bankacılık sistemini düzenlemek, denetlemek ve bünyesinde şer’î danışma kurulu ile danışmanlık hizmeti vermek.

¹⁰⁹⁵ SAC, “Overview on Shariah Governance | Shariah Advisory Council”.

¹⁰⁹⁶ BNM, *Shariah Governance*, par. 7.7.

- Finansman sağlama konusunda mevduatlarla bankacılık yapısının büyümesini kolaylaştıracak faaliyetleri tesis etmek ve İslami finans sisteminin faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek.
- Bankalar arası yatırım mekanizması olarak kar paylaşım sistemi içerisinde (mudarabe) fon kullandırma yöntemini kullanarak İslami bankaların kısa vadeli fon taleplerini sağlayarak likidite yönetim hizmeti vermek.
- Özel fon senetlerini ihraç ederek İslami sermaye piyasasının uzun vadeli fon taleplerini karşılamak için İslami bankacılık üzerindeki yükü hafifletmek, İslami sermaye piyasasına finansal projeler sağlamak ve bankacılık üzerinde oluşabilecek riskleri minimize etmek.

Finans Akreditasyon Kurumu: Finans Akreditasyon Kurumu (Finance Accreditation Agency: FAA), Malezya Merkez Bankası (BNM) ve Malezya Menkul Kıymetler Komisyonu (SCM) tarafından desteklenen uluslararası ve bağımsız bir kalite güvence ve akreditasyon kuruluşudur. FAA, finans öğrenme programları, kurumsal ve bireysel akreditasyon yoluyla finans hizmetleri endüstrisi (FSI) içindeki öğrenme süreçlerinin kalite güvencesi, araştırma programlarının teşvik edilmesi, iyileştirilmesi ve ajansın yeterlilik yapısının oluşturulması amacıyla gelecekteki öğrenme vizyonlarından sorumludur. Bu ajansın finans sistemi açısından önemi ülkedeki finans endüstrisi için mevcut olan yeteneklerin geliştirilmesi ve bu anlamda en yüksek standartları oluşturmaya teşvik edecek programları yönetmesidir. Malezya Merkez Bankası (BNM) kendi bünyesi altında finansal akreditasyon ajansı altında İslami finans alanında yürütülen faaliyetlerin tamamını akredite edecek bir yapı oluşturmuştur.¹⁰⁹⁷

Malezya Düzenleme ve Denetleme Yaklaşımının Değerlendirilmesi: Malezya'nın İFE'ye yönelik düzenleyici çerçevesinde ve özellikle de İslami bankacılık ilgili düzenlemelerinde göze çarpan husus, düzenleme ve denetleme hukuki çerçevesinin geleneksel bankalara yönelik çerçeveden yararlanılarak dizayn edilmiş olmasıdır. Düzenleyici ve denetleyici çerçeveye bakıldığında kurumsal yönetim, risk yönetimi, ilişkili taraf işlemleri için ihtiyati limitleri düzenleyen düzenleyici çerçeve, sorunlu finansman sınıflandırması, tedarik ve likidite yönetimi hem geleneksel hem de İFE için oldukça benzerlik arz etmektedir. Örneğin İslami bankacılık uygulamaları için özel olarak yayınlanan düzenlemelere bakıldığında, Malezya'da yürürlükte olan İslami bankalar, Basel Bankacılık Denetimi Komitesi

¹⁰⁹⁷ BNM, Shariah Governance, pp:7.7

(BCBS) ve IFSB ilkeleri ile uyumlu olarak sektöre özgü “Sermaye Yeterliliği Çerçevesine (CCRWA)” uymak zorundadır. Malezya, sermaye yeterliliği hesaplamasında pozitif yıllık brüt gelirin sabit bir yüzdesini ifade eden oran (alfa) kullanımını yürürlükten kaldırarak İslamileştirme eğiliminde olmuştur.¹⁰⁹⁸ Mevduat hesaplarında ise herhangi bir şekilde anapara üzerinden belirli bir oranda veya herhangi bir şekilde kar garantisi vermesi İslami ilkeler gereğince yasaklanmıştır.¹⁰⁹⁹

Malezya’da düzenleyici ve denetleyici çerçevenin kamusal mimarisinin yanında özel sektör tarafından da ciddi bir mimari yapı oluşmuştur. Özel sektör hem yasal çerçevede ele alınmış hem de kendi içerisinde İFE’yi destekleyen bir yapısal mimari oluşturmuştur. (Şekil 20, Tablo 32)

Şekil 20: Malezya Özel Düzenleyici Otorite Yapısı

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Kuruluş	Statü	Dayanak	Açıklama
İslami Finans Hizmetleri Kurulu (IFSB)	Özel Kuruluş	İslami finans Hizmetler Yasası 2002	İslami finans sektöründe istikrarı sağlamak, uluslararası standart ve ilkeleri belirlemek amacıyla 2002 yılında Malezya Merkez Bankası, IMF, IDB ve Bahreyn Merkez bankası öncülüğünde kurulmuştur.
Malezya Muhasebe Standartları Kurumu (MASB)	Özel Kuruluş	Uluslararası Muhasebe ve Denetim Standartları ile Şer'i Standartlar (1997)	1997 yılında Malezya’da İslami finans kuruluşları için denetim ve şer’î standartlar yayınlamak ve bu alanda akademik çalışmalar yapmak için kurulmuştur.

Tablo 31: Malezya İslami Finans Sistemi Özel Düzenleyici Otoriteler

Kaynak: Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.

Malezya İslami finans sistemi içerisinde kurumsal yönetim ve şer’î denetim mekanizmaları da gelişmiş düzeydedir. İslami bankacılık, İslami sermaye piyasaları ve tekafül endüstrisi için yetkili hale getirilen merkezi şer’î danışma kurulu ile şer’î yönetim sistemleştirilmiştir. 2013 yılında yapılan düzenleme ile tek çatı altında

¹⁰⁹⁸ Alfa katsayısı finansal iş ve işlemlerde risk seviyesini yatırımcı lehinde minimuma indirgeyen ve kazanç getiri oranını belirli bir ölçüde yatırımcıya garanti eden katsayı oranı olarak ifade edilebilir.

¹⁰⁹⁹ Laws of Malaysia, “Islamic Financial Services Act 2013”, c. Act 759 IFSA 2013 § (2013).

birleştirilip BNM bünyesinde kurulan merkezi şer'î danışma kuruluna ek olarak Malezya İslami finans sisteminde her İslami bankanın -atamaları düzenleyici otorite tarafından onaylanan- şer'î danışma kuruluna sahip olması gerekmektedir.¹¹⁰⁰

Malezya İslami finans sisteminde merkezi şer'î danışma kurulu (SAC) kararları İFE'ler açısından doğrudan bağlayıcıdır. Ancak SAC, hangi şer'î ürünlerin İFE işlemlerinde tercih edileceğine dair dikte edici bir tutum sergilememektedir. Hangi şer'î ürünlerin tercih edilip edilmeyeceği piyasa tarafından İFE'lerce belirlenmektedir. Ancak IFSA çerçevesinde belirlendiği üzere İFE'nin şer'î uygunluğu bulunmayan iş ve işlemlerde bulunması durumunda mali düzenleyici otoritelerce ağır ceza yaptırımları uygulandığından İFK'lar bu hususta hassas davranmaktadır. Çünkü IFSA hükümlerinin ihlali ile ilgili olarak BNM otoritesi şer'î danışma kuruluna İFK'ları değerlendirme, müdahale etme, yönlendirme ve cezalandırma konusunda geniş yetkiler vermektedir. Ayrıca İslami bankaların şer'î inceleme, şer'î denetim ve şer'î risk yönetimi işlevlerini yürütecek ilgili departmanları kurumsal yönetim çerçevesinde organizasyonlarına dâhil etmesi gerekmektedir. Şer'î uyumun İslami bankalarda ve diğer sektörlerde işleyişinin tesis edilme zorunluluğu da İFE bünyesindeki denetçilerin sorumluluğuna verilmiştir. İFE içerisinde meydana gelebilecek hukuki uyuşmazlıkların çözümü ve İFE işlemleriyle ilgili ihtilafların aşılması için de ilgili kişi ve kurumların Kuala Lumpur Bölge Tahkim Merkezi'ne¹¹⁰¹ (KLRC) gitme hakları yapılan düzenlemelerle ele alınmıştır.¹¹⁰²

İFE açısından Malezya örneği incelendiğinde endüstrisinin gelişimi ve istikrarını tesis edecek düzenleyici bir ortamın oluşturulduğu görülmektedir. İFE için kurumsal ve düzenleyici çerçeve; yasalar, düzenleyici ve denetleyici şer'î yönetim, tüketicuyu koruma ve hukuki zemin de dâhil olmak üzere çok çeşitli alanları kapsayacak şekilde Malezya'da yürürlüktedir. Ayrıca Malezya, İFE için finansal araçlar ve bankalar arası yatırım, fon fazlasına sahip olanların fon açığı olan bankalara kanallandırmalarına izin vererek sistemde istikrarı teşvik etmek için gerekli fonlama ve likidite mekanizmasını işletmektedir. Bu bağlamda Malezya, endüstrinin

¹¹⁰⁰ SAC, "Overview on Shariah Governance | Shariah Advisory Council".

¹¹⁰¹ KLRC yeni ismiyle Asya Uluslararası Tahkim Merkezi (AIAC) olarak değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için 4. Bölüm 5.2 numaralı başlığa bakınız.

¹¹⁰² International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, ss. 53-55.

ortaya çıkan riskleri ve ihtiyaçları doğrultusunda düzenleyici çerçeveyi aşamalı olarak uyarlamaya çalışan ve bu konuda küresel iş birliğine imkân veren bir ülke görünümündedir.

7.2. Körfez Ülkeleri: Bahreyn Örneği

Petrol üretimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ticaret hacminden elde edilen fon fazlalıklarının değerlendirilmesi amacıyla oluşturulan Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden müteşekkil olup İslami finans sistemi için önemli bir bölgesel potansiyeli ifade etmektedir. IFSB 2017 raporuna göre İslami finans sektörünün toplam aktif büyüklüğünün %42,3'lük kısmı Körfez İşbirliği Ülkeleri tarafından oluşturulmaktadır.¹¹⁰³ Bahreyn ise körfez ülkeleri içerisinde İFE açısından son yıllardaki gelişmelerle birlikte öne çıkan bir ülkedir.

İslami finans alanında yaklaşık 30 yıldır sürdürülen ulusal ve uluslararası çalışmalar neticesinde Bahreyn'in son 10 yılda İFE içerisinde önemli bir küresel oyuncu olduğu görülmektedir. 1979 yılında kurulan İslam bankacılığı ile yola çıkan Bahreyn, 2021 yılına gelindiğinde 22 İslami banka ile İFE'nin ülke içerisinde en yoğun olduğu ülke görünümündedir. 12 tekafül ve 2 re-tekaful şirketi ile 100'ün üzerinde İslami fon piyasası ile bankacılık dışında da İFE faaliyetlerine ev sahipliği yapmaktadır.¹¹⁰⁴ Bu bağlamda bankacılık başta olmak üzere İslami sermaye piyasası ve tekafül organizasyonlarında sektör içerisinde önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Bahreyn, İslami indeks yayınlayan ve 2001 yılında sukuk ihracını gerçekleştiren ilk ülkedir.¹¹⁰⁵ İslami finansın gelişimi açısından ülke görünümüne bakıldığında AAOIFI, IIFM, İslami Bankalar ve Finansal Kuruluşlar Genel Konseyi (CIBAFI), İslami Uluslararası Derecelendirme Kuruluşu (IIRA) ve Likidite Yönetim Merkezi (LMC) gibi kuruluşlara ev sahipliği yapan Bahreyn küresel anlamda İslami finans mimarisinin amiral gemisi konumundadır.¹¹⁰⁶

¹¹⁰³ IFSB, "IFS Stability Report 2020", s. 11.

¹¹⁰⁴ Rodney Wilson, "The Development of Islamic Finance in the GCC", Working Paper, Kuwait: The Centre for the Study of Global Governance, 2009, ss. 28-29.

¹¹⁰⁵ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, s. 12.

¹¹⁰⁶ Akkaş, "Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu", s. 7; Marjān, Sairally, Habib, *Islamic Capital Markets*, s. 37.

Geleneksel bankalarla İslami bankacılık faaliyetleri ikili sistemde yürütülmekte ve Bahreyn’de İFK’ların %97’si İslami bankacılık sektöründen meydana gelmektedir.¹¹⁰⁷ Ülke açısından değerlendirildiğinde küresel bankacılık açısından Malezya kadar yetkin değildir. Ülke içerisinde İslami bankaların toplam aktiflere oranı %13,2 iken uluslararası İslami bankacılık toplam aktifinde oranı ise %2 seviyesindedir. Ülke içerisinde İFE’nin toplam finansal aktiflere oranı ise %22 seviyelerindedir.¹¹⁰⁸

Düzenleyici ve denetleyici çerçeve açısından Bahreyn, Merkez Bankası, Finansal Kurumlar Kanunu ve 64 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Bahreyn Merkez Bankası’na (CBB) İslami finans kurumları da dâhil olmak üzere tüm finansal kuruluşlar için düzenleyici ve denetleyici yetkileri vermektedir. Bu bağlamda Merkez Bankası finansal kurumların düzenleyici ve denetleyici tek otoritesi haline gelmiştir. 2006 yılında yapılan düzenlemeler ile düzenleme ve denetleme sorumluluğu Bahreyn Para Otoritesinden (BMA) Bahreyn Merkez Bankası’na devredilerek Merkez Bankasının otoritesi daha da güçlendirilmiştir. Bahreyn ihtiyatlı düzenleme çerçevesi özellikle İslami bankacılığa özgü riskleri karşılamak için genel düzenleme çerçevesi içerisinde uyarlanmak suretiyle karşılanmaktadır. Ayrıca düzenleyici sermaye yeterliliği gereklilikleri IFSB-15 ihtiyati standardına dayanmaktadır ve alfa oranı 0,3 olarak belirlenerek piyasa odaklı yaklaşımlar çerçevesinde izin verilmiştir.¹¹⁰⁹

Bahreyn Merkez Bankası İslami bankaların şer’î uyumluluğunu sağlamak ve İFK’ların itibar riskini azaltmak için çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerin ilki Bahreyn Merkez Bankası bünyesinde oluşturulmuş Merkezi Şer’î Danışma Kurulu’dur. Bu kurul, ürün geliştirme, İslami finans kuruluşları ve İslami pencere hizmeti sunan diğer konvansiyonel bankaları denetleme, finans sistemi içerisinde şer’î uyumu tesis etme, İFE için düzenlemeye yönelik yönetmelikler yayınlama, CCB’ye İslami finans konularında danışmanlık yapma, yasal davalarda

¹¹⁰⁷ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, ss.11-12.

¹¹⁰⁸ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, ss. 12-13.

¹¹⁰⁹ Central Bank of Bahreyn, *Rulebook, Volume 2: Islamic Banks*, H.C. 15, Bahrain: CBB, 2007.

bilirkişi olma ve uluslararası kuruluşları uyumlaştırarak ülke ekonomisine dahil etme gibi görevleri üstlenmiştir.¹¹¹⁰

Bahreyn, şer'î uyum için AAOIFI standartlarını benimsemiştir ve İFE'ler için müstakil şer'î denetleme kurulu (SSB) oluşturmalarını şart koşturmaktadır. Ayrıca İFE iş ve işlemlerinde şer'î inceleme ile şer'î denetim mekanizmalarını tesis edecek şer'î yönetimin oluşturulması da zorunludur. Şer'î uyumun denetlenmesinde dış denetçilerin sorumluluğundadır. Bahreyn düzenleyici ve denetleyici çerçeve kapsamında ülkede faaliyet sürdüren tüm İFK'lar yıllık olarak denetlenmiş, üç aylık periyotlarla da gözden geçirilmiş mali tabloları yayınlamaları gerekmektedir. Finansal ve mali tablolar, AAOIFI tarafından yayınlanan Finansal Muhasebe Standartlarına (FAS) uygun olarak hazırlanmalıdır. AAOIFI kapsamında belirli muhasebe standartlarının olmadığı durumlarda ise Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarını (UFRS) kullanmaları gerekmektedir. Ayrıca şer'î danışma kurulları İslami bankalardaki iş ve işlemlerin uyumluluğuna dair kararları yayınlamak zorundadır.¹¹¹¹

7.3. Endonezya

İslami finans endüstrisi içerisinde en çeşitlendirilmiş ürün yelpazesine sahip olan ülkelere biri olan Endonezya, sahip olduğu sosyal ve beşerî sermaye ile İslam ülkeleri içerisinde en güçlü İslami finans potansiyeline sahiptir. 2021 verilerine göre 276 milyonluk nüfusunun %87'si Müslümandır ve bu oran İslami finans için çok ciddi bir potansiyeldir. Mevcut potansiyeli yüksek olmakla birlikte İslami bankacılık sektörü ülke içerisinde geleneksel bankalara göre zayıf bir gelişime sahiptir.¹¹¹² İslami finans endüstrisine %83'lük bir oranla sermaye piyasaları diğer sektörün önündedir.

Endonezya'da tam teşekküllü 4, lisans onaylı 12 İslami banka, geleneksel bankacılık içerisinde 22 İslami pencere birimi (windows) ve 160 İslami kırsal banka (BPRS) ile İslami finans faaliyetlerini yürütmektedir. Bunun dışında bankacılık ve finans sektörünün haricinde vakıf, mikrofinans ve yardım sandıkları gibi

¹¹¹⁰ Central Bank of Bahreyn, *Rulebook, Volume 2: Islamic Banks*. H.C. 16.

¹¹¹¹ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, ss. 13-15.

¹¹¹² IFSB, *Strategies For The Development Of Islamic Capital Markets: Infrastructures And Legal Aspects Of Islamic Asset Securitisation*, Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board, 2011, s. 239.

uygulamalarla İslami finans çerçevesinde organize olan faaliyetler de oldukça yoğun bir şekilde ülkede faaliyet göstermektedir.¹¹¹³

Geleneksel bankacılık aktif toplamına oranla İslami bankaların oranı %5 seviyesinde bir hacme sahiptir. Endonezya’da İslami finans sektörünün ülke finans sistemi içerisindeki payı %7, küresel İslami bankacılık sektörü içerisindeki payı ise %2,5 seviyesindedir. Bu oran diğer ülkelerle kıyaslandığında tam tersi bir durumu ifade etmektedir. Zekât, vakıf ve mikro finans kurumları da tekaful şirketleri ile birlikte ele alındığında %10’luk bir hacimle bankacılık sektöründen daha fazla büyüklüğe ulaşmış olduğu görülmektedir.¹¹¹⁴

1991’den beri ülkede faaliyet gösteren İslami bankacılık sektörünün gelişme trendi çerçeve mevzuatlarla uzun bir dönem sabit kalmış ancak 2008 İslami bankacılık yasasının düzenlemesiyle büyüme eğilimine geçmiştir. 2009 yılında 6 olan İslami banka sayısı 2015 yılına gelindiğinde 12’ye çıkmış, İslami pencere hizmeti sunan geleneksel banka sayısı ise 22’ye düşmüştür. 2009-2015 arası dönemde yıllık ortalama büyüme oranı geleneksel bankacılıkta %18, İslami bankacılıkta ise %38 olmuştur. Ancak 2013’ten itibaren makroekonomik koşullar Endonezya için daha zorlayıcı hale geldiğinden, İslami bankaların aktif büyüme oranı 2015 yılından itibaren hızla yavaşlayarak % 8’e gerilemiş ve geleneksel bankacılık sektörünün altında kalmıştır.¹¹¹⁵ Endonezya’nın büyük bir coğrafi ve beşeri potansiyele sahip olmasına rağmen İslami finansın gerilemesi ve istenilen düzeye ulaşamamış olması -Endonezya’nın finans sektörünün çoğunda olduğu gibi- düşük sermayeli bankacılık sektörü, birçok İslami bankanın tek şube ile hizmet vermesi ve zayıf kurumsal ağ yapısı ile oldukça parçalanmış bir görünüm arz etmesinden kaynaklanmaktadır.¹¹¹⁶

Endonezya İslami finans düzenleyici çerçevesi içerisinde İslami bankacılık sektörü 2008 yılından itibaren açık bir şekilde yasal çerçeveye kavuşturulmuş ve geleneksel bankalar ile İslami bankalar birkaç husus dışında (kar paylaşımı modelleri, asgari sermaye yeterliliği ve risk ağırlıkları) aynı düzeyde

¹¹¹³ Fika Fitriasi, “The Growth of Islamic Banking in Indonesia”, *Ekonomika-Bisnis*, c. 3, sy. 1 (2012), ss. 1-12.

¹¹¹⁴ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, ss. 27-28.

¹¹¹⁵ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, ss. 28-29.

¹¹¹⁶ IFSB, *Strategies For The Development Of Islamic Capital Markets: Infrastructures And Legal Aspects Of Islamic Asset Securitisation*, s. 243.

değerlendirilmiş ancak ikili sistemde ele alınmıştır. Endonezya, İslami finans sektörünü IFSB standart ve yönergelerine göre düzenlenmeyi benimseyen Malezya dışında tek ülkedir. 2008 yılında yapılan yasal değişikliklerle Endonezya Merkez Bankası'na düzenleme ve denetleme yetkisi verilmişti. Ancak 2011 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile Endonezya Finansal Hizmetler Kurumu (OJK) kurulmuş ve 2014 yılından itibaren de düzenleyici ve denetleyici tüm yetkileri üstlenmiştir.¹¹¹⁷ Çıkarılan İslami bankacılık yasası ile İslami olmayan ancak İslami pencere formunda hizmet veren geleneksel bankaların İslami finans aktif büyüklüğü %50'ye ulaşması durumunda müstakil bir İslami bankaya dönüştürülmesi zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca yapılan son düzenleme ile İslami pencere hizmeti sunan geleneksel bankaların 2023 yılına kadar iş ve işlemlerini ayırarak bağımsız bir İslami bankaya dönüştürülmesi zorunluluğu getirilmiştir.

Endonezya İslami finans sistemi, merkezi şer'î danışma kurulunun gözetimi altında şer'î yönetimini güçlendirmek için önemli ilerlemeler katetmiştir. Devlet destekli ve devlet tarafından da finanse edilen ve bir STK formunda olan Endonezya Ulema Konseyi (MUI) ile Merkezi Şer'î Danışma Kurulu (DNS) bankacılık ve diğer finansal ürünlerin şer'î uygunluğu hakkında onay verme yetkisine yasal olarak sahiptir. İslami bankalar kendi bünyelerinde bu iki kurum ile koordineli olarak belirleyeceği şer'î danışma kurulunu bulundurmak zorundadır ve kararlarını da yayınlamak mecburiyetindedir. Yasal olarak İslami finans kuruluşlarının denetimi, ülkenin finansal denetimi çerçevesine ele alınmıştır. OJK ile DNS ve MUI İslami finans kuruluşlarının denetimi konusunda koordineli olarak çalışmaktadırlar ve denetim yetkisi bu bağlamda OJK'nin uhdesindedir.¹¹¹⁸

Endonezya İslami finans sistemi, Malezya veya Bahreyn gibi İslami finansın gelişmiş olduğu ülkelerden kurumsal yaygınlık, mimari ve yasal çerçeve açısından farklı bir görünümündedir. Sahip olduğu potansiyellerle İslami finansın hükümet tarafından aktif olarak teşvik edildiği ve gelişmiş finansal piyasa olma yönündeki adımlarıyla İFE'nin gelişmekte olduğu ülke biçimiyle karakterize edilebilir. Ancak Endonezya, benzer bir gelişme düzeyindeki ülkelerle karşılaştırıldığında genellikle daha az gelişmiş finans sektörüne ve nispeten küçük bankacılık sektörüne sahip

¹¹¹⁷ Iwona Sobol, "Development of Islamic Banking in Indonesia", *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 2016, ss. 168-77.

¹¹¹⁸ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, ss. 30-31.

görünümündedir.¹¹¹⁹ Malezya ve Bahreyn'e göre kıyaslandığında düzenleme ve denetleme çerçevesi zayıflıklar içermekte ve genel anlamda bankacılık üzerinden yürütülen düzenleme anlayışıyla şekillenmektedir. Bankacılık açısından da mudarabe ve müşâreke sözleşmelerine dayalı kâr paylaşım finansmanı varlık tarafında önemli bir payı temsil ederken, ihtiyati çerçevede bu ürünlere yönelik yatırım riskleri yeterince uyarlanmamıştır. Sermaye gereksinimleri ve mevduat sigortası da İslami bankacılık endüstrisinin özelliklerini tam olarak karşılamamakta veya benzersiz risklerini tam olarak hesaba katmamaktadır.¹¹²⁰

Endonezya, 2016 yılında 91 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte İslami finansın ülke ekonomisi içerisindeki rolünü etkin hale getirmek için önemli bir stratejik hamle yaptı. İslami Finans Ulusal Komitesi'nin kurulmasıyla İslami finans sistemi devlet desteğiyle daha da sistemli bir şekilde ele alınmaya başlanmış oldu. Endonezya'da kurulan İslami Finans Ulusal Komitesi'nin paydaşları; Endonezya Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı, Din İşleri Bakanlığı, Finansal Hizmetler Otoritesi (OJK), Ulusal Kalkınma Planlama Bakanlığı (Bappenas), Devlet İktisadi Teşebbüsleri Bakanlığı (BUMN), Endonezya Ulema Konseyi (MUI), Ekonomik İşler Bakanlığı, Kooperatif ve Küçük ve Orta Ölçekli Bakanlık İşletmeler (KOBİ) ve Mevduat Sigorta Kurumu'ndan (LPS) müteşekkildir. Bu açıdan incelendiğinde ilgili tüm kurumların bu komiteye dahil edilmesi etkin ve işlevsel bir İslami finans sisteminin yürütülmesine olanak sağlayacak görünümündedir.¹¹²¹

7.4. Pakistan

212 milyonu aşkın nüfusunun yaklaşık %96'sı Müslüman olan Pakistan, Endonezya'dan sonra İslami finans potansiyelinin beşeri sermaye açısından en yüksek olduğu sayılı ülkelerdendir. Pakistan halkının sosyo-kültürel yapısı nedeniyle bankacılık veya finans alanıyla ilgili davranış biçimi diğer ülkelerden oldukça farklı bir görünümündedir. Ülke genelindeki yetişkin nüfusun ya da ehliyeteye sahip kişilerin

¹¹¹⁹ IFSB, *Strategies For The Development Of Islamic Capital Markets: Infrastructures And Legal Aspects Of Islamic Asset Securitisation*, ss. 239-40.

¹¹²⁰ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, s. 32.

¹¹²¹ COMCEC, *Infrastructure Financing Through Islamic Finance in the Islamic Countries*, Ankara: COMCEC Coordination Office, 2019, ss. 89-90.

bankacılık veya finans ile ilişkisi %13 seviyesindedir. Bu açıdan finans endüstrisi ülke genelinde devlet politikalarıyla yürütülmektedir.¹¹²²

Pakistan’da İslami finans endüstrisi, bankacılık sektörünün haricinde sukuk ve mudarebe şirketleri, İslami fon piyasası, İslami mikro finans kurumları, tekafül ve İslami gayrimenkul yatırım şirketlerinden oluşmaktadır. 2001 yılından itibaren yeniden düzenlenen İslami finans endüstrisi, hala gelişme aşamasında olsa da hızlı bir büyüme kaydetmiştir. 2002-2015 yılları arasında Pakistan İFE’si yaklaşık %50’ye ulaşan yıllık bileşik büyüme oranına (CAGR) ulaşmıştır.¹¹²³ Bu oranla birlikte ülke içerisindeki aktif piyasa hacmi %11 seviyesine çıkmıştır.¹¹²⁴

Düzenleme ve denetleme çerçevesi açısından İslami bankacılık sektörü konvansiyonel bankacılıkla birlikte ele alınmakta ve “1962 Bankacılık Şirketleri Yönetmeliği (BCO)” tarafından yönetilmektedir. 2002 yılında yapılan değişiklikle BCO’nun içeriğine “bankacılık işlemlerinin İslami ilkelere uygun olarak yürütülmesi” kısmı dâhil edilerek ve ilgili yönetmelikler çıkarılarak İslami bankacılık sektörünün ülke içerisinde tam teşekküllü bankalar, destekleyici yan kuruluşlar ve başka şubeler açmak suretiyle genişlemesine olanak sağlanmıştır. Ayrıca bu yasa ve buna bağlı olarak yayınlanan çerçeve yönetmeliklerle geleneksel bankaların mevcut sermayelerinden nominal sermaye tahsisini ile bağımsız şubeler/pencereler aracılığıyla İslami finans hizmetleri sunmalarına izin verilmiştir.¹¹²⁵

Pakistan Merkez Bankası (SBP), İslami bankacılık sektörüne ait özel hükümlerle tüm bankalar için geçerli olan tek bir entegre düzenleyici çerçeveye sahiptir. İhtiyati düzenlemeler açısından da İslami bankacılık sektörü geleneksel bankacılık ile aynı düzlemde ele alınmıştır. Pakistan İslami bankacılık sektörünü ele alan düzenleyici ve denetleyici çerçeve risk yönetimine ilişkin IFSB-1’i, şeffaflık üzerine IFSB-4’ü ve AAOIFI şer’î standartlar 6’yı kısmen benimsemiştir.¹¹²⁶ İslami bankaların şer’î danışma kurulları AAOIFI şer’î standartlarını yönetmelik olarak

¹¹²² Rukhsar Ahmed, Kamran Siddiqui, Dr Mufti, “Islamic Banking in Pakistan: Problems and Prospects”, *Asian Journal of Research in Banking & Finance*, c. 3 (2013), ss. 42-72.

¹¹²³ Yıllık bileşik büyüme oranı (CAGR): Finansal bir yatırımın iki tarih arasında başlangıç ile geline noktasındaki yıllık değişimini gösterir. Finansal yatırım veya sektörün başlangıç tarihi itibari ile toplam değerinden bugünkü değerine olan değişimin yıllık olarak gösterilmesi olarak ifade edilebilir.

¹¹²⁴ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report...*, s. 67.

¹¹²⁵ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report...*, s. 68.

¹¹²⁶ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report...*, s. 69.

diğerlerini ise rehber ilkeler olarak kullanmaktadırlar. Sermaye ve likidite çerçeve reformları ise ülkede hazırlık sürecinde olup bu yönde çalışmalar devam etmektedir. Uygulamada Basel-III yürürlükte ve İslami bankalar için IFSB-15 standartlarının Pakistan finans sistemine uyumlaştırılma süreci ise halen devam etmektedir.¹¹²⁷

Pakistan’da İslami bankacılık sektörü için denetim çerçevesi genel düzenleme ve denetleme çerçevesi içerisinde ele alındığından İslami bankacılık sektörü için standardizasyon, şer’î uyumlaştırma ve şer’î denetim için ek prosedürler bulunmaktadır. Pakistan Merkez Bankası (SBP), İslami bankalar için düzenleyici otorite olup ayrıca gözetimi sağlamak için özel bir denetim departmanını da bünyesinde oluşturmuştur. SBP Bankacılık Teftiş Departmanı, İslami bankaları denetim esnasında şer’î uyumu incelemekle görevlidir. İslami finans sistemine dayanarak İslami bankalar sundukları her türlü ürün ve hizmet için şer’î danışma kurul onayını almak zorundadırlar.¹¹²⁸

Pakistan İslami finans sistemi genel anlamda değerlendirildiğinde tam teşekküllü bir piyasa yapısının oluşturulması için İslami finans sistemini bütüncül olarak ele almak zorundadır. Ancak görünen durum İslami bankacılık sektörü üzerinden mevcut finans sistemine entegre olma çabaları ülke politikasında hâkimdir. Diğer yandan küresel finans oyuncularının ülkeye dâhil olma konusundaki talep zayıflığı İslami finans sistemin gelişmesi açısından da ayrı bir zorluk alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda politika yapıcılarının, geleneksel finans endüstrisi ile oyun alanını eşitleyen ve İslami finans için elverişli bir ortamın oluşturulmasına yönelik uygulamalara odaklanması gerektiği söylenebilir.

7.5. İngiltere

1980’lerden itibaren İslami finans işlemlerinin başladığı ve İslam ülkeleri dışında sektörün en önemli gelişmelerinin yaşandığı ülkelerin başında İngiltere gelmektedir. İngiltere, Körfez sermayesi ve Ortadoğu yatırımcılarına likidite sağlamak için 1980’lerde Londra Metal Borsası’nda (LME) murabahaya dayalı

¹¹²⁷ Ghazala Ghalib Khan, Atiq-uz-Zafar, “Fatwa Institution and Product Development for Islamic Finance in Pakistan”, *Policy Perspectives*, c. 16, sy. 2 (2019), ss. 107-26.

¹¹²⁸ Muhammad Mahmood Shah Khan, Bushra Shafiq, Farrukh Ijaz, “An Empirical Analysis of Banking Sector in Pakistan: Islamic Versus Conventional Banks”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, c. 3, sy. 1 (2017), ss. 60-93; International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, s. 70.

önemli emtia işlemlerin yapılmaya başlandığı bir piyasa merkezi olmuş ve günümüzde İFE için emtia borsa işlemlerinin büyük çoğunluğunun İslami ilkelere göre işleme sokularak piyasaya sürüldüğü önemli bir finans merkezi haline gelmiştir.¹¹²⁹ İngiltere'nin oynadığı bu önemli rol ve İngiliz hukukunun şer'î ürünleri destekleyen yapısı sayesinde İslami finans ürünlerine olan talep artmış bankacılık sektöründeki küresel piyasa oyuncularını İslami finans işlemleri için tercih edilen sözleşme türlerine ve şer'î uyumlu perakende ürünlerine yönelmeye sevk etmiştir.¹¹³⁰

İngiltere finans sisteminin destekleyici maliye ve hükümet politikaları, İFE ürünlerinin pazarını ülke içerisinde genişletmiştir. İFE'deki bu büyüme, İngiltere finansal sistem düzenleme ve denetleme anlayışının “engel de yok ayrıcalık da yok” mottosuna uygun olarak, 2003 yılında düzenlenen Finans Yasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra olumlu yönde direnç göstermiştir. İngiltere, İslami ürünler üzerindeki vergi indirimini genişletmesi, İslami finansı geleneksel finansal işlemlerle aynı temele dayandırma çabasında olması ve sukuk ihracı için gerekli olan düzenleyici reformları yapması hem maliye hem de hükümet politikalarının teşvik edici yönde İFE'yi desteklediğini göstermektedir.¹¹³¹

İngiltere finans sisteminin güçlü yapısı ve küresel ölçekteki gelişmişliği İFE'nin de ülke içerisindeki gelişimini doğrudan etkilemiştir. Finansal ortamın finans endüstrisi üzerindeki etkilerinin en iyi örneği olan İngiltere sadece finans alanıyla yetinmeyip diğer uzmanlık alanları açısından da ciddi anlamda İFE'ye destek vermektedir. İFE'ye farklı uzmanlık alanları tarafından sunulan destek Londra finans merkezini İslami finansın likidite yönetimi ve nakit fon akışı desteği açısından merkez üssü konumuna getirecek dereceye ulaşmıştır. İngiltere hukukunun İslami finansa ait sözleşme türlerine uyguladığı esnek yaklaşım, ülke içerisinde ve finans sistemi dâhilinde İslami finansın uygulanabilirliğini daha da güçlendirmiştir. Bu esnek yaklaşımlar sayesinde çok sayıda uluslararası sözleşme türü finansal sistem içerisinde kabul edilmiş ve buna bağlı olarak yasal danışmanlık firmaları İslami finans ünitesini bünyelerinde oluşturmuştur. Ayrıca İngiltere'nin köklü muhasebe ve profesyonel finansal hizmet firmaları da İslami finansın tüm alanlarında hizmet sunar

¹¹²⁹ UK Trade & Investment, *UK Excellence in Islamic Finance*, London: UK Trade & Investment, Institutional Investment & Infrastructure, 2014, ss. 8-9.

¹¹³⁰ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, s. 91.

¹¹³¹ TheCityUK, “Global trends in Islamic finance and the UK market 2019 | TheCityUK”.

hale gelmiştir.¹¹³² Dahası İngiltere, İslami finans alanında akademik eğitim veren kurumlarla iş birliği içerisinde düzenlenen uzmanlık alan ve yetenek kurslarıyla dünyada önemli bir konuma gelerek birçok İslam ülkesini geride bırakmıştır.¹¹³³

İngiltere maliye politikalarının şeffaflık ve esneklik anlayışına bağlı olarak 2013 Mart ayında İngiltere Merkez Bankası (BoE) bünyesinde İslami finans birimi kurulmuştur. Aynı zamanda 2015 yılında BoE, IFSB'ye üye olarak katılmış ve Lüksemburg'dan sonra üye olan ikinci Batı ülkesi olmuştur. İslami finans birimi, Müslüman dünyaya yatırım ve sermayelerini değerlendirmek için İngiltere'yi tercih seçeneği olarak sunmak ve Londra finans merkezinin Batı merkezindeki statüsünü yükseltmeyi amaçlamaktadır.¹¹³⁴

İngiltere, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri arasında İslami finans hizmetleri sunan en önde gelen ülke konumundadır. Nitel gelişmişlik açısından 70'yi aşan İslami finans kurumu, eğitim açısından 120'yi aşan kurum ve kuruluş, kurumsal yönetim ve uzmanlık alanları açısından 79 firma ve yönetim yapısı, 50'yi aşan kurumsal sosyal sorumluluk projeleri ile hem ülke içerisinde hem de küresel anlamda İslami finansın farkındalığını oluşturmuş bir ülke görünümündedir.¹¹³⁵

Düzenleyici çerçeve açısından İngiltere İslami finans sistemi, hakim finansal sistem ile entegre olmuş bir şekilde yeniliklere açık, piyasalara giriş ve genişlemenin önündeki engelleri kaldıran bir yaklaşımla ve genel ilkeleriyle tutarlı olarak tek bir düzenleyici çerçeve ile ele alınmaktadır. İngiltere'de "2007 Finansal Servis ve Hizmetler Yasası" ile hem İslami hem de geleneksel bankacılık faaliyetlerini esnek, laik ve üniter çerçeveye alınmış, İslami finans sistemi bankacılık/finansal düzenleme ve denetleme otoritesi tarafından düzenlenip denetlenir hale gelmiştir.¹¹³⁶ İngiltere İslami finans sistemine yönelik geliştirilen düzenleme çerçevesi İslami finansın tüketici kitlesi ile diğer finans sisteminin tüketici kitlesini aynı düzeyde koruyan bir yapıda oluşturulmuştur. Basel çerçevesi İngiltere finans sisteminin düzenleyici

¹¹³² Ahmed Belouafi, Abdelkader Chachi, "Islamic Finance in the United Kingdom: Factors Behind its Development and Growth", *Islamic Economic Studies*, c. 22 (2014), ss. 37-42.

¹¹³³ UK Trade & Investment, *UK Excellence in Islamic Finance*, ss. 12-13.

¹¹³⁴ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, s. 92.

¹¹³⁵ ICD-Refinitiv, "Islamic Finance Development Report 2020", s. 60.

¹¹³⁶ International Monetary Fund, Middle East and Central Asia Department, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies*, s. 93.

çerçevesi olarak kabul edildiğinden İslami finans sistemi de bu çerçeveye dâhil olmuştur.¹¹³⁷

İngiltere, körfez sermayesi başta olmak üzere finans sistemi içerisindeki boşlukları görerek ve küresel rekabet gücünü de kullanarak hem Batı dünyası içerisinde hem de İslami finans sisteminde önemli bir konuma sahiptir. Finansal sistemin İslami finans ile uyumlu olarak işleyebilmesi adına gereken esneklikleri, teşvikleri laik bir ülke olmasına rağmen sağlamış ve ülke açısından elde edilecek rasyonel faydaları hesap ederek oldukça akıllı ve politik adımlar atmıştır. Bu bağlamda İngiltere, laik ve seküler bir ortamda İslami finansın uygulanmasının mümkün olduğuna dair en iyi örneği teşkil etmektedir. Ayrıca İngiltere örneği, reel-politik açıdan İslam ülkelerindeki mevcut rejim içerisinde İslam ekonomisini konumlandırmaya çalışanlara da önemli bir örnek teşkil etmektedir.

7.6. Türkiye

2021 yılı itibarı ile Türkiye faizsiz finans sistemi, katılım finansı çerçevesinde konumlanan 6 banka, 12 tekaful şirketi, özel ve kamu sukuk ihraçları, sermaye piyasalarında “Katılım 30”, “Katılım 50” ve “Katılım Model Portföy Endeksi” bileşenleriyle finansal faaliyetlerini yürütmekte ve tarihi bir geçmişle kendi eko sistemini oluşturma çabasındadır.

Tarihi açıdan Türkiye katılım finans sistemi (İslami finans) serüveni iki ayrı dönemde ele alınırsa Cumhuriyet döneminden 2002 yılına kadar geçen süre ilk dönem, 2002’den günümüze kadar olan süreç de ikinci dönem olarak tasnif edilebilir. Adapazarı İslam Ticaret Bankası¹¹³⁸ (1913), Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası¹¹³⁹ (1975) ve Özel finans kurumları (1985) ilk dönemi ihtiva eden Türkiye

¹¹³⁷ TheCityUK, “Global trends in Islamic finance and the UK market 2019 | TheCityUK”.

¹¹³⁸ Bu bankanın İslami bankacılık türünden bir banka olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği şimdilik belirsizdir. Bu bankanın Kuruluş sözleşmesine göre “işlemlerinde şer’i usullere göre iştiğal eylemek” ifadesinden İslami bir banka olduğuna, 1928 İdare Meclis Raporuna göre ise bankanın isminde geçen İslam kelimesinin gayr-i Müslimlere ait diğer bir kuruluş olan Adapazarı bankasından ayırmak için kullanıldığı ifade edildiğinden geleneksel bir banka olduğuna kanaat getirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Münir Kutluata, “Sakarya’da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sy. 11 (1970), ss. 55-106.

¹¹³⁹ 1975 yılında 39. Hükümet tarafından Milli Selamet Partisi’nin girişimleri ile hükümet ortağının ideolojik seküler hassasiyetleri de göz önünde bulundurularak “Türkiye Ağır Sanayi Hamlesi” programı bağlamında kar-zarar ortaklığına dayanan ve faizsiz finans ilkelerince işletilmesi hedeflenerek kurulan DESİYAB, hükümetin devrilmesinden sonra bir süre devam etmiştir. Ancak kanuni yönünün zayıf olmasıyla süreç içerisinde faizsiz finans ideallerinden uzaklaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Reşat Nuri Erol, “Erbakan’ı ve DESİYAB’ı anmak ve anlamak?”, *Milli Gazete*, (23.06.2021), <https://www.milligazete.com.tr/makale/848060/resat-nuri-erol/erbakani-ve-desiyabi-anmak-ve-anlamak>.

İslami finans serüveninin tarihi aktörleridir. Özel finans kurumları dışındaki diğer iki kurum devamlılık arz etmediği için piyasadan çekilmiş ve Türkiye faizsiz finans çalışmaları Özel Finans Kuruluşlarının devamı şeklinde olan kurumsal yapı ile ilerlemiştir.¹¹⁴⁰

İslam hukukuna göre yapılandırılmış finansal uygulamalar anlamına gelen “katılım finans” teriminin örnek olma açısından dünya genelindeki en yaygın ve süregelen biçimi Türkiye’dir. 1980’lerden itibaren liberalleşme politikaları çerçevesinde Körfez Arap ülkelerinin sermayelerini ve doğrudan yatırım imkânlarını ülkeye çekmek adına dönemin hükümeti tarafından İslam’a veya dine doğrudan herhangi bir atıfta bulunmamak kaydıyla “faizsiz finans” adı altında 1983 yılında yayınlanan bir kararname ile “özel finans kuruluşları” ismiyle piyasada faaliyet yapmalarına izin verilmiştir. Laiklik ilkesi ve anayasaya uygunluk kriterleri göz önünde bulundurularak ilk özel finans kuruluşu 1985 yılında resmi olarak faaliyetlerine başlamıştır. Daha sonra 19.10.2005 tarih ve 5411 sayılı “Bankacılık Kanunu” ile özel finans kurumlarının ismi “katılım bankaları” olarak mevzuatta düzenlenmiş ve TKBB bünyesinde bulunan güvence fonu TMSF’ye devredilmiştir.¹¹⁴¹ Bu gelişmelerle birlikte Türkiye’nin laik ve seküler yapısından dolayı sadece İslami bankacılık sektörünün finansal sistemin çevresel bir parçası olarak ülkede yerleşik hale geldiği söylenebilir.

Katılım finans, Türkiye finans sistemi içerisinde hızla kabul görmüş olsa da sınırlı bir genişlik ve derinlikle faaliyetlerini sürdürmektedir. 1985’ten bu yana sektör içerisinde değişken kurum sayısı (4-7) ve %2 ile %6 arasında değişken bir hacimle (toplam aktif büyüklüğü) faaliyet göstermesi derinlik ve gelişme açısından diğer ülkelerle kıyaslandığında zayıf bir görünümdeydir.¹¹⁴² Geleneksel finans ya da bankacılık sektöründen farklılıkları açık ve net bir şekilde ortaya konamadığından, kurumsal ve felsefi açıdan sahip olduğu kimliğin yeterince tanıtılamamasından ve diğer sektör temsilcileri ile kıyaslandığında rekabet açısından yaşadığı güçlükler Türkiye’de İslami finans gelişimini yavaşlatan sebepler olarak

¹¹⁴⁰ Özdemir, Aslan, “Türkiye’de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikası”, s. 17.

¹¹⁴¹ Abdulkadir Atar, “Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye’de İslâmi Bankacılığın Genel Durumu”, *Journal of History Culture and Art Research*, c. 6 (2017), s. 1053.

¹¹⁴² Veli Sırım, “Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Sektörünün Son 10 Yılı ve Beklentiler”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, c. 2, sy. 3 (2013), ss. 185-201.

değerlendirilmektedir.¹¹⁴³ Küresel İslami finans sisteminin toplam hacmi içerisinde Türkiye katılım finans sektörünün hacmi %3 oranındadır. Konvansiyonel bankacılıkla birlikte İslami bankacılık segmenti, sukuk piyasası ve tekafül organizasyonları Türkiye İslami finans sisteminin ana arterlerini oluştururken İslami fon piyasası henüz istenilen düzeyde gelişmemiştir. İslami bankacılık segmenti Türkiye Katılım finans sisteminin %83-85’lik kısmını oluşturduğundan bankacılık sektörü üzerinden yürütülen bir İslami finans anlayışı hâkimdir.¹¹⁴⁴

2000’li yıllardan sonra iktidara gelen hükümetlerin hükümet programındaki öncelikli hedefleri, ülkenin İslami finans serüvenine katkı sağlamıştır. 58. Hükümetle birlikte başlayan politik süreç şu şekilde özetlenebilir; 58. Hükümet ile 61. Hükümet programları arasında resmi olarak İslami finans ile ilgili herhangi bir hedef belirtilmemiş olsa da bu alanda önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem aralığı olmuştur. 2003-2007 yılları arasında görev yapan 59. Hükümetle birlikte 5411 sayılı Bankacılık Kanunu’nun çıkarılmış ve Özel Finans Kuruluşları 2005 yılında Katılım Bankasına dönüştürülmüştür. 2007-2011 yılları arasında görev yapan 60. Hükümet döneminde Türkiye’de ilk tekafül şirketi 2009 yılında kurulmuştur. 2010 yılında Kuveyt Türk katılım bankası tarafından ilk kez sukuk ihracı yapılmış ve aynı yıl SPK tarafından sukuk tebliği yayınlanmış ve bu bağlamda sukuk ihraçları için vergi düzenlemeleri de eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir.

2011-2014 yılları arasında görev yapan 61. Hükümet döneminde ise 2011 yılında Borsa İstanbul bünyesinde Katılım Endeksi kurulmuştur. Türkiye’de ilk defa faizsiz finans ilkeleriyle faaliyet yürüten sigorta ve emeklilik şirketi de aynı yıl açılmıştır. Katılım sigortacılığı, BES gibi alanlarda hızlı bir gelişme yaşayan Türkiye 2021 itibari ile toplam sigortacılık sektör primlerinin %6’sına tekabül ederek katılım bankacılığı sektörünü neredeyse yakalamış durumdadır.¹¹⁴⁵

Katılım sigortacılığı (tekafül) kapsamında yürütülen çalışmalarda Türkiye dünya ölçeğinde en hızlı gelişen ülkelerin başında gelmektedir.¹¹⁴⁶ Sermaye piyasa araçları açısından ise 2012 yılında ilk defa kamu sukuk ihracı gerçekleştirildi. 30

¹¹⁴³ Sezer Kahyaoğlu, Z. Umut Özkara, *Katılım Finans: Teorik ve Ampirik Çalışmalar*, Ankara: Gazi Yayınları, 2018, s. 259.

¹¹⁴⁴ Selim Duramaz, “Doğrulamalı Faktör Analizi ile Katılım Bankalarının Talep Yapısının Belirlenmesine Yönelik Alan Araştırması: Ege Bölgesi Örneği”, *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: TKBB Yayınları, 2018, ss. 45-48.

¹¹⁴⁵ Milli Reasürans, “Milli Reasürans 2020 Faaliyet Raporu”, İstanbul: Milli Reasürans Türk Anonim Şirketi, 2020, s. 50.

¹¹⁴⁶ ICD-Refinitiv, “Islamic Finance Development Report 2020”, ss. 1-72.

Ekim 2013 yılında Türkiye ve Dünya Bankası Grubu İslami finansın ve ülkenin yatırım ortamının geliştirilmesi alanlarında iş birliğini güçlendirmek için “Dünya Bankası Küresel İslami Finans Geliştirme Merkezi” İstanbul’da açıldı. 2013 Aralık ayında BBDK ve TKBB iş birliği ile “Faizsiz Finans ve Katılım Bankacılığı Çalıştayı” düzenlenerek sektörün yapısal sorunlarına dair kumu-özel sektör işbirliği ile tavsiye ve öneriler belirlendi.¹¹⁴⁷ Ayrıca Borsa İstanbul’da yayınlanan İslami endeksler 2013 yılında faaliyete başlamış ve BIST endeksleri içerisinde *Bizim Menkul Değerlendirme A.Ş.* tarafından Katılım-50, Katılım-30, Model Portföy endeksi katılım bankacılığın ilke ve esaslarına göre oluşturulmuştur.¹¹⁴⁸

62. Hükümet döneminde (2014-2015) ilk kez hükümet programında İslami finans hedefleri açısından ülke vizyonu ifade edilmeye başlanmıştır. Bu amaçla hükümet programında “kamu sahipliğinde katılım bankalarının kurulmasına yönelik çalışma hedefleri” belirtilmiş ve 2015 yılında ilk kamu katılım bankası kurulmuştur. 64 ve 65. Hükümet döneminde faizsiz finans alanında koordinasyonu sağlayacak bir mekanizmanın oluşturulması, faizsiz finans alanına yönelik etik ilkeler ve kurumsal yönetim ilkelerinin belirlenmesi, ürün ve hizmet çeşitliliğinin artırılması ve kentsel dönüşüm projelerinde sukuk finansmanının kullanımı tesis edecek düzenlemelerin yapılması hükümet programlarında ve 10. Kalkınma planında açıklanmıştır. Bu doğrultuda 2015 yılında Başbakanlık genelgesi ile “Faizsiz Finans Koordinasyon Kurulu”¹¹⁴⁹ oluşturulmuş ve 2016 yılında ise ikinci kamu katılım bankası olan Vakıf Katılım ve ardından Türkiye Varlık Fonu kurulmuştur.

Türkiye 11. Kalkınma Planı çerçevesinde faizsiz finans sistemini güçlendirecek araç ve mekanizmaların oluşturulması ve katılım bankacılığının yaygınlaştırılması amacıyla, yeni iş/pencere modellerine yönelik düzenlemelerin yapılması, faizsiz finans sisteminin işleyişi ve ürünleri hakkında kamuoyunun daha fazla bilgilendirilmesi sağlanarak farkındalığın arttırılması, bütüncül bir veri raporlama altyapısının oluşturulması, faizsiz finans sistemine ait ürün ve hizmet çeşitliliğinin artırılması, faizsiz finans denetim standartlarının oluşturularak faizsiz

¹¹⁴⁷ Özdemir, Aslan, “Türkiye’de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikası”, ss. 27-29.

¹¹⁴⁸ “Katılım Endeksi”, <https://www.katilimendeksi.org/>

¹¹⁴⁹ Genelgeye göre kurulan Faizsiz Finans Koordinasyon Kurulu Hazine Müsteşarlığının bağlı olduğu bakanın başkanlığında Kalkınma Bakanlığı Müsteşarı, Maliye Bakanlığı Müsteşarı, Hazine Müsteşarı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanı, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Başkanı, Sermaye Piyasası Kurulu Başkanı, Borsa İstanbul A.Ş. Genel Müdürü, Türkiye Katılım Bankaları Birliği Başkanı ve Katılım Sigortacılığı Derneği Başkanından oluşmaktadır. Ayrıntılı Bilgi için bkz: (2015/17 Başbakanlık Genelgesi)

finansla ilişkin araç ve kurumların terminolojisinin standartlaştırılması, kurumsal yönetim sistemi tesis edilerek uluslararası uygulamalarla uyumlaştırılması, katılım sigortacılığının teşvik edilmesi ve katılım reasürans fonunu kurulması kararlaştırılmıştır.¹¹⁵⁰

Faizsiz finans sisteminin gelişimine katkı sunması ve faizsiz finans sisteminin işleyişi ve ürünleri hakkında kamuoyunun daha fazla bilgilendirilmesi, faizsiz finans denetim standartlarının oluşturularak faizsiz finansla ilişkin araç ve kurumların terminolojisinin standartlaştırılması ve sistemin uluslararası uygulamalarla uyumlaştırılması için AAOIFI ile 2017 tarihinde muhasebe, denetim, etik ve yönetim standartlarına ilişkin telif anlaşması imzalanmıştır. Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) 2019 yılı CB Yıllık Programı 221 No'lu tedbir uyarınca AAOIFI faizsiz finans standartların mevzuatımıza kazandırılması görevini üstlenmiştir.¹¹⁵¹ Bu süreçten sonra KGK eliyle Türkiye'de faaliyet gösteren FFK'lar ilke ve işlemlerine uygun muhasebe ve finansal raporlama çerçevesine sahip olmaya başlamıştır.

Cumhurbaşkanlığı finans ofisi bünyesinde Katılım Finans alanında kamu, özel sektör, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliğini artırmak ve bu alanda koordinasyonu sağlamak amacıyla 2021 yılı içerisinde yayınlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulan Katılım Finans Daire Başkanlığı Türkiye katılım finans sistemi açısından önemli bir gelişmedir. Katılım Finans Daire Başkanlığı'nın amaç ve kapsamı yayınlanan resmî gazetede şu şekilde belirtilmiştir;

- Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen politikalar doğrultusunda, katılım finans alanında stratejiler geliştirmek, bu stratejiler kapsamında alınan kararların ilgili kamu kurum ve kuruluşları nezdinde uygulanmasını takip etmek ve sonuçlarını Cumhurbaşkanına raporlamak.
- Katılım finansın geliştirilmesi amacıyla kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliğini artırmak ve bu alanda koordinasyonu sağlamak.
- Katılım finansın geliştirilmesi ve katılım finansla yönelik farkındalığın artırılması amacıyla ulusal ve uluslararası faaliyetler gerçekleştirmek, bu tür faaliyetlerde yer almak ve bu faaliyetleri desteklemek.
- Katılım finans alanında Türkiye'nin uluslararası finansal piyasalardaki konumunu güçlendirmeye yönelik araştırmalar yapmak.

¹¹⁵⁰ SBB, "11. Kalkınma Planı (2019-2023)", TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, No: 252/1-12.

¹¹⁵¹ SBB, "2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı", TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 168.

- Katılım finans alanında yeni finansal araçların sisteme kazandırılması, finansal ürün geliştirilmesi ve çeşitliliğin artırılmasına yönelik çalışmalar yapmak.
- Başkan tarafından verilen diğer görevleri yapmak.¹¹⁵²

Her ne kadar 35 yılı aşkın sürede dünya örneklerine nazaran Türkiye katılım finans sistemi istenilen düzeyde olmasa da son 20 yıllık politik ve sosyo-ekonomik gelişmelerle birlikte ciddi anlamda ilerleme kat ettiği görülmektedir. Politik desteğin İslami finans adı altında yürütülen akademik çalışmalara, lisans, YL ve DR programlarına, araştırma merkezleri ve STK faaliyetlerine de ciddi anlamda katkısı olmuştur.¹¹⁵³

Düzenleme ve denetleme açısından katılım bankacılığı BDDK, Katılım sigortacılığı Sigorta Denetleme Kurumu, Katılım Endeksi ve buna bağlı piyasa işlemleri SPK ve Borsa İstanbul tarafından düzenlenip denetlenmektedir. Katılım Bankacılığının düzenlenmesi müstakil olarak yasal çerçevede ele alınmışken kendisine özgü ihtiyaç duyduğu gereksinimlerden ötürü ortaya çıkan denetim çerçevesi konvansiyonel bankacılık denetimi içerisinde ele alınmaktadır. Katılım sigortası ve Katılım endeksi ise diğer sektörlerle aynı düzenleme ve denetleme çerçevesine sahiptir. Bu bağlamda diğer ülkelerle kıyaslandığında katılım finans sisteminin başta hukuki çerçevesi olmak üzere ihtiyacı olan gereksinimler düzenleme ve denetleme çerçevesi açısından istenilen düzeyde değildir.

8. İSLAMİ FİNANS ENDÜSTRİSİNDE AKREDİTASYON SORUNU

Toplumsal yaşamın veya sosyal süreçlerin kendi akış biçimine müdahale ederek rasyonel kurallar haline dönüştürülmesi modern toplumun en önemli özelliğidir denilebilirse kurumsallaşmanın da bu rasyonelleşme sürecine katkı sağlayan bir mekanizma olduğu ifade edilebilir.¹¹⁵⁴ Kurumsallaşmayı tetikleyen süreçler ya da mekanizmalar, ekolojinin bir alt dalı olan popülasyon ekolojisi içerisinde eşbiçimlilik kuramına dayanmaktadır. Meyer, Rowan, DiMaggio ve Powell tarafından örgütsel alanda kurumsal eşbiçimlilik (izomorfizm) organizasyonun devam edebilme şansını sürdürmeleri ve meşruiyet kazanmaları için

¹¹⁵² CBFO, “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi - 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, (08.07.2021), <https://cbfo.gov.tr/mevzuat/>.

¹¹⁵³ Zeynep Hafsa Orhan, “Türkiye’de İslam Ekonomisi ve Finansı Lisansüstü Programları Müfredatı”, Araştırma Raporu 1, İstanbul: İKAM, 2017.

¹¹⁵⁴ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010, ss. 58-60.

kurumsal çevrelerin mitleri doğrultusunda eş biçimli hale gelmeleri olarak tanımlanmıştır.¹¹⁵⁵

İslami finans endüstrisinin kurumsallaşma ve standartlaşma süreci kurumsallaşmanın tetikleyici unsurları bağlamında değerlendirildiğinde zorlayıcı eş biçimlilik yaklaşımının kurumsal mimariye hâkim olduğu görülmektedir. Zorlayıcı eş biçimlilik bir örgütün bağlı olduğu ya da ilişkili olduğu diğer örgütlerin resmi ve gayri resmi baskıları sonucunda kendisini üzerinde etki gücü yüksek kurumsal çevre unsurlarıyla biçimlendirmesi olarak ifade edilebilir.¹¹⁵⁶ AAOIFI, IFSB ve IIFM gibi kurumsal yaklaşım ve standardizasyon süreçlerini ele alan kurumsal örgütlerin IFRS, IASB, IAASB ve IVSC gibi uluslararası standart yayınlayan örgütlerin çevre unsurlarıyla etkileşimi sonucunda kendilerini konumlandırmaya çalıştıkları söylenebilir. Ancak burada bu konumlandırmanın şekli bir unsur olduğunu, içerik açısından benzeşimi gerekli kıldığı da unutulmamalıdır. Bu haliyle İslami finans kurumlarının şekil açısından zorunlu eş biçimlilik, içerik açısından da normatif kurumsal eş biçimliliğe daha yatkın olduğu söylenebilir.

Akreditasyon belirli bir alanda önceden belirlenmiş alana özgü standartların İslami bir finans kuruluşu/kurumu tarafından karşılanıp karşılanmadığını ölçen değerlendirme ve dış kalite güvence süreci olarak tanımlanabilir. Akreditasyon sürecine eş değer olarak sertifikasyon girişimleri de İslami finans hizmetlerinde kişi ve kurumları akredite etmeye olanak sağlamakta ve kalite denetimi açısından yürütülmektedir. Bu açıdan İslami finans hizmetlerinde hedefler, insan değeri ve ürünler yeterlilikleri sağlaması açısından İslami finans hizmetlerinin değeri bağlamında önem kazanmaktadır.

Uluslararası kurumsal yapılar ve ilgili literatür incelendiğinde akreditasyon söyleminin tam anlamıyla karşılık bulacağı küresel bir mekanizma İslami finans endüstrisi için bulunmamaktadır. Ancak standardizasyon, sertifikasyon ya da standart belgelendirme yoluyla kurum, kuruluş ve kişilerin tam karşılığı olmasa da metodolojiden uzak bir şekilde akreditasyon sürecine dâhil edildiği görülmektedir. Bu bağlamda İslami finans endüstrisi akreditasyon sürecine dâhil olacaksa öz denetim, alan incelemesi, raporlama ve değerlendirme süreçlerini kendi anlayışıyla

¹¹⁵⁵ DiMaggio, Powell, “The Iron Cage Revisited”, ss. 147-60.

¹¹⁵⁶ DiMaggio, Powell, “The Iron Cage Revisited”, ss. 148-52.

uyumlu olarak belirlemek ve bir usul ortaya koyarak bu alanı ele alması gerekmektedir.

Literatür içerisinde akreditasyon süreci ile ilgili yayınlar incelendiğinde akreditasyon ya da kalite denetiminin eğitim ve sağlık sistemi üzerinde kişi ve kurumların performans ölçümüne odaklandığı görülmektedir. Akreditasyon sürecinin genel literatür içerisinde belirtilen yararları haiz olmakla birlikte performans ölçümüne odaklanması bir eksen kayması sorununu gündeme getirmektedir. Bu bağlamda akreditasyon sürecinin öz denetim, alan incelemesi ve bunların değerlendirmesinden oluşan bir raporlama kültürünü haiz olması sürecin kendisinden beklentileri ifade etmektedir.

İslami finans endüstrisi içerisinde akreditasyon süreci sertifikasyon ile eş güdümlü olarak yürütülmektedir. İslami Finans Sertifikası ve İslami Finans Akreditasyonu gibi isimlerle yürütülen bu süreç İFE içerisinde yer alan bir insan değerinin veya yöneticinin İslam hukukuna göre finansal düzenlemeyi, İslami finans ortamını daha iyi anlamayı, bankacılık ve finansal konularında şer'î hukuka uygun yasal süreçleri öğrenmeyi hedefleyen programları ihtiva etmekte olup kişi ve kurum odaklıdır. Bu bağlamda bazı kurumların İFE için akreditasyon hizmeti verdiği görülmektedir.

AAOIFI: İslami finans endüstrisi içerisinde AAOIFI tarafından resmi olarak tanınan İslami finans sertifikaları; İslami muhasebe yeterliliği, şer'î danışman ve şer'î denetçiler için düzenlediği programların sonucunda akredite edilmektedir. AAOIFI'nin profesyonel nitelikleri, AAOIFI standartlarıyla ilgili İslami muhasebe, şer'î danışmanlık ile denetim alanlarında uzmanlık yeterliliğini sağlayan akreditasyon süreci (CIPA) sektörel bir iş alanı olarak görülmektedir.¹¹⁵⁷ Örneğin sertifikasyona sahip kişilerin akredite edilip tanınması için ödemesi gereken sınav ücretleri (800-1200 USD), isminin başarılı olduktan sonra web sayfasında yayınlanması için ödemesi gereken 100 USD gibi rakamlar bu işin sektörel yüzünü göstermektedir. Ayrıca AAOIFI, başta kendisi, ASAS ve INCEIF olmak üzere diğer özel kuruluşların vermiş olduğu sertifikaların tanınması için yılda ortalama üç kez

¹¹⁵⁷ AAOIFI, "CIPA", (29.06.2021), <http://aaoifi.com/certified-islamic-professional-accountant/?lang=en>.

düzenlenen sınavlardan başarılı olmaları halinde AAOIFI tarafından bu kişiler de ilgili alanlarda akredite edilmektedir.¹¹⁵⁸

Şer'î danışman sertifikasyonu (Certification Shariah Advisory: CSA) ve şer'î denetçi sertifikasyon programı (Certification Shariah Audit Program: CSP) İslami finans endüstrisinde yaygın olarak kullanılan ve birçok kurum ve kuruluş tarafından organize edilen akreditasyon sürecinin bir parçasıdır. Akreditasyon süreci bağlamında değerlendirdiğimiz sertifikasyon sürecinin sağlayıcıları açısından en önde gelen kurumlardan birisi de Malezya merkezli İslami finans şer'î danışmanlar derneğidir.

İslami Finans Şer'î Danışmanlar Derneği (ASAS): İslami finans endüstrisinin gün geçtikçe genişlemesi aynı zamanda şer'î konuların karmaşıklığını da artırmaktadır. İslami finans endüstrisinin kapsamlı bir şer'î karar alma sürecinde muhasebe, hukuk, ekonomi ve teknoloji gibi birçok temel alanın bilinmesi ve anlaşılması gerekmektedir. Genişletilmiş yeteneklerle ve edinilen bilgi genişliği ile İslam hukukunun mecz edilmesi İslami finans endüstrisinin gelecekteki yönünü belirlemek ve mevcudu şekillendirmek için etkin bir araç olarak görünmektedir. Bu bağlamda bazı organizasyonlar şer'î bilgi ile finansal bilginin bütüncül ele alınarak değerlendirilmesi için çalışmalar yürütmektedir.

İslami Finans Şer'î Danışmanlar Derneği (ASAS), Bank Negara Malaysia tarafından yetkilendirilen “2011-2020 Malezya Finans Planı Gündem 3.2: İslami Finans Sisteminin Uluslararasılaştırılması” programının bir parçası olarak resmi bir girişimle 12 Nisan 2011 tarihinde Kuala Lumpur’da kurulmuştur. "Malezya'yı İslami finans işlemleri için bir referans merkezi olarak geliştirmek." Mottosuyla kurulan bu kurum şer'î, yasal, düzenleyici ve denetleyici çerçeveleri oluştururken İslami finansın ihtiyaç duyduğu beşerî sermayenin bilgi yönünden gelişimini hedeflemektedir.¹¹⁵⁹ İslami finans endüstrisinin şer'î yeterlilik konusunda beşerî sermayesinin niteliğini artırmak için sertifikasyon sürecini legal çerçevede yürütmekte, şer'î danışman ve denetçilerin akreditasyonunu sağlamak için çalışmalar yapmaktadır.

¹¹⁵⁸ AAOIFI, “Certified Shari’a Adviser and Auditor (CSSA)”, (08.09.2021), <http://aaoifi.com/certified-sharia-adviser-and-auditor-csaa/?lang=en>.

¹¹⁵⁹ ASAS, “Background – ASAS PORTAL”, (29.06.2021), <https://www.asas.my/school-info/background/>.

Küresel İslami finans endüstrisi için birçok kuruluş tarafından yürütülen şer’î danışman (CSA) ve şer’î denetçi sertifikasyon (CSP) programı yerel ve uluslararası düzeyde yüksek donanımlı şer’î yetenekleri belirgin hale getirmek ve onları ilgili alanlara yönlendirmek için çaba göstermektedir. Profesyonel anlamda yürütülmeye çalışılan sertifikasyon programları, şer’î danışmanlarının profesyonelliğini ve sektördeki yetkinliklerini yükselterek endüstrinin çıtasını yükseltme iddiasıyla faaliyetlerini yürütmektedir. Bank Negara Malaysia bünyesinde bulunan Merkezi Şer’î Danışma Kurulu’nun üyelerini atamak veya üyeliklerini yenilemek için şer’î yeterlilik sertifikasını bir ön koşul haline getirmeye hazırlanmaktadır. Bu, aynı zamanda İslami pencereler de dâhil olmak üzere İslami finans kurumlarındaki kilit bir görev üstelenen şer’î yönetim ve denetim personeli için de geçerli olacaktır.

Şer’î konularda ilgili personelin İslam hukuku alanında ön bir donanıma sahip olması (lisans, YL veya DR) gerekmektedir. Bankacılık ve finans alanında sahada çalışan bir personelin ön donanımı yine kendi alanından olacağına göre kısa bir zaman diliminde İslam hukukunun yeterli düzeyde bilgi ve birikimini öğrenmesi ya da bu konuda yeterli olduğunu ortaya koyması düşük bir ihtimaldir. Sertifikasyon sürecinin amacı şer’î danışmanların ve ilgili personelinin hukuk, finans ve vergi konuları dâhil olmak üzere çeşitli disiplinleri aşan boyutta gerekli bilgilerle donatılmasını sağlamaksa bu özel sertifikasyon kuruluşlarının değil eğitim kurumlarının görevi olmalıdır. Düzenlenen 3-6 aylık periyodik kurslarla bu yeterliliğin sağlanması pek imkân dâhilinde gözükmemektedir. Bu bağlamda sertifikasyon sürecinin yeterlilikleri net bir şekilde belirlenmelidir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında akreditasyon süreci açısından İslami finans endüstrisinin gereksinim alanları ve genel çerçevesine yönelik öneriler ele alınacaktır.

8.1. Sosyal Sorumluluk

İslam ekonomisi ve finans anlayışının temel aksiyomlarından hareketle toplumsal açıdan sahip olması gereken sosyal sorumluluk anlayışı genel literatür içerisinde kurumsal sosyal sorumluluk (CSR) olarak ele alınmaktadır. İslami finans endüstrisinin sosyal sorumluluk karnesi arzuları açısından çok da iç açıcı olmadığından genel anlamda toplumsal olana karşı proaktif bir tavır sergilememe durumu hâkimdir. İslam ekonomisinin genel seyrinde bankacılık ve finans kurumları

dışındaki yapıların azlığı ve İFE içerisinde bankacılık-finance alanında faaliyet gösteren kurumların kümelenmesi de bunun bir göstergesi olarak düşünülebilir.¹¹⁶⁰ Yapılan analitik çalışmalar İslami bankacılık ve finans kurumlarının kurumsal sosyal sorumluluk açısından zayıf olduğunu ortaya koymakta ve bu alanda arzulanan seviyeye gelmek için itici güce sahip mekanizmaların olmadığına işaret etmektedir.¹¹⁶¹ İslami finans kurumlarının açıkladıkları sosyal hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediğinin test edilmesine olanak sağlayacak olan mekanizmalar İFE içerisinde tesis edilememiştir. Bu açıdan oluşturulacak ilkeler seti ve uygulama takip yöntemleriyle akreditasyon süreci oluşturulabilir. Akreditasyon süreci ile kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı bütünleştirilecek olursa öncelikle bu konuda standartlaşmanın İslami finans ilkelerince oluşturulması ve ardından kurumsal bir organizasyonla İFE'nin bu çerçevede öz denetimle kalite kontrolüne tabi tutulması gerekmektedir.

8.2. Şer'î Yeterlilik

Akreditasyon sürecinde ele alınması gereken belki de en kolay alan İslami finans endüstrisinin iş ve işlemlerinin oluşturulan şer'î, yönetim, muhasebe ve etik standartlarıyla üst bir otoriter kurum tarafından akredite edilmesidir. Şer'î yeterlilik İFE içerisinde sadece sertifikasyon süreciyle kişilerin/kurumların donanımı açısından sektörel bağlamda ele alınmaktayken kurumsal ve operasyonel ürünler nezdinde etkin bir süreçle yapılmamaktadır. Oysaki şer'î yeterliliğin akredite edilmesi bütüncül bir perspektifle ele alındığı takdirde İslami finans sisteminde işlevsellik kazanabilecektir. Aksi takdirde herşey belge üzerinde düzenlenir hale gelecek ve bu durumda İFE paydaşları açısından arzulanan bir durum olmayacaktır.

¹¹⁶⁰ İslami finans endüstrisinin dünya genelinde bankacılık ve finans kurumları dışındaki kurumsal yapılarını görmek için bkz: Zeyneb Hafsa Orhan, "Türkiye'de Banka Dışı Bazı Finansal Kurumların İslam İktisadı Açısından Değerlendirilmesi", İKAM Raporları 17 İstanbul: İKAM, 2021.

¹¹⁶¹ Salma Sairally, "Evaluating the 'Social Responsibility' of Islamic finance: Learning from the experiences of socially responsible investment funds", *Advances in Islamic Economics and Finance*, Jeddah: Islamic Research and Training Institute: IDB, 2007, ss. 279-320; A. W. Dusuki, "The Ideal of Islamic Banking: A Survey of Stakeholders' Perceptions", *Review of Islamic Economics*, c. 11, sy. Special Issue (2008), ss. 29-52; Roszaini Haniffa, Mohammad Hudaib, "Exploring the Ethical Identity of Islamic Banks via Communication in Annual Reports", *Journal of Business Ethics*, c. 76, sy. 1 (2007), ss. 97-116; M. Kabir Hassan v. dğr., "Ethical Gaps and Market Value in the Islamic Banks of Bangladesh", *Review of Islamic Economics*, c. 14, sy. 1 (2010), ss. 49-75; Shifa Mohd Nor, Mehmet Asutay, "Re-Considering CSR and Sustainability Identity of Islamic Banks in Malaysia: An Empirical Analysis", *Sustainable Growth and Inclusive Economic Development from an Islamic Perspective*, Doha-Qatar: IAIE, IRTI and SESRIC, 2011.

Şer'î denetimi veya düzenlemeyi gerçekleştiren danışma kurullarının üyeleri bazı durumlar nedeniyle akreditasyon sürecine sıcak bakmayabilir hatta üyeler akredite olmaktan da kaçınabilir. Ancak sistemsel bazda düşünüldüğünde İslami finans hizmetlerinin kendi ilkelerinde kalite ve yeterliliğe sahip olması güven esas, denetim şart ilkesince daha üst bir kurul tarafından akredite edilmeyi gerekli kılmaktadır.

8.3. İslam İktisadının İlkelerine Bağlılık

İslam ekonomisinin arzuları sadece iş ve işlemlerin şer'î uyumlaştırmasından ibaret değildir. İslami finans endüstrisinde tüm iş ve işlemler şer'î uyuma tabi kılınsa da İslam ekonomisinin ilkeleri tesis edilmiş olmaz. Şer'î uyum, iş ve işlemlerin işleyişiyle alakalı bir süreçtir. Oysaki işin özünü ve ruhunu yakalamak İslam ekonomisinin genel ilkelerine bağlılıkla gerçekleştirilebilir. İslam ekonomisinin önündeki İslam ön eki; sosyal adalet, toplumsal felah ve ahlaki umdelere dayalı bir bütüncül kalkınma anlayışını temsil etmektedir. Özün ve şeklin bir arada korunması İslam ekonomisinin ilkesel açıdan vazgeçilmez unsurlarıdır.

İslam ekonomisinin ontolojisinden beslenen tevhid, adalet, felah, ihsan, yardımlaşma ve ahlak gibi aksiyomların bütüncül açıdan ele alınarak insanlığa vaat edilen hedeflerin gerçekleştirilmesi adına akredite edici faaliyetler yürütülmek zorundadır. Legal ve rasyonel yöntemlerle İFE'yi dizayn etmek ve şekli incelemek özü/ruhu örseleme tehdidini gündeme getirmektedir. İslam ekonomisinin kurumsal ve sosyal sorumluluk anlamında başarısız olmasının nedenlerinden en önemlisi de budur. Temel aksiyomlara uygun olmadan tasarlanan iş ve işlemler, ürün ve operasyonlar şekli unsura önem verilip toplumsal felahın ötelenmesiyle sonuçlanmış olacaktır. Bu yüzden İslam ekonomisi alanında çalışan kişi, kurum ve kuruluşlar İslam ekonomisinin genel ilkelerini koruyucu, özü ve muhtevayı önceliğine alan bir paradigma ile denetimi, saha incelemelerini ve bu süreçlerin değerlendirilerek kamuya açık raporların yayınlanma mekanizmalarını tesis etmek zorundadırlar.

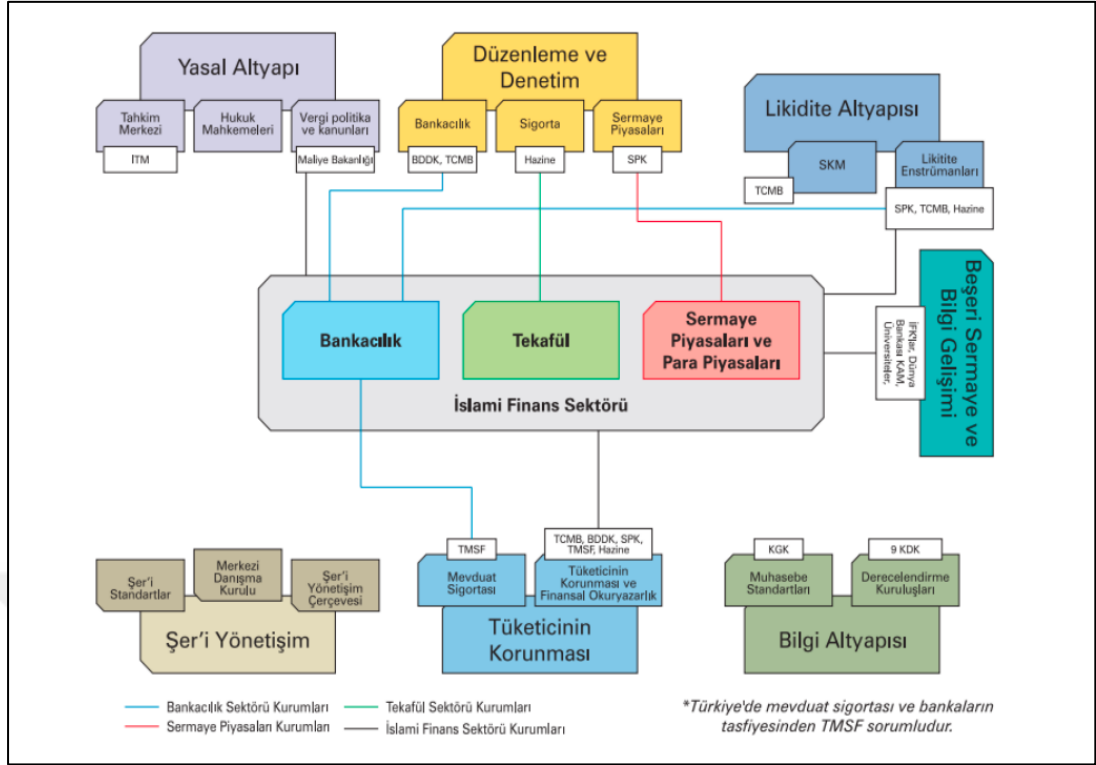
9. KURUMSALLAŞMA AÇISINDAN TÜRKİYE’DE KATILIM FİNANS SİSTEMİ VE GELECEK VİZYONU

Yaklaşık 40 yıldır Türkiye’de faaliyet gösteren katılım finans ya da faizsiz finans sistemi adı altında yürütülen çalışmalar dünya örnekleriyle incelendiğinde kurumsallaşma açısından istenilen düzeyde değildir. Türkiye katılım finans sisteminin ikinci dönemi olan (2002 ve sonrası) gelişim sürecinde bankacılık sektörü kamu katılımı ile nicel açıdan artmış, kamu ve özel sektör tarafından sukuk ihraçları gerçekleştirilmiş, tekafül endüstrisinde katılım sigortacılığı kapsamında yürütülen çalışmalar daha da ön plana çıkmıştır. Üniversiteler bilgi üretim sürecine dâhil olarak programlar ve araştırma merkezleri ile bu sürece destek vermişlerdir. Ayrıca kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve bireysel gayretler de katılım finans sisteminin gelişim sürecine katkı sunmuşlardır.¹¹⁶²

Türkiye katılım finans sistemi küresel İslami finans sisteminin kurumsal mimarisi ile kıyaslandığında yapısal ve kurumsal anlamda birçok eksikliği barındırmaktadır. Katılım finans sisteminin bileşenlerini oluşturan bankacılık, İslam sermaye piyasaları ve tekafül sektörleri için müstakil yasal altyapı, düzenleme ve denetim mekanizmaları ve likidite altyapısı kurumsal anlamda tesis edilememiştir. Beşerî sermaye ve bilgi gelişimi açısından üniversiteler tarafından yürütülen çalışmalarda gözle görülür bir artış yaşansa da nitelik açısından istenilen düzeyde değildir.¹¹⁶³ Bilgi alt yapısı, tüketicinin korunması ve şer’î yönetim alanında son dönem gelişmeleri Türkiye katılım finans sistemine olumlu yönde katkı sunacak bir potansiyele sahipken hala istenilen düzeyde değildir. (Şekil 21)

¹¹⁶² Türkiye’de banka ve finansal kurum dışında İslam iktisadı açısından değerlendirilebilecek kamu ve özel sektör çalışmaları için bkz: Orhan, “Türkiye’de Banka Dışı Bazı Finansal Kurumların İslam İktisadı Açısından Değerlendirilmesi”, ss. 1-44.

¹¹⁶³ Orhan, “Türkiye’de İslam İktisadının Sorunları”, <https://ilke.org.tr/turkiyede-islam-iktisadinin-sorunlari>

Şekil 21: Türkiye İslami Finans (Katılım Finans) Kurumlar Mimarisi

Kaynak: İSEDAT,2016

Katılım finans sisteminin bütüncül bir yapıda işlemesi ve kendi eko sistemini oluşturacak bir hüviyete sahip olması için bazı gereksinimlere ciddi anlamda ihtiyaç duymaktadır. Malezya ve İngiltere örneğinde olduğu gibi kamu kesiminin desteğini alarak kurumsal ve yapısal düzenlemeler hem Türkiye hem de uluslararası arenada katılım finans sisteminin ilkelerine bağlı kalarak etkin büyümesine ve gelişmesine katkı sunacaktır.¹¹⁶⁴ Ayrıca yapılan saha çalışmaları da Türkiye'nin kendine özgü katılım finans sisteminin oluşturulmasına yönelik beklentiyi ortaya koymaktadır. Örneğin; Yatbaz tarafından 2019 yılında yapılan saha çalışmasına göre Türkiye'nin kendine özgü yerel bir sistemin ve İslami muhasebe standartlarını oluşturması gerektiği fikri ön plana çıkmıştır.¹¹⁶⁵ Bu ihtiyacın oluşmasındaki etmenler incelendiğinde ise şu hususların ön plana çıktığı görülmektedir;

- Katılım bankalarının ve diğer faizsiz finans kuruluşlarının sayısının giderek artması
- Hükümetin faizsiz bankacılık ve finansı geliştirici politikalar izlemesi
- Onuncu Kalkınma Planında faizsiz bankacılığın ve finansın geliştirilmesine yer verilmesi

¹¹⁶⁴ BDDK-TKBB, "Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu".ss.1-120

¹¹⁶⁵ Yatbaz, *Faizsiz Bankacılık Fon Kullandırma Yöntemlerinin Uluslararası...*, s. 293.

- Uluslararası alanda faizsiz bankacılık ve finansa yönelik trendin mevcut olması
- Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğunun kendini Müslüman olarak tanımlıyor olması
- Üniversiteler bünyesinde faizsiz bankacılık ve finansla ilgili lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının açılması ve derslerin okutulması
- Faizsiz bankacılık ve finans alanında bilimsel etkinliklerin (kongre, çalıştay vs.) düzenlenmesi
- Siyasi ve toplumsal iklimin uygunluğu
- Faizsiz bankacılık ve finans alanında araştırma merkezlerinin giderek artması
- Faizsiz bankacılık ve finans alanında akademisyen sayısının giderek artması.¹¹⁶⁶

Yapılan saha çalışmalarında Türkiye katılım finans sisteminin gereksinimleri konusunda yeterli talebin oluşmasının yanında bu alanı zorlaştıran unsurlarda bulunmaktadır. Yatbaz tarafından yapılan anketlerde Türkiye'ye özgü İslami muhasebe standartlarının oluşturulmasındaki bu zorluklar aynı şekilde Türkiye katılım finans sisteminin kurumsal mimarisinin oluşturulması için de geçerlidir. Bu zorluklar:

- Katılım finans konusunda henüz yeterli farkındalığın oluşmamış olması
- TKBB bünyesinde kurulan danışma kurulunun katılım finans kurumları üzerinde yaptırım gücü olmaması ve kurulun işlevsel açıdan maruz kaldığı sorunlar
- AAOIFI Muhasebe Standartlarının katılım finans kurumları için bağlayıcı düzeyde olmaması
- AAOIFI Muhasebe Standartlarının tam olarak uluslararası arenada kabul görmemesinden ötürü yaygınlık kazanamaması
- Faizsiz bankacılık ve finans kesiminde üst kuruma veya ilgili düzenlemelere yeterli talebin oluşmaması veya bundan kaçınma durumu
- Mevcut kurum ve standartların ihtiyacı karşıladığı düşüncesi
- Yasal çerçevede yaşanan sorunları bulunması ve aşılamayacağı düşüncesi
- Katılım finans kurumlarının henüz böyle bir değişikliğe hazır olmaması
- Değişikliği gerektirecek yeteri kadar mevcut işlem bulunmaması
- Laiklik ilkesi ile örtüşmüyor olması¹¹⁶⁷

Türkiye katılım finans sisteminin düzenleyici ve denetleyici çerçevesinin oluşturulması halinde başta Türkiye olmak üzere küresel anlamda İslami finans sisteminin gelişimine olumlu katkılar sunacaktır. Mevcut durumda Türkiye'nin

¹¹⁶⁶ Yatbaz, *Faizsiz Bankacılık Fon Kullandırma Yöntemlerinin Uluslararası...*, s. 271.

¹¹⁶⁷ Yatbaz, *Faizsiz Bankacılık Fon Kullandırma Yöntemlerinin Uluslararası...*, ss. 275-76.

İslami finans sektörü içerisindeki konumu süregelen birçok gelişmeye rağmen hala istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. (Tablo 33)

Sıra	Ülkeler	Küresel İslami Finanstan Alınan Pay (%)	İslami Finans Aktif Büyüklüğü (Milyar Dolar)
1	İran	33,0	492,99
2	Suudi Arabistan	20,6	307,74
3	Malezya	9,3	138,93
4	Birleşik Arap Emirlikleri	9,0	134,45
5	Kuveyt	6,1	91,13
6	Katar	5,8	86,65
7	Türkiye	2,9	43,32
8	Bangladeş	1,8	26,89
9	Diğer	11,5	171,8

Tablo 32: Küresel İslami Finans İçerisinde Türkiye'nin Konumu
Kaynak: IFSB 2017:9

9.1. Türkiye Katılım Finans (Faizsiz Finans) Sistemi ve Uluslararası İstanbul Finans Merkezi

Türkiye katılım finans sisteminin küresel ölçekte konumlandırılabilmesi en etkin alan olarak Uluslararası İstanbul Finans Merkezi (İFM) görülmektedir. Türkiye finans sistemi içerisinde faizsiz finans sisteminin potansiyel payının artırılmasında da ideal bir zemin olarak İFM düşünülmektedir. İstanbul'u bu potansiyelin ve jeopolitik konumunun getirdiği avantajları da kullanarak Türkiye katılım finans sistemini yerelden uluslararası arenaya taşımak için fırsat görmek oldukça ideal bir yaklaşımdır. Bu çerçevede devletimizin deklare ettiği *İstanbul Finans Merkezi Eylem Planı*nda şu dört bileşen ön plana çıkmaktadır:

- Katılım finans alanında yürütülen faaliyetlere yönelik toplumsal farkındalığın artırılması ve katılım finans algısının iyileştirilmesi,
- Katılım finans sistemi için kurumsal ve yasal düzenlemelerin yapılması,
- Katılım finans sisteminin Türkiye finansal mimarisinde geniş ölçekte yer almasının sağlanması,
- Katılım finans sisteminin ihtiyacı olan beşerî sermayesinin geliştirilmesi.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın öncülüğünde Türkiye'de faaliyet gösteren birçok kamu ve özel sektör temsilcilerinin iştirakiyle hazırlanan *İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı* (İFM Stratejisi ve Eylem Planı) 29 Eylül 2009 tarihinde Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanmış ve 2

Ekim 2009 tarihinde de Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Bu strateji planında çeşitli eylemlere yer verilirken özellikle katılım finans alanında şu öncelikler dikkat çekmektedir:

“Öncelik 7: Türkiye piyasalarında henüz sunulmayan veya yeterli işlem hacmine ulaşmamış, İstanbul’u cazip bir finans merkezi haline getirebilecek, gelişme potansiyeli yüksek finansal ürün ve hizmetler için gerekli altyapı oluşturulacaktır. Faizsiz finansal ürünlerin geliştirilmesi için gerekli mekanizmanın kurulması öne çıkmaktadır. Jeopolitik konumuna rağmen Türkiye’nin faizsiz finansal ürün ve hizmetler konusunda yeterince gelişemediği görülmektedir. Bu piyasanın gelişimi için, bölge ülkelerindeki düzenleyici otoriteler, borsalar, takas ve saklama kurumları ve diğer sermaye piyasası aktörleri ile iş birliği yapılarak bölge ülkelerindeki yatırımcıların taleplerinin belirlenmesi, kotasyon, alım satım, takas ve saklama işlemlerine ilişkin teknolojik ve operasyonel altyapı ve mevzuat konusunda çalışmalar yapılacaktır.”¹¹⁶⁸

Kalkınma bakanlığı tarafından yayınlanan *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Programı*’nda yer alan faizsiz finans sisteminin kurumsal yapısının ve hukuki alt yapısının geliştirilmesi (politika:3) politikası çalışmanın temel dayanaklarından birisi olmuştur.¹¹⁶⁹ İlgili eylem planında yer alan bu programda, ülke genelinde ve uluslararası arenada yer alan mevcut mevzuatların taranması ve faizsiz finans sisteminin ihtiyaç duyduğu düzenlemelere ilişkin önerilerin sunulması yer almaktadır. Bu eylem planı incelendiğinde çalışmanın hedefleriyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle uluslararası İFK mimarisinin incelenmesi sayesinde ortaya çıkan verilerin doğrudan karşılaştırması ile sistemin bütüncül yapısı incelenmiş ve Türkiye’nin bu konu ile ilgili vizyonuna önemli bir katkı sağlama imkânı doğmuştur.

11 Kasım 2016 yılında İstanbul Uluslararası Finans Merkezi başlığında yayınlanan 29885 sayılı Başbakanlık genelgesinde finansal açıdan doğal bir merkez haline gelen İstanbul’un İslami finans alanında da uluslararası bir merkez olması için konunun devlet politikası haline getirilmesi ve 2023 vizyon belgesinde İslami finans

¹¹⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: DPT- *İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı*, <http://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/1021>

¹¹⁶⁹ Onuncu Kalkınma Planı: (2014-2018), <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf>

merkezi olmanın önemine vurgu yapılması Türkiye katılım finans sistemi açısından konuyu oldukça önemli kılmaktadır.¹¹⁷⁰

BDDK, TKBB, Borsa İstanbul, Hazine Müsteşarlığı, SPK, TCMB ve Katılım bankaları nezdinde son dönemde gerçekleştirilen faaliyetler Türkiye'nin 2023 vizyonuna uygun bir şekilde katılım finans ürünlerinin geliştirilmesi, kurumların ve eğitim faaliyetlerinin stratejik planlara dâhil edilmesi ve akademik anlamda kat edilen mesafeler Türkiye'de faizsiz finansın dünya piyasalarıyla yarışabilir hale gelebileceğinin sinyalini vermektedir.¹¹⁷¹

2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı içerisinde yer alan 221 no.lu tedbir uyarınca “faizsiz finans alanında yayımlanan uluslararası standartların mevzuatımıza kazandırılması” görevi Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumuna verilmiş ve ilgili kurum da 04.07.2019 tarihinde faaliyet gösteren faizsiz finans kuruluşlarının finansal tablolarında gerçeğe ve ihtiyaca uygun bilginin sunulması ve bu kuruluşlara ait finansal tablolarının faizsiz finans muhasebe standartları ile fikhî ilke ve kurallarına uygun olarak doğru ve gerçeğe uygun bir görünüm sağlayıp sağlamadığı konusunda kullanıcılara bir güvence vermesi hedefiyle taslak metinler oluşturup kamuoyu görüşüne açmış daha sonra da tavsiye niteliğinde yayınlamıştır.¹¹⁷²

Kalkınma planı çerçevesinde ifade edilen “Faizsiz finans sisteminin Türkiye'nin finans sistemindeki yeri güçlendirilecek, faizsiz finans alanında ürün ve hizmet çeşitliliği ile insan kaynağı geliştirilecek, politika geliştirme süreçlerini destekleyecek araç ve mekanizmalar oluşturulacaktır”¹¹⁷³ ifadesine istinaden 2020 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programında şu hususlara yer verilmiştir;

- Faizsiz finans sistemine ilişkin ürün ve hizmet çeşitliliğini artırmaya yönelik düzenlemeler yapılacaktır,
- Faizsiz finans denetim standartları oluşturulacaktır.
- Faizsiz finansa ilişkin araç ve kurumların terminolojisinin standardizasyonu sağlanacaktır.

¹¹⁷⁰ 11 Kasım 2016 Tarihli İstanbul Uluslararası Finans Merkezi ile İlgili 2016/24 Sayılı 29885 No'lu Başbakanlık Genelgesi; <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161111.htm>

¹¹⁷¹ TKBB, Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi: 2015-2025 Vizyonu, TKBB Yayınları No 5, İstanbul, 2015.

¹¹⁷² FFDS, Faizsiz Finans Denetim Standartları, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: www.kgk.gov.tr

¹¹⁷³ 10. Kalkınma Planı 252 nolu politika.

- Faizsiz finans kurumsal yönetim sistemi tesis edilecek ve uluslararası uygulamalarla uyumlaştırılacaktır.¹¹⁷⁴

Katılım finans sistemine dair son gelişmelerden bir diğeri de 14 Aralık 2019 tarihinde Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumundan yayınlanan *Faizsiz Finans Kuruluşlarının Bağımsız Denetimini Yürüten Denetçiler İçin Etik Kuralların* Resmî Gazetede yayımlanması ile AAOIFI tarafından yayınlanan standartların mevzuata kazandırılması çalışmalarıdır.¹¹⁷⁵ Son olarak da 2021 yılında Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi bünyesinde kurulan *Katılım Finans Daire Başkanlığı*, katılım finans alanında kamu, özel sektör, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliğini artırmak ve bu alanda koordinasyonu sağlamakla görevli kılınmıştır.¹¹⁷⁶

Yukarıda zikredilen bütün gelişmeler dikkate alındığında Türkiye katılım finans sisteminin kurumsal mimarisini organize edecek, düzenleyici ve denetleyici bir çerçeveye ele alıp gerekli olan gereksinimleri de tesis edecek otoriter bir mekanizmaya ihtiyaç her zamankinden daha çok belirginleşmiştir. Ayrıca şer’î yönetişimin tüm yönlerinin ele alan (şer’î uyum, şer’î risk, şer’î inceleme, şer’î tarama) merkezi danışma kurulunun düzenleme ve denetleme açısından bağlayıcılığı ve yaptırımlarını belirgin hale getiren, yasal ve hukuki çerçevenin kapsamını netleştiren Türkiye katılım finans sisteminin yapısal gereksinimleri aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır.¹¹⁷⁷

9.2. Türkiye Katılım Finans (Faizsiz Finans) Sisteminin Gereksinimleri

Küresel İslami finans mimarisi bağlamında Türkiye katılım finans sisteminin sahip olması gerekenler: kurumsal yapı, alt yapı sağlayıcıları, düzenleme ve denetleme mekanizmaları, yasal ve hukuki çerçevesi, ürün geliştirme ve inovatif yaklaşımları, risk yönetimi ve likidite alt yapısı, muhasebe ve finansal raporlama kültürü ile vergi çerçevesi gibi gereksinimlerdir. Bu gereksinimler amaç, kapsam ve yapısal açıdan küresel İslami finans mimarisinin ve kendi eko sistemini oluşturan

¹¹⁷⁴ 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, Tedbir 252.4-12. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/2020_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf

¹¹⁷⁵ Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, 14.12.2019 Tarihli Kurul Kararı; <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191214-7.pdf>

¹¹⁷⁶ Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Daire Başkanlığı, <https://cbfo.gov.tr>

¹¹⁷⁷ Türker, Hülya, İslami Finans Sisteminde Finansal Aracılık, Dünyadaki Gelişmeler ve Sermaye Piyasasının Geliştirilmesi Açısından Türkiye İçin Öneriler, Yeterlilik Etüdü, Ankara, 2010, s.49-51.

lkeler nezdindeki nicel ve nitel araştırmalar sonucunda ortaya ıkmiş yapısal bir zorunluluk olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye katılım finans sisteminin sahip olması gereken gereksinimler şu başlıklar altında incelenebilir.

9.2.1. Yasal ve Hukuki Açıdan Katılım Finans Sistemi Düzenleyici erevesi

Türkiye katılım finans sisteminin (bankacılık, sermaye piyasaları ve tekafül) mevcut hukuki sisteme entegre olacak şekilde kendine özgü yasal ve hukuki çerçeveye sahip olması kurumsal mimari gelişimine önemli ölçüde katkı sağlayacağından önemli bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu zorunluluk alanları çalışmanın ikinci bölümünde ifade edildiği gibi sadece Türkiye için değil İşlami finans sisteminin yürütüldüğü her yerde geçerlidir. Bu erevede Katılım finans sisteminin mütemmim parçaları olan bankacılık başta olmak üzere sermaye piyasaları ve katılım sigortacılığını da ele alan yasal ve hukuki mevzuat ülke hukuk sistemine entegre olacak şekilde çerçeveye alınmalıdır.

5411 sayılı Bankacılık Kanunu kapsamında ele alınan katılım bankası, katılım hesabı, katılım fonu gibi düzenlemeler geleneksel bankacılık sistemine eşgüdümlü bir şekilde “katılım” n eki getirilmek suretiyle yapılandırılmıştır. Katılım yaklaşımının içerisinde gömülü olan ilkesel hususlar geleneksel ile ayrışmayı gerekli kıldığından mevcut yasal ve hukuki mevzuat gereksinimi karşılamakta yetersiz kalmaktadır.

Türkiye’nin laik, sosyal ve demokratik hukuk devleti olduğu, cumhuriyetin temel ilkelerine bağlı bir ülke rejimine sahip olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak katılım finansın hukuki düzenlemeleri hassasiyetlere bağlı kalınarak yapılmalıdır. Çünkü İşlam ekonomisi çatışmacı bir anlayışa sahip olmayıp kendisini var edebilmek için ülke rejimlerini karşısına alan ya da onlara meydan okuyan bir yaklaşım içerisinde değildir. Esneklik, uyumlu halde çalışabilme ve entegrasyon anlayışıyla hareket eden İşlam iktisat düşüncesi, mevcut yapı içerisinde toplumsal uzlaşı ile uyumlaştırılarak var edilebilir. Çalışmanın bir üst bölümünde ülkeler bazında yapılan incelemelerde İşlami finansın yasal ve düzenleyici çerçevesinin mevcut sistemlere entegre edilerek uygulanabilir olduğu grlmekteir. Hatta İşlam

lkelerinin haricinde bile laik, seküler hukuk sisteminin İslami finans ile uyumlu hale gelerek işlediği de görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin mevcut hukuki yapısı korunarak İslami finansın entegre edilebilmesi gerekli ortamın oluşması nedeniyle imkn dahilindedir.

35 yılı aşkın bir süreyle kendine özgü yasal ve hukuki çerçeveye sahip olmadan işleyen katılım finans veya bir diğer ismiyle faizsiz finans sistemi, bu gereksinimin karşılanması halinde: (i) katılım finans anlayışının etkinliğinin artırılıp güçlü bir şekilde gelişmesine, (ii) rekabet edebilir hale gelmesine, (iii) ilkesel anlamda işlevsel olmasına ve (iv) katılım finans algısının yerleşik bir finans kültürü haline gelmesine olanak sağlayabilecektir. Ayrıca lke ekonomisi başta olmak üzere Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumunu da yanına alarak başta bölgesel olmak üzere küresel anlamda siyasi gücünü ve uluslararası arenada iş yapabilme yeteneğini daha da artırarak stratejik bir avantaj sağlayacaktır. Bu bağlamda Türkiye katılım finans sistemini yasal ve hukuki çerçeveyle sağlam bir zemine taşımak adına şu hususların yapılması gerekmektedir:

Konvansiyonel finans anlayışıyla işletilen bankacılık, sermaye piyasaları ve sigorta sektörünün mevzuatı ile katılım finans sisteminin mevzuatı mümkün olduğunca birbirinden alanlara göre tasnif edilerek ayrıştırılmalıdır. Burada ifade ettiğimiz yasal ve hukuki mevzuat gereksinimi ayrı ayrı sektörlere yönelik mevzuatın baştan aşağı yeniden düzenlenmesini gerektireceğinden zorlu bir süreci de ifade etmektedir. Ancak bu zorluğu kolaylaştırmak adına katılım finans sisteminin kendi ilkelerince işlemesine olanak sağlayacak mevcut mevzuat muhafaza edilmeli, ortak ereve korunmalı, katılım finansın ihtiyaçı olan yasal ve hukuki ereve ilave edilerek kapsamlı bir mevzuat erevesi oluşturulmalıdır. Bu bağlamda öncelikle;

5411 sayılı Bankacılık Kanununda yer alan ticari (mevduat), katılım ve kalkınma yatırım bankaları tasnifi esas alınarak sadece katılım bankalarını düzenleyen yeni bir yasal ve hukuki ereve yapılanmasına gidilmelidir. Katılım finans sektöründen bu yönde gelen talepler, araştırma raporları ve bilimsel çalışmalar göz önünde bulundurularak ve katılım finans sistemi için ayrı bir düzenleme seti oluşturulmasının hukuk ve düzenleme tekniği açısından zorlukları da dikkate alınarak tedrici bir yöntem benimsenmelidir. İhtiyaç duyulan yasal ve hukuki

düzenleme çerçevesi kısa, orta ve uzun vadede planlanarak ilgili kurumlarca da koordinasyonu sağlanacak bir biçimde ele alınmalı kısa vadede günümüzdeki gibi mevcut çerçeve ile uyumlaştırma, orta vadede gereksinimleri doğrultusunda ayrışma, uzun vade de ise müstakil bir düzenleyici çerçeve hedeflenmelidir. Müstakil olarak oluşturulacak ayrı bir mevzuat çerçevesinin; yatırımcı için güven tesisi, katılım finans sistemi için ilkesel hedeflerin korunması ve şeffaflığın tesis edilerek hukuki uyumsuzlukların da önüne geçilmesi imkân dahilinde olacaktır.

9.2.2. Katılım Finans İlkelerince Oluşturulmuş Yönetim ve Denetim Çerçevesi

Türkiye katılım finans sisteminin kurumsal yapı ve organizasyonel işleyişte konvansiyonel finans kurumları ile aynı yapıda görünüyorsa olması ya da kurumsal yapı benzeşmesiyle muadil bir kurumsal mimari inşa etmiş olması faizsiz finansın kendine özgü yapısının görünür hale gelmesine engel teşkil edebilmektedir. Ayrıca bu durum katılım finans sistemi paydaşlarının faizsiz finans kurumlarını diğer kurumlardan farklı olma beklentisini de zedelemektedir. Çünkü paydaşlar kendi ilkesel zemininde oluşturulmuş kurumsal bir mimari yapıyı faizsiz finans kurumlarında görmek arzusundadırlar. Şer'î yönetim ve yönetişim olarak literatür içerisinde ele alınan kurumsal mimari Türkiye katılım finans kurumlarında da oluşturularak beklentilere cevap vermelidir.

Katılım finans sisteminin kendine özgü bir yapıda işleminin zorunluluğu, paydaşlarının kurumsal yapıdan katılım ilkelerine uygun iş ve işlemlerde bulunma beklentisi, finans sisteminin zorunlu kıldığı gereksinimler, katılım finans kurumlarının sorumluluk anlayışı, sürdürülebilirlik, güven tesisi ve etkinliğini artırma ihtiyacı kendi felsefesince denetimi zorunlu hale getirmektedir. Bu yüzden katılım finans kurumlarının tüm süreçleri faizsiz finans ilkelerince uyumlu olup olmadığı açısından denetime tabi tutulmak zorundadır.

Dünya genelinde İslami finans faaliyetlerinin seçilmiş ülke örneklerinde incelenen denetim uygulamalarının şer'î yönetim çerçevesinde iç denetime, merkezi şer'î danışma kurulları tarafından da dış denetime tabi tutuldukları görüldüğünden

Türkiye açısından da etkin ve bağlayıcı olan katılım finans merkezi danışma kurulunca bu görevin ifa edilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Türkiye katılım finans kuruluşları faizsiz finans ilkelerine uyumu iç ve dış denetim mekanizmalarının tesis edildiği şer'î yönetim çerçevesinde oluşturulacak kurumsal yönetim anlayışıyla denetlenmek zorundadır. Katılım finans ilkelerince kurum işleyişinin denetlenmesinde kurum içi ve kurum dışı denetim mekanizmalarının yanında ürün sertifikasyon süreçlerini de ele alacak bir yapı tarafından şer'î uyum onayı ile denetlenmesi mümkün olabilir. Diğer ülkelerde uygulanan şer'î onay sertifikasyon süreci hem denetçiler için hem de ürünler için işletilmektedir. Ancak Türkiye'de oluşan beklenti sertifikasyondan daha ziyade otoriter bir kurum tarafından katılım finans kurumlarının şer'î denetime tabi tutularak incelenmesidir.

Katılım finans kurumlarında şer'î denetim çerçevesinde görev alacak insan değerinin şer'î denetçi lisansına sahip olması gerekmektedir. Türkiye akademisi içerisinde "İslami finans" alanında yeteri düzeyde insan değerinin yetişmiş/yetiştiriyor olması yeterlilikler açısından şer'î denetçi ihtiyacının karşılanması ve lisanslanmasını olanaklı hale getirebilir.

Katılım finans kurumlarında faizsiz finans ilkelerine göre yapılan denetim süreci oldukça şeffaf ve objektif olmak zorunda olduğundan denetim süreç akışının da şeffaf bir şekilde işletilmesi gerekmektedir. Denetim süreç raporu kamuyu aydınlatmak ve şeffaflık adına yayınlanmalı, itirazlar ve değerlendirmeler de kurumsal mimari içerisinde dikkate alınmalıdır. Denetim sürecinde faizsiz finans ilkelerince uyumlu/uyumsuz iş ve işlemlerin dayanağı da şeffaf olmak zorundadır. Faizsiz finans ilkelerinin kaynakları, görüşün dayanağı, konu hakkındaki tartışmalar, nihai karar ve gerekçesi açıkça belirtilmelidir.

Şekil 22: Katılım Finans İlkesel Yönetim Yapısı
Kaynak: Yazar tarafından Hazırlanmıştır.

9.2.3. Ürün Geliştirme ve İnovasyon

Küresel ekonomi sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak görülen finansal alan ve buna dair yürütülen iş ve işlemler ekonomi çarklarının önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Küresel ekonominin kronik bir sorunu haline gelen, reel olmayan unsurlarla insanlık geleceğinin borçlandırılması (finansallaşma) ve reel ekonomiyi temel alan sektörler yerine finans tabanlı uygulamalara yönelmesi karşısında katılım ekonomisinin reel ekonomi sektörünü temel alarak varlığa dayalı işlemleri öncelemesi ayırt edici bir özellik olarak değerlendirilmektedir.

Katılım finansın ürün geliştirme süreci ve yenilikçi ürünlere yönelmesi finansal sürdürülebilirlik açısından zorunludur. Ancak faizsiz finans ilkeleri gereğince ürün geliştirme ve inovasyon süreçlerinde bu kurumların ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalması, ilkelerini piyasa koşullarına feda edebilecek tutum ve davranışlardan kaçınması gerekmektedir. Katılım finans kurumlarının özgür piyasa koşullarında özgür olmadığını ancak özgün olması gerektiğini ve sorumluluk bilinciyle hareket etmesi zorunluluğunu unutmamalıdır.

Ürün geliştirme süreçlerinde katılım finans anlayışıyla sahip olunan öz kaynak tabanlı sözleşme türleri ile kar-zarar ortaklığına dayanan akit türleri merkeze alınmalı, ilkesel olanın korunarak piyasada var olabilme güdüsüne sahip olunmalıdır. Katılım finans yönetim ve denetim çerçevesiyle oluşan kurumsal mimari, ürün geliştirme ve inovasyon süreçlerinde proaktif rol alarak başından sonuna kadar bu sürecin takipçisi olmak zorundadırlar.

Katılım finans sisteminde uygulanan ürünler de dâhil olmak üzere ürün geliştirmeye yönelik süreçlerin uygulama birliğini sağlamak adına düzenleyici ve denetleyici çerçevede bu konuyu ele alan müstakil bir birimin oluşturulmasında fayda vardır. Ürün geliştirme sürecinde katılım finans kurumlarına rehberlik edecek, ar-ge faaliyetlerini yürütecek ve ilkesel onay süzgecinden geçirilerek gerekli olan alt yapı desteğini sunacak bir birim Türkiye faizsiz finans sisteminin gelişmesi ve ilkesel işlemesi adına katkı sağlayabilir. Türkiye faizsiz finans sistemine ait, bu kültüre özgü yerel finansal ürün geliştirme ve uyumlaştırma süreci/mekanizması aynı zamanda uluslararası İFE'ye yön verip katkı sunacak yenilikçi finansman yaklaşımlarını da birçok yönden fırsata çevirecektir.

9.2.4. Katılım Finans Sistemi Merkezi Danışma Kurulu

Katılım finans sisteminin istenilen düzeyde gelişmemesi, faizsiz finans algısının yeterince oluşmaması, katılım finans iş ve işlemlerine dair şer'î uygun(suz)luk görüşlerinin farklılığı, kurumlar arasında uygulama birliğinin tesis edilememesi, toplumsal yapının güvenini ve kabulünü istenilen düzeyde elde edememiş olmasının temel sebeplerinden bir tanesi de etkin, geniş katılımcılı ve otoriter merkezi danışma kurulunun kurulamaması ya da kurulsu bile etkinlik açısından yeterince işletilememesidir. Diğer bir açıdan da yerli ve yabancı yatırımcıların “şer'î uygunluk ve şer'î uyum” beklentilerine karşılık verebilecek bir mekanizmanın olmaması da katılım finans sisteminin gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Merkezi danışma kurulunun Türkiye katılım finans sistemi üzerindeki kurumsal konumu net bir şekilde yasal ve hukuki çerçevede belirlenmelidir. Seçilmiş ülke örnekleri bağlamında incelendiğinde İslami finans sistemi için oluşturulan merkezi şer'î danışma kurulları İFK'lar üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Yasal ve hukuki çerçevede ele alınan merkezi şer'î danışma kurulları İFK'ların düzenleme ve denetleme çerçevesine ciddi anlamda katkılar sunmakta, yayınlanan standartların oluşturulması ve geliştirilmesinde aktif rol üstlenmektedirler. Ancak Türkiye açısından durum böyle değildir.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) kararıyla 2018 yılında Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) bünyesinde Merkezi Danışma Kurulu oluşturulmuş ve katılım bankalarının bu kurulun kararlarına uyması zorunlu hale getirilmiştir. BDDK kararıyla oluşturulan TKBB danışma kurulu çalışma usul ve esaslarında şer'î denetim, İslam hukukun ilke ve esaslarını kararlarında merkeze alma, katılım bankalarının mevcut uygulamalarını şer'î açıdan denetleme ve katılım bankalarının finansal bir ürünü operasyona dâhil etmeden önce danışma kurulunun onayını alma gibi şer'î yönetimi doğrudan ilgilendiren hususlar bulunmamaktadır. Ayrıca kurul şer'î inceleme, şer'î denetim, şer'î araştırma, şer'î tarama gibi fonksiyonlar açısından yeterli bir yasal çerçeveye oturtulamamıştır.

Merkezi danışma kurulu, kuruluş amaçları, çalışma prensipleri, kurul üyelerinin belirlenmesi, kurumlar açısından bağlayıcılığı, yaptırımları, denetim yetkisi, görev ve sorumlulukları gibi birçok husus netleştirilmemiştir. Bu netliğin oluşmama sebeplerine bakıldığında şunlar söylenebilir;

Merkezi danışma kurulunun bağımsız mı yoksa kamu otoritesine mi bağlı olacağı, kurul kararlarının ve ortaya koyacağı standartların katılım finans kurumları açısından bağlayıcı olup olmaması, kurumların ilkesel uyum denetimine ihtiyaç duyup duymadığı, kurulun, kurumlar üzerinde yaptırım yetkisine sahip olup olmaması gibi hususlar farklı çevrelerden tartışmaya açılmak istense de mevcut durum, ülke örnekleri, İslami finans sisteminin gereksinimleri, paydaşların talebi gibi hususlar bu tartışmaları olumlu yöne evirecek kadar güçlüdür. Bu bağlamda merkezi danışma kurulunun Türkiye'nin katılım finans itibarını hem ülke içerisinde hem de küresel anlamda artırmak, toplumsal katılım, kabul ve güvenin sağlanması için;

- Merkezi danışma kurulunun görev ve sorumlulukları yasal ve hukuki çerçevede net bir şekilde belirlenmelidir.
- Kurulun statüsü bağlayıcı ve otoriter olması açısından kamu otoritesi içerisinde yapılandırılmalıdır.
- Merkezi danışma kurulu beşinci bölümde taslak model olarak sunacağımız kurumsal yapı içerisinde olmalıdır.
- Kararları kurumlar açısından mutlaka bağlayıcı olmalıdır.
- Alınan kararlara ve yayınlayacağı standartlara uygunluk denetim görevini üstlenecek şekilde tesis edilmelidir.

- Kurulun denetim yetkisi şer’î (ilkesel) onay, şer’î (ilkesel) inceleme, şer’î (ilkesel) tarama gibi kurumların tüm faaliyetlerini ele alacak şekilde belirlenmelidir.
- Kurumun üye atama kriterleri, üyelerin statüsü, karar alma süreçleri, kararlarını yayınlama usulleri çalışma usul ve prensipleriyle birlikte net bir şekilde açıklanmalıdır.
- Merkezi kurulun yapısı sağlam ve istikrarlı bir şekilde biçimlendirilmelidir.

Merkezi danışma kurulunun görev ve sorumlulukları Türkiy’de oluşan talep, mevcut örnek ve küresel anlamda etkin bir şekilde işletilen seçilmiş ülke örnekleri doğrultusunda ele alındığında ortak noktalar açısından şu hususları ihtiva etmesi gerekmektedir;

- Türkiye katılım finans sistemine dâhil olan tüm sektörlerin ürünlerine, uygulama ve operasyonlarına, ürün geliştirme süreçlerine ve yenilikçi yaklaşımlara dair “ilkesel uyumu” tesis edecek usul ve esasları belirlemek ve doğrultuda bağlayıcı kararlar almak,
- Türkiye’ye özgü faizsiz finans standartların yayınlanmasında tavsiye edilen taslak kurumunun işleyişinde ilgili olan tüm süreçlerde rehberlik yapmak, danışmanlık hizmeti vermek ve teşvik edici tavsiyelerde bulunmak,
- Merkezi danışma kurulunu ilgilendiren tüm konularda güncel gelişmeleri takip ederek diğer küresel eş kurumlarla düzenli istişareler yapmak ve etkin bir iletişim sürecini yürütmek,
- Türkiye’de katılım finans ilkelerince faaliyet yürüten tüm kurum ve kuruluşların ürün ve uygulamalarına nihai “ilkesel uyum” onayı vermek,
- Katılım finans kurumlarında bulunan danışma kurullarının taleplerini değerlendirmek, kararlarını incelemek ve verdikleri “ilkesel uyum” kararlarına son onay mercii olarak karara bağlamak,
- Katılım finans “ilkesel uyum” denetçilerinin lisanslama sürecini yönetmek,
- Katılım finans kurumlarında görev alacak danışma kurul üyelerinin atamalarını onaylamak,
- Katılım finans kurumlarındaki iş ve işlemlerden ötürü bir üst kurula gelen şer’î istek, talep ve şikâyetleri inceleyip karara bağlamak,
- Katılım finans kurumları dışındaki diğer kurumların faizsiz finans ürünlerini operasyonel bir işleme tabi tutmak istemesi halinde “ilkesel uyum” onayını vermek,
- Merkezi danışma kurulu kendi alanıyla ilgili tüm konularda uluslararası bilimsel toplantılar düzenlemek, bilimsel yayın ve çalışmalar yapmak, üniversitelerde alanıyla ilgili dersler vermek, müfredata katkı sunmak ve Türkiye’yi bu konularda küresel arenada temsil etmek,

Merkezi danışma kurulunun çalışma usul ve prensipleri, üyelerin nitelik ve sayısı, kurulun organları bağlı olduğu kurumsal yapı tarafından belirlenen yönetmeliğe göre ayrıntılarıyla düzenlenmelidir. Merkezi danışma kurulunun bu gereksinimleri, seçilmiş ülke muadilleri ile Türkiye'nin toplumsal, kurumsal/sektörel ve bilimsel talepleri doğrultusunda ele alındığında; toplanma usul ve esasları, karar alma süreçleri, başkan seçimi, üye sayısı ve üyelikle ilgili kurumsal katkılar belirlenmesi gerekmektedir.

Merkezi danışma kurulunun üyeleri katılımcı ve saha tecrübesini haiz birikimli insan değerlerinden oluşması için; DİB tarafından Din İşleri Yüksek Kurulu'nun önereceği 3 üye, Üniversitelerden en az doktora derecesine sahip 3 üye, BDDK'nın önereceği 2 üye, SPK'nın önereceği 2 üye, Merkez Bankasından 1 üye, Katılım Bankalarından 1 üye, TKBB'den 2 üye, Tekafül şirketlerini temsilen 1 üye olmak üzere İslam hukuku, hukukçu, finans ve bankacılık alanı, katılım sigorta ve katılım bankacılığında sektör temsilcileri ile donatılmış geniş katılımlı bir yapı tesis edilebilir.

9.2.5. Muhasebe, Etik ve Vergi İlkeleri Çerçevesi

Türkiye katılım finans sisteminin muhasebe ve finansal raporlama açısından mevcut durumda üç seçeneği vardır. Birincisi, uluslararası muhasebe ve raporlama standartını (IFRS) kullanmaya devam edecek, ikincisi AAOIFI muhasebe ve raporlama standartlarını benimseyerek kendi bünyesinde yürürlüğe koyacak (mevcut uygulamada var) ya da üçüncü ve olması gereken seçenek Türkiye merkezli (yerli ve milli) katılım finans ilkelerinde oluşturulmuş muhasebe ve raporlama standartlarını oluşturarak yürürlüğe koyacaktır. Türkiye katılım finans sistemine dair Türkiye'ye özgü standartların oluşturulması; katılım finansın gelişmesi, uluslararası tanınırlığının artması, sistem açısından dışarıya olumlu bir imajın verilmesi ve daha fazla yatırımcı olanağının ülke ekonomisine kazandırılması gibi olumlu etkilerin oluşmasına ivme kazandıracaktır.

Türkiye katılım finans sistemi için önemli bir gereksinim de teşvik edici vergi/maliye politikalarının düzenlenmesidir. Türkiye katılım finans sisteminin başarılı bir şekilde gelişmesi için kapsamlı bir vergi çerçevesinin gerekliliği katılım

finans paydaşlarının finansal iş ve işlemlere dâhil olması açısından doğrudan etkili olduğundan faizsiz finans alanındaki genişlemelere de katkı sağlamış olacaktır. Katılım finans işlemleri için daha yüksek oranda vergilerin tahakkuk etmesi ya da cazip hale gelmemesi alternatif olma konusunda bazı problemlere yol açabilir. Bu problemler de beraberinde piyasa katılımcılarına daha yüksek maliyetler getirecek ve katılım finans hizmetlerinin benzer yapıdaki konvansiyonel ürünlerle rekabet edebilme imkânı azalacaktır.

Türkiye vergi sisteminde genel olarak benimsenen ortak yaklaşım; vergide tarafsızlık ilkesi, finansal aktörlere eşit bir hareket alanı sunma ve benzer finansal ürünlerin vergilendirilmesi arasında herhangi bir ayırımın yapılmaması yönündedir. Ancak vergi teşvik politikaları bağlamında yatırımcı ve sermayeyi ülkelerine getirmek amacıyla bazı muafiyetler de sağlanabilir. Bu açıdan katılım finans sisteminde işlem gören sermaye ve yatırım araçlarının vergi muafiyeti ya da teşvikleri ile ülke ekonomisine katılımının sağlanması, yerli ve yabancı yatırımcı tabanının genişletilmesi sektör için önemli bir destekleme/teşvik paketi olarak sunulabilir.

9.2.6. Risk Yönetim ervesi

Katılım finans sisteminin mevcut risk yönetim anlayışı ve uygulamalarının yanında kendine özgü risk yönetim anlayışına sahip olması da ayrı bir gereksinim olarak gözükmektedir. Özellikle riskin transferi üzerine odaklanan konvansiyonel sisteme alternatif olarak riskin paylaşımını esas alacak bir erveye ihtiyaçı vardır. Ayrıca katılım finans sisteminin (İslami finans endüstrisi) son dönemde artan ürün çeşitliliği, sektörel alanların karmaşıklığı ve küresel finans sisteminin zorluklarından ötürü risk yönetimi zaman içinde giderek daha karmaşık hale gelmektedir. Bu yüzden şer’î ilkelerle uyumlu risk yönetimi anlayışı, katılım finans sisteminin bir ihtiyaçı olarak belirgin hale geldiğinden risk yönetimi veya riskten korunma araçlarını sağlamak zorundadır.

Türkiye katılım finans sistemini düzenleyici ve denetleyici açıdan ele alacak kurumsal mimarinini yapısal gereksinimlerini ana hatlarıyla yukarıda ifade edilen

hususları içermektedir. Bu gereksinimleri sağlayacak kurumsal model önerisi ise çalışmanın son bölümünde sunulacaktır.

5. BÖLÜM

QISTR MODELİ: ULUSLARARASI KATILIM FİNANS HİZMETLER KURUMU

1. ÖNERİLEN MODEL KURUMUN (QISTr) KURULMA GEREKÇELERİ

Uluslararası Katılım Finans Hizmetler Kurumu model önerisi (QISTr) Türkiye katılım finans sisteminin tüm araçlarını; bankacılık, sermaye piyasaları, tekafül ve diğer sektörleri ele alan, geniş paydaş yapısıyla bağımsız idari otorite şeklinde bağlayıcı üst bir kurum olarak öngörülmektedir. *Uluslararası Katılım Finans Hizmetler Kurumu* model önerisinin gerekçeleri literatür araştırmasından elde edilen bulgular, saha çalışmalarından ve doktora tez çalışmasından elde edilen verilerle ortaya konmuş ve gerekçelendirilerek ideal bir kurum model taslağı oluşturulmuştur.

Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi tarafından yürütülen *İstanbul Finans Merkezi Eylem Planı* çerçevesinde katılım finans sistemine yönelik iyileştirme planlarında yer alan hususlar incelendiğinde kurumsal bir mimarinin Türkiye’de yerleşik hale getirilmesi için kamu politikaları içerisinde yer almış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki hususların kamu politikaları içerisinde yer alması katılım finans açısından önemli bir gelişmedir.

- Katılım finansına yönelik farkındalığın artırılması ve algının iyileştirilmesi
- Kurumsal ve yasal düzenlemelerin yapılması
- Katılım finansının finansal mimaride geniş ölçekte yer almasının sağlanması
- Katılım finansı beşerî sermayesinin geliştirilmesi.¹¹⁷⁸

Türkiye katılım finans sisteminin gelişmesi ve Türkiye’nin faizsiz finans alanında uluslararası bir merkez olması için yapılması gereken düzenlemeler ve atılması gereken adımlar; literatür, saha çalışmaları ve çalışmanın bulgularından elde edilen veriler çerçevesinde aşağıdaki şekliyle açıklanmıştır.

¹¹⁷⁸ “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi- İFM Eylem Planı”, (08.07.2021), <https://cbfo.gov.tr/ifm-eylem-planı/>.

1.1. Literatür Araştırmalarından Elde Edilen Metodolojik Bulgular

Türkiye katılım finans sistemine dair yaklaşım ve çabaların 1980’li yıllardan günümüze kadarki dönemde ve özellikle de son 20 yıl içerisinde ideolojik boyuttan realist bir boyuta evrildiği görülmektedir. Kamu kesiminin sektörel katılımı, desteği, laik ve seküler kesimin bu alana ait algısal değişimleri realist boyutun bir göstergesi olabilir. Genişlemeci seyrin hâkim olduğu bu ivmenin daha sistematik boyutta ilerlemesi için kurumsal bir yapı ile katılım finans sisteminin organize edilmesi gerekmektedir. Türkiye katılım finans sistemine dair siyasi/kültürel atmosferin uygun olması ve İstanbul Finans Merkezi bünyesinde yürütülen hükümet nezdindeki çalışmalar içerisinde İslami finans perspektifinin realist bir bakış açısıyla ele alınması katılım finans sisteminin tüm yapısal gereksinimleri ile kurumsal düzeyde tesis edilmesini zorunlu kılmaktadır.¹¹⁷⁹

Katılım finans sistemine dair negatif değerlendirmelerin pozitif iyileştirilmelerle giderilebileceği öngörüsü yaşanan son gelişmelerle daha da tebarüz etmektedir. 2005 yılında yapılan düzenlemelerle kısmi yasal mevzuata ve kurumsal bir çerçeveye oturtulan katılım finans sistemi %2 seviyesinden %5 seviyesine yükselerek önemli bir gelişim sağlamıştır.¹¹⁸⁰ Kamu kesiminin sektöre katılması bu gelişmeyi daha da artırmıştır. Finansal genişlemenin yanında insan değeri açısından da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kamu kurumlarında katılım finans sistemini bilen, sorunlarını anlayıp çözüme kavuşturma salahiyetine sahip yeterli insan değerinin son dönemdeki akademik gelişmeler de dikkate alındığında nitelik ve nicelik yönünden artan bir ivmede olduğu söylenebilir.¹¹⁸¹ Bu bağlamda kurumsal mimariyi destekleyecek insan değerinin yeterli düzeyde olması beşerî sermaye problemine takılmadan kurumsal yapının oluşturulması fırsatını sunmuş olacaktır.

Konvansiyonel finans kurumlarının düzenleme ve denetleme çerçevesi ile katılım finans sisteminin düzenleme ve denetleme mekanizmaları birbirinden ayrılmalıdır. Bunun için katılım finans sisteminin kendine özgü ilkeleriyle uyumlu

¹¹⁷⁹ TBB-Deloitte, “İstanbul’un Uluslararası Finans Merkezi Olma Potansiyelinin Değerlendirilmesi”, Türkiye Bankalar Birliği, 10.2007.

¹¹⁸⁰ Çürük, *İslami Finansın Türkiye’deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, s. 206.

¹¹⁸¹ Türkiye akademisinde İslam ekonomisi ve finansı vb. isimlerle faizsiz finans alanında açılan lisans, YL, DR programları, enstitüler ve araştırma merkezleri dikkate alındığında 2013 yılından itibaren sürdürülen programlarda alan bilgisine sahip yetişmiş insan değerinin bir hayli yekûn oluşturduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Orhan, “Türkiye’de İslam Ekonomisi ve Finansı Lisansüstü Programları Müfredatı”; Hakan Arslan, Metin Toprak, “İslam İktisadı ve Finansı Bilim Alanı ve Doçentlik Sistemi”, Politika Notu 22, İstanbul: İKAM, 2021.

yasal ve düzenleyici çerçevenin oluşturulup konvansiyonel finans sisteminin yasal çerçevesinden –ortak alanların dışında- ayrılması gerekmektedir.¹¹⁸²

Katılım finans sisteminin yerel ve uluslararası arenada; hissedilebilir ağırlığının artırılması, gerekli alginın oluşması, katılım finans sistemi özgün bir modelin oluşması, katılım finans alanında Türkiye’nin uluslararası bir merkez olması için faizsiz finans endüstrisinin tamamını konu edinen düzenleyici yapıya ve standartlara sahip olması gerekmektedir.¹¹⁸³ Bu çalışmaların yürütülmesi için gerekli olan kurumsal mimaride önerilen model kurum taslağı (QISTr) ile sağlanabilecektir.

Finans uzmanları Türkiye’nin katılım finans açısından küresel bir merkez haline gelebilmesi için iki önemli gereksinimden bahsetmektedirler; Birincisi yabancı fonlar için kârlı ve istikrarlı yatırım alanlarının oluşturulmasıyla cazibenin artırılması, ikincisi ise katılım finans sistemi üzerindeki düzenleyici ve denetleyici kurumların çok daha istikrarlı adımlar atarak uluslararası standartlara uygun bir finansal mimariye kavuşmalarıdır.¹¹⁸⁴ Aksi takdirde katılım ya da konvansiyonel fark etmeksizin yatırımların Türkiye’ye gelmesi ve sektörün istikrarlı bir şekilde gelişmesi sağlanamayacaktır.

Katılım finans sisteminin DİB ve özellikle de Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK) ile koordineli çalışma biçimi akademi ile yürütülen ilişkilerle kıyaslandığında yetersizdir. Özellikle toplumsal algı yönetimi ve iyileştirmeleri kapsamında DİYK’ye gelen fetva taleplerinin, görüş ve temennilerin katılım finans sistemi kurumları tarafından koordinasyon ile çözüme yönelik adımların atılması, yapılacak değerlendirmeler çerçevesinde gerekli aksiyonların hayata geçirilmesi için üst bir kurumun organizesine ihtiyaç duyulmaktadır.¹¹⁸⁵

Yönetim ve yönetim kavramlarının ontolojik farklılığını da dikkate alarak bağımsız idari otorite şeklinde yapılanması tasarlanan “QISTr modelinde” yönetim ve iletişim bir arada ele alınarak katılım finans sisteminin iyileştirici unsurları somut bir şekilde ortaya konacaktır. Özellikle şer’î yönetim ve kurumsal yönetim

¹¹⁸² BBDK-TKBB, “Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu”, Ankara: BDDK, 2013, ss. 67-68.

¹¹⁸³ Taha, Eğri, “Türkiye İslami Finansın Merkezi Olursa Küresel Bir Güç Olur”, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ikam-direktoru-egri-turkiye-islami-finansin-merkezi-olursa-kuresel-bir-guc-olur/1907126>

¹¹⁸⁴ Aram Ekin Duran, “Türkiye ‘İslami finansın’ merkezi olur mu?”, 20.06.2020, <https://p.dw.com/p/3e4eZ>.

¹¹⁸⁵ BBDK-TKBB, “Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu”, s. 71.

çerçevesi bu bağlamda yönetimden ayrılarak daha etkin, bütüncül ve geniş tabanlı bir yaklaşımı içerisinde barındıracaktır.

1.2. Yapılmış Saha Çalışmalarından Elde Edilen Bulgular

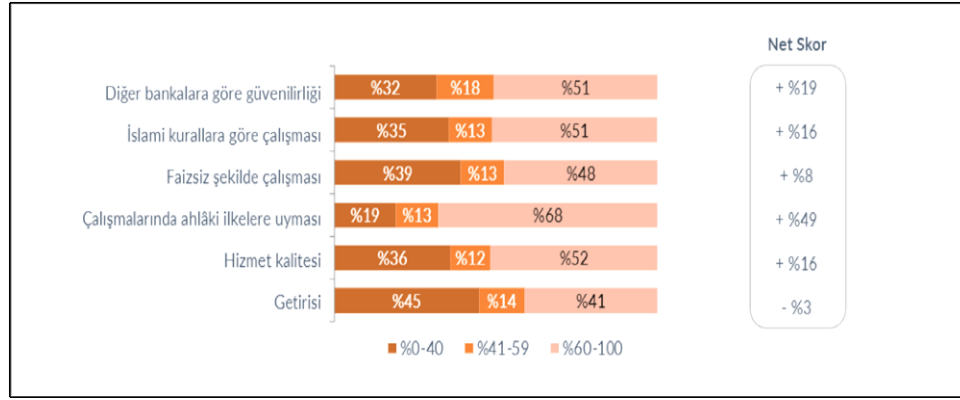
Katılım finans sisteminin Türkiye'deki finansal davranış ve sektör algısı yeterince gelişmemiş düzeydedir.¹¹⁸⁶ Son yapılan araştırmaya göre Türkiye'de katılım finans sistemini hiç bilmeyenlerin oranı %40 seviyesindedir. Katılım finans sisteminin algısını ölçmek için kullanılan başlıklar ve ortaya çıkan sonuçlar incelendiğinde (**Şekil 23**) oransal açıdan durum pozitif olsa da konvansiyonel ile kıyaslandığında oldukça düşük seviyededir.¹¹⁸⁷ Savaşan, Gürdal ve Saraç'ın yapmış olduğu saha çalışmasında dindar iş adamları nezdinde dahi bu algının yerleşik düzeyde olmadığı görülmüştür.¹¹⁸⁸ Ayrıca katılım finans sistemine dair okuryazarlık oranı yeterli olmadığından katılım finans sisteminin işleyiş biçimleri hakkında toplum yeterli ve doğru bilgiye sahip değildir. Katılım finans kurumları da yeterince kendi felsefelerini topluma anlatamamış, konvansiyonel sistemden farklılıklarını açık ve anlaşılır bir biçimde izah edememişlerdir.¹¹⁸⁹ Bu açıdan katılım finans sistemini en doğru şekliyle ifade edecek bir bilgi akışı ile tanıtım faaliyetlerini organize edebilecek kurumsal yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yapı, katılım finans sisteminin konvansiyonel finans sisteminden güvenilirliğini, İslami ilkelere göre işleyişi, işlemlerinde faize yer vermemesi, ahlaki ve etik ilkeleri muhafaza etmesi, hizmet kalitesi ve verimliliği gibi konularda iyileştirmeleri ve düzenlemeleri ele alarak yerleşik algının güçlenmesini sağlayabilir.

¹¹⁸⁶ Bilgehan Tekin, "Üniversite Öğrencilerinin Katılım Bankacılığına Yönelik Bilgi, Algı ve Farkındalık Düzeyleri ve Tercihlerine Etkisi", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, c. 4, sy. 1 (2019), ss. 135-50.

¹¹⁸⁷ Yapılan araştırmanın katılım finans sistemi üzerindeki algısal boyutunun analiz verileri; 0-40 negatif, 41-59 çekimser, 60-100 arası ise pozitifdir. Net skor ise, negatif skorun pozitif sonuçtan çıkarılmasıyla elde edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: TC Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, "Türkiye Hanehalkı Finansal Algı ve Tutum Araştırması", Ankara: TCFO, 2019, ss. 69-70.

¹¹⁸⁸ Fatih Savaşan, Mehmet Saraç, Temel Gürdal, "Dindar/Muhafazakar İşadamları Perspektifinden İslam Ekonomisi ve Katılım Bankacılığı", Sakarya: Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2013.

¹¹⁸⁹ Ethem Hakan Ergeç, Bengül Gülümser Kaytancı, Metin Toprak, "Katılım Bankası Müşterilerinde Bankacılık Ürün ve Hizmetlerine Yönelik Memnuniyet: Türkiye Örneği", *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, c. 6, sy. 2 (2014), ss. 53-90.

Şekil 23: Katılım Finans Sistemi Algı Araştırması Sonuçları

Kaynak: Türkiye Hanehalkı Finansal Algı ve Tutum Araştırması, 2019

T.C. Cumhurbaşkanlığı tarafından yaptırılan *Türkiye Hanehalkı Finansal Algı ve Tutum Araştırmasına* göre faizsiz finansa dayalı bir ekonomi modelinin imkân dâhilinde görenlerin oranı %56 iken bunun güncel durumda sürdürülebilir bir şekilde uygulanmasını mümkün görenler ise %21 seviyesindedir.¹¹⁹⁰ Bu algının iyileştirilmesi önerilen kurumsal mimarinin katılım finans sistemine olumlu katkıları sayesinde gerçekleşebilmesi öngörülmektedir.

Katılım finans sisteminin önemli gereksinimlerinden birisi de tüm operasyonel iş ve işlemlerinde şeffaflık düzeyinin artırılmasıdır. Şeffaf yönetim, bağımsız karar alma süreçleri ve özerk bir yapı ile tesis edilecek kurumsal mimarinin imkânı hem bu gereksinimi ihtiyacı karşılamış olacak hem de toplumsal talebe cevap verilmiş olacaktır.¹¹⁹¹

Katılım finans sisteminin şekli görünümünden ziyade özsel nitelikleri ön plana çıkaran eylemlerde bulunarak faaliyetlerini sürdürmesi ilkesel tavrın muhafazası açısından önemlidir. Bu bağlamda literatür içerisinde özün önceliği (*substance over form*) ile şeklin önceliği (*form over substance*) üzerinden yürütülen tartışmaların¹¹⁹² önerilen bu kurumsal model ile özün şekil ile uyumu (*substance is equal the form*) üzerinden faaliyetlerin yürütülmesi tesis edilmiş olacaktır.

Katılım finans sisteminin ve İslami kurumsal yönetim anlayışının en önemli gereksinimlerinden olan şer’î yönetim tüm yönleriyle (şer’î uyum ve şer’î prensiplere bağlılık gibi) önerilen kurumsal modelin uhdesinde tesis edilmek zorundadır. Bu bağlamda model kurum bünyesinde oluşturulacak “merkezi katılım

¹¹⁹⁰ TC. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, “Türkiye Hanehalkı Finansal Algı ve Tutum Araştırması”, s. 67.

¹¹⁹¹ Çürük, *İslami Finansın Türkiye’deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, ss. 202-8.

¹¹⁹² BNM, *Shariah Resolutions in Islamic Finance*, Malaysia: Bank Negara Malaysia, 2010, s. 192.

finans danışma kurulu” sayesinde katılım finans kurumlarının şer’î yönetim çerçevesi net bir şekilde belirlenecek, şer’î uyum ve katılım finans prensiplerince yürütülmesi gereken iş ve işlemlerin koordinesi sağlanmış olacaktır. Özellikle şer’î temelli yaklaşımlar yerine şer’î uyumun katılım finans sisteminin merkezinde konumlandırılması önerilen kurumsal model ile daha sağlıklı bir şekilde tesis edilebilecektir.¹¹⁹³

Türkiye’de katılım finans sisteminin ortak değer algısı ve uygulama teamüllerinin standartlaştırılması konusu ve buna dair teoriler henüz yeterince tartışılmış değildir. Uygulamada ise her kurumun farklı değer algısı ve operasyonel teamülleri olduğundan hem algısal problemlere hem de iş ve işlemlerin karmaşık bir görünümde yürütülmesi sorunuyla karşı karşıya kalınabilmektedir. Bu nedenle önerilen kurumsal modelin yapısal işleyiş biçimi ve proaktif kararlar ortaya koyma yaklaşımı bu sorunun aşılmasına katkı sunabilecektir.

Türkiye’nin faizsiz finans paydaşlarından oluşan toplumsal talebi ve işleyişi katılım finans sisteminin kendi ilkeleriyle uyumunun denetlenmesini zorunlu kıldığından bu işlevi gerçekleştirecek bağlayıcı, bağımsız ve otoriter bir yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Kurumsal model içerisinde önerilen merkezi danışma kurulu bu işlevi yerine getirmede sorumluluk sahibi olabilecek ve gerekli ilkesel denetimleri gerçekleştirebilecektir.¹¹⁹⁴ Katılım finansın değerlerinden uzaklaşması durumunda onu değerlerine yakınlaştıracak özdenetim mekanizması da önerilen bu model ile sağlanabilecektir.

Katılım finans sisteminin operasyonel işlem türleri kar/zarar paylaşımına olanak verecek şekilde çeşitli enstrümanlarla zenginleştirilmeli ve bu zenginliğin yansıdığı sözleşme türlerinin katılım finans sistemi içerisindeki etkinliği de artırılmalıdır. Ayrıca katılım finans sistemine yönelik Türkiye’de kendine özgü bir terminolojinin oluşması hem içeride hem de dışarıda olumlu katkılar sağlayacaktır. İslami bono, İslami tahvil, İslami repo, İslami hisse senedi gibi algı bozukluğu oluşturan terimler yerine kendine özgü kavramsallaştırmalar yoluyla alternatifleri üretecek ar-ge ve ürün geliştirme faaliyetlerinin koordine edileceği bir birime ihtiyaç

¹¹⁹³ Güney, “İslami Finansta Şer’î Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalar...”, ss. 45-69.

¹¹⁹⁴ Çürük, *İslami Finansın Türkiye’deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, ss. 204-9.

duyulmaktadır. Bu ihtiyaç önerilen kurumsal modelin bileşenleri ile yürütülecek yönetim çerçevesinde karşılanabilecektir.¹¹⁹⁵

1.3. Tartışmalardan Elde Edilen Bulgular

Küresel finansal sistem içerisinde “tamamlayıcı” veya “alternatif” gibi farklı şekillerde ifade edilen İslami finans, “kendi ekosistemini yeterince kuramama” ve buna bağlı olarak da “nitelikli gelişememe” çıkmazıyla karşı karşıyadır. Ayrıca İslam iktisadi teorisinin yeterince pratiğe yansıyamaması ve/veya yansımalarından neşet eden metodolojik problemler Türkiye katılım finans sistemi için de geçerlidir. Bu bağlamda önerilen kurumsal modelin “pratik alan etkisi” oluşturarak teorilerinin pratik uygulamalarda hayat bulmasına ve alanın istenilen düzeydeki evrimsel gelişimine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Türkiye katılım finans faaliyetlerinin sistemleşmesi, mekanizmaların iyileştirilmesi, algısal sorunların bertaraf edilebilmesi, İstanbul Finans Merkezi’nin uluslararası arenada tanınırlığının sağlanması ve İFM eylem planındaki İslami finans hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için katkı unsuru olarak önerilen kurumsal modelin; Türkiye’nin katılım finans alanında öne çıkabilecek şeffaf, düzenli ve uluslararası standartlara uygun kurumsal yapılarını, yönetim stratejilerini, kurumsal ve ilkesel perspektiflerini sistemli bir şekilde ele alması gerekmektedir. Bu bağlamda önerilen kurumsal modelin bu gereksinimlere zemin olabilecek bir potansiyele yapısal mimarisi ile sahip olduğu düşünülmektedir.

Katılım finans tercihini belirleyen kriterler şer’î uygunluk, konvansiyonel bankaların şer’î uygunluğa ters düşmesi, ürün ve hizmet kalitesi ve İslami bankacılığın gelişme potansiyeli ile dini kaynaklı motivasyon güdüsüdür.¹¹⁹⁶ Bu nedenle katılım finans uygulamaları denildiğinde toplumsal algı açısından kendine özgün yapıların zihinlerde ve sahada tebellür etmesi, İslam iktisadının kendini ifade edebilmesine imkân verecek kurumsal mimarinin tesis edilmesi -ilkesel esaslara bağlı kalınarak algısal düzeyi iyileştirilmiş- tüm iş ve işlemlerinin ilkeli bir şekilde sürdürülebilmesiyle doğrudan ilgilidir. Bu bağlamda Türkiye katılım finans

¹¹⁹⁵ BBDK-TKBB, “Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu”, s. 78.

¹¹⁹⁶ Farah Amalina Md Nawi, Ahmad Shukri Yazid, Mustafa Omar Mohammed, “A Critical Literature Review for Islamic Banks Selection Criteria in Malaysia”, *International Business Research*, c. 6, sy. 6 (2013), ss. 143-52.

sisteminin -konvansiyonel finansal sistem içerisinde- kendi hareket tarzını belirleme imkânına sahip olması etkin kurumsal mimarinin tesisine bağlı gözükmetedir.

İslam iktisadı uygulamalarının toplumsal algının zayıflığı veya önyargılı tutumların etkisiyle hatalı yorumlanması eğilimi katılım finans kurumları ve bu alanda çalışanlarca giderilmesi gereken bir sorun olarak gözükmetedir. Ayrıca toplumun kapitalist ekonominin ürettiği kurumları, modelleri, kavramları veya ürünleri asıl kabul etmesi ve bunlardan hareketle İslam iktisadı uygulamalarını bu sistemden farklı görmemesi de ayrı bir problem alanını ifade etmetedir. Bu nedenle önerilen kurumsal modelin iş ve işleyişi bu algısal sorunların bertarafı için ideal bir zemini oluşturabilir ve farklılaşma beklentilerine cevap verebilecek kurumsal mimarinin oluşumuna katkı sunabilir.

Yukarıda da değinildiği üzere Türkiye'nin faizsiz bankacılık açısından küresel bir merkez haline gelmesi için yatırım alanlarının yaratılması gerektiğinin altını çizen Çelebi; (i) yurtdışından gelecek fonlar için kârlı ve istikrarlı yatırım alanları ile (ii) finans sistemi üzerindeki denetleyici kurumların istikrarlı bir şekilde tesis edilerek proaktif adımlar atması ve uluslararası standartlara uygun bir finansal yapıya kavuşturulmaları gerektiğini ifade etmetedir. Aksi takdirde faizli ya da faizsiz fark etmeksizin yatırımların Türkiye'ye gelmesinin başka bir alternatifinin olmadığı ifade edilmektedir.¹¹⁹⁷ Bu açıdan önerilen kurumsal model ile katılım finans sistemi üzerindeki denetleyici kurumun tesisi, gereksinim olan standartların yayınlanması ve alınması gereken proaktif kararların imkânı ortaya konabilecektir.

Küresel İslami finans arenasında Türkiye katılım finans sisteminin kurumsal mimarisine bakıldığında yeterince gelişemediği elde edilen verilerden anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda seçilen örneklem dört ülkede yürütülen İslami finans hizmetlerinin özellikle de bankacılık sektörünün farklı düzenleyici ve denetleyici konularını içeren kapsamlı karşılaştırmalı analiz verilerine yer verilmiştir **(Tablo 34)**. Karşılaştırmalı kurumsal mimari Malezya, Bahreyn, Pakistan ve İngiltere örnekleleriyle incelendiğinde Türkiye'nin genel görünümü şu şekildedir;

¹¹⁹⁷ Duran, "Türkiye 'İslami finansın' merkezi olur mu?"

İSLAMİ FİNANS SİSTEMİNİN KURUMSAL MİMARİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ					
ALANLAR	MALEZYA	BAHREYN	PAKİSTAN	İNGİLTERE	TÜRKİYE
Düzenleyici Sistemin Gelişmişlik Düzeyi	Gelişmiş	Gelişmiş	Gelişmekte ¹¹⁹⁸	Gelişmiş	Gelişmekte ¹¹⁹⁹
Düzenleyici Otoritelerin Kapsamı	Çoklu Düzenleyici	Tek Düzenleyici	Çoklu Düzenleyici	Tek Düzenleyici	Tek Düzenleyici
Düzenleyici Çerçeve	Özel	Özel	Karma	Konvansiyonel	Konvansiyonel
Düzenleyici Mekanizmaların Hesap Verebilirliği	Parlamentoya Karşı Sorumludur	Parlamentoya Karşı Sorumludur	Parlamentoya Karşı Sorumludur	Parlamentoya Karşı Sorumludur	Kamuya Karşı Sorumludur
Düzenleyici Mekanizmaların Finansmanı	Maliye Bakanlığı ve Devlet Tarafından Finanse Edilen Fonlar	Maliye Bakanlığı ve Devlet Tarafından Finanse Edilen Fonlar	Maliye Bakanlığı ve Devlet Tarafından Finanse Edilen Fonlar	Kraliyet Hazinesi ve Kendi Kendini Finanse Eden Kurumlardan	Devlet Tarafından Finanse Edilmekte
Lisanslama ve Yetkilendirme	BNM Kapsamında	CBB Kapsamında	SPB Kapsamında	FSA Kapsamında	İlgili Kanunlar Kapsamında
Tüketicinin Korunması	Mevcut	Mevcut	Mevcut değil	Mevcut ancak İFE'ye Özel Değil	Mevcut Ancak Katılım Finansı Özel Değil
Denetim Sistemi	Risk Temelli Denetim Çerçevesi	Yerinde Denetim ve Kurum Dışı Gözetim	Yerinde ve Kurum Dışı Denetim	Yerinde Denetim ve Kurum Dışı Gözetim	Kurum Denetim Sistemi, Yerinde Denetim ve Gözetim
Sermaye Yeterliliği Standartları	IFSB ve Basel ile Uyumlu	IFSB ve Basel ile Uyumlu	Konvansiyonel	Konvansiyonel	Konvansiyonel
Risk Yönetim Standartları	Belirli bir risk yönetimi standardı yok	IFSB ile Uyumlu	IFSB ile Uyumlu	Konvansiyonel	Konvansiyonel
Kamuoyunu Aydınlatma ve Bilgi Şeffaflığı	Var	Var	Genel	Konvansiyonel	Konvansiyonel
Kurumsal Yönetim Standartları	Var	Var	Konvansiyonel	Konvansiyonel	Konvansiyonel
Muhasebe ve Finansal Raporlama Kültürü	Tamamen Uyumludur ancak MASB Muhasebe Standardı Benimsenmiştir	AAOIFI	SECP Muhasebe Standartları Tam Olarak Geliştirilmemiştir Ancak AAOIFI'ye Uygundur	IAS/IFRS	IAS/IFRS AAOIFI Tercihe Dayalıdır.
Şer'î Danışma Kurullarının Rolü	BNM bünyesinde Temyiz Konumunda Merkezi	Bankalar Düzeyinde Lokal Danışma Kurulları	SPB bünyesinde Temyiz Konumunda Merkezi	Sadece Bankalar Düzeyinde Mevcuttur ve FSA Bu	TKBB bünyesinde Mevcuttur ve Katılım Bankalarının

¹¹⁹⁸ İlk dönemlerde devrimsel nitelikte ele alınmıştır ancak başarısız olunmuştur. Şimdi ise gelişme düzeyindedir.

¹¹⁹⁹ Katılım finans sistemine kamu kurumlarının dâhil olması ve politik sürecin olumlu katkısı düzenleyici çerçevede İslami finans sisteminin gelişim düzeyinde olduğunun göstergesidir.

	Danışma Kurulu ve Lokal Danışma Kurulları	Mevcuttur ve AAOIFI Standartlarını Benimser	Danışma Kurulu ve Bankalar Düzeyinde Lokal Danışma Kurulları	Konu İle İlgilenmez	Kendi Nezdinde Danışma Kurulları Vardır
Kurumsal Uyum ve İş birliği	Yüksek	Orta	Düşük	Düşük	Düşük

Tablo 33: Örneklem Ülkeler ve Türkiye İslami Finans Kurumsal Mimari Karşılaştırması

Kaynak: Yazar tarafından *Comparative Analysis of Regulatory and Supervisory System of Islamic Banks* isimli çalışmadan esinlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 34’de görüldüğü üzere örneklem ülkeler ile Türkiye’nin katılım finans kurumsal mevcut mimarisi karşılaştırıldığında kurumsal gereksinimler açısından konvansiyonel sistemin hâkim olduğu, katılım finans sisteminin de konvansiyonel çerçevede ele alındığı, faizsiz finans açısından Türkiye mimarisinin yeterli düzeyde gelişmediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda önerilen kurumsal model ile; düzenleyici çerçevenin geliştirilmesi, düzenleyici otoritenin kapsamı, düzenleyici ve denetleyici çerçevenin hukuki zemini, kurumsal modelin bu bağlamda hesap verebilirliği, denetim mekanizmaları, risk, likidite ve kurumsal-ilkesel yönetim standartları, şeffaflığın tesisi, danışma kurulunun rolü, muhasebe ve raporlama kültürü ve sosyal sorumluluk alanlarında Türkiye katılım finans sisteminin geliştirilmesi ve küresel İslami finans mimarisine katkı sunması amaçlanmaktadır.

2. MODEL KURUMUN (QISTr) KURUMSAL MİMARİ KURGUSU

Model kurumun kurumsal mimari kurgusu tek düzenleyici otorite olması açısından bağımsız idari otorite şeklinde kurgulanmıştır. Bu kurgu ülke içerisinde ve uluslararası boyutta meşruiyet sorununu aşmak ve katılım finans sistemi için kolektif şuurun oluşmasına katkı sunması amacıyla tasarlanmıştır. Bu bağlamda tek düzenleyici otorite olması, kurumun hazırlık sürecinde ihtiyacı olan gereksinimler, amacı, kapsamı, paydaş yapısı, organizasyon yapısı ve işleyiş biçimi (şura modeli) mimari kurgu bağlamında ele alınarak değerlendirilmiştir.

2.1. Faizsiz Finans Alanında Tek Düzenleyici Olarak Katılım Finans Hizmetler Kurumu (QISTr)

Katılım finans sisteminin temel bileşenleri olan bankacılık, sermaye piyasaları, tekafül (sigorta) hizmetleri ile bunların dışında faizsiz finans kapsamında değerlendirilen her türlü faaliyetler (tasarrufa dayalı finans hizmetleri, para vakıfları, karz-ı hasen sandığı, katılım finans ilkelerince düzenlenen ortaklıklar gibi kurumlar) ilgili düzenlemelerle tek bir çatı çerçeve altında birleştirilmesi öngörülmektedir. Mevcut durumda katılım bankacılığını düzenleyen ve denetleyen BDDK, faizsiz finans enstrümanlarını sermaye piyasası içerisinde düzenleyen SPK, tekafül hizmetlerini düzenleyen SEDDK olmaktadır. Önerilen model ile bu alanlar, yapılacak yasal düzenleme ile Katılım Finans Hizmetler Kurumu'na (KFHK) yetkilerini ve görevlerini devredebilir. Böylelikle mevcut kurumların yükü ve işlem maliyeti hafiflerken katılım finans sisteminin gereksinimleri doğrultusunda tek bir otorite kurum yetkilendirilmiş olacaktır.

Bağımsız idari otorite yapılanması şeklinde diğer düzenleyici ve denetleyici kurumlar ile aynı yasal ve hukuki çerçevede ele alınması öngörülen model kurumun kamu yönetiminin bir unsuru olarak bağımsız idari otorite kavramıyla ilişkilendirilmesi;

- (i) Bağımsızlığı gerek organik gerekse işlevsel olma açısından her türlü kişi, kurum ve kuruluştan bağımsız olmasını
- (ii) İdariliği, bağımsızlığına dayanarak özel bir kuruluş olmadığını ve devlet namına düzenleyici ve denetleyici işlemlerde bulunan idari niteliğe sahip olduğunu
- (iii) Otorite ise bu kurulun danışmanlık veya rehberlik mahiyetinden çok daha geniş bir şekilde istişari olmaktan icracı olduğunu ve kamu gücüne dayanarak yaptırımlara sahip olduğunu vurgulamak içindir.

Üst veya düzenleyici kurum olarak modellenen Katılım Finans Hizmetler Kurumu, Türkiye faizsiz finans sistemi alanında ilgili düzenleme ve denetleme işlevini yerine getirerek etkinliğin artırılması, paydaşlar ve yatırımcı açısından şeffaflık ve talep edilen güvenin sağlanması, sorumluluklar ve görevler açısından tek ve son merciinin belirlenmesi fırsatlarını sunacaktır. Ayrıca yasal düzenlemenin katılım finans sistemi için anlam kazandığı bir sisteme geçilecek ve ikili

düzenlemelere imkân veren lokal ve geçici çözümler daha istikrarlı bir görünüme kavuşturulmuş olacaktır.

Katılım Finans Hizmetler Kurumu'nun (QISTr) kurumsal yapı açısından ideal mimarinin oluşturulması amaçlandığından şu hususların gündeme gelmesi söz konusu olacaktır;

- Düzenleyici ve denetleyici kurumların ülke içerisindeki finansal sistemi daha sağlıklı ele alması açısından uygun sayı ya da tek düzenleyici otoritenin öngörülmesi katılım finans sistemi için gündeme geldiğinde bu sorun önerilen kurumsal yapı ile aşılmaya çalışılacaktır.
- Finansal sistem için ülkede düzenleyici ve denetleyici çerçevede tek bir otorite kurumun olmaması durumu mevcutsa –Türkiye’de olduğu gibi- katılım finans sistemi için hangi kurumun en uygun olacağı, hangi fonksiyonları icra edeceği, hangi amaçlarla iş ve işlemleri gerçekleştireceği ve tanımlamaların neye göre ve nasıl yapılacağı sorunu önerilen model ile çözümlemeye namzettir.
- Önerilen kurumsal model ile hangi kurumlarla hangi derecede iş birliği ve koordinasyonun sağlanacağı ve gerekli olan koordinasyon mekanizmalarının niteliği belirlenmiş olacaktır. Ayrıca model kurumun rekabeti aksatacak kural ve uygulamalardan kaçınarak rekabet otoritesini sarsmayacak bir yapıda modellenenecektir.
- Model kurumun uluslararası alanda iş ve işlemlere yön verebilmesi için uluslararası koordinasyonu sağlayacak mekanizmalarla tanzim edilmesi de gerekmektedir. Güçlü bir kurumsal mimari için tek yetkili kurumun bağımsızlığı ve sorumlulukları da belirlenerek çerçeveye alınacaktır.

Önerin kurumsal modelin ideal mimarisi için zorluk alanlarının ortadan kaldırılması ve fırsatların gözetilebilmesi adına katılım finans sistemi ile sınırlı olarak (i) tek bir ilke ve kurallar seti, (ii) düzenleme, denetleme ve piyasa disiplini için tek yetkili mercii, (iii) paydaş, tüketici ve yatırımcılar için tek muhatap ve başvuru noktası olacaktır.

2.2. Önerilen Model Kurumun Kuruluş Hazırlık Süreci

Uluslararası Katılım Finans Hizmetler Kurumu model önerisinde (QISTr) kurum mimarisinin oluşturulabilmesi için bir dizi hazırlık sürecine ihtiyaç duyulduğu aşîkârdır. Bu bağlamda hukuki çerçevede yapılması gerekenler, kurumlar arası iş birliği, kuruma ait olacak yetkilerin ilgili yasa ve kurumlardan model kuruma devri ve kamuyu bilgilendirme süreci ile yürütülecek intibak evresi bu süreçte önem arz

etmektedir. Kuruluş hazırlıklarının tamamlanmasının ardından ilk adım olarak kurucu genel kurul atamaları yapılacaktır. Kurucu genel kurulun atanmasında çalışma komisyonun teklifleri de değerlendirilebilecektir. Kurucu genel kurulun atanmasının ardından en fazla iki yıl içerisinde diğer birimlerin atamaları, çalışma usul ve esasları, birimlerin görev ve yetkileri ile ilgili yasal düzenlemeler yapılarak kurumsal mimari oluşturulacaktır. Kurumsal mimarinin tamamlanma sürecinde katılım finans sisteminde faaliyet gösteren kurumlar belirlenen takvime kadar mevcut sistem üzerinden iş ve işlemlerine devam edecektir. Kurucu genel kurul iki yıllık süreç içerisinde belirlediği çalışma takvimine göre hareket edecektir. Yapılması gereken hazırlık süreciyle ilgili ana konular aşağıdaki başlıklarda ele alınacaktır.

2.2.1. Çalışma Komisyonu

Kuruluş hazırlıklarının yürütülmesi için Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Dairesi başkanlığında Merkez Bankası, TKBB, BDDK, SPK, SEDK, Borsa İstanbul, Rekabet Kurumu, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, DİB ve Üniversitelerim ilgili bölümlerinden oluşturulacak çalışma komisyonunun kurulması, hukuki hazırlık ve diğer süreçlerin yürütülmesi kuruluş hazırlık süreçlerinin içerisinde yer almaktadır. İlgili kanun taslağının, yönetmeliklerin ve kılavuzların hazırlanması, kurumlar arası koordinasyonun sağlanması, yetki devri ve kamuya bilgi verme işlemleri bu komisyonun uhdesinde olacaktır. Komisyonun hazırlık sürecindeki çalışma takvimi 1 yılı aşmayacak şekilde düzenlenecektir.

2.2.2. Hukuki Hazırlık Süreci

Uluslararası Katılım Finans Hizmetler Kurumu model önerisinde kurum mimarisinin oluşturulabilmesi için gerekli olan hukuki hazırlıklar, entegrasyon sürecinin en önemli parçasıdır. Birden fazla kurumu içerisinde barındıran finansal sistem içerisinde model kurumsal yapı ile ilgili yapılması gereken hukuki çerçeve ve değişimler kolay bir süreç değildir. Ancak politik desteğin ve toplumsal talebin bu zorlu süreci aşmak için göstereceği irade aynı zamanda süreci de belirleyen en önemli etmendir. Bu açıdan entegrasyon ve intibak sürecinde bu hazırlıkların en fazla üç yıl içerisinde tamamlanması gerekmektedir. Aksi takdirde düzenleme ve

denetleme, motivasyonun azalması, süreç yorgunluğu gibi ciddi problemlerle karşı karşıya kalınabilecektir. Model kurumun mimarisini oluşturacak olan bankacılık, sermaye piyasaları ve sigorta endüstrisi alanına ilişkin hukuki düzenlemelerin katılım finans sistemine uyarlanarak yeniden ele alınması ve Uluslararası Katılım Finans Hizmetler Kurumu adına yapılacak hukuki düzenlemelerin yetki devrini de içerisine alacak şekilde dizayn edilmesi de bu hazırlık sürecinin bir parçasıdır. Çalışma komisyonu ve kurucu genel kurulun yasal ve hukuki mevzuatla ilgili çalışmaları bankacılık kanunu, sermaye piyasaları ve sigortacılık düzenlemelerini katılım finans ilkelerince değerlendirecek ve ek mevzuatlarla sektörel hukuki düzenleme taslağını oluşturacaklardır. Bu süreçte istişare ve geniş katılımlı bir perspektifle hareket edilecektir.

2.2.3. Kurumsal Koordinasyon

Önerilen model kurumun kuruluş aşamasındaki en önemli adımlardan birisi de ilgili kurumlarla koordinasyon ve iş birliğinin sağlanması, sürecin yürütülmesi ve gelişmelerin takip edilmesidir. Bu konuda koordinasyonu sağlamakla yükümlü olan kurum Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi bünyesinde kurulan Katılım Finans Dairesi olarak öngörülmektedir. Katılım finans sistemini ilgilendiren her kurum ve kuruluş bu koordinasyon sürecinin bir parçası olarak düşünülebilecektir. Model kurumsal mimariye katkı sağlayacak her bir unsurun sürece dâhil edilmesi etkinlik ve verimlilik açısından önem arz ettiği gibi kamusal/toplumsal kabul açısından da önemlidir.

2.2.4. Yetki Devri

Model kurumun kuruluş hazırlıklarını yürütmek için oluşturulan çalışma komisyonu ve katılım finans dairesince sağlanan koordinasyon sürecinde katılım finans sistemini tek bir kurum altında düzenleme ve denetlemeye imkân verecek yetkilerle donatmak için mevcut sistemde kurumların sahip olduğu yetkileri devretmesi gerekmektedir. Bu hem hukuk birliği hem de katılım finans sistemini ele alacak model kurumun çalışma imkânı açısından önemlidir. Hangi alanlarda hangi yetkilerin devredileceği konusu bu çalışma komisyonunca belirlenecek ve ona göre hukuki düzenlemeler yapılacaktır.

2.2.5. Kamuyu Bilgilendirme

Model kurumun kuruluş hazırlıklarında kamusal kabulün ve bilgi paylaşım süreçlerinin ilgili olan kurum ve kuruluşlara aktarılabilmesi için süreç taslaklarının hazırlanarak paylaşılması bu sürecin ilk adımıdır. İlgili geri dönütlerin, eleştiri ve değerlendirmelerin bu yöntemle alınması planlanmaktadır. Kamusal besleme ve kurumsal mimari ilişkisi bilgilendirme sürecinin nihai çıktısı olacağından çalışma komisyonunca her bir safhanın kamuya açılarak bilgilendirmesi yapılacaktır. Sürecin tamamlanmasının ardından kamuyu aydınlatmak adına ilgili adımların detayı paylaşılacak ve hazırlıklar süreç içerisinde gerçekleştirilmiş olacaktır.

2.2.6. Kurucu Genel Kurul Üyelerinin Atanması

Çalışma komisyonunun kuruluş hazırlık sürecinin tamamlanmasının ardından kamuyu bilgilendirmesinin akabinde Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi Katılım Finans Dairesi koordinesinde kurucu genel kurul atamaları yapılacaktır. Kurucu genel kurulun görev süresi 2+1 şeklinde olup ilk iki yıl kurumsal mimariyi tamamlama süreci, 1 yıl ise intibak sürecinden oluşacaktır. Kurucu genel kurul atamalarının ardından ilk toplantıda başkan, başkan yardımcıları ve genel sekreterin ataması yapılarak görev dağılımı, çalışma takvimi, iş planı gibi hususlar karara bağlanacaktır. İş planı içerisinde merkezi danışma kurulu ve daire başkanlıklarının oluşturulması, çalışma usul ve esaslarının belirlenmesi, görev ve yetkilerine dair mevzuatın hazırlanması öncelikli konulardandır.

2.3. Önerilen Model Kurumun (QISTr) Amaç ve Kapsamı

Uluslararası Katılım Finans Hizmetler Kurumu, önerilen model de amaç ve kapsam açısından aşağıda belirtilen hususlar çerçevesinde genel işleyişle fonksiyonel bir görev üstlenmesi öngörülmektedir:

- Katılım finans sistemine dair yasal ve hukuki çerçeve hükümlerini yönetmek, uygulamak, yürütmek ve yürürlüğe koymak.
- Katılım finans sistemine dair yasal ve hukuki çerçeve hükümleri kapsamında yetki, görev ve işlemleri yasa ve yönetmeliklere uygun olarak kullanmak
- Türkiye katılım finans sistemini ve İstanbul finans merkezinde kurulacak olan İslami finans merkezinin uluslararası arenada, yürütülen iş ve işlemlerde

itibarını korumak ve Türkiye’yi İslami finans alanında en ileri seviyeye taşımak,

- Katılım finans hizmetleri konusunda araştırma ve komisyon çalışmaları yaparak sektörel gelişme ve genişlemelere imkân vermek,
- Katılım finans sektörünün yönetim sistemi içerisinde sözcüsü olmak,
- Katılım finans hizmetlerinin bir merkezi olarak kurgulanan İstanbul Finans Merkezinin cazibesini artırmak için yürütülecek çalışmalara öncülük etmek, mekanizmaların oluşturulması ve iyileştirilmesi için ilgili kurumlara önerilerde bulunmak.
- Katılım finans hizmetlerinin gelişimini ve büyümesini sağlamak için finans kurumları ve endüstri bileşenleri ile iş birliği yapmak.
- Katılım finans hizmetleri ile ilgili tüm konularda cumhurbaşkanlığına görüş ve tavsiyelerde bulunmak.

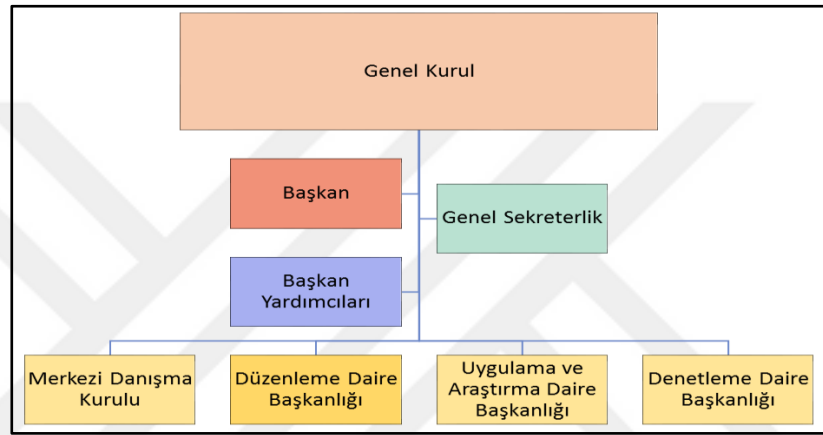
2.4. Önerilen Model Kurumun (QISTr) Paydaşları

Önerilen kurumsal modelde geniş tabanlı katılımcı yapısı ve katılım finans sistemine katkı sunacak her türlü kurum, kişi ve olanaklar “katılım finans hizmetleri paydaşı” olarak telakki edilecektir. Kurumsal kabul, tanınırlık, katılımcı yapı, toplumsal güven ve sektörel istikrar için paydaş yapısının geniş tabanlı olması önemli bir avantaj olarak gözükmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki kurum ve kuruluşlar “Uluslararası Katılım Finans Hizmetler Kurumu Modelinin (QISTr)” paydaşı olarak tasarlanmıştır.

- Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi ve Katılım Finans Dairesi
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)
- T.C. Merkez Bankası
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)
- Sermaye Piyasaları Kurumu (SPK)
- Borsa İstanbul
- Diyanet İşleri Başkanlığı
- Rekabet Kurumu
- Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK)
- Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (SEDDK)
- Üniversitelerin İlgili Ana Bilim Dalları
- Alanda Faaliyet Gösteren STK’lar.
- Uluslararası İFK’lar.

2.5. Model Kurumun (QISTr) Organizasyon Yapısı

Önerilen model kurum kolektif karar alma süreçlerine sahip bir felsefeyle hareket edecektir. İstişare mekanizması ile işletilen karar alma süreçlerine yardımcı olacak mekanizmalar aynı zamanda kurumun organizasyon yapısını oluşturmaktadır. Model kurum, ilgili paydaşlardan oluşan üyeler arasından 3 yıllığına seçilen 1 başkan, 3 başkan yardımcısı, genel sekreter, 14 üyeden oluşturulmuş genel kurul ile daire başkanlıkları ve merkezi danışma kurulundan müteşekkildir. Önerilen model kurumun organizasyon şeması şu şekilde tasarlanmıştır;

Şekil 24: Uluslararası Katılım Finans Hizmetler Kurum Modeli (QISTr) Organizasyon Şeması
Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Genel kurul üyeleri 3 yıllığına atanmak suretiyle kurulda görev yapar. Üyelerin seçimi ilgili paydaş kurumların teklifi ve mevcut genel kurulunun oy çokluğu ile belirlenir. Genel kurul üyeliğinden istifa etme ya da el çekirme genel kurulun kararı ve başkanın onayı ile gerçekleşir. Başkan ve başkan yardımcıları ve üyelerin bir oy hakkı vardır. Vekâlet süreci sadece başkan için geçerli olup üyeler için geçerli değildir. Başkana genel kurulun belirleyeceği başkan yardımcısı vekâlet edebilir.

Genel kurul, Uluslararası Katılım Finans Hizmetler Kurumunun nihai ve en yetkili karar organı olup yürütme ve politika belirleme işlevini yürütür. Kurum çalışma kültürü olarak istişare ile karar alma sürecini işletir ve kurumsal kültürde şura prensipleri geçerlidir. Başkanın seçilmesi, başkan yardımcılarının, ilgili daire başkanlarının, genel sekreterin, merkezi katılım finans danışma kurulu üyelerinin atanması genel kurul kararı ile belirlenir. Genel kurul her ayın ilk haftasındaki perşembe günü -resmi iş gününde- toplanır. Kurul toplantılarına üyelerin katılımı

zorunludur. 3/2 çoğunluk sağlanması durumunda kurul işleyişine devam eder. Genel kurul üyelerinin yeterlilikleri paydaş kurumların kendi çalışma usul ve esaslarınca belirleneceğinden model kurum önerisinde bu husus ele alınmamıştır.

Başkan genel kurula başkanlık etmekle birlikte kurumun genel işleyişinden de sorumludur. Kurum adına her türlü iş ve işlemlerin son onay merciidir. Başkan genel kurulda ele alınacak gündemi belirleyen ve görüşülecek konuları istişareye açan kişidir. Başkanın onayı olmadan göreve başlama ve görevden ayrılma gerçekleşemez. Uluslararası arenada ve ilgili temsiliyet alanlarında kurumu başkan temsil eder.

Genel kurul tarafından atanan başkan yardımcıları yine genel kurul tarafından belirlenen görev dağılımı ile ilgili daire başkanlıklarından genel kurula karşı sorumlu olacaktır. Daire başkanlıkları ve genel kurul koordinasyonunu başkan yardımcıları yönetecektir.

Genel sekreter kurumun idari, hukuki, mali ve sosyal işlerinden sorumlu olacaktır. İnsan değeri ihtiyacının belirlenmesi, idari, hukuki ve mali işlerle ilgili görev ve birimlerin kurulması (hukuk, basın müşavirliği, destek hizmetleri, bilgi ve iletişim vb. birimler) genel sekreterin teklifi ile genel kurul tarafından karara bağlanacaktır. Genel sekreter ayrıca genel kurul tarafından belirlenen stratejik planlar, kurumsal çalışma vizyon ve misyonunu koordine etmekle görevli olacaktır.

Genel kurul ilgili daire başkanlıklarının yine genel kurul tarafından belirlenen görev ve yetkileri çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin onaylandığı, kurumlara ait iş ve işlemlerin incelenip değerlendirilmesiyle akredite edildiği ve ilgili yaptırımların uygulanmasını sağlayan karar merciidir. Genel kurul katılım finans sisteminin daha istikrarlı ve sağlam temeller üzerinde işlemesine olanak sağlayacak düzenlemeleri, denetimleri, standart ve rehber ilkeleri ilgili mekanizmaları devreye sokarak belirleyen proaktif bir çalışma prensibini haiz olacaktır. Karar alma süreçleri şura prensibiyle işletileceğinden geniş katılımcı bir yaklaşımla katılım finans sistemini örnek olarak gösterilecek bir düzeye taşıma felsefesiyle hareket edecektir.

Kurumsal model önerisinde yerleşik bir mekanizma olarak tasarlanan uygulama ve araştırma daire başkanlığı, kurumun aktif ve proaktif olma yönüyle en yetkin mekanizmalarındandır. Katılım finans sisteminin ihtiyacı olan her türlü

politika, uygulama, araştırma ve standartlar/rehber ilkeler bu birim tarafından ele alınacaktır. Standart ve rehber ilkeler konusunda şer'î standartlar Merkezi Danışma Kurulu tarafından hazırlanacaktır. Diğer standart ve rehber ilkeler (muhasabe ve finansal raporlama, yönetim, ahlaki ilke sosyal sorumluluk, ürün geliştirme ve inovasyon standartları) uygulama ve araştırma dairesi tarafından hazırlanarak Türkiye'ye özgü standardizasyon süreci ele alınmış olacaktır. Ayrıca katılım finans sisteminin en önemli ihtiyacı olan bilgi ve ar-ge gereksinimi bu birim tarafından geniş katılımcı bir paydaş kitlesi ile (Üniversiteler, STK'lar, Araştırma Merkezleri ve DİB gibi) koordineli bir şekilde yürütülecektir. Uluslararası konferanslar, tematik çalıştaylar, konferanslar, TV programları, bülten ve sosyal medya faaliyetleri, bilimsel yayınlar, araştırma ve projeler bu birim eliyle organize edilecektir. Bu birim ayrıca Türkiye başta olmak üzere ulusal ve uluslararası boyutta tanıtım faaliyetlerini yürüterek hem katılım finans algısını iyileştirecek hem de İslami finans konusunda özellikle de İstanbul Finans Merkezi bağlamında küresel tanıtım faaliyetlerini yürütecektir.

Kurumsal model önerisinde toplumsal beklentilere ve sektörel ihtiyaçlara cevap verebilecek en önemli bileşenlerden birisi de merkezi danışma kuruludur. Türkiye'de TKBB bünyesinde mevcut olan Merkezi Danışma Kurulu model önerimizde Katılım Finans Hizmetler Kuruluna devredilerek proaktif bir şekilde yeniden yapılandırılacaktır. Fonksiyonel açıdan yürütme yetkisine sahip olarak tasarlanan bu kurul bir başkan ve 6 üye olmak üzere 7 kişi olarak tasarlanmıştır. Üyeler 3 yıllığına genel kurulun onayı ile atanır. Üyelerin seçimi genel kurulun belirleyeceği ilgili paydaş kurumların teklifleri arasından belirlenir veya ilan edilmek suretiyle aday başvuruları arasından değerlendirilir. Merkezi danışma kurulunun ana hatları ile görev ve sorumlulukları şu şekildedir;

- Katılım finans sistemi içerisinde yürütülen tüm iş ve işlemlerin şer'î uyumluluğunu incelemek üzere zorunlu olarak bulunması gereken kurumsal şer'î danışma kurullarının atamalarını onaylamak ve bu konuda proaktif kararlar almak,
- Katılım finans hizmetler kurumu genel kurulunun vereceği görevleri yapmak ve kurula şer'î konularda danışmanlık hizmeti vermek,
- Katılım finans sistemi içerisinde uygulanacak olan şer'î yönetim ve yönetişim usul ve esaslarını belirlemek,

- Katılım finans ilkelerince yürütülecek iş ve işlemlerle ilgili şer'î standartlar hazırlamak, mevcut olanları değerlendirip entegrasyon sürecini yönetmek,
- Katılım finans sistemi içerisinde şer'î danışman, denetçi, uzman olarak görevlendirilecek kişilerin atanma kriterlerini belirlemek, lisanslamak ve bu kişileri akredite etmek,
- Kurumsal yönetim yapısı içerisinde düzenlenen şer'î raporları izlemek, incelemek veya şer'î denetimle ilgili hususlarda düzenlenen raporları onaylamak,
- Katılım finans sisteminde *şer'î uyumsuzluk risk yönetimi* ve şer'î yönetimin etkin bir şekilde uygulanması için gerekli görülen alanlarla ilgili politikalar oluşturmak veya bu politikaları onaylamak.
- Şer'î uyumsuzluğun önlenmesi için gerekli iç kontrol ortamının oluşturulması ve şer'î uyumsuzluğa neden olabilecek veya sonuçlanabilecek iş ve işlemleri çözmek için her türlü düzenleme ve denetleme vazifesini yürütmek,
- Kurumsal yönetim organlarının ve şer'î yönetim mekanizmasını uygulamakla görevlendirilen kişilerin performansını denetlemek,
- Katılım finans sistemi içerisinde ürün geliştirme anlayışında şer'î gerekliliklere bağlı kalmanın önemini anlayan sağlam bir kurumsal kültürün yerleşmesini sağlamak,
- Katılım finans sistemi içerisinde ihtiyaç duyulan şer'î bilgiyi üretmek ve bunun uygulanabilirliğine katkı sunmak.

Önerilen kurumsal model içerisinde merkezi danışma kurulunun katılım finans sistemi içerisinde şer'î konularda aldığı karar ve uygulamalar tüm katılım finans kurumları için bağlayıcıdır. Bu kurul otoriter bir yapıya sahip olduğundan ilgili itirazlar genel kurulun değerlendirmeleri ile karara bağlanır.

Kurumsal model önerimizin diğer önemli bileşenleri düzenleme, denetleme, uygulama ve araştırma daire başkanlıklarıdır. Finansal sistem içerisinde düzenleme ve denetim anlayışının katılım finans sektörü için müstakil olarak ele alacak olan bu mekanizmalar genel kurulun belirleyeceği görev ve yetkilerle donatılacaktır. Kararları bağlayıcıdır ve katılım finans sisteminde yer alan kurumlar bu mekanizmaların görüş ve tavsiyeleri doğrultusunda hareket edecektir. İlgili daire başkanlarının atanması, görev süresi, görev ve yetkileri, üye sayıları genel kurulun hazırlayacağı mevzuata göre belirlenecektir. Gerekli görmesi durumunda genel kurul tarafından yeni mekanizmalar ihdas edilecektir.

2.6. Model Kurumun (QISTr) Karar Alma ve İşleyiş Biçimi: Şûra Modeli

Şura, kadim yönetim biçimlerinde kök bulan ve sadece İslami yönetime has olmayan bir kavramdır. Şura modern döneme kadar toplumun üzerine inşa edildiği sosyal yapıların neredeyse ayrılmaz bir parçası olmuştur. Şura genel felsefesi itibarıyla her bireye, kabileye, topluluğa, dine, ulusa ve daha geniş topluluklara içindeki değişimi aktif olarak etkileyebileceği bir imkân sunar. Aynı zamanda şura, kolektif akıl ve bireye neyin en iyi olduğunu belirlemek için yeni/yenilikçi konuların değerlendirilebileceği güvenli ve proaktif bir ortam sağlar.

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen “*Onların işleri aralarında şûra ile dir*” (Şûra 38) ayeti fehvasınca önerilen model kurumun işleyiş ve karar alma biçimi şura prensipleriyle yürütülecektir. Ortak aklın esas alındığı kurum çalışma kültüründe üyelerin liyakati ve ehliyeti tam kabul edildiğinden önerilen görüş ve fikirlerin tamamı değer niteliğinde olacaktır. Çoğulculuk yaklaşımı yerine şura prensibinin kurumsal kültür içerisinde ele alınması katılımcı felsefeye uygun olarak belirlenmiştir. Şura yönetiminin kadim kamu yönetimi biçimlerinde var olan yerleşik kültürünün kurumsal model önerimize aktarılması hem keşf-i kadîm hem de Hz. Peygamber'in ve Türk-İslam geleneğinin bu konuya ehemmiyet vermesi ile doğrudan ilgilidir. Ayrıca İslami finans endüstrisi içerisinde şura prensibine dayalı olarak şekillenecek kurumsal yönetim kültürü diğer İslam ülkelerine örnek olacak kadar da özgündür.

Şura ehli olarak isimlendirebileceğimiz genel kurul üyeleri şura prensiplerince oluşturulacaktır. Katılım finans sistemindeki iş ve işlemlerin dini yönü istişare edildiğinde bu üyenin adil ve dini liyakate sahip, teknik yönü istişare edildiğinde üyenin analitik bir bakış açısıyla değerlendirme yapabilen, saha tecrübesine sahip, tercihen dini kültürü oluşmuş, istişare edilen meseleyle ilgili özel amaç veya çıkarı bulunmayan biri olması gerekmektedir. İstişare ile alınmış karar ister oy çokluğu ister ise oy birliği ile alınsın genel kurul başkanı açısından da bağlayıcı olması düşünülmektedir. Genel kurulun dışındaki birimler de kendi içlerinde şura prensibiyle hareket ederek karar alma süreçlerini işletecektir. Kurumun

genel idari işleyişi ile ilgili şura ise başkan, başkan yardımcıları ve genel sekreter tarafından oluşturulan idari kurul ile işletilecektir.

3. MODEL KURUMUN DİĞER KURUMLARLA KARŞILAŞTIRILMASI

Önerilen kurumsal modele (QISTr) en yakın ve İslami finans endüstrisi içerisinde kabul görmüş üç önemli kurum olarak belirlediğimiz AAOIFI, IFSSB ve IIFM, Katılım Finans Hizmetler Kurumunun model taslağı ile aşağıdaki tabloda belirlenen kıstaslar üzerinden ana hatları ile karşılaştırılmıştır. **(Tablo 35)**

Kriterler	AAOIFI Bahreyn	IFSB Malezya	IIFM Bahreyn	QISTr Türkiye
Karar Alma Süreçleri	Genel Kurul Oy Çokluğu	Genel Kurul Oy Çokluğu	Yönetim Kurulu	Genel Kurul (Şura)
Üyelerin Nitelikleri	İlgili Otoritenin Teklifi	İlgili Otoritenin Teklifi	Belirsiz	İlgili Paydaşların Teklifi
Şer'î Danışma Kurulu	Var	Var	Var	Var
Kararlarının Bağlayıcılığı	İlgili Otoriteye Bağlı	İlgili Otoriteye Bağlı	İlgili Otoriteye Bağlı	Bağlayıcı
Standart ve Rehber İlke Sağlayıcılığı	Var	Var	Var	Var
Düzenleme ve Denetleme İşlevi	Yok	Yok	Yok	Var
Bağımsızlığı ve Finansal Kaynağı	Bağımsız Kendi Kendini Finanse Ediyor	Bağımsız Kendi Kendini Finanse Ediyor	Bağımsız Kendi Kendini Finanse Ediyor	Devlet Kuruluşu Genel Bütçe
Uluslararasılaşma Politikası	Var	Var	Var	Var
Katılımcı Yapısı	Sınırlı	Sınırlı	Sınırlı	Geniş

Tablo 34: Model Kurumun Diğer Kurumlarla Karşılaştırması

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

2.1. Karar Alma Süreçleri ve İşleyiş Biçimi

Karşılaştırması yapılan diğer kurumlar ile kıyaslandığında model kurumun karar alma ve işleyiş biçimi farklılaşmaktadır. Genel kurul veya yönetim kurulu tarafından karar alma süreçleri işletilen diğer kurumlar seçim yapma biçimi ile hareket ederek kararlarını almaktadırlar. Katılım Finans Hizmetler Kurumu ise yerelde veya uluslararası arenada katılım finans sistemini ilgilendiren herhangi bir sorunu önce tanımlama, sorunun çözümü açısından seçenekleri oluşturma, değerlendirme ve seçenekler arasından seçim yaparak kararı uygulama ve sonrasında ise değerlendirme aşamalarından geçerek hareket eden bir işleyiş sürecini haiz olacaktır. İstişare sonucunda ortaya çıkan irade, kararın verilmesinde nihai mercii

olacaktır. Bu açıdan karar alma süreçleri periyodik dönemlerde yapılan meşveret (genel kurul veya idari kurul) ile süreçle bütünleşik olarak ele alınacaktır. Karar alma süreçleri ise genel sekreter tarafından koordine edilen iş planına göre işletilecektir.

İslami finans endüstrisi içerisinde tartışmalı konulardan birisi de karar alma süreçleridir. Önerilen kurumsal modelimizde işletilecek olan şura prensibi gereğince paydaşların bilgilendirileceği “karar aşamaları bilgilendirme raporları” ile gerçekleştirilecektir. Kamusal, sektörel ve yatırımcıların ihtiyacı olan şeffaflık süreci de bu şekilde karar alma süreçlerinde ele alınmış olacaktır.

2.2. Üyelerin Nitelikleri

Karşılaştırılan kurumların karar alma sürecinde etkili olan kişiler (üyeler) üye olan ülkelerin belirlediği kişilerden ve kurumun kendisi tarafından atadığı insan değerlerinden oluşmaktadır. Önerilen kurumsal modelde genel kurul ve merkezi danışma kurulu üyeleri ilgili paydaşların teklif ettiği kişilerden oluşmaktadır. Paydaş olan kurumların yetkinliği göz önüne alındığında kendi kriterleri aynı zamanda model kurumun üye belirleme niteliklerini dolaylı olarak ifade etmektedir.

2.3. Şer’î Danışma Kurulu ve Yapısı

Kurumsal model önerisinin temel yapı taşlarından birisi olan merkezi danışma kurulu şer’î konularda alacağı karar ve önereceği uygulamalarla proaktif bir biçimde çalışacağından üyelerinin belirlenme süreci katılımcı paydaş kurumların önerisi ile işletilecektir. Merkezi danışma kurulunun şer’î kararlar alma biçimi üyelerinin tamamının İslam hukukçusu olmasını gerektirmemektedir. Geniş tabanlı bir çalışma alanına ihtiyaç duyduğundan dolayı katılım finans sektörünün iş ve işleyişini bilen uzmanları gerektirmektedir. Bu bağlamda paydaş kurumların hangisinin ve hangi alanlarda uzmanların ihtiyaç olduğu genel kurul tarafından belirlenecek ve ona göre atamaları yapılacaktır.

Model kurum, diğer kurumlarla kıyaslandığında çoğulcu yapıdan teşekkül ettirilmiş ve şura prensiplerince işleyen danışma kurulu önerisi ile ayrılmış gözükmemektedir. Kararlarının bağlayıcı olması ise danışma kurulunu daha da önemli kılıp ön plana çıkarmaktadır. Katılım finans ilkesel standartları (şer’î standartlar)

hazırlamakla görevli olması da diğer kurumlardan ayrılan yönünü ifade etmektedir. TKBB bünyesinde kurulan Merkezi Danışma Kurulu'nun iyileştirilmelerle Katılım Finans Hizmetler Kurum Modeline devredilmesi de önemli bir alt yapı fırsatı sunmaktadır.

2.4. Kararlarının Bağlayıcılığı

Kurumsal model (QISTr) düzenleme ve denetleme açısından katılım finans sistemini ele alacağından kararlarının bağlayıcılığı ve yaptırımlarının kamu politikaları çerçevesinde yasal ve hukuki mevzuata uygun olarak işletilmesi öngörülmektedir. Karşılaştırılan kurumlar açısından bu durum model kurum önerisini özgün bir hale getirmektedir. Kurum tarafından alınan kararların mahkeme yoluyla itiraz süreci mahfuz olmakla birlikte istişare ile yürütülen bir mekanizmaya sahip olması nedeniyle uyuşmazlıkların ve itirazların en aza indirgenmesi amaçlanmaktadır.

2.5. Standart ve Rehber İlke Sağlayıcılığı

Karşılaştırılan kurumları İslami finans sektörü içerisinde en önemli konuma getiren unsur İFE için standart ve rehber ilke yayınlamalarıdır. Standardizasyon süreci aynı zamanda bu kurumları uluslararasılaştıran en önemli unsur olarak görünmektedir. Katılım finans sisteminin İslami finans ekosistemi içerisinde önemli bir konuma gelmesinin araçlarından birisi de katılım finans sektörünün iş ve işlemleri ile ilgili Türkiye'ye özgü standartların yayınlanması gereksinimidir. Bu standartların süreç içerisinde İFE için uluslararası arenada kabul edilmesini sağlayarak uygulanması kurumsal modelin politik hedeflerindendir. Geniş katılımcı paydaş yapısıyla sektörü ilgilendiren standartlar ilgili daire başkanlığının uhdesinde hazırlanarak katılım finans sistemi içerisinde uygulamaya konulması öngörülmektedir.

2.6. Düzenleme ve Denetleme İşlevi

Katılım finans sistemine dair politika üretme ve uygulama alanlarını belirleme misyonuyla hareket edecek olan model kurumun sektör açısından en etkili ve proaktif yönü düzenleyici ve denetleyici bir çerçeveye sahip olması olacaktır.

Katılım finans sisteminin kendine özgü ilke ve esaslarla konvansiyonel sistem içerisinde korunarak düzenlenip denetlenmesi sektörel açıdan katılım finans sisteminin zorluklarının bertaraf edilmesinde önemli bir aktör olacaktır. Karşılaştırılan kurumların düzenleme ve denetleme yetkisi olmadığından kurumsal modelimizin özgün bir yönü daha ortaya çıkmış olacaktır.

2.7. Bağımsızlığı ve Finansal Kaynağı

Kamu yönetiminin bir parçası olarak katılım finans sisteminin yönetilmesi ve kamu otoritesi özelliğine haiz olmasından ötürü (bağımsız idari otorite) model kurumun işleyiş biçimi yasal mevzuatla temellendirilmiş şekilde bağımsız olacaktır. Diğer kurumların bağımsızlığı yasal ve hukuki mevzuat ile temellendirilmediğinden model kurum kadar güçlü bir bağımsızlığa sahip değildir denilebilir. Genel bütçeden alınan paylarla finanse edilmesi de kurumsal yapının daha objektif ve sağlıklı işlemesine olanak sağlayacaktır. Model kurum taslağı diğer kurumlarla kıyaslandığında kendi kendini finanse edilen yapılarından ayrılmaktadır.

2.8. Uluslararasılaşma Politikası

Türkiye'nin katılım finans alanında dünya İslami finans sistemi içerisinde yer almasına imkân verecek politikalar, uygulamalar ve eylem planları model kurumun uluslararasılaşma vizyonunu ortaya koyacaktır. Küresel İslami finans endüstrisi içerisinde gerek model kurumun gerekse katılım finans sisteminin yapısal işleyişi, kurumsal ve ülkesel politikaları, katılım finansın gereksinimlerini karşılama iradesi, fırsatların değerlendirilip zorlukların bertaraf etme istencine dayalı potansiyeli model kurumun misyonunu ifade ettiğinden küresel İslami finans mimarisinde etkin bir konumda olacaktır. Toplumsal beklentiler ve politik desteğin Türkiye'nin sosyal, kültürel, jeopolitik potansiyelleriyle birleşmesi uluslararası arenaya model kurumun hızlı bir şekilde entegre olmasını sağlayacaktır. Özellikle İslam dünyasında Türkiye'nin mevcut konumu bu açıdan önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu bağlamda küresel faaliyetlerin kurumsal açıdan misyon edilmesi model kurum mimarisi için önemli bir bileşeni ifade etmektedir. Diğer kurumların İFE içerisinde elde ettiği uluslararası tanınırlık, etkinlik ve işlevsellik model kurumumuz için de en kısa sürede sağlanacağını öngörmekteyiz.

2.9. Katılımcı Yapısı

Türkiye katılım finans sisteminin geniş katılımcı bir paydaş kitlesiyle koordineli bir şekilde çalışmasına olanak sağlayacak şura modeli kabul, tanınırlık, güven ve istikrar açısından önemli bir avantajdır. Toplumsal yapımıza uygun olarak modellenen işleyiş ve karar alma biçimi geniş tabanlı bir katılımcı çerçeveyi zorunlu kıldığından katkı sağlayacak her türlü kurum, kişi ve olanaklar değerlendirmeye alınacaktır. İstanbul finans merkezi bünyesinde yapılan yapısal çalışmalara katkı sunacak her türlü paydaşın model kurum için de değerlendirilmesi geniş tabanlı bir katılımcı çerçevenin oluşmasına olumlu katkılar sunabilir.

4. QISTr MODEL ÖNERİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

QISTr model önerisinin kurumsal yaşamını sürdürebilmesi ve işlevsel açıdan içinde bulunduğu çevrenin beklenti ve taleplerini karşılaması gerekmektedir. Kurumsal modelin iç ve dış çevresinde meydana gelen değişimlerin çevre analiziyle beslenerek mevcut durumun ortaya konulması, güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi, fırsat ve zorluklarının ortaya konması modelin çevre koşullarına daha uyumlu hale gelmesine olanak sağlayacaktır. Ayrıca bu çevre analiziyle elde edilen veriler kurumsal modelin fırsatlarını güçlü yönlerine çevrilmesi ve zorluklarından da kaçınma felsefesine dayanan güç çözümlemesi imkânını sunacaktır. Güç çözümlemesi ile de kurumsal modelin içinde bulunduğu mevcut şartların tüm yönleri iç ve dış etkileri değerlendirilebilecektir. Sonuç olarak da kurumsal modelin içinde bulunduğu durum, güçlü ve zayıf yönleri, fırsat ve zorlukları, iç ve dış etkileri ile kurumsal yapının ihtiyaç duyduğu gereksinimler belirlenebilecektir. Kurumsal model açısından;

- Kurumsal modelin (QISTr) güçlü yönleri nelerdir?
- Kurumsal modelin (QISTr) zayıf yönleri nelerdir?
- Kurumsal modelinin (QISTr) sunacağı fırsatlar nelerdir?
- Kurumsal modelinin (QISTr) zorluk alanları nelerdir?

QISTr model önerisine yönelik yapılan değerlendirme nitel bir analiz olup dünya örnekleminde belirlenen ülke ve kurumların yapılarıyla kıyaslanması sonucunda elde edilen karşılaştırmalı verilerin olgusal ve betimsel yönünü ifade etmektedir. Analizin örneklem çalışma grubu, önceki bölümlerde ifade edilen

Ülkelerin/kurumların yapılarından oluştuğu için yargısal/amaçlı örnekleme göre belirlenmiştir. İncelenen rneklem yapılarından ve literatürden elde edilen bulgularla oluşturulan veriler; güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve zorluklar başlıklarıyla dört ana tema altında toplanmıştır.

4.1. Model nerisini Mümkün Kılan Avantajlar

QISTr model önerisinin çevresel koşullarına bakıldığında;

- Toplumsal talebin yeterince oluşmuş olması
- Politik ortamın sağlanmış olması
- Yeterli düzeyde insan değeri kaynağının oluşmuş olması
- Türkiye'nin tarihi ve kültürel açıdan çok geniş bir coğrafyada etkin olması
- Modelin bağımsız idari otorite şeklinde kurgulanmış olması
- Yeterli alt yapının idari mekanizma içerisinde sağlanmış olması
- Kurumsal paydaşların bu alana olan ilgisi gibi hususlar önemli bir avantaj ortamını ifade etmektedir.

Avantajlar açısından ele elindiğide model önerisinin dış evre açısından yeterli olgunluğa ulaştığı görülmektedir. Bu bağlamda i kurumsal yapı açısından da önemli bir fırsat sunan QISTr modelinin güçlü yönleri şu hususlarda belirginleşmektedir.

- Bağımsız idari otorite formundaki kamu yönetiminin idari yapılanma biçimiyle bir kamu kurumu olması
- Kurumsal iş birliğine dayalı işleyişle yapılanmış olması (yönetişim)
- Kurumsal paydaşlarının aynı zamanda kurumsal yetkinliğe ulaşmış ve alanda uzmanlaşmış kadrolardan oluşması
- Kurumsal tanınırılık açısından kamu kurumu olmasının avantajlarını haiz olması ve kurumsal finansman konularında merkezi bütçeden yayarlanması
- şura prensipleriyle işleyen iştişar karar alma mekanizmalarına sahip olması
- yelerinin niteliklerinin ilgili paydaş kurumlar referansıyla belirlenmiş olması
- Kararlarının bağlayıcı olması
- Merkezi şer' danışma kurulunun kurumsal yapılanma içerisinde etkin bir şekilde yer alması
- Kurumsal yapılanması kamu kurumunu haiz olduğundan bağımsızlığı üzerindeki tartışmaların en aza indirgenmesi
- Geniş paydaş kitlesiyle oluşturulmuş katılımcı yapısı

4.2. Model Önerisinin Zayıf Yönleri

- Yasal ve hukuki çerçevede kurum çerçevesinin henüz belirlenmemiş olması
- İkili sistemin getireceği uyumsuzluk sorunları
- Toplumsal ve kurumsal algı eksikliğinden kaynaklanan sorunlar
- Daha önce şer'î ilkelerle katılım finans kurumlarında ilkesel denetlemenin yapılmamış olmasından dolayı ortaya çıkabilecek direnç
- Kurum personelinin ilk etapta karşılaşacağı tecrübe eksikliği
- Geniş paydaş yapısından kaynaklı karar alma sürecinde meydana gelebilecek uzlaşma sorunu
- Medeni hukukun yürürlükte olduğu ülke rejimi içerisinde şer'î ilkelerle işleyiş biçiminin adaptasyon sorunu
- Proaktif karar alma süreçlerinde ortaya çıkabilecek güçlükler
- Kurumsal organizasyonun çok yönlü ve geniş katılımcı yapısından ötürü süreç isteyen yapılanma evresi

4.3. Model Önerisinin Sunabileceği Fırsatlar

- Katılım finans sektörünün düzenlenme ve denetlenmesi açısından hukuki gereksinimlerin sağlanmış olması
- Katılım finans sisteminin gerekli olan alt yapı mekanizmalarının oluşturulması, şer'î denetim mekanizmasının aktif bir biçimde rol alması, Türkiye'nin kendine özgü düzenleme ve denetleme çerçevesine sahip olması ve standartların yayınlanma fırsatı
- Mevcut kurumların (DİB, BBDK, SPK gibi) katılım finans sektörüne etkin katılım sağlaması
- Şer'î ilke ve esaslara göre katılım finans sisteminin düzenlenip denetlenmeye yönelik ortaya çıkan toplumsal talebin karşılanmış olması
- Sektörel gelişme ve genişlemeye ivme kazandırması
- Yapısal sorunların kurumsal model ile giderilme fırsatı
- İslam ekonomi anlayışını muhafaza edecek mekanizmanın Türkiye açısından tesis edilmesi
- Küresel rekabette Türkiye'nin konumunu güçlendirmesi
- Dünya İslam ekonomisi çalışmalarına ve küresel mimarisine önemli bir aktörün işlevsel açıdan katılmış olması
- Katılım finans kurumları ve katılım finans paydaşlarının muhatabı olacak bağımsız bir idari otoritenin tesis edilmesi
- Kurumlar arası yönetişimin kurumsal model ile organize edilerek çoklu paydaşların sürece katkısı
- Katılım finans sisteminin ürün çeşitliliği (isticrar, menafaa, müsaveme, selem, paralel selem, musakat ve muzaraa gibi sözleşme türleri) konusundaki

genişlemeci yaklaşımın tesis edilmesi ve teşvik edici politikaların yürürlüğe konması

- Katılım finans kurumlarının finansal erişime/katılıma dâhil edilmesi
- Katılım finans sistemine dair hassasiyetlerin kamu kesimi tarafından gözetilmiş olması
- Katılım finans sistemine dair ortak değer ve teamüllerin belirlenme imkânı
- Katılım finans sisteminde paydaş odaklı yaklaşımın belirlenerek sözleşme iradesi, taleplerin muhatap bulması gibi konularda müşterilerin de süreç katılımının sağlanarak erişim imkânı
- Katılım finans algısının tesisi, şeffaflığın sağlanması ve yapısal güçlendirmelerle mevcut zorlukların aşılma imkânı
- Katılım finans sistemine yönelik düzenleyici ve denetleyici teorilerin model kurum ile uygulama alanı bulması ve somutlaştırılması

4.4. Model Önerisinin Yürürlüğe Konulmasında Karşılaşılabilecek Zorluklar

- Katılım finans sistemine dair oluşturulacak yasal ve hukuki mevzuatın mutabakatında yaşanması muhtemel güçlükler
- Hukuki sistem içerisinde ortaya çıkabilecek uyuşmazlık ve boşlukların aşılması açısından yürütülecek kurumsal çalışmaların belirli bir süreci gerektirmesi
- Yapılanma sürecinde meydana gelebilecek aksaklıklardan dolayı motivasyon kaybı
- Katılım finans sektörünün düzenleme ve denetlemeye karşı gösterecekleri direnç
- Sektörden gelen dirence karşı proaktif karar almanın zorlukları
- Siyasi ve toplumsal baskıların oluşturacağı zemin
- Kurumsal işleyişte rol alacak insan değerinin kuruma ve işleyişe adaptasyonundaki zorluklar

QISTr kurumsal model önerisinin çevresel analizleri bağlamında güçlü ve zayıf yönleri tespit edilmiş, fırsat ve zorlukları stratejik açıdan ortaya konmuştur. TKBB ve BDDK bünyesinde düzenlenen *Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay* raporunda ifade edilen tespit ve öneriler yapılan değerlendirmeleri de doğrular mahiyettedir.¹²⁰⁰ Önerilen kurumsal modelin Türkiye katılım finans sisteminin gereksinimlerini karşılama konusunda aktif roller üstlenmesi, politikalar belirlemesi ve teşvik edici uygulamalarda katılım finansın kendi ilkelerince işlemesi mümkün olabilecektir.

¹²⁰⁰ BDDK-TKBB, “Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu”, ss. 93-118.

QISTr model önerisiyle katılım finans sisteminin ürün çeşitliliği konusunda yapısal düzenlemeler ve teşvik edici uygulamalar yürürlüğe konulacaktır. Ürün çeşitliliğinin kaynak ve yatırımları konusunda da proaktif kararlar alabilecektir. Katılım finans sisteminin kendi ilkelerince uygulama alanı bulabileceği piyasa imkânının da hayata geçmesi mümkün olacaktır. Türkiye'ye özgü standartların yayınlanması, danışma kurulunun aktif hale getirilerek ilkesel düzenlemelerin katılım finans sistemini işlevsel kılacak şekilde ele alınmasına imkân verecektir.

SONUÇ

Uluslararası İslami Finans Kuruluşlarının Yapısal İşleyişi, Akredite Sorunu ve Türkiye İçin Model Önerisi başlığıyla hazırlanan bu çalışma betimsel anlatım yöntemleriyle İslam iktisadının ekonomik bir model olarak kurgulanmasına sebep olan unsurları gerek ve yeter sebepler bağlamında ele almıştır. İslam iktisadının bir model olabilme imkânı geniş bir çerçevede değerlendirilmiş, İslam iktisadının güncel sorunları incelenmiş ve bu sorunlarla nasıl başa çıkılabileceği tartışılmıştır. İslam ekonomisinin pratik ve teorik sorunlarının aşılması için potansiyel fırsatlar değerlendirilmiş, zorlukların üstesinden gelmek ve alansal boşlukları doldurmak için oluşturulan küresel mimari yapısal açıdan geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Küresel İFE'nin ardından Türkiye'de katılım finans çalışmalarının düzeyi, gelişmeleri, fırsat ve zorlukları irdelenmiş, kurumsal açıdan katılım finans mimarisini uluslararası boyuta taşıyabilecek model önerisi (QISTr) sunulmuştur. En genel anlamıyla bu çalışmada İFE'nin kurumsal mimarisinde yer alan ve bu mimariyi oluşturan kurumların/kuruluşların ne olduğu, hangi niteliklere sahip olduğu ve yapısal işleyiş biçimlerinin ne şekilde icra edildiği, neyi nasıl yaptıkları, Türkiye'nin kurumsal bir üst yapıya ihtiyacı ve bu ihtiyacın kurumsal model ile nasıl karşılanacağı ele alınmıştır. Bu bağlamda;

Çalışmanın birinci bölümünde yaratıcının bir emaneti olarak insanlara verilen nimetlerin (kaynakların) kullanım biçiminin insanlık tarihi ile başladığı ve bu kaynakların yaratıcısı olan Allah, aynı zamanda kaynakların kullanım biçimi ile ilgili normları, değerleri ve ilkeleri de belirlediği, bu değer ve ilkeler sadece özel bir insan gurubuna has kılınmayıp tüm insanlığa getirildiği anlaşılmıştır. İnsanlık tarihi ile başlayan kaynakların kullanım biçimi iktisadi meydana getirmiş ve iktisat en genel anlamıyla ilke, değer ve normlar çerçevesinde bu kaynakların kullanımını ifade etmiştir. İktisadi düşüncenin, sosyal bilimler içerisinde kadim düşünce geleneğinden itibaren insanlığın ilgilendiği, ahlak ve siyaset kadar önem atfettiği ve dini düşüncede de kendisine yer bulan bir toplum bilimi olduğu görülmüştür. Ancak modern dönemden sonra iktisadi düşüncenin kendi konumunu toplum ve sosyal bilimlerin içerisinde değil de bilimsel bilginin kendisi/temsalcisi olan doğa bilimlerinde aradığı ve bunu gerçekleştirmek adına matematikleştirdiği, tutarsızlıklarından sıyrılmak adına

rasyonelleşme gayreti ve bilimsel ölçüt olabilecek analiz, ekonometri ve istatistik gibi yöntemlere ağırlık verdiği görülmüştür. Paradigma krizi olarak da nitelenen bu duruma heterodoks iktisatçıların “iktisadın toplumdan, kültürden ve değerlerden soyutlanamayacağı” hususunda itiraz ettiği, Ortodoks iktisatçıların ise bu duruma çok fazla karşı çıkmadıkları görülmüştür. Klasik dönemde pratik felsefe içerisinde “ev ekonomisi” olarak tasnif edilen iktisadi düşünce, modern dönemde rasyonelleşme/matematiksel yönüyle teorik felsefe zeminine geçmiştir.

Toplumların şekillenmesinde önemli bir unsur olan dinin toplumsal yapı içerisinde diğer alanları etkilediği gibi iktisadi düşünceyi de etkilediği görülmüştür. İktisadın tarihi ile dinin tarihinin bu bağlamda insanlığın kronolojisi ile eşdeğer olduğu anlaşılmıştır. İktisat, din, değer ve toplum gibi kavramların modern döneme kadar birbirleriyle olan bütüncül ilişkisi modern dönem ile birlikte ayrılmış ve iktisat toplumsal hayattan soyutlanarak pozitivist bir çerçeveye sıkıştırılmıştır.

Hane halkı yönetimi ile başlayan ekonomi, yaşanan gelişmelerle birlikte mecrası değiştirilerek önce politikleşmiş ve siyasetin en önemli bileşeni olmuştur. Siyaset ve ekonomi ilişkisi pozitivist gelişmelerle birlikte bilimselliğe evrilmiş ve iktisat bilimsel paradigma içerisine hapsedilen bir bilim haline gelmiştir. Bilimsellik sürecinde de din, inanç, değer gibi kavramlardan da uzaklaşmıştır. Bilimsel ve politik yaklaşımların sonucunda ekonominin eksenini kapitalizm ve sekülerizmin de etkileriyle çok daha başka yönler evrilmiş hem ontolojik hem de epistemik açıdan başkaca anlamlara matuf hale gelmiştir.

Geleneksel iktisat anlayışı (modern döneme kadar) aydınlanma hareketinin etkileriyle geleneksel dinlerin ve antik dönemden itibaren süregelen düşünce birikiminin üzerinde ısrarla vurgu yaptığı toplumsal ahlakilik zemininden kendisini kopartmıştır. Bu kopuş, kaynakların dağılımı, iyi yönetim, ahlaki roller, refahın tesisi, eşitlik ve etkinliği artıracak rollerden iktisadi düşünceyi mahrum bırakmıştır.

Bilimlerin sınıflandırılmasında yer alan sosyal/beşerî bilimler; normatif, pozitif ve metafizik alanları içermektedir. İktisat biliminin normatif ve pozitif alanlarda incelenmesi ve İslam iktisadının da normatif ve pozitif yaklaşımlara sahip olması bu bağlamda ortak metodolojik bir yaklaşımı serimlemiştir.

Hâkim iktisadi paradigmanın 16.yy'dan itibaren sürekli gelişim göstererek piyasa ve zihinler üzerindeki tahakkümü 60 yıldır yürütülen İslam ekonomi çalışmalarıyla kıyaslandığından teorik ve pratik açıdan birçok boşluğu barındırdığı görülmüştür. Bu boşluklar yöntem ve kapsam başta olmak üzere temellerin teorik zeminden pratik alana aktarılmasındaki sorunlar bağlamında kümелendiği anlaşılmıştır. Ancak İslam ekonomisinin bu boşluklara rağmen ontolojik olarak beslendiği kaynakların güçlü oluşu modern anlamda yürütülecek çalışmalara destek olabilecek mahiyette olup bu boşlukları kapatabilecek potansiyele sahip olduğu görülmüştür.

Hâkim iktisadi paradigmanın insanların kendisine meylettiği özgürlük, sınırsızlık, liberalleşme, yüksek kar elde etme gibi alanlarla kolay bir şekilde uyumsaması ve bu alanda da neredeyse alternatifsiz olarak kendisini algılatması İslam ekonomisi çalışmalarını güçleştirmekte ve paradigmaya karşı oluşu ifade eden meydan okumaları da zayıf bırakmaktadır. Bu yüzden İslam ekonomisinin meydan okumaları bu alanların yeniden ele alınmasını ve buna karşı geliştirilen çözümlerin güncellenmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca İslam ekonomisinin sadece bu dünyaya yönelik iyileştirmelerden ziyade ötesini hesaba katan yaklaşım felsefesiyle pratiklerinin yürürlüğe koymasının gerekliliği öne çıkmıştır.

Kapitalizm sarmalına sıkışan ekonomi, yaşanan gelişmelerle birlikte piyasa içerisinde finansallaşmayı da kendisine eklemleyerek neredeyse her şeyin belirleyicisi konumuna gelmiştir. Toplumsal açıdan birçok sorunu beraberinde getiren finansallaşma, gelecek nesillerin borçlandırılması ve risk paylaşımı yerine risk transferini benimseyerek piyasa tahakkümünü yerleşik hale getirmiştir. Bu tahakküm biçiminin, insanlığın ve gelecek nesillerin felahının elinden alınmasına olanak sağlayacak krizler, darlık ve buhranlar oluşturduğu anlaşılmıştır.

İslam'ın Hz. Adem ile başlayan serüveni içerisinde iktisat ve ekonomi, dinin ilgilendiği ve düzenlediği en temel alanlardandır. İnanç ve değerlerin iktisat ve ekonomiyi ele alan yönü modern döneme kadar yadsınmamış ancak modern dönem sonrası bilimsellik engeline takılarak neredeyse dışlanmış. İslam ekonomisi, hâkim paradigmanın tek geçerli –alternatifsiz- ve evrensel olduğu iddiasına meydan

okuyarak kendi dünya görüşünün inşa ettiği sosyal yapı içerisinde tevhid temelli ontolojik varlığı ile vücut bulmuştur.

Modern dönemde yürütülen İslam ekonomisi çalışmalarının 20.yy’da sistemli bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Öncesinde ise bazı çalışmalarında var olduğu anlaşılmıştır. İslam iktisadi düşüncesinin tarihi süreç içerisinde farklı tasniflerle ele alındığı görülmektedir. Bu tasniflerin ortak noktası gelenek ve modern dönem ayrımı olup zamansal bir yaklaşımla ele alınmasıdır. Ayrıca İslam iktisat düşüncesinin tarihi perspektifi ortaya konulurken ortak bir metodolojiden hareket edilmemiştir. Bu bağlamda takip edilmesi gereken yöntemin “İslam toplumu açısından ortak paydayı oluşturacak unsurlar”dan hareketle (zaman-mekân ve kişiler üstü) oluşturulması gerekmektedir.

İslam ekonomisinin isimlendirmesi, tanımı, kapsamı ve yöntemi açısından farklı yaklaşım ve tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmaların coğrafi genişlikten kaynaklanan yönleri olmakla birlikte İslam’ın iktisadi hayata yönelik öngörülerinin farklı yaklaşım ve tartışmalara zemin teşkil ettiği görülmektedir. Bu da İslam ekonomisine yaklaşım ve tartışmalar açısından zengin bir içerik sunmaktadır. Ayrıca İslam ekonomisinin tanım, kapsam ve yöntemler bağlamında ülkelere göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Malezya ve Endonezya gibi ülkelerde bankacılık ve finans üzerinden sistemleştirilen İFE, bilginin İslamileştirilmesi bağlamında ele alınmıştır. Körfez ülkeleri, Pakistan ve Sudan gibi ülkeler ise daha çok kurumsal dönüşüm ve sistem üzerine odaklanmışlardır.

İslam ekonomisi teorilerinin “gerçekçi” ve “ideal odaklı” yaklaşımlar çerçevesinde iki temel tasnifle ele alındığı görülmüştür. İdeal odaklı yaklaşımlar kendi içerisinde ahlak ve ekonomi politik temelli yaklaşımlarla, gerçekçi odaklı yaklaşımların ise bilginin İslamileştirilmesi ve ekonomiye İslami bir yaklaşım çerçevesinde ele alındığı anlaşılmıştır.

Ülkeler düzeyinde yapılan çalışmalar bağlamında İslam toplumunun kendi değerlerinden neşet etmiş ekonomi anlayışının, makro ve mikro açıdan ele alınmış iktisadi düzenin ve kurumsal mekanizmaların uygulanıp hayata geçirilmesi konusunda yeterli düzeyde bir algıya sahip olmadıkları görülmüştür. Bu bağlamda

İslam ekonomisinin algı düzeyinin zayıf olması gelecek vizyonu açısından da sorun teşkil ettiğinden algısal iyileştirmelerin yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde İslam ekonomisinin geniş kapsamlı bir çerçeveye sahip olduğu, idealleri hedefleri ve uygulama alanlarının sadece İslam'a tabii olanlarla sınırlı olmadığı görülmüştür. Ancak ontolojik kaynakları bağlamında değerlendirildiğinde hitap ettiği kitlenin inanç motivasyonlu bir kitle olmasından dolayı *İslam ekonomisinin evrenselliği* konusunda bir netliğin olmadığı görülmüştür. İslam ekonomisi ortaya koyduğu yaklaşımlarla dünya nimetlerinin Allah tarafından herkese verildiğini kabul eder ve gelir dağılımındaki adaletsizlikleri azaltmak için dengeleme mekanizmalarının uygulanmasını öncelemektedir. Kaynak transferi açısından da sosyal düzenlemelere sahiptir. Yoksullara yardım etmek yerine yoksulluğu azaltıcı politikaları önceleyerek istihdama, kalıcı faaliyetlere, sürdürülebilir bir kalkınma anlayışına sahiptir. Devlet bu anlamda düzenleyici bir role sahipken toplumun da sorumluluklarına dikkat çeker. Günü kurtarmanın ötesinde gelecek nesillerin haklarının korunmasına yönelik ciddi tedbirler alarak kalıcı çözümleri hedefler. Çevre ve doğa konusunda kar veya büyüme motivasyonu ile hareket etmez ve geleceğin/neslin korunmasını amaçlar. Bu açıdan kolektif mülkiyet prensiplerine önem verir ve bu anlayışla hareket eder.

Kaynak israfından kaçınmak İslam ekonomisi açısından hem bireyin hem de toplumun görevi olarak belirlenmiştir. Meşru yoldan elde edilen kazancın ne en asgari ne de lüks seviyesinde tüketilmemesi vurgulanmış ve itidalli bir iktisadi davranış modeli önerilmiştir. İhtiyacı olanlar varken lüks bir şekilde yaşamak İslam ekonomisinin benimsediği bir davranış biçimi değildir. Bu yüzden ihtiyaçlarının itidalli bir şekilde temininden arda kalan kaynakların sosyal açıdan değerlendirilmesini öncelemektedir.

Sermaye ve toprak gibi üretim faktörleri açısından sadece sahiplik üzerinden elde edilen gelir anlayışını kabul etmez. Bu faktörlerin üretime dâhil edilerek ortaya çıkacak faydanın toplumla bölüşülmesini (sağladığı toplumsal fayda ile) arzular. Bu faktörlerden elde edilecek kazanç ve risklerin paydaş modeliyle paylaşılmasını ister ve bunun için fıkıh disiplininin yararlanarak bir sözleşme kültürü oluşturur. Fiyatlara müdahale etmeyi benimsemez ancak adil fiyat prensibini de piyasada

gözetir. Fahiş fiyat uygulamalarında toplumsal bir zarar ve bireysel bir kazanç görürse müdahale etmekten de geri durmaz. Fiyat üzerinden sömürüye karşı tedbirler alır. Rekabeti kabul eder ve tekelleşmeye karşıdır. Bir tarafın başka bir tarafın sırtından haksız yere ve adil olmayan bir biçimde kazanç elde etmesini kabul etmez. Para politikası ve maliye politikalarında düzenleyici çerçeveyi esas alır ve istikrarı benimser.

Fiyat ve ona bağlı olarak değerın piyasa tarafından benimsenmesi yerine toplumsal değerin fiyatı belirlediğı bir anlayışla teorileştirilen İslam ekonomisi kendinde mündemiç olan değerlerle bir ürünün fiyatını belirleyerek kapitalizmin emek ve fayda üzerinden değeri belirlemine karşı çıkmaktadır. Ayrıca piyasa yerine sosyal formasyonu dikkate alan İslam ekonomisi *rububiyyet* anlayışıyla hareket ederek genişlemeci ve geliştirici bir yaklaşım eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda İslam ekonomisinde mündemiç olan sosyal formasyonun verilerinin incelenerek ortaya çıkabilecek fırsatların değerlendirilmesi gerekmektedir.

Merhamet, diğerkâmlık, isâr, cömertlik ve fedakârlık gibi kavramlar İslam ekonomisini inşa eden ontolojik kaynaklardan elde edilen sistemsel unsurların temel yapı taşlarıdır. İnsana ve yaşadığı çevreye ve dahi içindekilere merhamet temelli yaklaşımlar aynı zamanda İslam ekonomisini sürdürülebilir kılan unsurlardır. Pandemi döneminde insanların yaşadığı ekonomik zorlukları göz önünde bulundurulduğunda işverenin bırakın işçisini çıkartmayı bilakis kendi sermayesinden işçisini desteklemesi, mülk sahibinin kiracısına karşı yaşadığı ödeme zorluklarından ötürü tahliye değil aksine kendi kazancından feragat ederek destek olması, aşı, ilaç vb. tıbbi desteğe ulaşamayan yoksul devletlere topyekûn seferber olunarak yardım edilmesi dünyevi açıdan bir kayıp olarak görünse bile ontolojik açıdan İslam ekonomisinin temellerini ifade eder. Bunu önermekle kalmaz aynı zamanda otorite tarafından desteklenmesini de teşvik eder. Her şeyin otoriteden beklenmesini değil aynı zamanda sosyal formasyon içerisindeki sivil desteğin mutlaka yürürlükte olmasını hedefler. İslami ontoloji ve epistemoloji ile bezenmiş toplumsal değerin bir üst mercii olarak normlar ve kültürel sermaye ile rolleri belirlemesi ve bunun sonucunda da kurumlarını inşa etmesi İslam ekonomisinin önemli bir gereksinimidir. Dünya görüşü, düzen anlayışı ve sosyal formasyon ile donatılan kurumsal yapılar

(İFK'lar, vakıflar, zekât kurumları,) İslam ekonomisinin değerlerini korumakla mükelleftirler.

Çalışmanın üçüncü bölümünde İslam ekonomisinin değerlerinden uzaklaşması durumunda onu tekrar değerlerine getirecek veya bu dengeyi tesis edecek kurumsal mekanizmalara ihtiyacı olduğu görülmüştür. Ayrıca İslam ekonomisinin sahip olması gereken sistemsel gereksinimler İFE'nin kurumsal mimarisini inşa eden bileşenlerle eş değer olduğu görülmektedir. Bu bileşenlerden hareketle İFE içerisinde 2000'li yıllardan itibaren oluşturulmaya başlanan küresel ve kurumsal mimari 2021 yılına gelindiğinde oldukça mesafe kat ettiği anlaşılmıştır.

Düzenleme ve denetleme açısından İFE'nin gereksinimlerinin kurumsal ve şer'î yönetim, yasal ve hukuki çerçeve, muhasebe ve finansal raporlama, risk yönetimi, ürün standardizasyonu, ürün geliştirme, alt yapı desteği sunan kuruluşlar ve bilgi üretim mekanizmaları olduğu anlaşılmıştır. Bu gereksinimleri sağlama açısından ise küresel anlamda İFE'nin yapılanma sürecinde olduğu görülmüştür.

İFE'nin alt yapı açısından ihtiyacı olan bilgi ve uygulamaların (standart, rehber ilekeler) 2000'li yıllardan itibaren küresel ölçekte bir dizi kuruluş tarafından sağladığı görülmüştür. Bu kuruluşlar aynı zamanda İFE'nin küresel kurumsal mimarisinin oluşumuna da katkılar sunmaktadır. Özellikle kurumsal yönetim, şer'î yönetim ve muhasebe ve finansal raporlama açısından bu katkılar gözle görülür düzeyde İFE'nin yerleşik hale gelmesine olanak sağlamaktadır.

Kurumsal ve şer'î yönetim çerçevesinde merkezi ve merkezi olmayan şer'î danışma kurullarının İFE'nin ilkesel işleyişi açısından önemli bir gereksinim olduğu anlaşılmıştır. Küresel uygulamalar bağlamında bazı ülkelerin (Malezya, Sudan, Endonezya, Pakistan Bahreyn) oldukça ileri bir yapılanma ve etkin bir işlevsellikle şer'î danışma kurullarını İFE içerisinde ön planda tuttuğu görülmüştür. Bazı ülkeler ise (Körfez Ülkeleri, Türkiye) şer'î danışma kurullarını ülkenin yasal ve hukuki çerçevesi içerisinde ele düzenlemediğinden sadece kurumsal bir uygulama düzeyinde yapılandırdıkları görülmüştür.

Düzenleyici ve denetleyici çerçevede kurumsal mimarinin yanında standartların da aktif bir şekilde üretildiği ve İFE içerisinde yaygınlık kazanmaya başladığı görülmüştür. Yayınlanan bu standartların muhasebe ve finansal raporlama

ile yönetim standartlarının diğer standartlara göre daha etkin bir biçimde İFE içerisinde yerleşik hale gelmiştir. Şer'î standartların İFE içerisinde yerleşik bir uygulama olma durumu ise güncel haliyle kurumlar ve ülkeler nezdinde henüz yapılanma sürecindedir. Etik standartlar ise diğerlerine nazaran oldukça zayıftır. Standartların şer'î ilke ve esaslara göre belirlenmesinin zorunlu olduğu teorilerde vurgulanmış ancak pratiklerde bu gereksinimin daha belirgin hale geldiği görülmüştür.

Kurumsal yönetim açısından İslam ekonomisinin *tevhid* temelli yaklaşımlarla hem Anglo-Sakson hem de Kıta Avrupası'nın rasyonalizm çerçevesinde şekillendirdiği anlayıştan farklılaştığı, hissedar ve paydaşların hakkını korumanın da ötesine geçerek İslam toplumunun tüm paydaşlarını merkeze aldığı, İslam hukuku ilkelerini koruyarak kurumsal yönetim anlayışını şekillendirmeye çalışmaktadır. Yönetim açısından ise pay sahibi ve yöneticinin egemenliği yerine vekâlet ve şura prensipleriyle hareket etmekte, karar alma süreçlerini istişare prensibiyle yürütmektedir. Şer'î yönetimin sadece ürünlerin şer'î olup olmamasıyla ilgili fetva sürecini ifade etmediği, ürün geliştirme süreçlerinde, inceleme ve denetim anlayışında, ilkelerin kurumsal yapının tamamında tesis edilmesinde aktif roller üstlendiği anlaşılmıştır.

Şer'î uygunluk İFE içerisinde merkezi veya merkezi olmayan şeklinde yapılanan danışma kurullarının sorumluluğunda olmakla birlikte bütüncül bir şekilde yönetim kurulu, şer'î yönetim ve tüm paydaşların ortak sorunluluğundadır. Şer'î danışma kurullarının kolektif bir biçimde karar alma sürecini işletmesi, merkezi şer'î danışma kurulunun İFE'nin yürütüldüğü yasal çerçevede hukuki bir zeminde tesis edilmesi, kararlarının nihai açıdan bağlayıcı olması ve uyuşmazlıklar konusunda da şer'î ilkelerle uyumlu tahkim mekanizmasının zorunluluğu ortaya çıkmış ve kurumsal mimarinin bileşenleri daha da belirgin hale gelmiştir.

Seçilen ülkeler bağlamında İFE'nin düzenleme ve denetleme çerçevesinde yapısal gereksinimlerin bazı ülkelerde gelişmiş, bazılarında ise gelişme düzeyinde olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Malezya, Pakistan ve Körfez Ülkelerinin (Bahreyn-Ürdün-Umman) ve son dönemde de Türkiye'nin daha ayrıntılı ve gelişmiş bir çerçeveye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca İslami finansın gelişmişlik açısından

veya tarihi süreçte öncü konumunda olan ülkelerinin (Mısır, İran, Suudi Arabistan) düzenleme ve denetleme çerçevesi açısından oldukça pasif bir görünümde olduğu anlaşılmıştır. Malezya İslam hukuku bağlamında yasal ve hukuki çerçeveyi uyumlu hale getirmiş ve İFE'yi ikili hukuk sisteminde düzenlemiş tek ülkedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde İslami finansın kurumsal mimarisi içerisinde aktif rol üstlenen kurum ve kuruluşların düzenleme ve denetleme çerçevesi başta olmak üzere kurumsal ve şer'î yönetim, risk ve likidite yönetimi, derecelendirme, standart ve rehber ilkeler, hukuki alt yapı desteği, bilgi ve araştırma destekleri gibi temel alanlarda İslami finans endüstrisine olumlu katkılar sunduğu anlaşılmıştır. Bu kurumların da kendi içerisinde; (i) standart ve rehber ilke sağlayıcılar, (ii) derecelendirme hizmeti sunanlar, (iii) eğitim, araştırma ve raporlama hizmeti verenler, (iv) hukuki alt yapı desteği ve (v) likidite yönetim hizmeti sunanlar olarak tasnife tabi tutulmuş ve incelenmiştir. Bu bağlamda AAOIFI, IFSB ve IIFM'in standart ve rehber ilkeler yayınlarak İFE'ye birçok alanda hizmet vermektedir. AAOIFI'nin yapısal işleyiş ve kurumsal mimari açısından, IFSB ise ilkesel prensip ve kurumsal kültür açısından hâkim paradigmanın uluslararası kuruluşlarına yakınsadığı görülmüştür. IIFM ise sözleşme kültürü açısından oldukça benzeşmektedir. Standartlar açısından ise AAOIFI şer'î danışma kurulunun; görevleri, yapılanması, bağımsızlığı, denetim fonksiyonu, raporlama kültürü ve üyelerin yeterlilikleri konusunda üst standartlar getirdiği, IFSB'nin ise bu üst standartları detaylandırarak görev ve yetkileri, atanma kriterleri, mesleki ilkeleri, yetkinlik şartları gibi konuları daha ayrıntılı ele aldığı görülmüştür. IIFM ise sözleşme kültürü açısından getirdiği dokümantasyon ve standartlarla finansal piyasa işlemlerine odaklandığı, ayrıntılı bir şekilde sözleşme usul ve esaslarını fıkhi çerçevede ele almadığı ve İFE içerisinde yaygın olarak kullanılan sözleşme türlerini bütüncül açıdan dikkate almadığı görülmektedir.

Derecelendirme hizmeti açısından İFE'nin küresel mimarisi içerisinde yer alan IIRA, derecelendirme metodolojisi açısından uluslararası diğer kuruluşlarla kıyaslandığında olumlu ve iyimser bir yapıda işlediği, yapısal mimari açısından İFE'nin diğer kurumlarına göre zayıf bir görünümde olduğu, kurumun çalışma usul ve esasları ayrıntılı bir şekilde yasal belgelerle ele alınmadığı, kavramsal çerçeve ve

uygulama biçimi açısından da hâkim paradigmanın derecelendirme kuruluşları ile zorunlu bir benzeşim içerisinde olduğu anlaşılmıştır.

Eğitim, araştırma, raporlama ve yayınlar açısından İFE'yi küresel ölçekte destekleyen ve bilgi alt yapısı açısından kurumsal mimariye katkı sunan İİT ve buna bağlı organlar olarak faaliyet yürüten; İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği: İSEDAK (COMCEC), İslami Araştırmalar ve Eğitim Enstitüsü (IRTI), İslami Bankalar ve Finans Kuruluşları Genel Konseyi (CIBAFI), İslami Yatırım-İhracat Kredi Sigortası Kurumu (ICIEC), İslami Özel Sektör Kalkınma Kurumu (ICD) ve Uluslararası İslami Ticaret Fon Şirket'i (ITFC) İFE'ye dolaylı yollarla destek veren küresel kuruluşlardır. Bu kuruluşların insani değerlerin geliştirilmesi, yenilikçi bilgi çözümlerinin sunulması, İFE'nin eko sisteminin geliştirilmesi ve akademik yayın ve raporlarla küresel İslami finans mimarisini desteklediği görülmüştür. Ayrıca İslam Fıkıh Akademisi (İFA) İslami finans standart ve rehber ilkelerin yayınlanma sürecinde fetva açısından önemli bir bilgi kaynağı olduğu anlaşılmıştır.

Hukuki alt yapı desteği açısından standartlar başta olmak üzere küresel ölçekte faaliyet yürüten Uluslararası İslami Uzlaştırma ve Tahkim Merkezi (IICRA) İFE içerisinde hukuki uyuşmazlıkların tahkimi konusunda hizmet vermektedir. Tahkim yönergeleri ve bazı AAOIFI standartlarının şer'î uyumlu tahkim kurallarını geliştirmeye yönelik küresel çabalarıdır. Bu bağlamda IICRA uyuşmazlık konusunda İngiliz hukukunun birçok alanda kullanılmasından dolayı yaşanan zorlukları İFE'nin kendi ilkeleriyle uyumlu tahkim usul ve esaslarıyla aşmaya çalışmaktadır.

Likidite yönetimi açısından İFE'nin küresel mimarisinde yer alan kuruluşların (IILM ve LMC) İslami sermaye piyasasının büyümesinde likidite yönetim hizmetlerini sunarak katkıda bulunmaktadırlar. İslami finans endüstrisinin küresel mimarisi ile düzenleyici ve denetleyici yapısında likidite yönetim tarafını icra eden IILM ve LMC, finansal istikrarı korumak, finansal sistemin ve reel ekonominin büyümesini desteklemek açısından da İFE'ye katkıda bulunmaktadırlar. IILM'in Londra Metal Borsası'na alternatif olarak kurgulanması ve bankalar arası piyasa işlemlerinde önemli bir boşluğu doldurması bu kurumu daha da ön plana çıkardığı görülmüştür.

Çalışmanın beşinci bölümünde İFE'nin kurumsal mimarisi açısından ortaya çıkan birikim ve ihtiyaç duyulan gereksinimler Türkiye Katılım Finans Hizmetler Kurumu (QISTr) olarak somutlaştırılmış, düzenleyici ve denetleyici çerçeve açısından etkin bir model önerisi sunulmuştur. Bu model ile Türkiye katılım finans kurumlarının işleyişi, uygulamaları, ürünleri ve yapılanmaları kendi ilkeleri çerçevesinde düzenlenecek ve ilkesel bir denetimle daha etkin işleyişi sağlanmış olacaktır. Model kurum (QISTr) Türkiye katılım finans sisteminin gereksinimlerini karşılama konusunda aktif roller üstlenebilecek, politikalar belirlemesi ve teşvik edici uygulamalar konusunda da katılım finansın kendi ilkelerince işlemesine olanak sağlayacak potansiyeldedir.

Sonuç itibarıyla İslam ekonomisinin makro ve mikro düzeyde ele alacak teorilerin, uygulama ve yapıların teorik anlamda iyileştirilmeleri, pratiklere aktarırken ilkesel düzlemde oluşabilecek sapmalara karşı direnç oluşturacak mekanizmaların tesis edilmesi, hukuki ve yasal çerçevede mevcut sistemlerle uyumlu hale getirilerek uygulamalarının daha tanınır ve işlevsel olmasını sağlayacak pratiklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Standartların ilkesel ölçekle ele alınması, şer'î ilke ve esaslarla uyumluluğu, şer'î kaynakları ve şer'î uyumla uygulanabilirliği açısından her birinin müstakil olarak incelenmesi, algısal iyileştirmeleri sağlayacak uygulamaların niteliği açısından gelecek çalışmalara ihtiyaç olduğu anlaşıldığından bu çerçevede ortaya çıkan boşlukların doldurulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AAOIFI, “AAOIFI Conceptual Framework for Financial Reporting (Reserved 2020)”, Bahrain: AAOIFI, 2020.
- AAOIFI, “AAOIFI Footprint Report 2020”, Bahrain: AAOIFI, 2020.
- AAOIFI, “Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions”, (08.09.2021), <http://aaoifi.com/about-aaoifi/>
- AAOIFI, “Certified Shari’a Adviser and Auditor (CSSA)”, (08.09.2021), <http://aaoifi.com/certified-sharia-adviser-and-auditor-csaa/>
- AAOIFI, “CIPA”, (29.06.2021), <http://aaoifi.com/certified-islamic-professional-accountant/>
- AAOIFI, “Financial Accounting Standarts”, (08.09.2021), <http://aaoifi.com/standards/>
- AAOIFI, *Governance Standard for Islamic Financial Institutions*, Bahreyn: AAOIFI, 2018.
- AAOIFI, “Shariah Governance Standarts”, (11.07.2021), <http://aaoifi.com/issued-standards-2/>
- ABDUL ALİM Emmy, *İslami Finansın Küresel Önderleri: Sektördeki Dönüm Noktaları ve Yansımaları*, çev. Hüseyin Burgazoğlu, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019.
- ABDUL RAHMAN Abdul Rahim Abdul, “Shariah Audit for Islamic Financial Services: The Needs and Challenges”, *The Journal of Muamalat and Islamic Finance Research*, c. 7, sy. 1 (2010), ss. 133-46.
- ABDULLAH Muhammad, Muhammad Junaid NADVİ, “Understanding the Principles of Islamic World-View”, *The Dialogue*, c. VI, sy. 3 (2011), ss. 268-89.
- ABDULLAH SAİF ALNASSER Sulaiman, Jorah MUHAMMED, “Introduction to Corporate Governance from Islamic Perspective”, *Humanomics*, c. 28, sy. 3 (2012), ss. 220-31.
- ABDULLAHOĞLU Sıtkı, “Günümüzde İslam Ekonomisi Tasavvurunu İnşa Etmek”, *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017, ss. 15-28.
- “About Association of Shariah Advisors in Islamic Finance (ASAS)”, (30.05.2021), <https://www.asas.my/school-info/background/>.
- ABU-TAPANJEH Abdussalam Mahmoud, “Corporate Governance from the Islamic Perspective: A Comparative Analysis with OECD Principles”, *Critical Perspectives on Accounting*, Special Issue Accounting for the Gobar and the Local: The Case of Turkey, c. 20, sy. 5 (2009), ss. 556-67.
- ABUZAR Celil, “Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 26 (2011), ss. 143-53.
- ABUZER C, “İslam Medeniyetinin Yeniden İnşası”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXII, sy. 37 (2017), ss. 87-93.
- ACAR Mustafa, “İslam iktisadının Başlıca Sorunları”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 16, sy. 4 (2003), ss. 540-46.
- ACAR M, “Liberal İktisadın Yükselişi : Bireyci ve Kolektivist Okul Arasındaki Mücadelenin Son Perdesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 18, sy. 4 (2005), ss. 367-76.
- ACAR M, “Özgürlük ve Medeniyetin Temel Kurumu: Özel Mülkiyet”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, c. 7, sy. 27 (2011), ss. 39-56.
- ACAR M, “Post-Modernizm Çevresindeki Tartışmalar Üzerine”, *Bilgi, Bilim ve İslam*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, c. II, ss. 163-96.
- AÇIKGÖZ Ömer, “Küreselleşme: Atomize Toplum, Küçülen Devlet ve Çok Uluslu Şirket”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, İslam ve İktisat I, c. XVI, sy. 4 (2003), ss. 563-68.

- ADEBAYO R.I., M. Kabir HASSAN, "Ethical Principles of Islamic Financial Institutions", *Journal of Economic Cooperation and Development*, c. 34, sy. 1 (2013), ss. 63-89.
- ADEEL Malik, Usman HAYAT, "Islamic Finance: Ethics, Concepts, Practice", Literature Reviews, thk. Elizabeth Collins, Charlottesville- ABD: CFA Institute Research Foundation, 2014.
- ADNAN Muhammad Akhyar, "The Shariah Islamic Banks and Accounting Concepts", *Jurnal Akuntansi Dan Auditing Indonesia*, c. 1, sy. 1 (1997), ss. 47-80.
- AĞKAN Faruk, "AAOIFI Standartları ve Türkiye Katılım Bankalarında Uygulanabilirliği", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 6, sy. 2 (2018), ss. 235-45.
- AHMAD Suhail, "Practice of Shariah audit in Islamic banking in Pakistan", *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, c. 13 (2017), ss. 102-27.
- AHMED ABDEL KARİM Rifaat, "The Independence of Religious and External Auditors: The Case of Islamic Banks", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, c. 3, sy. 3 (1990), ss. 34-45.
- AHMED Abdel-Rahman Yousri, "Methodological Approach to Islamic Economics : Its Philosophy, Theoretical Construction and Applicability", *Theoretical Foundations of Islamic Economics*, Islamabad: IITI, 2002, ss. 19-58.
- AHMED Amr, Mohamed EL-TIBY, *Islamic Banking: How to Manage Risk and Improve Profitability*, I., Hoboken: Wiley, 2011.
- AHMED Habib, "Issues in Islamic Corporate Finance: Capital Structure in Firms (Research Paper)", Occasional Paper, Jeddah: The Islamic Research and Teaching Institute (IRTI), 2007.
- AHMED H, M. Umer CHAPRA, "Corporate Governance in Islamic Financial Institution (Occasional Paper)", OP, Jeddah: The Islamic Research and Teaching Institute (IRTI), 2002.
- AHMED Rukhsar, Kamran SİDDİQUİ, Dr MUFTİ, "Islamic Banking in Pakistan: Problems and Prospects", *Asian Journal of Research in Banking & Finance*, c. 3 (2013), ss. 42-72.
- AIAC, "Asian International Arbitration Centre", *Asian International Arbitration Centre*, (05.09.2021), <https://www.aiac.world/>.
- AIAC, "Institutional Arbitration Under the AIAC Arbitration Rules", *Asian International Arbitration Centre*, (05.09.2021), <https://www.aiac.world/>.
- AK Öznur, "İslam Hukuku, Uyarlanabilirliği ve Finansal Gelişim", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, c. 4, sy. 1 (2018), ss. 122-36.
- AKÇA Haşim, *Regülasyon Ekonomisi*, Adana: Nobel Kitabevi, 2007.
- AKÇA H, Oğuzhan BOZATLI, "İslam Ekonomisinin İhmal Edilen Konumu: Metodolojik Sorunlar Ve Çözüm Önerileri", *Journal of History School*, c. XLII, sy. XLII (2019), ss. 1188-1218.
- AKÇA H, BOZATLI O, "Hisbe: İslam Ekonomisinde Düzenleyici ve Denetleyici Otorite", *Rekabet Dergisi*, sy. 69 (2018), ss. 38-65.
- AKÇAY Belgin, *21. Yüzyılın İlk Finansal Krizi: Subprime Mortgage Krizi*, İstanbul: Seçkin Yay, 2012.
- AKÇAY Ümit, Ali Rıza GÜNGEN, *Finansallaşma Borç Krizi ve Çöküş: küresel Kapitalizmin Geleceği*, İstanbul: Nota Bene Yayınları, 2019.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, "The History of Islamic Banking and Finance", *Studies in Islamic Economics (Islamic Banking and Development)*, ed. Ahmet Akgündüz, Rotterdam: IUR Press, 2009.
- AKHTAR Shamshad, "Shariah Compliant Corporate Governance", Annual Corporate Governance Conference Dubai, Dubai, 2006, ss. 12-45.

- AKKAŞ Erhan, “Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu”, Araştırma Raporu, Ülke Raporları 1, İstanbul: İKAM, 2017.
- AKTAN Coşkun Can, “Merkantilizm ve Fizyokrasi”, (20.04.2021), <http://www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okullari/okullar/merkantilizm-fizyo.htm>.
- AKTAN C. C, “Klasik Liberalizm, Neo Liberalizm ve Libertarianizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, c. 28, sy. 1 (1995), ss. 3-32.
- AKTAN C. C, Serdar YAY, “Regülasyon İktisadına Giriş”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, c. 8, sy. 1 (2016), ss. 59-72.
- AKTEN ÇÜRÜK Suna, Ayşegül SILİ, “Bir İdeal Toplum Bileşeni Olarak İslam’ın Temel Ekonomik İlkeleri”, *Maltepe Ü. İİBF Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi*, sy. 2 (2013), ss. 107-37.
- AKYILDIZ Hüseyin, DULUPÇU M. Ali, “Kavramsal ve Diyalektik Süreç Olarak Yabancılaşma”, *SDÜ İİBF Dergisi*, c. 8, sy. 3 (2003), ss. 27-48.
- ALAM CHOUDHURY Masudul, Mohammad ZİAUL HOQUE, “Corporate Governance in Islamic Perspective”, *CG: The international journal of business in society*, c. 6, sy. 2 (2006), ss. 116-28.
- ALAMSYAH Halim, “Lender of Last Resort in Islamic Banking”, *Strengthening Financial Safety Nets in the Islamic Financial Services Industry*, Kuala Lumpur: IFSB, 2011, s. 22.
- ALANTAR Doğan, “Küresel Finansal Kriz: Nedenler ve Sonuçlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Maliye ve Finans Yazıları*, c. 1, sy. 81 (t.y.), ss. 1-10.
- ALBERT Micheal, Robin HANNEL, *Geleceğe Bakmak - 21. Yüzyıl İçin Katılımcı Ekonomi*, çev. Osman Akinhay, 2. bs., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- ALGABRY Latifah v.dğr., “Conceptual Framework of Internal Sharī’ah Audit Effectiveness Factors in Islamic Banks”, *ISRA International Journal of Islamic Finance*, c. 12, sy. 2 (2020), ss. 171-93.
- ALİ el-JARHİ Mabid Ali, “İslam Ekonomisinin Teori ve Pratiği Arasındaki Boşluklar”, *İslam İktisat Sistemi Teori ve Politika*, ed. Sercan Karadoğan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yay., 2019, ss. 26-39.
- ALİ J. M. A, *Ekonomik Analiz: İslami Bir Perspektif I*, çev. İ. Eriş, İstanbul: Albaraka Yay., 2021.
- ALİ M. Mahbubi, Rusni HASSAN, “Shari’ah Non-Compliant Events in Islamic Banks in The Practice Of Tawarruq Financing in Malaysia”, *ISRA International Journal of Islamic Finance*, c. 12, sy. 2 (2020), ss. 151-69.
- ALİYU Sirajo v.dğr., “Islamic Banking Sustainability: A Review of Literature and Directions for Future Research”, *Emerging Markets Finance and Trade*, c. 53, sy. 2 (2017), ss. 440-70.
- ALKIŞ Alpaslan, “Tüketicinin Korunması Açısından Hisbe Teşkilatı İle 4077 Sayılı Tüketici Kanunundaki Kurum ve Kuruluşlarının Karşılaştırılması”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17 (2011), ss. 133-62.
- ALLEN William A., Geoffrey WOOD, “Defining and Achieving Financial Stability”, *Journal of Financial Stability*, c. 2, sy. 2 (2006), ss. 152-72.
- AL-OMAR Fuad Abdullah, Mohammed Kayed ABDEL-HAQ, *Islamic Banking: Theory, Practice and Challenges*, London: Oxford University Press, 1996.
- ALPTEKİN Musa, “Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım”, *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, sy. 10 (2016), ss. 231-41.
- ANGHİE Antony, “Time Present and Time Past: Globalization, International Financial Institutions, and the Third World”, *New York University Journal of International Law and Politics*, c. 32, sy. 243 (2000), ss. 243-90.

- ANNE-SOPHIE Gintzburger, "An Analysis of Global Trends and Regional Pockets in the Application of Islamic Financial Contracts in Malaysia and the Gulf Cooperation Council (GCC)", *Islamic Capital Markets: Products and Strategies*, ed. M.K. Hassan, M. Mahlkecht, UK: John Wiley & Sons, 2011, ss. 307-39.
- ANSARİ Omar Mustafa, Haroon TABRAZE, *IFRS and The Shariah Based Reporting: A Conceptual Study*, Bahrain: AAOIFI, 2018.
- ARENS Alvin A, James K LOEBBECKE, *Auditing: An Integrated Approach*, New Jersey USA: Prentice Hall, 2000.
- ARİF Ersoy, "İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, c. 1, sy. 1 (2015), ss. 37-64.
- ARİSS Rima, Yolla SARİEDDİNE, "Challenges in implementing capital adequacy guidelines to Islamic banks", *Journal of Banking Regulation*, c. 9 (2007), ss. 46-59.
- ARON Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. A.Korkmaz, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1986.
- ARSLAN Hakan, Metin TOPRAK, "İslam İktisadı ve Finansı Bilim Alanı ve Doçentlik Sistemi", *Politika Notu 22*, İstanbul: İKAM, 2021.
- ASAS, "Background – ASAS PORTAL", (29.06.2021), <https://www.asas.my/school-info/background/>.
- ASUTAY Mehmet, "Conceptualisation of the Second Best Solution in Overcoming the Social Failure of Islamic Finance: Examining the Overpowering of Homoislamicus by Homoeconomicus", *IIUM Journal in Economics and Management*, c. 15, sy. 2 (2007), ss. 167-95.
- ASUTAY M, "A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System", *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, c. 1, sy. 2 (2007), ss. 3-18.
- ASUTAY M, "Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance: Aspirations of Islamic Moral Economy vs. the Realities of Islamic Finance", *Asian and African Area Studies*, c. 11, sy. 2 (2012), ss. 93-113.
- ASUTAY M, "İslam Moral Ekonomisinin İdeallerine Karşın İslami Finansın Gerçekleri", *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, ed. Sercan Karadoğan, çev. Melih Turan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017, ss.225-256.
- ASUTAY M, "İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması: İslam Ahlâk İktisadının İdeallerine Karşı İslami Finansın Gerçekleri", *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, çev. Mustafa Kenan Erkan, c. 3, sy. 1 (2015), ss. 125-44.
- ASUTAY M, "Islamic Banking and Finance and Its Role in the GCC and the EU Relationship: Principles, Developments and the Bridge Role of Islamic Finance", *The EU And The CGG: Challenges and Prospects*, ed. Christian K, Leif S, Dubai: Golf Research Center, 2010, ss. 35-58,
- ASUTAY M, Yılmaz İsa, "Re-embedding Maqasid al-Shari'ah in The Essential Methodology of Islamic Economics.", *Maqasid al-Shari'ah: Explorations and Implications*, ed. Mohamed El-Tahir El-Mesawi, Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 2018.
- ASUTAY M, Nazim ZAMAN, "Divergence between Aspirations and Realities of Islamic Economics: A Political Economy Approach to Bridging the Divide", *IIUM Journal of Economics and Management*, c. 17, sy. 1 (2009), ss. 73-96.
- ATAR Abdulkadir, "Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye'de İslâmi Bankacılığın Genel Durumu", *Journal of History Culture and Art Research*, c. 6 (2017), ss. 1029-62.
- ATİYAS İzak, "Ne İçin ve Nasıl Regülasyon", Sabancı Üniversitesi, 2000.
- AUSTRUY Jacques, *Kapitalizm Marksizm ve İslam*, çev. A. O. Güner, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yay, 2010.

- AYDIN M. Kemal, “Kapitalizm ve Kriz”, *Kocaeli Ü. SBE Dergisi*, c. 6, sy. 2 (2003), ss. 1-10.
- AYDIN M. K., “Kapitalizm Neden Vazgeçilmez’dir?”, *Sakarya İktisat Der.*, c. 1, sy. 1 (2012), ss. 21-38.
- AYDIN Yılmaz, “Say Yasası Üzerine Bir İnceleme Klasik İktisatçıların ve Marx’ın Yorumu”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1 (2012), ss. 1-29.
- AYTAÇ Ömer, Süleyman İLHAN, “Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Kriz”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 10, sy. 1 (2008), ss. 182-210.
- AYUB Muhammad, *İslami Finansı Anlamak*, çev. Kollektif, İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.
- AZHAR Rauf, *Economics of an Islamic Economy*, The Netherlands: BRILL, 2010.
- AZHAR R., *İslam İktisadının Ekonomisi*, çev. Hüsnü Tekin, İstanbul: İktisat Yayınları, 2019.
- BABB Sarah L., Alexander E. KENTİKELENİS, “International Financial Institutions as Agents of Neoliberalism”, *The SAGE handbook of neoliberalism*, 2018, ss.16-27.
- BAKER H. Kent, Ronald ANDERSON, “An Overview of Corporate Governance”, *Corporate Governance: A Synthesis of Theory, Research, and Practice*, ed. H. Kent Baker, Ronald Anderson, Hoboken, N.J.: John Wiley & Sons, 2011, ss. 1-17.
- BANK ISLAM, “Charter of Shariah Supervisory Council Bank Islam Malaysia Berhad”, Bank Islam Malaysia Berhad, <https://www.bnm.gov.my/> (29.04.2020).
- BARKAN Ömer Lütfi, *XV ve XVI’ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, ed. Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001.
- BASHIR A., A. F. DARRAT, M. O. SULIMAN, “Equity Capital, Profit Sharing Contracts, and Investment: Theory and Evidence”, *Journal of Business Finance & Accounting*, c. 20, sy. 5 (1993), ss. 639-51.
- BASHIR B. A., “Portfolio Management of Islamic Banks: ‘Certainty Model’”, *Journal of Banking & Finance*, c. 7, sy. 3 (1983), ss. 339-54.
- BAŞER Nuri Erkin, *I. Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişmenin Rolü*, (Yayınlanmamış DR Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2011.
- BAYRAKDAR Mehmet, “İbn Miskeveyh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, c. XX, ss. 201-8.
- BBDK-TKBB, “Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştay Raporu”, Ankara: BDDK, 2013.
- BEBEK Adil, “Felâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, c. XII, ss. 300-301.
- BECKER Gary S., “A Theory of Competition Among Pressure Groups for Political Influence”, *The Quarterly Journal of Economics*, c. 98, sy. 3 (1983), ss. 371-400.
- BEDİR Mürteza, “İdealizm ile Gerçekçilik Arasında Hanefî Siyaset ve Şariat Görüşü: Hasîrî’nin Hissî ve Dinî Siyaset Anlayışı: (Siyasa Ad-Diniyye al-‘uzma ve Siyasa al-Hissiyye al-‘uzma)”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, c. 10, sy. 2 (2020), ss. 451-66.
- BELOUAFİ Ahmed, Chaouki BOURAKBA, Karima SACİ, “Islamic Finance and Financial Stability: A Review of the Literature”, *Journal of King Abdulaziz University, Islamic Economics*, c. 28, sy. 2 (2015), ss. 3-44.
- BELOUAFİ Ahmed, Abdelkader CHACHİ, “Islamic Finance in the United Kingdom: Factors Behind its Development and Growth”, *Islamic Economic Studies*, c. 22 (2014), ss. 37-78.
- BENHAM Lee, Alexandra BENHAM, “Regulating Through the Professions: A Perspective on Information Control”, *Journal of Law and Economics*, c. 18, sy. 2 (1975), ss. 421-47.

- BERGER Peter L., “Religion Institutions: Dini Kurumlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Adil Çiftçi, sy. IX (1995), ss. 425-65.
- BIÇAK Ayhan, *Evren Tasavvuru: Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak*, İstanbul: Dergah Yay, 2014.
- BİLİR Hüsnü, “Neoklasik İktisadın Tanımlanmasına Yönelik Bir Deneme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 7, sy. 2 (2018), ss. 658-70.
- BILLAH Mohd Ma’sum, “Islamic Financial Services Board and Its Regulatory Functions in the Islamic Financial Industry”, *Islamic Financial Products*, ed. Mohd Ma’sum Billah, Cambridge: Springer International Publishing, 2019, ss. 63-74.
- BIRD Graham, Dane ROWLANDS, “The Catalytic Effect of Lending by the International Financial Institutions”, *International Finance and the Developing Economies*, ed. Graham Bird, London: Palgrave Macmillan UK, 2004, ss. 204-26.
- BLAUG Mark, “Pieter Hennipman on Paretian Welfare Economics: A Comment”, *De Economist*, c. 141, sy. 1 (1993), ss. 127-29.
- BLOOM Nicholas, “Fluctuations in Uncertainty”, *Journal of Economic Perspectives*, c. 28, sy. 2 (2014), ss. 153-76.
- BNM, *Shariah Governance*, Kuala Lumpur: Bank Negara Malaysia Central Bank of Malaysia, 2019.
- BNM, *Shariah Resolutions in Islamic Finance*, Malaysia: Bank Negara Malaysia, 2010.
- BOCUTOĞLU Ersan, “İktisat Teorisinde Emegin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeye Yolculuk”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, c. 1, sy. 1 (2012), ss. 127-50.
- BOİRAL Olivier, Yves GENDRON, “Sustainable Development and Certification Practices: Lessons Learned and Prospects”, *Business Strategy and the Environment*, c. 20 (2011), ss. 331-47.
- BOYNUKALIN Ertuğrul, “Makāsıdü’ş-Şer’ia”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXVII cilt, Ankara: TDV Yayınları, 2003, c. XXIII, ss. 423-27.
- BOZKURT Paşa, “Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler”, *Denetişim*, sy. 12 (2016), ss. 56-62.
- BOZKUŞ KAHYAOĞLU Sezer, “Finansal Piyasalarda Denetim”, *Finansal Piyasalar ve Kurumlar: Teori ve Türkiye Uygulamasına Genel Bakış*, ed. A. Gündoğdu, Ankara: Seçkin, 2016, s. 197-245.
- BRAUDEL Fernand, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, 5.bs., İstanbul: Say Yayınları, 2020.
- BRAUDEL F, *Medeniyet ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, 1996.
- BULADİ Kerim, *Kur’an da Sosyal Dayanisma: Müessese - Vakıf - Kültür*, İstanbul: Kayıhan Yay, 2015.
- CAHİT Aydemir, Hüseyin Haşimi GÜNEŞ, “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, sy. 15 (2006), ss. 1-23.
- CAMGÖZ Mevlüt, *İslami Sermaye Piyasaları Araştırma-İnceleme*, İstanbul: Ekin Kitabevi, 2018.
- CANATAN Kadir, “Bir Yöntem Arayışı Olarak İslam Sosyolojisi”, *Milel ve Nihal*, c. 9, sy. 3 (2012), ss. 33-48.
- CASPER Matthias, “Sharia Boards and Sharia Compliance in the Context of European Corporate Governance”, SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: SSRN, 2012.
- CBFO, “Türkiye CB Finans Ofisi - 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, (08.07.2021).
- CEBECİ İsmail, “Teverruk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-II., İstanbul: TDV Yay., 2016 ss. 601-2.

- CENTRAL BANK OF BAHREYN, *Rulebook, Volume 2: Islamic Banks*, Bahrain: CBB, 2007.
- CHALLEYE Felicien, *Mülkiyetin Tarihi*, çev. Turgut Aytuğ, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944.
- CHAPRA M. Umer, *İktisadin Geleceği: İslami Bir Bakış*, İstanbul: İktisat Yayınları, 2019.
- CHAPRA M. U, *Islam and the Economic Challenge*, USA: The Islamic Foundation The International institute of Islamic Thought, 1995.
- CHAPRA M.U, *The Future of Economics: An Islamic Perspective*, UK: The Islamic Foundation, 2016.
- CHAPRA M.U, “The Looming International Financial Crisis : Can the Introduction of Risk Sharing in the Financial System as Required by Islamic Finance, Play a Positive Role in Reducing Its Severity ?”, *Islamic Economic Studies*, c. 130, sy. 5936 (2017), ss. 1-13.
- CHAPRA M.U, “What is Islamic Economics?”, Working Paper, Jeddah: Islamic Research and Training Institute Islamic Development Bank, 2001.
- CHAPRA M.U, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, çev. Mehmet Saraç, İstanbul: İSİFAM, 2018.
- CHAPRA M.U, Tariqullah KHAN, *Regulation and Supervision of Islamic Banks*, Jeddah: IDB, 2000.
- CHAPRA M.U, “İslam Ekonomisi Nedir ve Nasıl Gelişmiştir?”, *İslam İktisat Düşüncesi :Birlik ve Yönelim*, thk. Sercan Karadoğan, çev. Ragıp Abdullahoğlu, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017, ss. 97-132.
- CHAPRA M.U, “The Global Financial Crisis: Can Islamic Finance Help Minimize the Severity and Frequency of Such A Crisis in the Future?”, Jeddah: IRTI & IDB, 2008.
- CHAPRA M.U, *İslam Ekonomi Sistemi*, çev. Fatih Kurtulmuş, İstanbul: Fikir Yayınları, t.y.
- CHONG Beng Soon, Ming-Hua LIU, “Islamic Banking: Interest-Free or Interest-Based?”, *Pacific-Basin Finance Journal*, c. 17, sy. 1 (2009), ss. 125-44.
- CHOUDHRY Masudul Alam, Mohammad Ziaul HOQUE, “Corporate Governance in Islamic Perspective (İslami Perspektiften Kurumsal Yönetim)”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, çev. M. Kenan Erkan, c. 3, sy. 2 (2017), ss. 253-72.
- CIBAFI, “General Council for Islamic Banks and Financial Institutions”, (16.08.2021), <https://www.cibafi.org/>.
- CIBAFI, “Sudan Islamic Finance Report 2016”, Sudan: IRTI, 2016.
- CIBAFI, “The Accreditation Board”, (05.09.2021), <https://www.cibafi.org/AccreditationBoard>.
- “CIBAFI- About”, (18.03.2020), <https://cibafi.org/>.
- COMCEC, *Developing Islamic Finance Strategies in the OIC Member Countries*, Ankara: COMCEC Coordination Office, 2016.
- COMCEC, *Infrastructure Financing Through Islamic Finance in the Islamic Countries*, Ankara: COMCEC Coordination Office, 2019.
- COMCEC, *National and Global Islamic Financial Architecture: Problems and Possible Solutions for the OIC Member Countries*, Ankara: COMCEC Coordination Office, 2016.
- COMMITTEE ON THE FINANCIAL ASPECTS OF CORPORATE GOVERNANCE, “The Financial Aspects Of Corporate Governance (The Cadbury Report)”, London: CFAC Governance, 1992.
- CROCKETT Andrew D., “Why Is Financial Stability a Goal of Public Policy?”, *Economic Review :Federal Reserve Bank of Kansas City*, c. 82, sy. Q IV (1997), ss. 5-22.

- ÇAĞIRICI Mustafa, “Adalet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, c. I, ss. 341-43.
- ÇAĞIRICI Mustafa, “Kıst”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2002, c. 25, ss. 502-3.
- ÇEKER Orhan, *İslam Hukukunda Akitler*, Konya: Tekin Kitabevi, 2014.
- ÇELİK Muhammed, Mehmet DAĞ, “Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, c. 2, sy. 3 (2017), ss. 50-70.
- ÇÜRÜK Suna Akten, *İslami Finansın Türkiye’deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (Yayınlanmamış DR Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- DALDAL Şule, “Neoliberalism, Financialization And Labour Markets”, *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, c. 1, sy. 1 (2016), ss. 85-104.
- DALGIN Nihat, “Faiz Yasağı ile İlgili Farklı yaklaşımlar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 16 (2010), ss. 77-110.
- DARRAT Ali F., “The Islamic interest-free banking system: Some empirical evidence”, *Applied Economics*, c. 20, sy. 3 (1988), ss. 417-25.
- DAVIES Merryl Wyn, *İslami Antropolojinin Oluşturulması*, çev. Tayfun Doğukargın, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1991.
- DAVUTOĞLU Ahmet, “İslam Dünyasının Siyasî Dönüşümü: Dönemlendirme ve Projeksiyon”, *Divan İlmi Araştırmalar*, sy. 12 (2002), ss. 1-50.
- DEMİR Fahri, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- DEMİR Ömer, *İktisat ve Yöntem*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- DEMİR Ö., “Normatif-Pozitif Ayrımının Sosyal İşlevi ve Pozitif İktisat”, *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi*, c. X, sy. 1 (1992), ss. 97-108.
- DEMİRCİ Mustafa, “Abdullah İbnü’l-Mukaffâ’nın ‘Risâletü’s-Sahabe’ Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme”, *İSTEM*, sy. 12 (2008), ss. 217-40.
- DIAMOND Arthur M., “Kayıtsızlığa Karşı Savaş: Bilimin İktisadi Üzerine George Stigler”, *Liberal Düşünce*, çev. Ahmet Uzun, c. 17, sy. 65 (2012), ss. 101-26.
- DIMAGGIO Paul J., Walter W. POWELL, “The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields”, *American Sociological Review*, c. 48, sy. 2 (1983), ss. 147-60.
- DİNAR Gülenay BAŞ, “Kapitalizmin Krizlerini Minsky’nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi Çerçevesinde Anlamak”, *Yıldız Social Science Review*, c. 4, sy. 2 (2018), ss. 167-86.
- “DinarStandard - Growth Strategy Research & Advisory”, *DinarStandard*, (02.06.2020).
- DİNÇ Yusuf, “Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim Unsuru Olarak Değerlendirmesi”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, c. 2, sy. 2 (2016), ss. 83-103.
- DİNLER Zeynel, *Mikro İktisat*, 22. bs., Bursa: Ekin yayınları, 2011.
- DOĞAN Mesut, “Kurumsal Yönetimin Teorik Temelleri”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, c. 1, sy. 1 (2018), ss. 84-96.
- DOĞAN Neslihan, “Karl Marx’da Kapitalizm Eleştirisi: Makineleşme ve İnsan”, *International journal of Social, Humanities And Administrative Sciences*, c. 5, sy. 14 (2019), ss. 75-83.
- DORMAN M. Emre, “İslam, Kapitalizm ve Piyasa”, *Kutadgubilig: Felsefe- Bilim Araştırmaları*, c. 1, sy. 39 (2019), ss. 111-28.

- DÖNDÜREN Hamdi, “İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanılma Yöntemleri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. 1, sy. 2 (1996), ss. 53-80.
- DÖNDÜREN H, “İslâm ve Ekonomik İstikrar”, *Altınoluk*, (1994), <https://www.altinoluk.com.tr/islam-ve-ekonomik-istikrar.html>.
- DULUPÇU Murat Ali, “Americanismo e Fordismo ve Yeni Kapitalist Gelişme: Düzenleme Perspektifi”, *İktisat Dergisi*, c. 441, sy. 444 (2003), ss. 52-62.
- DUMAN Soner, “AAOIFI Standartları ve Fıkîhî Değerlendirme Süreci”, <https://katilimfinans.com.tr/>, (31.05.2021).
- DUMAN S, “Günümüz Fıkîhî-İktisadî Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkîh Mirasımız İle İlişki Biçimimiz”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, c. 1, sy. 1 (2015), ss. 153-71.
- DURALI Şaban Teoman, *Çağdaş İngiliz-Yahudi Küresel Medeniyeti*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2019.
- DURALI Ş. T, *Sorun Nedir?*, II., İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- DURAMAZ Selim, “Doğrulamalı Faktör Analizi İle Katılım Bankalarının Talep Yapısının Belirlenmesine Yönelik Alan Araştırması: Ege Bölgesi Örneği”, *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: TKBB Yayınları, 2018, ss. 35-68.
- DURAN Aram Ekin, “Türkiye İslami finansın merkezi olur mu?”, www.dw.com.tr, (20.06.2020).
- DÛRÎ Abdulaziz, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, çev. Sabri Orman, İnsan Yayınları, 2014.
- DURKHEIM Emile, *İntihar*, çev. Z.Zühre İlkelen, İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2013.
- DUSUKI Asyraf Wajdi, “The Ideal of Islamic Banking: A Survey of Stakeholders’ Perceptions”, *Review of Islamic Economics*, c. 11, sy. Special Issue (2008), ss. 29-52.
- DUSUKI A. W’, *Islamic Financial System: Principles & Operations*, Second Edition., Kuala Lumpur: International Shari’ah Research Academy for Islamic Finance (ISRA), 2016.
- EASTERLY William, “The Ghost of Financing Gap: Testing The Growth Model Used in The International Financial Institutions”, *Journal of Development Economics*, c. 60, sy. 2 (1999), ss. 423-38.
- EBRAHİM Muhammed-Shahid,A. SAFADI, “Behavioral Norms in the Islamic Doctrine of Economics: A Comment”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, c. 27, sy. 1 (1995), ss. 151-57.
- EBU ZAHRA Muhammed, *İslamda Sosyal Dayanışma*, çev. O. Eskicioğlu, İstanbul: Yağmur Yay, 1981.
- EFE Dr Ahmet, “İslam’a Göre Para ve Kredi Politikası”, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 25, sy. 3 (2018), ss. 587-607.
- EĞİLMEZ Mahfi, “Geldik Küresel Krizin Üçüncü Aşamasına”, *Kendime Yazılar*, 09.12.2019, <https://www.mahfiegilmez.com/2019/10/geldik-krizin-ucuncu-asamasna.html>.
- EĞİLMEZ M, *Küresel Finans Krizi*, 17. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.
- ELASRAG Hussein, “Global Financial Crisis and Islamic Finance”, *SSRN e- Journal*, 2010, ss.1-68.
- ELASRAG H, “Role of the Governance Tools in Organize the Shariah Supervisory System”, *SSRN Scholarly Paper*, Rochester, NY: Social Science Research Network, 2014.
- EL-GAMAL Mahmoud A., (ed.), “Beyond Shari’a Arbitrage”, *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, ss. 175-89.

- EL-GAMAL M A, *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*, I., Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- EL-GAMAL M.A, “Ribâ Yasağındaki İktisadi Hikmeti Anlamaya Dair Bir Çaba”, *Ribâyı Anlamak: İslam İktisadında Faiz*, ed. Abdulkader Thomas, çev. Zeyneb Hafsa Orhan, İstanbul: İktisat Yayınları, 2017, s. 187-210.
- EL-HALABY Sherif, Hesham ALBARRAK, Rihab GRASSA, “Influence of adoption AAOIFI accounting standards on earning management: evidence from Islamic banks”, *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, c. 11, sy. 9 (2020), ss. 1847-70.
- EMRE Akif, “‘Abdestli Kapitalizm’”, Yeni Şafak, (22.07.2010), <https://www.yenisafak.com/yazarlar/akifemre/abdestli-kapitalizm-23266>.
- ERCANBRACK Jonathan, “The Standardization of Islamic Financial Law: Lawmaking in Modern Financial Markets”, *The American Journal of Comparative Law*, c. 67, sy. 4 (2019), ss. 825-60.
- ERDOĞAN Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* -, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- ERDOĞAN M, “Sosyal Değişme Karşısında İslâm Hukuku”, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, II., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 18-38.
- ERGEÇ E. H., B. G. ARSLAN, “Impact of interest rates on Islamic and conventional banks: the case of Turkey”, *Applied Economics*, c. 45, sy. 17 (2013), ss. 2381-88.
- ERGEÇ E.H, Bengül G. KAYTANCI, Metin TOPRAK, “Katılım Bankası Müşterilerinde Bankacılık Ürün ve Hizmetlerine Yönelik Memnuniyet: Türkiye Örneği”, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, c. 6, sy. 2 (2014), ss. 53-90.
- ERİM Neşe, *İktisadi Düşünce Tarihi*, III., Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2014.
- ERKAN Hüsnü, *Ekonomi Sosyolojisi*, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, 2004.
- ERKAN H, *Sosyal Piyasa Ekonomisi*, İzmir: Konrad Adenauer Vakfı, 2001.
- ERKEN Hasan, “Denetimde ‘Bağımsızlık’ Kavramı”, *Denetim*, sy. 1 (2009), ss. 16-27.
- ERSOY Arif, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- ERSOY Mehmet, Özgür ÇATIKKAŞ, Ayhan YATBAZ, “İslami Muhasebenin Geleneksel Muhasebe ile Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, c. 4, sy. 1 (2018), ss. 96-110.
- ERTİT Volkan, “Evrenselleştirilmiş Sekülerleşme Teorisi / Universalized-Classical- Secularization Theory”, *Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi*, c. 11, sy. 27 (2014), ss. 103-20.
- ERTİT V, “Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kapitalizm”, *Liberal Düşünce*, c. 19, sy. 73-74 (2014), ss. 63-82.
- ERTUGAY Emrah v.dğr., “Faizsiz Finans Kuruluşların Denetimi”, 3. SEKTÖR SOSYAL EKONOMİ DERGİSİ, c. 54, sy. 3 (2019), ss. 1442-57.
- ESEN Adem, “National Shariah Boards: Global Applications and the Case of Turkey”, *Afro Eurasian Studies*, c. 3, sy. 2 (2014), ss. 5-16.
- FAHEEM AHMAD, “IIRA’s Approach to Ratings”, (09.06.2020), <https://docs.iirating.com> .
- FAMA E. F., “My Life in Finance”, *Annual Review of Financial Economics*, c. 3, sy. 1 (2011), ss. 1-15.
- FARAG Hisham, “Corporate Governance in Islamic Financial Institutions: What Have We Learnt?”, *Handbook on Corporate Governance in Financial Institutions*, ed. Christine A. Mallin, UK: Edward Elgar Publishing, 2016, ss. 254-76.

- FARINHA Jorge, "Corporate Governance: A Review of the Literature", Porto: CETE:Centro de Estudos de Economia Industrial, 2003.
- FARRAG Noha, Hebatallah GHONEIM, "Challenges to the Development of an Islamic Economic System", *Working Papers*, Working Papers, The German University in Cairo, Faculty of Management Technology, 2016.
- FARUQI İsmail Raji, *Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan*., 3. bs., Herndon, U.S.A: International Institution of Islamic Thought, 1997.
- FAZLIOĞLU İhsan, "Gelecek Geçmiş, Şimdi Kılma Bilinci: Çağdaş Döneme İslam-Osmanlı Mirası ile İlişkilerin Kökleri Üzerine", *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce*, IV cilt, ed. Lütfi Sunar, Ankara: YTB Yayınları, 2020, c. I, ss. 63-83.
- FEBVRE Lucien, *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge, 1995.
- FITRIASARI Fika, "The Growth of Islamic Banking in Indonesia", *Ekonomika-Bisnis*, c. 3, sy. 1 (2012), ss. 1-12.
- FLEISCHACKER Samuel, *Dağıtıcı Adaletin Kısa Tarihi*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013.
- GARAS Samy, Chris PIERCE, "The Independence of the Shari'a Supervisory Board in the Islamic Financial Institutions of the GCC Countries", *Corporate Board: Role, Duties and Composition*, c. 6, sy. 2 (2010), ss. 20-34.
- GENÇOĞLU Aylin Yonca, "Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm", *Toplum Bilimleri Dergisi*, c. 7, sy. 1 (2013), ss. 79-94.
- GENÇOĞLU A. Y, "Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emegın Konumu", *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, c. 1, sy. 1 (2012), ss. 98-116.
- GIDDENS Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- GIDE Charles, Charles RİST, *A History of Economic Doctrines from the time of the physiocrats to the present day*, çev. R. (Robert) Richards, William Smart, II., Boston: Head and Company, 1948.
- GINENA Karim, Azhar HAMID, *Foundations of Shari'ah Governance of Islamic Banks*, 1 edition., Chichester, West Sussex: Wiley, 2015.
- GINTING Ledy v.dğr., "Legal and Regulatory Framework of Islamic Banking and Finance: A Study in Singapore", *International Journal of Management and Applied Research*, c. 6, sy. 4 (2019), ss. 234-44.
- "Global Islamic Finance Report 2019", GIFR, UK: BMB Islamic, 2019.
- GODDEN Michael, Neil D. MILLER, "The Implications for the Islamic Finance Market of the Investment Dar Company KSCC v Blom Developments Bank SAL", 2021.
- GOODHART Charles, Philipp HARTMANN, David LIEWLLYN, *Financial Regulation: Why, How and Where Now?*, UK: Routledge, 2003.
- GÖKSOY İ. Hakkı, "Endonezya: Ülkede İslamiyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, c. XI, ss. 197-203.
- GÖLE Nilüfer, *Modern Mahrem*, 7. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2001.
- GÖRGÜN Tahsin, "Dünyevileşme ve Makasid", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2007.
- GÖRGÜN T, "İslam ve Modernite", *İslâm ve Modernleşme*, İstanbul: İSAM / İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, ss. 25-40.
- GÖRGÜN T, *İslam-Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi*, İstanbul: Endülüs, 2020.
- GÖRMEZ Mehmet, "Tergîb ve Terhîb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 2011, c. 40, ss. 508-9.

- GÖZÜBENLİ Beşir, “İslam Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Konya: KTO, 1997, ss. 607-59.
- GÖZÜBENLİ B, “Türk Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Faaliyetleri ve Mecelle”, *Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara: TDV Yayınları, 1995, ss. 285-99.
- GRAIS Wafik, Matteo PELLEGRINI, “Corporate Governance in Institutions Offering Islamic Financial Services: Issues and Options”, Policy Research WP, Washington DC: WB, 2006.
- GRASSA Rihab, “Shariah Supervisory Systems in Islamic Finance Institutions Across the OIC Member Countries”, *Journal of Financial Regulation and Compliance*, c. 23 (2015), ss. 135-60.
- GRASSA R, “Shari’ah Governance System in Islamic Financial Institutions: New Issues and Challenges”, *Humanomics*, c. 29, sy. 4 (2013), ss. 333-48.
- GRASSA Rihab, Kaouthar GAZDAR, “Law and Islamic Finance: How Legal Origins Affect Islamic Finance Development?”, *Borsa Istanbul Review*, c. 14, sy. 3 (2014), ss. 158-66.
- GUASCH J. Luis, Hahn ROBERT W., “The Costs and Benefits of Regulation: Implications for Developing Countries”, Policy Research WP, Washington DC: The World Bank, 1997.
- GUVENİLİR Ferda, “The Driven Elements of the Monetary Policy in The Context Of Islamic Economics”, *PressAcademia Procedia*, c. 4, sy. 1 (2017), ss. 336-39.
- GÜÇLÜ Fatih, Metin KILIÇ, “İslami Finansın Dünyadaki Gelişimi ve İslami Finansa Yön Veren Uluslararası Kuruluşlar Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, c. 16, sy. 1 (2020), ss. 75-91.
- GÜL Ali, “İslâm’daki Faiz Yasağının Temeli Olarak Câhiliye Ribâsı Kavramı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, c. 21, sy. 1 (2017), ss. 701-701.
- GÜLEN Fikret, *Finansal Denetim*, Ankara: T.C. Sayıştay Başkanlığı, 1998.
- GÜNAY Enver, Sena TÜRKMEN, Sefa ÖZBEK, “İktisadi Düşünce Üzerinde Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana İlk Uyarlaması: Fizyokrasi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 1 (2018), ss. 41-66.
- GÜNDOĞDU Aysel, “Bankacılık Sisteminde Kamu Yararı ve Regülasyon Üzerindeki Etkileri”, *International Journal of Management Economics and Business*, c. 13, sy. 31 (2017), ss. 63-87.
- GÜNDOĞDU Hakan Gökhan, “Smith’te Tutarlılık Tartışması Bağlamında Görünmez El Metaforu ve Kendiliğinden Doğan Düzenin İktisat ve Toplum Açısından Önemi”, *MÜ SBE Dergisi*, c. 5, sy. 2 (2017), ss. 263-76.
- GÜNEY Necmeddin, “İslami Finansta Şer’î Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış”, *Türkiye İslam İktisadi Dergisi/Turkish Journal of Islamic Economics*, c. 2, sy. 2 (2015), ss. 45-69.
- GÜNGÖR Kamil, “İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 14 (2006), ss. 1-41.
- GÜNGÖR K, “İslam Ekonomisinin Ahlaki Temelleri”, *Fikir Coğrafyası*, (11.08.2019), <https://fikircografyasi.com/makale/islam-ekonomisinin-ahlaki-temelleri>.
- GÜRAK Hasan, *İslam ve Bilimsel İktisat Yeni Bir Paradigma Arayışı*, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.
- GÜRAN Tevfik, *İktisat Tarihi*, 2. bs., Der Yayınları, 2017.
- GÜRGÜN Gözde, “Belirsizlik Kavramı, Belirsizlik Ölçütleri ve Belirsizliğin Makroekonomik Etkileri Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi İİB Dergisi*, c. 34, sy. 1 (2020), ss. 21-38.

- GÜRİZ Adnan, *Hukuk Başlangıcı*, 17. bs., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016.
- GÜRİZ A, *Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu*, II., İstanbul: Siyasal Kitabevi, 2018.
- HACAK Hasan, “İslâm Hukuk Düşüncesinde Özel Mülkiyet Anlayışı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 29 (2014), ss. 99-120.
- HAENNI Patrick, *Piyasa İslamı*, çev. Levent Ünsaldı, İstanbul: Heretik Yayıncılık, 2014.
- HAIRUL Mohd v.dğr., “The Practice of Shariah Review as Undertaken by Islamic Banking Sector in Malaysia”, *International Review of Business Research Papers*, c. 5, sy. 1 (2009), ss. 294-306.
- HAMİTOĞULLARI Beşir, *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1975.
- HANEEF M. Aslam, Hafas FURQANİ, “Contemporary Islamic Economics: The Missing Dimension of Genuine Islamization”, *Thoughts on Economics*, c. 19, sy. 4 (2009), ss. 29-48.
- HANEEF Muhammed Aslam, Hafas FURQANİ, “Çağdaş İslam Ekonomisi: Ekonominin İslamileştirilmesindeki Eksik Boyut”, *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, çev. Sercan Karadoğan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017, ss. 199-224.
- HANIF Muhammad, “Differences and Similarities in Islamic and Conventional Banking”, *International Journal of Business and Social Science*, c. 2, sy. 2 (2014), ss. 1-25.
- HANIFFA Roszaini, Mohammad HUDAIB, “Exploring the Ethical Identity of Islamic Banks via Communication in Annual Reports”, *Journal of Business Ethics*, c. 76, sy. 1 (2007), ss. 97-116.
- HANTKE-DOMAS Michael, “The Public Interest Theory of Regulation: Non-Existence or Misinterpretation?”, *European Journal of Law and Economics*, c. 15, sy. 2 (2003), ss. 165-94.
- HAQQI Abdurrahman Raden Aji, “Shariah Governance in Islamic Financial Institution: An Appraisal”, *US-China Law Review*, c. 11 (2014), ss. 112-33.
- HARUN Hafiza, Nurdianawati IRWANI ABDULLAH, “Enhancing the Shariah Governance Framework for Malaysian IFIs through Effective Management Strategies”, *International Journal of Public Finance*, c. 2, sy. 1 (2017), ss. 63-80.
- HARVEY David, “Neoliberalism as Creative Destruction”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, c. 610 (2007), ss. 22-44.
- HASAN Maher, Jemma DRIDI, “The Effects Of The Global Crisis On Islamic And Conventional Banks: A Comparative Study”, Working Paper, Washington DC: IMF, 2010.
- HASAN Zubair, “Islamization of Knowledge in Economics: Issues and Agenda”, *International Journal of Economics, Management and Accounting*, c. 6, sy. 2 (1998), ss.1-40.
- HASAN Z, “Maximization Postulates and Their Efficacy for Islamic Economics”, *American Journal of Islam and Society*, c. 19, sy. 1 (2002), ss. 95-118.
- HASAN Zulkifli, “Corporate Governance: Western and Islamic Perspectives”, *International Review of Business Research Papers*, c. 5, sy. 1 (2009), ss. 277-93.
- HASAN Z, “Regulatory Framework of Shari’Ah Governance System in Malaysia, GCC Countries and the UK”, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, c. 3 (2010), ss. 82-115.
- HASAN Z, “Corporate Governance in Islamic Financial Institutions: An Ethical Perspective”, University of Malaysia, 2010.
- HASSAN Abul, Sabur MOLLAH, “International Islamic Financial Infrastructure Institution: IILM”, *Islamic Finance: Ethical Underpinnings, Products, and Institutions*, ed. Abul Hassan, Sabur Mollah, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, ss. 315-16.
- HASSAN A, SABUR M, (ed.), “International Islamic Financial Infrastructure Institution: IIRA”, *Islamic Finance*, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, ss. 309-13.

- HASSAN M. Kabir v.dğr., “A Review of Islamic Investment Literature”, *Economic Papers: A Journal of Applied Economics and Policy*, c. 38, sy. 4 (2019), ss. 345-80.
- HASSAN M. K., “A Survey on Islamic Finance and Accounting Standards”, *Borsa Istanbul Review, Islamic Financial Instruments and Institutions*, c. 19 (2019), ss. S1-13.
- HASSAN M.K., “A Survey on Islamic Finance and Accounting Standards”, *Borsa Istanbul Review, Islamic Financial Instruments and Institutions*, c. 19, sy. S1 (2019), ss. S1-13.
- HASSAN M.K., “Ethical Gaps and Market Value in the Islamic Banks of Bangladesh”, *Review of Islamic Economics*, c. 14, sy. 1 (2010), ss. 49-75.
- HASSAN M.K., “The Global Financial Crisis and Islamic Finance”, SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: Social Science Research Network, 2018.
- HASSAN M. Kabir, Adnan ALDAYEL, “Stability of money demand under interest-free versus interest-based banking system”, *Humanomics*, c. 14, sy. 4 (1998), ss. 166-85.
- HASSAN M. Kabir, Sirajo ALIYU, Mümtaz HUSSAIN, “A Contemporary Review of Islamic Finance and Accounting Literature”, *The Singapore Economic Review*, 2019.
- HASSAN Rusni, Mohammad H., “Scrutinizing the Malaysian Regulatory Framework on Shari’ah Advisors for Islamic Financial Institutions”, *Journal of Islamic Finance*, c. 2 (2013), ss. 38-47.
- HAŞŞAB Samiye Mustafa, *İslam Sosyolojisi*, çev. A.Coşkun, N. Özmen, İstanbul: Çamlıca Yay, 2015.
- HEAP James L., “Discourse in the Production of Classroom Knowledge: Reading Lessons”, *Curriculum inquiry*, c. 15, sy. 3 (1985), ss. 245-79.
- HERTOG Johan Den, “General Theories of Regulation”, *Encyclopedia of law and economics*, I-V cilt, ed. Boudewijn Bouckaert, UK: Edward Elgar, 2000, ss. 223-70.
- HERTOG J.D., “Review Of Economic Theories Of Regulation”, Discussion Paper Series 10-18, Netherlands: Utrecht School of Economics Tjalling C. Koopmans Research Institute, 2010.
- HEYTI A.R. EL-, “Eseru İstiklâli’r-rikâbeti’s-şer’iyye alâ İltizâmi’lmasârifi’l-İslâmiyye bi’l-ahkâmi’s-şer’iyye”, *Mecelletü Külliyyeti’l-ulûmi’l-İslâmiyye*, 2001, ss.75-115.
- HODGSON G.S. Marshall, *İslamın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, III cilt, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- HUBLIN Jean-Jacques v.dğr., “New Fossils from Jebel Irhoud, Morocco and the Pan-African Origin of Homo Sapiens”, *Nature*, c. 546, sy. 7657 (2017), ss. 289-92.
- HUSE Morten, “Corporate Governance: Understanding Important Contingencies”, *Corporate Ownership and Control*, c. 2, sy. 4 (2005), ss. 41-50.
- IBRAHIM Mohamed, Shahul HAMEED, *Accounting & Auditing for Islamic Financial Institutions*, Kuala Lumpur: IIUM Press, 2009.
- ICD/ REFINITIV, “Islamic Finance Development Report 2019”, ICD and REFINITIV, 2020.
- ICD-REFINITIV, “Islamic Finance Development Report 2020”, ICD and REFINITIV, 2020.
- IDB, “Qatar and Dallah Albaraka to Set Up \$1 Billion Islamic Bank”, www.bloomberg.com, (03.04.2019),
- IFA, “International Islamic Fiqh Academy”, (05.09.2021), <https://www.iifa-aifi.org/>.
- IFRS, “IFRS - Who we are”, (11.07.2021), <https://www.ifrs.org/about-us/who-we-are/#history>.
- IFRS, “International Financial Reporting Standards (IFRS) and IFRIC Interpretations”, (07.09.2021), <https://www.iasplus.com/en/standards>.

- “IFRS - Islamic Finance Consultative Group”, (15.01.2021), <https://www.ifrs.org/groups/islamic-finance-consultative-group/#about>.
- IFSB, “Articles of Agreement”, The Islamic Financial Services Board, 2018.
- IFSB, *Guidelines and Procedures for The Preparation of Standards and Guidance*, Kuala Lumpur: IFSB, 2018.
- IFSB, *Guiding Principles of Corporate Governance for Institutions Offering Only Islamic Financial Services*, Kuala Lumpur: IFSB, 2006.
- IFSB, *Guiding Principles On Shariah Governance Systems For Institutions Offering Islamic Financial Services*, Kuala Lumpur: IFSB, 2009.
- IFSB, “IFSI Stability Report ‘2020’”, Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board, 2020.
- IFSB, *Strategies For The Development Of Islamic Capital Markets: Infrastructures And Legal Aspects Of Islamic Asset Securitisation*, Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board, 2011.
- IFSB, “The IFSB Issues Revised Compilation Guide on Prudential and Structural Islamic Financial Indicators 2019”, 2019.
- IAM, “Guidance for an Effective Audit Function”, IAM: The Institute of Internal Auditors Malaysia, (11.08.2019), <https://iam.com.my/guidance-and-advisory/>.
- IICRA, “Arbitration Rules”, (05.09.2021), <https://www.iicra.com/arbitration/>.
- IICRA, “IICRA Bulletin 2021”, Bahrain: IICRA, 2021.
- IICRA, “The International Islamic Centre for Reconciliation and Arbitration (IICRA)”, (18.03.2020), <https://www.iicra.com/>.
- IIF, “The Institute of International Finance Global Debt Monitor”, (17.09.2021), <https://www.iif.com/Research/Capital-Flows-and-Debt/Global-Debt-Monitor>.
- IIFM, “Brief on IIFM Standards – International Islamic Financial Market”, (25.08.2021), <https://www.iifm.net/standards/brief-on-iifm-standards/>.
- IIFM, “IIFM Annual Report 2019”, Bahrain: IIFM, 2019.
- IIFM, “IIFM Membership Categories”, IIFM, (09.11.2020), <https://www.iifm.net/membership/members-types/>.
- IIFM, “Shari’ah Board International Islamic Financial Market”, (27.08.2021), <https://www.iifm.net/about-iifm/shariah-board/>.
- “IIFM and ISDA Launch Mubadalatul Arbaah (MA) Profit Rate Swap (PRS) Product Standard – International Swaps and Derivatives Association”, 2021.
- IILM, “IILM Act 2011”, 2011, <https://iilm.com/the-iilm-act-2011/>.
- IILM, “The International Islamic Liquidity Management Corporation”, (07.01.2021), <https://iilm.com/>.
- IIRA, “Corporate Profile”, (04.07.2021), <http://iirating.com/corprofile.aspx>.
- “IISDA/IIFM 2017 Credit Support Deed for Cash Collateral (VM) – International Swaps and Derivatives Association”, 2021.
- İLİMAN Tanık, Recep TEKELİ, “Türkiye’deki Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşlar: İdari Para Cezalarının Hukuksal Zeminlerinin Değerlendirilmesi”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 3, sy. 1 (2016), ss. 23-36.
- ING TÜRKİYE, “Türkiyenin Tasarruf Eğilimleri Araştırması”, ING- Bilkent Üniversitesi, 2019,

- IMF, *Multi-Country Report, Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking-Case Studies: Press Release ; Staff Report.*, Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2017.
- İNSEL Ahmet, *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1993.
- INTOSAI “International Organization of Supreme Audit Institutions”, *INTOSAI*, 2020.
- IOSCO, “Analysis of The Application of IOSCO’s Objectives And Principles of Securities Regulation For Islamic Securities Products”, OICV-IOSCO, 2008.
- IQBAL M., P. MOLYNEUX, *Thirty Years of Islamic Banking: History, Performance and Prospects*, 1st ed. 2005 edition., Place of publication not identified: Palgrave Macmillan, 2005.
- IQBAL Munawar, “International Islamic Financial Institutions”, *Handbook of Islamic Banking*, ed. M. Kabir Hassan, Mervyn K. Lewis, Edward Elgar Publishing, 2007, ss. 361-83.
- IQBAL Zamir, ABBAS MIRAKHOR, *An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice*, II., Singapore: Wiley, 2011.
- IQBAL Z, ABBAS M, “Stakeholders Model of Governance in Islamic Economic System”, *Islamic Economics Studies*, c. 11, sy. 2 (2004), ss. 43-63.
- IRTI, “Islamic Research and Training Institute”, (29.01.2021), <https://irti.org/what-we-do/>.
- ISLAHI Abdul Azim, “İslam İktisadi Düşünce Tarihindeki Araştırmaların Otuz Yılı: Değerlendirme ve Gelecek Yönelimler”, *İslam İktisat Düşüncesi Birikim ve Yönelim*, ed. Sercan Karadoğan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017, ss. 29-68.
- ISLAHI A, *Müslümanların İktisadi Düşünce ve Analize Katkıları*, çev. Mustafa Özer, Fatih Furkan Akosman, İktisat Yayınları, 2017.
- ISLAHI A, “Thirty Years of Research in the History of Islamic Economic Thought: Assessment and Future Directions”, The 7th International Conference in Islamic Economics, Jeddah: Islamic Economics Research Center, KAAU, 2008, ss. 347-70.
- ISLAHI A, Syed Anwer MAHMOOD, *History of Economic Thought in Islam: A Bibliography*, Jeddah: Scientific Publishing Centre King Abdulaziz University, 1997.
- ISMATH BACHA Obiyathulla, Abbas MIRAKHOR, *Islamic Capital Markets: A Comparative Approach*, Hoboken, New Jersey: Wiley, 2013.
- İBN MİSKEVEYH, *Tehzîbu'l-Ahlak*, II., Beyrut: Dâru'l-Mektebât el-Hayat, t.y.
- İLHAN Süleyman, “Yeni Kapitalizmin Karanlık Yüzü: İnsanlık Ve Ahlâkılık Söylemlerinin Sahiciliği Üzerine”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 17, sy. 2 (2007), ss. 283-306.
- İNAN Ahmet, “Kur’anda Mülkiyet”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 16, sy. 4 (2003), ss. 481-90.
- ISDB, “Islamic Development Bank”, (16.08.2021), <https://www.isdb.org>.
- İSEFAM, “İslam Ekonomisi ve Finansı Çalıştayları-3: ‘İslami Finansta Ürün Geliştirme ve Fetva Süreçleri’ Sonuç Bildirgesi”, Sakarya Üniversitesi, 2014.
- IFSB “Islamic Financial Services Board (IFSB)”, (09.05.2020), <https://www.ifsb.org/>.
- İKAM, “İslam İktisadi Bibliyografyası”, (01.01.2019), <http://biblio.ikam.org.tr/kapsamlar-ve-icerik>.
- İSEDAK, *Islamic Fund Menagement/İslami Fon Yönetimi*, ed. Mücahit Özdemir, çev. Ş. Ahmet Saman, Ankara: İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi, 2019.
- İSEDAK, *Ulusal ve Küresel İslami Finans Mimarisi: İslam Ülkeleri için Sorunlar ve Muhtemel Çözümler*, ed. Mücahit Özdemir, Ankara: COMCEC Coordination Office, 2018.
- İSFA, “İsfa İslami Finans Danışmanlık Hizmetleri”, *İSFA İslami Finans*, 2021.

- ISO, "Standards", ISO, (28.02.2021), <https://www.iso.org/standards.html>.
- JERE Cohen, "Rönesans İtalya'sında Rasyonel Kapitalizm", *Kapitalizm ve Din*, ed. Mustafa Özel, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1993, ss. 127-138.
- JESSOP Bob, "Regulation Theory in Retrospect and Prospect", *Economy and Society*, c. 19 (1990), ss. 153-216.
- JOSKOW Paul L., Roger G. NOLL, "Regulation in Theory and Practice: An Overview.", *Studies in Public Regulation*, ed. Gary Fromm, Cambridge: The MIT Press, 1981, ss. 1-78,
- KAÇAR Yasin, *Türkiye'de Merkezi İdareye Yardımcı Danışma Kurulları*, (Basılmamış YL Tezi Tezi), Karabük: Karabük Üniversitesi SBE, 2019.
- KAHF Monzer, *İslam İktisadının Temelleri: Kurumlar ve Kuramlar*, çev. Nurettin Tüysüz, İstanbul: İktisat Yayınları, 2019.
- KAHF M, "Islamic Banks: The Rise of a New Power Alliance of Wealth and Shari'a Scholarship", *The Politics of Islamic Finance*, ed. Clement Henry, Rodney Wilson, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004, s. 17-36.
- KAHF M, "Maqasid al Shari'ah in the Prohibition of Riba and their Implications for Modern Islamic Finance", International Conference on Maqasid al Shari'ah, Malaysia: IIUM, 2006.
- KAHF M, "Market and Price", t.y.
- KAHF M, "Outlines of a Brief Framework of Tawarruq (Cash Procurement) and Securitization in Shariah and Islamic Banking", (Paper), Seminar of The AAOIFI, Manama, 2004.
- KAHYAOĞLU Sezer, Z. Umut ÖZKARA, *Katılım Finans: Teorik ve Ampirik Çalışmalar*, Ankara: Gazi Yayınları, 2018.
- KALIN İbrahim, "Dini ve Bilimsel Enstrümentalizm, Çıkmazlar, Çözüm Arayışları", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 1, sy. 1 (1996), ss. 107-18.
- KALIN İ, "Özgürlük, Rasyonalite ve Modernliği Aşmak", 04.03.2007, www.setav.org.
- KALLEK Cengiz, "Hisbe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, c. 18, s. 143.
- KALLEK C, *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi: Haraç ve Emval Kitapları*, 3. bs., İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- KAMLA Rania, "Critical Insights into Contemporary Islamic Accounting", *Critical Perspectives on Accounting*, c. 20, sy. 8 (2009), ss. 921-32.
- KAMU GÖZETİMİ VE MUHASEBE DENETİM STANDARTLARI KURUMU, "Faizsiz Finans Denetim Standartları", 2020.
- KAPLAN Yusuf, "Değişkenlerin Sâbite Katına Yükseltilmesi: Epistemik Kölelik ve Tarihselcilik Sefâleti (2)", (07.12.2020), www.yenisafak.com.tr.
- KAPUR Devesh, Richard WEBB, "Governance Related Conditionalities of the International Financial Institutions", G-24 Discussion PS, UN Conference on Trade and Development, New York: UN, 2000.
- KARA Ahmet, "Post-Modern Epistemolojiler ve Modern Bilim", *Bilgi, Bilim ve İslam I-II*, ed. Ahmet Tabakoğlu, Sadık Çelenk, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 307-22.
- KARADÂĞI Ali Muhyiddin, *İslam İktisadına Giriş*, çev. A Kahraman, İstanbul: İktisat Yay., 2018.
- KARADAVÎ Yusuf EL-, *İslamda Sosyal Dayanışma*, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2020.
- KARAKOÇ Sezai, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, İstanbul: Diriliş Yayınları, 2012.

- KARAMAN Hayrettin, “Adalet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay, 1988, c. I, ss. 343-44.
- KARAMAN H, “Fıkıh”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 44 cilt, İstanbul: TDV Yay, 1996, c. 13, ss. 1-14.
- KARAOĞLU Ömer, “An Overview of The Financial History of Muslims”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, c. 15, sy. 1 (2020), ss. 1-15.
- KARATAŞ Togan, *Küreselleşme Sürecinde Finans Kapitalin Yükselişi ve 2007-2009- Dünya Ekonomik Krizi*, (Yayınlanmamış YL Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- KARİPARDUÇ Keziban Gurbet, *İslam Hukukunda Daman ve Taahhüt*, (Yayınlanmamış YL Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, 2016.
- KASIM Nawal, Shahul Hameed MOHAMED IBRAHIM, Maliah SULAIMAN, “Shariah Auditing in Islamic Financial Institutions: Exploring The Gap Between The ‘Desired’ and The ‘Actual’”, *Global Economy & Finance Journal*, c. 2, sy. 2 (2009), ss. 127-37.
- KASIM Nawal, Zuraidah MOHD SANUSİ, “Emerging Issues for Auditing in Islamic Financial Institutions: Empirical Evidence From Malaysia”, *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, c. 8, sy. 5 (2013), ss. 10-17.
- KASIM Nawal, Syed Ahmed SALMAN, Sheila Nu NUHTAY, “Comparative analysis on AAOIFI, IFSB and BNM Shari’ah Governance Guidelines”, *International Journal of Business and Social Science*, c. 4, sy. 15 (2013), ss. 220-28.
- KASSIM Salina, M. Shabri ABD. MAJİD, Rosylin MOHD. YUSOF, “Impact of Monetary Policy Shocks on the Conventional and Islamic Banks in a Dual Banking System: Evidence from Malaysia”, *Journal of Economic Cooperation and Development*, c. 30 (2009).
- “Katılım Endeksi”, (01.01.2021), <http://www.katilimendeksi.org/>.
- KAVAKÇI Saime, Feyza CEVHERLİ, “Türkiye’deki Katılım Bankalarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri ve Bu Projelerin Toplumsal İzduşümü”, *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar II*, İstanbul: TKBB Yayınları, t.y., ss. 43-81.
- KAVAKÇI Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı : Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973.
- KAYA Mahmut, “Değişen Toplum ve Değişmeyen Değerler”, *Sosyal Değişme ve Dini Hayat*, II., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 1-13.
- KAYAALP Ebru, Fatih ALTUG, *Standartlar Nasıl İşler?*, İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- KAYADİBİ Fahri, “İslam’da Kalkınmanın Dinamik Güçleri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 15 (2007), ss. 1-24.
- KAYADİBİ Saim, “İslam Hukukunun Ulvi Amaçları: Makāşid el-Şerī’ah”, *İslam İktisadı ve Finansı*, ed. Hakan Sarıbaş, Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi, 2017, ss. 3-18.
- KAYAOĞLU Turan, *The Organization of Islamic Cooperation: Politics, Problems, and Potential*, London: Routledge, 2015.
- KAYMAK Muammer, “Ulusların Tarımsal Zenginliği: Adam Smith ve Fizyokrazi”, *Ekonomik Yaklaşım*, c. 16, sy. 54 (2005), ss. 1-25.
- KAZGAN Gülten, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.
- KESKEN Jülide, A Ersan KARADENİZ, “Akılcılığın Akıldışılığı: Mc Donaldlaştırma Bağlamında Modern Örgütleri Anlamak”, *Journal of Yaşar University*, c. 23, sy. 6 (2011), ss. 3769-81.

- KEVIN BOSI, M.Melissa D.JOY, "Issues and Challenges of Auditing In Islamic Financial Institutions", *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, c. 6, sy. 2 (2017), ss. 15-20.
- KHALID Azam Abdelhakeem, "Role of Audit and Governance Committee for internal Shariah audit effectiveness in Islamic banks", *Asian Journal of Accounting Research*, c. 5, sy. 1 (2020), ss. 81-89,
- KHALID A. A, Hasnah HARON, Tajul Ariffin MASRON, "Competency and Effectiveness of Internal Shariah Audit in Islamic Financial Institutions", *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, c. 9, sy. 2 (2018), ss. 201-21.
- KHAN Ghazala Ghalib, ATİQ-UZ-ZAFAR, "Fatwa Institution and Product Development for Islamic Finance in Pakistan", *Policy Perspectives*, c. 16, sy. 2 (2019), ss. 107-26.
- KHAN Imran, Syeda Nitasha ZAHID, "Islamic Corporate Governance: The Significance and Functioning of Shari'ah Supervisory Board in Islamic Banking", *Turkish Journal of Islamic Economics*, c. 6, sy. 1 (2019), ss. 87-108.
- KHAN Muhammad Akram, "Islamic Economics: Nature and Need", *Journal of King Abdulaziz University Islamic Economics*, c. 1, sy. 2 (1984), ss. 51-55.
- KHAN M. A, *İslam İktisadının Meseleleri Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi*, çev. Sercan Karadoğan, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- KHAN M. A, *İslam İktisadına Giriş*, çev. Gökhan Umut, İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.
- KHAN M. A, "Role of the Auditor in an Islamic Economy", *Journal of Research in Islamic Economics*, c. 3, sy. 1 (1985), ss. 31-41.
- KHAN M., M. BHATTI, *Developments in Islamic Banking: The Case of Pakistan*, England: Palgrave Macmillan, 2008.
- KHAN Mohsin S., "Islamic Interest-Free Banking: A Theoretical Analysis", *Staff Papers (International Monetary Fund)*, c. 33, sy. 1 (1986), ss. 1-27.
- KHAN Mohsin S., Abbas MIRAKHOR, "The Financial System and Monetary Policy in an Islamic Economy", SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: Social Science Research Network, 1989.
- KHAN Muhammad Mahmood Shah, Bushra SHAFIQ, Farrukh IJAZ, "An Empirical Analysis of Banking Sector in Pakistan: Islamic Versus Conventional Banks", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, c. 3, sy. 1 (2017), ss. 60-93.
- KHURSHİD Ahmad, "Nature and Significance of Islamic Economics", *Lectures on Islamic Economics*, ed. Ahmad Ausaf, Kazim Awan, Jeddah: IRTI, 1992, ss. 19-48.
- KINALIZADE ALI EFENDI, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2010.
- KIZILKAYA Ertuğrul, "İktisadi Düşünce", İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fak, 2010.
- KINGDOM OF BAHRAIN, "Amiri Decree: IIFM", 2002.
- KNIGHT Frank H., *Risk Uncertainty and Profit*, Illustrated edition., Martino Fine Books, 2014.
- KOÇ Yunus, "Osmanlı Örfi Hukukunda Standartlaşma (16.Yüzyıl)", *Türkiyat Araştırmaları*, sy. 2, (2005), ss. 131-148.
- Kolektif, *İslam İktisadi Metodolojisi Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, ed. Necmettin Kızılkaya, İstanbul: İktisat Yayınları, 2019, ss. 1-627. (2005), ss. 131-50.
- KOMİSYON, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V cilt, Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- KOYUNCU Tuğba, "Emek Değer Teorisi ve Fayda Değer Teorisinin Karşılaştırılmalı Analizi", *Economics Literature*, c. 2 (2020), ss. 20-33.

- KÖK Recep, *İktisadi Düşünce: Kavramların Analitik Evrimi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1999.
- KUMAR Krishan, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Dost Kitabevi, 2013.
- KURAN Timur, “Behavioral Norms in the Islamic Doctrine of Economics: A Critique”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, c. 4, sy. 4 (1983), ss. 353-79.
- KURAN T, *İslam’ın Ekonomik Yüzleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- KURMUŞ Orhan, “Türkiye’de Neoliberalizm”, *Mülkiye Dergisi*, c. 34, sy. 268 (2014), ss. 9-41.
- TKBB “Kuruluş ve Çalışma Esasları– TKBB Danışma Kurulu”, 2020.
- KUTLUATA Münir, “Sakarya’da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, sy. 11 (1970), ss. 55-106.
- KUTTNER Robert, “Seven Deadly Sins of Deregulation and Three Necessary Reforms”, *The American Prospect*, 2008.
- KÜÇÜKKALAY A. Mesud, *İktisadi Düşünce Tarihi*, İstanbul: Beta, 2015.
- LAHSASNA Ahcene, *Q & A in Islamic finance*, II., Kuala Lumpur: Centre for Research and Training (CERT), 2010.
- LAJIS S. Muawanah, O. I. BACHA, A. MIRAKHOR, “Regulatory Framework for Islamic Finance: Malaysia’s Initiative”, *Macprudential Regulation and Policy for the Islamic Financial Industry: Theory and Applications*, ed. M. Zulkhibri, A. Ismail, S. E. Hidayat, Cham: Springer International Publishing, 2016, ss. 177-92.
- LASH Scott, John URRY, *The End of Organized Capitalism*, Univ of Wisconsin Press, 1987.
- LAWS OF MALAYSIA, Islamic Financial Services Act 2013, c. Act 759 IFSA, 2013.
- LAWS OF MALAYSIA ACT, Central Bank of Malaysia Act 2009, c. 701, 2009.
- LEUNG Philomena v.d.gr., *Modern Auditing & Assurance Services*, New York: Wiley, 2015.
- LEVENT Adem, “Kurumlar ve İktisadi Gelişme: Timur Kuran’ın İslam Ekonomisi Yaklaşımının Metodolojik Analizi”, *İnsan & Toplum Dergisi*, c. 9, sy. 1 (2018), ss. 1-22.
- LEVENT A, *Politik Ekonomi ve Modern Sosyal Teori*, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.
- LİLA Nazan, “Neoklasik İktisat Teorisi”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, sy. 2 (2020), ss. 242-48.
- LMC, “Liquidity Management Center”, (06.07.2021), <https://www.lmc Bahrain.com/about-corporate-profile.aspx>.
- LÓPEZ MEJÍA, Alejandro v.d.gr., “Regulation and Supervision of Islamic Banks”, Working Paper, Washington: International Monetary Fund (IMF), 2014.
- MAGDI Iskander, Chamlou NADEREH, “Corporate Governance: A Framework for Implementation”, Washington DC: World Bank Group, 2000.
- MAGNUSSON Lars, *The Political Economy of Mercantilism*, London: Routledge, 2015.
- MALIAH SULAIMAN, *Islamic Corporate Reporting: Between the Desirable and the Desired*, 1st ed., Kuala Lumpur: International Islamic University Malaysia, 2005.
- MANNAN M.A., *İslam Ekonomisi Teori ve Pratik*, çev. B. Zengin, T. Ömeroğlu, 3. bs., İstanbul: Fikir Yayınları, 1976.
- MARJÂN Muḥammad, Beebee S. SAIRALLY, F. HABIB, *Islamic Capital Markets: Principles & Practices*, Kuala Lumpur: International Shari’ah Research Academy for Islamic Finance, 2015.

- MARX Karl, *Das Capital Volume II: The Critique of Political Economy*, Vol III cilt, Germany: Hamburge, 1885.
- MARX K, *Ekonomi Yazıları*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 2004.
- MAURER B., “Anthropological and Accounting Knowledge in Islamic Bank and Finance: Rethinking Critical Accounts”, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, c. 8, sy. 4 (2002), ss. 645-67.
- MAUTZ R. K., Hussein A. S., *The Philosophy of Auditing*, American Accounting Association, 1961.
- MCCORMICK Ted, “Population: Modes of Seventeenth-Century Demographic Thought”, *Mercantilism Reimagined: Political Economy in Early Modern Britain and Its Empire*, ed. Philip J. Stern, Carl Wennerlind, UK: Oxford University Press, 2013, ss. 25-45.
- MEIER Heidi Hylton, Natalie C. MEIER, “Corporate Governance: An Examination of U.S. and European Models”, *Corporate Board: Role, Duties and Composition*, c. 9, sy. 2 (2013), ss. 6-11.
- MERİÇ Cemil, *Bu Ülke*, 37. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- MERİÇ C., *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 20. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- MERTON Robert C., “Financial Innovation and the Management and Regulation of Financial Institutions”, *Journal of Banking & Finance*, The Role of Capital in Financial Institutions, c. 19, sy. 3 (1995), ss. 461-81.
- MIFC, “Malaysia International Islamic Financial Centre”, 2021.
- MİLLÎ RESÜRANS, “Millî Reasürans 2020 Faaliyet Raporu”, İstanbul: Millî Reasürans Türk AŞ, 2020.
- MIRAKHOR Abbas, “Regulatory Framework for Islamic Finance”, *CRP*, 2014.
- MIRZA Malik, N. BAYDOUN, “Accounting Policy Choice in an Interest-Free Environment”, The Islamic Perspective International Conference III, Jakarta, 1999, ss. 1-12.
- MISHKIN Frederic S., *Para, Bankacılık ve Finansal Piyasalar İktisadı*, çev. Çiğdem Boz, İstanbul: Akademi Yayıncılık, 2011.
- MISKAM Surianom, Mohammad AMRULLAH, “Towards Enhancing Corporate and Shariah Governance of Islamic Financial Institutions in Malaysia: A Legal Analysis”, *3rd Muzakarah Fiqh & International Fiqh Conference*, Selangor: Kolej Universiti Islam Antrabangsa, 2017, ss. 161-75.
- MNIF Yosra, Marwa TAHARİ, “Corporate governance and compliance with AAOIFI governance standards by Islamic banks”, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, c. 13, sy. 5 (2020), ss. 891-918.
- MOHAMED IBRAHİM Shahul Hameed, “IFRS vs AAOIFI: The Clash of Standards?”, International Centre for Education in Islamic Finance, 2007.
- MOLYNEUX P., M. IQBAL, *Banking and Financial Systems in the Arab World*, 1st ed. 2005 edition., Place of publication not identified: Palgrave Macmillan, 2005.
- MUHAMAD SORI Zulkarnain, Shamsheer Mohamad RAMADILI MOHD, “Auditor Independence and Corporate Governance”, *CRP*, 2015.
- MUHAMAD S. Z, Shamsheer M. R. MOHD, Mohamed Eskandar Shah MOHD RASID, “Application of Shariah Governance Framework in Islamic Financial Institutions”, *Contemporary Issues in Financial Reporting of Islamic Financial Institution*, ed. Abdul Wahab Sazali, Mahmoud Al Homsî, Kelantan: UMK Press, 2019, ss. 151-70.
- MUHAMMAD Rifqi, “Shariah Governance for Islamic Banking: What Can Be Learnt from Malaysia?”, *Proceeding of Conference on Islamic Management, Accounting, and Economics*, c. 1, sy. 1 (2018), ss. 111-23.

- MULYADI, *Auditing*, Bandung: Salemba Empat, 2013.
- MULYANY Ratna, Shahul Hameed MOHD IBRAHİM, “Shari’ah Audit for Islamic Financial Institutions (IFS): Perceptions of Accounting Academicians, Audit Practitioners and Shari’ah Scholars in Malaysia”, *Audit*, İstanbul, 2009.
- MUNEEZA Aishath, Hassan RUSNI, “Legal Obstacles in Shari’ah Corporate Governance of Islamic Financial Institutions in Malaysia”, *SEDONA*, 2011.
- NAQVI Syed Nawab Haider, *İslam, Ekonomi ve Toplum*, çev. O. Maraşlı, İstanbul: İktisat Yay, 2018.
- NASR Seyyed Vali Reza, *Islamization of Knowledge: A Critical View*, London: Intl Inst of Islamic Thought, 1992.
- NASR Seyyid Hüseyin, “ÇAĞDAŞ İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE GERİLEME, SAPMA ve UYANIŞ”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Mustafa Özel, c. 13, sy. 23 (2011), ss. 253-59.
- NATHAN GARAS Samy, Chris PIERCE, “Shari’a supervision of Islamic financial institutions”, *Journal of Financial Regulation and Compliance*, c. 18, sy. 4 (2010), ss. 386-407,
- NAWI Farah Amalina Md, Ahmad Shukri YAZID, Mustafa Omar MOHAMMED, “A Critical Literature Review for Islamic Banks Selection Criteria in Malaysia”, *International Business Research*, c. 6, sy. 6 (2013), ss. 143-52.
- NEILL Thomas P., “Quesnay and Physiocracy”, *J. of the History of Ideas*, c. 9, sy. 2 (1948), ss. 153-73.
- NEUHÄUSER Christian, “Tina”, *KRISIS Journal for Contemporary Philosophy: Marx from the Margins*, sy. 2 (2018), ss. 157-61.
- NEUMARK F., *İktisadi Düşünce Tarihi*, III cilt, çev. A.Ali Özeken, İstanbul: İÜ Yayınları, 1943.
- NOMRAN N. M., Razali H., “A Systematic Literature Review on Shari’ah Governance Mechanism and Firm Performance in Islamic Banking”, *Islamic Economic Studies*, c. 27, sy. 2 (2020), ss. 91-123.
- NOMRAN Naji Mansour, Razali HARON, Rusni HASSAN, “Shari’ah Supervisory Board Characteristics Effects on Islamic Banks’ Performance: Evidence from Malaysia”, *International Journal of Bank Marketing*, c. 36, sy. 2 (2018), ss. 290-304.
- NORTH Douglass C., *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2010.
- NU Sheila v.dğr., “Towards Standardization of Shari’ah Screening Norms and Practices”, *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, c. 2 (2013), ss. 23-30.
- OECD, *G20/OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri*, Paris: OECD Publishing, 2016.
- OECD, *Principles of Corporate Governance*, France: OECD Publishing, 2004.
- OĞUZ F. “Bankacılık Regülasyonu ve Ekonomik Etkinlik”, *Bankacılık Der.*, c. 2, sy. 5 (2003), ss. 27-31.
- OĞUZ F, “Bilgi, Regülasyon ve Rekabet: Bir Piyasa Süreci Yaklaşımı”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, c. 6, sy. 2 (2005), ss. 253-67.
- OĞUZ F, *Devlet ve Piyasa: Regülasyon Ekonomisine Giriş*, İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2011.
- OICV-IOSCO, IFSB, SCM, *Disclosure Requirements for Islamic Capital Market Products.*, Kuala Lumpur: IFSB-IOSCO-SCM, 2013.
- OKUMUŞ E, “Osmanlılar’da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi”, *SBArD*, sy. 5 (2005), ss. 45-51.

- ONAT Hasan, “Bilgi, Bilim ve Bilimsel Yöntem”, *İslam Bilimlerinde Yöntem*, Ankara: Ankara Üniversitesi Açık Ders Yayınları, 2016, ss. 1-31.
- O'REGAN David, *Auditor's Dictionary: Terms, Concepts, Processes, and Regulations*, 1 edition., Hoboken, N.J: Wiley, 2004.
- ORGANİSATION OF ISLAMİC COOPERATION, (ed.), *The Role of Sukuk in Islamic Capital Markets*, Ankara, Turkey: COMCEC Coordination Office, 2018.
- ORHAN Zeyneb Hafsa, “Türkiye’de Banka Dışı Bazı Finansal Kurumların İslam İktisadı Açısından Değerlendirilmesi”, *İKAM Raporları* 17, İstanbul: İKAM, 2021.
- ORHAN Z.H, “Türkiye’de İslam İktisadının Sorunları”, (12.12.2018), <https://ilke.org.tr/turkiyede-islam-iktisadinin-sorunlari>.
- ORHAN Z.H, “Türkiye’de İslam Ekonomisi ve Finansı Lisansüstü Programları Müfredatı”, Araştırma Raporu 1, İstanbul: İKAM, 2017.
- ORMAN Sabri, *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, 1. bs., İstanbul: İnsan Yay., 2014.
- ORMAN S, *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, 2. bs., İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- “Orta ve dar gelirli ülkeler bahara kadar Kovid-19 aşılarna erişemeyebilir”, (31.01.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/orta-ve-dar-gelirli-ulkeler-bahara-kadar-kovid-19-asilarina-erisemeyebilir/2115076>.
- ÖKTE Mehmet Kutluğhan Savaş, “Antik Çağda İktisadi Düşünce”, *e-Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 7, sy. 24 (2008), ss. 37-62.
- ÖNDER Yasin Kürşat, “Asset Backed Contracts and Sovereign Risk”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, Special issue on Islamic Finance, c. 132, sy. Supplement (2016), ss. 237-52.
- ÖRS Cengiz Ozan, “Bağımsız İdari Otoritelerin Doğuşu, Gelişimi ve Türkiye Örneği”, *İzmir Barosu Dergisi*, c. 80, sy. 3 (2015), ss. 13-68.
- ÖZAL Ahmet Korkut, “İslam Kalkınma Bankası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 23 cilt, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, ss. 47-49.
- ÖZDEMİR Mücahit, Hakan ASLAN, “Türkiye’de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikliği”, İstanbul: SETA, 2017.
- ÖZDİL Muhammet, *Türk Toplumunda Tüketim Alışkanlıklarının Sosyolojik Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış DR Tezi), Isparta: SDÜ SBE, 2018.
- ÖZEL Mustafa, “Avrupa ve Japonya’da Kapitalizm”, *Divan İlmi Araş.*, c. 2, sy. 13 (2002), ss. 1-105.
- ÖZEL M, *İktisat ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- ÖZEL M, *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- ÖZSOY M. Ş, *Sağlam Bankacılık Modeli ile Katılım Bankacılığı*, İstanbul: KuveytTürk Yay., 2012.
- ÖZTURAN Hümeysra, “Farâbi ve Ahlak”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni: İslâm Düşüncesinin Altın Çağı*, X cilt, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2005, c. V, ss. 741-51.
- ÖZTÜRK Serdar, Bekir GÖVDERE, “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 15, sy. 1 (2010), ss. 377-97.
- PAÇACI Mehmet, “Değişen Dünya ve Değişmeyen İslam”, *Diyanet Aylık Dergi*, 2000.
- PARLAKKAYA Raif, Mustafa Nihat DEMİRCİ, “İslami Perspektiften Kurumsal Yönetim”, International Congress Of Islamic Economy, Finance And Ethics, İstanbul: 2017, c. I, ss. 53-69.
- PICCIOTTO Sol, *Regulating Global Corporate Capitalism*, Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2011.

- PING Wang, "A Brief History of Standards and Standardization Organizations: A Chinese Perspective", Working Paper, Economics Series, Hawaii: East-West Center, 2011.
- POLANYI Karl, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- POLAT M.Ali, "Küresel Finans Krizinin Nedenleri", *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, sy. 1 (2018), ss. 177-96.
- POLLARD Jane, Michael SAMERS, "Governing Islamic Finance: Territory, Agency, and the Making of Cosmopolitan Financial Geographies", *Annals of the Association of American Geographers*, c. 103, sy. 3 (2013), ss. 710-26.
- PRICE WATERHOUSE COOPERS, "Shariah Audit: Industry Insights", PWC, 2011.
- PROWSE Stephen, *Corporate Governance: Emerging Issues and Lessons from East Asia*, Washington DC: World Bank Group, 1998.
- QATAN A. Muhammad, "Shariah Supervision: The Unique Building Block of Islamic Financial Architecture", *Islamic Financial Architecture: Risk Management and Financial Stability*, ed. Tariqullah Khan, Muljavan Dadang, Jeddah: IRTI, 2006, ss. 273-87.
- RAJA Khurram Parvez, "Analysing the AAOIFI Shari'ah Standard on Zakat", *Journal of Money Laundering Control*, 2021.
- RAMMAL Hussain Gulzar, "The Importance of Shari'Ah Supervision in Islamic Financial Institutions", *Corporate Ownership and Control*, c. 3, sy. 3 (2006), ss. 204-8.
- RANA Afrasiab Ahmed, Waqar Ahmad JANJUA, "Shari'ah Governance in Islamic Banking Industry: A Critical Review", SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: 2020.
- "Regulation and Supervision", *Financial Islam - Islamic Finance*, (01.05.2020), <http://www.financialislam.com/regulation-and-supervision.html>.
- "Requirements Internal Auditors – The Institute of Internal Auditors", (26.04.2021), <https://iia.com.my/certification/certified-internal-auditor/>.
- REŞAT NURİ EROL, "Erbakan'ı ve DESİYAB'ı anmak ve anlamak?", *www.milligazete.com*, (23.06.2021).
- RETHEL Lena, "Corporate Islam, Global Capitalism and the Performance of Economic Moralities", *New Political Economy*, c. 24, sy. 3 (2019), ss. 350-64.
- RIZWAN MALİK, "Shariah Governance Framework and AAOIFI", 14th Meeting COMCEC Financial Cooperation Working Group, Bahrain, 2020.
- RIDER Barry, "Legal Aspects of Islamic Asset Securitisation", *Strategies for the Development of Islamic Capital Markets: Infrastructures and Legal Aspects of Islamic Asset Securitisation*, ed. Islamic Financial Services Board, Kuala Lumpur: IFSB, 2011, ss. 80-91.
- RIDER B, Michael ASHE, *Guide to Financial Services Regulation*, 3rd edition., Bicester: Croner CCH Group Ltd, 1997.
- RITZER George, *Toplunun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Şen Sürer Kaya, II., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- ROBERT Boyer, Yves SAILLARD, "A Summary of Regulation Theory", *Régulation Theory: The State of the Art*, çev. Carolyn Shread, London: Routledge, 2002, ss. 36-45.
- RODINSON Maxime, *Islam and Capitalism*, London: Saqi Books, 2007.
- ROSLY Saiful Azhar, "Al-Bay' Bithaman Ajil Financing: Impacts on Islamic Banking Performance", *Thunderbird International Business Review*, c. 41, sy. 4-5 (1999), ss. 461-80.

- ROSMAN Romzie, Abdul Rahim ABDUL RAHMAN, "The Practice of IFSB Guiding Principles of Risk Management by Islamic Banks: International Evidence", *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, c. 6, sy. 2 (2015), ss. 150-72.
- ROSSNER Philipp Robinson, "Heckscher Reloaded? Mercantilism, The State, And Europe's Transition to Industrialization, 1600–1900", *The Historical Journal*, c. 58, sy. 2 (2015), ss. 663-83.
- ROSZAINI Haniffa, "Auditing Islamic Financial Institutions", *Islamic Finance: Instruments and Markets*, London: Bloomsbury, 2010.
- SABİRZYANOV Ruslan, Aznan HASAN, "Optimal Shari'ah Governance Model in Islamic Finance Regulation", *International Journal of Education and Research*, c. 3 (2015), ss. 243-58.
- SAC, "Overview on Shariah Governance | Shariah Advisory Council", (13.07.2020), http://www.sacbnm.org/?page_id=3371.
- SADR Muhammed Bâkır, *İslam Ekonomi Doktrini*, çev. M. Keskin, S. Ergün, III., İstanbul: Hicret Yayınları, 1980.
- SAFIAN Yasmin Hanani Mohd, "Shariah Scholars and Fatwa Making Process in Islamic Finance", *Journal of Fatwa Management and Research*, c. 10, sy. 1 (2017), ss. 120-35,
- SAIDI Nasser, "Corporate Governance In Islamic Banks", *Research in Corporate and Shari'ah Governance in the Muslim World: Theory and Practice*, ed. Ali Abdullah Alnodel, Muhammad Azeem Qureshi, Azid Toseef, UK: Emerald Group Publishing, 2019, ss. 433-52.
- SAIRALLY Salma, "Evaluating the 'Social Responsibility' of Islamic finance: Learning from the experiences of socially responsible investment funds", *Advances in Islamic Economics and Finance*, Jeddah: Islamic Research and Training Institute: IDB, 2007, c. 1, ss. 279-320.
- SALAAM GATEWAY, "Global İslamic Economy Report 2020", UK: Salaam Gateway, 2020.
- SANCAR Mustafa Afşın, "Türkiye'de Teverruk ve Yeniden Yapılandırmada Teverruka Alternatif Bir Ürün Olarak Yeniden Yapılandırma Tekafül Fonu", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, c.5, sy.2 (2019), ss.169-195.
- SAPPINGTON David E. M., "Principles of Regulatory Policy Design", Working Paper, *Policy Research Working Paper Series*, Policy Research WPS, Washington DC: The World Bank, 1994.
- SARAÇ Mehmet, Feyyaz ZEREN, "The Dependency of Islamic Bank Rates on Conventional Bank Interest Rates: Further Evidence from Turkey", *Applied Economics*, c. 47, sy. 7 (2015), ss. 669-79.
- SAREA Adel, Mustafa HANEFAH, "Adoption of AAOIFI accounting Standards by Islamic Banks of Bahrain", *Journal of Financial Reporting and Accounting*, c. 11, sy. 2 (2013), ss. 131-42.
- SAVAŞ Vural, *İktisadın Tarihi*, 4. bs., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000.
- SAVAŞAN Fatih, Mehmet SARAÇ, Temel GÜRDAL, "Dindar/Muhafazakar İşadamları Perspektifinden İslam Ekonomisi ve Katılım Bankacılığı", Sakarya: Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2013.
- SCHUMPETER, Joseph. A, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, İstanbul: Alter Yayıncılık, 2021.
- SBB, "11. Kalkınma Planı (2019-2023)", TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019.
- SBB, "2019 Yılı CB Yıllık Programı", TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019.
- SERDAR Ziyaüddin, *Cenneti Arayan Adam*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, IV., İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019.
- SERT Mesut, "Düzenlemenin Seyri", *Abant İzzet Baysal University Graduate School of Social Sciences*, c. 2, sy. 23 (2011), ss. 64-78.

- SERVET Bayındır, “Faizin Tanımı Meselesi”, *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz*, ed. Taha Eğri, Zeyneb Hafsa Orhan, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, ss. 53-67.
- SHAFII Zurina v.dğr., “Human Capital Development in Shariah Audit”, *Middle-East Journal of Scientific Research (Research in Contemporary Islamic Finance and Wealth Management)*, sy. 13 (2013), ss. 28-34.
- SHAFII Z v.dğr., “Shariah Audit Certification Contents: Views of Regulators, Shariah Committee, Shariah Reviewers and Undergraduate Students”, *International Journal of Economics and Finance*, c. 6, sy. 5 (t.y.), ss. 210-19.
- SHAH MOHD RASİD Mohamed Eskandar, “İslami Finansın Küresel Merkezi Olma Yolunda Malezya”, Ülke Raporları 6, İKAM Raporları 12, İstanbul: İKAM, 2020.
- SHALHOOB Salah AL-, “Organized Tawarruq in Islamic Law: A Study of Organized Tawarruq as Practiced in the Financial Institutions in SAU”, *Islamic Banking & Finance*, K.Lumpur: IIUM, 2007.
- SHAY Anthony, Marcia SCHERER, “Assistive Technology Techniques, Tools, and Tips”, *Assistive Technology Service Delivery*, ed. Anthony F. Shay, Cambridge: Academic Press, 2019, ss. 217-32.
- SHIFA MOHD NOR, MEHMET ASUTAY, “Re-Considering CSR and Sustainability Identity of Islamic Banks in Malaysia: An Empirical Analysis”, *Sustainable Growth and Inclusive Economic Development from an Islamic Perspective*, Doha-Qatar: IAIE, IRTI and SESRIC, 2011.
- SHIHATA Ibrahim F.I., “Human Rights, Development, and International Financial Institutions”, *American University Journal of International Law and Policy*, c. 8, sy. 1 (1992), ss. 27-38.
- SHINSUKE Nagaoka, “İslam İktisat Tarihine Eleştirel Bir Bakış: Kurulumu, Dönüşümü ve Yeni Arayışlar”, *İslam İktisat Düşüncesi :Birikim ve Yönelim*, çev. Sercan Karadoğan, İstanbul: Maruf Vakfı İEE Yayınları, 2017.
- SHINSUKE N, “Title Critical Overview of the History of Islamic Economics: Formation, Transformation, and New Horizons”, *Asian and African Area Studies*, c. 11, sy. 2 (2012), ss. 114-36.
- SIRIM Veli, “Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Sektörünün Son 10 Yılı ve Beklentiler”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, c. 2, sy. 3 (2013), ss. 185-201.
- SIDDIQI M. Nejatullah, “A Note on Sukuk and Their Role in Islamic Finance”, 2008.
- SIDDIQI M. N, “History of Islamic Economic Thought”, *Lectures on Islamic Economics*, ed. Ahmad Ausaf, Kazim Awan, Jeddah: IRTI, 1992.
- SIDDIQI M. N, “Islamic Banking And Finance In Theory And Practice: A Survey Of State Of The Art”, *Islamic Economic Studies*, c. 13-2 (2006), ss. 2-48.
- SIDDIQI M. N, *Recent Works on History of Economic Thought in Islam: A survey*, Jeddah: International Centre for Research in Islamic Economics IIIT, 1982.
- SKOUSEN Mark, *İktisadi Düşünce Tarihi*, çev. M. Acar, E.Erdem, 7. bs., İstanbul: Adres Yay., 2003.
- SMITH Adam, *Milletlerin Zenginliği: The Wealth of Nations*, çev. Haldun Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- SOBOL Iwona, “Development of Islamic Banking in Indonesia”, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 2016, ss. 168-77.
- SOMBART Werner, *Yahudiler ve Modern Kapitalizm*, çev. Sabri Gürses, İstanbul: Küre Yay., 2016.
- SONGUR Haluk, “Hz. Peygamber ve İslâm İktisadının Esasları”, I. Kutlu Doğum Sempozyumu, Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi, 1998, ss. 259-68.

- SOYSAL Bilal, *İslami Finans Kuruluşlarının Fıkhi Uygunluk Yönetimi*, (Yayınlanmamış YL Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 2019.
- SPENGLER Oswald, *Batı'nın Çöküşü*, çev. Nuray Şengilli, II., İstanbul: Dergah Yayınları, 1997.
- SPK, "Kurumsal Yönetim İlkeleri Tebliği", SPK, 2011.
- STATE BANK OF PAKİSTAN, "Process for Standardization of Shariah Practices in Pakistan", SBP, 2003.
- SBP, "Shariah Advisory Commite: State Bank of Pakistan", (03.01.2021), <https://dnb.sbp.org.pk/ibd/2018/CL1.htm>.
- STEWART Jenny, Nava SUBRAMANIAM, "Internal Audit Independence and Objectivity: A Review of Current Literature and Opportunities for Future Research", *Discussion Papers in Accounting*, Australia: Griffith University Department of Accounting Finance and Economics, 2009.
- STIGLER George J., "The Theory of Economic Regulation", *The Bell Journal of Economics and Management Science*, c. 2, sy. 1 (1971), ss. 3-21.
- STIGLITZ Joseph, "The Role Of International Financial Institutions in The Current Global Economy", *In The Rebel Within*. Ed. Ha-Joon Chang. London: Anthem, 2001.
- SULTAN Syed Alwi Mohammed, *A Mini Guide to Shari'ah Audit for Islamic Financial Institutions - A Primer*, Malaysia: CERT Publications, 2007.
- SYED AUN R. Rizvi, Nafis ALAM, *Islamic Capital Markets: Volatility, Performance and Stability*, ed. Nafis Alam, Syed Aun R. Rizvi, 1st ed. 2016., Cham: Springer International Publishing : Imprint: Palgrave Macmillan, 2016.
- ŞAĞBANŞUA Lale, *İslami Finans Kurumlarında İslami Danışma Kurulları: Model Önerisi*, (Basılmamış DR Tezi), Ankara: TÖ Üniversitesi SBE, 2016.
- ŞENSOY Necdet, "Katılım Finansı Konusunda Standart Yapıcı Kuruluşlar", (22.10.2019), <https://marmara.academia.edu/NecdetSensoy>.
- ŞİRVANİ Harun Han, *İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul: İrfan Yayınları, 1965.
- TABAKOĞLU Ahmet, *İslam İktisadına Giriş*, 3. bs., İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- TABAKOĞLU A, İsmail KURT, *İktisadi Kalkınma ve İslam*, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1987.
- "Tarihin en büyük definesi bulundu (San jose)", (10.04.2021), <https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/tarihin-en-buyuk-definesi-bulundu-san-jose,KzIGG1rj9EyyqFTSbsEnrzg>.
- TAYLOR F. W., *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, çev. H. Bahadır Akın, Konya: Çizgi Kitabevi, 2003.
- TAYLOR John B, "The Financial Crisis and the Policy Responses: An Empirical Analysis of What Went Wrong", Working Paper, Working PS, National Bureau of Economic Research, 2009.
- TBB-DELOİTTE, "İstanbul'un Uluslararası Finans Merkezi Olma Potansiyelinin Değerlendirilmesi", Türkiye Bankalar Birliği, 2007.
- TC CUMHURBAŞKANLIĞI FİNANS OFİSİ, "Türkiye Hanehalkı Finansal Algı ve Tutum Araştırması", Ankara: TCFO, 2019.
- TCSBB, "Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni 2020/1-2", Ankara: TC. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020.
- TDK, "murakabe", *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005 s.1421.

- TEKİN Bilgehan, “Üniversite Öğrencilerinin Katılım Bankacılığına Yönelik Bilgi, Algı ve Farkındalık Düzeyleri ve Tercihlerine Etkisi”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, c. 4, sy. 1 (2019), ss. 135-50.
- TEPE Berne, Şahin ARDIYOK, “Devlete Yeni Rol: Regülasyon”, *Amme İdaresi Dergisi*, c. 37, sy. 1 (2004), ss. 105-30.
- THECITYUK, “Global trends in Islamic finance and the UK market 2019 | TheCityUK”, 2019.
- THOMAS M. Hoening, “Financial reform – post crisis?”, Financial Reform, Washington DC: Federal Reserv Bank of Kansas City, 2011.
- TITMAN Mark Grinblatt; Sheridan, *Financial Markets and Corporate Strategy*, Boston, Mass.: McGraw-Hill Education, 1998.
- TITO Boeri, Luigi GUISO, “The First Global Financial Crisis Of The 21st Century”, *The Subprime Crisis: Greenspan’s Legacy*, ed. C. Andrew, C. Reinhart, London: CEPR, 2007, ss. 31-38.
- TKBB, Danışma Kurulunun Oluşumu, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ, (2018).
- TOKATLIOĞLU Ali, Şahin ARDIYOK, Ali ILICAK, “Doğal Tekeller ve Regülasyon”, *Ekonomik Yaklaşım*, c. 14, sy. 47 (2003), ss. 143-91.
- TONG Hui, Shang-Jin WEI, “Real Effects of the Subprime Mortgage Crisis: Is It a Demand or a Finance Shock?”, Working Paper, Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2008.
- TOPAKKAYA Ahmet, “Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles – Platon Karşılaştırılması”, *FLSF Dergisi*, c. 6, sy. 6 (2008), ss. 27-49.
- TOPALOĞLU Bekir, “el-Adl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, c. I, s. 387.
- TOPÇU Nurettin, *Sosyoloji*, ed. İsmail Kara, Ezel Erverdi, İstanbul: Dergah Yayınları, 2006.
- TOPDEMİR Hüseyin Gazi, “Isaac Newton ve Bilim Devrimi”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, c. 44, sy. 713 (2010), ss. 86-91.
- TRACEY Paul, “Religion and Organization: A Critical Review of Current Trends and Future Directions”, *The Academy of Management Annals*, c. 6, sy. 1 (2012), ss. 87-134.
- “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi - İFM Eylem Planı”, 2021.
- UBEROI Priya, Ali Rod KHADEM, “Islamic Derivatives: Past, Present, and Future”, *Islamic Capital Markets: Products and Strategies*, ed. M.Kabir Hassan, Michael Mahlknecht, UK: John Wiley & Sons, 2011, ss. 148-70.
- UÇAK Ayhan, “Modern Büyüme Teorilerinin İlham Kaynağı Olarak Adam Smith’in Ekonomik Büyüme İle İlgili Fikirleri”, *Trakya Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 15, sy. 1 (2013), ss. 29-48.
- UÇMA Tuğba, “Türkiye’deki Muhasebe Sisteminin Gelişiminin Kurumsal Teori Çerçevesinde Açıklanması”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (2012), ss. 145-78.
- UK TRADE & INVESTMENT, *UK Excellence in Islamic Finance*, London: UK Trade & Investment, Institutional Investment & Infrastructure, 2014.
- UL HAQUE Nadeem, Abbas MIRAKHOR, “Optimal Profit-Sharing Contracts and Investment in an Interest-Free Islamic Economy”, SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: Social Science Research Network, 1986.
- ULLAH Md. Hafij, Ruma KHANAM, Tabassum TASNİM, “Comparative compliance status of AAOIFI and IFSB standards: An empirical evidence from Islami Bank Bangladesh Limited”, *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, c. 9, sy. 1 (2017), ss. 607-28.
- ULUSOY Ali, *Bağımsız İdari Otoriteler*, Ankara: Turhan Yayınları, 2003.

- USEEM, "Corporate Governance and Globalization: Is There Convergence Across Countries?", *Theories of Corporate Governance*, ed. Thomas Clarke, London: Routledge, 2004, ss. 223-42.
- USMANİ Muhammad Taqi, "Sukuk and their Contemporary Applications", 2007.
- UYGAN ÇOLAK Kübra, *İslami Endeksler ve Hisse Senedi Yatırımlarının İslami Finans İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış YL Tezi), İstanbul: İÜ. SBE, 2019.
- ÜLGİN Gülden, "Merkantilizmden Liberalizme Geçiş ve Piyasa Ekonomisi", *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, c. 40, sy. 1 (2000), ss. 85-90.
- ÜLGİN Sabri, "Bilim, İdeoloji ve Marksizm (Marksist Teori ve Neo-Klasik İktisat)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 36, t.y, ss. 1-4.
- ÜLGİN Sabri, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, I., Ankara: Feryal Matbaacılık, 1984.
- VAN ARNUM Bradford M., Michele I. NAPLES, "Financialization and Income Inequality in the United States, 1967-2010: Financialization and Income Inequality", *American Journal of Economics and Sociology*, c. 72, sy. 5 (2013), ss. 1158-82.
- VIZCAINO Bernardo, "Islamic Finance Sets Sights on Centralized Sharia Boards", *Reuters*, (07.11.2016), <https://www.reuters.com/article/us-islamic-finance-scholars-idUSKBN1321FE>.
- VRIES Henk J. de, *Standardization: A Business Approach to the Role of National Standardization Organizations*, New York: Springer US, 1999.
- WALLERSTEİN Immanuel Maurice, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, İstanbul: BGST Yayınları, 2011.
- WATTS Ross L., Jerold L. ZİMMERMAN, "Agency Problems, Auditing, and the Theory of the Firm: Some Evidence", *The Journal of Law & Economics*, c. 26, sy. 3 (1983), ss. 613-33.
- WEBER Max, *Economy and Society*, I-II cilt, California: University of California Press, 1978.
- WEBER M., *Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata, 5. bs., Ayraç Yayınları, 2008.
- WEBER M, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- WHITE Mark D., "Reconciling Homo Economicus and John Dewey's Ethics", *Journal of Economic Methodology*, c. 10, sy. 2 (2003), ss. 223-43.
- "WHO aşı ihracatını izne bağlayan AB'yi eleştirdi", *BBC News Türkçe*, (31.01.2021), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55861228>.
- WILSON Rodney, *Legal, Regulatory and Governance Issues in Islamic Finance*, Edinburgh U.Press 2012.
- WILSON R, "Shari'ah Governance for Islamic Financial Institutions", *CRP*, 2009.
- WILSON R, "The Development of Islamic Finance in the GCC", Working Paper, Kuwait: The Centre for the Study of Global Governance, 2009.
- WORLD BANK, "Global Financial Development Report 2014: Financial Inclusion", Washington DC: World Bank., 2014.
- YAACOB Hisham, Nor DONGLAH, "Shari'ah Audit in Islamic Financial Institutions: The Postgraduates' Perspective", *International Journal of Economics and Finance*, c. 4, sy. 12 (2012), ss. 224-39.
- YAMAN Ahmet, "Ekonomi ve Değer", *Diyanet Aylık Dergi*, 2017.
- YANPAR Atila, *İslami Finans İlkeleri, Araçlar ve Kurumlar*, 2. bs., İstanbul: Scala Yayıncılık, 2014.

- YAPICI Hakkı, “İslam Tarihinde Vakıf Kültürü Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c. 8, sy. 1 (2013), ss. 66-76.
- YASOA’ Mohd Rushdan, Wan Amalina Wan ABDULLAH, Wan Anisah ENDUT, “The Role of Shariah Auditor in Islamic Banks: The Effect of Shariah Governance Framework (SGF) 2011”, *International Journal of Financial Research*, c. 11, sy. 4 (2020), s. 443.
- YATBAZ Ayhan, *Faizsiz Bankacılık Fon Kullandırma Yöntemlerinin Uluslararası Muhasebe Standartları Kapsamında İncelenmesi: Bir Alan Çalışması*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- YATBAZ A, *Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Muhasebe ve Finansal Raporlama İlkeleri*, İstanbul: TKBB Yayınları, 2020.
- YAYLA Atilla, *Özgürlük Yolu: Hayek’in Sosyal Teorisi*, İstanbul: Profil, 2014.
- YAZIR Elmalılı Hamdi, “İslam Kelimesi Neyi İfade Eder?”, *Sebilü’r-Reşâd*, (1337).
- YEAN Tan Wan, “Sukuk: Issues and the Way Forward”, *International Lawyers Network Articles*, (29.05.2020), <http://www.iefpedia.com/english/?p=5557>.
- YENİÇERİ Celal, “Mezâlim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2004, c. 29, ss. 515-18.
- YILDIRIM Cemal, *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- YİĞİT İsmail, *Peygamberler Tarihi*, 7. bs., İstanbul: Kayihan Yayınları, 2012.
- YURTSEVEN M, “İslam Ekonomisi Alanında Yapılan Tezlerin Bibliyometrik Açından İncelenmesi: Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi Örneği”, *SDÜ İF Dergisi*, sy. 43 (2019), ss. 111-38.
- YURTSEVEN M, Haluk SONGUR, “İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem & İslam İktisat Tarihinde Dönemlendirme Sorunu”, *SDÜ SBE Dergisi*, sy. 39 (2021), ss. 291-323.
- ZAİM Sabahattin, “İslâm Ekonomisi ve İslâm Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yıldaki Gelişmeler”, *İş Ahlakı Dergisi*, c. 3, sy. 5 (2010), ss. 125-43.
- ZÂİM S, *İslam, İnsan, Ekonomi*, II., İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1995.
- ZÂİM S, *İslam ve İktisadi Nizam*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1979.
- ZAMAN Asad, “Towards A New Paradigm for Economics”, *Journal of King Abdulaziz University Islamic Economics*, c. 18, sy. 2 (2005), ss. 49-59.
- ZAMAN Nazım, Mehmet ASUTAY, “İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma: Farklılığı Azaltmaya Yönelik Bir Politik Ekonomi Yaklaşımı”, *Uluslararası İslam Eko. ve Finansı Arş. Dergisi*, çev. Uğur U, Abdullah Talha G, Salih Ü, c. 2, sy. 3 (2016), ss. 179-200.
- ZAMAN S. M. Hasanuz, “Definition of Islamic Economics”, *Journal of King Abdulaziz University Islamic Economics*, c. 1, sy. 2 (1984), ss. 49-50.
- ZARQA Muhammad, “Islamization of Economics: The Concept and Methodology”, *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, c. 16, sy. 1 (2003), ss. 3-42.
- ZEIN Fitriani, “Legislation Fatwa National Sharia Board-Indonesian Council of Ulama (DSN-MUI) In the State Economic Policy”, *JURNAL CITA HUKUM*, c. 6 (2018).
- “Zengin ülkeler ihtiyaçlarından fazla Covid-19 aşısı alıyor | NTV”, (31.01.2021), https://www.ntv.com.tr/dunya/zengin-ulkeler- ihtiyaclarindan-fazla-covid-19-asisi-aliyor,wDEEAof9YkKBX47ct_sb_Q.
- ZERKA M.A., A.M. NECCAR, “İslam Ülkelerinde İktisadi ve İçtimai Kalkınma Stratejisi Olarak Faizsiz Bankalar”, *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*, ed. Hayrettin Karaman, İstanbul: Kayihan Yayınları, 1986.

ZUHAYLI Wahba, “Ribânın Fıkhi Manası”, *Ribâyı Anlamak: İslam İktisadında Faiz*, ed. Abdulkader Thomas, çev. Zeyneb Hafsa Orhan, İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.

ZULKHIBRI Muhamed, “The impact of monetary policy on Islamic bank financing: bank-level evidence from Malaysia”, *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, c. 23, sy. 46 (2018), ss. 306-22.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı : Muhammet YURTSEVEN

Eğitim Durumu:

Lisans : Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2014

Yüksek Lisans : SAÜ SBE İslam Ekonomisi ve Finansı ABD, 2016

Yabancı Dil ve Düzeyi:

1. Arapça, (73,75 YDS)

Bilimsel Yayın ve Çalışmalar:

1. Yurtseven, M, (2019), “İslam Ekonomisi Alanında Yapılan Tezlerin Bibliyometrik Açından İncelenmesi: Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi Örneği” Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (43), 111-138
2. Yurtseven, M, (2020), “Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde’nin Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme” Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi 3 (1), 351-381.
3. Yurtseven, M, (2016), İmâm Muhammed’in Kitâbu'l-Kesb isimli eserinin İslâm İktisat Düşüncesine Katkısı, SAÜ SBE, Basılmamış YL Tezi,
4. Yurtseven, M, Bayram K, Azrak T, (2021), “Islamic Finance System as a Catalyst for Sustainability in the Economy”, Islamic Finance and Sustainable Development, ss.285-303
5. Yurtseven M, Songur H, (2021), “İktisadi Düşünce Tarihinde Yöntem & İslam İktisat Tarihinde Dönemlendirme Sorunu”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss.291-323.
6. Yurtseven, M, Bayram K, (2020), “The Role of Islamic Economy in Reduction of Social Injustice and Sustainable Development Goals” Bilimname, 2020 (42), ss.111-153
7. Yurtseven M, (2020), Bilgi Teknolojisine Dayalı Finansal Ürünlerin İslami Finans İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi: Kripto Para ve Blokzincir Örneği, İslami Finans ve Finansal Teknolojiler, ss.145-174
8. Yurtseven M, (2017), Günümüzde İcra Edilen Kur’an Tilavetleri Üzerine Bir Değerlendirme, 6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı 4, ss.138-148
9. Yurtseven M, (2017), İslam İktisat Anlayışı Çerçevesinde Taraflar Arası Borç Akitlerinde Borcun Endekslenmesi 3. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiri Özetleri, s.119